

Az applikáció vonzerejében

ACTA ACADEMIAE NYIREGYHAZIENSIS

1.

A Nyíregyházi Főiskola sorozata

Sorozatszerkesztők:

KERÜLŐ JUDIT, KEREKES BENEDEK

**NYÍREGYHÁZI FŐISKOLA
NYÍREGYHÁZA, 2015**

AZ APPLIKÁCIÓ VONZEREJÉBEN

**Szerkesztette:
KUKLA KRISZTIÁN**

**NYÍREGYHÁZI FŐISKOLA
NYÍREGYHÁZA, 2015**

AZ APPLIKÁCIÓ VONZEREJÉBEN

A kiadásért felelős:
Kvancz József

Szerkesztette:
Kukla Krisztián

Nyelvi lektor:
Minya Károly

Borítóterv:
Andorka Tímea

© 2015 Kukla Krisztián
© 2015 A szerzők
© 2015 Nyíregyházi Főiskola

ISSN 2416-2981

ISBN 978-615-5545-56-6

Nyomdai előkészítés:
Talpas Design Stúdió – Nyíregyháza

Készült:
a **Feliciter Kiadó** gondozásában

Nyomdai munkálatok:
Tóth Imre nyomdaüzeme, Nyírtelek

TARTALOM

Tartalom	7
Exordium / Előszó	9
<i>Jenei Teréz</i>	
Nyugati liberalizmus vagy pravoszláv tradíció? – kérdőjelek a kortárs orosz gyermekirodalomban és gyermekkönyvkiadásban	11
<i>Tukacs Tamás</i>	
„MIND THE GAP”: Emlékezet és melankólia W. G. Sebald regényeiben	24
<i>Onder Csaba</i>	
„Zöld lombjai közt a nemzeti békének” (Kölcsey és a magyar nyelv keleti gyökerei)	35
<i>Puskás Bernadett</i>	
Egy késő középkori hodigitria Sáros megyéből	44
<i>Ajtay-Horváth Magda</i>	
A képbe zárt idő (Shakespeare szonettjeinek időmetaforái két magyar szerző fordításában)	55
<i>Karádi Zsolt</i>	
Shakespeare, Petőfi, Bodolay A Coriolanus a Móricz Zsigmond Színházban	68
<i>Kiss Lajos András</i>	
Történelmi tény, szociológiai tény – Peter Bollhagen a történelmi megismerés problémájáról	85
<i>Nagy Levente</i>	
A társadalmi rend liberális értelmezése	99
<i>Drabancz M. Róbert</i>	
Keserű számvetés. A magyar kisebbség védelme és az iskoláztatás kérdése a Magyar Szemle korai számaiban	116
<i>Dráviczki Sándor</i>	
A pedagógiai tantárgyak oktatása az északkelet-magyarországi tanítóképzőkben a két világháború között	127
<i>Vincze Tamás</i>	
Németh László és a tanárok	139
<i>N. Szabó József</i>	
A Magyar Kommunista Párt véleménye Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatairól és kultúrdiplomáciai törekvéseiről a demokrácia kiépülésének idején (1945–1946)	151

<i>Bordé Katalin</i>	
Nyíregyháza nyomdaipara az 1920-as, 1930-as években	163
<i>Imre Rubenné</i>	
Tájnyelvi elemek Móricz Zsigmond: Sári bíró című vígjátékában	174
<i>Sebestyén Zsolt</i>	
Kárpátalja víznevei: A Sopurka völgye	188
<i>Kerülő Judit</i>	
Szülők az iskolai együtt oktatásról	200
<i>Torkos Katalin</i>	
Egyházi vagy világi szociális képzés?	213
<i>Nyilas Orsolya</i>	
Lehetőség vagy kényszer?	
Egy közfoglalkoztatásban nyújtott képzés eredményei	
utánkövetéses vizsgálat tükrében	235
<i>Bácskainé Pristyák Erika</i>	
Az ismeretlen bokortanyák?	243
<i>Batta Klára, Hegedűs Ferenc</i>	
Élsportoló és nem sportoló nők személyiségjegyeinek összehasonlítása	
az Eysenck-féle HJEPQ-, HEIVEQ-kérdőív eredményeinek tükrében	262
<i>Gaul Emil</i>	
Feminista feladatok	
Differenciálás a vizuális nevelők tanárképzésében	270
<i>Varga Klára</i>	
A tehetségfejlesztés lehetőségei a fizika tanításában	283
<i>Antal Tamás, Kerekes Benedek, Sikolya László</i>	
A burgonya hagyományos és hibrid szárításának tapasztalatai	299
<i>Hegedűs László Zsigmond</i>	
Mennyire biztonságosak a bioélelmiszerek?	313
<i>Szabó Sándor, Dezső Gergely</i>	
Innovatív és klasszikus ötvözetek szerkezeti átalakulásainak vizsgálata	
modellezéssel és műszaki diagnosztikai módszerekkel	323
<i>Kurdics János</i>	
A burnside-probléma egy évszázada	331
Szerzőink	340

EXORDIUM

Hamarosan új fejezet nyílik Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felsőoktatásának történetében. Az immár tíz éve egyetemi szintű mesterképzéseket folytató Nyíregyházi Főiskola nevében is egyetemmé válik. Egyetlen valódi egyetem sem nélkülözheti tudományos eredményeinek disszeminációját. Az alkalmazott tudományok egyeteme ezért a jövőben off- és online formában rendszeresen közreadja tudományos közleményeit. Az Acta Academiae Nyíregyhaziensis nem egyszerűen valaminek a hiányát kívánja pótolni, s nem egyszerűen folytatása egy már-már feledésbe merült hagyománynak, hanem elsősorban a Nyíregyházi Egyetem megfogalmazott jövőképeknek, adekvát és ambiciózus terveinek első gyakorlati lépése.

Dr. Onder Csaba
Rektorjelölt

Bevezetni, előszóval ellátni, azaz útjára bocsátani egy kötetet, s különösen, ha ez a kötet az intézmény új sorozatának első darabja – mindig ígéret és elvárás egyszerre. Az előzmény, az egykori Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis első száma éppen ötven éve, 1965-ben jelent meg. Az új sorozat tehát nevében is visszautal a főiskola tudományos közleményeire. A szigorúnak is tekinthető latin sorozatcím után így az applikáció kifejezés éppenséggel enyhít a komorságon, noha nem feledi latin eredetét. Az applikáció eredendően többértelmű fogalma, amely egyaránt fordítható alkalmazásként és pályázásként, ugyanis manapság elsődlegesen a mobiltelefonos nyelv által vált közismert kifejezéssé. A Nyíregyházi Főiskola 2015 januárjától, önállóságát megőrizve nevet, besorolást és rangot vált, Nyíregyházi Egyetemmé az alkalmazott tudományok egyeteme lesz. A város és a régió fél évszázados múltja visszatekintő felsőoktatási intézményének egyik legfontosabb feladata az, hogy megteremtse az applikáció vonzerejét, s maga is az applikáció vonzerejében működjön. Az itt közreadott tanulmányokban a diszciplináris és módszertani sokféleségen túl közös, hogy egytől-egyig nyitottak az alkalmazás lehetőségeire. Egyaránt érintettek akár a történeti hagyományok és tudás jelenre applikálásában, akár a megértés hermeneutikai mozzanataként értett applikáció, vagy éppen a gyakorlati alkalmazhatóság témájában. A spektrum tehát széles: a bölcsész- és társadalomtudományoktól, a pedagógiától a műszaki- és természettudományokig terjed a kötet írásainak az íve. Egymás mellett dolgozó, egymás kutatásairól, eredményeiről mindig tudó kollégák írásai ezek, s lenyomatai egy perspektivikusan gondolkodó intézmény eredményeinek.

A szerkesztő

Jenei Teréz

**NYUGATI LIBERALIZMUS VAGY PRAVOSZLÁV
TRADÍCIÓ? – KÉRDŐJELEK A KORTÁRS
OROSZ GYERMEKIRODALOMBAN ÉS
GYERMEKKÖNYVKIADÁSBAN**

ABSZTRAKT

A tanulmány a kortárs orosz gyermekirodalom és gyermekkönyvkiadás bemutatására tesz kísérletet. Felvázolja az utóbbi évtizedek legfontosabb változásait. Bemutatja az oroszországi gyermekkönyvkiadás átalakulását, a kommercializálódást, a vezető gyermekkönyvkiadókat, a projektekhez kapcsolódó sorozatok megjelenését a gyermekkönyvpiacra és a mai gyermekirodalomban megfigyelhető tendenciákat. Az új jelenségek között tárgyalja a gyermek- és felnőttirodalom közötti határok elmosódását, a „perekhodnaja literatúra” (crossover literature), a kettős címzésű könyvek elterjedését. Szól a korábban tabunak számító témák (családi problémák, erőszak, szex, betegség, halál), valamint az orosz élet mindennapjaira jellemző problémák (szegénység, kulturális és szubkulturális másság) gyermekirodalmi megjelenéséről. Érinti a modern gyermekirodalmat kísérő – sokszor nem szakmai, hanem ideológiai síkon folyó – vitákat is.

Az utóbbi három évtized oroszországi gyermekirodalmában jelentős változások történtek. Egyrészt eltűntek a polcokról azok a könyvek, amelyek szorosan kötődtek a szovjet ideológiához (pl. Osztrovszkij, Fagyajev, Gajdar regényei stb.), másrészt visszatértek olyan „elfelejtett” szerzők, mint D. Minyajev, Sz. Csernij, O. Mandelstam, L. Csarszkaja, A. Benua. Fiatal költők, írók egész sora lépett fel az utóbbi időben, felélénkült a gyermekkönyvkiadás, megszorodtak a műfordítások. Szemlátomást megváltozott a gyermekirodalom arculata: a könyvek formájában is alakot öltő szórakoztatóipar (a Madonna által írott mesék, Igor Irtyenyev¹ versei

---

1 Igor Mojszejevics Irtyenyev (1947-) a modern orosz ironikus költészet jelentős alakja.

és dalai, a rockénekes „mitykák”² dalszövegei stb.), a „gyermek-glamour” (pl. a Barbi baba), a Pókember-történetek befolyásolják a kinyomtatott és eladott példányszámokat. „Ma már nem a pártállam adminisztratív maradványaival folytatott harc foglalja le az írókat – írja Arzamaszceva –, hanem az, hogyan álljanak ellen a gyermekirodalom vért szívó vad kereskedelmi-kiadói biznisznek” (Arzamaszceva 2015: 472). Megjelent az ún. kommerciális cenzúra, ami csak a könnyen eladható formátumú műveket engedi a piacra. A gyermekkönyvek elsődleges megrendelői az eladók lettek, habár hatalmukat a könyvtárosok, pedagógusok és felvilágosult szülők igyekeznek féken tartani. Új kifejezés jelent meg a gyermekkönyvkiadásban: a projekt. A kiadó nemcsak egyszerűen megrendeli a szerzőtől a kéziratot, hanem még az „irodalmi terméknek” a kiadóba érkezése előtt kidolgoz egy tervet a könyv eladására vonatkozóan. A sikeres nyugati projektek (pl. a *Harry Potter*) mintájára dolgozta ki az *Ekszmo Kiadó* D. Emec *Tánya Grotter* nevű varázsló-kislányról szóló regénysorozatának kiadását és forgalmazását.³ A gyermekirodalom megújulása a szovjet időszakban kimunkált ábrázolási kánonok szétfeszítését is maga után vonta. Az avantgárd hagyományok mintájára művészi csoportosulások alakultak, amelyek manifesztumokban fogalmazták meg az új gyermekirodalom elveit (pl. a *Csornaja kurica* elnevezésű csoport 1990-ben a *Pionyer* c. gyermekújság 4. számában). A posztmodern hatása is erősen érezhető a gyermekkönyveken: eltűntek a bináris opozíciók: igaz – hamis; jó – rossz, a többpólusú gondolkodás segíti a szociális kompetenciák, köztük a tolerancia kialakítását és fejlesztését. Új tematikát képviselnek a gyermekirodalomban az egyházi-vallásos művek. A pravoszláv irodalom mellett az iszlám és a hindu vallást bemutató könyvek is megjelentek a könyvesboltokban. A művészi szövegekhez való viszonyulásban bekövetkezett változás is befolyásolja a gyermekirodalmat: egyre több olvasó nem a narratívák, hanem az információk pragmatikus taglalása iránt vonzódik (Arzamaszceva 2015: 474–496). Egy dologban azonban nem történt változás. A gyermekirodalom az ún. felnőtt-irodalomhoz képest periférikus jelenségnek számít, nem kíséri értő figyelem problémáit, alig-alig történnek kísérletek fenoménjának modern értelmezésére. Pedig óriási szükség volna rendszeres kritikára, elemzésekre, mivel gyermekkönyvek garmadája jelenik meg.⁴ Míg a felnőttkönyvpiacra csökken az eladott könyvek száma, addig a gyermekkönyvkiadás jó üzletnek számít. Újabb és újabb kiadók tűnnek fel, amelyek sokféle könyvet kínálnak a gyermekolvasóknak. A könyvkiadással foglalkozó szakemberek nagy része úgy vélekedik, hogy a gyermekirodalom mentheti meg az orosz könyvkiadást. A könyvkiadói iparág sorsa attól függ, sikerül-e fenntartani a

2 Alternatív, sajátos szubkultúrát képviselő művészek csoportja Szentpéterváron.

3 A *Tánya Grotter*-sorozat a *Harry Potter*-könyvek orosz változata. Itt a főszereplő egy kislány, aki varázslóiskolában tanul. A történet orosz mítoszokból, legendákból táplálkozik, amelyeket fantasztikus elemekkel vegyít az író. A sorozat néhány darabja már angol nyelven is megjelent.

4 Több mint nyolcezer (cím szerint) új könyv évente (7%-a az összesen kiadott irodalomnak). Ezeknek több mint a fele óvodásoknak és kisiskolásoknak szól (Ivasina 2009).

gyerekek és kamaszok könyvek iránti érdeklődését, vagy pedig elhódítja őket az internet (Csernyak 2013). A szülők és pedagógusok egyre nehezebben igazodnak el a könyvek „erdejében”, hiányzik egy orientáló-koordináló szerepet betöltő orgánus, amilyen korábban a *Gyetszkaja Lityeratura* című folyóirat volt. „A kortárs orosz gyermekirodalom - írja Jurij Nyecsiporenko – egy összetört edényre hasonlít, amelynek mindegyik darabján van egy kép, amelyek mégsem állnak össze egésszé” (Nyecsiporenko 2013). A helyzet meglehetősen bonyolult, a gyermekirodalmat viták sorozata kíséri. Egyes szakemberek és gyermekkönyvírók úgy vélik, hogy valójában nem is létezik: megragadhatatlan a gyermekek olvasmányaihoz tartozó szövegek összességéként, valamint az orosz nemzeti gyermekirodalmat képviselő alkotók szempontjából is. Az orosz gyermekirodalom még mindig „kiskorú”, nem tartozik bele a felnőttirodalomba. Sajátos, a pedagógusok által felügyelt zónában van, nem igazán irodalom, hanem a pedagógiai befolyásolás eszköze (Szkaf 2012, Viljke 2013, Zsvalevszkij 2013). Mások viszont azt állítják, hogy az orosz gyermekirodalom virágzik, rengeteg új könyv jelenik meg. A gyermekirodalom éppen hogy nem a felnőttirodalom periferiáján, hanem a centrumában helyezkedik el, ahol igen figyelemre méltó dolgok történnek, és igen éles konfliktusok zajlanak (Barakovszkaja 2014, Mjaetosz 2014). De az oktatási rendszer és a pedagógusok nagy része idegenkedik az újdonságoktól. Szociológusok és gyermekkönyvkiadással foglalkozó szakemberek gyakran bírálják az orosz iskolákban zajló irodalomtanítást, olvasóvá nevelést azért, mert a pedagógusok lemondanak az empirikus tapasztalatokra reflektáló irodalmi művek kínálta szocializációs lehetőségekről. Nem követik a könyvújdonságokat, amelynek az következménye, hogy az iskolai programok és a realitás egyre messzebb kerülnek egymástól (Ivasina 2009, Dubin 2010). A gyermekkönyvekre vonatkozó értékelési szempontok nem egységesek. Habár cenzúra hivatalosan nem létezik Oroszországban, mégis különböző társadalmi orgánusok aktivistái (politikai, egyházi, szülői civil szervezetek, alapítványok, egyesületek) gyakran szerveznek tiltakozó akciókat bizonyos gyermekkönyvek betiltása érdekében. A legnagyobb gond az, hogy a szakemberek szerepében tetszelgő „cenzorok” nem rendelkeznek sem pszichológiai, sem pedagógiai, sem filológiai végzettséggel, hanem olyan dilettánsok, akik véletlenszerűen látogatják a könyvesboltokat. Ivasina szerint „a cenzorok a művészi ízlés fejlesztéséért folytatott harc köntösébe bújnak, pedig a deklarált esztétikai ízlés nemritkán kulturális önkénynek bizonyul. (Pl. Tolsztoj nem szerette Shakespeare-t, Ahmatova Csehovot.) Univerzális kritériumok nincsenek, a szempontok inkorporatívák” (Ivasina 2009). A pedagógusok pedig egy hierarchizált művészi ízlést közvetítenek, amely szerint: Puskin mindig kiváló, a krimi minden esetben harmadosztályú. Máskor a tiltakozók szerzetesi csuhát öltve az erkölcs nevében követelik egyes gyermekkönyvek bezúzását. S előfordul az is, hogy szakmai tájékozatlanság következménye a tiltakozás. Sajnos sok pedagógus és könyvtáros gyermekirodalmi ismeretei a múlt század 50–60-as éveinél megrekedtek. A könyvtárosok és a pedagógusok tudatlanságuk miatt a „cenzorok” foglyaivá

válnak, így sem a szülők, sem a gyerekek nem ismerik azokat a könyveket, amelyek nehéz helyzetekben segíthetnének nekik (Ivasina 2009).

Milyen tendenciák körvonalazódnak napjaink oroszországi gyermekirodalmában?

Az első, egyik legszembetűnőbb jelenség, hogy a gyermekkönyvpiacot a sorozatok uralják. Ez nemcsak üzleti fogás a kiadók részéről, hanem olyan motiváció, amely a sorozat újabb darabjainak megvásárlásával további olvasásra ösztönzi az ifjú olvasókat. A könyvsorozatok népszerűségét bizonyítja, hogy a 2012-es „A könyv éve” elnevezésű versenyen mind a három dobogós helyezést egy-egy sorozat nyerte meg: *Drevnyij Novgorod (Peskom v isztoriju* Kiadó); *Scsedevri knyizsnoj illuszracii – gyetyam (RIPOL Klasszik* Kiadó); *Dlja tyeh, komu za 10 – (Zsivaja i umnaja knyiga* Kiadó). Az első kettő ismeretterjesztő alkalmazott irodalom, a harmadik sorozat darabjai értékes szépprózai művek kiskamaszok számára. Napjainkban az egyik legismertebb – bár közel sem a legnagyobb - oroszországi könyvkiadó, az *OGI (Objegyinyonnoje gumanyitarnoje izdatyelsztvo)*, mindössze 6–7%-ban ad ki gyermekkönyveket. Az alacsony számok ellenére az itt megjelenő könyvek fontos szerepet játszanak nemcsak a kiadó arculatának alakításában, hanem a gyermekkönyvpiac intellektuális szegmensének formálásában is. Az *OGI* szintén könyvsorozatoknak köszönhetően vált igen népszerűvé. 2002-ben indult el a *Knyizski na viroszt* sorozat, amelynek darabjait a kiadó családi olvasásra ajánlja. A sorozatban megjelenő könyvek – a sorozatcímnek megfelelően – nemcsak olvasásra, hanem újraolvasásra valók, pl. Borisz Sergin és Sztjepan Piszahov meséi, vagy Marina Moszkovina fantasztikus történetei. Természetesen nemcsak orosz szerzők művei kapnak helyet a sorozatban, hanem műfordítások is. A méltán népszerű svéd gyermekkönyvek közül újra kiadták Christine Nöstlinger *Fütyüliünk az uborkakirályra* című gyermekregényét, valamint orosz nyelvre elsőként lefordítva Ulf Stark *Göran och draken* – oroszul: *Csudaki i zanudi* című könyvét. A kiadó másik sikersorozata a *Mi vmesztje* volt, amelyet a Tolerancia Intézet támogatásával jelentettek meg. Ugyancsak hasonlóan népszerűek Oroszországban az *Ekszmo* Kiadó által megjelentetett könyvsorozatok. A *Knyigi moji družja* a kicsiknek, óvodásoknak és iskolásoknak szól. A *Csornyij kotyonok* sorozatban gyermekkrimik jelennek meg, a *Gyetszkaja bibliotyeka* pedig klasszikus és mai szépirodalmat kínál a gyermekolvasóknak. Az *Ekszmo* Kiadó leghíresebb sorozata a Ljudmila Ulickaja projektje támogatásával megjelenő *Drugoj, drugije o drugih*. A sorozat darabjai különböző népek életének szegmenseit, pl. család, vallás, étkezés, szokások, öltözködés, mutatják be antropológiai megközelítésben. A könyvek kevert műfajúak, ismeretterjesztő céllal íródtak, de szépirodalmi eszközöket használnak. Minden könyvnek az alapja egy elbeszélte történet, de a narrációt kiegészítő, magyarázó, új ismereteket nyújtó jegyzetek és szövegbetoldások szakítják meg. A *KompszGid* Kiadó elsősorban serdülőknak és pedagógusoknak szánt fordítások, a szépirodalom és ismeretterjesztés határán álló könyvek megjelentetésére specializálódott. Legismertebb sorozata a *Grazsdanyin mira*, amelynek darabjai az emberi jogokról, a szabadságról szólnak, a világ kü-

lönböző országaiban élő gyerekek, kamaszok, fiatal felnőttek életével ismertetnek meg bennünket. Az *OGI*, az *Ekszmo* és *KompaszGid* mellett az utóbbi években a *Szamokat* Kiadó jelentet meg igen sikeres gyermekkönyvsorozatokat: pl. *Rodnaja recs*; *Kak eto bilo*. Természetesen még folytathatnánk a sort, hisz a gyermekkönyvek kiadásával (is) foglalkozó intézmények száma igen nagy Oroszországban.

A gyermekirodalom jelentős kutatói (Ivasina 2009, Saffert 2013, Mjaetosz 2014, Barkovszkaja 2014) egybehangzóan úgy vélik, hogy napjaink oroszországi gyermekirodalmának legjellemzőbb vonása, hogy egyre több ún. „kettős címzésű”⁵ könyv jelenik meg. Ezek a könyvek nemcsak gyerekeknek, hanem felnőtteknek is (*gyetyam i rogyiteljam* – így jelölik a kiadók) szólnak, több gondolati sík rétegződik bennük. Mindenki – az óvodástól az iskolásokon át a felnőttekig – megtalálja benne a neki szóló üzeneteket. Jobbára fordítások ezek a kettős címzéssel ellátott könyvek. Egyre több azonban az orosz szerzők által írott „kettős címzésű” könyv is. Ilyenek például Borisz Minajev, Marija Botevaja, Narinye Abgarjan, Gyina Szabitova egyes művei. A gyermek- és felnőttirodalom között sohasem volt éles határ. Számptalan példával tudjuk igazolni, hogy adaptáció útján (vagy anélkül) eredetileg felnőtteknek szánt irodalmi művek gyermekolvasmányokká váltak pl.: *A kis herceg*, *Robinson*, *Gulliver utazásai*. Napjainkban viszont egyre inkább erősödni látszik ennek az ellentettje: a gyerekeknek szánt könyveket egyre több felnőtt is olvassa, egyre jobban elmosódnak azok a kritériumok, amelyek elválasztják egymástól a felnőtt- és gyermekirodalmat. A gyermekkönyvek felnőttek körében való népszerűségének terjedését (amely világjelenség) csak az utóbbi időben kezdték kutatni. Ennek egyik oka az ún. *kidultok*⁶ megjelenése. A kidultjelenség egyik lehetséges magyarázatát Jean Baudrillard, francia filozófus-szociológusnak, a posztmodern egyik vezető teoretikusának szimulációs elméletében lelhetjük fel. A 21. századi ember számára a valóság és a filmekben, könyvekben, interneten megjelenő virtuális világ (simulacrum) egyre inkább megkülönböztethetlenebbé válik: a posztmodern kor embe-re a látszatok és másolatok világában él, egy idő után a simulacrum valóságosabb számára, mint az, ami körülveszi (Kiss Lajos András 2001: 198–199). Ennek egyik megnyilvánulása az „új infantilizmus”, amely mesés-mitikus történetek, filmek iránti rajongásban nyilvánul meg. Ez a jelenség egyfajta menekülésként is értelmezhető: a fogyasztói társadalom, a háborús konfliktusok, az ökológiai katasztrófa fenyegetése, a médiából áradó információzuhatag már-már vállalhatatlan, nyomasztó teherként nehezedik az X és Y generáció vállára. Ennek ellenreakciója a fikció vilá-

---

5 A magyar gyermekirodalomban dupla fedelű könyveknek szokás nevezni az ilyen könyveket.

6 Kidult – ’gyerek-felnőtt’: angol kifejezés, kid – gyerek, adult – felnőtt. Így nevezik azokat a 20–40 éves felnőtteket, akik nem akarnak felnőni. Játékaik vannak, rajzfilmeket néznek, infantilisak, nem akarnak gondolni a jövőre. A magyarországi pszichológiai szakirodalomban ’félig felnőtt gyerekek’ vagy Pán Péter- szindrómaként emlegetik a jelenséget.

gába való menekülés, ahol minden probléma mesévé szublimálható.⁷ A *kidult* jelenséget az orosz szakirodalomban sokszor negatív felhanggal emlegetik, éppen ezért Goralik a *novije vzroszlije* (új felnőttek) megnevezést javasolja helyette. A *kidultok* ra irányuló célzott marketing része a (gyermek)könyvkiadás. A nyugat-európai könyvesboltokban és Oroszországban is könyves pultok egész sora kínálja azokat a könyveket, amelyek felnőtteknek és gyerekeknek is szólnak, ahol az „új felnőttek” zavartalanul válogathatnak az olvasnivalók között. A gyermekkönyvek népszerűségét bizonyítja az a tény is, hogy 2002-ben Philip Pullman *The Amber Spyglass* (*Borostyán látcső*) című regénye kapta a *White Book of The Year* rangos irodalmi díjat (Goralik 2008). A gyermekkönyvek népszerűségének növekedését a felnőttek körében a *Harry Potter*-sorozat megjelenését követően kezdték intenzívebben tanulmányozni. Ekkor indult el az a tendencia, hogy a kiadók ugyanazt a könyvet gyermek- és felnőttkiadásban is megjelentették, más-más borítóval. Az ilyen típusú könyvekkel kapcsolatban született meg egy új kifejezés: *crossover literature* (oroszul: *perehodnaja lityeratura* – átmeneti irodalom).⁸ A *crossover literature* eklatáns példái: Philip Pullman *Sötét anyag* c. trilógiája, Yann Martell *Pi élete* c. regénye, vagy Mark Huddon *A kutya különös esete az éjszakában* című műve, amely egy autista fiú szemszögéből láttatja az eseményeket. Hogy miért olvassák egyre szívesebben a felnőttek a gyerekkönyveket? Erre a kérdésre az oroszországi gyermekirodalom-kutatók is keresik a választ. Mjaetosz véleménye szerint a kérdés úgy is feltehető, hogy magának az (felnőtt)irodalomnak a változása hogyan idézi elő ezt a jelenséget. A felnőttek egy része – nyilván nem filozófusokról vagy esztétákról van szó – azért fordul a gyermekirodalomhoz, mert nem találja a felnőttirodalom olvasása során azt, amit keres: örömet, megértést, átélhetőséget. A formával kísérletező, filozofáló-pszichológizáló, posztmodern irodalom az olvasók többségének túlságosan bonyolult, érthetetlen és idegen. A gyermekkönyvekben ezzel szemben gyakori az archetipikus szüzsén alapuló narratíva, világosak és egyértelműek a morális viszonyok, hiszen a mi a jó, és mi a rossz? kérdés nemcsak a gyermek olvasó, hanem sok felnőtt számára is fontos, az irodalom örök témái mint a szeretet, szerelem, hűség, kaland gyakran felbukkannak bennük (Mjaetosz 2014: 173–177). A történetmondás és hallgatás (olvasás) egyidős az emberiséggel, mert az ember történetek által értelmezi a világot. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az a jelenség is, hogy a gyermekirodalom tematikájában is „igazodik” a felnőttirodalomhoz. Sok gyermekkönyvből eltűnt az optimista befejezés, az orosz könyvpiacra is megjelentek az ún. szociogyermekkönyvek, és jelen vannak a formai kísérletek (pl. Marija Boteva: *Szkazki v v smskah – magyarul SMS-mesék*) is.

7 A menekülés-kivonulás, az objektív valóságtól való elfordulás nem új jelenség a történelemben. Az univerzális fikcióba, a mesevilágba való menekülés figyelhető meg a német romantika korában is, amikor a költők-írók a korai kapitalizmus nyers valóságnak ellenpontjaként teremtettek meg egy alternatív világot. (pl. Novalis, E. T. A. Hoffmann művei.)

8 A *crossover* kifejezés a filmiparból került át az irodalomba. Nagy-Britanniában a Sheffield Egyetemen (The University of Sheffield) már hirdetnek ilyen című kurzust: *Crossover Literature*.

A felnőtt- és gyermekirodalom közötti határok elmosódásához szorosan kapcsolódik az a jelenség, hogy az Oroszországban kiadott gyermekkönyvekben egyre több, korábban tabunak számító téma bukkan fel: családi problémák, erőszak, szex, kegyetlenség, betegség, halál; holokauszt, Sztálin-korszak, antiszemitizmus stb. A tabutémákra épülő könyvek között sok a fordítás, de egyre több a tabutematikába tartozó, eredeti, orosz szerzőtől származó könyvet találni a könyvesboltokban. A gyermekkönyvek klasszikus témája a család. A családi problémák a posztszovjet társadalomban felerősödtek, kézzelfogható különbség van a szülők és a gyerekek élettapasztalata között. A szülők a fogyasztói társadalomban is szeretnék megőrizni és átadni az új nemzedéknek a morális értékeket, hiszen a kulturális emlékezet feladata a hagyományok folytatásának biztosítása. A modern külföldi gyermekirodalom azonban nem csak a teljes családot mutatja ideálisnak, boldogan és kiegyensúlyozottan élnek azok a gyerekek is, akik hiányos családban nevelkednek. (Pl. Maria Papp *Vaffel hjarte*, oroszul: *Vafelnoje szerdce*; Djinn Birdshell *The Pendrewiks*, oroszul: *Pendreviki*). Igen hamar népszerű lett Oroszországban a svéd szerző, Moni-Nilson Brenstrem: *Tzatziki*-sorozata is. De ma már az orosz gyermekkönyvek sem csak a családi idillt jelenítik meg. Julia Kuznyecova *Gye papa?* című elbeszélése arról szól, hogyan éli meg egy kislány édesapja börtönbe kerülését. Az író nő egy másik kisregénye, a *Pomoscnyica angela* pedig arról, hogy az édesanya a lánya segítségével hogyan képes szembeszállni a despota családfővel. Olvasható orosz nyelven Beate Tereza Hanika Magyarországon is vitákat kiváltó könyve⁹, amely a tizenhárom éves Malvina szenvedéseit meséli el. (Malvinát a nagyapja szexuálisan zaklatja, a családtagok pedig nem veszik észre, vagy nem is akarják észrevenni.). Meglehetősen új szűzsé a családi tematikában az örökbefogadás is. Az orosz gyermekirodalomban Gyina Szabitova kezdett ilyen témájú elbeszéléseket írni, majd Tamara Mihejeva folytatta a *Ljogkije gori* című kisregényével. Az orosz élet mindennapjait jellemző problémák, a szociális és morális konfliktusok szintén beszivárognak a gyermekirodalomba. Az utóbbi időben sok gyermekkönyvben felbukkan a szegénység, valamint a kulturális és szubkulturális másság. Nemcsak a fordításokban, hanem a hazai szerzők által írott könyvekben is egyre több fogyatékkal élő, autista, beteg gyerek szerepel. (Pl. Jekatyerina Murasova, Darji Viljke, Nyikolaj Nazarkin művei). Jekatyerina Murasova regényeinek főhősei „outsider”-gyerekek (pl. *Klassz korrekciji* 2005, *Gvargyija trevogi* 2007, *Oдно csudo na vszju zszizny* 2010). A *Klassz korrekciji* című regény mintegy látélet az orosz iskolarendszerben burkoltan jelen lévő szegregációról. A történet egy fiktív szentpétervári iskolában játszódik, ahol az egy évfolyamra járó gyerekeket „hierarchikusan” sorolják be az egyes osztályokba. Az A-ba és B-be kerülnek a kiválóak, akik gimnáziumba készülnek, vagy gazdag, tehetséges, befolyásos családok gyerekei, akik sokat „tesznek” az iskoláért; a V-be és a G-be¹⁰ (magyar megfelelői a C és D

9 Magyarországon *Soha senkinek* címmel jelent meg. Móra Kiadó, Budapest, 2011.

10 A betűjelzések az orosz abc betűsorrendjének felelnek meg.

osztályok) az átlagos családok átlagos gyerekei járnak; és a D-be (magyarul E-be) kerülnek a bukdácsolók, huligánok, az elhanyagolt, zavaros családi körülmények között élő, hátrányos helyzetű gyerekek. (Az osztályfőnök így nevezi az osztályt: az én Harlemem). Ide járnak a sajátos nevelési igényű, magatartászavaros, hiperaktív, tanulási zavaros, látás- és hallássérült gyerekek is. Az orosz gyermekirodalomról szóló elemző írásokban gyakran felmerül a kérdés: szükség van-e arra, hogy az öszszezavarodott értékrendű, szomorúsággal és gonoszsággal teli társadalom tükröződjön a gyermekolvasmányokban? A vélemények megoszlanak. Az egyik álláspont szerint meg kell védeni a gyermek pszichikumát a modern világ problémáit bemutató irodalom destruktív hatásától, és csak pozitív viselkedési mintákat szabad tárni a gyerekek elé. A másik álláspont a magas művészet elvén alapul: „tanítás nélkül tanítani”. Olyan könyveket kell adni az ifjú olvasók kezébe, amelyek – bár nyers életanyagra épülnek – megóvják őket a gorombaságtól, fejlesztik képzeletüket, és nemes cselekedetekre sarkallják őket. Annak ellenére, hogy a szakembereket (pedagógusokat, könyvtárosokat, újságírókat, könyvkiadókat) és a szülőket élénken foglalkoztatja ez a kérdés, a társadalomban nem alakult ki egységes álláspont a gyermekirodalommal kapcsolatos elvárásokat illetően. (Ivasina 2009). A tabutémák gyermekkönyvekben való megjelenésének jogosságát nemcsak a szülők egy része, vagy egyes civil szervezetek önkéntes „cenzorai”, hanem néhány kritikus és gyermekkönyvíró is vitatja. Közéjük tartozik Ilja Szmirnov, aki meglehetősen felháborodott hangvételű, provokatív írásában bírálja a tabutémákat, mindezt a nyugati liberalizmus térhódításának tulajdonítja, s „hamiskártyásoknak” nevezi mindazokat, akik az „európai értékek mellett törnek lándzsát” (Szmirnov 2013). A nyugati értékek és a hazai hagyományok követése törésvonalat képez a modern orosz gyermekírók között is. Sokan az értékek hierarchiáját, az „etikai kulcsot” hiányolják a mai gyermekkönyvekből, amelyet nem helyettesíthet az aktuális téma és a szociológia. (Barakovszkaja 2013). Jelena Lenkovszkaja¹¹ a *Gyetszkije cstenyija* című lap hasábjain 2012-ben egy érdekes írást tett közzé, amelynél érdemes egy kicsit hosszabban elidőzni. Lenkovszkaja elsősorban a nyugat-európai gyermekkönyvekben megjelenő erotikát, szexualitást, szexuális szabadosság megjelenését kifogásolja (pl. a már említett *Tzatziki*-történetek, Ulf Stark könyvei). Véleménye szerint az orosz gyerekek és fiatalok számára a testiség ilyenfajta ábrázolása teljesen idegen, s ez az idegenszerűség a kulturális tradícióban rejlik. Az európai és orosz kultúra a vallási hagyományok miatt mindig is különbözött egymástól. A nyugati kereszténységben mindig létezett egy intenzív érdeklődés a fiziológiai megnyilvánulások iránt, amely gyakran az erotikától sem volt mentes, pl. Bernini híres szobra, a *Szent Teréz eksz-*

---

11 Az író nő valódi neve: Jelena Eduardovna Krizsvickaja, 1967-ben született Jekatyerinburgban. Művészettörténész, művészetkritikus. Gyermekirodalmi művei tették ismertté Oroszországban. Történelmi kalandregényeket és ismeretterjesztő könyveket ír elsősorban. A Knyiguru c. nemzeti könyvpályázaton a Szokrovicsca Rifejszkih gor c. könyve, amely az Ural kincseiről szóló ismeretterjesztő munka, első helyezést ért el 2013-ban.

tázisa. De az európai művészeknek a Madonna és kised témát feldolgozó művein is sokszor jelen van valamiféle játékos szexualitás. A pravoszláv tradíciótól mindez idegen. Az egyik Tzatziki-történetben van egy szórakoztató jelenet, amikor a gyerekek azt hiszik, hogy a tanárnőjük harisnyája szőrös (nincs szőrtelenítve a tanárnő lába). Lenovszkaja szerint ez a kacagás inkább a karneváli nevetésre emlékeztet. „A középkorban a szentképeken megjelenő testiség csak a karnevál idején volt legitim, csak akkor lehetett nevetni a tabukon és a kötöttségeken; egy rövid időre az alantas dolgok kerekedtek felül ... Most az emberi gondolkodást nem az egyház, hanem a tömegkultúra irányítja, amely arra törekszik, hogy végtelenné tágítsa a karneváli időszakot. Ami a travesztiát illeti, eszembe jut Ulf Stark *Csudaki i zanudi* c. könyve is, amelyben egy kislány fiúszerepet játszik – a valóság kedvéért vattacsomóval kitömi a nadrágját, a testnevelésóra után a fiúöltözőbe kerül, és csókolózik (igaz, akarata ellenére) egy osztálytársnőjével... Szóval, a gyermekirodalomban is karnevál van” (Lenovszkaja 2012: 187). Lenkovszkaja azt is kifejti, hogy az európai és amerikai társadalom állandóan szenzációra éhes, az erkölcsi alapelvek romba döntése futószalagszerűen történik, a művészek pedig a művészi szabadság mítoszának áldozataivá váltak. Az írónak (a gyermekkönyvek íróinak is), hogy „topon” legyen, melltartókról, genitáliákról, hosszú, forró csókokról kell írnia. A szexuális kapcsolatok más szerepet játszanak az életben és a kultúrában, s ezért az európai nyárspolgárok számára kevésbé felháborító a mértéktartó, érthető, civilizált *epatage*. Lenkovszkaja véleménye szerint az európai gyermekkönyvek nagy része – bármennyire is gyermekekről szól, gyermekszereplőket vonultat fel – mégsem gyermekeknek íródik, hanem inkább felnőtteknek. Az író szerint, ezzel szemben, a mai orosz gyermekkönyvekben az ún. „bánatos” témák vannak divatban: alkoholista szülők gyerekei, árva gyerekek. „Az orosz gyermekkönyvekben szimbolikus beavatásként sokkal inkább az alkohol vagy a cigaretta kipróbálása van jelen, mintsem az első csók. Az európai erotika alapvetően idegen – hiszen a játék elemei fedezhetők fel benne (valószínű, hogy ezért illeszthető bele könnyen a gyermekkönyvekbe), mi mindent komolyan veszünk, nincs időnk a „messzevezető” csókokkal való huncutkodásra, ugyanis mi mentjük meg a világot a lélektelenségtől” (Lenkovszkaja 2012: 190). Meg kell jegyeznünk, hogy Lenkovszkájának az előbbieken taglalt gondolatait erősen befolyásolja az Oroszországban egyre jobban megerősödő neozslavofilizmus és újnacionalizmus, amely hajlamos eltúlozni az orosz történelem különösségét a nyugat-európai fejlődéshez képest. Egyre többen gondolják úgy, hogy Oroszország egy alternatív fejlődési utat jár(t) be, mintha Oroszország egésze Európán kívül lenne. A napjainkban újraéledő új-eurázsiai mozgalom, amelynek vezető teoretikusa Alekszandr Dugin, egyik legfontosabb törekvése a szenvedélyes anti-európaiság mellett az önazonosítás kényszere, az orosz identitás megteremtése, melynek lényege a különösség, másság hangsúlyozása (Kiss Lajos András 2013). Visszatérve a gyermekirodalomhoz: véleményünk szerint termékenyebb lenne, ha a vita nem ideológiai síkon, hanem a gyermekkönyvek területén kompetens irodalomtudó-

sok, pszichológusok és pedagógusok között folyta. Napjainkban azonban nemcsak a történeteket elbeszélő, kamaszoknak szóló könyvek lettek népszerűek a felnőttek körében, hanem a kisgyermekeknek, óvodásoknak szóló képeskönyvek is. A képeskönyv egyre gyakrabban olyan autonóm művészeti alkotásként értelmeződik, amely különböző korú olvasókkal képes dialógust folytatni, érzelmi reakciókat kelt, és komoly gondolkodásra ösztönöz. Ennek egyik magyarázata egyrészt, hogy a 21. századi felnőttek és gyerekek életében egyre nagyobb szerepe van a vizuális információknak, másrészt pedig, ahogyan Mjaetosz írja, „a magába forduló, vagy a kommercializálódó modern képzőművészet nem elégíti ki a közönség igényeit” (Mjaetosz 2014: 178).

Milyen fogódzókat találhatnak a szülők, pedagógusok és gyerekek, hogy eligazodjanak, és a kiválasztáshoz valamiféle orientáló támpontokat találjanak a megjelenő gyermekkönyvek rengetegében? Ha az interneten akar valaki tájékozódni, akkor legmegbízhatóbb forrás a Bibliogid (www.bibliogid.ru), amelyet az Orosz Állami Gyermekkönyvtár működtet. A honlapon az érdeklődők szakemberek által írott ismertetéseket, kritikákat olvashatnak a frissen megjelent gyermekkönyvekről. Az oldal nemcsak az olvasók, hanem a kiadók számára is hasznos információkat tartalmaz, mivel tárgyilagos véleményeket nyújt a könyveikről, és szinte valamennyi gyermekíró életrajzi adatai is megtalálhatók itt. Az Orosz Állami Gyermekkönyvtár (www.rgdb.ru) mintegy centruma az oroszországi olvasás- és gyermekirodalom-kutatásoknak. Honlapjukon böngészve láthatjuk, hogy tevékenységük igen szerteága-zó. Számatalan olvasás-népszerűsítő projektjük van, kiállításokat szerveznek, kutatásokat folytatnak. Fogódzót adhat az érdeklődő szülők és szakemberek számára az immár harmadízben megjelenő, és interneten is elérhető, a *Grand Fair* Kiadó által összeállított „100 új könyv gyerekeknek és fiataloknak, amelyeknek minden könyvtárban meg kell lennie” című katalógussorozat is. Ezenkívül olyan speciális internetes honlapokon vagy blogokban is kereshetnek az érdeklődők, amelyekben a bloggerek – köztük szakemberek is – naponta értékelik, vitatják a gyermekirodalom legújabb darabjait: <http://www.community.livejournal.com/5razvarotov>; http://www.community.livejournal.com/detskie_knigi; <http://www.community.livejournal.com/kidpix>; <http://kidreader.ru>.

Szülők és pedagógusok számára tájékozdási pontok lehetnek a díjat elnyert, díjjal kitüntetett gyermekkönyvek, gyermekkönyvírók. Természetesen ez nem mindig objektív, de valamiféle orientációt mégiscsak jelent. A 2007-ben megjelent *Ruszszkaja lityeratura szegodnya. Bolsoj putyevogyitel* című kézikönyvben mindössze öt gyermekkönyvdíjat nevez meg a szerző (Csuprinyn 2007). Még tíz év sem telt el azóta, viszont a díjak száma megduplázódott annak ellenére, hogy néhány – korábban rangosnak számító – elismerés mára már eltűnt pl. *Zavetnaja mecsta, Alije parusza*. A legkisebb olvasóknak szánt könyvek szerzői kaphatják meg a Marsakról, a

Csukovszkijról elnevezett díjakat, valamint a költőknek adható *Renáta Muha*¹² díjat. Vannak olyan díjak is, amelyeket a serdülőknél szánt könyvek szerzői kaphatnak meg. Ezek közül a leghíresebbek a következők: *Zavetnaja mecsta* (sajnos mindössze négy évig létezett), a *Knyiguru*, a *Szergej Mihalkov*¹³ díj, a *Vladiszlav Krapivin*¹⁴, az *Alekszandr Grin*¹⁵ díj, valamint egyre több irodalmi díjnak létezik ún. „gyermekfiliálja”, pl. a *Jasznaja poljanának* is (Zsalevszkij 2013a). A gyermekkönyvdíjak közül napjainkban kétségtelenül a legnépszerűbb a 2010-ben alapított *Knyiguru*. Nemcsak amiatt, hogy ezt a *Roszspectsaty* támogatja, hanem amiatt is, hogy az odaítélésében nemcsak felnőttekből álló szakmai zsűri, hanem gyerekolvasók is részt vesznek. A zsűri feladata a jutalmazható könyvek listájának összeállítása, de a győztesek végleges kiválasztásában – interneten keresztül – már csak a gyerekek vesznek részt. Két kategóriában hirdetnek győzteseket, külön díjazták a szépirodalmi és az ismeretterjesztő, tudományszerűsítő könyveket. A nyomtatásban (is) megjelenő folyóiratok közül leginkább a *Bibliotjeka v skole*, *Perepljot*, *Csitajka*, *Pervoje szentyabrja* valamint az illusztrációkkal foglalkozó *Hudozsnyik i piszatyel v gyetszkaj knyige* közölnek elemző-magyarozó ismertetéseket. A *Gyetszkaja lityeratura* c. folyóiratot kívánja pótolni a 21. századi igényeket kielégítő, 2012-ben indított *Gyetszkije cstenyija*. A gyermekirodalommal és gyermekolvasmányokkal foglalkozó, évente kétszer megjelenő tudományos folyóirat *OPS (Open Journal Systems)* rendszerben működik, online módon elérhető (<http://detskie-chtenia.ru/index.php/journal>). A szerkesztőség központja Jekatyerinburgban van, de a folyóirat munkatársai között moszkvai, pétervári gyermekirodalom-kutatókat, könyvtárosokat, egyetemi tanárokat is találunk. A *Gyetszkije cstenyija* a nemzetközi kutatásokba is be kíván kapcsolódni. A 2014-ben megjelent 6. kötet 2. száma horvát és német szerzőktől származó angol nyelvű írásokat is közölt. Aki pedig nem csak az oroszországi, hanem a világ gyermekkönyveivel kapcsolatos eseményekről kíván tájékozódni, felkeresheti az *IBBY (International Board on Books for Young People)*¹⁶ orosz szekciójának weboldalát (www.rbby.ru), s olvashatja a legfrissebb híreket. Az orosz nagyvárosokban: Moszkvában, Szentpéterváron, Jekatyerinburgban rendszeresen tartanak tudomá-

12 Renata Grigorjevna Muha (Odessza, 1933 Izrael, 2009). Az angol irodalom kutatója, és gyermekverskötetek szerzője. Verseinek jellegzetessége, hogy mindig valamilyen állat nevében szólnak.

13 Szergej Mihalkov (1913–2009), a szovjet gyermekirodalom klasszikusa alapította 2007-ben, és saját magáról nevezte el a díjat.

14 Vladiszlav Krapivin (1938–), a szovjet-orosz gyermekirodalom egyik klasszikusa.

15 Alekszandr Grin (1880–1932), valódi neve Alekszandr Sztjepanovics Grinyevszkij, orosz író, legismertebb műve az *Alije parusza* (1923).

16 Az IBBY egy nonprofit szervezet, amelyet 1953-ban alapítottak Svédországban. Napjainkban 75 nemzeti szekciója van a világban. Az IBBY elkötelezett az ENSZ által 1990-ben ratifikált Egyezmény a gyermekek nemzetközi jogairól c. dokumentum elvei iránt, s neki köszönhetően az egyezmény tartalmazza, hogy minden, a dokumentumot aláíró nemzetnek támogatnia kell gyermekkönyvek kiadását és forgalmazását. Számos díjat alapított a szervezet, amelyek közül legismertebb az Andersen díj, amelyet két évente ítélnek oda a legjobbnak ítélt gyermekkönyv szerzőjének vagy illusztrátorának.

nyos konferenciákat, kerekasztal-beszélgetéseket, amelyeken könyvtárosok, irodalomkritikusok, pedagógusok vitatják meg a modern gyermekirodalom problémáit. Emellett gyermekkönyvfesztiválokat, gyermekkönyvvásárokat, gyermekkönyv-kiállításokat szerveznek a kiadók segítségével, amelyek az új kiadványokra hívják fel a szülőket, pedagógusokat és gyermekolvasókat figyelmét. Sajnos azonban ezek az újdonságok a távoli vidékekre nemigen jutnak el, s kellő mennyiségű és minőségű „navigátor” híján egyes könyvek a vidéki könyvesboltok pultjairól tonnaszámra kerülnek a szemétkoszába. „Minél jobban megismeri az ember az orosz vidéki életet, annál szomorúbb a kép. Ha összehasonlítjuk a fővárosi és a vidéki könyvesboltokat, láthatjuk, hogy oda csak a közszükségleti cikkek számító könyvek jutnak el. A kisvárosokban, falvakban, iskolákban a könyvtári állomány egyre szegényedik, nincs forrás új könyvek vásárlására” – olvassuk Ljudmila Ulickaja alapítványának honlapján. A világhírű orosz író nő alapítványa 2007 óta működteti a *Horosije knyigi podarim* elnevezésű jótékonyági akciót. A projekt a következőképpen valósul meg: Ulickaja a vezető könyvkiadótól (*OGI, Ekszmo, ASZT, ROSSZPEN*) megkapja a megmaradt könyvek listáját, a listából maga választja ki a megfelelőeket, azt ingyenesen adják át az alapítványnak, az alapítvány pedig kiválasztott vidéki könyvtáraknak ajándékozza. Az könyvcsomagadományt az író nő általában személyesen adja át, így lehetőség nyílik a könyvek bemutatására is.

Összegezve: a mai oroszországi gyermekirodalom meglehetősen sokszínű, igen sok magas színvonalú fordítás és egyre több eredeti gyermekkönyv jelenik meg évről évre. Minden kétséget kizáróan a mai orosz gyermekirodalomnak (is) az a legnagyobb problémája, hogy lassan több a jó gyermekkönyv, mint a (gyermek) olvasó.

Felhasznált szakirodalom

- Arzamaszceva, I. N.- Nyikolajeva, Sz. A. (2013): *Gyetszkaja lityeratura*. Izdatyelszkij Centr Akagyemija. Moszkva.
- Barkovszkaja, N. (2014): Vsztreca ha granyice: Razmislenyija po povodu «Gyetszkogo nomera zszurnala Oktyabr». *Gyetszkije cstenyija*. T. 5. No. 1. 252–260. <http://www.detskie-chtenia.ru/index.php/journal/issue/archive>. a letöltés időpontja: 2015. június.10.
- Csernyak, M. (2013): Effekt uznavanyija realnosztyi v szovremennoj proze dlja perehodnogo vozraszta. *Gyetszkaja cstenyija*. T. 4. No. 2. 136–151.
- Csuprinyin, Sz. (2007): *Russzkaja lityeratura szegodnya: Bolsoj putyevogyityel*. Vremja, Moszkva.
- Dubin, B. (2010): *Klasszika poszle i rjadom. Szociologicseszkiye ocserki po lityerature i kulture*. NLO, Moszkva.

- Goralik, L. (2008): Malenykij Princ i bolsije ozsidanyija. Novaja zreloszty v szovremennom zapadnom obszcsesztve. *Tyeorija modi*. No. 8. <https://www.academia.edu/4559194/> . A letöltés időpontja: 2013. szeptember 10.
- Ivasina, M. V. (2009): *Szovremennaja gyetszkaja lityeratura: razvivaem vkusz ili vvogyim cenzuru?* <http://www.uraledu.ru/node/26306>. A letöltés időpontja: 2012. május 10.
- Kiss Lajos András (2013): Kicsoda Ön, Alekszandr Dugin? *Korunk*, 3. évf. 5. szám.90-98.
- Kiss Lajos András (2001): Homo fabricatus. In. Kiss Lajos András: *Az eltűnt lelkiismeret nyomában. Filozófiai-ökológiai írások*. Liget Műhely Alapítvány, Budapest. 191–204.
- Lenkovszkaja, J. (2012): Mozsno ja nye budu eto docsitivaty? ... (Zametki o novoj gyetszkaj lityerature). *Gyetszkije cstenyija*. T. 2. No. 1. 179-190. <http://www.detskie-chtenia.ru/index.php/journal/issue/archive>. A letöltés időpontja: 2014. december 10.
- Mjaetosz, O. N. (2014): Konflikt «otcov i gyetyej»: dlja kogo pisut gyetszkije knyigi, i kto ih csitajet? *Gyetszkije cstenyija* T. 6. No 2. <http://www.detskie-chtenia.ru/index.php/journal/issue/archive>. A letöltés időpontja: 2015. május 20.
- Nyecsiporenko, J. (2013): Gyetszkaja lityeratura: ggye najtyi? Razmislenyija u razbitogo szoszuda. *Foma*. T. 119. No. 3. <http://foma.ru/detskaya-literatura-gde-najti.html>. A letöltés időpontja: 2015. június 10.
- Saffert, J. (2013): «V gyetszkaj lityerature szejcsasz proiszhogyit vszjo szamoje intyeresznoje» <http://www.nsu.ru/exp/p515aa09c83ec39dd2b4ab54d> . A letöltés időpontja: 2014. december 10.
- Szkaf, M. (2012): Novaja gyetszkaja lityeratura. *Oktyabr* No.12. <http://magazines.russ.ru/october/2012/12/s33.html> A letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.
- Szmirnov, I. (2013): *Arifmetyika ot Pennyivajza*. *Oktyabr*. No.9. <http://magazines.russ.ru/october/2013/9/14s.html> A letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.
- Viljke, D. U (2013): Pusztati na plecsah. *Lit. Rosszija*. No. 13. www.litrossia.ru/2013/15/07958.html. A letöltés időpontja: 2014. október 15.
- Zsalevszkij, A. (2013a): *Obzor rosszijszkih gyetszkih lityeraturnih premij*. <http://kiddreader.ru/article> . A letöltés időpontja: 2014. március 12.
- Zsalevszkij, A. (2013). *Gyetlit Sredingera*. <http://az-book.info/detlit-shredingera>. A letöltés időpontja: 2013. május 11.

Tukacs Tamás

„MIND THE GAP”: EMLÉKEZET ÉS MELANKÓLIA W. G. SEBALD REGÉNYEIBEN

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány Winfried Georg Sebald (1944–2001) német író és irodalomtudós regényeivel foglalkozik a melankólia és az emlékezet összefüggésének szemszögéből. Sebaldot sok kritikus a XX. század nagy melankolikus szerzőjének tartja, és a szerző is gyakran említi írásaiban, interjúiban ezt a kategóriát. De milyen alapon mondhatjuk, hogy egy szöveg melankolikus jellegű? A tanulmány először szemügyre veszi Sebald melankolikus szereplőit, majd szót ejt a műfaji besorolhatatlanság problémájáról, elemzi a modernitás és a melankólia összefüggését, különös tekintettel az újdonság, az emlékezet és a veszteség kapcsolatára. Az elemzés vezérfonala a címben említett „gap”, az a szakadás, amely egyrészt a szereplők élettörténetében, másrészt a totalizáció lehetetlenségének melankolikus tudomásulvételében rejlik. A tanulmány a melankólia metonimikus szerkezetét is elemzi. Hasonló kontextusban vizsgálja a Sebald regényeiben fellelhető flâneur alakját, kitér a látás / láttatás problémájára, ami átvezet a regényekben található fénykép-reprodukciók elemzéséhez. A tanulmányt végül a melankóliát szerkezeti szinten is megjelenítő narratív stratégiák elemzése zárja.

1. BEVEZETÉS

Magyarországon viszonylag későn, a 2000-es évek második felében indult meg Winfried Georg Sebald (1944-2001) német író műveinek fordítása és befogadása, annak ellenére, hogy első regényét – egy verseskötet után – 1990-ben publikálta. A 2001 decemberében autóbalesetben elhunyt szerzőt a második világháború utáni európai regény nagy megújítójaként, és sokan az irodalmi Nobel-díj várományosaként tartották számon. Azonban a „regény” megjelölést illene idézőjelbe tenni, hiszen Sebald műveit olvasva valóban nehéz eldönteni, mit is tartunk a kezünkben. Egyrészt ezek a szövegek nem tűnnek fikciónak, és ezt a benyomást erősítik a könyvekben szokatlan módon elhelyezett fénykép-reprodukciók is. Ezek a művek több műfaj határterületén mozognak; nevezhetőek regénynek álcázott esszégyűjteményeknek,

naplóknak, útirajzoknak, kultúrtörténeti értekezéseknek vagy építészeti tanulmányok gyűjteményének, sőt nyomozati jegyzőkönyveknek (lásd Dunajcsik – Nemes) is. A szöveg regényszerűségét az egyes szereplők mikrotörténetei és ezek egymásba szövődő és egymásra reflektáló hálózatai biztosítják. A szövegek ellenállnak a megszokott kategóriáknak, azonban mégis magukkal ragadnak, bevonzanak, többnyire azért, mert egy meghatározott érzést, benyomást közvetítenek, ami nem más mint a történetekre és az ábrázolt személyekre rátelepedő melankólia. Ahogy több kritikus is rámutatott (a freudi gyász és melankólia ellentétpár alapján), a történetekben nincs igazán elvégzett gyászfeldolgozás, hanem ennek ellentéte, a melankólia hatja át a szövegeket (Bán 2007: 112), „*valóban, Sebald a XX. század irodalmának egyik nagy melankolikus szerzője*” (uo.). Az alábbiakban ennek a melankolikus érzésnek a mibenlétét kívánom megvilágítani és pontosítani.

2. „HELYTELEN” SZUBJEKTUMOK

A melankóliának mint rendező elvnek a legnyilvánvalóbb jele a regényekben a melankolikus vagy arra hajlamos szereplők nagy száma; a főbb karakterek tulajdonképpen mindegyike ezzel a tulajdonsággal írható le. A *Szédület. Érzés* Henry Beyle nevű szereplőjén például „*ahogy beesteledik, erőt vesz [...] az időközben már ismerőssé lett melankólia*” (2010: 15), később az elbeszélő magát Grillparzerhez hasonlítja: „*akárcsak ő, én sem lelem tetszésem semmiben, minden látványosság mérhetetlen csalódást okoz*” (2010: 52). A *Kivándoroltakban* az elbeszélő nagybátyján, Ambros Adelwarthon az orvos „*súlyos melankóliát és ahhoz kapcsolódó gátolt katatóniát*” diagnosztizál (2006: 123); A *Szaturusz gyűűi* című regényben pedig például Le Strange őrnagy, a bergen-belseni koncentrációs tábor felszabadító egység tisztje is búskomorságba esik, nem törődik a külvilággal, házát elhanyagolja, egyesek azt mesélik, hogy „*kertjében barlangot vájt, amelyben azután napokon és éjszakákon át ücsörgött, mint Szent Jeromos a pusztában*” (2011: 80-81).

Földényi László szerint a melankolikus egyszerűen máshogy van a világra hangolva: nem arról van szó, hogy a melankolikus belső hangulata „kivetül” a világra, illetve hogy a külső világ „okozza” a depressziót, ugyanis a melankólia a „világban-benne-léte” tükrözi vissza, amelyben az én és a világ el sem válik egymástól, ezért a „melankolikus hangulatról” mint tárgyról lehetetlen beszélni (1992: 265). A melankólia betege tipikusan az, aki nincs otthon ebben a világban, életéből hiányzik egy belakható hely képzete, ezért a világ kísértetiesnek (*uncanny*) tűnik számára. A melankolikusok és deviáns szubjektumok, akik „egy rejtélyes társadalmi nem-helyet” foglalnak el (Sánchez-Pardo 2003: 19), a társadalmilag elfogadott viselkedési normák eszközeit és céljait elutasítják, egyfajta passzív lázadók, mintha a társadalomban szellemként lebegnének (Kraepelin 2009: 274).

Sebald műveit is ezek a világban másra hangoltan létező, a világban szellemként

bolyongó, helyüket nem találó deviáns szubjektumok népesítik be. Melankóliájuk fő oka az életükben bekövetkezett törés, szakadás, amely lehetetlenné teszi az emlékezet „rendes” működését. A melankolikus világában a teljességre törekvés eleve kudarcra van ítéelve, mindig megjelenik egy rés, amely aláássa a totalizáció szándékát. A *Kivándoroltak* Ambros bácsijáról például így ír az elbeszélő: „*Mindenesetre minél többet mesélt [...], annál lehangoltabb lett. 1952 karácsonya után olyan mély depresszióba esett, hogy bár látni lehetett, milyen nagy szüksége van a mesélésre, semmit sem tudott mondani, egyetlen szót, egyetlen mondatot sem*” (2006: 114). Nem arról van szó tehát, mint a trauma esetében, ahol az elfojtás teljes némasághoz vezet, illetve a traumatikus esemény konverziós tünetekben nyilvánul meg; ebben az esetben van igény az események narrativizálására, csak éppen a történetben megnyíló újabb és újabb rések lehetetlenné teszik az egyenes vonalú rendezést és a „teljes” történet megjelenítését. Ezek a rések, nyílások számos szövegben szimbolikusan jelennek meg, például *A Szaturnusz gyűrűiben* az eget kettéhasító kondenzcsík (2011: 26), a *Kivándoroltakban* a diavetítő üvegének elpattanása után a vetítőlépcsőn megjelenő „*sötét hasadék*” (2006: 22), vagy a *Szédület. Érzésben* a földalatti állomásán hallható „*Mind the gap*” figyelmeztetés (2010: 227), amely ugyanarra vonatkozik, hogy a szerelvénybe beszállók nézzenek a lábuk elé, és ne botoljanak meg, azonban a szó szerinti fordítás („Figyeljenek a résre!”) jelképes erővel ruházza fel e rövid mondatot. Valóban a melankolikus szereplők állandóan erre a „résre” figyelnek, melynek következtében folytonos feszültségben élnek, ugyanakkor a külvilág számára tétlenségbe, búskomorságba süppednek.

3. MELANKÓLIA ÉS MODERNITÁS

A modernség vagy modernitás kora (tehát körülbelül a kapitalista tömegtermelés megindulásától számított időszak) folyamatosan olyan jeleket mutatott fel, amelyek szükségessé tették a hagyományhoz és az emlékezethez fűződő viszony újradefiniálását. Egyrészt az újdonságok állandó újratermelődése, a megújulás kényszere vezet el a hagyományos és a modern éles megkülönböztetéséhez, ennél fogva a felejtés és a veszteség érzése folyamatosan ott lebeg a modernitás korszakában. Ennek kísérőjelensége a veszteségre, a hátrahagyottra való emlékezés kényszere és a történelmi tudatban bekövetkezett szakadás, tehát annak a felismerése, hogy valami új veszi kezdetét (lásd Long 2007: 3–4). Ezt Richard Terdiman „emlékezetválságnak” nevezi, melynek az egyik következménye a modernitásnak az a törekvése, hogy külsődleges memotechnikai jelölőkre szorítsa vissza az emlékezetet, magyarul tárgyiasítsa azt. Ezért kezdenek el a modern korban burjánzani a különféle koncentrált gyűjtemények: a múzeum, az archívum, az állatkert, növénykert, később a világkiállítás (Dunajcsik – Nemes), majd a fényképezés megjelenése után válik népszerűvé a fotóalbum is. Ezek a gyűjtemények definíció szerint melankolikus szerkezeteknek tekinthetők, hiszen rendezőelvük nem az időbeli egybeesésen és az azonosságon ala-

puló metafora, hanem a mellérendelésen, illetve az érintkezésen alapuló metonímia, így sohasem képesek az elveszett és reprodukálni kívánt emlékeket teljes egészükben megjeleníteni és annak időbeli egységét helyreállítani; mindig valamilyen szakadás, rés táng az egyes elemek között. A melankolikus tekintet számára ezek a gyűjtemények jelképes romokká, az elmúlt idők monumentumaivá változnak.

A modernitás emlékezetválságának e fentebb említett tünete, az emlékezet eltárgyasítása szintén áthatja Sebald szövegeit, és ennek egyik kifejeződése egyrészt a melankolikus szereplő tárgyakhoz való ragaszkodása és gyűjtőszenvédelye, másrészt az az igényük, hogy megmentsék és tárgyi formában rögzítsék a múltat (lásd Sebald és Turner 2006: 23–24, Long 2007: 27). Sebald regényei bővelkednek gyűjteményekben; melankolikus szereplői a legváltozatosabb objektumokat (képeslapokat, lepkéket, fényképeket) hordanak egybe. A *Kivándoroltak* című regény Paul Breyer nevű alakja például „*hosszú ideig nem is tudta pontosan, mi minden történt 1935-36-ban S.-ben, és nem is foglalkozott a helyenként homályba vesző múlttal. Csak életének utolsó [...] évtizedében vált számára fontossá [...] ezeknek az eseményeknek a rekonstruálása. Gyengülő látása ellenére Paul napokat töltött az archívumokban, és terjedelmes jegyzeteket készített*” (2006: 61). Vagy ahogy A *Szturnusz gyűűinek* egy szövegrésze fogalmaz: „*emlékeim ellen, amelyek oly sokszor és oly váratlanul törnek rám, nem bírok mással védekezni, mint az írással. Ha bezárnám őket az emlékezetembe, egyre nehezebbé és nehezebbé válnának az idők során, míg végül összeroppannék a súlyuk alatt*” (2011: 295).

Ez vezet át a sebaldi melankóliának egy sokkal konkrétabb magyarázatához, jelesül a németység második világháború utáni emlékezetstratégiáinak a boncolgatásához. Sebald többször panaszkolt, és meg is említi a regényeiben, hogy a németeket 1945 után permanens elfojtás és amnézia kerítette hatalmába. Ahogy a *Kivándoroltak* című regényében írja: „*egyre inkább azt éreztem, hogy a németek szellemi ínsége és emlékezetvesztése, amely itt engem körülvesz, meg az az ügyesség, hogy kipucoltak innen mindent, lassan kezd megőrzíteni*” (2006: 250). Ugyanez a probléma más megfogalmazásban A *Szturnusz gyűűiben* (a világháború végén a német kikötővárosokat ért bombázások kapcsán) is előfordul: „*Úgy látszik, senki nem írt le semmit, senki nem emlékezett vissza semmire. Ha pedig az ember személyesen megkérdezte az ottaniakat, úgy tűnt, mintha a fejkéből is mindent kiradíroztak volna*” (2011: 51). Az emlékezetvesztésből eredő melankólia (pontosabban a traumatikus eseményre adott melankolikus válasz) jelensége viszont tágabb kontextusban a 18. századi melankóliafelfogásra vezethető vissza (Long 2007: 5), mely német viszonylatban a gazdasági-lag erősödő középosztály politikai jogfosztására és mellőzésére adott válasz volt.

Ugyanebben az összefüggésben értelmezhető Sebald, illetve szereplőinek melankóliája is XX. századi körülmények között. Ugyanakkor a melankolikus visszavonulás vagy kivonulás egyfajta tiltakozás is; ahogy Sebald fogalmaz: „*A melankólia, annak a lehangoló állapotnak a szemlélése, amelyben vagyunk, semmi köze a halálvágyhoz. Ez az ellenállás egy formája. A művészet szintjén funkciója nem*

csupán egy válasz vagy reakció [...] A lehangoló állapot leírása magában hordozza a felülkerekedés lehetőségét is” (idézi McCulloh 9).

Felmerül tehát a kérdés, hogy amennyiben Sebald műveinek egyik mozgatója a német emlékezetstratégia elégtelensége, illetve implicit módon a holokaust tapasztalatára adott válasz – bár ezek a művek csak nagyon nagy megszorítással férnének bele a holokaust-irodalom kategóriájába –, akkor miért nem a sokkal inkább ideillő trauma mint emlékezetbetegség uralja e szövegeket. Ilsemann szerint (2006: 303) értelmetlen a kérdést úgy feltenni, hogy vajon a poszttraumatikus állapot vagy a melankólia jellemzi-e inkább e szövegeket (az ő példájában az *Austerlitz* című regényben), hanem szerinte a szövegek a traumából a melankóliába való átmenetet ábrázolják. Érvéle szerint a trauma személyesebb, egyéni tapasztalaton alapul, míg a melankólia univerzálisabb, és kevésbé ölt életrajzszerű formát. Az érveléssel ugyan lehetne vitatkozni, ám tény, hogy Sebald regényei nem kizárólag a melankóliát mint emlékezetdeficitet ábrázolják, ugyanis könnyen levezethető a szövegek egyes részeiből a trauma kórképe is. A fentebb említett német elfojtásstratégiára jellemző idézet például a *Kivándoroltakból*: „*az emberek a rombolás évei után mindent elhallgattak, eltitkoltak és – néha úgy tűnik – el is felejtettek*” (Sebald 2006: 57). Ahogy ennek a regénynek dr. Henry Selwyn nevű narrátora fogalmaz: „*Ennek a kivonulásnak a képei évtizedekre eltűntek emlékezetéből, de az utóbbi időben, mondta, ismét jelentkeztek, és folyton visszatérnek*” (2006: 24). A „Paul Bereyter” című részben pedig így ír az elbeszélő: „*Azon a délutánon többször is átlapoztam ezt az albumot, és azóta újra meg újra, mert a benne lévő képeket szemlélve tényleg úgy tűnt és tűnik számomra most is, mintha visszatérnének a holtak, vagy mintha mi készülnénk megtérni hozzájuk*” (2006: 52–53). Az elfojtott tartalom visszatérése az elfojtási kísérletek ellenére is a poszttraumatikus állapot egyik alapvető vonása.

4. A CÉLTALAN KÖSZÁLÁS KÍSÉRTETIESSÉGE

Természetesen a freudi értelmezési kereten belül felmerül a kísérteties (*unheimlich*) kategóriája is (lásd pl. Bán 2007: 116), amely annyiban speciális, hogy a háttorzongató avagy kísérteties jelenség egyben valami szokatlanul és nyugtalanítóan ismerős is. Ez a jelenség figyelhető meg Sebald első regényében: a *Szédület*. Érzésben a legtipikusabb, lásd pl. a ferroviai epizódot (2010: 63), Kafka rejtélyes megjelenését egy serdülő fiú képében („*aki az elképzelhető legkísértetiesebb módon hasonlított azokra a képekre, amelyeken Kafka látható serdülő diákként*”, 2010: 83), vagy a következő idézetet egy régi film kapcsán: azért érinthették érzékenyen dr. K-t (azaz Kafkát) az említett film részletei, mert „*Balduin, Prága legjobb vívója, már az egyik első jelenetben odaáll önön tükörképe elé, az pedig, legnagyobb rémületére, hirtelen kilép a keretből, hogy attól fogva elégedetlensége szellemeként kísérje mindenüvé*” (2010: 137). Általában arról van szó – és ezért is emlegetnek Sebald egyes regényei kapcsán a „nyomozati jegyzőkönyv” vagy éppen a krimi kategóriát –, hogy

tökéletesen mindennapi és apró események ruházódnak fel nyomasztó, nyugtalanító jelentéstartalommal, különös tekintettel a véletlen(nek tűnő) egybeesésekre, találkozásokra.

A kísértetiesség jelensége szintén a melankolikus világlátással áll kapcsolatban, ugyanis a melankolikus szubjektum számára az otthontalanság, a „helytelenség” érzése a meghatározó, ami legjobban a Freud által bevezetett *unheimlich* fogalomban testesül meg. Ez az összefüggés vezet el két további, egymással szoros kapcsolatban álló jelenséghez Sebald műveiben, a céltalan sétáláshoz, illetve a fotográfia központi szerepéhez.

Bauer szerint Sebald melankolikus kószálói, a Baudelaire majd Walter Benjamin írásaiból ismert *flâneur*ök, a modernség tipikus termékei, valójában Benjamin sétálóinak disztópikus változatai (2007: 234). Michael Gorra a Ross Chambers által alkotott fogalmat, a „loitering” (céltalan ödöngés) és a „literature” (irodalom) szavakból összevont „loiterature” szót alkalmazza Sebald műveire (2004: 116). A *flâneur* a modernség tipikus felesleges embere, az utcákon kószáló, megfigyelő és jegyzetelő figura, tevékenységének lényege a céltalan séta. Ezzel tiltakozik a kapitalista munkaszervezés, a specializáció, valamint a XIX. századi városrendezések nyomán kialakult, a rendszertileg is könnyen ellenőrizhető széles sugárutak, szellős sétaterek és „*az észak kultusz geometrikus- és fénymeteforikája*” által indukált totális transzparencia ellen (Dunajcsik – Nemes). Elsősorban a nem-lakható, otthontalan, átmeneti terek (passzázsok, kirakatok, kávéházak, átjárók, vasútállomások) érdeklik. Sebald kószáló szubjektumai annyiban módosítják a klasszikus *flâneur* figuráját, hogy őket nem a nyüzsgő urbanitás, hanem kizárólag elhagyatott, romlásnak indult, ember által nem látogatott terek érdeklik. Ha a nagyvárosban kószál is, reakciója nem a kíváncsi érdeklődés vagy megfigyelés. A *Szédület. Érzés* narrátorát hallucinációk kerítik hatalmába Bécs forgatagában (2010: 34–35), később Velence is kísérteties hatást gyakorol rá. Ha pedig nem a szédületérzés fogja el a hősöket, Sebald melankolikus kószálói nem képesek a városra másképp tekinteni, mint romok halmazára. Ahogy a *Szédület. Érzésben* olvashatjuk: „*csaknem valamennyi Heti híradóban láttuk a romba dőlt városokat is, például Berlint vagy Hamburgot, s e képeket sokáig nem kapcsoltam össze a háború utolsó éveiben történt pusztítással, amiről mit sem tudtam, hanem a látottat minden nagyobb város mondhatni természetes állapotának véltem*” (2010: 167); vagy a *Kivándoroltakban*: „*ugyanis számomra, mióta egyszer Münchenben jártam, a város elválaszthatatlanul összefonódott a romhalmazokkal*” (Sebald 2006: 36); Manchesterről szólva pedig így ír: „*Azt hihette az ember, hogy a lakói már rég elhagyták a várost, s az egész most már egyetlen nagy hullaház vagy mauzóleum*” (Sebald 2006: 169).

5. A MEGFAGYOTT IDŐ

A sebaldi, céltalanul kódorgó melankolikus *flâneur* tehát megfigyeli, és mélabúsan veszi tudomásul a világ pusztulását, ebből következik, hogy a regényekben kitüntetett szerepe van a látás, a láthatóság és az elrejtés összefüggéseinek. Ennek egyrészt az az oka, hogy a modernség korában a nagyváros tapasztalata magába foglalja a látnivalók, látványosságok tömkelegét, sőt az urbanitás közegén belül *csak* látvány(oss)ágok veszik körül az embert (Dunajcsik – Nemes), másrészt a melankolikus kószáló célja, hogy mintegy megóvja, megőrizze a pusztuló világ romjait, ennél fogva valódi értelemben és szimbolikusan is „fényképez”. Ami ezáltal előáll, semmiképp nem a nosztalgikus emlékezésre alkalmat nyújtó, a múltat kellemesen felidéző fotóalbum.

A fénykép és a melankólia kapcsolata szinte már közhelynek számít. Susan Sontag úgy fogalmaz, hogy a fotográfia „*modern megfelelője a mesterséges romnak, [...] a jellegzetesen romantikus építészeti műformának*” (2007: 112), ugyanakkor Walter Benjamin úgy véli, hogy a holtak szimbolikus feltámasztásának a lehetősége csak a legkorábbi fotográfiákon volt adott, azóta, a mechanikus újratermelés korában ez az aura elveszett; a melankolikus emlékező legfeljebb a negatívokról korlátlan másolatot eredményező romokat, emléktöredékeket halmozhat fel maga körül (2005: 162). Roland Barthes szerint a fotográfia melankóliájának egyik fő oka az a temporalitása, amennyiben a fotó nem képes a múltat felidézni, és nem képes azt helyreállítani a prousti, nosztalgikus értelemben, sőt le is blokkolja az emlékezést (1985: 104). A mozdulatlan, fagyott kép, rajta az alakok „*nem mozognak [...] nem tudnak kilépni a képből, olyanok, mint az elbódított, gombostűre szúrt pillangók egy gyűjteményben*” (Barthes 1985: 66). Ez a jelenbe való belefagyottság az, amivel a melankolikus találkozik abban a pillanatban, amikor a fényképre tekint.

Nem véletlen, hogy a mozdulatlanság vagy megfagyottság motívuma szinte mindenhol fellelhető Sebald szövegeiben: „*Az embernek könnyen az a benyomása támadt, hogy a különféle dolgok eme gyülekezete [a padláson] mindaddig, amíg be nem léptünk, egyfajta fejlődésben volt, és csak most, a jelenlétiünk miatt dermedt meg hangtalan, mintha mi sem történt volna*” (2010: 197-198). Azonban nem csupán a tárgyakat alakítja a melankolikus tekintet a pillanatban megfagyott, szinte düreri melankóliaábrázolásokká, hanem az ábrázolt szereplők többsége is kénytelen ebben a mozdulatlanságban vegetálni. A *Kivándoroltak* Max Ferberje például jellemző módon egy „emlékezetromham” közben kap porckorongsérvet: „*éreztem, hogy ez az egész testemre kiterjedő és alig elviselhető fájdalommal járó bénultság a lehető leg-tökéletesebben megfelel annak a lelkiállapotnak, amely már évek óta a sajátom volt*” (2006: 192), de ugyanezzel a motívummal kezdődik *A Szaturnusz gyűrűinek* elbeszélése is, mikor is a narrátort „*a teljes mozdulatlanság állapotába kerülve*” (2011: 9) szállítják be a kórházba. Tehát a szereplők is mintha kimerevített, az időből kiszakított figurákként léteznének – az sem véletlen természetesen, hogy Austerlitz egy

hasonló, régi filmfelvételtől kimerevített fotón látja meg a koncentrációs táborban elhunyt édesanyját (legalábbis azt a nőalakot, akit ő annak hisz).

Sebald regényeinek műfaji besorolhatatlanságát az adja többek között, hogy a szövegben fényképek szerepelnek. Ezek azonban nem pusztán illusztrációk a szöveghez, nem valamiféle képes mellékletek, sem valamiféle legitimáló, hitelesítő funkciót nem látnak el. Éppen ellenkezőleg, ahelyett, hogy megerősítenék a szövegben elhangzottakat, inkább megkérdőjelezzik azokat, és új dilemmákat nyitnak meg. Sebald tehát nem a klasszikus, XIX. századi mindentudó narrátor gesztusával igyekszik bizonyítani a leírtakat (annak ellenére, hogy az előadásmód igen meggyőző, már-már dokumentarista vagy értekező jellegű), hanem a fényképek különleges elhelyezésével – igen fontos, hogy gyakran a szövegbe, a mondat közepébe ágyazva jelennek meg, így egyrészt külön szavakként vagy mondatrészenként funkcionálnak, illetve egy idő után eldönthetetlen az is, hogy a kép a szöveg kísérelője vagy a szöveg szolgál-e képaláírásként – nagyon nyugtalanító viszonyt teremt fénykép és szöveg között. Bán Zsófia ezt „keleti ábrázolásmódnak” hívja (2007: 123), amelyben a látszólag megmutatott nem látszik, és fordítva, az elrejtett mutatkozik meg. Így különös feszültség jön létre az időn kívül megfagyott, atemporális fotó és elvileg az idő linearitását biztosító fénykép között, ugyanakkor a kép és a szöveg közötti melankolikus szakadás esetében is érvényes lehet a fentebb említett figyelmeztetés – „*Mind the gap*” –, azaz az olvasónak éppen ezekre a szakadásokra, törésekre kell figyelnie.

7. LABIRINTUSOK ÉS HÁLÓZATOK

Ez a kérdés elvezet az itt tárgyalandó utolsó problémához, a szerkezet kérdéséhez. Sebald regényei nem a hagyományos értelemben vett „történetek”, illetve csak annyiban azok, hogy a szövegek inkább mikrotörténetek hálóját alakítják ki, számos kitérővel, kapcsolódási ponttal és a könyveken végigvonuló motívumrendszerekkel (például a *Szédület. Érzésben a virágmintás lepedővel letakart ember alakja*, 2010: 25, 115, 147, 148, vagy a *Kivándoroltakban* megjelenő skót kockás takaró, 2006: 15, 111, 191), ezzel egyfajta rácsszerkezetet biztosítva a szövegeknek. A *Szaturusz gyűrűiben* (2011: 27) éppen Thomas Browne, a XVII. század nagy angol melankolikusáról való elmélkedése bukkan fel. Az előbbi szövegek sorában kivételt képez talán Sebald utolsó műve, az *Austerlitz*, az író „legregényszerűbb” regénye, amit szintén számtalan kitérő szakít meg. Sebald kapcsán Michael Gorra a XVIII. század nagy szentimentális (és talán melankolikus) írójának, Laurence Sterne-nek az *Érzelmek utazás* című regényét említi (2004: 116), melynek utazója sosem éri el Olaszországot a számtalan kitérő következtében. Azonban ugyanilyen találó lehetne a párhuzam Sterne másik regényével, a *Tristram Shandy*vel is, mely annyiban hasonlít Sebald műveire, hogy „rendező” elve szintén a számtalan kitérő, mellékszál, szabad asszociáció, egymásba fonódó történetek, illetve a szövegbe beillesztett „idegen testek” (teljesen fekete lap, üres oldalak, és egyéb látszólag oda nem illő szöveges

részek) – ha akkor létezett volna fotográfia, Sterne minden bizonyosan fényképeket is illesztett volna regényébe.

Számos metaforával lenne leírható Sebald szövegeinek szerkezete, maga az író spirális lefelé mozgást emleget (Sebald és Turner 2007: 27), erre utal az első regény címe is (*Szédület. Érzés*), azonban a labirintus (lásd pl. Long 2007: 9) is megfelelő lenne a szerkezet jellemzésére, különösen abban a kör alakú labirintusformában, amely a *Szédület. Érzés* című regény egy képén szerepel Milánó metróterképén (2010: 101).

Érdemes itt hivatkozni Schein Gáborra, aki Sebald művei kapcsán „ahumán jelrendszereket” említ, úgymint a betűt, az időt és a vasutat. Ezek mind a kapitalista tömegtermelés és általában a modernség hatalmas (pénz-, anyag- és embertömegeket mozgó) technikái, gondoljunk csak a listákra, katalógusokra, betűrendes névsorokra, a mérhető időre, az időzónák és menetrendek összehangolására. Közös jellemzőjük a linearitás. Meghatározott kezdőpontról egyenes vonalon, feltartóztatlanul haladnak A-ból B-be (avagy A-tól Z-ig). Nem véletlen például, hogy Austerlitz a regény elején a mért idő mindenhatóságáról elmélkedik (2007: 15), vagy mivel kutatási területe a kapitalizmus korának a rendkívényesztet megjelölt monumentális építésze: a bíróságok, büntetőintézetek, pályaudvarok, tőzsdeépületek, operaházak, elmegyógyintézetek, munkáslakótelepek világa (2007: 34–35); és persze az sem véletlen, hogy a legtöbb regényben megjelennek az elhagyatott vasútépületek. A *Szédület. Érzés*ben például egy kiegyenesített folyó szolgál az emlékezet válságának metaforájaként (2010: 40). Sebald regényeinek körkörös, labirintusos szerkezete tehát az ahumán, modern lineáris – ellenőrizhető – rendszerek elleni csendes, melankolikus tiltakozásként is felfogható.

Bán Zsófia – Ulrich Baer a holokauszt, a fényképezés és a trauma összefüggését vizsgáló könyvére hivatkozva – azt állítja, hogy „nemcsak a fénykép és az emlékezet, hanem a fénykép és a trauma között is strukturális hasonlóság figyelhető meg, amennyiben valamely elmúlt, ám időben mégis kimerevített dolognak az örök visszatérését jelenítik meg. Sebald regényeinek töredezett, nem lineáris időbelisége [...] pontosan rekonstruálja a trauma (illetve az álom és emlékezet) hasonlóan szakadozott időbeliségét” (2007: 121). Bár legitimnek tűnhet a trauma – és talán a tudattalan – kronológiát nem ismerő szerkezetével párhuzamba állítani Sebald regényeinek szerkezetét, azonban a trauma leggyakrabban a beszédképtelenség és ábrázolhatatlanság fogalmait implikálja, és ha eltekintünk a kísérteties visszatéréseknek a motivikus hálójától, amelyek valóban traumatikus jellegűek lehetnek, a Sebald-szövegek alapvető koncepciója mégis inkább a melankólia kórképével hozhatóak összefüggésbe. Ha freudi terminusokban gondolkodunk, akkor a gyász munkát elvégezni képtelen melankolikusnak az elvesztett tárgyról visszavont megszállási energiája egyrészt az énben összpontosul, másrészt (mániás formában) állandóan arra törekszik, hogy ezt az energiát más tárgyra helyezze át: „farkaséhesen törekszik új tárgymegszállásokra” (Freud 1997: 141). Ebből következik, hogy a melan-

kólia alapvetően metonimikus szerkezetű, és ennek tökéletes megjelenítése formai szinten az asszociációkon, kitérőkön alapuló, történeteket egymásba fűző technika, amely tudatosan ellenáll a modernitás kíméletlenül előrehaladó linearitásának és temporalitásának, és olyan benyomást közvetít, amely a szöveg szintjén is megvalósítja azt a téren és időn való kívüliséget, ami a fotográfiára is jellemző. Ami a szellemi utazás vagy bolyongás végén megmarad az olvasóban, nem más, mint Sebald első regényének a címe: szédület, érzés.

Felhasznált szakirodalom

- Bán Zsófia (2007): Veverka, avagy az emlékezés fortélyai. W. G. Sebald „Kivándoroltak” és „Austerlitz” című regényeiről. *Holmi* 19. évf. 1. szám. 110–123.
- Barthes, Roland (1985): Világoskamra – Jegyzetek a fotográfiáról. Ford. Ferch Magda. Európa. Budapest. 139.
- Bauer, Karin (2007): The Dystopian Entwinement of Histories and Identities in W. G. Sebald’s Austerlitz. In. Scott Denham – Mark McCulloh (szerk.): W. G. Sebald: History – Memory – Trauma. Walter de Gruyter. Berlin. 233–250.
- Benjamin, Walter (2005): A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában. Ford. Kurucz Andrea, átdolg. Mélyi József. In: Drabancz M. Róbert (szerk.): Tömeg és kora. Krúdy Kiadó. Nyíregyháza. 157–174.
- Dunajcsik Mátyás – Nemes Z. Márió (2010): Sebaldia (Megjegyzések a kísérteties urbanitásról W. G. Sebald műveiben. Műút 2010/020. szám. <http://www.muut.hu/korabbilapszamok/020/seb.html>
- Földényi László (1992): Melankólia. 2., bőv. kiad. Akadémiai. Budapest. 376.
- Freud, Sigmund (1997): Gyász és melankólia. Ford. Berényi Gábor. In. Ösztönök és ösztönsorsok. Filum. Budapest. 129–144.
- Gorra, Michael (2004): The Bells in their Silence: Travels through Germany. Princeton University Press. Princeton. 211.
- Ilseman, Mark (2006): Going Astray: Melancholy, Natural History, and the Image of Exile in W. G. Sebald’s Austerlitz. In. Scott Denham – Mark McCulloh (szerk.): W. G. Sebald: History – Memory – Trauma. Walter de Gruyter. Berlin. 301–314.
- Kraepelin, Emil (2009): From „Manic-Depressive Insanity”. In. Jennifer Radden (szerk.): Moody Minds Distempered – Essays on Melancholy and Depression. Oxford University Press. Oxford. 259-280.
- Long, J. J. (2007): W. G. Sebald: Image, Archive, Modernity. Edinburgh University Press. Edinburgh. 210.

- McCulloh, Mark R. (2007). Introduction: Two Languages, Two Audiences: The Tandem Literary Oeuvres of W. G. Sebald. In. Scott Denham – Mark McCulloh (szerk.): W. G. Sebald: History – Memory – Trauma. Walter de Gruyter. Berlin. 7–20.
- Sánchez-Pardo, Esther (2003): Cultures of the Death Drive – Melanie Klein and Modernist Melancholia. Duke University Press. Durham (North Carolina).490.
- Sebald, W. G. (2006): Kivándoroltak. Ford. Szijj Ferenc. Európa. Budapest. 263.
- Sebald, W. G. (2007): Austerlitz. Ford. Blaschik Éva. Európa. Budapest. 315.
- Sebald, W. G. (2010): Szédület. Érzés. Ford. Blaschik Éva. Európa. Budapest. 231.
- Sebald, W. G. (2011): A Szaturnusz gyűrűi: Angliai zarándokút. Ford. Blaschik Éva. Európa. Budapest. 347.
- Sebald, W. G. és Gordon Turner (2006): Introduction and Transcript of an Interview Givenby Max Sebald. In. Scott Denham – Mark McCulloh (szerk.): W. G. Sebald: History – Memory – Trauma. Walter de Gruyter. Berlin. 21–32.
- Schein, Gábor (2008): Labirintusok és egyenesek. (W. G. Sebald: Austerlitz). Műút 2008/010. szám. <http://muut.hu/korabbilapszamok/010/schein.html>
- Sontag, Susan (2007): A fényképezésről. Ford. Nemes Anna. Európa. Budapest. 302.

Onder Csaba

**„ZÖLD LOMBjai KÖZT A NEMZETI BÉKÉNEK”
(KÖLCSEY ÉS A MAGYAR NYELV KELETI GYÖKEREI)**

ABSZTRAKT

*A magyar nyelv természetét vizsgálva 1815-ben Kölcsey Ferenc arra a megállapításra jut, hogy „a magyar teljes joggal nyugati nyelv” Ez a **filológiai** szempontú kijelentés súlyos konfliktust jelez a magyar őstörténet egykorú felfogásával szemben. A 19. század első harmadában jellemzően uralkodó eredettörténet ugyanis evidenciaként kezeli nemzet és nyelv egységét, továbbá mindezek **keleti** (ázsiai) eredetét. Kölcsey valóban vitatná a magyar nyelv és nemzet keleti **eredetét**? Valóban elválasztja egymástól a nyelvi és a nemzeti **identitást**? Jól értjük: ha az élők között nem, akkor a **kihalt** nyelvek között tételezi a magyar nyelv rokonait? A felvetett kérdések közül a tanulmány egyedül Kölcseynek a magyar (nyelv és nemzet) napkeleti eredetére vonatkozó megjegyzéseit vizsgálja. Kölcsey a nemesi nemzet tagjaként **leszármazását** egyértelműen a keleti paradigmához kapcsolja. A magyar nyelv természetét vizsgáló tudós filológusként viszont reflektálttá teszi a nyelvi és nemzeti karakter összefüggését, az organikus nyelvszemlélet részeként számolva mindezek képzeletességével és változásával.*

A magyar nyelv természetét vizsgálva 1815-ben Kölcsey Ferenc arra a megállapításra jut, hogy „a magyar teljes joggal nyugati nyelv” (Kölcsey 2005: 395.). Ez az elsősorban *filológiai* szempontú kijelentés súlyos konfliktust jelez a magyar *őstörténet* egykorú felfogásával szemben. A 19. század első harmadában jellemzően uralkodó eredettörténet ugyanis evidenciaként kezeli nemzet és nyelv egységét, továbbá mindezek *keleti* (ázsiai) eredetét (vö. Budai 1805.) (Ezt az identitásszemléletet a ’keleti paradigma’ kifejezéssel jelölhetjük.) Kölcsey kijelentésének következménye az eredettörténeti elbeszélésekre nézve tehát a következő: ha a magyar nyelv nyugati nyelv, akkor nem lehet keleti. Ha a nyelv nem keleti, akkor a nyelvet beszélő nép sem lehet az. Az őstörténeti szemlélettel való kollíziót bonyolítja a kijelentéshez fűzött, különösnek tetsző megszorítása: a magyar úgy nyugati nyelv, hogy közben „egyetlen most élő keleti vagy nyugati nyelvhez sem hasonlít”.

Hogyan is értsük mindezt?

Kölcsey valóban vitatná a magyar nyelv és nemzet keleti *eredetét*? Valóban elválasztja egymástól a nyelvi és a nemzeti *identitást*? Jól értjük: ha az élők között nem, akkor a *kihalt* nyelvek között tételezi a magyar nyelv rokonait? Hogyan férhet össze a magyar nyelv magányos (azaz összehasonlíthatatlanul egyedi és eredeti) volta, illetve rokonalansága a nyugatiságára vonatkozó kijelentéssel?

Hogy pontosan jelezzük mindezek súlyát: paradoxnak tetsző állításaival Kölcsey látszólag azt az identitáskonstrukciót kérdőjelezi meg, amelynek az uralkodó magyar nemesi nemzet tagjaként maga is részese. Nem alaptalan a kérdés, hogy mindez valamiféle meghasonlásról, vagy valamely tudós filológusi felvetésről tanúskodik-e inkább. A válaszadást nehezíti, hogy Kölcsey nem tárja fel szemléleti hátterének forrásait (Szilágyi 2012: 100.), kevés számú megnyilvánulása ugyanakkor összefügg a megszólalás szituációjával. A felvetett kérdések közül a továbbiakban egyedül a magyar (nyelv és nemzet) napkeleti eredetére vonatkozó megjegyzéseit vizsgálom időrendben a *Nemzeti hagyományok* címen ismert *tanulmány*, a *Kölcsey* című *költemény*, és az 1833-ban kelt *önéletrajzi levél* alapján. (Kölcsey 1960. Kölcsey 2001. Kölcsey 2011.)

Az 1826-ban az *Élet és Literatúra* című periodikában cím nélkül megjelent, később *Nemzeti hagyományok* címmel kanonizálódott tanulmány nem hagy kétséget, hogy Kölcsey a keleti paradigma híve, történeti szemléletmódja nem tér el az egykorú, hagyományos magyar őstörténeti koncepcióktól, amelynek lényege a napkeleti (ázsiai) származás, a hun–avar–magyar eredet és rokonság tételezése (Kölcsey 1960.).¹ (Valójában akár azt is mondhatnánk, hogy az eltelt mintegy tíz év alatt Kölcsey véleménye megváltozott. Harmincöt évesen mást gondol, mint ifjú korában, még Kazinczy Ferenc hatása alatt. S hogy tulajdonképpen a magyar nyelv nyugati voltára vonatkozó kijelentése csupán elvetélt filológusi magyarázatkísérlet volt. Hogy ez még sincs teljesen így, azt a következők bizonyítják.) Az „irodalomtörténész” Kölcsey számára az egyik alapvető problémát az identitásformáló nemzeti emlékezet ősi narratív formáinak (azaz a hagyományoknak) érthetetlen hiánya jelenti. Ez a hiány valójában inkább *csonkaság*, azaz valamely egykor volt *teljes egész* érzékelhető maradványa

---

1 „Ha nézzük a régiséget, a hunnokok azok, kik hagyományaink legtávolabb határszélén előttünk feltűnnek. Bendeguznak neve hangzik fülünkbe, s Attilának dicsőségét látjuk ragyogni; de ezen ragyogás, mint egy villám, elenyész szemünk előtt, s ez időtől fogva az avarokig sötétség borúl el népünk emlékezetén. Az avarok egész történetéből egy pont sincs kiemelve, mely a hagyomány közfényű csillogásában állana: s így Attilától fogva Álmosig századokon keresztül semmit sem találunk, amivel nemzeti érzésünket összeolvaszthatnók.”

(Kölcsey 1960.).² Hogy ez az egész egykor létezett, azt a magyar nyelv kondíciói, illetve a honfoglaláshoz szükséges potenciál történeti körülményei tételezik:

„*De a magyarnak nyelve eredetiséget bizonyít, s rokonsága sok kiholt nyelvekkel régiségét mutatja; az a környülmény pedig, mely szerint Álmos s fia Árpád egy félelmet gerjesztő nagyságban s erővel teljes ifjúságban fénylő nemzettel szállottak elő a Kárpátok megől, hogy-e kételkedni a felett, hogy e nemzetnek már azelőtt hosszú küzdések alatt kellett a vérpályára kikészülve lennie?*” [Kiemelések tőlem – OCs.]

Az együttesen alkalmazott nyelvi és nemzeti érv funkciója ugyan az egykori egész valószínűsítésében kimerül, de a hagyományszakadás megragadása csak ezzel tehető meg, míg a részletes bizonyítás feladata a lappangó hagyományok feltárására hárul. Mielőtt megvizsgálnánk a szöveg kiemelt idézeteit, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a logikai megoldást, miszerint a magyar nyelv eredetisége és régisége, illetve a nemzet önállósága és régisége csak *közvetve*, a hagyományok tételezése révén kapcsolódik egybe. Hogy mindez nem véletlen, s hogy a hagyományrekonstrukció eszközei kapcsán Kölcsey miért áll elő módszertanilag új javaslatlaltal (vagyis a köznépi dalok kutatásával), arra a következő reflexió a bizonyíték:

„*Óhajtanám, hogy valaki világosan megmagyarázná, ha nemzeti karakter és nemzeti nyelv állanak-e egymással függésben?* Annyi bizonyos, hogy karakter és nyelv a poéta művére egyforma behatással munkálnak. A nyelvbéli különbség Európának régi és új mívelt népei közt, nem keveset tesz arra, hogy a görög és európai új poézis minden hasonlítani akarás mellett is egymástól különbözzenek. Akcentuáltság s onnan következett rím és német prozódiai sajátosság, s a régi nyelvekénél kevésbé szabad szintaxis, már magokban nevezetes elhajlásokat csinálnak; mi nem leszen még, ha a nyelvvel a különböző nevelés, erkölcs, szokás, itélet és tudomány következeit öszvekapcsoljuk?” [Kiemelés tőlem – OCs.]

A nyelvi út és a nemzet vérpályája térben és időben egymással párhuzamosan fut. A magyar nép keletről nyugatra tartó mozgása a keleti paradigma ismert toposza. A jelenkorig fönmaradt egységük, vagyis hogy a magyar a honfoglalás óta eltelt évszázadok során is meg tudta őrizni nyelvi és nemzeti identitását – s ez is a toposz része –, valóságos „csoda”. Azzal, hogy Kölcsey (*írói* tapasztalata alapján) egy kérdéssel reflektáltta teszi nyelv és nemzet alapvető identikus kapcsolatát, egymással vagy egymástól való (össze)függését, nem egybetartozásukat kérdőjelezi meg, hiszen karakter és nyelv *egyformán* hat közre a magyar identitásában. Viszont a magyar fennmaradásának „csodája” mégis megkérdőjelezhető, pontosabban racionálisan megmagyarázható. Tudományos magyarázat nélkül a „csoda” csupán az

2 „Mi annak oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsonkúlnak, mint, például, a miénk Álmoson felül? A régiséggel dicsekedő nemzetek a világ teremtéséig szoktak felhágni tradícióikban, s történeteiket, habár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik. Azt fogjuk-e következtetni, hogy a nemzet, mely ezt nem teheti, egészen új ága valamely régibb törzsöknek, melyből tekintet nem érdemlő kicsinyiségben szakadt ki, s elvadulván, többé kiszakadásáról semmit sem tudott? Azt-e, hogy a hagyománytalan nemzet gyáván, tettek nélkül vesztegle, s emlékezetét unokáira által nem plántálhatta?”

identitáskonstrukció népszerű és reflektálatlan eleme a nemzet keleti–nyugati időtengelyén, amely a változatlanság illúzióját kelti. (Radnóti Sándor nem alaptalanul mondja azonban, hogy Kölcseynél mindez tulajdonképpen mégis „megoldatlan sorskérdés” – amint azt a hamarosan látható paradoxonok is jelzik. Radnóti 2008.)

A változás leginkább a nyelvbeli különbségben mérhető. Kölcsey analógiájában az európai (nyugati) antik és modern poézis nyelve végső soron különbözik egymástól: ebből következően a nemzeti karakterek sem lehetnek egyformák. Vagyis a nemzeti karakter a szociokulturális hatásoknak kitéve a nyelvvel együtt változik, mivel egyik sem valamiféle konstans entitás. Mindeközben a (vallott, hitt, kinyilvánított stb.) *eredetre való hasonlítani akarás*, a hagyományok követése, egyszóval a *kontinuitásigény jelentette azonosságtudat* (a konstans entitás, vagyis a „csoda”) vágya erőteljes. Mi következik ebből? A magyar nyelv és karakter sem lehet azonos a korábbival, viszont a létező azonosságtudat kontinuitás igénye – ismert hagyományok (történeti források, mítoszok) híján – a nemzeti nyelv és a nemzeti karakter összefüggéseit nehezebben teremtheti meg. A magyarnál a régi és az új között a térbeli nyugvópontra (azaz a nyugatra) jutás generálta a legfőbb nyelvi és karakterbeli változásokat. A népdalok vizsgálata valójában a (nyugati) szociokulturális hatásoktól mentes magyar nyelv vizsgálatát irányozza elő a nemzeti emlékezet hiányainak kitöltése érdekében. A *Nemzeti hagyományokból* idézett utolsó mondat az 1815-ös levél radikálisnak tűnő kijelentését (a magyar nyugati nyelv) támasztja alá, azon főbb érvek alapvető elemeit sorolva fel kérdésfeltevés formájában, amelyek a nyelvre (és a nemzetre) ható szociokulturális *bildung* szerepét jelzik. Azaz keletről nyugatra tartó útján a magyart nyugaton ért hatások nyomán úgy válhatott „nyugati nyelvvé”, hogy közben mégsem hasonlít a nyugati nyelvekre, közöttük nincsenek nyelvrokonai. (S ez a mássága keleti nyelvek irányában is igaz.)

Eme másság, pontosabban a magyar nyelv (és nemzet) másságát konstituáló tényezők megértése kapcsán az idézett szakaszokból a következő kijelentések érdemelnek figyelmet, amelyekhez mindjárt hozzáfűztük kérdéseinket is: 1. A magyar nyelv *eredeti* nyelv. (Mit értsünk eredetiségen?) 2. A magyar nyelv *több kihalt nyelv rokona*, ebből kifolyólag *régi (ősi) nyelv*. (Melyek ezek a kihalt nyelvek?) 3. A magyar *keletről* már *nemzetként* érkezett a Kárpát-medencébe. (Melyek a ’nemzeti vérpálya’ alkotóelemei? Milyen nemzetfogalommal kell számolnunk?)

Jelen tanulmányban csak az első kérdésre igyekszem részben válaszolni. Vagyis nem térek ki a nyelvi rendszer sajátosságait vagy a nyelv régiségét érintő összefüggésekre (a rokonalansági érvek két legfontosabbikára). Egyedül Kölcsey metaforikus szóhasználatának azt az aspektusát kívánom megmutatni, amely az eredetiséggel kapcsolatosan az organikus nyelvszemlélettel állhat összefüggésben.

(Törzsök) A *Nemzeti hagyományokban* a már említett identitásformáló nemzeti emlékezet ősi narratív formáinak a hiányát Kölcsey kérdés formájában, a fametaforika segítségével vezeti elő:

„Azt fogjuk-e következtetni, hogy a nemzet, mely ezt nem teheti [ti. eredet-történetet mesélni], egészen új ága valamely régibb törzsöknek, melyből tekintet nem érdemlő kicsinységben szakadt ki, s elvadulván, többé kiszakadásáról semmit sem tudott?”

A metafora kulcsszava a *törzsök*, amely kifejezés jelentését a Czuczor–Fogarasi (CzF 1862–1874) szótár így adja meg:

TÖRZSÖK, (törzs-ök) fn. tt. törzsök-öt, harm. szr.-e.

A nyelvszokás különféle rokon értelemben használja. 1) Am. a fának a föld fölötti dereka, tőkéje, vastaga, melyből az ágak kinőnek (ágak nélkül értve). Levágott állapotban is. *Törzsök is szép ha felöltöztetik.* (Km.) 2) Néhutt, nevezetesen a Tájszótár szerint a székelyeknél is, a fiatal korban levágott fának kisarjadzott töve. 3) Általán a növények tövéből azoknak fölfelé növvő zömök része. (Truncus). 4) Átv. ért. az emberi vagy állati származásra is vonatkozólag azon ős, kitől vagy melytől ivadékok eredtek. [...] A *törzs* gyöke *tör*, melynek megfelel a *derék* régiesen *darék* főnév gyöke *der* vagy *dar* [...] Egyébiránt törzs vagy törzsök a mongolban: *darghi* és *derekün*; továbbá Budenz J. szerint a lapp *torzsok* am. vastag, és a finn lapp *durššui* am. a német „dick, plump.”

A *Nemzeti hagyományok* idézett részlete arra a jelentésre utal, amikor egy régi törzsből új ág nő, amelynek töve szintén törzs lesz törzsök néven (CzF 2.: „Néhutt, nevezetesen a Tájszótár szerint a székelyeknél is, a fiatal korban levágott fának kisarjadzott töve.”). Kölcsey mondatában ez a jelentés minősítve lesz: az új ág kicsiny, elvadult és tudatlan. A kulcsszó a „nemtudás”, az eredet ismeretének teljes hiánya: a vadhajtás nem tud a töről (törzsökről), melyből kisarjad, és amelynek tulajdonképpen még mindig része, hiszen a kapcsolat a törzs és a belőle kinövő új sarj között törvényszerű és természetes. A kicsinység és az elvadultság így az eredet, a hagyományok nem ismerésének a következménye, egyfajta „csonka-állapot”. Ami számunkra fontos, hogy az itt használt jelentés értelmében a törzsök *a fa törzsét jelenti*, és nem gyökeret.

A fa hasonlat részeként a törzsök két, műfajában eltérő, de a megszólaló grammatikai alanyok identitásával összefüggést mutató szövegben is felbukkan. Mind a *költői*, mind az *önéletrajzi* én reflektálttá teszi a keleti eredetét. Ennek funkciója az individuum nemzeti eredettel való (metaforikus) egybekapcsolása, imígyen a nemzeti karakterrel és nyelvvel való azonosságának, egylényegűségének kinyilvánítása. A *Kölcsey* című epigramma a történelmileg nem igazolható narratívák (regék, mítoszok) regiszterében lokalizálja eredetét, miközben a vers alcíme éppen az elbeszélhetőség és az emlékezet töredékességére utal. A versben megszólaló alany térben a *Don* folyó környékét jelöli meg a családi eredet forrásvidékeként, a törzsi eredetet a hun-magyar kapcsolat alapján pedig a honfoglaló magyar Ond vezéren keresztül Etéig (Etele, Attila) vezetve vissza:

Büszke Magyar vagyok én; keleten nőtt törzsöke fámnak;
 Nyúgoti ég forró kebelem' nem tette hideggé;
 Szép' s nagy az a' mi hevít; szerelemmel tölti be lelkem'
 Honni szokás és föld; örököm kard 's ősi dicsőség.
 Nyúgoszik az zöld lombjai közt a nemzeti békének,
 Ez ragyog újra, midőn tele fénye dalomnak elönti,
 'S színe varázs sугáraiban szállítja fel ismét
 Őseim' árnyaikat, kik az őszkor' napjait élték,
 Kölcsei nemzetség, Ete' hű maradéka, kit egykor
 Don' hullámi körül, a' Hétmagyar egyike hős Ond,
 Lángölelés' zálogja gyanánt neje' karjairól vőn.
 Vígán laktanak ők rohanó Tisza' partjai mellett,
 'S hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a' Túr,
 Mígnem az elkomorúlt sorsnak nyila dúlva röpi le,
 'S könypaták áradozott a' bánatölelte teremben,
 'S áldozatát vérben fogadá' vala boltja' sötétén,
 Elsiratott hamvak közt, a' Czégényi Monostor.

A vers első két sora azonban mindjárt zavart okoz. Egy nyugaton létező fának hogyan nőhet keleten a törzse? Az alkalmazott fametaforika alapjául szolgáló „törzsök” kifejezés a lehetséges rokon értelmek, illetve az átvitt és a betű szerinti olvasatok egyidejűsége miatt jelez képzavart vagy paradoxont.

A *törzsök* kifejezés a CzF alapján elsősorban azt jelenti, amit ma is, azaz elsősorban és kizárólag a fa törzsét vagy derekát. (= CzF 1 és 4) Ebben az értelemben az *én* önmagát a fa törzseként nevezi meg, amely keleten nőtt, de most nyugaton van. Vagyis nem gyökerek nyúlnak keletről nyugatra (vagy ágak nyugatról keletre), hanem magának a fának van egy keleten nőtt törzse is, így mintha egyszerre két fa lenne egy helyett, vagy inkább egy közös lombozatú fa két, egymással merőben ellentétes irányban és helyen nőtt törzssel. A keleti paradigma őstörténeti elbeszéléseiben és Kölcsey szótárában is fellelhető a keletről nyugatra tartó *mozgás*, mint ahogyan a növénymetaforika kapcsán az *áthelyezés*, a keletről nyugatra való *plántálás* kifejezése is. Ebben az esetben mindez azonban nem használható, hiszen a versben nem esik szó mozgásról vagy átültetésről. A képzavargyanút a CzF 2. jelentése oldhatná fel, miszerint a törzsök egy fiatalon kivágott fának az *újból kisarjad*t töve is lehet. Az itt megjelenő temporalitás és irányultság (az idő valahonnét valahová tart) rokon a mozgás képzetével, de feltételezi a pusztulást is, azaz egy eredeti törzsök kivágását. Ezt a negatív jelentést láttuk a *Nemzeti hagyományokban* – elutasítva. A megnyilvánuló én egyetlen fáról beszél, szót sem ejtve tehát erről a lehetőségről. Az átvitt értelem (CzF 4.) is csak részben működhet, hiszen a behelyettesítéssel keletkező jelentés („keleten nőtt *őse* / *nemzettsége* [vagyok] a fámnak”) szerint a költői én állítja magát a nemzet vagy nemzettség (= fa) egyik ősének, vagy az adott nemzettséghez tartozónak (a tör-

téneti-etimológiai szótár szerint). Mindezt valójában így is értjük a verset olvasva, hiszen csak így lehet logikusan kikapcsolni a fatudományi képzavart.

Ha viszont mégis betű szerint olvassuk, a mondat akkor a következőket állítja: a nemzet fája 1. nyugaton áll, 2. több (legalább kettő) törzsből nőtt össze, 3. él és virul (zöld lombjai közt nem madarak, hanem a *nemzeti béke* honol.) Kölcsey nemzetfája így meglehetősen talányos, paradox: a nem egyértelmű, értelmezésre szoruló, nyilvánvaló, de hiányos allegorézis miatt ezért akár *szimbólumnak* tekinthető. Mindenképpen *eredeti* ez a költői kép, csakúgy, mint ahogyan a magyar nyelv is eredeti, hiszen úgy nyugati, hogy mégsem hasonlít a nyugati nyelvekhez. A szimbólum által kifejezett különösség maga a másság: „a magyar nyelv semmi mostan élő keleti vagy nyugoti nyelvhez nem hasonlít”. A filológus Kölcsey kijelentését a költői metaforika alapján értelmezve a következő látvány tárul elénk: a magyar nyugaton álló (ott növekedő) több (két) törzsű fa, amelynek egyik törzse (mint a költői én) keleten nőtt, onnét *hajlott* nyugatra, összefonva és közösen növesztve ágait a nyugaton nőtt törzsszel. Eme különös és csodálatos fa keletet és nyugatot organikus szimbiózisban köti egybe, tetején a nemzeti béke zöld lombkoronájával. A béke a paritást, az egyenlőséget, az arányosságot feltételezi, azt, hogy a törzsökök, vagyis a keleti eredetet és a nyugati nevelkedés (bildung) egyformán fontosak.

(*Törzsökös*) A két évvel később, 1833-ban Szemere Pálhoz írt *önéletrajzi levélben* a családi és a vármegyei kollektív emlékezet a nemzetség *mitikus* eredetét *Ázsiába* teszi („úgy hitték”), míg a dokumentálható emberi emlékezet a *históriai* (levéltári) regiszterben csak a 13. századtól él. A nemzetség kapcsán Kölcsey a „*törzsökösnek tartatott*” kifejezést használja.

„A Kölcsey nemzetség már *ember emlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartatott*. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. *A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni bírjuk.*” [Kiemelések tőlem – OCs.]

Mit is jelent a törzsökös? (CzF)

TÖRZSÖKÖS mn. tt. 1) Tulajd. ért. aminek törzsöke van. *Törzsökös fa*. 2) Törzsökökkel bővelkedő. *Törzsökös irtásföld, kivágott erdő*. 3) Átv. bizonyos régi őstől származó, bizonyos nemzetséghez, néphez tartozó, s ennek testi lelki tulajdonságaival bíró, nem korcs eredetű, tős gyökeres. *Törzsökös magyar faj; törzsökös nemes ember*.

Mielőtt alkalmaznánk a lehetséges, viszonylag egyértelműnek tűnő jelentéseket, érdemes egy pillantást vetnünk egy korabeli mesterszóra. Kölcsey a *törzsök* kifejezést *filológia tárgy* kapcsán terminológiailag többször is a *szótő* jelöléseként használja: „*Vész a közönséges értelemben a veszedelemnek törzsöke.*” (Kölcsey 2005.) A CzF szerint a:

TÖRZSÖKSZÓ I. Tőszó

TŐSZÓ 1) Olyan szó, melyből bizonyos képzők által más szók származnak, vagyis maga a *gyök*.

A mondat értelme a CzF 3-at, vagyis az átvitt értelmet használva így hangzik: 'a Kölcsey nemzetség tősgyökeres, régi őstől származó nemzetség – így tartják ezt emberemlékezet óta Szatmár vármegyében'. A versben használt *törzsök* kifejezés (amely önálló alakban állva tehát a fa törzsét jelenti) érthető volna-e eszerint *gyökér* értelemben is? Azaz a „keleten nőtt törzsöke fámnak” így: 'keleten nőtt *tősgyökere* fámnak'?

Ha mindez így is lehetséges, akkor alighanem szükségtelen a *Kölcsey. Töredék* című vers kéttörzsű, különös fájáról való spekuláció. Ami bizonyos, hogy Kölcsey a törzsököt a (fa) törzs és a (szó) gyök (törzsökszó = tőszó) jelentésben egyaránt használja. A terminológiai különbséget a használat helye oldja fel. A mindenkor az olvasói mérlegelésen is múlik, hogy a szövegekörnyezet alapján mit is ért majd, hiszen a versbeli jelentése eszerint egyaránt lehet gyökér is és törzs is. A „keleten nőtt gyökere fámnak” nyilván természetesebben, míg a 'keleten nőtt törzse a nemzet fájának' inkább provokatívan, meglepően, kevésbé természetesen hangzik.

Bármelyiket értsük is, ez a metaforika alkalmas arra, hogy összeegyeztesse a Kölcsey által képviselt organikus nyelvszemléletet és a nemzeti eredet keleti paradigmáját. Kölcsey a nemesi nemzet tagjaként megnyilvánulva a maga családi/nemzeti *leszármazását* egyértelműen a keleti paradigmához kapcsolja. A magyar nyelv természetét vizsgáló tudós filológusként viszont reflektálttá teszi a nyelvi és nemzeti karakter összefüggését. Eme szemléletben a nyelv és a nemzeti karakter egyaránt változik az őket érő hatások révén; a nyelv természete a hatások feltárható története alapján vizsgálható, a nyelv természete tulajdonképpen eme hatások során megmutatkozó képzeletességének (Bildsamkeit) története. A keleti eredetű, nyugati jellegeket öltő magyar nyelv a Friedrich Schlegel-i tipológiába nem illeszkedő *eredeti* nyelvként definiálódik. A kéttörzsű vagy kétgyökerű, a keletet és a nyugatot egyesítő, mozdulatlanul álló lombos fa eme másság költői kifejezése.

Felhasznált szakirodalom

- Buday Ézsaiás (1805): Buday É'saiás: *Magyar Ország Históriaja*. I.
Czuczor Gergely, Fogarasi János (1862–1874): *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest.
Kölcsey Ferenc (1960): Nemzeti hagyományok. In. Kölcsey Ferenc Összes Művei I–III.
Szauder József (szerk.) Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. I. 490–523.

- Kölcsey Ferenc (2001): Versek és versfordítások. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái.) S. a. r. Szabó G. Zoltán. Universitas Kiadó. Budapest. 159. [Kölcsey] Cseke, Januar 7d. 1831.
- Kölcsey Ferenc (2005): Levelezés I. 1808–1818. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái.) S. a. r. Szabó G. Zoltán. Universitas Kiadó. Budapest. „A magyar nyelv, pleno optimo Jure, *occidentalis* nyelv.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. 393–401.
- Kölcsey Ferenc (2011): Levelezés III. 1832–1833. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái.) S. a. r. Szabó G. Zoltán. Balassi Kiadó. Budapest. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. 193–204.
- Radnóti Sándor (2008): Xenidion s Etelke. A magyar winckelmanniánizmus határai. Holmi. 2008/11. 1428–1453.
- Szilágyi Márton (2012): A „pördal” státusza a Nemzeti hagyományokban. In. Fórizs Gergely (szerk.): Szívből jövő emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról. reciti. Budapest. 95–113.

Puskás Bernadett

EGY KÉSŐ KÖZÉPKORI HODIGITRIA SÁROS MEGYÉBŐL

ABSZTRAKT

Az Északkelet-Kárpátok vidékén a középkortól működő helyi bizánci rítusú egyház művészetének egyik meghatározó műfaja az ikonfestészet. Ahogy a régió egyháztörténetének is még számos ismeretlen fejezete van, a legtöbb nyitott kérdés e szakrális műfaj középkori időszakának emlékeivel kapcsolatban maradt. Kutatásuk alapvetően stíluskritikai és ikonográfiai elemző megközelítésből zajlik évtizedek óta, tekintettel arra, hogy a fennmaradt művekhez csupán elvétve kapcsolódnak írott források. A nemzetközi kutatás már számos attribúciós, datálási problémát megoldott, ismertté váltak a 15–16. század egyes ikonfestő központjai. Ennek ellenére még néhány alapvető, részben terminológiai kérdésben nem sikerült közös nevezőre jutni. Korántsem teljes az egyes művek kontextusban való vizsgálata sem. Az eddigi ismereteket rendszerezve és pontosítva, egy felvidéki Istenszülő a gyermekkel és prófétákkal ikon stílárís és ikonográfiai sajátosságait mutatjuk be. Ezek alapján áttekintjük a korszakban zajló stílárís változások és az ikonográfiára is kiható művészeti kapcsolatok folyamatát, és kitérünk a mű funkciójára.

1. BEVEZETÉS

Már a millennium utáni évben megszületett a gondolat, hogy a művészeti emlékekben rendkívül gazdag Sáros megyében önálló múzeumot kell létrehozni. Az 1903-ban alapított bártfai Sárosi Múzeum (Šarišské múzeum) a korszak elhivatott kutatói, így Divald Kornél (1862–1931) jóvoltából rövidesen több ezer darabos gyűjteményt tudhatott magáénak. Ebben őriznek egy Bártfa környékéről, Róna (Rovno) községből származó ikonegyüttest, amely további ikonokkal együtt az egykori munkácsi ortodox, majd görög katolikus püspökség egyik legkorábbi festészeti emlékcsoportját jelenti. Az egyik közel négyzetes formátumú, krétaalapra temperával festett hársfa tábla több katalógusban, publikációban már említésre került. Ennek ellenére mindmáig maradt néhány megválaszolásra váró kérdés vele kapcsolatosan, formai

és ikonográfiai jellemzői pedig a régió művészetének megismerésében is újabb kutatási szempontokra és irányítják rá a figyelmet.

A Kárpát-vidék mint önálló művészetföldrajzi fogalom az 1970-es években jelent meg a művészettörténeti szakirodalomban, először Lengyelországban, majd kritikákkal övezetten Ukrajnában, ezt követve pedig a környező országok elsősorban ikonfestéssel foglalkozó kutatásaiban. A kárpáti iskola fogalma körüli vitára idehaza elsőként Ruzsa György utalt (Ruzsa 1981: 71–72.). A probléma gyakorlati próbaköveként rendeztük meg 1991-ben Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában, majd Hildesheimben azt a nemzetközi kiállítást, amely először mutatta be egységében a mára országhatárok által tagolt terület ikonfestészetét (vö. Puskás 1991). A vitatott pontok ellenére a régió művészetének kutatói abban egyetértenek, hogy Kelet-Európában, a Kárpátok vonulata mentén elhelyezkedő, és a velük gazdasági, jogi, kulturális vonatkozásban összefüggő további területeken olyan helyi posztbizánci művészet jött létre, amely önálló történettel, hagyománnyal és sajátos értékekkel rendelkezik.

A lengyel, a szlovák és az ukrán művészettörténészek vitáinak központi kérdése, hogy az e területen működő helyi bizánci rítusú egyház művészete nemzeti alapon szerveződött-e, s a nemzeti egyházi kultúrákhoz hasonlóan egyöntetű-e, vagy pedig ennél bonyolultabb képződmény (Grešlík 2003). A lengyel szerzők jelentős része nem osztja az ukrán kutatás azon nézetét, hogy a 15–16. századi helyi ikonfestészetet a Kijevi Rusz festészeti hagyományának folytatójaként kell vizsgálni, a multikulturális határregió önálló fejlődését vallják (Kruk 1996). A helyi ikonfestészet értékelése a korszakhatárokat illetően sem egységes. Egyes szerzők az európai jelenségekhez igazítják a helyi fejlődést (Овсійчук 1996), holott jól ismert, hogy a gótika vagy a reneszánsz eltérő évtizedekben jelent meg Európa különböző pontjain, néhol megkéssve. Még inkább érvényes ez a nyugati és a bizánci kultúrkör határterületein.

Véleményünk szerint, bár a nyugat-európai művészet történetében a 15–16. század már a reneszánsz időszak, az Északkelet-Kárpátok korabeli egyházi festészete inkább a kései gótikához hasonló, középkori jellegű művészeti jelenségnek mutatkozik. Ebből következik a nézetünk szerint az is, hogy a katolikus keresztény államok területén működő bizánci püspökségek művészete nem volt a „nemzeti konszolidáció” eszköze, ahogy a szerzők állítják (Степовик 1996; Гелитович 2001), hanem nemzetek felett álló szakrális jelenség. A határterületet átszövő, sokszor távoli vidékekről induló gazdasági, politikai, egyházpolitikai, művészeti kapcsolatok pedig látványosan megmutatkoznak a helyi művek sajátosságaiban. Ezt részletesen is megindokoltuk (Puskás 2010).

2. A RÓNAI ISTENSZÜLŐ IKON HELYE A KÁRPÁT-VIDÉKI IKONFESTÉSZET STÍLUSKAPCSOLATAIBAN ÉS KORABELI IKONOSZTÁZSZERKEZETBEN

A Kárpát-vidék ikonfestészeti emlékei ma elsősorban Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia, Románia, kisebb részben Fehéroroszország, Magyarország gyűjteményeiben és templomaiban található meg. Egy részük még restaurálatlan, átfestés alatt rejlik, legtöbbjük anyagvizsgálatra vár a datálás pontosításához. Ebben a vonatkozásban a legsajátosabb csoportot a régió legkorábbi ikonjai jelentik, melyeket a kutatás művészettörténeti és természettudományos eszközökkel datál a 14–16. századra, hisz szinte alig ismerünk rájuk vonatkozatható írott anyagot.

A felvidéki Rónán fennmaradt Hodigitria ikon stílusjegyei alapján a 16. század második felére datálható (Grešlík 1994, 67. kat 8. korábbi szakirodalommal). A hársfa tábla felületén a kor gyakorlata mélyített mező (ковчег) készült az ábrázolások számára. A képmezőt és a körbefutó keretsávot egységesen fedi a krétaalap és eddig általánosan ezüstözésnek nevezett fémes réteg, amit sárgás lakkal lazúroztak át, így imitálva az aranyozást. A technika az egész régióban ismert és széles körben alkalmazott volt, különösen a 16. század második felében. Újabban merült fel annak az igénye, hogy elemezzék a fémfólia összetételét, hisz nemrég krakkói restaurátorok vizsgálata egyes esetekben nem tudta igazolni az ezüst jelenlétét. Bártfán ez az elemzés még várat magára. Művészettörténeti vonatkozásban viszont jól vizsgálható a krétaalapba vésett minta. Ez egyrészt a keretsávon körbefutó hasonló leveles inda, amely a Felvidéken készült késő gótikus táblaképeken is előfordul. Az ábrázolás háttérét viszont már virágokkal ékesített leveles, kacsos mustra díszíti, mely szintén a késő gótikából ismert. A szárnyasoltárok tábláinak készítésével ellentétben az ikonok esetében a háttér készült korábban, maga a festés pedig ezután. Korábban úgy gondolta a kutatás, hogy ebben valami szemléletbeli eltérés van, az ikon teológiája miatt. Azonban a legújabb restauratori eredmények nyomán ennek csupán anyagi okai lehettek, mivel az oltárképek aranyozása költségesebb, nagyobb körültekintést igényelt.

A Hodigitria ikon színpalettáját erőteljes cinóber, olajzöld, okkerek jellemzik. A formák finoman körülhatároltak, de csupán a főalak, Mária maforionkendőjét és annak redőit keretezik erősebb fekete kontúrok. Az ábrázolás síkszerű, csupán jelzésjellegű az árnyékolás, valós térmélységre nem kíván utalni. A főalak és a hozzá forduló mellékalakok beállítása statikus.

Hasonló stílusjegyek kisebb határ menti lengyelországi városkák ikonfestő műhelyeinek ikonjain tűnnek fel. Így például rokon megoldásokat, arányokat Sanok, Terlo környékén található ikonokon lehet megfigyelni (Puskás 2008: 43.). A kárpáti régió egyik legjelentősebb központja már a 14. századtól Przemysl volt. Püspöki központként több ikonfestő műhelyt is befogadott, a távolabbiakra is hatással volt. Az itt készült művek tanúsága szerint különféle egymás mellett vagy részben egymást váltó stílushatások érvényesültek itt. Az uzsoki és vereckei hágóhoz veze-

tő „Rutén út” mentén létesült kolostorokban, még az előző században festett helyi ikonjain még a görög közép bizánci (Логвин et al. 1976: XX. kép.), majd Paleologosz stílus hagyománya érezhető. (Свенціцька 1990: 10–11.; Александрович 2001: 287–289.). Przemyslben már jóval az első helyi egyházi unió előtt (Breszt, 1596) a korabeli nyugat-európai művészet hatása is beszűrődik (Александрович 2001: 276.). Az ebbe a csoportba tartozó ikonokat nagy színfoltok, a tónusozás hiánya, sötét kontúrok jellemzik a román kori falképfestészethez hasonlóan. (Ярема 2005: 166-168.) A 16. század első felében is folytatódik egyrészt a hagyományhoz való stiláris hűség kvalitásos Hodigitria ikonok sorával (Paniszából, Sanok, Muzeum Historyczne; Berehy Dolnéből, Lemberg Nacionalnij muzej u Lvovi (Lembergi Nemzeti Múzeum), a későbbiekben NML; és Rudkáról). Ezek sorában az ellopott rudkai ikon már a gotizáló nyugati ornamentika alkalmazásának egyik legkorábbi példája, az ikon hátterén és keretmezijén immár gótikus ornamentelek láthatók.

A római Hodigitria telített színkontrasztjai ugyanakkor visszautalnak arra a kapcsolatra is, amelyet szintén 15. századi helyi ikonok igazolnak. Az erőteljes cinóber, olajzöld használata novgorodi ikonokkal rokonítja őket (Szent Miklós-életút jelenetekkel, 15. század, Sanok, Muzeum Budownictwa Ludowego) (Кłosińska 1973: 36.). A római Hodigitriával egykorú ikonokon, a Kárpátok régióját ért vlach-rutén beköltözés második jelentős hullámával emellett a balkáni ikonfestészet hatása is erősen érződik. A stíluskapcsolatokat összegezve, ahogy a római Hodigitria is példázza, a helyi ikonfestészetet bizánci, észak-orosz, balkáni hatás jellemezte a hagyományosan késő középkori időszakában. Azonban a 15-16. század fordulójától a gótika dekorációs elemeinek alkalmazása egyre hangsúlyosabbá vált (Скоп 2000: 93.). Ennek révén ezen a vidéken a posztbizánci festészet sajátos közép-európai változata jött létre, mely a nemzeti ikonfestő iskoláknál nyitottabb volt a különféle kulturális hatások befogadására.

A kutatás szerint a Kárpát-vidék legkorábbi szentélyrekesztő építménye kétsoros volt, az úgynevezett alapképsorból és a Deészisz-sorból állt (Ярема 1959: 309–310.). E két sor feltehetően szinte egy időben jelenhetett meg, hiszen nemcsak a szerkezetben elfoglalt helye szerint különbözött egymástól, hanem másodlagos jelentésében, funkciójában és ábrázolásainak ikonográfiájában is.

A korai helyi ikonok túlnyomórészt fatemplomok számára készültek, mégis nagyméretű hársfa táblákra készültek. A fennmaradt alapképek szinte monumentális hatásúak, néhol 120-140 cm-t meghaladó magasságúak. A hajóból a szentélybe vezető liturgikus ajtók fölött húzódó gerendázat a Krisztus elé imával járulók sorát ábrázoló Deészisz-sorozat tábláinak elhelyezésére szolgált, miközben a kapuk közötti falazatra önálló ikonok kerültek fel, a 16-17. századi analógiák alapján facövekekkel felerősítve. (Ld. a Máramaros megyei Sósújfalú fatemplomának ikonosztáz-szerkezete Дружок, Г. – Скоп: 1990, 204–206.). Ez az egyszerű struktúra a fennmaradt ikonok tematikájának tanúsága szerint csak a 16. század közepén bővült újabb ikonsorokkal. Ugyanakkor később is, a hámsoros ikonosztázok fokozatos

elterjedése mellett egy ideig még építettek korábbi szerkezetű, kétsoros változatokat (Гелитович 2001: 9.).

A korai alapképsor több változatban volt ismert. Az ikonsor a templomalapítás titulusát ábrázoló ikon, azaz az alapkép (местная икона, pontosított nevén később храмовая икона) nyomán nyerte nevét, amely szintén ebbe a legelső, a tiszteletadás és szemlélés számára legközvetlenebbül elérhető ikonsorba kapcsolódott, azonban ebben a sorban állhatott Krisztus, az Istenszülő és Szent Miklós püspök ikonja is. A legáltalánosabban alkalmazott megoldás, amely a 14. századtól néhol egészen a 16. századig fennmaradt, a csupán két ikonból álló alapképsor volt (Міляева 2007: 32.).

A Kárpát-vidéken a 14–16. században fennmaradt nagyszámú példa alapján az alapképsor egyik legmeghatározóbb ábrázolása az Istenszülő a gyermekkel ikon volt, amely a sor bal oldalán helyezkedett el. Ikonja hagyományosan a Megtestesülés, az Istenanyaság ábrázolása, a Kárpát-vidék ikonjain is az ábrázolás hagyományos görög betűs, rövidített névfeliratát írták rá (MP ΘΥ). Több változatban volt ismert: csak kétalakos kompozícióként a gyermek Jézussal, vagy további mellékalakokkal kiegészítve, ószövetségi vagy újszövetségi alakokkal keretезetten. A helyi középkori Istenszülő a gyermek Jézussal ábrázolások között, ikonosztáz-alapkép-ként a félalakos Hodigitria-típus a leggyakoribb. Erre a funkcióra készült a rónai Mária-ikon is.

3. A RÓNAI ISTENSZÜLŐ PRÓFÉTÁKKAL IKON ÉS A KÁRPÁT-VIDÉK HODIGITRIA-ÁBRÁZOLÁSAI

A Hodigitria, azaz az Útmutató Istenszülő megnevezés szokásosan azon Mária-ábrázolások összefoglaló elnevezése, amelyek az Istenszülőt legtöbbször félalakosan vagy álló, néhol trónoló alakként, szemből mutatják be, amint többnyire bal karján tartja a gyermek Jézust, akire jobbjával hangsúlyosan rámutat. (Bővebben a képtípus történetének kérdéseit, irodalmát ld. Puskás 2005: 43.). A Hodigitria elnevezés a Lukács-féle ikon tradíciója nyomán, a 9. századtól egyértelműen a kegyikont őrző templomra utal (a Hodegonban őrzött ikon), hisz a Tón Hodegon (útmutató, vezető) a vezetők (hodeges) hagyományos gyülekezőhelye volt (Belting 2000: 177; Кондаков 1913: 157.). Ugyanakkor a megnevezés teológiai vonatkozású etimológizálásra is alkalmassá vált a képrombolás utáni időszakban. Mária meghatározó mutató gesztusát interpretálja: a Hodigitria az Útmutató Szűz, aki Krisztusra mutatva az egyedül üdvözítő útra irányít. A gondolatot a képtípus hieratikus, alapvetően reprezentatív jellege hangsúlyozza, mindkét alak szigorúan frontális és statikus beállítású. Az üzenetét olyannyira világosan közvetítő ábrázolás nem véletlenül vált legnépszerűbbé (Onasch – Schnieper 2002: 161.).

A rónai Hodigitria-ikonográfia előzményein végigtekintve a legkorábbi példák közül kettőt kell megemlíteni. A volhíniai Dorohobuzról származó Hodigitria Istenszülő ikont (Rivne, Krajeznavcsij muzej, a későbbiekben KM/ Helytörténeti Mú-

zeum) a kutatók egy része a tatárjárás előtti időszakra teszi, mások pontosítva a 13. század végén – a 14. század elején készültek gondolják (Крвавич 1991: 20–22.; Откович 1994: 52–57.). Stílárís jegyei a Komnénosz kor felfogását tükrözik, a Balkán egyes festészeti sajátosságaival. A Hodigitria variánsának tekinthető a szintén a 14. századra datált leMBERGI Istenszülő a gyermek Jézussalikon (Lemberg, LvivsZka Kartinna Halereja /Lembergi Képtár), mely a ritka sötét alapú ikonok közé tartozik, így közvetett itáliai hatás alatt született helyi ikonnak tartja a kutatás (Овсічук 1996: 153). Mária maforionját itt is, ahogyan még néhány jóval későbbi 16. századi ikonon, virágalakú csat fogja össze a nyaka alatt. Ez az elem Klosinska szerint a helyi ikonfestészet moldvai kapcsolataira utal (Klosinska 1973: 40). Azonban valószínűbbnek tűnik, hogy itt palástkapocs-ábrázolás átvételéről van szó, amely a közép-európai késő gótikus táblaképfestészet közvetítésével jelenhetett meg, és egyik korai jele a régió összetett művészeti kapcsolatainak. Ezt a csatmotívumot ábrázolja a római Hodigitria ismeretlen festője is.

A 15. század gazdagabb emlékanyagából a Krasóvi Hodigitria ikonja emelhető ki (15. század eleje, Lemberg, NML) (Логвин – Міляєва – Свенціцька 1976: XXI. tabla; Ярема 2005: 308–309.). Festői megfogalmazásának előzményei a késő bizánci minták, az ikon stílárís jegyeiben a Paleologosz reneszánsz megoldásaihoz közelít. Bár Bizáncban a képrombolás utáni időszak fővárosi művészetében az Istenszülő ruházata, maforionja még kék, a későbbiekben a Balkánon Mária hagyományosan már vörös maforiont visel, alatta többnyire kék, ritkábban zöld kitönt visel. A színéhez társuló későbbi helyi interpretáció szerint a kék a tisztaságára, a vörös az uralkodói mivoltára utal.

A munkácsi egyházmegye területén fennmaradt emlékek közül a római Istenszülő a gyermekkel ikon is a Hodigitria-típusba tartozik. Mária alakja a szokásos félalaknál kissé magasabb. Öltözete zöld chiton és vörös maforion. Mária homlokán és vállain, a gazdagon redőzött drapérián három csillag tűnik fel, aliparthenosz, mindenkor szűz voltára utalva. A gyermek Jézus jobbával áldást oszt, baljában a Logosz rotulusza, isteni természetére és megváltói szerepére feliratos, keresztjeles dicsfénye emlékeztet. A dicsfények mintázata a korai ikonokon nagyon finom, egyszerű, poncolásos ornamentika. Az ábrázoláson már nem a csecsemő, hanem a méltóságteljesebb, ifjúkorú Jézus látható, ahogy Onasch is fogalmaz, az ifjú Pantokrátor az Emmánuel arcával (Onasch – Schnieper 2002: 161). A gyermek Jézus világos színű chitont és okker himationt, palástot visel. A himation színe a többi 15–16. századi ikonon is hasonló, ritkán arany, esetleg vörösokker vagy okkerbarna. Chitonját a 15. század második felétől vörös, fekete mintázattal, az úgynevezett krinnel, azaz bizánci eredetű liliomszerű háromágú virágmotívummal díszítik, majd a 16. századtól az ún. pókmotívummal, néhol stilizált, „szövött” vagy „hímzett” díszbetétekkel. Ezeket a leegyszerűsített motívumokat látjuk a római ikonon is.

Bizáncban a 11. század végétől ismert, bár nem általános megoldás, hogy a mélyített középmezőben megjelenített Istenszülőt a keretezősávban elhelyezett áb-

rázolások, ünnepek vagy szentek, illetve próféták alakjai veszik körül. Az oroszországi ikonokon ez ritkábban előforduló gyakorlat, a Kárpátok vidékén ezzel szemben a képtípus, ahol a főábrázolást mellékalakok kísérik, a 15. század derekától sokkal általánosabban volt elterjedt, mint más bizánci rítusú egyházak művészetében, szinte kizárólagos kompozícióvá vált. Sajátos és az ukrán kutatás szerint egyelőre magyarázat nélküli az, hogy a kárpáti régióban fennmaradt ikonok között nem maradtak fenn olyan ikonok, amelyek a jellegzetes ikonográfiai típus helyi kialakulását tanúsíthatnák volna. Néhány kivételtől eltekintve egységesen olyan összetett kompozíciójú ikonográfiai típusba tartoznak, amely már kiforrott formájában van jelen a vidék ikonfestészetében (Ярема 2005: 336.).

Az Istenszülőt a helyi sajátosságnak megfelelően többnyire csak kétoldalt és alul övező figurásor a kissé kiemelkedő, széles keretsávon jelenik meg, különálló képmezőkben (клейма). A legtöbb ikon esetében sötétzöld talajon álló, attribútumaik vagy felirataik alapján meghatározható, teljes alakokat sorakoztat fel, közel azonos rendben. A mellékalakok megfestése megfontolt, teológiai is megalapozott elgondolás szerint történt. A mellékalakok két fő tartalmi elv szerint kerülnek kiválasztásra, azokon belül a konkrét személyek kiválasztása és részben sorrendjük is három-négy ikonográfiai séma alapján változhatott (Гелитович 2005: kat. 7.). Egyes ikonokon a mellékalakok csak kétoldalt szerepelnek. Ez vagy kompozíciós indokokkal, így a trónoló Istenszülő esetében megnyújtott középmezőnek helyet biztosítva, vagy balkáni előkép felhasználásával magyarázható. A római ikon alul utólagosan elvágott, aminek oka nem ismert. Azonban a fennmaradt festésből látszik, hogy csak kétoldalt szerepeltek mellékalakok, középen talán feliratsáv lehetett eredetileg.

A legtöbb hasonló ikonkompozícióban oldalt ószövetségi személyek sorakoznak, akikhez alul a bizánci egyház himnuszszerezői kapcsolódnak Mária szüleit közrefogva. A képi program analógiájaként Ярема a viszonylag kisméretű Sínai kolostori Trónoló Pelagonitisszát említi (11. század vége – 12. század eleje), akit egész alakos apostolok, próféták, dallamszerzők, Joákim és Anna kísérik, és József, Mária jegyese (Ярема 2005: 337–339). A Kárpát-vidéki ikonokon a mellékalakok szűkebb skálája az ikon mondanivalójának keretek közé fogott, ugyanakkor didaktikusabb, közérthetőbb közvetítését segíti elő, annál is inkább, mert az ábrázolt mellékalakok beszédes attribútumokat és kibontott írástekerceseket tartanak, melyeknek szövegei világítják meg az ikon jelentését. A képtípus legkorábbra datált példája a Podhorcéból származó Istenszülő ikon (15. század második fele, Lemberg, NML, Сидор 2000: 106), amelyen a Hodigitria mellett kétoldalt öt-öt ószövetségi alak sorakozik. Az azonos sorban állók párokat alkotnak: legfelül Mózes és Áron ősatyák, alattuk két ószövetségi király, Dávid és Salamon, majd próféták következnek, Gedeon és Jákob, Mikeás és Ezékiel, Ámosz vagy Zakariás és Izajás, Jeremiás és Dániel, azaz olyan alakok, akik az Istenszülőről, a megtestesülés misztériumáról prófétáltak, akik életében a megtestesülés előképeként értelmezett események

történtek meg. Az ószövetségi alakok az ígéretet jelképezik. A többi alak már a megvalósulás tanúja és megéneklője. A legalsó sávban, az ószövetségi tematika lezárásaként, középen Joákim és Anna, akik a Jakab ősevangéliumban leírt angyali híradásból értesülnek, hogy leszarmazottjukról az egész világon beszélni fognak. Mellettük a gondolat folytatásaként himnuszszerezők állnak. Egy ikonon tizenkét-tizenyolc személy is szerepelhet a keretmezőn. A mellékalakok sajátos válogatása révén ebben a helyi ikonográfiában sajátos módon kapcsolódik az Ószövetség és Újszövetség (Biskupski 2000: 160), pontosabban a Megváltó születése előtti idő és a keresztény Egyház ideje.

A rónai töredékes táblán a hiány ellenére kitűnik, hogy eredetileg is egyszerűbb programmal készült, Mária ábrázolását eredetileg csak nyolc ószövetségi személy egész alakos figurája keretezte a 15. századi mintákat követő beállításokban. Az Istenanyaság, szüzesség és a megtestesülés misztériumára utaló szövegek mellett a figurák kezében tartott attribútumok is utalnak (Puskás 1989: 70). Párokba rendezetten állnak az alakok itt is: Mózes keresztjelet megjelenítő kézzel, amivel kettéválasztotta a Vörös-tengert, amely az átvonulás után összezárult, Mária szüzességének előképként, Áron a kivirágzott bottal, az idős Dávid király a frigyládával, a fiatal Salamon király írástekercesével, Gedeon a gyapjúcsomóval, Ezékiel a zárt ajtóval, és töredékesen Ámosz és Dániel a nem emberi kéz által letört hegygel. E szűkített redakcióval az ikon a Kárpátok vidékén ritka, trónoló Hodigitria-változat mintáját használhatta fel, amelyen a mellékalakok szintén e kisszámú válogatásban láthatók.

4. ÖSSZEGZÉS

A Kárpátok vidékén a Mária ábrázolások között ikonosztáz-alapképként a félalakos Hodigitria-változat szinte egyeduralkodó volt. A képtípus gyakori megfestetése összefügghetett azzal, hogy a didaktikus és hieratikus kompozíciójú, a hétköznapi szférán mintegy felülemelkedő Hodigitria-ábrázolás felelt meg a legjobban a közösségi liturgikus ünneplés igényeinek. A félalakos, frontálisan előretekintő Hodigitria-alapképként, portrészzerű képkivágatával ugyanakkor a közvetlen, egyéni tiszteletadás számára is alkalmas kegytárgyként állt az alapképsorban. Néhány esetben ereklyét is beépítettek táblájába. Önálló jelentőségét jelzi az is, hogy kompozícióját a 16. századig nem hangolták össze a többi alapképével, és e típushoz ragaszkodtak annak ellenére, hogy az alapképsorban más arányrendszerű, például egész alakos ikonok kaptak még helyet. Ezt az önálló jelentést leginkább a Kárpát-vidéket különösen jellemző, mellékalakokkal kísért Istenszülő ikonográfiai típusa közvetíti, amely összetett, magában is érvényes, sokrétű teológiai jelentést hordozott.

A rónai Hodigitria ikon jól példázza, hogy a helyi szakrális képzőművészet hasonlóan a középkori kultúra számos más egységéhez regionális jelenség, amely a nemzetek feletti egységként alakult ki. Határterületként a bizánci ikonográfiai hagyományhoz való ragaszkodás mellett többféle hatást tudott integrálni mind

stílusában, mind ikonográfiájában. E folyamatos változás biztosította e művészet aktualitását a mindenkori megbízói közeg számára, és a bizánci tradíció sajátos közép-európai változatát hozta létre.

Felhasznált szakirodalom

- Belting, Hans (2000): Kép és kultusz, Balassi Kiadó. Budapest, 685.
- Biskupski Romuald (2000): Próba charakterystyki swoistych cech ukraińskiego malarstwa ikonowego od XV do pierwszej połowy XVIII wieku”, In: Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Tom 5: Miejsce i rola kościoła grekokatolickiego w kościele powszechnym (Red. Stępień, S.) Przemyśl, 157-164.
- Grešlík, V.: Ikony Šarišského Múzea v Bardejove. Ars Monument. Bratislava 1994, 95.
- Grešlík, Vladislav (2003): Niekoľko poznámok k ikonam 16. storočia na východnom Slovensku. In: Zachodnioukrajínska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku. (szerk. Giemza, Jarosław). Łańcut, 141–156.
- Kłosińska Janina (1973): Ikony (Muzeum Narodowe w Krakowie: Katalogi zbiorów Tom.1) Kraków, 312.
- Kruk Mirosław Piotr (1996): Stan badań nad zachodnioruskim malarstwem ikonowym XV–XVI wieku. In: Sztuka Kresów Wschodnich 2 (red. Ostrowski, J. K.) Kraków, 29–55.
- Onasch, Konrad – Schnieper, Anne Marie (2002): Ikony. Fakty i legendy, Arkady. Warszawa, 302.
- Puskás Bernadett (2005): Istenszülő-ábrázolások. Hodigitria. In: „Téged jöttünk köszönteni”. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga, (szerk. Ivancsó I.) Nyíregyháza, 31–47.
- Puskás Bernadett (1996): Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században / Between East and West: Icons in the Carpathian region in the 15th-18th centuries: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 1991. július-szeptember. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest 1996, 80.
- Puskás Bernadett (2008): A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Magyar Képek. Budapest
- Puskás Bernadett (2010): A görög katolikus művészet kutatásának kérdései: a kárpáti régió fogalma körüli vita és tanulságai. In: Végheő Tamás (szerk./ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles SJ – Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, (Collectanea Athanasiana - I. Studia, 3.) 141-156.

- Ruzsa György (1981): *Ikonok könyve. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest*, 264.
- Александрович, Володимир (1996): Українське малярство в Перемишлі XIII-початку XVII ст.: головні проблеми історії. In: *Перемишль і перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі у Перемишлі 24–25 червня 1994 р. Перемишль. Львів. 38–52.*
- Гелитович, Марія (2001): *Іконостасний ансамбль церкви Успіння Богородиці з Наконечного у контексті українського іконопису другої половини XVI століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Інститут народознавства НАН України (автореферат). Львівська академія мистецтв. Львів. 20.*
- Гелитович, Марія (2005): *Богородиця з дитям і похвалою: ікони колекції Національного музею у Львові. Свічадо. Львів, 166.*
- Друзюк, Галина – Скоп, Лев (1989): *История создания алтарной преграды в церкви Успения в с. Новоселице на Закарпатье. Памятники культуры. Ежегодник 1989. Москва 1990, 204-206.*
- Кондаков, Никодим (1914): *Иконография Богоматери, I–II. Типография Императорской Академии наук, Петербург, 414.*
- Крвавич, Дмитро (1991): *Богородиця Одигітрія із Дорогобужа. Образотворче мистецтво 1991/ 3, 20-22.*
- Логвин, Григорій, – Міляєва, Лада, – Свенціцька Віра (1976): *Український середньовічний живопис. Мистецтво. Київ. 118.*
- Міляєва Лада (2007) (Гелитович Марія közreműködésével): *Українська ікона XI–XVIII століть. Духовна спадщина України. Київ. 527.*
- Овсійчук, Володимир (1996): *Українське малярство X–XVIII ст. Проблеми кольору. Інститут народознавства НАН України. Львів, 480.*
- Откович Зоряна (1994): *До питання атрибуції, датування та реконструкції ікони „Богородиця Одигітрія” XIII ст. з села Дорогобуж. Родовід. Київ 1994/8. 52-57.*
- Свенціцька Віра (1990): *Українське малярство XIV–XVI століть. In: Свенціцька В., Сидор О.: Спадщина віків. Українське малярство XIV–XVIII століть у музейних колекціях Львова. Каменяр. Львів. 7-19.*
- Сидор, Олег (2000): *Ікони майстрів Олексія і Димитрія в колекції Національного музею у Львові (з матеріалів до зведеного каталога збірок НМЛ). Літопис Національного музею у Львові (Львів) 2000 / 1 (6). 89–152.*
- Скоп Лев (2000): *Особливості самбірської школи іконопису другої половини XVI століття. Київська Церква (Київ-Львів) 2000/ 5 (11). 89–94.*
- Степовик, Дмитро (1996): *Історія української ікони X–XX століть. Либідь. Київ 440 old.*

Ярема Володимир / Патріарх Димитрій (2005): Іконопис Західної України XII-XV ст. Друкарські куншти. Львів. 508.

Ярема, Володимир (1959): Походження і розвиток нашого православного іконостасу. In: Православний Вісник (Львів) 1959/10–12, 309–310; 360–364.

Hodigitria – Istenszülő a gyermekkel és prófétákkal ikon Rónáról, 1550–1580.

Bártfa, Šarišské múzeum

A kép forrása: Puskás Bernadett (2008): A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Magyar Képek. Budapest. 56.

Ajtay-Horváth Magda

A KÉPBE ZÁRT IDŐ
(SHAKESPEARE SZONETTJEINEK IDŐMETAFORÁI
KÉT MAGYAR SZERZŐ FORDÍTÁSÁBAN)

ABSZTRAKT

Az emberi halandóság tudata az ember differentia specifikája. A születés és halál pólusai közé zárt élet jelenségeinek és tapasztalatainak éppen a véges idő ad értéket és feszültséget. Az idő múlása tehát alapélménye a művészeteknek, s különösen Shakespeare szonettjeinek, ahol a tünékeny időt képek, metaforák, megszemélyesítések állandó előfordulásai érzékeltetik. A metafora a művészi eredetiség objektívációja, mely leginkább serkenti és próbára teszi a fordítók művészi teljesítőképességét is.

Az időmetaforák a legáltalánosabb és legősibb emberi tapasztalatokat konceptualizálják, azaz archetípusok. Az idő gyilkosként, hódítóként, hol pozitív, de gyakran negatív tulajdonságokkal bíró személyként jelenik meg. Az időt azonban csak a gondolkodó ember képes uralni azzal, hogy felfogja saját halandóságát, röpké létét az idő végtelenjében.

Dolgozatom elméleti és módszertani alapját a különböző metaforaelméletek, illetve az összehasonlító fordításstiliztika jelenti. A magyar műfordításokat az összes lehetséges jelentés egyik variánsaként kezelem a kanonizált eredetivel párhuzamosan. A szonettek időmetaforáit Szabó Lőrinc és Keszthelyi Zoltán műfordításaiban vizsgálom.

„A természet mindig ugyanazt kezdi újra, az éveket, a napokat, az órákat; a terek és a számok is ugyanúgy megszakítatlan sort alkotnak. Így keletkezik valami végtelenség, valami örökkévalóság. Nem mintha mindebből bármi végtelen és örök lenne, hanem ezek a véges létezők sokszorozódnak a végtelenségig” (Pascal 1983: 66).

Az emberi halandóság tudata az ember differentia specifikája. A születés és halál pólusai közé zárt élet jelenségeinek és tapasztalatainak éppen a véges idő ad értéket és feszültséget. Az idő múlása tehát alapélménye a művészeteknek, s különösen Shakespeare szonettjeinek, ahol a tünékeny időt képek, metaforák, megszemélyesítések állandó előfordulásai érzékeltetik. A metafora a művészi eredetiség

objektivációja, mely leginkább serkenti és próbára teszi a fordítók művészi teljesítő-képességét is.

Az idő, akárcsak a végtelen, emberi elmével a legnehezebben felfogható absztrakció, ezért a mindennapi beszédben is konkrét képekben, metaforákban objektíválódik, illetve képeződik le, és válik érzékelhetővé. A nyelvi jelentés természete, hogy a világról való tudást analógiákban, illetve jelentéskiterjesztéssel fejezi ki, az ismeretlent az ismerttel (lásd hasonlat), az absztraktot a konkrétal (lásd megszemélyesítés, metafora). A metafora alapja a leképezés két jelentésmátrix azaz két konceptuális alapú szemantikai szerkezet között (Tolcsvai Nagy 2011: 13, 87–91).

A leképezés a konkrét tapasztalat útján ismert kép, úgynevezett forrástartomány irányából történik a kifejezendő fogalom, az úgynevezett céltartomány irányába. A forrástartományhoz kapcsolható már meglévő tudás aktivizálódik akkor, amikor a nyelvhasználók az ismeretlen fogalmi tartalmat próbálják megragadni és mások számára is érzékelhetővé tenni. Ugyanezt a viszonyt a másik irányból is megközelíthetjük: a fogalmi tartalom megragadása mindig a már ismert konkrétumokra épít valamilyen közös vonás alapján. Mindez azért lehetséges, mert az emberi tapasztalatok nyomán az emberi agy mentális (kognitív) szinten jelentésszerkezeteket (szemantikai szerkezeteket) hoz létre általánosítás, specifikáció vagy fogalmi integráció (blend) alapján. A jelentésszerkezetek a szemantikai asszociációk tág körét teszik lehetővé, s a metaforikus leképezés során e szemantikai asszociációs kör valamely aspektusa (valamely hasonlóság) válik hangsúlyossá, azaz a leképezés a számos lehetséges kapcsolat egyik elemét emeli ki, azaz egy bizonyos közös vonás profilálódik és kerül a figyelem fókuszába.

Hipotézisem az, hogy a kognitív alapú metaforaelmélet kiindulási alapként alkalmazható a metafora fordításának modellálására is, hiszen a fordító a fogalomkiterjesztés során ugyanazt a módszert alkalmazza (leképezés, megfeleltetés), akárcsak a forrásnyelvi művész, de a jelentésszerkezet más összetevőjét emeli ki, helyezi fókuszpontba azaz profilálja. Elképzelhető azonban az is, hogy a forrástartománynak ugyanazt az elemét alkalmazza és helyezi a figyelem gyújtópontjába. Ilyenkor a fogalmi keret (frame) nem változik.

Az idő, a tér mellett az a keret, mely létünket meghatározza. A szubjektum számára minden, ami a térben egymás mellett létezik, az időben is egymásután létezik. A világ folyamataira és változásaira az időbeli lefolyás, a temporalitás a jellemző. Az időbeliséget az ember a változásban érzékeli: a fa megnő, a gyermek felnőtt lesz, a felnőtt agg, a zöld levél sárga, a hosszú éjszakák rövidebbek, a rövid nappalok hosszabbak stb. A változást kifejező ige például pillanatnyi állapotok egymásra következését reprezentálja éppen úgy, ahogy a mozgó film is számtalan statikus filmkocka egymásutánja. Szent Ágoston Vallomásaiban minderről így ír: „Az idő hosszúságát ugyanis kizárólag a temérdek egymás után következő mozzanat okozza”. Az idő múlása tehát különböző statikus állapotok egymásra következéséből fakad. E statikus állapotok különböző időhöz köthetők: ifjúsághoz, felnőttkorhoz ha

a viszonyítási rendszerünk egy emberi élet születéstől a halálig; reggelhez, délhez, estéhez, amennyiben a viszonyítási alapunk egy nap; tavaszhoz, nyárhoz, őszhöz, télhez, amennyiben a viszonyítási alapunk egy év. Az előbb felsorolt időszakok, noha abszolút értékben különbözőek, egymásba átválthatóak, azaz leképezhetőek: a fiatalság a tavasszal, illetve a reggelrel lesz egyenértékű, az érett kor a nyárral illetve a déllel, az idős kor az ősszel, a délutánnal, a halál pedig a téllel illetve az éjféllal. Ezek a fogalmak, illetve idősémák a legáltalánosabb és a legősibb emberi tapasztalatot konceptualizálják, azaz archetípusok. Mivel az emberi lét véges, s éppen e végesség miatt értékes, mindaz, amit a fiatalság, az érett kor, a tavasz, a nyár, a reggel, a délelőtt jelöl az értékkel telítődött, ellentétben mindazzal, amit az öreg kor, az ősz, a tél a délután vagy az este jelöl. A dichotomikus gondolkodás tehát vezérlő elve annak, hogy az értékek skáláján melyik jelenség milyen helyet foglal el. Az idő mentális tereit tovább térképezve azt láthatjuk, hogy jelentésszerkezetének fontos összetevői az idő mértékegységei: az év, az évszak, a hónap, a nap, a napszak az óra és a perc. Minél kisebb a mértékegység, annál inkább alkalmas az idő gyors múlásának érzékeltetésére (vö. bársonyon futnak perceim, József Attila: Favágó).

A kereszténység időfelfogása különbözött a pogány világlátás ciklikusságával, s az időt Krisztus újjajövetelének várása jegyében szemlélte. Szent Ágoston többször felveti az idő mibenlétének a kérdését. „Mi az idő? Amíg senki nem kérdezi, nehézség nélkül értem, de amint választ akarok rá adni, kátyúba jutok.” (Szent Ágoston Vallomásai). Szerinte a három dimenzió, a múlt, jelen és a jövő csupán az ember lelkében található meg, azaz az idő csupán a lélekben mérhető. A múlt felfogására emlékezetünk szolgál, a jelent megfigyelésünk világítja meg, a jövőt pedig vágyakozásunk és várakozásunk élteti. Szent Ágoston Vallomásainak XIV. fejezete az idő alapját a változandóságban határozza meg, a XXIV. fejezetének címe szerint a mozgást az idővel mérjük.

A következőkben a kognitív metaforaelmélet alapján Shakespeare szonettjeinek idő-metaforáit vizsgálom, magyar nyelvű, párhuzamos példáim két magyar fordító: Szabó Lőrinc és Keszthelyi Zoltán műfordításaiból származnak.

Az születés és halál közé zsugorított néhány évtized adatott meg az ember számára, hogy az idő végtelenségéből egy röpké pillanatot személyesen is megtapasztaljon, ezalatt alakítson is az időn. Az idő végességének és rövidségének a tudata az időt az ember ellenségévé teszi, s személyes idő beteljesülése: a halál, a kérlelhetetlen kaszás, gyakran a legnagyobb zsarnok képében jelenik meg:

nothing 'gainst Time's scythe can make defence (Shakespeare 12. szonett), *kaszás Kor* (Sz.L.), *kaszás idő* K. Z.

az Idő sarlója (SZ.L.) *Idő, ő lesz a veszted* (K. Z.).

A kaszás és a sarlós halál képe mindkét nyelvben azonos, hiszen az emberiség legősibb archetípusáról van szó. A kongnitív bázis a földművelés élményét örökíti meg, azt a tapasztalatot, hogy a megérett gabonát az éles szerszámmal: kaszával vagy sarlóval vágják le, mintegy megszüntetve a növény kapcsolatát a földdel, amely a növekedést és az életét jelentette számára. Az aratás tehát erőszakos tett, amely a növényi lét végét, azaz halálát jelenti. Az analógia, azaz a szemantikai érintkezés vagy fogalomkiterjesztés az aratás, kaszálás, illetve a halál között az tehát, hogy az emberi élet éppen olyan erőszakosan szakad meg, szűnik meg a halállal, mint ahogyan az érett gabona kapcsolata a termőfölddel. A halál tehát gyakran az idő szinonimájává válik, előbb csak ráncot szánt és boronál az emberi arcra, utána pedig kaszál. Az idő metaforáinak forrástartománya tehát gyakran mezőgazdasági munkák fogalmait alkalmazza, amely impliciten a csírázásra, növekedésre, megérésre is utalnak. A metaforikus leképezés mindig egy adott korra és kultúrára jellemző tevékenységeket használja forrástartományként, „a közösségi kulturális tudás korra jellemző fogalmi figyelemirányulásának megfelelően” (Tolcsvai Nagy 2011: 103).

O thou, my lovely boy, who in thy power

*Dost hold Time's fickle glass, his **sickle**, hour;* (126, szonett)

Kedves fiú, ma a te birtokod

az **Idő sarlója** s a gyors homok (126. szonett Sz. L.)

Kedves fiú, boldog kezében tartod

A gyors **Időt**, a **boronát**, a **sarlót** (126. szonett K.Z. fordítása)

AZ IDŐ MINT GYLKOS

Az idő extrém, legvégső formája a halál, valahányszor előfordul mindig negatív aktivitást, erőszakot, értékvesztést jelent, megöli a lírai ént vagy azokat, akik számára kedvesek.

...never-resting time leads summer on to hideous winter and confounds him there
(5. szonett)

*nyarunk a meg-megálló időt zord télbe hajtja és ott **megöli*** (5. szonett Sz.L. fordítása)

*a nyarat szüntelen húzza-vonja sürgő idő, hogy undok télbe **ölje*** (5. szonett K.Z. fordítása)

*Time wastes life, so thou prevent'st his **scythe and crooked time*** (Shakespeare 100. szonett)

*... levágja az **idő kése és kaszája*** (100. szonett Sz.L. fordítása)

*... el ne érje **Irígy Idő kaszája**, görbe **kése*** (100. szonett K. Z. fordítása)

A következő példákban a halál értékfosztó hatása, az erőszakos cselekedet következményeként érzékelhető hiány jelenik meg a képekben:

*Time will come and **take** my love **away*** (Shakespeare 64. szonett)
... jön az idő, s szerelmem **elviszi** (64. szonett Sz.L.fordítása)
*Romlott Idő **ragadja el** szerelmem* (64. szonett K.Z fordítása)

AZ IDŐ MINT ELLENSÉG ÉS HÓDÍTÓ

Az idő gyakori forrástartománya az ellenség, a zsarnok, akivel a lírai ének fel kell venni az esélytelen harcot. A zsarnok jelzője szintén az erőszak extrém formájának a forrástartományát idézi:

bloody Tyrant (Shakespeare 16. szonett)
a Időt, ezt a véres zsarnokot (16. szonett Sz.L. fordítása)
az Időt, ezt a véres kényurat (16. szonett K.Z fordítása)

Az idő gyakran hatalommal bíró erőként jelenik meg, aki kérlelhetetlen parancsokat oszt, ostromoltat és végrehajt:

*Without all bail shall **carry me away*** (Shakespeare 74. szonett)
*A zord parancs engem könyörtelenül **sírba ránt*** (74. szonett Sz.L. fordítása)
*...ha **megragadja testem...** a zordon árny* (74. szonett KZ fordítása)

Másutt az idővel való ellenségeskedés háborúvá fajul, (a magyar fordításban az alárendelt fogalmak: *küzd, csatázik szerepelnek*), mint például az 15. szonettben:

*Where **wasteful Time** febateth with **decay*** (Shakespeare 15. szonett)
*And all **in war with Time*** (15. szonett)
*Küzdve az idővel, mely **elragad*** (15. szonett Sz.L. fordítása)
*Hol **rontó idő** s a **Romlás** csatázik* (15. szonett K. Z. fordítása)

Szabó Lőrinc fordításában a „zord parancs” személytelenül utal a kérlelhetetlen időre, Keszthelyi Zoltán fordításában előforduló „zordon árny” úgy személyesíti meg az időt, hogy egyúttal alaktalanná, megfoghatatlanná teszi, így növelve az ember ösztönös félelmét.

A 63. szonettben készülni kell, védekezni az idő támadása ellen:

With Time's injurious hand crushed and o'er-worn (Shakespeare 63. szonett)
A rossz idő s a vénség' kardja ellen
Előre jól felvértezem szívem (63. szonett, Sz.L. fordítása)

A 64-es szonett a „halál hódításáról” beszél, feltéve, ha a rajongott ifjúnak nem születik örököse, aki az egyetlen esély a halandósággal szemben. A második szonettben a tél (a pusztító idő archetípusa) ostromolja, támadja a fiatal szépséget:

*When forty winters shall **besiege** thy brow* (Shakespeare szonett 2)
*Ha homlokod negyven tél **ostroma**...* (2. szonett Szabó Lőrinc fordítása)
*Ha negyven tél **támadja** homlokod* (2. szonett, K. Z. fordítása)

A 115. szonettben a Shakespeare-korabeli viszonyok cselszövő, kegyekért esdeklő, szavát adó és esküjét megszegő életművész-kalandor jellemvonásait viseli az idő, amelyet Szabó Lőrinc egyetlen szóösszetételbe sűrít „ezercselű idő”.

*But reckoning Time, whose million'd accidents
Creep in 'twix vows, and change decrees of kings,
Tan sacred beauty, blunt the sharp'st intents,
Divert strong minds to the course of altering things;
Alas! why, **fearing of Time's tyranny*** (Shakespeare 115.szonett)
*De látva az **ezercselű időről**,
hogy **esküt repeszt**, király szavait
töri, **szépséget cserz, vas-tervet öröl**
s érc-lelkeket elbizonytalanít;
ah, **a zsarnok időt** rettegve* (115. szonett Sz.L. fordítása)
*Az **Időt** – ezt a **cselszövőt**, aki
Eskükbe **ront**, királyi szent parancsot
Dühöngve **tép s a szépet vájja ki**;
És **terveket fakít e büszke zsarnok** -:
Mért rettegem* (115. szonett K. Z. fordítása)

AZ IDŐ MINT GYORS, FÜRGE SZEMÉLY

Az idő megállíthatatlan voltára és az emberi élet rövidségére utalnak azok a képek, amelyek a megszemélyesített időt gyors mozgású személyként érzékeltetik:

For **never-resting time** leads summer on
To hideous winter and confounds him there (Shakespeare 5. szonett)

Szabó Lőrinc fordításában viszont a „soha nem pihenő” nyár helyett „meg-megálló időt” találunk, ami a cselekvés tartósságára utal ugyan, de gyorsaságra nem:

*nyarunk a **meg-megálló időt** zord télbe hajtja és ott megöli*” (5.szonett Sz. L. fordítása)
*a nyarat szüntelen húzza-vonja **sürgő idő**, hogy undok télbe ölje* (5. szonett K.Z fordítása)
...swift-footed Time (19. szonett)

Gyorslábú... (19. szonett Sz. L. fordítása) ...*suhanj a nagyvilágon*... (19. szonett K.Z. fordítása)

Az időre való utalás olykor egységekben: órákban, percekben történik, mint például a 60. szonettben, ahol szintén az idő gyors múlására utalnak a híres sorok:

*Like as the waves make towards the pebbled shore,
So do our **minutes hasten** to their end* (Shakespeare 60. szonett)
*Mint kavicsos part felé hullám,
úgy **futnak** a halálba **perceink*** (60. szonett Sz.L. fordítása)
*Mint kavicsos fövényre könnyű hullám,
Végük felé úgy **érnek perceink*** (60. szonett K.Z. fordítása)

AZ IDŐ MINT SUNYI, TOLVAJ ÉS RABLÓ

Az idő gyakran jelenik meg destruktív erőként, olyan személyként, amelyik értékeket kezd ki és rombol, szépséget tesz rúttá:

*And all those beauties whereof now he's king
Are vanishing, or vanished out of sight,
Stealing away the treasure of his spring* (Shakespeare 63. szonett)
*Az Idő zord kezében összegörnyed
S vén lesz szerelmem is...
Ezernyi kincs – amelynek Ő királya –
Ugy **elszalad, lopózva, mint a fény*** (63. szonett K.Z. fordítása)
*When I have seen by **Time's fell hand defaced**
The rich proud cost of outworn buried age* (64. szonett)
*That Time will come and **take my love away*** (64. szonett)

*Látván, az **Idő, zord kéz,** hogy töröl
s temet múlt kort s dús-büszke díszet, mely élt* (64. szonett Sz. L. fordítása)
Jön az idő s szerelmem elviszi (64. szonett Sz. L. fordítása)
*Ha látom én: letűnt korok dicső
Romhalmazát szigorral eltakarja
És büszke tornyot **ront a rút Idő*** (64. szonett K.Z. fordítása)
Romlott Idő ragadja el szerelmem

Az idővel metonímiás kapcsolatban áll az időmérő óra mutatója, amely, akár csak az emberi kéz: lopásra alkalmas. A kép implicit módon, egy hasonlat révén utal az időre, hiszen a cselekvő erő itt a „szépség”, amely kikezdi alanyát:

*Ah! yet doth beauty like a dial-hand,
Steal from his figure, and no pace perceived* (104. szonett)
*Pedig suhan a szépség, észrevétlen,
ahogy óralapon a mutató* (104. szonett Sz.L. fordítása)
Talán a Szép is – mint a perc oson
Az óra lapján végesvégtelen – (104, szonett K.Z fordítása)

AZ ERKÖLCSTELÉN IDŐ

Az idő gyakran jelenik meg az erkölcstelen, a züllött vagy a rút princípiumaként, s válik objektív és neutrális entitásból szubjektívvé és rosszá. Az emberi tulajdonságok átruházódnak az időre, mely sem nem jó, sem nem rossz: egyszerűen van.

When I have seen by Time's full hand defaced (Shakespeare 64)
És büszke tornyot ront a rút idő (64. szonett K. Z. fordítása)
Romlott Idő ragadja el szerelmem (64. szonett K. Z. fordítása)

A POZITÍV ÉS NEGATÍV IDŐ MEGJELENÉSI FORMÁI

A tavasz és nyár, illetve a reggel és dél kognitív tartalmaira utaló szavak egyértelműen a bizakodást, az értékkel telített időszakot, az ifjúságot, a szépséget, a lehetőséget jelentik. Ebben az esetben az évszakot vagy napszakot megnevező lexémát pozitív töltetű melléknevek előzik meg:

*Thou art thy mother's glass and she in thee
Calls back the lovely April of her prime* (Shakespeare 3. szonett)
*Anyád tükre vagy: édes tavaszát
láthatja benned* (3. szonett Sz.L. fordítása))
*Anyádnak tükre! Benned hívja vissza
Szépséged fénylő, pompás tavaszát* (3. szonett K.Z. fordítása)
....gracious light
Lifts up his burning head... (Shakespeare 7. szonett)
*....emelik égő fejét
keleten kegyes fény* (7. szonett Sz.L. fordítása)
kegyes fény izzó aranyfeje (7. szonett K.Z fordítása)
brave day (Shakespeare 12. szonett)
szép nap (12. szonett Sz.L. fordítása) – *nagy nap* (12. szonett K.Z fordítása)
summer's green (12. szonett) – *nyári zöld* (12. szonett Sz.L. fordítása) – *nyár zöld*
haja (12. szonett K.Z fordítása)
Now stand you on the top of happy hours (16. szonett)
Boldog óráknak járod ormait (16. szonett Sz. L fordítása)

Ott állsz még a boldog órák delén (16. szonett K.Z. fordítása)

A fentebbi idézetek kiválóan illusztrálják az orientációs metaforák lényegét: ami térben felül helyezkedik el (csúcson, ormon, hegytetőn), vagy időben fordulópontot nevez meg: delet vagy éjfél, értékelített állapotot vagy nagy pozitív intenzitást jelöl, és pozitív töltetű melléknevek kontextusában jelenik meg, vagy azokkal alkot szintagmát: *boldog órák delén, on the top of happy hours, the lovely April of her prime* (3.szonett) édes tavasz, arany korod (3. szonett Sz.L. fordítása).

Hasonlóképpen értékelített a nappal és a fény, értékhiányos az éjszaka és a sötét. Ezzel ellentétben a lent és annak mentális tere értékhiányos állapotokra utal:

To change your day of youth to sullied night (Shakespeare 15. szonett)

Hogy mocskos éjbe fojtsa szép napod (15. szonett Sz.L. fordítása)

Ifjúságod bőssége hirtelen,

Hol rontó idő s a Romlás csatázik,

Hogy nappalodból vaksötét legyen. (15. szonett K.Z. fordítása)

AZ AMBIVALENS IDŐ

...Mi mentheti meg

az Idő kincsét az Idő elől? (65. szonett Sz.L. fordítása)

Az idő, mint ahogyan azt a fentebb idézett megszemélyesítésekben is láthatuk: ellenséges, zsarnok, csaló, rabló, irigy, értékeket züllesztő, szépséget megrontó, önkényes, háborút szító erőként jelenik meg. Valamennyi megjelenési formája egyetlen jellemzőjében: rövidségében gyökerezik. A rövidség természetesen csupán a szubjektív, emberi idő perspektívájából értelmezhető, s nem a végtelen idő filozófiai fogalma felől. De, s az emberi lét szempontjából ez a legfontosabb, paradox módon éppen az élet rövidsége ad értéket a végtelen, semleges idő szakaszának, amelyet emberi időnek (életnek), nevezünk. Nietzsche *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus* (1872) című művében az ókori tragédiák isteni és ember szereplőiről szólva megjegyzi, hogy a görög tragédiák igazi hősei a halandók, mert ők mulandóságuknak tudatában is képesek végigküzdeni életüket, ellenben a végtelen isteni létnek pontosan a végtelenség miatt nincs tétje.

A shakespeare-i szonettek tanúságai szerint az emberi halandósággal két módon küzdhetünk sikeresen: ha utódokról gondoskodunk: (*So thou, thyself outgoing in thy noon/Unlooked on diest unless thou get a son: 7. szonett*), vagy ha olyan szinten műveljük a művészetet, hogy azzal örök maradandót alkotunk: (*And nothing stands but for his scythe to mow:/And yet times in hope, my verse shall stand/Praising thy worth, despite his cruel hand, 60. szonett*). Ezáltal saját nevünk és művészetünk tárgya (a múltó pillanat élménye) is fennmaradhat az időben.

A GONDOLKODÓ EMBER GYŐZELME AZ IDŐ FELETT

Abban az elmélkedésben, vitában, harcban amelyet Shakespeare szonettjeiben folytat az idővel és az emberi halandósággal, az előbbiek során megfogalmazott két konkrétumon is túllép a 123. szonettjében. E vers szerint az ember gondolkodása révén képes a szonettekben megfogalmazott antropomorfizáló szemléletet meghaladni, s halálfélelmét legyőzni, képes felülről, egy neutrális nézőpontból (is) tekinteni a világra, s benne önmagára. Azaz a gondolkodás adta szabadsággal képes saját létét meghaladni, s így eszmeileg, szellemileg győzedelmeskedni a véges időn, azaz az emberi múlandóságon.

A szonett ironizálja, gúnyolja az Időt, aki a nagy emberi teljesítményekkel kérkedik, hiszen tudja, hogy az időtálló új emberi teljesítmények is csupán elhanyagolható jelenségek az idő végtelenjéhez képest. Az ember tehát éppen ezért lehet fölényes, hiszen képes a végtelent is felfogni.

No! Time, thou shalt not boast that I do change:
Thy pyramids built up with newer might
To me are nothing novel, nothing strange;
They are but dressings of a former sight.

Csak ne kérkedj, Idő, hogy más leszek; Ne dicsekedj? Idő, Hogy változom;
friss hatalmad nagy gúlái nekem Piramisok regéljék friss erődöt:
se nem újak, se nem különösek: Nekem minden varázsod ócska lom,
ruhák csak már volt jelenségeken. Hisz ósdi formát újult köntösöd fed.

S a magyarázat arra, hogy mégis ámulunk a nagy emberi teljesítményeken, s áltatni tudjuk magunkat velük az, hogy „létünk rövid”.

Our dates are brief, and therefore we dmire
What thou dost foist upon us that is old;
And rather make them born to our desire,
Than think that we before have heard them told.

*Létünk rövid: ez csodáztatja meg A sors rövidre szabta napjaink,
elénk csempészett ócskaságaid, Ezért ámulva nézzük, ami régi:
s áltatni, hogy most s értünk született Ha úgy akarjuk, ifjú dalba' ring;
a sok szépség, csak azért tud a hit. De múlt korok meséjét nem tetézi
(Sz.L. fordítása) A szánk..... (K.Z. fordítása)*

A fentebbi sorok a mai fogyasztói társadalomnak azt üzeni, hogy önbecsapás azt gondolni, hogy a világ elérhető javai az embert szolgálják, hiszen az arasznyi lét kicsinyességével szemben vagy azon felül létezik egy magasabb vezérelv, vonatkoztatási rendszer vagy mérce. Ez viszont láthatatlan, s nincs kiszolgáltatva az idő de-

terminálta relatív értéknek. Shakespeare a relatív érték és abszolút érték kettősségét láttatja meg a 123. szonettben, olyan magasságig vagy mélységig jut el, ahova csak a legnagyobb gondolkodók.

*Ahogy téged, megvetem híreid,
jelen vagy múlt többé nem érdekel,
mert pennád, s amit látunk, hazudik,
s mindent folytonos röptöd sújt s emel.*

S vajon mi adja a költőnek ezt a határtalan öntudatot, amellyel a halállal is képes szembeszegülni? Az, hogy „igaz marad szava” (Keszthelyi interpretációjában), vagy „hű lesz mindig” Szabó Lőrinc fordításában, vagy ahogy az eredeti angolban olvashatjuk:

This I do vow and this shall ever be;
I will be true despite thy scythe and thee.

Vajon mihez is lesz hű, hogyan is marad igaz a költő, a gondolkodó ember? Pontosan nem fejt ki, hiszen igazi költő, s kreatív együttgondolkodásra invitálja az olvasót. Egész pontosan sugall viszont valamit, azt hogy a legnagyobb emberi méltóság a gondolkodásban rejlik, abban hogy képesek vagyunk a partikularitások, az esetlegességek meghaladására, arra, hogy a világot, annak térhez és időhöz kötött jelenségeit és benne önmagunkat (létünk morális és egyéb értékkorlátait) a mindenséggel mérjük. Bár ritkán és keveseknek sikerül, mégsem mondhatunk le róla. Shakespeare az ilyenfajta megközelítésre, ennek a mércének a betartására tesz fogadalmat:

*De fogadom, s ez így lesz mindig: én
hű leszek s győzők kaszád erején. (123. szonett Szabó Lőrinc fordítása)
Én fogadom: igaz marad szavam,
Kaszád hiába lendül nyugtalan. (123. szonett Keszthelyi Zoltán fordítása)*

Emberi nagyságunk a gondolkodásban rejlik tehát, mely során a véges élet fölébe kerekedik a végtelennek. Dolgozatom e záró gondolatát egy Pascal-idézetrel illusztrálom, s kötöm össze a befejezést a bevezetéssel:

„Nádszál az ember, semmi több, a természet leggyengébbike, de gondolkodó nádszál. Nem kell az egész világmindenségnek összefognia ellene, hogy összezúzza: egy kis pára, egyetlen csepp víz elegendő hozzá, hogy megölje. De még ha eltaposná a mindenség, akkor is nemesebb lenne, mint a gyilkosa, mert ő tudja, hogy meghal, a mindenség azonban nem is sejti, hogy mennyivel erősebb nála. Tehát minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik. Belőle kell nagyságunk tudatát merí-

tenünk, nem a térből és az időből, amelyeket nem tudhatunk betölteni. Igyekezünk hát helyesen gondolkozni: ez az erkölcs alapelve” (Pascal: 1983: 169).

ÖSSZEZGÉS

A Shakespeare-sonettek keletkezési idejében a társadalmi fejlődés már meghaladta a természetes időfelfogást, melyben a napszak, évszak, nemzedéki különbségek, élet-halál jelentették csupán a természetes viszonyulási pontokat. Le Goff francia középkorkutató szerint a tizenharmadik században a természetes időfelfogást (natural time) a bibliai idő (clerical time) és a kalmár időszemlélet (merchant's time) egészíti ki, melyek egymás ellentétei (Le Goff 1956). Az ellentét lényege abban áll, hogy az egyház felfogása szerint az idő, akárcsak a tudás, nem árucikk, így nem adható el, nem képezheti uzsora tárgyát úgy, ahogyan a városi lakosság kereskedőrétege azt kihasználja. A városok fejlődésével és a gazdasági élet differenciálódásával az időszemléletben is változás volt érzékelhető, a természetes viszonyítási pontok kiegészülnek a gazdasági, kulturális események (vásárok, bállok, uralkodók látogatása) időpontjaival. A koraujkorban még differenciáltabbá válik az időfogalom, ugyanis a szubjektív idő egyre változatosabb társadalmi tényezőktől függ. A sokféle ipari tevékenység, a kereskedelem differenciálódása, a hivatalnokréteg kialakulása, a felfedezők, hódítók, zsoldosok, szélhámosok, a sokféle társadalmon kívüliek megjelenése sokféle időfelfogást alakított ki. Az időérzékelésnek tehát már ideológiai vetületei is vannak.

Shakespeare időmetaforáit vizsgálva megállapítható, hogy képeinek döntő többsége a „természetes időhöz” vagy a földművelést idéző kognitív bázishoz köthető. Csupán az idő mint véres, kegyetlen zsarnok és hódító típusú metaforákban figyelhető meg az Erzsébet-kori intrikák tapasztalatának leképeződése. Ezzel magyarázható, hogy a sonettek időmetaforáit, mivel azok döntően a természetes időérzékelést és nem az ideológiai töltetű, szubjektív időérzékelést fejezik ki, archaikusaknak, általános érvényűeknek s ugyanakkor örök érvényűeknek érezzük. Talán éppen a múltó és változó idő metaforikus megragadásában rejlik a Shakespeare-sonettek halhatatlanságának egyik magyarázata is.

Felhasznált szakirodalom

- Kövecses, Zoltán (2005): *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Lakoff, George – Turner, Mark (1989): *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Le Goff, Jacques – de Montremy, Jean-Maurice (2005): *My Quest for the Middle Ages*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Nietzsche, Friedrich (2003): *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Budapest: Magvető.
- Pascal, B. (1983): *Gondolatok*. Budapest: Magvető.
- Szent Ágoston. *Vallomások*. mek.niif.hu/04100/04187/04187.htm
- Tolcsvai Nagy Gábor (2011): *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.

További források

- William Shakespeare *Szonettek*. Fordította: Keszthelyi Zoltán. Budapest: Szukits Könyvkiadó.
- William Shakespeare *Szonettek*. Fordította Szabó Lőrinc. Budapest: Talantum. 1977.

Karádi Zsolt

SHAKESPEARE, PETŐFI, BODOLAY
A CORIOLANUS A MÓRICZ ZSIGMOND
SZÍNHÁZBAN

ABSZTRAKT

2014 elején a nyíregyházi teátrum társulata bemutatta Shakespeare 1608-ban keletkezett tragédiáját. Bodolay Géza rendező a ritkán játszott mű új színreviteléhez egyedi forgatókönyvet készített. A dramaturgiai beavatkozásokat is magára vállaló Bodolay – a sajátos szemléletű produkció dialógusainak kialakításában – Petőfi Sándor (Illyés Gyula 1951-ben „átigazított”) fordítását vette alapul, azonban erősen modernizálta azt.

A dolgozat első része filológiai szempontból közelíti meg az 1955-ös Shakespeare-összes óta az Illyés-változatban ismert darab „új” textusát, figyelembe véve azt az esztétikai tapasztalatot, amely szerint egy színházi produkció mondatai sosem egyeznek meg szó szerint az adott dráma írott változatával. A tanulmány második fejezete a posztmodern rendezést vizsgálja Patrice Pavis előadáselemzés-koncepciójának felhasználásával.

A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház 2014 tavaszán mutatta be Shakespeare Coriolanus című tragédiáját. Miért tűzte műsorra a teátrum az angol szerző kevésbé ismert darabját? A produkció megtekintése megadta a választ a kérdésre; vele összefüggésben idézhető Heller Ágnes, aki Shakespeare-könyve utószavában azt írta: „Csaknem minden drámaelmélet hangsúlyozza a prezencia tényét. A dráma nem a múltban, hanem a jelenben játszódik. Shakespeare történelmi tragédiáiba, hasonlóan a görög tragédiákhoz, a cselekmény és a téma a múltból származik. Amire a dráma utal, az a múltban zajlott. A történelmi igazság megjelenítése azonban, vagyis a történelem igazsága, ahogyan a költői igazságban megjelenik, a jelenhez tartozik. A történelmi tragédiában a múlt válik jelenvalóvá. Nem csupán a jelen nézőpontjából értelmeződik, de örökkévaló jelen. Valahányszor színpadra állítanak egy tragédiát, vagy valahányszor elolvassuk, az mindig a most idején játszódik.” (Heller 2000: 334–335.) Az előadás színlapja azt közölte: „Fordította: Petőfi Sándor

/B.” Ez utóbbi B betű gyanakodóvá tette a nézőt, aki tudja, hogy A kurázsi mama szerzője egykor átdolgozta a művet... Az alaposabb vizsgálat folyamán azonban kiderült, Brechtnek nincs köze a nyíregyházi premierhez. Annál inkább a rendezőnek, Bodolay Gézának, aki a darabot nemcsak színpadra állította, hanem a klasszikus fordítás felhasználásával kialakította a szöveggönyvet. Az alábbiakban ezt a nem mindennapi produkciót elemezzük, különös tekintettel a dialógusokra, a rendezői koncepcióra, a látvány, a zene szerepére, azaz az összetett esztétikai élményre.

1. AZ IRODALOM FELŐL

Az 1608-ban született dráma nem tartozik Shakespeare legnépszerűbb munkái közé; a magyar színpadokon is ritkán játsszák; legutóbb a budapesti Katona József Színház mutatta be 1985. október 1-jén, illetve a HOPPart Társulat *Korijolánusz* címmel, 2010. október elsején. Az 1623-as föliókiadásban jelent meg először; Koczogh Ákos azt írja: a textus „*a kifejezések zsúfoltsága, tömörsége, körmondatossága, a líra hiánya, a verssorok megtörése s a lazább verselés*” arra vall, hogy Shakespeare kései munkái közül való (Koczogh 1955: 1418.). Forrása most is, mint korábban annyiszor, a Szentivánéji álom, a Julius Caesar, vagy az Antonius és Kleopátra esetében, Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok (Plutarkhosz 1978.) című munkája, amely Angliában először 1579-ben került az olvasók elé.

A tragédia címszereplője fiktív alak. A római köztársaság őskorába helyezett hősmonda-hagyományt Plutarkhosz összefüggő élet- és jellemrajzzá kerekítette. Eszerint Caius Martius (Kr.e. 525–488), a volszkokkal vívott háborúban érik férfivá; Kr. e 493-ban legyőzi ellenségeit Corioli városában: innen nyeri megtisztelő nevét. A patríciusok konzulnak jelölik, de népellenes magatartása miatt a tribunok bevádolják. A plebejusok szavazata száműzésre ítéli. Átáll az ellenséghez, seregüket Róma ellen vezeti, ám anyja könyörgésére letesz bosszútervéről, békét köt. A volszkok azonban összeesküvést szőnek ellene, s a népgyűlésen megölik... (Géher 1989: 185.; Borzsák 1990: 16–17.). A dacos, önféjű, indulatos, kevély és gyakran goromba hős tragédiájának, alakja ellentmondásosságának részletekbe menő elemzése nem lehet feladatunk. Megtette ezt már Cs. Szabó László (Cs. Szabó 1987;), Géher István (Géher 1998; Géher 1991) és Heller Ágnes (Heller 2000: 199–243.; McLeish – Unwin 2003) is. Dolgozatunk első felében Petőfi Sándor Shakespeare-fordítását mint a Bodolay-változat pretextusát vizsgáljuk, utalva Eörsi István Coriolanus tragédiája című átültetésének (Shakespeare 1999) némely tanulságára is (Kállay 2000).

A szakirodalom részletesen feltárta a Petőfi-fordítás történetét, megkeresve azokat a motívumokat, amelyek a költőt az antik hőshöz vonzhatták. Vizsgálták a magyarítás egyes megoldásait, összevetve az eredeti és az új szöveget. Mivel a nyíregyházi előadás fordítóként Petőfi Sándort nevezi meg (sőt a rendező őt állítja munkája középpontjába), érdemesnek látszik felidézni, miként találkozott a költő a témával. Petőfi már korán ismerhette Tárkányi Béla Coriolan című versét (Bo-

dolay 1963: 452.). Amikor 1847-ben Vörösmarty, Arany és ő elhatározták, lefordítják Shakespeare jelentős színdarabjait, választása nem véletlenül esett éppen a Coriolanusra. Arany Jánoshoz 1848. január 2-án írott levelében említi, hogy az első felvonás fordításával nemsokára elkészül. Az Életképek 1848. február 27-i száma az V. felvonás harmadik jelenetét közli. A teljes mű május 10-e táján jelenhetett meg, mert a Pesti Divatlap május 13-án már említi a kiadványt. A költő Shakespeare kedvéért tanult meg angolul. Az eredeti kiadáson kívül (The complete works of William Shakespeare, Paris, 1838) több német fordítást – főként a Schlegel-Tieck-félét (Berlin, 1843) – is felhasznált. Művét az angol szöveggel előbb Haraszti Gyula, majd Havas Adolf vetette össze (Petőfi 1952: 409.). Petőfi és a tragédia hőse személyiségének hasonló vonásairól több irodalomtörténész ír: „*a patrícius, arisztokrata Coriolanus és a demokrata, plebejus, forradalmár Petőfi önérzetének, gőgjének azonos lélektani indítékait emlegetni nem újdonság*” – mondja Ruttkay Kálmán (Ruttkay 1965: 41.). Szigethy Gábor szerint Coriolanus „*makacs, akaratos, hajthatatlan. Petőfi nem különben (...) Coriolanus a kevélységig büszke; Petőfi hasonlóan*” (Szigethy 1979: 163.). Heller Ágnes is érzékelteti a jelenség ellentmondásosságát, amidőn azt említi: „*A darabot Petőfi Sándor, a plebejus költő fordította magyarra, s önmagára ismert a patrícius hősből, noha mi sem állhatott volna politikai beállítottságától távolabb, mint Coriolanus eszméi*” (Heller 2000: 199.). Paraizs Júlia (Milbacher Róbert gondolatait [Milbacher 1999] folytatva) a Julius Caesart magyarító Vörösmarty és az irodalmi „apagyilkosságot” elkövető Petőfi történeteként látja a Coriolanus-ügyet, azonban tovább is megy, azt állítva: Petőfi Sándor „*irodalmi programként, legitimációs kísérletként fordítja le Shakespeare Coriolanusát a romantika szabadságot és egyéniséget hirdető nyelvezményének jegyében.*” (Paraizs 2000: 80.) A költő „*szembehelyezkedése a neoklasszicista eszményekkel tudatos normaszegés, hiszen ő is, mint kortársai, ismerte a kor ingerküszöbét, kulturális és nyelvi normáit és tabujait.*” (Paraizs 2000: 81.) Korunk ingerküszöbét és tabujait Bodolay is jól ismeri: a nyíregyházi előadás sajátos színpadra állítása effajta határeset volt.

A tragédia Petőfi Sándor fordította szövege ma Illyés Gyula „átigazításában” olvasható. Ismeretes, hogy Petőfi munkája problémáinak feltárását már Haraszti Gyula indítványozta (Hatvany 1957: 187.). Illyés az 1950-es évek elején elkezdett, s az 1955-ben megjelent Shakespeare összes drámái előkészítő bizottsága tagjaként a klasszikus fordítások „javításának” legnagyobb harcosa volt (Borbás 2007). Több ponton modernizálta a textust. Megoldásait az Új Magyar Könyvkiadó által publikált kiadvány, a Shakespeare összes drámái III. kötete (Budapest, 1955. 1427–1454.) hiánytalanul tette közzé. Az így módosított Petőfi-átültetés került a későbbi kötetekbe is. Kállay Géza megjegyzése azonban figyelemre méltó: ez a textus „*nem teljesen Petőfivé*” (Kállay 2007: 505.). Illyés Gyula neve az újabb kiadások esetében elmaradt. Ez azt is jelenti, hogy 1955 után az ő átírása helyettesíti Petőfi szövegét (Paraizs 2009). A fentiek ismeretében jogosnak tűnik Bodolay gesztusa: rendezésében fellépteti Petőfit is...

2. A SZÍNHÁZ FELŐL

Ha a nyíregyházi Coriolanust fordította „Petőfi Sándor / B.”, akkor érdemes felvetnünk a drámaszöveg, a szöveggönyv és az előadásszöveg hármasságának problémáját (Vö. Tabi 2007: 82.). Annál is inkább, mert a szaktudományban – éppen az újabb fordítások kapcsán – gyakran elhangzik a gondolat: hogyan játszható ma Shakespeare, milyen szöveg mondható a mai színpadon (Vö. Nádasy 2005; Szele 2006; Szele 2007)? A vita nem új keletű, hiszen a XIX. és a XX. század jelentős alkotói valamennyien másképp értelmezték a fordító feladatait. Arany János, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Kosztolányi Dezső, Áprily Lajos, Eörsi István, Mészöly Dezső, Vas István, Nádasy Ádám, Forgách András, Szabó Stein Imre, Varró Dániel megoldásai nemcsak az alkotók nyelvfelfogását, hanem színházi elképzeléseit is magukon viselik. Összefüggésben azzal, hogy a Shakespeare-darabok természetes élőhelye a színház (Szele 2006: 5.), hiszen a művek eleve színpadra készültek. Géher István felhívja a figyelmet arra, hogy a Shakespeare-drámák képvilága, metaforakincse aligha hozható át a magyar fordításokba. Annál is inkább, mert „*Shakespeare színházában más funkciója volt a nyelvnek*”, hiszen a jelképes díszletek következtében „*a színpad borzasztó keveset láttatott*”. A darabok „*szövege rengeteg látványt a beszéden keresztül idéz fel.*” (Szele 2006: 6.). (Ugyanakkor Kállay Géza gondolatai is megszívlelendők: ő azt említi, hogy minden átültetés parafraízis: „*nemcsak le kell fordítanunk, hanem magyaráznunk is kell a szöveget, a fordítás ezáltal már nem primer szöveg, hiszen van benne egy értelmezési mozzanat is.*” (Szele 2007: 82.).

A nyíregyházi előadás több mint átigazítás. És nem csak azért, mert a Petőfi-féle textust lényegesen megrövidítette, így a cselekményt pergőbbé tette. Petőfi fordításának – írja Eörsi István – „*plebejus hangvétele, a prózai részekben, mindmáig felülmúlhatatlan. Igazi drámai nyelv ez, mely shakespeare-i arányban vegyíti a népi ízeket és absztrakciókat. A zsenialitásnak ezt a fokát csak bámulni lehet, megérteni nem. Másrészt azonban Petőfi munkája, főként a verses részek avított fordulatai miatt, nehezen játszható.*” (Shakespeare 1999: 358.). (Az Arany-magyarításokkal kapcsolatban Géher István kiemelte, hogy a „*színház mint végfelhasználó úgyis mindig belemászik a szövegbe: az előadás mindig is koprodukció, mert többen vesznek benne részt (...)* A klasszikus fordításoknak egy furcsa, bizonytalan létmódja van: hozzányúljunk, ne nyúljunk hozzá? A színház úgyis hozzányúl...” Szintén Géher említette azt: „*a magyar színháznak igénye, hogy a darab itt és most szólaljon meg*”, s hogy a „*ma magyar nyelvén szóljon.*” (Szele 2006: 10.).

Dolgozatunk további részében a Coriolanust Patrice Pavis mise en scène-elmélete alapján próbáljuk értelmezni.

A mise en scène Pavis szerint olyan színpadi produkció, amelyben „*egy szerzőnek (a rendezőnek) minden hatalma és minden felhatalmazása megvan arra, hogy az előadás egészének formát és értelmet adjon*” (Pavis 2003: 12.) Hangsúlyozza:

az említett szerző nem szükségképpen egy konkrét személy (mint a rendező vagy a koreográfus); „*megosztott és korlátolt felelősségű alany inkább, aki a mise en scène bemutatása során minden eljárásban szétosztódik, művészi és technikai döntéseket hoz anélkül, hogy döntéseit egy elkészült, befejezett előadás esetén – egy, a megvalósulást és a hűséget tesztelés céljából rekonstruáló szándékra vezetné vissza. Az elemzésnek nem kell kitalálnia az alannak sem szándékát, sem döntéseit, inkább munka végtermékére támaszkodik, legyen az akár befejezett vagy szervezetlen.*” (Pavis 2003: 12.). A mise en scène-elmélet néhány tényezőjét (szöveg, zene, tér, világítás, jelmez) hívjuk segítségül a Bodolay-féle Coriolanus rétegeinek felfejtéséhez. Az előadással kapcsolatban az avatatlan nézőben is megfogalmazódhatott: a szereplők replikái fölöttébb dísztelenek, célratorók és olykor túl modernnek. Pavis szerint a „normális” néző nem kíváncsi a reprezentáció eredetére (Pavis 2003: 173.); az olvasott szöveg és a mise en scène „játszott” szövege nem keverendő (Pavis 2003: 174.). A nyíregyházi produkció esetében azonban szükséges külön vizsgálni az írott textust és az azt létrehozó színpadi gyakorlatot (Pavis 2003: 178.). annak érdekében, hogy – a mise en scène-tipológián belül – megtalálhassuk a Bodolay-féle koncepció lehetséges helyét.

Bodolay Géza nem újrarendezte Shakespeare-t, hanem Illyés Gyula változatát modernizálta. Megtartotta az eredeti jelenetbeosztást: nem szerkesztette át a művet. A Petőfi-Illyés-dialógusokat nagyrészt rövidítette. A három-négy soros monológokat összevonta, a többszörösen összetett mondatokból gyakran egyszerűeket csinált. A kihagyások és vágások mellett megtartotta a jellegzetes shakespeare-i kifejezéseket. Ritkán előfordul, hogy „beleírt” a műbe, ezek nem érintik a lényegét. Ami ténykedésében a legérdekesebb, az a Petőfi Sándor-versek beemelése a szövegbe. Petőfi ily módon történő játékba hozása a művet „*intertextuális mise en scène*”-ként (Pavis 2003: 184.) láttatja: azaz a szabadságharc költőjének jelenléte a produkcióban asszociatív viszonyokat teremt Shakespeare, önmaga és a befogadó aktuális nézőpontja között.

Az alkotó beavatkozások főbb típusainak elemzéséhez állítsuk párhuzamba a Petőfi-Illyés-fordítást, illetve az előadás szövegekönyvének néhány azonos helyét.

Jól mutatja Bodolay módszerét az első felvonás nyitó jelenete, amelyben a polgárok lázonganak amiatt, mert kevés a gabona. Nyomoruk okának a patríciusokat tartják: azok magtárai „*tömvé gabonával*”, míg ők éheznek. Cajus Marciust vádolják: úgy vélik, ő a „*legnagyobb ellensége a népnek*”. Elhatározzák, megölik. Menenius, Marcius barátja védi velük szemben a kormányt. A szegénységét panaszló tömeg hajthatatlan. A közjük megérkező, konok Marcius keményen fellép ellenük.

Petőfi:

MENENIUS

Köszönöm.

Mi dolog ez, ti lázongó gazok,
Kik férges véleményetek vakarva
Megriühösítitek magatokat?

ELSŐ POLGÁR

MARCIUS

Te csak mindig szépen beszélsz velünk.
Ki nektek jó szót ad, utálatos
Hizelgő. Mit vártok, kutyák, akiknek
Nem kell se harc, se béke? Az ijeszt, ez
Dacossá tesz. Ki bennetek bízik,
Oroszlán helyett nyulat lel s ludat
Róka helyett. Nem vagytok biztosabbak,
Mint a parázs a jégen s a napon
A hó. Erénytek, dicsőíteni a
Gonosztevőt, s a törvényt szidni, mely azt
Megbünteté. Ki nagyságot szerez,
Gyűlölitek; s jóindulattok olyan,
Mint a beteg, ki arra vágy, mi néki
Még jobban árt. Ki kegyetekre épít,
Ólom-karokkal úszik s tölgyeket
Hasít sással. Bitóra véletek!
Tinektek hinni? Egyre változik
Elmétek; kit gyűlöltetek, dicső most,
S akit megkoszorúztatok, silány.
Mi baj? mit zúgtok mindenem piacon
Az érdemes tanács ellen, holott ő
Tart rendben istenink után? különben
Egymást falnátok föl. – Mi kell nekik?

MENENIUS

MARCIUS

Mint ők szabják, oly áron gabona,
Amely, mint mondják, van bőségesen.
Azt mondják? Az akasztani valók!
Ott ülnek a tűznél, s tudják, mi újság
A Capitoliumban, hogy ki van
Le- s fölmenőben? Házasítanak,
Pártot csinálnak és erősítik,
S azt gyöngítik, mely kedvök szerinti,
És nem sarújok talpa. Bőviben van
Gabona, mondják? Hagyna csak a nemesség
Kardomhoz nyúlni: oly magas kazalt
Raknék e fölnégyelt rabszolganépből,
Amíly magasra csak fölérne dárdám.

MENENIUS Meg vannak győzve csaknem teljesen;
 Elméjökben nagy a hiány ugyan,
 De szörnyü gyávák. Ám szólj, mit csinál a
 Másik csapat?

MARCIUS Szétment. Kössék fel őket!
 Sohajtva példáztak, hogy éhesek, hogy
 Éhség falat dönt, enni kell azt ebnek,
 A csontra hús kell, nem csak gazdagért van
 Az aratás. Ily rongyokban dobálták
 Ki a paraszt. És most, hogy megnyerék,
 Amit kívántak, s ez kemény dolog
 (A nemességen ez vesz majd erőt, ez
 Veri le), most kucsmáikat dobálják,
 Minthogyha a hold szarvára akarnák
 Föltűzni, versenyt bögve.

MENENIUS S mit nyerének?
 MARCIUS Öt szónokot, kit ők választanak pór
 Bölcseségök védőiül; ezek
 Brutus, Sicinius... mit tudom én! – Hah,
 Előbb földúlná e gaznép a várost,
 Mint tőlem ilyet kapna. Majd idővel
 Még többet nyer, s ismét többet csikar ki
 A lázadás zajával.

MENENIUS Különös.
 MARCIUS El, hulladék, pusztuljatok haza!
 KÖVET Hol Cajus Marcius?
 MARCIUS Itt van; mi baj?
 KÖVET Újság, uram; a volszkok fegyverre keltek.
 MARCIUS Annál jobb! Lesz módunk kihányni a
 Dohos fölösleget.

Ugyanez a jelenet a Bodolay-szövegkönyv szerint:

MARCIUS Ki éppen nem kedvük szerint való.
 Ha hagyna a nemesség – én kazalt
 Raknék e fölnégyelt rabszolganépből!

MENENIUS Meg vannak győzve immár teljesen;
 Mert szörnyü gyávák. – Ám szólj, mit csinál a'
 Másik csapat?

MARCIUS Szétment. – Kössék fel őket!
 Kalapjaik most föl-lehajigálják
 Versenybe' bögnek.

MENENIUIS Mit nyertek?
 MARCIUS Sokat! –
 Öt szónokot: – Brutus, Sicinius...
 De mit tudom! – Nevük sem érdekelt!
 Előbb dúlna e Csőcselék a várost,
 Mint bármit kapna tőlem! – Az idővel
 Ha többet nyer, – majd még többet csikar ki
 A lázadás zajával. – Hulladék!
 El innen mind! – Pusztuljatok haza!

KÖVET Cajus Marcius hol van?
 MARCIUS Itt. Mi baj?
 KÖVET A hír uram: – Ellenségünk a volszk nép fegyverre kelt.
 MARCIUS Annál jobb! – Végre lesz módunk kihányni
 A megrohadt fölösleget.

Marcius első hosszabb szövege Petőfinél huszonnégy sor, Bodolaynál nyolc. A rendező törekedett arra, hogy egyszerűsítse, azaz mondhatóvá tegye a szöveget. Ennek eszközeként terjedelmesebb részeket húzott az eredetiből. A monológ első mondatát elhagyta, az azt követő kettőt megtartotta. A második sor elején álló három szótagos „*hízgelő*” melléknév kimaradt; a sor hatodfeles jambusi lejtését megtartandó beke-reült a szövegbe a „*hát tőlem*” szó szerkezet. A kérdést egy mondat követi, majd ki-marad három, enjambement-okkal dolgozó nyolc sor. A további kihagyások között megtartott sorok-félsorok állnak.

A következő dialógusok hasonló módszerekkel dolgoznak. Kihagyás, tömörítés és betoldás váltogatják egymást. Az árnyalatok erősítésének eszköze Marcius újabb két megszólalása: az egyik tizenegy, a másik hétsoros: a szöveggönyvben három, illetve hét sor lesz helyette. Ez utóbbiban Petőfinél az áll: „*Előbb földdúlna e gaznép a várost*”; Bodolaynál viszont „*Előbb dúlna e Csőcselék a várost*”. (Eörsi István megoldása: „söpredék”. Shakespeare 1999: 369.). (A gaznép és a csőcselék szinonimák; a gaznép szóösszetétel azonban inkább XIX. századnak érezhető.)

A Bodolay-féle megoldás a III. felvonás 2. színében az előbbiekhöz képest is kézzelfoghatóbban érzékeltethető:

Petőfi fordításában:

CORIOLANUS Kiáltsanak bármit fülembe, ha
 Kerékbe törnek, vad lóhoz kötöznek,
 Vagy a tarpei szirtre tíz hegyet
 Tesznek még, hogy mélyebbre döntsenek, mint
 Ameddig ér a szem sugára: mégsem
 Leszek más, mint valék.

ELSŐ PATRÍCIUS   Annál nemesb vagy.
 (Jön Volumnia)

CORIOLANUS   Csodálkozom, hogy nem helyesli tettem
 Anyám, ki őket csak rongyháziaknak
 Hívá s olyan lényeknek, kik teremtvék,
 Hogy apró pénzzel kereskedjenek, s a
 Gyűlésekben födetlen álljanak,
 Ásítsanak, s némán bámuljanak,
 Ha a magamfélék hadról beszélnek
 S békéről.
 (Volumniához)
 Téged emlegettelek.
 Miért legyek szelídebb? Magamat
 Csaljam? Mondd inkább, hogy játsszam csupán a
 Férfit, aki vagyok.

VOLUMNIA   Hatalmad
 Bár addig vetted volna föl, amíg
 El nem kopott.

CORIOLANUS   Vesszen Isten hírével.
 VOLUMNIA   Inkább lehetnél, aki vagy, ha nem
 Törekednél így rá. Szándékod kevésbé
 Gátolták volna, ha nem mutatod ki,
 Míg el nem vesztik hatalmukat, hogy
 Árthassanak neked.

CORIOLANUS   Kössék fel őket!
 VOLUMNIA   És égessék el!
 (Menenius és szenátorok jönnek)

MENENIUS   Jer, durva voltál, durva egy kicsit,
 Jer és hozd helyre.

ELSŐ SZENÁTOR   Nem használ egyéb;
 Ha nem teended ezt, jó városunk
 Kettéhasad s eldől.

VOLUMNIA   Kérlek, fogadj szót.
 Szívem csak úgy nem kész rá, mint tiéd,
 De agyvelőm jobban vezérli
 Indúlataimat.

MENENIUS   Jól beszélsz, nemes hölgy.
 Mielőtt ekkép meghajlanék a
 Nyájnak, ha nem kívánná azt a hon, mint

CORIOLANUS Gyógyszert e lázas korban, én magam
 MENENIUS Fegyvert kötnék, mit már alig bírok.
 CORIOLANUS És mit tegyek?
 MENENIUS Jer a tribúnusokhoz.
 CORIOLANUS Jó, és aztán?
 MENENIUS Bánd meg beszédedet.
 CORIOLANUS Én? Ezt?... Az isteneknek sem teszem,
 S nekik tegyem?
 VOLUMNIA Ne légy oly hajthatatlan.
 Bár itt túlságosan nemes sosem lehetsz,
 Csak ha szükség int. Én tőled tudom, hogy
 Becsület és eszély, mint hú barátok,
 Együtt harcolnak. Mondd meg hát, hogy a
 Békében melyik lesz hűtlen, hogy itt
 El vannak válva?
 CORIOLANUS Eh!
 MENENIUS Jól kérdezi.
 VOLUMNIA Ha hadban annak látszanod becsület,
 Mi nem vagy (s ezt eszélyed engedi
 A célért), mért csekélyebb vagy rosszabb,
 Ha ezt békében, mint hadakban, a
 Becsület társa, már ha egyaránt
 Szükséges mindkettőnek?
 CORIOLANUS Miért erőltetsz?
 VOLUMNIA Mivel most kell, hogy a néppel beszélj,
 Nem tenbelátásod szerint, sem úgy,
 Mint szíved ösztönöz, de oly szavakkal,
 Mik ajkadon teremnek, fattyuhangok
 S kebled valójával nem összefüggők.
 Ez oly kevésbé válik szégyenedre,
 Mint egy várost szép szóval venni be,
 Amelynek sorsán másképp jó szerencséd
 Határoz és a vérontás merénye. –
 Én képmutató lennék barátaim és a
 Magam javáért, s ez nem lenne rajtam
 Gyalázat. Itt kérdésben forgok én,
 Fiad, nőd, a szenátus, a nemesség;
 S előttem több, a népnek megmutatnod,
 Mily ráncos homlokod, mint hízelegni
 Kegyének megnyeréséért s megóni
 Azt, ami enélkül ledől.

MENENIUS Nemes hölgy! –
Jer véülünk, szép szóval megmentheted,
Nemcsak, mi most veszélyben van, hanem
Azt is, mi elveszett.

VOLUMNIA Kérlek, fiam,
Eredj hozzájok sapkáddal kezében,
Nyúítsd azt ki ennyire és lépj oda,
Csókolja térded a követ (ily esetben
Szónoklat ez, s értelmesb a szem e
Tudatlanokban, mint a fül), fejed
Mozgasd, mintegy javítva vad szived, mely
Szelíd most, mint a lágy szeder, s nem áll
Az érintésnek ellen. Mondd nekik:
Te harcosuk vagy, s zajban növekedvén,
Megvallod, nem birsz a kívánatos
Nyájas modorral, mit várhatnak ők, ha
Kegyökre vágyasz; ámde a jövőben
Iparkodol kedvökbe jární majd
Kitelhetőleg.

MENENIUS Hogyha ezt teszed,
Amit beszélt, minden sziv a tied, mert
Kérésre olyan készek megbocsátni, mint
Szószátyárkodni máskor.

VOLUMNIA Kérlek, engedj,
S eredj. Tudom, hogy elleneddél inkább
Tűzlángba mennél, mint nekik lugasban
Hizelkedjél. Itt jön Comenius.

Ugyanez a szín a Bodolay által átdolgozott formában lényegesen rövidebb:

CORIOLANUS Kiáltsanak bármit fülembé, ha
Kérékbe törnek, vad lóhoz kötöznek, –
Mégsem leszek más, mint voltam.

1. PATRICIUS Te jobb vagy. (Jön Volumnia)

CORIOLANUS Csodálkozom, hogy nem helyesli tettem
Anyám, ki őket csak rongyháziaknak
Nevezte mindig, – kik csak arra jók,
Hogy ásítva, s némán bámuljanak,
Ha a' magamfélék hadról beszélnek –
S békéről. (Volumniához) Téged emlegettelek.
Miért legyek szelídebb?

VOLUMNIA Jó fiam,
Szándékod nem gátolták volna meg,
Ha megvárod, – míg elvesztik hatalmuk.

CORIOLANUS Kössék fel őket! (Menenius és Szenátorok jönnek)

MENENIUS Most durva voltál, durva egy kicsit. –
Hozd helyre azt.

SZENÁTOR Nem használ már egyéb;
Ha nem teszed meg, akkor Városunk
Kettéhasad s eldől.

VOLUMNIA Kérlek, fogadj szót.
Szivem azt mondja, mint tiéd – De elmém
Jobban vezérli indulatomat.

MENENIUS Ha nem kívánna gyógyszer most a hon –
Fegyvert kötnék, mit már alig bírok.

CORIOLANUS És mit tegyek?

MENENIUS – Indulj a trübunokhoz.

CORIOLANUS Jó. – És aztán?

MENENIUS – Bánd meg beszédedet.

CORIOLANUS Én? – Ezt?... Az isteneknek sem teszem,
S nekik tegyem?

VOLUMNIA Ne légy hajlíthatatlan!

CORIOLANUS Miért erőltetsz?

VOLUMNIA – A' néppel beszélj!
Ne a' saját belátásod szerint. –
– Kérdésben forgok én, fiad, nőd
Szenátus, a' nemesség; – Kérlek, engedj.
Most menj. – Tudom, az ellenséggel inkább
A tűzbe mennél, mint nekik lugasban
Hizelkedjél. – Itt jön Cominius.

A vizsgált textus Petőfinél százkilenc sor; Bodolaynál negyven. Coriolanus, Volumnia és Menenius párbeszéde így sokkal feszültebb, tömörebb. Miközben Bodolay megtart néhány sajátos kifejezést (rongyháziak, hon, trübunok), aközben bizonyos szavakat (jer, eh!, eszély) elhagy, illetve a valék alak helyett a mai voltamot, a hívá helyett a nevezte igealakot, az agyvelőm helyett az elmém főnevet, a „*Nem tenbelátásod szerint*” helyett a „*Ne a' saját belátásod szerint*” szerkezetet használja. E szín tartalmazza Petőfi egyéniségének, költői önszemléletének egyik kulcsfogalmát. Volumnia Coriolanushoz fordulva eredetileg azt mondja: „*Nagyon korlátatlan vagy*” (Petőfi 1952: 310.). Illyés módosítja: „*Ne légy oly hajlíthatatlan!*”. Bodolaynál az áll: „*Ne légy hajlíthatatlan!*”. (Eörsi István megoldása: „*Túl csökönyös vagy*”. Shakespeare

1999: 452.) A korlátlan kifejezés a 'semmiben sem korlátozott, szabad' jelentésben A természet vadvirága című versben szerepel (J. Soltész et al. 1978: 736.). A korlátlan szó a későbbi megoldásoknál erőteljesebben fejezi ki Coriolanus (és Petőfi) személyiségének konokságát illetve korlátozhatatlanságát. A Volumnia további mondanójából negyvenkét sor kihagyása sokkal feszesebbé tette anya és fia dialógusát.

Bodolay Géza rendező megtalálta a formát, amellyel közel tudta hozni a mához a Shakespeare-tragédia üzenetét. A nyitó képben (a lebocsátott fehér vasfürgönyre piros betűkkel felíródik: ANAKRONIZMUS. A játék csak ez után kezdődik el. Ezzel a gesztussal (jobban mondva a vetített betűk felfestésének imitálásával) a produkció előre jelzi: az ez után következők történelmi hitelessége és hiteltelensége nem válhat valós kérdéssé. (Már csak azért sem, mert említettük: Coriolanus is fiktív alak.) Így aztán a fikcionalitás terében jogosan válhat centrális figurává maga a fordító: Petőfi Sándor. És ha már ő lett a „mókamester”, Bodolay játékos kedvében időnként felvéteti a színésszel a bohócok piros orrát, jelezvén: mindaz, amit látunk, Vanitatum vanitas-szerűen is szemlélhető. Az előadás így egyszerre mutatja a Coriolanus-jelenség színét és fonákját. Történelmi parabolát látunk, és annak a kifordítását is. Azáltal, hogy Petőfi mikrofonba mondja az író rendezői utasításait, „felkonferálja” a színre lépőket: mintegy „közvetíti” Cajus Marcius drámai küzdelmeit és halálát, az egész római történetet idézőjelbe teszi. Avagy inkább modellként használja: a hősiesség, a hatalomgyakorlás, a néphaj, s a megvesztegetés (ál)történelmi modelljeként.

Érdeemes azonban egy pillantást vetni arra, Bodolay mely Petőfi-művek részleteit építi be az előadásba. A nyitó képben a megérkező költő így szól: „*William Shakespeare: Coriolanus. Íródott 1608-ban, játszódik 562 évvel Krisztus előtt. Fordította Petőfi Sándor.*” A darab születésének időpontja valóságos, a dráma azonban nem Kr. e. 562-ben játszódik: főtebb láttuk, hogy a legenda szerint Coriolanus Kr. e. 488-ban hal meg. A dátumok efféle „elpontatlanítása” elevenné teszi az „anakronizmus” lehetőségét: így a rendezésbe mindaz „belefér”, amit Bodolay elének állít. Az ő Petőfije A magyar politikusokhoz című (saját) verse utolsó két strófájából származó sorokkal indít, később Az örült, Az apostol, majd a Háború volt című vers részletei hangzanak el. (A produkció második részét Petőfi egy kisfiú társaságában nyitja meg: Az apostol utolsó tizenhárom sorát idézi. A gyerek hozzáteszi: „*Az apostol, 1848. június-szeptember*”, majd jambusokban fordul a publikumhoz: „*Ki békapcsolta volna telefonját, / Ezúton kérjük, azt kapcsolja ki!*” Az előadás legvégén pedig Petőfi Az apostol indító versszakát szavalja el, a néző tudatába beleégetve: „*Olyan fekete a világ, / Mint a kibérlett lelkiismeret.*”)

Patrice Pavis elmélete jelentőséget tulajdonít a világításnak, a jelmeznek, a zenének is. Kiemeli, hogy a világítás rendkívül fontos szerepet tölt be a reprezentáció folyamatában, hiszen az a vizuális elemeket „*egy bizonyos hangulattal köti össze és színezi.*” Hangsúlyozza, hogy a választott színezés vizsgálata „*feltárja a nézőre gyakorolt hatást és az előadás érzelmi szerkezetét.*” A ruhák könnyen felveszik a

fényt, amely könnyebbé teszi a megértést (Pavis 2003: 167–170., 153–159., 126–129., 167., 169.).

A Coriolanus színpadán a szereplők mai öltözetekben lépnek elénk: Benedek Mari jelmeztervező divatos polgári ruhái és a katonai mundér, a modern fegyverek a látottak örökérvényűségét szuggerálják. A két hadsereg, a rómaiak és a volszok egyaránt fekete gyakorlót (és fekete rohamsisakot) hordanak: az öltözet a terrorelhárítás egyenruháit idézi. A polgárok a mai férfiak öltözetében, az asszonyok a nők konzolidált kosztümjében-kabátjában jelennek meg. (Azáltal, hogy a konferanszié-Petőfi időnként csíkos pólót és piros orrot visel, az egész esemény sor nemcsak azt sugallja, hogy „színház az egész világ”, hanem inkább azt: bohóctréfa az egész történelem...)

A Bodolay-rendezést a sötét jelmezek uralják. A fekete, esetleg a terepszínű egyenruhák a fehér fényben, időnként a szemünkbe tűző reflektorok sugarában is nyomasztóak maradnak. Székely László funkcionális díszletei, a fekete falak, a félbevágott, antik oszlopok, s a volszok tábor jeleneteit jellemző leengedett X alakú piros gerendák beszédes elemek. A féloszlopokkal díszített római épülethomlokzat a történet félig-meddig valós-valótlan voltát, míg a piros X-ek az egész „érvénytelenségét” hivatottak sugallni. (Megjegyzendő, hogy a darab bemutatóját 2014. március 8-án tartották, alig egy hónappal az országgyűlési választások előtt. A Coriolanus, amelyben a voksok, s azok megszerzése fontos szerephez jut, adalékokat szolgáltat a mindenkori politika természetrajzához. Sőt, a teljes díszletet „áthúzó” piros X értelmezhető akár szavazásként is...) A látványos fekete-piros színezés gyász és vér, halál és élet végleteit is asszociáltatja, azonban a piros hokedlik szerepeltetése a meg-megvillanó tragikumot ellensúlyozva képes azt komikussá tenni.

Nem kevésbé izgalmasak az előadás zenei megoldásai. Zene mindazon hangzó esemény, ami a színpadon és a nézőtéren hallható. A Pavis által idézett Nicolas Frize szerint „zenének kell nevezniünk a hangzó elemek és források egységét: a hangokat, a zajokat, a környezetet, a (beszélt vagy énekelt) szöveget, a (hangszóróból szóló) rögzített zenét stb. Zenén tehát sokkal szélesebb értelemben a hallgató füléhez eljutó hangzó üzenetek szervezett és amennyiben lehetséges, akaratlagos lényegét kell értenünk.” (Pavis 2003: 126.). A Coriolanus világában a hősiességet a hangokra vonatkozó „rendezői utasítások” teszik erőteljessé: „Corioli előtt. Jönek dobokkal és zászlókkal Marcius, Titus Lartius, tiszték, katonák...”; „Titus Lartius, Coriolinál őrséget hagyva, harsona- és dobszóval megy Cominius és Cajus Marcius elé...”; „A volszok tábor. Harsona- és kürtészó.”; „Örömjaj és harsonák.”; „Harsonák, kürtök. Elmennek oly ünnepelesen, mint jöttek...” Bodolay eme előírásokat úgy tartja meg, hogy egyszerűsíti és humoros távlatba helyezi őket. Nála egy harsonás, illetve egy dobos szerepel: a duó az első részben római jelmezben-sisakban tűnik elénk. Az ütős a rockegyüttesek dobkészletét szólaltatja meg. A komikus fricska a második egységben komorabbá válik: az alakok fekete csuklyában, halálarcúval „festik alá” a drámai végkifejletet. Az előadás többszörös ironiáját nem pusztán a benne felhangzó ismert zenei motívumok, hanem a felcsendülő magyar nóta, a „Kis kút, kerek kút van az udvarunkba” dallama is...

A szereposztás jól illeszkedik a darab sajátos szemléletéhez. Illyés Ákos hitelesen formálja meg a volszkokkal vívott harcban előbb hőssé, majd áldozattá váló Coriolanust. Képes érzékeltetni a figura kérlelhetetlenségét, nyakas megátalkodottságát, ugyanakkor az anyjának engedelmeskedő, a polgárok mesterkedéseinek kiszolgáltató férfi vívódásait is. Horváth László Attila és Tóth Károly kellő távolságtartással láttatja a minden hájjal megkent néprtribunokat. Vicei Zsolt Coriolanus okos ellenfeleként, Aufidius volszk vezérként lép elénk; Egger Géza az önreflexív Lartius, Nagyidai Gergő a hű Cominius, Puskás Tivadar a bölcs és kiegyensúlyozott Menenius szerepében alakít jelentőset. Pregitzer Fruzsina Coriolanus aggódó anyját, Fridrik Noémi feleségét, Horváth Réka annak barátnőjét jeleníti meg. Az eredeti mű alapvetően tragikus hangoltságát az ironia mosolyt is fakasztó szemléletével oldja a vándorszínész-fordító, illetve fordító-vándorszínész Petőfit lelkesen alakító Varga Balázs. (Premier / Coriolanus)

Az előadás utolsó pillanatiban Aufidius (a Hamlet zárlatára emlékeztetően) végtisztességet nyújt Coriolanusnak. Elismeri, mint Fortinbras Hamletet, tiszteletre méltó ellenfelét:

AUFIDIUS. Elmúlt haragom.
Bánat száll reám. – Emeljétek fel őt,
Három legjobb vitézem; negyedik
Magam leszek. – Te úgy verd a dobot –
Hogy gyászt beszéljen. – Most segítetek.
Csak tisztelettel emlegessük őt.
Segítetek.

A volszk vezér ezután (a néző nem érti, milyen nyelven) ismét megszólal:

AUFIDIUS. Ketestíges. Tő küssegelme lettetetszit kacs.
Ketestíges tsom. – Nejlészeb tszágy gyoh.
Tobot a drev gyú et. – Keszél magam.
Kidegyen mezétiv bbojgel moráh.
Tő lef ketéjleme már llász tanáb.

Aufidius utolsó, Coriolanust magasztaló kijelentéseit visszafelé szavalja el. A méltatás visszájára fordul, abszurdan ironikussá válik. És értelmetlenné. Jan Kott azt írta: „*A Shakespeare-tragédiák legmegrendítőbb jegye épp szupertörténetiségük. Shakespeare-t sem aktualizálni nem kell, sem korszerűsíteni, a történelem mindig újra kitölti és megtalálja magát benne*” (Kott 1970: 237.). Bodolay úgy állította színpadra az alapvetően „politikai drámát” (Heller 2000: 195–198.), hogy a római eredetű cselekményben a történelem mozgásformáit és napjaink hazai közéleti viszonyait, szorongásait, ellentmondásait bölcs, ám kesernyés humorral, fölülről látassa. Hőse, a szerepjátszó Petőfi (vagy a színész Varga Balázs) Az apostol záró

mondatait immár póz nélkül közli. E látnoki strófa a honi állapotokról nemcsak morális ítélet rejt, hanem magyarázza a produkció sötét tónusát, amelyből zárásként hamis jókedvvel hangzanak fel a föntebb említett lakodalmas nóta kétes akkordjai. Bodolay rendezése deheroizáló gesztussal láttatta Coriolanus tragédiáját, amelynek keretei között a (posztmodern) utókor fanyar bölcsessége, eszményvesztése és távlatlatteremtő iróniája egyaránt helyet kapott.

Felhasznált szakirodalom

- Bodolay Géza (1963): Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963. 809.
- Borbás Mária (2007): Régi idők tanúja. Holmi. 2007/6. szám. 755–759.
- Borzsák István (1990): A római történeti hagyomány kialakulása. Akadémiai Kiadó. Budapest. 41.
- Cs. Szabó László (1987): Az igazmondó tragédiája. In. Cs. Szabó László: Shakespeare. Esszék. Gondolat. Budapest. 278–301.
- Géher István (1989): Utószó. In. Shakespeare: Coriolanus. Európa Könyvkiadó. Budapest 183–193.
- Géher István (1998): Coriolanus (1608). In. Géher István: Shakespeare. Corvina. Budapest 1998. 270–276.
- Géher István (1991): Coriolanus. In. Shakespeare-olvasókönyv. Tükörképünk 37 darabban. Cserépfalvi Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 262–268.
- Hatvany Lajos (1957): Így élt Petőfi IV. Akadémiai Kiadó. Budapest. 579.
- Heller Ágnes (2000): Kizökönt idő. Shakespeare a történelemfilozófus. II. Osiris Kiadó. Budapest. 341.
- Kállay Géza (2000): „Szelídebbnek szeretnél?”. Eörsi István fordításai. Színház. 2000/9. szám. 11–19.
- Kállay Géza (2007): „Nem mintha már teljesen elégyült volnék dolgommal”. In. Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.) A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Gondolat Kiadó. Budapest. 491-510.
- Koczoogh Ákos (1955): Jegyzetek. In. Shakespeare összes drámái III. kötet. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest. 1418–1454.
- Kott, Jan (1970): Kortársunk, Shakespeare. Gondolat Kiadó. Budapest. 470.
- McLeish, Kenneth – Unwin, Stephen (2003): Coriolanus. In. Kalauz Shakespeare drámáihoz. Akkord Kiadó. Budapest. 103–111.
- Milbacher Róbert (1999): A szelíd farkas és a bárányos róka: Petőfi esete Vörösmartyval meg a babérral. Tiszatáj Diákmelléklete. 1999. január. 1–16.
- Nádasdy Ádám (2005): A csökkenő költőiség. Shakespeare műveinek fordításairól. Kritikai Lapok online. 2005/9–10. sz.

- http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=10225 (2015. 09. 25.)
- Paraizs Júlia (2009): A „revisio” kritikai gesztusa Petőfi Sándor Coriolanus-fordításának hatástörténetében. <http://jagonak.com/wp-content/uploads/2009/05/paraizsjagonak20092.rtf> (2015. 09. 25.)
- Paraizs Júlia (2000): Petőfi Coriolanus-fordítása. In. Hermann István, Papp István (szerk.): Shakespeare-kollégium. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium. Budapest. 53–87.
- Pavis, Patrice (2003): Előadáselemzés. Balassi Kiadó. Budapest. 289.
- Petőfi Sándor (1952): Petőfi Sándor összes művei. IV. Varjas Béla (szerk.). Akadémiai Kiadó. 431.
- Plutarkhosz (1978): Alkibiadész – Coriolanus. In. Párhuzamos életrajzok. I. kötet. Magyar Helikon. Budapest. 407–499.
- Ruttkay Kálmán (1965): Klasszikus Shakespeare-fordításaink. In. Kéry László – Ország László – Szenczi Miklós (szerk.): Shakespeare-tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 26–55.
- Shakespeare (1955): Shakespeare összes drámái. III. kötet. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest. 1460.
- Shakespeare (1999): Coriolanus tragédiája. In. Öt Shakespeare-dráma Eörsi István fordításában. Palatinus. Budapest. 357–527.
- J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre (szerk.) (1978): Petőfi-szótár. 2. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1349.
- Szele Bálint (2006): Shakespeare-rituálék: színház és fordítás. Interjú Géher Istvánval. Fordítástudomány. 2006/1. szám. 5–12.
- Szele Bálint (2007): „A Shakespeare-fordítók legyenek bátrabbak”. Interjú Kállay Gézával. Nagyvilág. 2007/1-2. szám. 77–87.
- Szigethy Gábor (1979): Shakespeare-t olvasó Petőfi. Magvető Kiadó. Budapest. 275.
- Tabi Katalin (2007): Hazatérés? Kiss Csaba két előadásszövege. Hamlet, dán királyfi (Győr, 1994) és Hazatérés Dániába (Veszprém, 2002). In. Géher István, Tabi Katalin (szerk.): Látszanak, mert játszhatók. Shakespeare a színpad tükrében. ELTE. Budapest. 80–98.

TOVÁBBI FORRÁSOK

- Premier (Coriolanus) <http://www.moriczszinhaz.hu/index.php/mediatar/szinhazi-inyencsegek/premier-coriolanus>
- Shakespeare: Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. 2014 tavaszának színpadára húzta: B. Szövegkönyv. Móricz Zsigmond Színház. Nyíregyháza. 75.

Kiss Lajos András

TÖRTÉNELMI TÉNY, SZOCIOLÓGIAI TÉNY – PETER BOLLHAGEN A TÖRTÉNELMI MEGISMERÉS PROBLÉMÁJÁRÓL

ABSZTRAKT

*Jelen tanulmány a közelmúlt egyik figyelemre méltó szellem- és társadalomtudományi kísérletét, nevezetesen a történelmi és a szociológia ténykonstrukciók megkülönböztethetőségének Peter Bollhagen által kidolgozott változatát rekonstruálja. A korán elhunyt keletnémet filozófus, Peter Bollhagen, a *Soziologie und Geschichte* című könyvében amellet érvel, hogy mind a történelmi, mind pedig a szociológiai tényt olyan konstrukciókként kell értelmezniük, amely meghaladja a közvetlen tapasztalat szintjét.*

Mindkét ténykonstrukcióra jellemző, hogy előzetes „elmélettechnikai döntéseken” alapul, azaz a tudós (történész, szociológus) világnézeti előfeltevéseitől nem lehet elvonatkoztatni. Ugyanakkor jelentős különbségek is vannak e kétfajta ténykonstrukció között. Amíg a szociológia az általános törvények megalkotásában érdekelt, s számára természetes, hogy a tények egyszeri és megismételhetetlen mivolta (szingularitása) feloldódik az általános törvényekben, addig a történelmi törvények mögött meghúzódó tényeknek mindig meg kell őrizniük a maguk megismételhetetlen egyszerűségüket és egyediségüket.

Kulcsszavak: *történelem, szociológia, tény, interpretáció, pluralitás, általános, szinguláris, konstrukció*

Közhelyszerű igazság, hogy a közép-kelet-európai országokban 1989/90-ben végbement rendszerváltás alapvető változásokat hozott a szóban forgó régió szellemtudományi és társadalomtudományi életében is. A hivatalos marxizmus nagyon gyorsan elvesztette a korábbiakban természetesnek tekintett privilegizált helyzetét, és jó esetben is csak egyike maradhatott az egymással versengő filozófiai és társadalomtudományi irányzatoknak. A volt NDK esetében a helyzet még ennél is összetettebben alakult, hiszen a rövidesen bekövetkező német újraegyesítéssel ez az állam meg is szűnt létezni. De nem felesleges emlékeztetni arra a különös körülményre is, hogy a német újraegye-

sítésről rendelkező dokumentumok eredetileg két, önálló állam egyesítéséről beszéltek, továbbá arról is rendelkeztek, hogy az egyesítés során létrejövő új államban „mindkét korábbi állam értékeit meg kell őrizni”. Mondanom sem kell, hogy mindez csak papíron maradt így, a valóságban az NDK egyszerűen beleolvadt a Német Szövetségi Köztársaságba. Az önálló keletnémet tudományos intézetek megszűntek, a felsőoktatásban foglalkoztatott oktatók nagyobb részét – szellemtudományi területeken ez az arány elérhette akár a kilencven százalékot is – elbocsátották vagy előnyugdíjazták. A keletnémet filozófiát egyszerűen csak a „totalitárius rendszert kiszolgáló káderfilozófiának” nevezték azok az „auditálók” és „értékelők”, akik természetesen kivétel nélkül Nyugatról érkeztek. A kilencvenes évek közepétől valamelyest konszolidálódott a helyzet, s egyre több, a hajdani NDK szellem- és társadalomtudományi kultúráját objektívebben értékelő „össznémet” munka látott napvilágot, amelynek szerzői között ott találjuk mindkét oldal képviselőit.¹

Jómagam úgy gondolom, hogy a rehabilitálásra méltó gondolkodók egyike Peter Bollhagen, akinek életéről és munkásságáról csak nagyon keveset tudunk, még az egykori keletnémet filozófiát részletesen feldolgozó munkákban is csak egyszer-kétszer fordul elő a neve. A kevés objektivitásra törekvő munkák egyike az a tanulmány, amelyet Hansgünther Meyernek írt a keletnémet szociológia történetéről, s amelyben a szerző a következőket mondja Bollhagenről: „(...) *a korán elhalálozott Peter Bollhagen eredetileg elméleti történész (Geschichtstheoretiker) volt, aki a történelemtudomány, a filozófia és a szociológia határterületeinek kutatására specializálódott. Az eredetileg habilitációs munkának készült, később Soziologie und Geschichte címmel megjelent könyvében Bollhagen egy egész sor elméleti kérdést problematizált, amelyek eminensen kapcsolódtak a szociológiához mint 'elméleti vállalkozáshoz', illetve e diszciplína konzisztenciájának az alapkérdéseire. Bollhagen nem volt 'empirikus', őt inkább az a bizonyos összhang (vagy ahogyan ő nevezte: átmenet) érdekelt, amely a történetiből a logikaiba, vagyis az empirikus szinten megjelenő elméleti kérdésekhez vezet. Amikor Bollhagen azt a kérdést tette fel, hogy mi a történelmi, illetve a szociológiai tény, mi teszi teoretikus szempontból relevánssá a valóságban megjelenő eseményeket, illetve azok jellegét (vagyis mi konstituálja a tudományos tudást), és mi az, ami ezen túlmenően megteremti a genetikus-strukturális és a strukturális-genetikus törvényszerűségek között értelmezhető különbségeket – akkor talán ezekkel a kérdésekkel nagyon messzire ment. Éppen ezért érthető, hogy a korszak számos, az empirikusság iránt elkötelezett szociológusa idegennek tekintette ezt a munkát, amely a szociológia fogalmát számukra mértéktelenül kitágította. Mégis nagyon hasznos volt Bollhagen olvasni, mivel az olvasónak olyan gazdag elméleti gondolattal, anyaggal, ötlettel és érveléssel kellett szembesülnie, amely a szociológia védelmében, elméleti konzisztenciájának megte-*

1 Ezek közül valószínűleg az Christoph Links Verlag gondozásában megjelent háromkötetes munka a legfontosabb, amelynek könyvészeti adatait az írásom végén található Szakirodalomban pontosan megadom.

remtésért, diszciplináris lényegének meghatározásáért született. Bollhagent korai halála megakadályozta abban, hogy munkái révén az NDK-szociológia elméleti és axiomatikus megalapozást nyerjen, és összehasonlítható legyen a korabeli NSZK-ban éppen akkoriban kifermálódó Niklas Luhmann-féle rendszerelmélettel” (Meyer 2005: 425).

Magam is úgy látom, hogy Bollhagen könyvének elsődleges érdeme abban áll, hogy ez a munka nem a megszokott természettudomány/szellemtudomány (a szocialista országokban bevett szóhasználat szerint természettudomány/társadalomtudomány) metodikai különbségeinek feltárására vállalkozik, hanem elsődleges célja a szociológiai és a történelmi megismerés hasonlóságainak és különbségeinek elemzése.

Bollhagen kiindulópontja első pillanatra meglehetősen triviálisnak tűnik: „*a közvetlen tapasztalat számára a szinguláris cselekedet, az egyedi esemény (vagy annak élménye) számút ténynek*” (Bollhagen 1966: 88). Próbáljuk meg most ezt a tételt a David Hume által bevezetett szótár nyelvezetébe átfordítani azért, hogy felszínre hozzuk a benne fogalt rejtett tartalmat. Az új szótár szerint a „benyomások” (tehát egyfajta közvetlen tapasztalatok) felelnének meg a primer tény fogalmának. Csak-hogy ebben az esetben azzal a kellemetlen igazsággal kell szembesülnünk, hogy ez a nem reflexív (és nem kommunikálható) közvetlen tényszint a tapasztaló szubjektum érzés- és észlelésvilágába van bezárva, ezért aztán szubjektív és kontingens jellemzővel bír. Az említett nehézséget úgy lehet kiküszöbölni, ha továbbfejlesztjük ezt az egyszerű értelmezést, és a szubjektív benyomásokat az „eszmék” körébe (azaz a kommunikálható ismeretek világába) emeljük át. Bollhagen szerint is éppen ezen a szinten jelenik meg a tudomány, illetve a tudós feladata: „*mihelyt a tudományos gondolkodás és a tudományos kutatás területére lépünk, rögvést megállapíthatjuk, hogy a közvetlen tapasztaláson alapuló ténydefiníció a legkevésbé sem alkalmazható a 'tudományos tény' fogalmára. A tudományos tény mindig egy tagolt, komplex egészet foglal magában, és ez a ténykomplexum természetesen néhány elemet vagy mozzanatot önmagában is birtokol, míg más elemek más tényekhez kapcsolódnak. Ugyanez érvényes a mozzanatok összességének összefüggésére, illetve a szóban forgó összefüggés azon fajtájára, módjára is, amelyekből ez a tény áll. Ez az állítás a tudományos kutatás azon tényeire is igaz, amelyekre tisztán empirikus módszerek igénybevételével tettünk szert. Vagyis az empirikus-tudományos ismereteket és a közvetlen tapasztalatot korántsem tekinthetjük azonosnak*” (Bollhagen 1966: 88). A tudományos tényekben mindig az események komplex szériája, illetve a szóban forgó események kapcsolatai tükröződnek vissza. Ebből az argumentációból magától értetődően következik az is, hogy Bollhagen számára a történelmi tény végső soron csakis konstrukció lehet, amelynek valódi természete kizárólag a tudományos absztrakció szintjein mutatkozik meg.

Bollhagen szerint a történelmi megismerés kulcskérdései a „szelektív álláspont” és az „interpretációk pluralitása” körül koncentrálnak, hiszen az idekapcsolódó dilemmákkal szinte biztosan szembesülniük kell a „gyakorló történészeknek”.

S pontosan az itt felmerülő problémák elemzése során száll vitába Karl Popper jól ismert historicizmuskritikájával. Természetesen azt el kell ismerni, mondja Bollhagen, hogy a történettudomány nem képes minden „tény” kutatására, már csak azért sem, mert „(...) a történész számára sohasem közelíthető meg minden tény. Ezért magától értetődő, hogy válogatnia kell a tények között” (Bollhagen 1966: 126). De jelentheti-e azt ez a megállapítás, hogy a szelekciót a kutató aktuális önkényére bízuk? A helyzet az, mondja Bollhagen, mintha Popper éppen ezt az álláspontot támogatná. Ugyanis Popper a következőképpen érvel: „(...) amíg az elméleti tudományok főként az egyetemes törvények felfedezésében és ellenőrzésében érdekeltek, addig a történettudományok adottnak veszik az egyetemes törvények összes válfaját, főként a szinguláris kijelentések felfedezését és tesztelést tekintik feladatuknak” (Popper 1989: 129).

Popper igyekszik meggyőzően cáfolni az általa „holizmusnak”, illetve „historicizmusnak” nevezett álláspont totalitásfelfogását, amely úgymond mindig az „abszolút igazság” nevében lép fel. Ezzel a totalizáló és veszélyes állásponttal szembe fordulva Popper egy tudatosan vállalt szelektív nézőpont érvényesítése mellett tesz hitet, amelyet a következőképpen jellemez: „a történelem tanulmányozásában a szelektív nézőpontok töltik be azt a szerepkört, amely valamiképpen analóg a tudományos elméletek funkciójával. Így érthető, hogy miért tartják e nézőpontokat elméletnek” (Popper 1989: 156, idézi Bollhagen 1996: 129). Ebből pedig az következik, mondja, hogy ugyanazt a történeti eseményt alkalmasint interpretálhatjuk osztályharcnak, a rasszok közötti küzdelemnek vagy éppen vallásháborúnak. Sajnos, vonja le következtetését Popper, a „historicisták” nem képesek belátni, hogy „(...) szükségszerűen létezik az interpretációk pluralitása” (Popper 1989: 157, idézi Bollhagen 1966: 130).

Figyelemre méltó, hogy Bollhagen egyik legfontosabb érve a popperi felfogással szemben nem áll távol az úgynevezett hermeneutikai pozíciótól. Ugyanis, mondja a keletnémet filozófus, úgyszólván „logikai” szükségszerűség, hogy minden szelekciós álláspontnak valamilyen „előzetes tudásra” kell támaszkodnia. A társadalomtudós (beleértve a történelemszót) mindig egy átfogó „történelmi világgép” alapján tud választani. „A 'szelektív álláspont' fogalma azt is magában foglalja, hogy el kell ismernünk 'egy történeti egész', azaz a történeti folyamatok előzetesen adott egységét, mert ellenkező esetben képtelenség lenne szelektálni” (Bollhagen 1966: 130). Már csak azért is el kell ismernünk történeti folyamatok apriorisztikus egységét, mert egy ilyen előfeltétel hiányában nem tudnánk semmilyen értelmes kijelentést tenni arról, hogy vajon létezik-e egy ilyen álláspont, vagy pedig nem. „Harmadszor pedig be kell látnunk, hogy egy valódi szelektív álláspont nem is annyira a történeti folyamatokból indul ki, hanem inkább elvezet hozzájuk” (Bollhagen

1966: 130).² Mindebből egyértelműen következik, hogy Bollhagen nem kívánja tagadni a szelekció szükségességét. A történeti tudás fejlődése mindig egy előrehaladó mozgásként értelmezhető, amely a nem-tudástól a tudáshoz, illetve a korlátozott, viszonylagos tudástól halad a történeti folyamatok objektív igazságának felismerése felé. Ez a tudásfejlődés csak egy előzetesen adott totalitásfogalom alapján realizálható, mert totalitásfogalom hiányában rögvest a következő kérdés vetődne fel: miként lennének képesek egyáltalán arra, hogy megállapítsuk a fejlődés tényét? A „szelektív álláspontok” viszonylagos igazságainak mindig a totalitásfogalomra kell támaszkodniuk, következésképpen ezek az igazságok szekunder jelentőségűek. A szelekció mindig szelekció valamihez képest... Bollhagen minderről a következőket mondja: *„Ennélfogva a szelektív álláspont mindig meghatározott mozzanatokról, illetve az ilyen mozzanatok csoportjairól való tudást jelenti, amely maga is a történeti folyamatban realizálódik. Ugyanakkor ezek a mozzanatok ismételtelen jelenségek, tulajdonságok, strukturális sajátosságok stb. totalitását képezik. Itt tehát ugyanaz a viszony érvényes, mint amelyet a totalitásnak a saját mozzanatihoz kapcsolódó viszonyai kapcsán – az általános marxista szociológiát érintve – megállapítottunk, természetesen tekintetbe véve a kétfajta totalitás különbségeit, vagyis azt, hogy a történelemtudomány által vizsgált totalitás gazdagabb és összetettebb (vagyis mint a szociológia által vizsgált totalitás – K. L. A.)”* (Bollhagen 1966: 131).

Popper, mondja Bollhagen, mindenképpen szeretné az interpretáció pluralitásának elvét megmenteni. De ez a próbálkozás logikailag ellentmondásosnak bizonyul. Ugyanis vagy arról van szó, hogy a történelmi folyamatok egységet képeznek, s ebben az esetben a különböző interpretációkat egy átfogó „összinterpretáció” (azaz a történelmi totalitás) alá kell rendelnünk, vagy pedig arra kényszerülünk, hogy különböző, egymástól teljesen függetlenül létező interpretációról kell beszélnünk, amelyek között lehetetlen lenne bármilyen értelmes kommunikációt megvalósítani. Kísérreljük meg az itt felmerülő nehézséget a „huszitháborúk” példájával szemléltetni: a huszitháborúkban a történelmi totalitást egyként megjelenítheti az eseményeknek osztályharcként, illetve vallásháborúként való értelmezése. Azonban a huszitháborúk e kétféle értelmezése *„(...) különböző helyi értékkel rendelkezik a történelmi totalításban, mivel ezek a történelmi totalitás különböző mozzanatai. A probléma mindig az, hogy melyik mozzanat az alapvető és melyik a levezetett”* (Bollhagen: 1966: 131).

---

2 Az én kiemelésem – K. L. A. Nyilvánvaló, hogy Bollhagen az előzetes tudás fogalmát nem egészen a fenomenológiai szociológia által javasolt értelemben használja. Ott ugyanis az előzetes tudás az életvilág (Lebenswelt) ahistorikus és univerzális tudásformájaként jelenik meg, amely lényegében a csiszolt kőkorszaktól napjainkig változatlan struktúrát jelenít meg. (Habár az is igaz, hogy a nagy cseh filozófus, Jan Patočka, az életvilág fogalmának historizálása mellett érvel.) Bollhagen számára az előzetes tudás lényegében azonos a társadalomtudós (történész) általános teoretikus felkészültségével, amely – jó esetben – nyitott horizonttal rendelkezik: a bővülő tudáskészlet folyamatosan módosítja, finomítja az előfeltevéseket.

A marxista történelemfelfogás nézőpontjából a vallásháború természetesen megjelenhet az osztályharc modifikált kifejeződési formájaként (nyilvánvaló, hogy a korabeli események résztvevői is vallásháborúként élték meg a történeteket). S igazából ez a helyes ontológiai válasz, mondja Bollhagen. Popper viszont vitatja az ontológiai kijelentés érvényességét, és mindezt a „szelektív álláspontok”, az „interpretációk pluralizmusának” védelmeként próbálja igazolni. Természetesen a történettudomány eleve nem zárhatja ki különböző interpretációs lehetőségek létezését, ugyanakkor nem lehet vitatni azt sem, hogy végső soron mind ugyanak a történelmi valóságnak a különböző értelmezéseiről van szó. Ezért a demarkációs vonal egészen másutt húzódik, mint azt Popper gondolja. A fundamentális különbség éppen az általános szociológia és a konkrét történelemtudomány szemléletmódjaiban érhető tetten. Ebből természetesen az is következik, hogy lényeges különbség van a szociológiai és a történelmi tény között. A szociológia mindig az általános törvények iránt érdeklődik, és a szinguláris eseményeket egyszerűen besorolja az általa kidolgozott általános törvények alá. A szingularitás valójában nem érdekes számára.

A történettudomány által kutatott totalitás formameghatározásai sokkal gazdagabbak és mélységükben is differenciáltabbak. Ezek a megjegyzések már előrevetik azokat a szempontokat, amelyek alapján részleteiben is megkülönböztethetővé válik egymástól a szociológia és a történelmi megismerés, illetve a szociológiai és a történelmi tény. Bollhagen, miután mind az idiografikus, mind pedig a nomotetikus álláspontot elutasítja, a történelemtudományt nem szisztematikus szaktudományként definiálja.³ Ez a meghatározás persze nem értelmetlen, hiszen jórészt ebből adódik az a módszertani nehézség is, mondja Bollhagen, hogy a történelemtudomány nem ritkán csak az úgynevezett szinguláris eseményekkel foglalkozik, illetve hogy a legjobb esetben is csak alkalmazza az általános törvényeket az egyes esetekre, de azok lényegét és működését már nem kutatja (például így jár el az idiografikus álláspont). *„A történelemtudomány azért tekinthető a társadalom nem-szisztematikus tudományának, mert tárgyát nem az általa kutatott események szisztematikus-logikai kapcsolatai alapján tagolja (amelyek, miként az ismeretes, szemben állnak a valóságos történelmi lefolyással), hanem ezeket időben (kronologikus rendben) és térben vizsgálja, azaz az események lefolyását kvantitatív keretek által meghatározott módon tükrözi vissza. Mindebből persze nem következik, hogy a történettudományi megismerésnek benn kellene ragadnia a puszta empirizmusban, vagyis a **közvetlenül** adott tények leírásában. Ha így jár-*

---

3 Ezzel a megjegyzésével Bollhagen nyíltan szembemegy Otto Rugard Gropp felfogásával, amely a korabeli keletnémet filozófusok és történészek között valószínűleg közismert volt, hogy tudniillik a történelemtudománynak a „nem szisztematikus társadalomtudományként” történő besorolása idealista és revizionista elhajlásnak tekintendő. Egyébként Gropp szóban forgó tanulmánya először 1948-ban, tehát még az NDK létrejöttét megelőző, az úgynevezett Szovjet Megszállási Övezetben (Sowjetische Besatzungszone) jelent meg. Lásd (Gropp 1997: 41)

na el, akkor az idiografikus álláspontot igazolná. A történelmi tények elemzése kapcsán még látni fogjuk, hogy a történettudomány milyen messzire távolodott el a puszta empirizmus ténymegállapító gyakorlatától” (Bollhagen 1966: 131–132).⁴ Mindenesetre a szisztematikus kutatás a történelmi megismerés rendszerimmanens eleme, amelyről nem lehet lemondani, mondja Bollhagen.

Az általános bevezetőt követően, immáron részletesebben is megvizsgálhatjuk, hogy miképpen értelmezi Bollhagen a történelmi tény fogalmát. Mindezt két pontban végzi el a szerző. Az első pont szerint a definíció a következőképpen hangzik: „Történelmi tényen értünk minden történelmi eseményt és az események következményeit. De ez csak egy kiinduló fogalom, vagyis a tény fogalmának primer meghatározása. Mindez további meghatározást igényel” (Bollhagen 1966: 140). Részletesebben arról van szó, mondja a szerző, hogy minden történelmi esemény szinguláris és megismételhetetlen. De ezzel együtt minden történelmi esemény számos társadalmi viszony metszéspontja, és ebben az értelemben az általánost is magában foglalja. Egy jelentős történelmi személyiség halála látszólag abszolút szinguláris, biológiai, s ebből következően ahistorikus esemény. De ami történelmileg és társadalmilag figyelemre méltó ebben a szinguláris eseményben, az persze már nagyon is általános, hiszen ha az egykor élt nagy individuumot megfosztjuk társadalmi kapcsolataitól (amelyben mindig van egy jó adag általános), akkor megmagyarázhatatlanná válik az is, hogy az illető személy voltaképpen miért magasodik kortársai fölé. Egy történelmi tény sohasem lehet abszolút szinguláris.⁵ Az efféle fantazmához való ragaszkodásban Bollhagen a középkori nominalizmus újjászületését látja megjelenni. A történelmi tény praxisfeltételezett jellege abból adódik, hogy az emberi tevékenységben az objektív és a szubjektív mozzanatok szükségszerű egységet képeznek, s ennek révén valóban különböznek a természettudományi tényektől. Az emberi tevékenység tárgyi vagy szimbolikus eredményei, például egy szerszám, egy könyv vagy egy festmény sohasem csak

---

4 Egyébként, miként azt Bollhagen korrekt módon elismeri, Rickert teljesen nem tagadja az általános fogalmak, illetve a nomotetikus magyarázatok jelentőségét a történelmi megismerésben. Például egy csatában, ahol tömegek mozognak együtt, helyük lehet az olyan szociálpszichológiai magyarázatoknak is, mint amilyenek a pánikreakció vagy az agresszivitás. Ezek a jelenségek úgyszólván a természettörvények erejével lépnek fel, s mintegy „akaratuk ellenére” ragadják el az individuumokat, és készítetik őket egyfajta ritmizált együtt-cselekvésre.

5 Ernst Engelberg, aki az egyik könyvében közvetlenül is reflektál Bollhagen álláspontjára, azt mondja, hogy a történelmi tény egy olyan „monstruózus jelenség”, amely egyszerre tartalmaz szinguláris és általános elemeket. „Tudjuk, hogy a törvény a hatósugarába tartozó jelenségek között meglévő lényeges és szükségszerű összefüggéseket állapítja meg. Ennyiben a törvény mélyebb, mint az események közvetlen megélése. Másrészt a konkrét esemény mindig gazdagabb, mint a törvény. A történelemtudomány, amelynek tárgya kiváltképpen sokoldalú és gazdag, speciális feladattal rendelkezik: egyszerre kell tükröznie a társadalmi totalitást, a törvény mélységét, illetve az események gazdagságát, és meg kell kísérelnie ezeket az oldalakat egymással organikus összeköténi.” Lásd (Engelberg 1980: 28–29)

szinguláris dolgok, hanem mögöttük a társadalmi kapcsolatok hálózata húzódik meg.

Bollhagen a második pontban az (írásbeli) történelmi forrásokon keresztül immáron közvetlenebbül is igyekszik meghatározni a történelmi tény fogalmát. „*A történelmi források a közvetlen történelmi tények képmásai, illetve maguk is 'megszilárdult' történelmi tények*”. (Bollhagen 1966: 145). Miután a történelem „vizsgálati anyaga” nagyobb részt kivonja magát a közvetlen érzéki megtapasztalhatóság alól (ellentétben a természettudományokkal), a történelmi kutatás egyik legfontosabb feladata abban áll, hogy az áthagyományozott események tényszerűséget megállapítsa, azaz hogy bizonyossá tegye: a dolgok valóban úgy álltak, illetve állnak, ahogyan arról a források beszámolnak. Persze a közvetlen tapasztalaton alapuló megismerésre ezen a területen is van lehetőség, hiszen nemcsak azt kell megállapítani, hogy mondjuk a dokumentumban foglaltak megfelelnek-e a valóságnak, hanem esetleg azt is, hogy egyáltalán: valódi-e maga a szóban forgó dokumentum. Bollhagent elsősorban nem az érdekli, ami az általa idézett szerzőket (Rickert és Bernheim) foglalkoztatja, vagyis hogy a források egyszerre biztosítják a történelmi megismerés lehetőségét, ugyanakkor akadályozzák is azt (pl. a forrásokban található tévedések, szándékos hamisítások stb.). Számára fontosabb annak hangsúlyozása, hogy a forrásokban közvetített hamis információk maguk is objektív tények, hiszen azok a megismerő szubjektum (a történész) tudatától függetlenül léteznek. [Igor Szemjonovics Kon (Kon 1996 I: 101–117) is a történelmi tények közé sorolja mind a tévedéseket, mind pedig az ideologikus torzításokat. Persze az is „tény”, hogy mindezen hamis tények kritikai feldolgozása az egyik legfontosabb történelmi feladat.] Ezt követően Bollhagen egy provizórikus meghatározás segítségével újólag (és más szempontokat érvényesítve) megkülönbözteti egymástól a történelmi és a szociológiai tényt, hozzáátéve persze, hogy ez a különbség gyakorta viszonylagos. (Később még részletesebben is visszatérek erre a kérdésre.)

Összefoglalóan a következőket mondja a történelmi tényről: „*Látjuk tehát, hogy a történelmi tény fogalmának vizsgálata során három alapvető aspektust vetünk tekintetbe. A) a tények a történelem valóságos lefolyásában lezajló események, cselekedetek és történések. B) tények továbbá a 'tények' azon oldalai is, melyek a különböző típusú forrásokban megőrződnek, illetve visszatükröződnek. C) a tények rendelkezhetnek mind empirikus, mind pedig elméleti-tudományos absztrakciós jelleggel*” (Bollhagen 1966: 148).

Egy másik felosztás szerint a történelmi tények a következő alakokat ölthetik magukra, úgymint: 1. empirikus tudomány-előttés (vagy tudománytalan) absztrakciók; 2. tudományos-empirikus absztrakciók; 3. történelmi-statisztikai tények; 4. különféle érvényességigénnyel rendelkező tudományos tények; 5. olyan elméleti absztrakciók, amelyek a közepesen általános érvényességi igényű absztrakcióktól az általános szociológiai fogalmakig terjednek; 6. végül pedig történelmi értelemben

véve csak később felmerülő ténytípusok, tehát a korábbi tényeket új megvilágításba helyező tények.⁶

A tényekben realizálódó emberi cselekedetek mindig ideologikus jellegűek. Ezért voltaképpen mindegyik fentebb említett ténytípus hordoz valamit magában az ideologikusságból. Egyrészt tehát igaz, hogy az empirikus absztrakciók csak a történelmi jelenségek felszíni formáit érintik, s elrejtik az általánost, az események lényegét.

Mindazonáltal hiba lenne lebecsülni a történelem empirikus és szinguláris aspektusait, miként azt például Lukács György és Leo Kofler teszik, mondja Bollhagen. S itt egy pillanatra érdemes egy rövid kitérőt tenni, mert bizonyos ismeretek hiányában csak nehezen érthető Bollhagen gondolatvezetése. A hajdani NDK filozófiatörténetét tárgyaló munkák evidenciának tekintik, hogy Ernst Bloch, Leo Kofler mellett Lukács György is a „keletnémet” filozófusok közé tartozott. Ugyanakkor a negyvenes évek végén először Koflert, majd az ötvenes évek végén mind Blochot, mind pedig Lukácsot mint revizionista gondolkodót kitaszították a keletnémet tudományos életből. Látszólag tehát úgy tűnhet, hogy Bollhagen a hivatalos pártvonalhoz tartja magát, midőn bírálja Lukács és Kofler nézeteit. De ebben az esetben nem erről van szó. Bollhagen először is hosszan és torzításmentesen idézi a két „revizionistát” (ami önmagában is bátorságra vall), másrészt kritikájának nagyobb részével utólag is egyet lehet érteni. Bollhagen szerint mind Lukács, mind pedig Kofler lebecsüli, pontosabban félreérti a szinguláris tények jelentőségét. Ilyenformán látszólag mindketten szemben állnak mind az idiografikus, mind a nomotetikus állásponttal. De egy alaposabb elemzés során világossá válik, hogy ennek elsősleges magyarázata abban rejlik, hogy mindkét gondolkodó, hasonlóan az idiografikus koncepció híveihez, a történelmi tényekben csak a tiszta szingularitást hajlandók meglátni, viszont ők maguk ezt a szingularitást nem sokra becsülik. Lukács a *Történelem és osztálytudat* című munkájában – teljesen Hegel szellemében – a megfagyott tényeket csak látszatként értelmezi, ezzel szemben a processzust, a hegeli *Werdent*, vagyis a történelem folyamatos mozgásban levését tekinti a törté-

---

6 Ez a ténytípus némileg homályosan van kifejtve a szóban forgó munkában. Vélhetően Bollhagen itt „az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához” ismert marxi megjegyzésre gondolhatott. Vagyis arra, hogy egy magasabb fejlődési fokról nézve új megvilágításba kerülnek a régi tényeknek is.

neti vizsgálódás valódi tárgyának.⁷ Ehhez hasonlóan fogalmaz Kofler is, midőn a következőképen érvel: „*Minél tisztábban és egzaktabban dolgoznak fel egy tényt a források kritikai elsajátításának és feldolgozásának folyamatában, annál inkább nyilvánvaló lesz, hogy csak a kategoriális látszat megjelenítéséig jutnak el*” (Kofler 1955: 154).

Kofler ugyancsak a látszat világába sorolja a tények közötti oksági kapcsolatok rögzítését, illetve a kronologikus összefüggések felmutatását is. Miről van itt szó végső soron? Mind Lukács, mind pedig Kofler egyfajta messianisztikus szociológizmus foglyává válik, mondja (pontosabban csak sejteti) Bollhagen. Vagyis Lukács és Kofler úgy látják, hogy a történelem célja egy végső, ideális állapot elérése, s ilyenformán számukra az odáig vezető út minden mozzanata csak másodlagos jelentőséggel bír. A pontszerű prezenciák megvetése egyébként szinte minden utópisztikus történelemfilozófia sajátja. Hasonló érveléssel találkozhatunk Hegel Történelemfilozófia című munkájában is, midőn a német filozófus arról beszél, hogy az összes keleti despotikus rendszer (de talán az egész premodern világ általában is) az individuumokban pusztán csak a szakrális vagy a gazdasági célok eléréséhez szükséges eszközöket látott. Mindez nemigen zavarja Hegelt, hiszen a szóban forgó munkában a következőket mondja: „*Az ész nem állhat meg amellett, hogy egyes individuumok sérelmet szenvedtek; különös célok elvesznek az általánosban (in dem Allgemeinen)*” (Hegel 1979: 32).

A történelem fejlődése szükségszerűen áldozatokat követel meg. De azért nem mindenki gondolkodik így. Például – Hegel nagy elődje – Kant sem, aki történelemfilozófiai elmélkedéseiben határozottan rámutatott a teleologikus történelemfel fogás erkölcsi szempontból meglehetősen deficites teljesítményére.⁸ Természetesen

7 A hegeli történelemfilozófia logocentrizmusával kapcsolatos problémákra utal Carl Schmitt is a *Die geschichtliche Struktur des Gegensatzes von Ost und West* című írásban: „Aki manapság dialektikáról beszél, az annak a veszélynek teszi ki magát, hogy összefoglalóan és automatikusan a hegelianusok közé sorolják, és ilyenformán elintéztnek is tekintik. Ez már abból a tételből is levezethetőnek tűnik, ami szerint Isten fiának emberré válása a világtörténelem tengelye. Továbbá abból a tételből, hogy Hegel számára a történelmi megértés nem pusztán ítélet, hanem egyfajta *együthaladás* (Mitfortschreiten) a történelemmel. De ebben a nagy szisztematikában az egyszerűség könnyedén semmivé foszlik, és a történelmi esemény szimpla gondolkodási folyamatá alakul át.” In: Schmitt, Carl: *Staat, Großraum, Nomos*. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969. Herausgegeben, mit einem Vorwort und mit Anmerkungen versehen von Günter Maschke. (Schmitt 1995: 535) Schmitt egyébként többször is utal a történelmi események megszüntethetetlenül szinguláris jellegére a szóban forgó tanulmányban.

8 „Ha ereje teljében lévőnek is tekintjük az ember morális-fizikai állapotját e földi létben, állandóan haladni s közeledve látva őt a legfőbb (s neki célul tűzött) jó felé, az, hogy (erkölcsi és fizikai) állapotának örökös változása vár az emberre, még így sem kelthet *elégedettséget* benne (s nem kelthet érzülete változatlanságának tudatában sem). Mert az az állapot, melyben most leledzik, mégiscsak mindenkor egy nyomorúságos állapot ama jobbal összevetve, melybe készül; s hát hiszen a végcél felé való végtelen haladás képzelete a nyomorúságok végtelen sorát ígéri egyben, s bár e nyomorúságokat fölülmúlja a nagyobb jó, száműzi mégis az elégedettséget, melyre az ember csak úgy gondolhat, ha a *végcél* egyszer végül *elérhető*.” Immanuel Kant: *Minden dolgok vége*. Lásd (Derrida, Jacques/Kant Immanuel 1993: 105)

Kant nem tagadja, hogy a történelemben van fejlődés. Azt mondja, hogy már a természetben is megfigyelhető valamilyen „rejtett terv”, amely arra irányul, hogy az ember egy „tökéletes államformát” hozzon létre.⁹ Ezt a rejtett teleológiát aztán az embernek tudatos történelmi/politikai cselekvéssé kell formálnia. Voltaképpen ez lenne a felvilágosodás eminens feladata. A haladás, a fejlődés lehetősége tehát adott, de ez a haladás semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a csúcsra feljutó ember minden odáig megtett lépést leértékel, viszonylagossá tesz. Köztudott, hogy Kant egyik kategorikus imperatívusza úgy szól, hogy ne használjuk embertársainkat eszköznek, hanem mindig célnak tekintsük őket. Azonban Kant nemcsak az aktuálisan velünk élő embertársainkra gondolt a szóban forgó parancs megfogalmazása során, hanem a fenomenológiai szociológia megfogalmazásával élve: az elővilághoz (Vorwelt) tartozó embertársainkra, azaz a történelmi múlt szereplőire is ki kell terjeszteni ezt az imperatívuszt. Tulajdonképpen őket sem tekinthetjük a jelen vagy a jövő „ideális” célmegvalósításaihoz szükséges eszközöknek. Márpedig minden eszkatologikus, utópisztikus elmélet (az ún. happy-endizmus ilyen vagy olyan változata) szükségszerűen megvonja a valamikori embertársainktól az autonóm létezés jogát, mert kizárólag az utolsó nemzedék vagy nemzedékek boldogságának előkészítőit látja bennük. Végso soron tehát a hegeli történelemfilozófia, amely radikálisabban teleologikus, mint a kanti, a történelem szereplőinek egyszerűen csak funkcionális szerepet szán. Bollhagen sejteni enged, hogy Lukács és Kofler maguk is ezt a hegeliánus álláspontot képviselik, amely erkölcsi szempontból is elfogadhatatlan. Persze Bollhagen igyekszik óvatosan fogalmazni, de véleményem szerint maga is az imént vázolt problémára gondolhatott, amikor azt írja: „(...) teljesen lehetetlen a történelmi tények térbeli és időbeli meghatározottságát puszta látszatként értelmezni. (...) A történelmi tények időbeli és térbeli meghatározottságait puszta ideológiai látszatként interpretálni olyan álláspont, amely teljesen ellentétes a dialektikus materializmus tézisével, miszerint a tér és az idő a mozgásban és fejlődésben lévő anyag létformái. (...) Ha a történelmi tények eme meghatározottsága csak ideológikus látszat lenne, miként azt Kofler állítja, akkor abból az a szükségszerűség következne, hogy a történelem nem lenne más, mint a teória, illetve a logika másléte (Aderssein), s ilyenformán a történelemnek le kellene mondania az önmeghatározás lehetőségéről” (Bollhagen 1966: 156).

A fentiekben megfogalmazottak immáron lehetőséget biztosítanak a történelmi és a szociológiai tények specifikus sajátosságainak konkrét meghatározására és a kétféle ténytípus elkülönítésére. Bollhagen szerint mind a történelmi, mind pedig a szociológiai megismerés képes a társadalmi totalitás megragadására és visszatükrözésére. De amíg a szociológiai megismerés csaknem korlátlanul élhet a kvantitatív általánosítás lehetőségével (vagyis tisztán funkcionális elemekként tekinthet az általánosítása alapjául szolgáló szinguláris tényekre), addig a történelmi megismerés

---

9 Lásd (Kant 1995-1997: 58; Kiss 2006: 127–158)

alapjául szolgáló tények sohasem veszíthetik el történelmi minőségüket, amelynek lényegét a tér- és időbeli meghatározottság és a szinguláris (megismételhetetlen) jelleg teszi ki. Ez a szingularitás persze csak mint végső (irreduktábilis) kiindulópont érvényes, hiszen a szinguláris események a történelmi processzusban általános összefüggések momentumaivá lényegülnek át. Éppen ezért ez a két megismerési mód mégsem áll egymással szemben abszolút módon, mert van átjárás köztük. „*Ismertetes, hogy a szociológiai tény egy komplex strukturális összefüggés elemeként jelenik meg, amelyben maguk a strukturális összefüggések (például szociológiai-statisztikus tények mennyiségi meghatározottsága közötti korreláció) állnak a vizsgálat előterében. Ennyiben itt olyan strukturális összefüggések rögzítéséről van szó, ahol a tér- és időbeli meghatározottságoktól el lehet vonatkoztatni. Egyes szociológiai tények esetén olyan nagy az absztrakciós lehetőség, hogy ez egyenesen a történetietlen jelleg látszatát kelti. Ez a látszat hamarosan eltűnik, mihelyt a szociológiai tényeket egy szociológiai elmélet összefüggéseibe helyezzük. Másként fogalmazva: minél átfogóbb az összefüggés, amelynek keretében vizsgálják a szociológiai tényeket, annál nagyobb szerepet játszik a történelmi nézőpont, azaz a szociológiai tények történeti (idő- és térbeli) meghatározottsága. Vagyis végbemegy a döntően strukturális (jó-részt történetietlen) meghatározottságtól a szociológiai tények genetikus-történelmi meghatározottságáig való átmenet*” (Bollhagen: 1966: 168).

Felhasznált szakirodalom

- Berger, Peter L./Luckmann, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. József Műhely Kiadó, Budapest, Ford. Tomka Miklós.
- Bobińska, Celina (1967): *Historiker und historische Wahrheit*. Zu Erkenntnistheoretischen Problemen der Geschichtswissenschaft. Dietz Verlag, Berlin, Ford. Hildegard Bamberger und Peter Bollhagen. Eredetileg: *Historik, fakt, metoda*. Warszawa, 1964.
- Bollhagen, Peter (1966): *Soziologie und Geschichte*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Bollhagen, Peter (1967): *Gesetzmässigkeit und Gesellschaft – Zur Theorie gesellschaftlicher Gesetze*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Derrida, Jacques/Kant, Immanuel (1993): *Minden dolgok vége*. Századvég Kiadó, Budapest, Ford. Mesterházi Miklós et al.
- Eichhorn, Wolfgang/Küttler, Wolfgang (szerk. 2008): *Was ist Geschichte?* Aktuelle Entwicklungstendenzen von Geschichtsphilosophie und Geschichtswissenschaft. Trafo Verlag, Berlin

- Engelberg, Ernst/Küttler, Wolfgang (szerk. 1977): *Probleme der geschichtswissenschaftlichen Erkenntnis*. Akademie Verlag, Berlin
- Engelberg, Ernst/Küttler, Wolfgang (szerk. 1978): *Formationstheorie und Geschichte*. Studien zur historischen Untersuchung von Gesellschaftsformationen im Werk von Marx, Engels und Lenin. Akademie Verlag, Berlin
- Engelberg, Ernst (1980): *Theorie, Empirie und Methode in der Geschichtswissenschaft*. Akademie Verlag, Berlin
- Gerhardt, Volker/Rauh, Hans-Christoph (szerk. 2001): *Anfänge der DDR-Philosophie*. Ansprüche, Ohmacht, Scheitern. Christoph Links Verlag, Berlin
- Gropp, Rugard Otto (1977): *Geschichte und Philosophie*. Beiträge zur Geschichtsmethodologie, zur Philosophiegeschichte und zum dialektischen Materialismus. Akademie Verlag, Berlin,
- Gurevics, Aron, Jakovlevics: Mi a történelmi tény? In: Gyurgyák, János/Kisantal, Tamás (szerk.): i. k. 191-215. Ford. Kövér György
- Gyurgyák János, Kisantal Tamás (szerk. 2006): *Történetelmélet. I.* Osiris Kiadó, Budapest
- Hahn, Erich (1965): *Soziale Wirklichkeit und soziologische Erkenntnis*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1981): *A szellem filozófiája*. Enciklopédia III. Akadémiai Kiadó, Budapest, Ford. Szemere Samu
- Hegel, Georg, Wilhelm Friedrich (1979): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. (második kiadás), Akadémia Kiadó, Budapest, Ford. Szemere Samu
- Hörz, Herbert (1980): *Zufall – Eine philosophische Untersuchung*. Akademie Verlag Berlin
- Kant, Immanuel: Minden dolgok vége. In: Derrida, Jacques/ Kant, Immanuel: i. k. 94 –111.
- Kant, Immanuel: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In: Kant, Immanuel (1995 – 1997): *Történetfilozófiai írások*. ICTUS Kiadó, Szeged, 41 – 58. Ford. Vidrányi Katalin
- Kiss, Lajos András: Egység vagy sokféleség? Jean François Lyotard Kant politika- és történetfilozófiájáról. In: Kiss, Lajos András (2006): *Teóriák hálójában*. Filozófiai tanulmányok. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 127 – 146.
- Kiss, Lajos András: „Mit remélhetünk?” A remény fogalma Kant történetfilozófiájában. In: Kiss, Lajos András: *Teóriák hálójában*. I. k. 149 – 158.
- Kiss, Lajos András: Az orosz *Logosz*. (1910 – 1914). In: Kiss, Lajos András (2001): *Az eltűnt lelkiismeret nyomában*. Budapest, Liget Kiadó, 35 – 36.
- Klaus, Georg (1965): *Spezielle Erkenntnistheorie*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Klaus, Georg/Schulze, Hans (1967): *Sinn, Gesetz und Fortschritt in der Geschichte*. Dietz Verlag, Berlin

- Klaus, Georg (1974): *Rationalität – Integration – Information*. Entwicklungsgesetze der Wissenschaft unserer Zeit. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Kofler, Leo (1955): *Dialektik und Geschichte*. Zur Methodenlehre der dialektischen Geschichtsbetrachtung. Hamburg
- Kon, Igor Szemjonovics (1966): *Die Geschichtsphilosophie des 21. Jahrhunderts*. Akademie Verlag, Berlin I-II. 1966. (Az első kiadás éve: 1964.)
- Küttler, Wolfgang/Noack, Karl-Heinz (1991): *Historiographieggeschichte als Methodologiegeschichte*. Zum 80. Geburtstag von Ernst Engelberg. Akademie Verlag, Berlin
- Meyer, Hansgünter: Die DRR-Soziologie von den Anfängen bis 1971. In: Rauh, Hans-Christoph/Ruben, Peter (Hg.): i. m. 413 – 457.
- Nietzsche, Friedrich (2002): *A hatalom akarása*. Carthaphilus Kiadó, Budapest, 2002. Ford. Romhányi Török Gábor
- Popper, Karl Raimund/Eccles, John C. (1991): *Das Ich und sein Gehirn*. Piper Verlag, München/Zürich, Ford. Willy Hochkeppel
- Popper, Karl Raimund: A társadalomtudományok logikája. In: Papp, Zsolt (szerk. 1976): *Tény, érték, ideológia*. A pozitívizmus-vita a nyugat-német szociológiában. Gondolat Kiadó, Budapest, 279 – 301. Ford. Gelléri András
- Popper Karl Raimund (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, Ford. Kelemen Tamás
- Rakitov, Anatolij Iljics (1982): *Isztoricseszkoje poznanijje*. Izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi. Moszkva
- Rauh, Hans-Christoph/Gerlach, Hans-Martin (szerk. 2009): *Ausgänge*. Zur DDR-Philosophie in den 70er und 80er Jahren. Christoph Links Verlag Berlin
- Rauh, Hans-Christoph/Ruben, Peter (szerk. 2005): *Denkversuche*. DDR-Philosophie in der 60er Jahren. Christoph Links Verlag, Berlin
- Schmitt, Carl (1995): *Staat, Großraum, Nomos*, Arbeiten aus den Jahren 1916 – 1969. Herausgegeben, mit einem Vorwort und mit Anmerkungen versehen von Günter Maschke. Dunkler & Humblot
- Schneider, Wolfgang Ludwig (1991): *Objektives Verstehen*. Rekonstruktion eines Paradigmas: Gadamer, Popper, Toulmin, Luhmann. Westdeutscher Verlag, Opladen

Nagy Levente

A TÁRSADALMI REND LIBERÁLIS ÉRTELMEZÉSE

ABSZTRAKT

*Jelen tanulmány a társadalmi rend eredetét, illetve e rend liberális értelmezését elemzi a liberalizmus fogalmának 18. és 19. századi változatai alapján. A dolgozat elsődleges célja rámutatni arra, hogy a 18. századi brit liberalizmus **spontán, „természetes” rendfelfogása** sorozatos változásokon ment át, és a társadalmi változások, valamint a konstruktív racionalizmusra támaszkodó kontinentális liberalizmus hatására a **mesterséges rendfelfogás** felé haladt. Ennek magyarázata, hogy a liberalizmus lassú, de biztos „szocializálódása” eredményeként a tisztán **laissez-faire** liberális elmélet fokozatosan visszaszorult, helyet adva a jóval nagyobb állami beavatkozást igénylő szociálliberalizmusnak. E folyamatban átértelmeződtek a szabadság és az egyenlőség fogalmai, és új alapokra helyeződött az állam szerepe. A társadalmi kontextusba ágyazott liberalizmus e fogalomtörténeti ívét Bernard Mandeville, Adam Smith, Richard Cobden, Herbert Spencer, J.S. Mill, T.H. Green, L.T. Hobhouse, J.A. Hobson munkái alapján, és nem utolsósorban Friedrich Hayek idevágó elemzései nyomán mutatom be.*

BEVEZETŐ

Általában a *rendről*, a társadalomtudományokon belül pedig a *társadalmi rendről* a teljesség igényével értekezni nagy kihívás. Jelen tanulmány nem a társadalomelméletekről kíván teljes képet adni, nem a különböző társadalomelméletek szisztematikus elemzését szándékszik az olvasó elé tárni, hanem a *társadalmi rendliberális* interpretációit kívánja bemutatni, a 18. és 19. századi, illetve a 20. század első két évtizedéig terjedő brit liberalizmus(ok) szemszögéből. F. Hayek nyomán arra szeretnék rávilágítani (és ez képezi a dolgozat fő irányát), hogy *a 18. században kibontakozó angol liberalizmus a spontán („természetes”) társadalmi rendet tekintette kiindulópontjának, a 19. század második felétől azonban – a konstruktív raciona-*

lizmusra támaszkodó kontinentális liberalizmus¹ hatására – a brit liberalizmus több híve is egyre inkább kezdte előtérbe helyezni a tudatosan szervezett és ellenőrzött társadalmi rendet, átértékelve ezzel a korábbi liberalizmus alapvető fogalmait is.

Köztudott, hogy az ember társas lény, azaz társadalomban él. Elemi megközelítésben, a társadalom nagyobb embercsoport, amelynek tagjai valamilyen szervezettség (vagyis rend) szerint együtt élnek. A „rend szerinti együttélés” bizonyos szabályszerűségek léte mellett képzelhető csak el, ez a maga rendjén pedig egyfajta konformitást, egymáshoz igazodást, az emberek között kölcsönös és bonyolult függőségi viszonyt feltételez.

A társadalom bizonyos normák (erkölcsi, jogi), struktúrák és intézmények mentén történő szerveződés, de – mint ilyen – több mint részeinek (a társadalmat alkotó egyének) matematikai összege. Jó szemléltető példa erre egy korabeli mondat: „A római szenátorok jó emberek, de a szenátus rossz bestia”, azaz a társadalmi csoport tevékenysége több mint az egymástól elszigetelt egyének szándékai szerinti tevékenységek összege. (Andorka, 1997: 33.) Milyen kötelékek vannak, tehát az emberek között, társadalomba tömörülésük során, amelyek többé teszik őket pusztá összegüknél?

E kérdés kapcsán segítségünkre lehet egyebek mellett Comte, Durkheim, Weber vagy Dahrendorf idevágó gondolatai. Vázlatszerű bemutatásuk ezért indokolt lehet. A társadalmat **Comte** az organizmushoz hasonlítja, és szerinte a társadalmi egészet a *konszenzus*, az összhang és a *szolidaritás* tartja össze és teszi többé, mint a részek pusztá összege („az egész megelőzi a részeket”), de ehhez szükség van az ember „társadalmasodás iránti hajlamára” is² (Comte, 1974: 118 In: Morel–Bauer, 2000: 27.).

A *társadalmi aggregátum* létrejöttét, mondja **Durkheim**, az *egyén*, a *társadalom* és az *erkölcs* viszonya, illetve az *emberi természet kettőssége*³ határozza meg. (Durkheim, 1914 In: Morel–Bauer, 2000: 29.) Comte és Durkheim egyfajta *erkölcsi közösségről*, mint a társadalom elengedhetetlen tényezőjéről beszélnek, és azon belül együttműködést és harmóniát feltételeznek.

---

1 A korábbi liberalizmus alapmeggyőződése, hogy a társadalmi berendezkedés (kultúra)jelentős mértékben evolúció terméke, és hogy a társadalmi viszonyok önmagától létrejövő spontán rendje – a maga sajátos belső rendező erőtényezőivel – nagyobb mértékben hasznosítható a társadalom javára, mint a társadalom egységeinek előre kigondolt terv szerinti átalakítása. Ez utóbbi jellemezte a 19. század második felében, illetve a 20. század első két évtizedében a brit liberalizmust (különösen Hobhouse és Hobson munkásságára gondolok).

2 Ahogy Francis Fukuyama is mondja: „Az ember társas lény mivolta nem történelmi vagy kulturális hozadék, hanem az emberi természet elválaszthatatlan része.” (Fukuyama, 2012: 59.)

3 Durkheim szerint e kettősség egyrészt, *egyéni* természet: az organikus eredetű önző szükségletek vagy „érzéki hajlamok”, másrészt, *társas* természet: az egyén erkölcsi cselekvései. Az erkölcsi cselekedetek olyan szabályokhoz igazodnak, amelyek kollektív tudatállapotok eredményei (Durkheim, 1914 In: Morel–Bauer, 2000: 30.) Az ember két természete között pedig ellentét feszül.

Weber szerint a társadalomban élés társadalmi cselekvést követel, vagyis azt, hogy az egyénnek számot kell vetnie mások viselkedésével, és igazodnia kell ahhoz (Weber, 1967: 41). A maga rendjén ez összetartozási érzést, egyfajta kollektív tudatot igényel.

Comte-hoz és Durkheimé-hez hasonlóan **Dahrendorf** is erkölcsi közösséget ért társadalmon, de ő a *norma*, a *szankció* és az *uralom* hármásában látja az emberi társadalmasodás alapelveit. Az emberi kapcsolatok „alapviszonya”, véli Dahrendorf, alá-, fölé rendelési viszony, ugyanis az embereknek megadott helyük, különböző pozíciójuk és súlyuk van a társadalomban (ami változhat), ebből adódóan dominanciaviszonyok érvényesülnek közöttük. A mikroszintű rangkülönbségek, a lokális uralmi viszonyok behálózják a társadalom egészét, és hozzák létre ösztársadalmi szinten a „pluralisztikus uralmi struktúrát”. A szükséges társadalmi kohézió ellenére a *konfliktust* Dahrendorf a társadalmi együttélés alaptényének tekinti. Így aztán indokolt a kérdés feltevés: Összhang vagy diszharmónia? Konszenzus vagy konfliktus? Mely tényezők és milyen szerepet játszanak abban, hogy létrejöjjön és fennmaradjon a társadalom viszonylag stabil rend(szere)?⁴

Tulajdonképpen arról van szó, hogy a társadalmasodáshoz, a társadalom megfelelő működéséhez (egy viszonylag elfogadható rend létrejöttéhez és fenntartásához) szükség van bizonyos közösségi szabályok, normák léte, bizonyos normák szerinti viselkedésmintákra, szolidaritásra, koordinációra, kooperációra, összehangoltságra, továbbá szervezésre, valamilyen uralmi ellenőrzésre (ami esetleges konfliktusokba torkollhat). E tényezők olyan szervezett közösségbe szövik a társadalom tagjait, csoportjait, ami túlmutat az egységek fizikai-anyagi összegén, nemcsak azért, mert az együttélés egyfajta szervességet (organikusság) kölcsönözhet a társadalomnak a maga szabályaival, normáival együtt, hanem azért is, mert a mennyiségi dimenzió túl az emberi közösség szellemi, érzelmi és erkölcsi töltetű kollektíva is.

TÁRSADALMI REND

A *társadalmi rend* kapcsán kiemelendő, hogy a fogalom legalább két értelemben használatos: egyfelől társadalmi szerkezetre, intézményekre, kapcsolatrendszerekre, értékek és gyakorlatok sajátos rendszerére utal, amely működtet, megőriz, valamint fenntart bizonyos kapcsolati mintákat, viselkedésbeli normákat. (Jó példák erre az ősközösségi, rabszolgatartó, feudális, tőkés, szocialista társadalmi rendszerek). Másfelől a *rend* a káosz vagy rendetlenség ellenpólusaként értelmezhető, és egy stabil, biztonságos és bizonyos értelemben kiszámítható társadalomra utal, amelyben a fennálló rendszer többnyire elfogadott és fenntartott (és fenntartható) a társadalom tagjai részéről. Tény, hogy a nagy történelmi-társadalmi rendek, elsősorban a pol-

4 A dahrendorfi konfliktuselmélet kapcsán lásd bővebben Dahrendorf, R. (1993): *A modern társadalmi konfliktus*, Budapest. Lásd még Morel –Bauer, 2000: 181–197.

gári társadalom kibontakozása, illetve a szocialista társadalom megteremtésére irányuló kísérletek közvetlenül formálták a 19. századi ideológiákat, jelen tanulmány tárgyát azonban a brit liberalizmus néhány kiemelkedő képviselőjének idevágó gondolataira szűkítem.

Az emberek igazodnak a stabil szerkezettel rendelkező közösségekhez, de felmerül a kérdés, hogy miért fontos ez számukra? Nagyon leegyszerűsített (elemi) megközelítésben senkinek vagy semminek nem lehet érdeke önmaga elpusztítása, legalábbis a racionalitás szintjén. Ha ezt elfogadjuk, akkor a társadalomnak – mint minden létező egésznek – érdeke egész mivoltának megóvása. Az egésznek bizonyos szerkezete van, a szerkezetben sajátos összefüggések vannak, amelyek fenntartandók az egész érdekében. Másként fogalmazva, ha a társadalmat úgy tekintjük, mint a részek (egyén, mikroközösségek, kisközösségek, csoportok, osztályok, fajok, etnikai, vallási, gazdasági érdekképviselői csoportosulások) összessége, amelyek *rendezett viszonyrendszerben* vannak, akkor e viszonyrendszer fenntartása, azaz a társadalom – mint egész – mivoltának megóvása az ésszerű emberek érdekében áll, és ez egyben „társadalmi érdek” is (Kovrig, 1936: 7)⁵.

Tény, hogy a társadalmi rend eredete és jellege terén a különböző ideológiák különböző magyarázatokkal állnak elő, mi több, az egyes ideológiákon belül is eltérő magyarázatok jelennek meg a különböző korszakokban, mégis alapvető kérdésként tételeződik a politikai ideológiák szempontjából a társadalmi rend mikéntje, jellege. A korai liberálisok, amint már említettem, többnyire a *spontán rend* hívei, a szocialisták a *tervezett rend* mellett törnek lándzsát, a konzervatívok pedig a *hagyo-*

---

5 A társadalmi rend részletesebb elemzése során figyelembe kell venni, hogy a társadalom, mint egész, jól meghatározható rész –egészekből tevődik össze, és az emberek nemcsak a társadalom makroszintjéhez tartoznak, hanem a kis csoportokat, társulásokat, kisközösségi egységeket tartalmazó mikroszinthez is. E kiscsoportok jellege, természete és mennyisége bizonyos értelemben reflektálja a társadalom szerkezetét. Tulajdonképpen a nagy egységhez (társadalom egésze), és ezen belül a kiscsoportokhoz tartozás, valamint a csoportok közötti és csoportokon belüli kapcsolatrendszerek hálójá képezi a társadalmi rendet. Kihívó kérdésként merülhet fel, hogy a társadalmi rend érdekében vajon milyen viszonyok állnak fenn a csoportokon belüli kötődések és a csoportok közötti kapcsolatok között? (Melyik kötődésnek kell – ha egyáltalán kell – erősebbnek lennie?). Problémaként tételődhet az is, hogy az egyszerűen több csoporthoz tartozás komoly konfliktusokat generálhat, gyengítve a társadalmi rendet.

mányos rend sikerében bíznak.⁶ Egy dologban azonban konszenzusra kell jutniuk az egyes ideológiák híveinek is: szükség van bizonyos szabályokra, értékekre, erkölcsi és jogi normákra. Lenniük kell közösségiséget teremtő, az egyes részeket összekötő, integráló tényezőknél ahhoz, hogy egyáltalán működőképes szabad társadalomról lehessen beszélni.⁷ (A vélemények természetesen megoszlanak azon a ponton, hogy milyen jellegű szabályok, normák – és milyen arányban – legyenek jelen a társadalomban).

SPONTÁN („TERMÉSZETES”) REND

A *spontán rend* lényege, hogy nem szükségszerű előfeltétele az emberi tervezés (Petsoulas, 2001: 12), és nem minden rend szükségszerű feltétele a hatalmi ellenőrzés. Elképzelhető, hogy az önnön érdekeit követő egyének tettei valamilyen „szabályszerű” rendbe állnak össze, olyanba, mely nem egyetlen személy vagy központi hatalom által megtervezett rend, hanem a sokak cselekedetei következményeként

---

6 Már itt fontosnak vélem megjegyezni, hogy a brit klasszikus liberálisok által meghirdetett *spontán* rendet a század második felétől a liberálisok komolyan átértékelték. Amint a későbbiekben látni fogjuk, Hobhouse, Hobson és társaik a társadalmat organikus szervezetként fogták fel, amelyben a piac önszabályozó jellegét, a minimális állam elvét elutasították, és jóval nagyobb mértékű állami beavatkozást, központi tervezést és irányítást követeltek, mint amennyit elődeik képesek lettek volna elfogadni! Ezzel az egyéni szabadság, valamint az egyén–közösség viszonya is átértelmeződött.

Hasonló változás ment végbe a szocialistáknál is, hiszen a század utolsó harmadára a fabiánusok jóval „mérsékeltebb” szocialista eszmékkel álltak elő, mint korábban Marx. Távol állt tőlük a forradalom szükségességének meghirdetése, jóval inkább a reformok hívei voltak, körvonalazva ezzel a nyugati szociáldemokrácia alapjait. Voltak államosítási törekvéseik (Nagy-Britannia vonatkozásában a második világháborút követően az Attlee-kormány ültetett gyakorlatba egy, korábban soha nem tapasztalt mértékű államosítási kormánypolitikát), ennek ellenére a fabiánusok elismerték a magántulajdon és a szabad vállalkozás létjogosultságát, szűkítették a korábbi szocialisták által hirdetett tervutasításos gazdálkodás körét, a méltányosságra való hivatkozással azonban szándékukban állt a javak újraelosztása (redisztribúció), és azt az állam kizárólagos hatáskörének illetve szükségszerű feladatának tartották.

A 19. századi brit konzervatívok zöme organikus társadalomban gondolkodott, és kiállt a hagyomány és tekintély elsődlegessége mellett. A század második felétől azonban a konzervatívok „liberalizáltak” konzervativizmusukat azáltal, hogy jelentős mértékben átvették a liberalizmus gazdaságfilozófiáját, és az ezzel járó teljesítményorientált szemléletet. Következésképpen, brit vonatkozásban legalábbis mindhárom ideológia rendértelmezése módosult a század folyamán.

7 Vita tárgyát képezheti az utilitaristák számára például az embereket közösségbe „kovácsoló” tényezők sokrétűsége, és a tényezők fokozottabb kihangsúlyozása. Az utilitaristák kiemelkedő képviselője, Jeremy Bentham például a „boldogságkalkuláció” (a legnagyobb számú ember legnagyobb boldogsága) elv alapján azt állítja, hogy az öröm utáni vágy és a fájdalomtól való félelem közös hajtóerő a társadalom minden tagjában. A kölcsönös önérdektől vezérelve, a felek közötti szerződések betartása és egy minimális állami ellenőrzés már elegendő feltétele a társadalmi rend megteremtésének. E rendnek van spontán jellege is, de bőven tartalmaz „racionális kalkulációt” is. Bentham munkássága mellett lásd többek között Bujalos István: *Angol utilitarizmus a 19. században* című rövid, de annál hasznosabb írását. (<http://www.matud.iif.hu/07maj/14.html>) (Letöltve 2015.09.05)

létrejött spontán rend(szer).⁸ Spontán *rendről* akkor beszélhetünk, ha a spontán formációban van egyfajta szerkezet (Petsoulas, 2001: 12). Adam Smith „láthatatlan kéz” metaforája is egy lényeges „szabályszerűség” kifejeződése a piac vonatkozásában, amelynek lényege, hogy „a piac az egyéni gazdasági döntések önszabályozó koordinációs mechanizmusa, amely az árak révén teremti meg a kereslet és kínálat egyensúlyát...” (Madarász, 2014: 802).

Ennek kapcsán két igen lényeges megjegyzés kívánkozik ide. Egyfelől, a spontán rend hívei meggyőződéssel hirdetik, hogy az evolúció során kialakul a társadalmi viszonyok önmagától létrejövő spontán rendje a maga sajátos belső, rendező erő-tényezőivel, de az ilyen rendben nagyobb mértékben hasznosíthatók a belső erők, mint a szándékosan tervezett társadalmi renden belüli források. (Itt elsősorban a társadalom tagjainak általános és szakmai tudására, arra a társadalomban „szétszórt” tudásra utalok, ami mindig több, és jobban kamatoztatható a társadalom érdekében, mint az a tudás, amellyel egyetlen személy, vagy egy kis csoport rendelkezik, a közhatalombirtoklására való hivatkozással.) Másfelől a fentebb már említett „szabályszerűség” egyik alapvető sajátossága, hogy spontán módon, azaz emberi tervezéstől mentesen jön létre. Éppen ezért meg kell különböztetnünk a *létrejött* és a *létrehozott* rendet, vagyis az emberi szándékon kívül *létrejött* (spontán), illetve racionális és tudatos tervezéssel *létrehozott* (tervezett) társadalmi rendet.

A fenti gondolathoz közvetlenül kötődik az a sajátosság, hogy a spontán rend „emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye” (Hayek, 1967. Lásd még Hayek, 1995: 292). Ennek fényében az egyének szándékain, tervein, racionális tervezésein és elvárásain túl létezik, tehát egy olyan, szabályszerűséget eredményező objektív mechanizmus, amely előidézi e spontán rendezettséget. Azok a jelenségek, amelyek szándékos emberi cselekvés révén, de nem emberi tervezés alapján jönnek létre, egyszerre *mesterségesek* (szándékos emberi cselekvés) és *természetesek* (nem emberi terv eredménye, azaz az emberi racionalitástól bizonyos értelemben függetlenek). A társadalmi jelenségek zöme mindkét tulajdonságot magukba foglalják (Hayek, 1967: 96In: Fülöp, 2008: 58), és véleményem szerint valahol e jelenségek természetes jellemben keresendő a rend spontenitása.

A spontán rend koncepciójának első nagy képviselője **Bernard Mandeville**, aki szerint a társadalom összetett rendjében az emberek saját, önző céljaikat követve mások számára is hasznos eredményeket idéznek elő, szándékaiktól függetlenül: „A legrosszabb sem élt hiába, tett valamit a köz javára.” (Mandeville, 1996: 15). Az

8 A saját érdekeiket követő egyének cselekedetei eredményezhetnek egyfajta spontán rendet, nem egyértelmű, azonban – és ez problémaként merülhet fel –, hogy ha az egyének saját preferenciáikat követik, cselekedeteik miatt eredményeznek rendet, és nem inkább atomizált, széteső társadalmat, integráció helyett szegregációt, rend helyett rendetlenséget! Amint Hayek is megjegyzi, a spontán rend elvének elfogadása nem volt könnyű, hiszen többen azt vetették a „spontenitítás” szemére, hogy nem illeszkedik a „predikciót”, az „előrelátást”, az „ellenőrizhetőséget” tartalmazó tudományos módszer kritériumaihoz! Lásd többek között Stephen Toulmin (1961): *Foresight and Prediction*, London, 24 In: Hayek, 1995: 279.

emberek javíthatóságában kételkedő Mandeville (Mandeville, 1996: 7.) azt állítja, hogy az „egyéni vétkek” közérdeket szolgálhatnak, a társadalom javára válhatnak.

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a merkantilizmust⁹ elutasító és a szabad kereskedelem és piac mellett érvelő **Adam Smith** is, aki szerint az emberek együttélési és együttműködési törekvései a társadalmi harmónia felé vezetnek. A szabadság és az önérdek nem káoszt eredményez, hiszen a különböző egyéni érdekeket, az eredendően széttartó egyéni szándékokat és tetteket spontán rendbe szövi össze a „láthatatlan kéz”, amely tulajdonképpen az egyéni tervek és tevékenységek kölcsönös és spontán illeszkedési folyamatát „szabályozza”, mintha e „kéz” inherensen benne lenne a társadalmi szövevényben. A sok egyéni érdek együttes eredménye végül is a közjót szolgálja.

Annak ellenére, hogy egyoldalú szemléletével tulajdonképpen az angol kereskedelmi tőke mentalitásának és az angol ipari hegemoniára való törekedésnek megfogalmazója, **Richard Cobden** – a manchesteri iskola és a klasszikus liberalizmus jelentős képviselője – az intervenciós gazdasági rendszer leépítésében (gabonavám eltörlése), a nemzetközi szabadforgalomban és szabad kereskedelemben, az önmegvalósulásra törekvő egyénekből (*self-made men*) álló társadalomban, ennek révén a középosztály felemelkedésében, és nem utolsósorban az állam gazdaságba való be nem avatkozásában (minimális állam) véli felfedezni a társadalomban kialakuló rend (és haladás) alapvető feltételeit. E tényezők, szerinte a jólét kiterjesztését és egy szisztematikus alap kialakulását eredményezik a társadalmi rend számára.¹⁰

Herbert Spencer társadalomfelfogása Darwin fejlődéelméletén alapul, amely szerint az evolúció általános törvényszerűség: állandó tökéletesedésből álló folyamat. E folyamat egyetemes, de nem lineáris, hiszen az előrehaladás mellett a fejlődés néha stagnál, néha visszafejlődik. A társadalmat, véli Spencer, a természet fejlődéséért felelős törvényekhez hasonló törvények mozdítják, mi több, a társadalom szerkezete is hasonló a természet alapvető strukturális részeihez.¹¹ Ha az állam nem avatkozik bele, a fejlődés spontán kiválasztja a gyenge egyedeket, intézményeket, és ezek tulajdonképpen pusztulásra vannak ítélve. A „gyenge” egyedekre nézve e

---

9 A merkantilizmus a kereskedelmi tőke érdekeit szem előtt tartó közgazdasági elmélet, amely szerint egy ország gazdasági állapotát elsősorban a felhalmozott nemesfémkészlet szabja meg. Ennek értelmében az import káros, mert fizetni kell a behozott termékekért, a külkereskedelemnek viszont aktívnak kell lennie, mert az bejövetelet eredményez. Az előbbi csökkenti, az utóbbi pedig növeli az ország nemesfémkészletét.

10 Richard Cobden munkássága kapcsán lásd egyebek mellett Bright, J. and Rogers, J. (1878): *Speeches by Richard Cobden*, Macmillan and Co., London. Továbbá lásd Stephen Davies: „Richard Cobden: Ideas and Strategies in Organizing the Free Trade-Movement in Britain” [Posted: Jan. 5, 2015] (<http://oll.libertyfund.org/titles/1742>), illetve Greenleaf összefoglaló elemzését: Greenleaf, 1983: 30–48, II. kötet.

11 A természetben a *táplálkozás* a társadalomban a *fenntartásnak* (gazdaság: termelés, táplálkozás) felel meg. A természetben a *vérkeringés*, Spencer szerint, a társadalomban az *elosztás* (kereskedelem, közlekedés), és végül a természetben az *agy a társadalomban* megfelel a *szabályozásnak* (állam).

folyamat elfogadhatatlan, osztársadalmi szinten azonban kívánatos, mert hosszú távon a társadalom javát szolgálja. Ez az alapja a spenceri szociáldarwinizmusnak, a „természetes kiválasztódásnak”, az élőlények közötti versengésben és a létért való küzdelemben. Spencer elvei alapján úgy tűnik, a társadalom nem más, mint funkcionális viszonyokból álló organizmus (H. Spencer, 1909). Ilyen megvilágításban tehát nem a *mesterséges* beavatkozás (irányítás), hanem a *természetes* szelekció a társadalmi rend alapja.

A fentebb bemutatott gondolatok kapcsán újból érdemes kihangsúlyozni, hogy a spontán társadalmi rend is csak bizonyos erkölcsi normák és/vagy jogszabályok, valamint intézmények léte mellett képzelhető el. Amint Mandeville is megjegyzi, az embernek fejlett az értelme, és nagyok az igényei, éppen ezért az állatoktól eltérően alkalmatlan a kormányzat zabolája nélkül élni (Mandeville, 1996: 25). Az igazságszolgáltatás például elengedhetetlen feltétele mindenféle társadalmi rendnek, ugyanis a mindenki rendelkezésére álló igazságszolgáltatás lehet csak képes a törvények betartatására, a törvényszegők megbüntetésére, az egyének mások törvénytelenégeivel szembeni védelmezésére. Ezek hiányában a spontán renddel bíró társadalom is káoszba fordul.

Nem alaptalan az az észrevétel, hogy a *rend spontán jellege*, illetve bizonyos *szabályok követése* között (legalábbis gondolati szinten) húzódnak némi feszültség. E látszólagos feszültség feloldására célszerűek lehetnek **F. A. Hayek** (annak ellenére, hogy többen nem liberális, hanem inkább konzervatív gondolkodónak tartják őt), illetve Bujalos idevágó gondolatai.¹² Mit mond Hayek e kérdésben? Mandeville munkáját elemezve emeli ki Hayek a szabályok és intézmények jelentőségét, mintegy rámutatva a spontán rend lényegére: „a társadalom összetett rendjében az emberek cselekedetei a szándékuktól igen különböző eredménnyel járnak [...], s az egész társadalmi rend [...] olyan törekvések eredménye, amelyek nem ilyen célra irányultak, hanem ilyen célok szolgálata felé terelik őket [...] az intézmények, szokások és szabályok.” (Hayek, 1978: 53. In: Fülöp, 2008: 58). Hayek úgy gondolja, hogy a spontán rend azért létezik, mert a részek megteszik azt, ami szükséges a rend fenntartásához. Más oldalról megközelítve épp azok a részek maradnak fenn, amelyek szerepet játszanak és sikeresnek bizonyulnak a rend megőrzésében, vagyis az emberek olyan normák mentén tevékenykednek, amelyek az egyéni tevékenység-

---

12 Természetesen nem áll szándékomban Hayek gondolatait (majd Bujalos István Hayek-elemzésében felvetett érveit) a 19. századi gondolkodóknak tulajdonítani. Egyszerűen azért használom fel e forrásokat, mert segítségükkel talán jobban megérthetjük a szabad társadalmi rend lényegét.

gek spontán rendjét teszik lehetővé (C. Petsoulas: 2001).¹³ Hayeki értelmezésben itt mindenképp bizonyos elemek (a rendnek megfelelő elemek) kiválasztódásáról van szó. Ebből legalább két dologra következtethetünk: egyfelől arra, hogy a spontán rend keletkezése és fenntartása evolúciós folyamat következménye lehet, és ennek értelmében a spontán rend és az evolúció kéz a kézben járhat; másfelől, pedig arra, hogy a spontán rend, és e rendhez végső soron hozzájáruló részek között igen szoros, kölcsönösségi függés áll fenn.

Ha a spontán rend létrejöttéhez fontosak bizonyos szabályok követése, akkor hogyan beszélhetünk a rend spontenitálásáról? Egy lehetséges válasz, hogy bizonyos szabályok léte alapvető feltétele a társadalom létének és működőképességének, miközben a követendő szabályok és az eredmény között nincs közvetlen deriválhatóság: azaz a szabályokból nem vezethető le a szabálykövető tettek összeredménye, amint az eredményből sem vezethetők vissza a szabályok (Bujalos: 2015: 67. In: Balogh – Nagy (szerk.), 2015).

Mindkettő, a *kiválasztódás*, illetve a követendő szabályok és az eredmény közötti *közvetlen deriválhatóság hiánya* túlmutat az emberi szándékon és racionalitáson. Arról van ugyanis szó, hogy a szabályok elsajátításának és szándékolt követésének (intencionális tudás) eredményét számos tényező, a cselekvő egyén szándékain túli, külső körülmény is meghatározza. Éppen ezért a *spontán rend* és a szocialisták által preferált *tervezett rend* közötti lényeges különbségek egyike például, hogy az előbbi – az utóbbival ellentétben – nem egyetlen elme tervezésének levetülése, és azt egyetlen elme vagy csoport elméje sem képes pontosan előre látni, vagy teljes mértékben ellenőrizni. (Még akkor sem, ha a spontán rend ezzel vesztít „tudományosságából”.) Lényeges azonban, hogy a spontán rend szabályok által védett rend, olyan, amely elviselhetően biztonságossá teszi az emberek számára a szabad társadalomban élést.

Záró gondolatként az egyén és közösség bonyolult viszonyában elmondható, hogy a szabad egyén több szálon is kötődik a társadalomhoz. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi rendet fenntartó *természetes* szabályokhoz való (szokások, hagyományok, hagyományos normák) érzelmi és/vagy ésszerű kötődés, illetve a *mesterséges* normák (jogi szabályok, normák) racionális követése („értelmes” engedelmesség?) olyan kötöttséget eredményez, amely elengedhetetlen feltétele nemcsak a társadalmi rendnek, hanem a társadalmi szabadságnak is.

---

13 Adam Smith „láthatatlan kéz” elvének továbbgondolásával a 19. század utolsó felében Carl Mengernek sikerült újraélesztenie a spontenitálás kérdését. Az egyéni érdekeket követő nem szándékolt következmények, vagy, az egyéni teleológiai tényezők nem szándékolt társadalmi eredményének” elvét hirdetve Menger érdekes magyarázattal szolgált: az intézmények (társadalmi egységek) adott módon (spontán kiválasztódás útján) fejlődtek, és ennek magyarázata, Menger szerint, hogy az egymással versenyben álló intézmények valamelyike (vagy egynéhánya) a részek cselekvésének hatékonyabb koordinációját biztosította, mint a vetélytársak, ezzel követendővé vált (váltak), kiszorítva a kevésbé hatékony egységeket. Menger idevágó gondolatai kapcsán lásd Hayek, 1995: 295.

A „MESTERSÉGES” REND FELÉ

A rend „természetes” jellege mellett a társadalmi rend „mesterséges” volta egyre nagyobb súllyal jelenik meg *John Stuart Mill* munkásságában. Ne feledjük viszont, hogy Mill „átmenetet” képez a liberalizmus „klasszikus” és „revizionista” változatai között, a *laissez-faire* elvét szentesítő minden fölötti „tökéletes egyéni szabadság”¹⁴ és az egyre fokozódó állami intervencióval összhangban lévő „társadalmi szabadság” között. Gondolatai egyfajta összekötő híd szerepét játsszák „rég” és „új” között, nem véletlen tehát, hogy a milli ambivalens attitűd „kiváló tükrözése a szívós individualizmusról a kollektívizmusra való áttérésnek” (Greenleaf, 1983: 104). Az sem könnyítette meg Mill dolgát, hogy a század közepétől a liberalizmus „találkozik” az egyre erősödő demokráciával,¹⁵ és a választójog kiterjesztése,¹⁶ valamint az egyre súlyosbodó szociális kérdések (Spencer például egyenesen ellenezte a szegények javát szolgáló szociálpolitikát) megoldatlansága rányomta bélyegét Mill gondolataira is.

A szabad társadalmi rend alapvető feltétele, milli értelmezésben, az egyéni szabadság érdekében történő kettős korlát felállításának, egyfelől az egyén, másfelől „mások” szabadságának védelméért. Miről is van szó? Egyrészt arról, hogy garantálni kell az individuum szabadságát¹⁷ azáltal, hogy határt szabunk a társadalom (többség) és állam elnyomó hatalma ellen. Másrészt biztosítani kell „mások” szabadságát azáltal, hogy határt szabunk az egyén szabadságának. Ez utóbbi addig terjedhet, amíg az egyén még nem árthat másoknak. Mill híres szavai szerint: „Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének a megakadályozása” (Mill, 1983: 54). E két korlát felállításával a szabad egyén egyben *individuum* és a közösségiség alapelvárásának eleget tevő *társas lény*. Igaz, Mill rendszeréből kiérződik az egyén elsőbbsége a közösséggel szemben, de a kettő között mégis kibontakozni látszik egyfajta egyensúly. Úgy tűnik, e kettős korlát képezi a szabad társadalmi rend alapját, de a milli rend alapja nem a mandevilli „egyéni

14 Joshep Hume 1847 decemberében egy parlamenti vitán elhangzott szavai ezek. Lásd Greenleaf, 1983: 30.

15 A liberalizmus és a demokrácia között az egyik lényeges különbség, hogy a liberalizmust elsősorban a hatalom mértéke foglalkoztatja, a demokráciát pedig az, hogy ki birtokolja a hatalmat. A kettő nem mindig fedi egymást, főleg ha a többség, egyén fölötti túlzott dominanciájára gondolunk.

16 Az első reformtörvényre (*Reform Act*) 1832-ben, majd a másodikra 1867-ben, végül pedig a harmadikra 1884-ben került sor, és ezek olyan mértékben terjesztették ki a választójogot, hogy minden politikai pártnak és ideológusnak át kellett gondolnia addigi álláspontját, politikai értékrendjét, hiszen egyre komolyabban kellett venni a „széles tömegek” igényeit, követeléseit.

17 A milli egyéni szabadság egy fontos kikötéssel járó „korlátlan” gondolati és cselekvési szabadság, ami azt jelenti, hogy az egyénnek joga van arra, hogy maga határozza meg magatartását, véleményét, céljait, válassza meg az erkölcsi értékrendje szerinti cselekedeteit, és a szabad nyilvánosság terepén szabad és nyilvános viták révén alakítsa személyiségének fejlődését.

vétkek” köz javára történő rejtélyes átfordulása, nem a „láthatatlan kéz” hatása, és nem a tökéletesség felé haladást jelentő egyetemes evolúció. E rend már nagyobb mértékű szervezés eredménye.

Mill aggodása, hogy a társadalom (többsége) komoly veszélyt jelenthet az egyéni szabadságra, a személyiség megfelelő kibontakozására, nem alaptalan, hiszen a korabeli demokratizálódási folyamat (és a szocializmus) tömegesedést hoz magával, és egyfajta kollektivizmus kibontakozását eredményezi.¹⁸ Ez a maga során a társadalom zsarnokságát hozhatja magával az egyén felett, hiszen a hatalommal rendelkező tömeggel szemben az „egyén elveszettnek érzi magát, tehetetlenné válik, jelleme elernyed, gyenge lesz”, vagyis „az egyének elvesznek a tömegben (Mill, 1983: 149). A demokrácia térnyerése azonban nemcsak a társadalmi többség, hanem a politikai többség súlyát is növeli, és ennek hatása érződik Mill gondolataiban, hiszen Mill egyfelől elismeri, hogy a társadalomtól elvárandó, hogy megelőző lépésekkel védelmezze az egyént, vagy akár büntesse, ha szükséges, másfelől, pedig indokoltnak tartja az állam beavatkozását a rend fenntartása és védelmezése érdekében.

Eddig nincs olyan nagy különbség Mill és a korábbi liberálisok elvei között. Ettől a ponttól azonban, amikor Mill állami beavatkozást hirdet, és állami gondoskodásról beszél, figyelembe véve az önmagukról gondoskodni nem képes embereket, akik „alkalmatlanok józan ítéletet hozni”, és amikor a *laissez-faire* elvét alkalmazhatatlannak tartja bizonyos esetekre, és inkább a kormány intézkedési lépéseit követeli, vagy amikor az államra háruló szolgáltatások egész sorát emeli ki (víz- és gázszolgáltatás, vasútfenntartás, útépités, közvilágítás, kórházak, iskolák, építése és fenntartása), akkor láthatóvá válik, hogy Mill egyre távolabb kerül a *laissez-faire* és a minimális állam világtól, Cobden és Spencer társadalmi rend értelmezéseitől. Ilyen megvilágításban, nem áll messze a valóságtól, hogy Mill nagyobb mértékben hajlott a kollektivizmusra, mint azt saját maga gondolta volna (Greenleaf, 1983: 109.), mi több, „valahol mélyen ott lappangott benne a szocializmusra való hajlam...”. (Beaulieu, 1891: 18). Robson megjegyzése sem meglepő, mondván, hogy „a fabiánusok többet köszönhetnek Millnek, mint bármely más mentoruknak” (Greenleaf, 1983: 113–114.)¹⁹. A liberalizmus „szocializálódása” rányomta bélyegét tehát Millre is, és ennek következményeként a milli társadalmi rend nem annyira spontenitáson, önszabályozó mechanizmusokon, hanem fokozottabb mértékben társadalmi és politikai szervezésen, szervezettségen nyugszik.

A szabad kereskedelem elfogadása, a hagyományos arisztokráciával szembeni ellenszenv, a szavazati jog kibővítése, az egyén „önfejlesztésének” szorgalmazása, a magántulajdon – mint jellemformáló – fontossága jellemzik **T.H. Green** gondolatait. Művében fokozott szerepet tulajdonít az államnak, és célja „eloszlatni azt a téves rö-

18 Az angol társadalom 19. századi fejlődését egyebek mellett az individualizmusról a kollektivizmusra való áttérés folyamata jellemzi. Lásd Greenleaf, 1983.

19 Ennek kapcsán lásd a fabiánusok két kiemelkedő képviselőjét: Shaw, B.(1889): *Fabian Essays*, London, Webb, S. (1890): *Socialism in England*, London.

geszmét”, hogy az állami beavatkozás önmagában rossz dolog. A társadalom működése és megfelelő haladása érdekében a cél, hogy törvények által eltüntessék az akadályokat, amelyek a szabad fejlődésének az útjában állnak. Sajátos elméletében Green az utilitarizmus ellen fordulva a liberalizmus és a kereszténység, az ésszerűség és a hagyományos erkölcs összebékítésén munkálkodott, és ezt úgy gondolta el, hogy az individuum beteljesülésében fokozottabb szerepet tulajdonít az államnak. A greeni társadalmi rend alapja valahol a teljes értékű állampolgárokká vált egyének társadalma, melyben a keresztényi erkölcsstan és a közhatalomban való aktív szerepvállalás, illetve jól meghatározott kötelességtudat jellemzi a társadalom tagjait. Az állam polgárainak kötelessége magában foglalja többek között a „polgár kötelességét az állammal szemben, illetve az egyének kötelességét egymással szemben” (Green, 1895: 29). Ennek alapján a társadalmi rend tulajdonképpen az *egyén, a szabadság, a közhatalom, az erkölcs és kötelesség* szintézisén alapul, mely szintézis tulajdonképpen két részt foglal magában. Egyfelől azt, hogy az egyének el kell ismernie mások szabadságát, miközben mások elismerik az ő hasonló szabadságát. Az egyénekben tudatosulnia kell e felismerésnek és kölcsönös elismerésnek, hiszen ez alapvető feltétele annak, hogy az egyén rendelkezzen a céljai megvalósításához szükséges szabadsággal. Másfelől a szintézis azt jelenti, hogy a közhatalom szerepének növelése elősegíti az egyének kibontakozását (ezzel növeli az egyéni szabadságot),²⁰ az individuum pedig erkölcsi és jogi kötelességeinek betartásával elérheti, hogy az egyén és állam nem egymással szemben álló, ellenséges felek, hanem közösen tevékenykedő partnerek legyenek. Ez a fajta együttműködés elképzelhető, ha „az akarat, nem pedig az erő az állam alapja” (Green, 1895: 121). Green nem új gondolatokkal, de a korábbi liberálisokhoz képest radikális megközelítéssel értelmezi a társadalom működőképességét is jelentő társadalmi rendet: erkölcsi megfontolásból indul ki, a keresztényi kötelességet emeli be elméletének középpontjába, miközben a közösségi beavatkozásnak, az állam szerepének is nyomatékos, határozott keretet ad. Az egyén és állam sajátos erkölcsi alapokon nyugvó egyensúlya, a hatalom növekvő, de nem túlzott szerepköre, és ezzel az individualizmustól a kollektívizmus felé közeledés képezi tulajdonképpen Green rendértelmezésének alapját.

---

20 Korábban is lehetett volna már említeni, de Greennél már egyértelműen jelentkezik a pozitív szabadság kérdése. A klasszikus liberálisok szerint a szabadság nem más, mint kényszertől való mentesség (valamitől való szabadság, azaz *negatív szabadság*). Green munkájában azonban fokozott hangsúlyt kap az állam aktív szerepvállalása az egyén szabadságának növelésében, vagyis a közhatalomnak biztosítania, de legalábbis támogatnia kell az egyéni kibontakozás feltételeit, ha szükséges (valamire való szabadság, azaz *pozitív szabadság*). Értelemszerűen a pozitív szabadság a célok megvalósítására helyezi a hangsúlyt, amint az Green gondolataiból is kivehető. A negatív szabadság nem teljes, és nem árul el semmit a kitűzött célok jellegéről. Az igazi szabadság, véli Green, a cselekedet céljára helyezi a hangsúlyt, azaz nem korlátozódhat pusztán a vágyra, hanem a vágy fokozatos teljesítésére is tekintettel kell lennie: „Amikor szabadságról beszélünk [...] akkor pozitív erőt vagy képességet értünk azon, mely erő lehetővé teszi, hogy megtegyünk vagy élvezzünk valamit, amit érdemes megcselekedni, vagy élvezni, és amit másokkal együtt tehetünk meg, vagy élvezhetünk” (R.L.Nettelship (ed.): »Works of Thomas Hill Green«, London, 1885–8, iii., 370–1 In: Greenleaf, 1983: 130).

A 19. század utolsó harmadában a brit társadalomban is jelentős változások menték végbe. A tömegek egyre erősebb követeléseikre reflektálni kellett, a „leszakadt milliók” számára reformokra volt szükség, és amint korábban is utaltam rá, a megváltozott légkört nemcsak a haladás, hanem a kollektívizmus szelleme is egyre inkább áthatotta. A liberalizmus válasza erre a *revizionizmus* volt, melynek kiemelkedő képviselője **L.T. Hobhouse**. Átlátva kora „gyakorlati teendőit” (nyugdíj, munkanélküliség, társadalmi biztosítás stb.) Hobhouse munkájában új tartalommal töltődnek fel az *egyén*, a *közösség*, a *felelősség*, az *állam*, a *szabadság*, az *egyenlőség* stb. fogalmak, miközben súlyeltolódások is észlelhetők e fogalmak között: a *közösség* és *felelősség* előtérbe kerül, az *egyén védelmezése* és az *beavatkozó* állam szerepe között megfelelő egyensúly teremődik, a *minimális állam* fogalma peremre szorul, a *szabadság* jelentése kibővül, az *egyenlőség* jelentősége pedig növekedik. E politikai fogalmak sajátosan értelmezett hálójá képezi Hobhouse társadalmi rend értelmezését.

Erre az alapra támaszkodva Hobhouse célja: az egyén és társadalom viszonyának sajátos harmóniáján nyugvó szociális reformok bevezetése, ami csak akkor lehetséges, ha az egyén egyértelmű dominanciája és a mechanikusan egymás mellett élő emberek pusztja összegéből származó társadalomértelmezés helyett egy sajátos szövődményű (szerves) társadalomban gondolkodunk, illetve az egyén és a társadalom közötti összhangra helyezük a hangsúlyt.²¹ E harmónia alapja az egyéni szabadság és az átgondolt fejlődés összebékítése. Az egyéni szabadság azonban „társadalmi” szabadsággá reformálódik, olyanná, amelyet egyformán gyakorolhat a közösség minden tagja. (Ez az elem már Millnél is markánsan jelentkezett), ennek pedig elengedhetetlen feltétele, hogy biztosítva kell legyen „az a jog, hogy mindenkivel a törvény rendelkezései szerint bánjanak” (Hobhouse, é.n.: 23.), és hogy az általános szabadság alapfeltétele „az általános korlátozás rendszabálya legyen” (Hobhouse, é.n.: 26) *A társadalmi szabadság (és a rend) egyik feltétele a társadalmi ellenőrzés*, vagyis az, hogy a törvény uralma alatt az egész társadalom kénytelen engedelmessé válik, mert „a szabad embernek igazi ura a közület” (Hobhouse, é.n.: 29). Hobhouse szerint a társadalmi rend (a működőképés társadalom) alapjai közé tartozik egyrészt az a sajátos szabadságértelmezés, amelynek értelmében a szabadság nem „maradék”, amely a hatalomnak a társadalomból való „ki-” vagy „visszavonulása” után marad, hanem tartalmazza a közösségi érdekeket szolgáló állami beavatkozást is. (Green szabadságértelmezéséhez hasonlóan a negatív szabadság mellett a pozitív szabadságot is.) A rend alapja másrészt, hogy a társadalmat nem atomizált egyének pusztja aggregációjaként kell értelmezni, melyben az önérdéktől vezérelt

---

21 A társadalom organikuságának elfogadása elég közel viszi Hobhouse-t a konzervatív társadalomértelmezéshez, ez viszont nem olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a század végére a brit konzervatívizmus liberalizálódott, a radikális szocializmus úgyszintén, és reformszocializmussá mérsékelődött, a liberalizmus pedig egyre távolodott „ön maga” korábbi, klasszikus változatától, és reformtörekvései során számos szociális elemet emelt be értékészletébe.

egyének boldogulása egyben ösztársadalmi érdekeket is szolgál, hanem az emberi közösség szerves szövedékének, amelyben intervenciós tevékenységek is szolgálják a közület érdekét.²² Harmadrészt, a társadalmi szabadság és társadalmi rend alapvető feltétele a törvény előtti egyenlőség, amelynek eléréshez (a milli kettős korlátra emlékeztető) legalább két lépésre van szükség: korlátok lebontására, és korlátok felállítására. Egyfelől le kell bontani azokat a korlátokat, amelyek a társadalom hierarchikus szervezetéből adódnak, hiszen e hierarchia révén tarthatnak fenn „bizonyos tisztségeket, bizonyos foglalkozási ágakat és talán általában a nevelésnek a jogát, vagy legalább az alkalmát bizonyos rangú és osztálybeli embereknek”. (Hobhouse, é.n.: 27). Másfelől, fel kell állítani azokat a korlátokat, amelyek elejét veszik annak, hogy az emberek önkényesen elnyomhassák egymást.

Hobhouse határozott abban, hogy az emberi haladás a társadalmi haladásban található meg, de társadalmi haladás nem képzelhető el rend nélkül. A renدهz azonban „összeműködésre” van szükség, de az együttműködéshez elengedhetetlen az állam, amely kényszerítő hatalmának használatával mindenkit ellenőrizhet határain belül, az egyéni szabadság tiszteletben tartása mellett. Az így kialakított rend szolgálhatja csak az élet fenntartását és jobbítását. Ahogy Hobhouse mondja, az emberek felé „Nem az állam dolga, hogy táplálja, lakással ellássa és ruházza őket. Az államnak csak az a kötelessége, hogy gondoskodjék róla, hogy a gazdasági viszonyok olyanok legyenek, amelyek között az a normális ember, akinek a lelkiülete, teste, vagy akaratereje ép, hasznos munkával magát és családját táplálni, lakással ellátni és ruházni tudja. A ‚munkához való jog’ vagy a ‚megélhetést biztosító munkabérhez való jog’ éppoly természetes, mint amilyenek a személyi jogok és a tulajdonjog. Más szóval *ezek is lényeges feltételei a jó társadalmi rendszernek*” (-Kiemelés tőlem) (Hobhouse, é.n.: 168–169). Talán nem túlzás azt állítani, hogy Hobhouse a „liberális szocializmusban” látja és láttatja a társadalmi rend, az emberi boldogulást elősegítő körülmények megteremtésének forrását.

Hobhousehoz hasonlóan **J. A. Hobson** is organikus entitásként értelmezi a társadalmat, mondván, hogy a kapitalizmus nyers formája, az atomizált egyének önző érdekei szerinti versengés, illetve a szélsőséges individualizmus nem elegendő a társadalom megfelelő szervezéséhez, berendezkedéséhez. A kapitalizmus klasszikus formájának „melléktermékei” (munkanélküliség, elszegényedés, háború stb.), illetve a megtermelt javak igazságtalan elosztása, figyelmeztet Hobson, olyan elfogadhatatlan következményekkel jár, amelyeknek eleve útját kell állni. A *laissez-faire* Hobson szerint halott, hiszen még elméletként sem felel meg a századforduló kihívásainak. Hobson liberalizmusának és ezzel a társadalmi rend értelmezésének alapját *a szükséges szociális reformok átfogó és szisztematikus rendszerének kidol-*

---

22 Ezzel az állítással Hobhouse két igen fontos dologra utalhat: egyfelől arra, hogy nem fogadja el a spontán rend valós voltát, másfelől arra, hogy jelentős mértékben elfordul a piac automatizmusának, önszabályozó jellegének elvétől, miközben egyre inkább elfogadja az intervenciós állam létjogosultságát a társadalmi rend és haladás érdekében.

gozásában, illetve a hatékony közösségi ellenőrzésben és szolgáltatásban kell keresnünk. Ez azzal jár, hogy a régi individualizmust az egyre kiterjedő közösségi tevékenységnek kell felváltania, ami egy organikus politikát igényel a társadalom újjáépítése céljából. Ez azonban szükségessé teszi a magántulajdon és a magánvállalkozás rendszerének jogi és gazdasági módosításait, amit Lord Randolph Churchill szavai is alátámasztanak: „Az emberek tudatában a tulajdont össze kell kapcsolni az ésszerűség és az igazságosság eszméivel” (Hobson, 1909: xi.), kiegészítve Hobson szavaival: „a társadalmi haladás organikus megtervezése egy új liberális tudatot igényel.” (Hobson, 1909: xii.) Ebben a felállásban tehát újra kell fogalmazni az állam fogalmát, illetve az államnak az egyénhez és a magánvállalkozáshoz fűződő viszonyát. Itt nem szocializmusról van szó, hangsúlyozza Hobson, „noha a fogalom tartalmazza a köztulajdon jelentős mértékű növekedését, és az ipar ellenőrzését” (Hobson: 1909: xii.) Ennek alapján lehet egy új társadalmi rendet létrehozni, amelyben a szélsőséges individualizmus háttérbe szorításával összhangba lehet hozni az egyén boldogulását a társadalmi jóléttel. Az „új idők” új kihívásai (munkanélküliség, öregségi nyugdíj, segélyek, stb.) az állam szerepének új alapokra helyezését igénylik, a gazdaságba való fokozottabb (és hatékony) állami beavatkozást követelnek. Ebben az értelemben az állam feladata „hozzáigazítani a gazdasági és morális környezetet az új egyéni és közösségi igényekhez azáltal, hogy biztosítja az egyének boldogulásához szükséges feltételeket, valamint szolgáltatásokat nyújt a rászorulóknak” (Hobson, 1909: 3)²³.

KÖVETKEZTETÉS

A fentebb bemutatott változások fényében megállapíthatjuk, hogy a 18. és a 19. századi brit liberalizmus képviselői fokozatosan átértékelték, és új alapokra helyezték a *társadalmi rend* jellegét, kialakulásának és fejlődésének ok-okozati összefüggéseit. Ebben az értelemben a konzervativizmus szelleméhez közel álló 18. századi brit liberalizmus a 19. század folyamán egyre inkább „racionalizálódott” és közeledett a szocializmus néhány alapvető elvéhez, olyan mértékben, hogy a századforduló környékén „revizionista” vagy szociálliberalizmussá alakult át.²⁴ E fejlődési ív többek között az egyén és közösség kapcsolatának átértelmezését is magával hozta (súlyel-

23 Az állami beavatkozások és szervezések kapcsán kihívó Hayek álláspontja. A liberalizmus korai képviselőire Hayek szerint az jellemző, hogy a spontán fejlődés evolúciós interpretációját adták, mondván, hogy a kultúra és az elme minden jelensége evolúció terméke. A kontinentális liberalizmus azonban a *konstruktivista racionalizmusra* épül, amelynek szellemében a jelenségek inkább átgondolt tervezés eredményei, és e liberálisoknak „az a meggyőződése, hogy lehetséges és kívánatos is minden kifejlődött (grown) intézményt előre elgondolt terv szerint újjáalakítani” (Hayek, 1967: 161. In: Bujalos István: ‚Hayek konzervatív racionalizmusa’, In: Balogh László Levente –Nagy Levente (szerk.), 2015: 63. Ha elfogadjuk Hayek elméletét, akkor Hobhouse és Hobson műveit minden bizonnyal áthatja a konstruktivista racionalizmus szelleme.

24 Ebben nem kevés szerepe volt a demokratizálódásnak, az egyre szélesebb tömegek politikába való „beemelésének”, azaz a választójog kiszélesítésének.

tolódások történtek a kettő közötti alá-fölé rendelési viszonyában, a kettő organikus szimbiózisának elutasításában vagy épp elfogadásában). Ezen túlmenően az állam szerepének, a közhatalom feladatainak (hatáskörök) és értelemszerűen a két legalapvetőbb politikai fogalom, a *szabadság* és *egyenlőség* újra meg újra értelmezései is nyomon követhetők a 19. század folyamán.²⁵ Ezek a változások persze nem lineárisak, de követhetők, és kellőképpen átláthatóvá tehetők a liberalizmus morfológiai (fogalomszerkezeti) elemzése, a társadalmi kontextusba ágyazott fogalmak analitikus feltérképezése révén.²⁶ E fogalmak morfológiai elemzése azonban túlmutat a jelen tanulmány határain.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.
- Balogh László Levente – Nagy Levente (szerk.) (2015): *Konzervatív reflexiók, reflexiók a konzervativizmusra*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Bayer József (2001): *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bujalos István (2015): 'Hayek konzervatív racionalizmusa' In: Balogh –Nagy (2015): 61 –72.
- Paul-Leroy Beaulieu P.L. (1891): *Modern Statein Relationto Society and the Individual*, Swan Sonnenscheein& Co., London.
- Bihari Mihály – Pokol Béla (1992): *Politológia*, Universitas, Budapest.
- Freeden, M. (2008): *Ideologies and Political Theory*, Clarendon Press, Oxford.
- Fukuyama, R. (2012): *A politikai rend eredete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fülöp Endre (2008): 'Friedrich August Hayek' In: *Phronesis* (Politikai filozófiai füzetek), 2008. 2. évf. 2. szám. (<http://www.phronesis.hu/pdf/phronesis2008tel.pdf>) (Letöltve 2015.08.15)
- Green, T.H. (1895): *Lectureson Principles of Political Obligation*, Longmans, Green and Co., London.
- Greenleaf, W.H. (1983): *The British Political Tradition*, Vol. I-II, Routledge, London.
- Hayek, F. (1967): *Studiesin Philosophy, Politics and Economics*,Routledge, London.
- Hayek, F. (1995): *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Hobhouse, L.T. (é.n.): *Liberalizmus*.

---

25 Nem meglepő, hogy Greenleaf a liberalizmus ambivalenciájáról (*The Ambivalence of Liberalism*), valamint „színeváltozásáról” (*The changingface of Liberalism*) beszél művében. (Lásd Greenleaf, 1983, II. kötet).

26 Az ideológiák morfológiai, fogalomszerkezeti megközelítése kapcsán lásd M. Freedon (1996): *Ideologies and Political Theory*, Clarendon Press, Oxford. Lásd még Nagy Levente (2013): *Brit Konzervativizmus*, Debrecen (habilitációs értekezés).

- J. A. Hobson, J.A. (1909): *The Crisis of Liberalism: New Issues of Democracy*, London, 1909.
- Kovrig Béla (1936): *Szociálpolitika*, Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Madarász Aladár (2014): ,A láthatatlan kéz – szemelvények egy metafora történetéből , In: *Közgazdasági Szemle*, 61. évf., 7 – 8. sz., 2014. július – augusztus (801 – 844).
- Mandeville, B. (1996): *A méhek meséje*. Kossuth Könyvkiadó.
- Mill, J.S. (1983): *A szabadságról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Morel, J. – Bauer , E. (2000): *Szociológiaelmélet*, Osiris Kiadó, Budapest.
- Parsons, T. (1978): *Action Theory and the Human Action*, The Free Press, London.
- Petsoulas, C. (2001): *Hayek's Liberalism and its Origins*, Routledge, London and New York.
- Spencer, H. (1909): *Alapvető elvek*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest (ford. Jónás János).
- The Problem of Social Order* (pdf) <http://www.sup.org/socialorder/Excerpts/Part%20I.pdf> (Stanford University Press) (Letöltve: 2015.08.10.)
- Toulmin, S. (1961): *Forewsight and Prediction*, LondonIn: Hayek,1995: 279.
- Wrong, D. (1994): *The Problem of Order: What Unites and Divides Society*,
- Weber, M: (1967): *Gazdaság és társadalom*. Budapest.

Drabancz M. Róbert

KESERŐ SZÁMVETÉS. A MAGYAR KISEBBSÉG VÉDELME ÉS AZ ISKOLÁZTATÁS KÉRDÉSE A MAGYAR SZEMLE KORAI SZÁMAIBAN

ABSZTRAKT

A magyar politikai elit az 1920-as években nagy gondot fordított a megszerzett hatalmának legitimációjára, melynek leghatékonyabb formáját a sajtó nyilvánosságban találta meg. Az „irányított nyilvánosság” kiépítésével sikeresen tudta megjeleníteni a közvélemény előtt politikai céljait. A technokrata szellemiségű Magyar Szemlében a kormányzat a nyilvánosságot leginkább foglalkoztató kérdéseket dolgozta fel, különösen a magyar társadalom szerkezetével és a kisebbségvédelemmel kapcsolatban jelentek meg írások. Nemzetiségi kérdésben az első világháborút lezáró békeszerződések elégtelen kisebbségvédelmi kereteit kritizálták, míg a kulturális ügyekben különös figyelmet fordítottak az oktatás és az iskoláztatás kérdésére. Az írások egyértelműen tükrözik a kormányzat azon célját, hogy a nemzetállamok kulturális egységesítését károsnak tartják, és sürgetik a nemzetközi közvéleményt a nemzeti kisebbségek hatékonyabb védelmére.

1. BEVEZETÉS

Az első világháborút követő politikai összeomlás, a területi és népességvesztéssel járó országvesztés a magyar nemzet korábbi konstrukcióját törte össze. A háború elvesztése, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a trianoni békeszerződés sokkja kiélezte a nemzeti problémákat. A magyar nemzet politikai koncepcióját a veszteségek és a fenyegetettség érzése motiválta. A politikai élet középpontjába a nemzeti sérelmek kerültek, így a revízió megítélésében a politikai elit számottevő társadalmi támogatottságra lelt.

Az egész nemzet céljaként megjelölt revízió segítségével Bethlen megfogalmazhatta, hogy „[...] ennek a nemzetnek erős vezetésre van szüksége [...]”, hiszen „[...] a nemzet nagyot tudott mutatni a múltakban, de mindig csak akkor, ha erős vezetés alatt állott [...]” (Bethlen 1933: 186). A nemzeti tematika új konstrukciója a

tekintélyelvű politizálás legitimációját szolgáltatta, így a veszteségek számbavétele alátámasztotta a politikai tér átrendezésének szükségességét.¹

Tanulmányomban a Magyar Szemle korai számait (1927-1928) vizsgálom a kisebbségi kérdés szempontjából. A történelmi Magyarország felbomlása, és a nemzet szétszóródása az ezeréves államiság legnagyobb katasztrófájaként került be a magyar köztudatba. A lap munkatársai arra vállalkoztak, hogy a kisebbségi magyarság tíz év alatt kialakult problémáira hívják fel az olvasóközönség figyelmét. A nehézségek számbavételével, valamint az utódállamok nemzeti homogenizációra törekvő agresszív politikájának bemutatásával a tanulmányok szerzői kritikáját adják a két világháború közötti időszak kisebbségvédelmének, ezzel teremtve meg a jogalapot a trianoni szerződések felülvizsgálatára.² A lap témáinak elemzésével pontos képet kaphatunk a 1920-as évek politikai elitjének gondolkodásáról, és azokról az elvekről, melyek mentén kialakították a nemzeti összetartozás új tartalmait.

2. A MAGYAR SZEMLE ÉS A POLITIKAI HATALOM

A konzervatív kormányzatnak a húszas években nem volt hivatalos lapja, de a Budapesti Hírlap számított kormány közeli félhivatalos lapnak. Rákosi Jenő, az újság tulajdonosa Tisza István híveként a liberális értékrendet képviselte, mely nehezen alkalmazkodott az új Magyarország körülményeihez. 1925-ben Nadányi Emil átvette a lapot, és a kormányzati politika szócsövévé tette.³ Azonban a technokrata színvonalú konzervatív gondolkör szellemi erejét mégis a Magyar Szemle Társaság köré tömörülő értelmiségi csoport szolgáltatta. A Magyar Szemle Társaság Bethlen István kezdeményezésére alakult, és elsődleges feladatának tartotta egy reprezentatív

---

1 A hegemon pártrendszerek elméletét Giovanni Sartori dolgozta ki, amikor a politikai pártok szerkezete alapján alakította ki rendszerét. Amennyiben Kelet-Közép-Európára próbáljuk adaptálni az elméletet, akkor az autoritás fogalma röviden így jellemezhető: 1. Az első világháborút követő idők jelentős politikai harcokat hoztak (forradalmak, polgárháborúk, katonai puccsok). 2. Az alkotmányok korlátozását az instabil politikai környezettel magyarázták, (nem tagadják meg a parlamentarizmust, csak a negatív jelenségek kiküszöbölését hirdették). 3. Sor került a demokrácia elveinek szűkítésére (politikai szabadságjogok, pártok szabad működése stb.). 4. Hatalmi struktúrában a parlament helyett a kormányzati hatalom erőkörebe tartozó elemek erősödnek meg (állam, hadsereg). 5. Az új politikai konstrukcióban a hatalmi elit alkotmányban is megerősíti hatalmi pozícióit. A témáról bővebben: Sartori 2003.

2 Magyarország külpolitikai aktivitása a húszas évek második felében teljesedett ki, egyrészt a szövetséges keresésében (Bethlen István olaszországi útja 1927. április 4-6.). Másrészt Harold Sidney Rothemere lord konzervatív angol sajtómágnás, a *Daily Mail* című lap tulajdonosa vállalkozott arra, hogy lapjában kampányt indítson a trianoni békeszerződés revíziójának érdekében. Az első cikket 1927. június 21-én közölte a lap „Magyarország helye a nap alatt” címmel.

3 Nadányi Emil (1881–1933) újságíró. Nagyváradon született, jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. 1903-tól a Budapesti Napló, a Pesti Hírlap, a Magyar Szó, az Országos Hírlap munkatársa. 1908-tól Kolozsvárott szerkesztette a Tisza István politikáját támogató Kolozsvári Hírlapot, 1915-ben Budapestre-re költözött, és megalapította félhivatalos kormánylapként a 8 Órai Újságot, ennek főszerkesztője haláláig. 1927-től egyúttal a Budapesti Hírlap Rt. Vezérigazgatója volt. Fő műve: Parlamentí küzdelmeink 1904-1913 (Bp., 1914).

magyar nyelvű folyóirat: a Magyar Szemle megjelentetését. A lap alapvetően betöltötte feladatát, teret engedett a reform-konzervatív értelmiség önszerveződésének, és biztosította a konzervatív elit rekrutációját. Az újságban folyamatosan jelentek meg cikkek a magyar társadalom anómiáiról és az ország geopolitikai viszonyairól. A vállalkozás méreteit a legplasztikusabban a következő adatok dokumentálják: 642 szerző 2560 közleménye (mintegy 18 000 oldalnyi szöveg) látott napvilágot 199 folyóiratszámában, 46 kötetben. Az 1927 szeptemberében indult s a német megszállást követően, 1944 áprilisában betiltott folyóiratot 1938 decemberéig Szekfű Gyula szerkesztette, 1939-től Eckhardt Sándor vette át a szerkesztőség irányítását. Szekfű ekkor sem vált meg az újságtól: szerzőként is gyakran szerepelt, s a szerkesztőbizottság alelnökeként továbbra is jelentős befolyása volt a lapra. (Saád 1989)

A Magyar Szemle Társulat volt a folyóirat éltetője és mozgóereje. Élén a folyóirat alapítói: gróf Bethlen István miniszterelnök és Kornfeld Móric báró, felsőházi tag, a Weiss Manfréd Művek egyik igazgatója álltak. A társulat szerkesztőbizottságában kezdettől fogva az utolsó számig Bethlen István töltötte be az elnöki tiszteletet. A társulati választmány elnöke 1933-ig Hóman Bálint, alelnökei: 1928-ig Magyar Géza, majd Gratz Gusztáv voltak. 1933-tól Bethlen István lett a társulat elnöke, s az alelnöki posztot Ravasz László töltötte be.⁴ A szerkesztőbizottság és a választmány közéleti szereplőkből, az akadémikus tudományosság és a politika világának képviselőiből tevődött össze. Ez a társadalmi elit hatalmas szellemi és anyagi potenciált képviselt, identitás- és mentalitásalakító tényező lett, megadta a bethleni konzolidáció technokrata konzervatív jellegét. Kulturális tőkénk révén a laphoz közel álló személyek a politikai, gazdasági és kulturális mező egészében képviselték a lap szellemiségét. A társadalmi tőke erején és a Társaság kapcsolatrendszerén keresztül jól érzékelhetővé válik a kormányzat laptámogatási rendszere. Az irányított nyilvánosság kulcseleme volt, hogy egyes lapokat kivettek a piaci környezetből, és állami megrendelésekkel, szubvenciókkal támogatták.⁵ Az 1927-ben alapított folyóirat társadalmi bázisát Bethlen István rangja, Horthyval való kapcsolata, miniszterelnöki tisztsége adta, ez leginkább a megrendelések és támogatások formájában mutat-

---

4 Az alapítók szándékát jól mutatja Bethlen István levele, melyben összefoglalja a lap alapításának eredőit: „[...] a nemzet politikai nevelésének kérdése állandóan foglalkoztatott, hiszen a közügyekben való részt vételnek a kor szelleménél fogva elkerülhetetlen általánossága éppen e nevelés híján rejt magában súlyos veszélyeket. Ábrándok, melyek az elérhetetlenért, vagy éppen a károsért lelkesítenek; majd csalódottság, mely a szükségessé szemben is közönyössé tesz, váltakoznak gyakran az öntudatra ébresztett, de kellő tudással el nem látott tömegek lelkében. Mindkettő talaja lehet a nemzet igazi érdekeit veszélyeztető demagógiának. Szükséges tehát a valóság és a lehetőségek ismeretének terjedése, hogy a veszély ellen vértelve legyünk, s hogy a nemzet magában és ne csak a nemzet vezetőiben legyen meg a céltudatos, fokozatos haladás biztosítéka.” In. Bethlen István levele Jancsó Benedeknek. Közli: Huszár 1993.

5 A Magyar Szemle Társaság iratanyagát Bisztray Gyula dolgozta fel és rendszerezte. Bisztray 1936-tól dolgozott a folyóirat szerkesztőségében, és a következő évtől a Magyar Szemle Társaság főtítkára lett. Az újságíró elfoglaltsága mellett a Vallás- és Közoktatási Minisztérium dolgozott 1945-ig. Lásd. Bisztray Gyula iratanyaga, OSZK Kézirattára, Fond 7.

kozott meg. Az állami megrendelések viszonylag nagy példányszáma, valamint a magán-előfizetőknél magasabb árú közületi előfizetések biztosították az újság folyamatos megrendelését. A Szemle legfontosabb megrendelője az egész korszakban a kultusztárca volt, mely állandóan magas példányszámban fizetett elő a lapra (1928 júliusában 420 példányt), azon felül a Társaság által kiadott könyveket, többezres példányszámban vásárolta meg a könyvtárak és iskolák számára. A megrendelések mellett jelentős volt a miniszterelnökség rendszeres dotációja, mely Bethlen miniszterelnöksége alatt havi 3000 pengőt tett ki. A rendszeres havi támogatások mellett a kormányzati adminisztráció is mindig pozitívan bírálta el a lap kérelmeit.⁶ A lap finanszírozásának harmadik elemeként olyan gazdasági vállalkozások megrendeléseit említhetjük, melyek az előállítási ár felett fizettek elő a folyóiratra. A Magyar Nemzeti Bank vezetősége szoros kapcsolatban állt a Magyar Szemle Társasággal, hiszen Baranyai Lipót, a bank elnöke a Társaság választmányi tagja volt.⁷ Általában elmondható, hogy a kormány közelében lévő lapok (Napkelet, Társadalomtudomány) hasonló szerkezetben kapták meg a támogatásaikat, melyek segítségével az egész vizsgált korszakunkban megjelentek.⁸

A Magyar Szemle programja a század első két évtizedének baloldali (polgári-szocialista) radikalizmusától éppen úgy elhatárolódott, mint a népi eszmevilág – ekkoriban még főként Szabó Dezső ihlette – romantikájától és mitikus hajlamától, amely a folyóirat indításának idején talált lelkes követőkre az értelmiségi ifjúság mozgalmaiban. A hangsúlyozottan a középutasság jegyében kialakított művelődési és szociális program célkitűzéseit Szekfű a következőkben foglalta össze: „[...] *a lelki kapcsok fenntartása és megszilárdítása, mely a trianoni határok közé szorult magyarságot köti össze leszakított testvéreivel [...] a szociális megértés életre keltése, [...] mai társadalmunk legsúlyosabb jelensége.* A lap feladata volt még, [...] *annak*

6 1930-ban a Társaság folyóirat- és könyvkiadásra 32 000 Pengő értékben papírt importált Angliából, melynek vámtételét (7000 P) a kormányzat elengedte. Vö. OSZK Kézirattár, F7/2273.

7 A társadalmi tőke jelentőségét jól mutatja Balogh Józsefnek, a Társaság titkáranak pályafutása. Balogh József 1893-ban született zsidó értelmiségi családban. Tanulmányait Budapesten, Berlinben, Münchenben és Freiburgban végezte, itt 1918-ban védte meg doktori fokozatát irodalomtörténetből. Tudományos munkássága az antik korról és a kora keresztény patrisztika világról szólt. Közeli jó barátja, Kornfeld Móricz révén került kapcsolatba Bethlen Miklós körével, valamint a konzervatív Magyarországot reprezentáló Szekfű Gyulával. Egyik kigondolója és első főtáka lett a Magyar Szemle Társaságnak. A harmincas évek polarizálódó politikai nyilvánosságában az angolbarát, liberalizálódó konzervatív politika értelmiségi bázisát adta. Kornfeld Móricz révén az anyagi függetlenségét is biztosítani tudja, mert a Láng Izzógyárban kapott névleg munkát. 1933-ban hozta létre a *Société de Nouvelle Revue de Hongrie*-t, majd 1936-tól indította el a *Hungarian Quarterly*-t; a negyvenes évek elején a *Parthenon Klasszikusok* könyvsorozatával az emberi humánusra hívta fel a figyelmet a háborús körülmények között. Lásd. Balogh József iratai. MTAK Kézirattára, MS/ 4523.

8 A Napkelet támogatási rendszere is hasonló elvek mentén szerveződött. A folyóirat mögött találjuk a Magyar Irodalmi Társaságot, melynek megalakításában Klebelsberg Kunó és gróf Zichy Rafaelné, a korszak mértékadó közéleti személyisége játszott főszerepet. Kettőjük levelezésében többször szerepel utalás az állami dotációra és az arisztokrácia támogatásaira. Lásd. Gróf Zichy Rafaelné levelei. OSZKK Levelestár (1921. jún.21. és júl. 21–22. levelek)

tudatossá tétele, hogy a mi kultúránk, melyet a magyar népfaj itt, Európában, ezeréves keresztény országban, a mindenkori európai szellemmel szoros kapcsolatban termelt ki, ez a kultúra a mi legnagyobb, egyetlen kincsünk, melyet semmi idegen törekvésnek fel nem áldozhatunk.” Tizenhét éven át számról számra követhető az alapvető szempontoknak az érvényesítése. Szekfű felismerte a közvélemény jelentőségét, így a munkatársakkal szemben támasztott alapkövetelményeket pontosan meghatározta: „*Szélesebb körökhöz nem szólhatunk akadémiai magasságból, viszont íróinkat és szakembereinket, kik a politika, tudomány és irodalom területein otthonosak, egészen szokatlan, új feladat elé állítjuk, ha szélesebb köröknek szóló, de mégis beható, de mégsem újságba való cikkeket kérünk tőlük.*” (Szekfű 1927: 1-4).

A Magyar Szemle arculata: a múlt századi és konzervatív hagyományokon építkező, ugyanakkor a modern revüírás követelményeinek is megfelelő stílus és szerkezet rövid idő alatt kialakult. Szépirodalomra nem tartott igényt a szerkesztőség, az olvashatóságot – a konzervatív értekezések emelkedettségével együtt is –, a gördülékeny stílust megkövetelte, valamint kezdettől fogva szorgalmazta néhány karakteres műfaj meghonosítását. Az arculatformáló műfaj az esszé, melynek legemlékezetesebb darabjai a Szekfű által írt történetpolitikai tanulmányok. Ez a szigorúan 10–12 oldalas, elegáns megfogalmazású, a professzionális követelményeknek megfelelő, ugyanakkor az akadémikus értekezéstől idegen asszociációkra is hajló, az aktuális politikai témákra érzékeny műfaj hamar meghonosodott a folyóiratnál (Saád 1989).

3. A MAGYAR TÁRSADALOM ÉS A MAGYAR KISEBBSÉG

Az első világháborút lezáró békeszerződések új elemmel gazdagították a nemzetközi jog rendszerét. A Nemzetek Szövetsége által koordinált nemzeti kisebbségek védelme olyan szerződéses rendszer, mely nem általában, hanem az egyes államok számára állapított meg kötelezettségeket.⁹ A kialakult új rendszer célja volt, hogy a kisebbségeknek a mindenkori többséggel azonos jogállást biztosítson az oktatás, a nyelvhasználat és bizonyos speciális helyzetekben. A szerződések révén alakult ki és szilárdult meg a nemzeti kisebbségek fogalma, melyen azon csoportokat értették, akik az anyaállamtól elszakadtak, és saját kultúrával rendelkeztek (Csányi 2004).

A kisebbségi magyar sors kérdését taglaló íráskor programadó cikke a Magyar Szemle első számában jelent meg *A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa* címmel. A tanulmány szerzőjében a téma egyik legje-

9 A győztes hatalmak eltérő módon szabályozták az egyes államok nemzeti kisebbségeinek védelmét. Egyrészt a szövetségesnek tekintett és jelentős területeket kapó országokkal (Lengyelország, Románia, Görögország) speciális kisebbségvédelmi szerződést írtak alá, másrészt egyes vesztes államok (Ausztria, Bulgária, Törökország, Magyarország) békeszerződésében külön kisebbségvédelmi rendelkezéseket iktattak be, harmadrészt külön szerződésekben és nyilatkozatokban (Finnország) próbálta megvédeni a nemzeti kisebbségeket.

lentősebb kutatóját, az erdélyi származású Jancsó Benedeket tisztelhetjük.¹⁰ A szerző írásában precízen fogalmazta meg a magyar társadalom és a nemzeti kisebbség viszonyrendszerét. Meglátása szerint az Osztrák-Magyar Monarchia széttörése, és a magyar állam megcsonkítása nem teremtette meg Közép-Európa tartós békéjét. Ebben az új államjogi helyzetben az jelenti a legnagyobb újdonságot, hogy az „állítólagos” elnyomókból elnyomottak és az elnyomottakból elnyomók lettek. Meggyőződése az, hogy a kisebbségi kérdés nagyobb veszedelmet jelent Európa békéjére, mint a világháború előtti nemzetiségi kérdés (Jancsó 1927).

Az elismert történész eszmefuttatásában összegzi azokat a tennivalókat, melyek a magyarság integritásának visszaállításához szükségesek. Felhívja az olvasóközönsége figyelmét arra a tényre, hogy a területi egység megteremtése nem reális az adott politikai viszonyok függvényében.¹¹ A politika és a társadalom alkotóképeségét a kulturális egység (nemzeti integritás) fenntartására, valamint a magyar érdekek határozott képviselőjére kell fordítani. El kell érnie a magyarságnak azt, hogy a nemzeti kultúrától és az anyanyelvüktől ne fosszák meg a kisebbségben élőket. A gondolatmenet végén az eddigieknél aktívabb és erőteljesebb fellépésre szólítja fel a szerző a nemzet egész közösségét.¹²

Az új nemzetkoncepció első látványos és nagy érdeklődést kiváltó cikke Ottlik Lászlónak a Magyar Szemlében megjelent *Magyar nemzet — cseh birodalom* című írása volt.¹³ Az 1928. februári számban megjelent tanulmány részletesen ecsetelte az új cseh uralom tarthatatlanságát és diktatórikus jellegét, hisz „*Csehország népszavazás nélkül, a fegyverek jogán és a nagyhatalmak erőszakos diktátuma alapján jutott Felvidék birtokába.*” A cseh politikai elit célja egyértelmű volt, a magyar vármegyék felbomlasztásával egy gyarmati állapot létrehozása Szlovákiában, mely a magyar politikai elit érdekérvényesítő erejét végleg megtörte volna. Ugyanakkor a szerző áthidalhatatlannak látta a cseh polgári oligarchia és a szlovák parasztság közötti szakadékot. Nyilvánvalónak tartja, „[...] *hogy az egész csehszlovák nemzeti-mozgalom mozgatói el voltak tökévelve, a tótságot még közömbössége dacára, sőt*

---

10 Jancsó Benedek (1854–1930) tanár, publicista, történész, a MTA levelező tagja. Tanulmányait a kolozsvári és a bécsi egyetemen folytatta, majd 1887-től középiskolai tanárként helyezkedett el. 1907-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban foglalkozott a nemzetiségi ügyekkel. Írásaiban foglalkozott a felnőttoktatás kérdésével, a román kisebbség népességtörténetével és politikai-ideológiai mozgalmaival. Cikkei a Budapesti Hírlapban, valamint a Magyar Szemlében jelentek meg.

11 Bethlen István miniszterelnökként nyilatkozataiban inkább a realitáshoz közelebb álló revíziós minimumot (a magyar nyelvű lakosság egy államban való egyesítése) képviselte. Az 1931-es kormányváltás után jelennek beszédeiben az integrális revízió elemei.

12 Bethlen István 1927. május 27-én hirdette meg az „aktív külpolitika” és a „jogos követelések” alapján álló új külpolitikai koncepciót.

13 Ottlik László (1895–1945) a két világháború közötti konzervatív akadémiai filozófus nemzedék egyik legismertebb és legtermékenyebb képviselője volt. Írásai a Társadalomtudományban, illetve a Magyar Szemlében jelentek meg. Munkáiban gyakran foglalkozott a nacionalizmussal, illetve a nemzet kérdéseivel, valamint a demokrácia és a diktatúra elméleti kérdéseivel.

akarata ellenére is „megmenti” a szláv kultúra számára.” A szerző érthetetlennek tartotta a törekvéseket, mivel a szlovákok megvetették az új cseh hatalmat, akikkel a nyelvi rokonságon túl semmi más nem kötötte össze őket. Történelmileg motiváltabbnak tartotta a magyar hatalom visszaállítását, hiszen „[...] amit a cseh nemzet nem adhat meg,[...] nyugodtan megadhatná a magyar: a felvidéki autonómiát.” Ottlik tanulmányában a történelmi romantikus felfogásának a jegyeit fedezhetjük fel: a Kárpát-medencei együttélés egy sajátos politikai és gazdasági egységet teremtett, melyet a mohó és ellenséges szomszédok hitványsága felrobbantott. A szerző gondolatmenetében a „*natio hungarica*” összetartozásának tudata felette áll a nyelvi rokonságnak és a két külön nyelv, két nemzetiség egy ugyanazon nemzetet takart. Meglátása szerint az etnikai összetartozáson felépülő Közép-Európa torz valóságot eredményezett, a területiális szemléleten alapuló új nemzeti eszme elfogadható lesz majd minden nemzetiség számára (Ottlik 1928: 112–121).

Az 1927-es év történései nem csak az aktívvá váló és dinamizálódó magyar külpolitikáról, valamint a reális revízió elméleti előkészítéséről szóltak, hiszen a folyamatban lévő optáns perek¹⁴ mellett nagy visszhangot váltott ki a magyar sajtóban a romániai diákpogromok ügye.¹⁵ A román kormány és a diákság megállapodása után Nagyváradon tartották meg Románia addigi legnagyobb egyetemi kongresszusát. Az esemény célja egyértelmű, hiszen a döntően magyar lakosú, és jelentős zsidósággal rendelkező város ideális terepet adott az új hatalom eszméinek terjesztésére. A főleg paraszti háttérrel rendelkező román diákok egészségtelennek tartották a fennálló értelmiségi arányokat, egyértelmű céljuk volt a nemzetiségiek egyetemi végzettséghez való jutásának megnehezítése.¹⁶ A kongresszus szinte természetes módon vezetett el a nagyváradi, majd a kolozsvári pogromokhoz.¹⁷ Magyary Géza kommentálja a romániai események kapcsán a kisebbségek érdekvédelmére hívja fel olvasók figyelmét.¹⁸ Meglátása szerint a magyarság számára a kisebbség védel-

14 Az optánskérdésről kialakult magyar álláspontot lásd. Markó 1927.

15 Az első világháborút lezáró békeszerződéseknek szabályoznia kellett az új területű államok polgárainak jogállását és tulajdonviszonyait. Az új szerzeményekkel együtt többmilliós magyar nemzetiségű lakosság is került az országokhoz, akik jelentős földbirtokkal rendelkeztek. Ez a gazdasági erő keresztelte az újjáalakult államok politikai érdekeit, ezért a kisantant országai földreformok sorozatával tették tönkre a kisebbségi magyar földbirtokosokat. A reformok ellen tiltakozó birtokosok nagy része Magyarország állampolgáraként lépett fel, hiszen a trianoni szerződés lehetőséget ad az egyéneknek az állampolgárság megválasztására (ún. optálás). A magyar kormányzat felkarolta a nemzetközi szervezetek előtt az optánsok ügyét, mely így éveken keresztül jelen volt a nyilvánosságban és a politikai közbeszédben.

16 A kongresszus legfontosabb követelése a román „*numerus clausus*” bevezetése volt.

17 Érdekes eleme a magyarországi recepciónak, hogy a közvélemény a nagyváradi és kolozsvári pogromok eseményeit magyarok elleni támadásnak értelmezte, pedig a hivatalos magyarországi politika éppen a zsidóság és a magyarság közötti határ kiépítésére törekedett. Vö. Rigó 2012.

18 Magyary Géza (1864–1928) jogtudós, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Felsőfokú tanulmányait Pozsonyban és Budapesten végezte, majd a kecskeméti és nagyváradi jogakadémiákon tanított. 1907-től a polgári eljárásjog rendes tanáraként oktatott a pesti egyetemen. A Magyar Szemle Társaság alelnökéként nagy hatással volt a lap szellemiségére.

me nemcsak általános emberiség kérdése, hanem „[...] *reánk nézve valóságos létkérdés is*” (Magyary 1928).

A neves jogtudós a kisebbségvédelmi eljárás lényeges reformját fejtette ki cikkében.¹⁹ Meglátása szerint a kisebbségek védelmét nem az egyes országokra vagy a politikai viszonyok mentén sodródó Nemzetek Szövetségére kell bízni, hanem jogi alapokra kell helyezni. Az Állandó Nemzetközi Bíróság rendelkezik olyan tekintéllyel, melyet felhasználva alkalmassá válhat a kérdés kezelésére.²⁰ A magyar kormányzat már 1922-től határozottan azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségek kérdéskörét nemzetközi jog rendszerében kell kezelni.²¹

4. A KISEBBSÉGI MAGYAR ISKOLÁZTATÁS KÉRDÉSE

A nemzetállami keretek megteremtése mindenhol együtt járt a kulturális homogenizáció kérdésének előtérbe kerülésével. Az egységes nemzeti tér kialakításának első feltétele a terület elfoglalása és a hatalmi viszonyok átalakítása. A nemzeti közösségek társadalmi szerkezetének megváltoztatása és a kulturális identitás intézményeinek felszámolása már egy újabb lépést jelent az egységes nemzeti tér kialakításában. A folyamatoknak természetes következménye, hogy a megerősödő és egységessé váló nemzeti térben a történelmi tények átalakításával (meghamisításával) kialakul az egységes nemzetállam modellje. A húszas évek politizáló értelmisége egyértelműen az iskoláztatás kérdését tartotta – a hatalmi viszonyok mellett – a nemzeti kisebbségvédelem legfontosabb kérdésének, hiszen a nemzeti identitás szempontjából életbevágóan fontos a magyar iskolahálózat fenntartása.

Barabás Endre írása az erdélyi magyar és a román együttélés kulturális lehetőségeit értelmezte, ugyanis a kevert lakosságú Erdélyben a román hatalom kultúrznak megteremtésével kívánta elérni az egységes nemzeti kultúrát.²² A téma szakér-

---

19 A békeszerződésekben létrehozott védőmechanizmus két részből állt: egy „*politikai*” jellegű, a Népszövetség által kiküldhető vizsgálóbizottsági kontrollból, mely az újonnan létrejött államokban ellenőrizhette a kisebbségek helyzetét, illetve a „*jogi kontrollból*”, mely az Állandó Nemzetközi Bírósághoz fordulás lehetőségét jelentette. Mindazonáltal a kisebbségek védelme főleg az egyes államok belső problémája maradt. Vö. Csányi 2004.

20 Magyarország már 1922-től azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségvédelmet objektívben kell tenni. Ennek egyik jelentős állomása lett volna a kisebbségi szervezetek teljes jogú jogi alanyként való elismerése.

21 Magyarországot Apponyi Albert képviselte a népszövetségben, és ott többször is kifejtette nézetét a nemzeti kisebbségek védelméről. Javasolta, hogy a kisebbségek sérelmeivel a hágai Nemzetközi Bíróság foglalkozzon. Vö. *Apponyi beszéde a párisi sajtóban*. Nyírvidék, 1924/208. szám.

22 Barabás Endre (1870-1945) pedagógus, közgazdasági szakíró, publicista. Nagyenyeden tanítóképzőt, majd Budapesten polgári iskolai tanítóképzőt végzett. 1903-tól a Kolozsvári Állami Tanítóképző tanáraként dolgozott, 1911-től a dévai tanítóképzőt vezette. A román hatóságok 1919 novemberében kiutasították az országból, Magyarországon telepedett le. Publicistaként az erdélyi és magyar oktatásügy kérdésével foglalkozott (Magyar Kisebbség, Magyar Szemle). A romániai magyar oktatásügyről írt munkái napjainkban is forrásértékűek (A magyar iskolaügy helyzete Romániában: 1918-1941).

tőjeként a szerző cikkében megjegyzi, hogy Románia a kisebbségi szerződésében²³ megfogadta: „[...] az állami iskolákban anyanyelven fognak tanítani, [...] a nemzeti kisebbségek iskolákat állíthatnak fel, s ezeket az állam arányosan fogja segíyezni, [...] ezeken felül a székelyeknek és a szászoknak egyházi és iskolai autonómiát engedélyez.”(Barabás 1928: 155)

A kisantant országainak a nemzetiségi politikáját vizsgálva szinte természetnek látszik, hogy az új hatalmi elit a speciális kisebbségvédelmi szerződésekben elfogadott garanciákat nem építette be az ország jogi berendezkedésébe. Minden kérdésben a többségi szempontot érvényesítették, mely szerint [...] az ország háromnegyed román többségével szemben az egynegyed kisebbség nem élvezhet privilégiumokat.”(Barabás 1928: 156). Ebben a szellemben jelent meg az 1924-es „Elemi oktatásról” szóló törvény, melynek kultúrzóna paragrafus a nemzeti homogenizációra törekvés egyértelmű megfogalmazását adja. A paragrafus azokról a megyékről rendelkezett, melyek az első világháború után kerültek Romániához. Ezekben az új közigazgatási egységekben célként hirdette meg a hatalom az oktatásban és a közművelődésben a román nyelv elsőbbségét. A kulturális kormányzat a magyar felekezeti oktatástól megvonta a támogatást, valamint az állami fenntartású intézményekben szorgalmazta a román tanítók alkalmazását a magyar származásúakkal szemben.²⁴ A szerző joggal figyelmezteti az olvasóit, hogy ez csak a kezdet volt, hiszen a közoktatási miniszter (C. Angelescu) 1927 augusztusában már a székelőföldi tanügyi autonómia felszámolását hirdette meg.

A kisebbségi iskolarendszert ért sérelmek nem értek véget Romániával, ugyanis Sziklay Ferenc hasonló helyzetet tárt az olvasóközönség elé.²⁵ A jeles irodalmár cikke a csehszlovákiai kisebbségek jogainak megsértését tárgyalta.²⁶ A két világháború közötti időszak „legdemokratikusabb” államának tartott Csehszlovákia a kulturális egységesítés tekintetében nem tért el az autokratikus romániai gyakorlattól, ugyanis a földreform (értsd: birtokelkobzások) végrehajtásával szétzúzta a kisebbségi magyar társadalom erejét, valamint a közigazgatás átszervezésével és a nagyarányú betelepítésekkel csökkentette a magyarok arányszámát az egyes járásokban. A nyelvhasználati jogot szabályzó törvény²⁷ az ország területén 20%-os cenzust alapított meg. Ennek értelmében, ahol a lakosság lélekszáma e küszöb felett

23 Románia 1919. december 9-én Párizsban írta alá a kisebbségi szerződését.

24 1924. évi 176-os számú törvény (Legea pentru învățământul primar si normal-primar).

25 Sziklay Ferenc (1883–1943) középiskolai tanár, író, újságíró. Iskoláit Kassán végezte, majd Kolozsváron szerzett bölcsészdoktori diplomát. Több városban is tanított (Pozsony, Szatmár), részt vett az első világháborúban. 1919-től a kassai Esti Újság, majd Prágai Magyar Hírlap munkatársa volt. 1938-tól a kassai tankertületben dolgozott.

26 Csehszlovákia a saint-germaini szerződésben (1919. szeptember 10.) garantálta a kisebbségek jogait. A szerződés 7. cikkének 3. bekezdése szerint: „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallás, a sajtó útján történő, vagy bármely közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken.”Vö. Popély 1990.

27 1920. évi 122-es törvény a nyelvhasználatról, valamint az 1926-os 17. számú nyelvrendelet szabályozza a kérdést Csehszlovákiában. Lásd. Gerencsér 2004.

van, az ügyfél saját nyelvén képviselheti a jogait, valamint írhatja kérvényeit. Ezek után a cikk szerzője nem tartja meglepőnek a közigazgatás átszervezését, mert így a járások területét úgy alakították át, hogy „[...] elvesztették a kisebbségi nyelvhasználati jogot.” (Sziklay 1927: 283).

A saint-germaini szerződés szövege szerint a vallási, a faji vagy a nemzeti kisebbségeknek jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot kell kapniuk, mint a többségi csehszlovák állampolgároknak. A szerződésre hivatkozva az elemi és polgári iskolákra vonatkozó törvény széles jogokat biztosít a felekezeteknek, valamint a kisebbségeknek az iskolák működtetésére.²⁸ Ennek a törvénynek azonban nincs hatása a nemzeti kisebbségek életére, hiszen a törvény végrehajtását a magyar uralomtól elvett területeken (Szlovenszókó és Ruszinszókó) felfüggesztették. Ezek után Sziklay már nem tud bízni a „szabad” és „demokratikus” Csehszlovákiában, ahol a nemzeti kisebbségek jogainak gyakorlását politikai eszközökkel akadályozták meg.

5. TANULSÁGOK

A 20. század új kihívásokkal szembesítette a trianoni Magyarország politikai elitjét. A szétesett történelmi Magyarország romjain kellett megteremtenie a nemzet újfajta konstrukcióját, melyben a hatalom legitim gyakorlása mellett kiemelkedően fontos szerepet kapott a nemzeti integritás feltételeinek kialakítása. Ebben az összetett és a politikai osztály egészét megmozgató feladatban a hatalomközeli technokrata szemléletű értelmiség került előtérbe, hiszen a sajtónyilvánosság csatornáin keresztül lehetőség nyílt azoknak a témáknak a megjelenítésére, melyek mentén a húszas évek magyar gondolkodói megfogalmazták integrációs igényeiket. A Magyar Szemlében megjelent cikkek döntően az elavult társadalmi berendezkedés kritikáját adták, valamint az egységes nemzettudat kérdést vizsgálták. Az utódállamok kisebbségi magyarságának sorsa nagyban függött a régi Magyarország romjain építkező új nemzetállamok politikai elitjének akaratától.

Az első világháborút lezáró szerződések először teremtették meg annak a lehetőségét, hogy a nemzetközi jog eszközével lehessen a kisebbségeket (etnikai, vallási, nemzeti) megvédeni. A kísérlet nem sikerült, hiszen sem a nemzeti kisebbségeket nem tudta a kialakult rendszer megvédeni, másrészt a nemzetállamok erőszakos kulturális egységesítését sem sikerült megfékezni. Az erőszakos, sematikus gondolkodó és a hatalmi célokot előtérbe helyező nemzetállami gondolkodás egy teljesen ingatag Kelet-Közép-Európát eredményezett, mely képtelen volt önmaga érdekeinek a sikeres képviselésére. A kisebbségi magyar társadalom erői megroppantak, nem maradt más számára, mint bizakodni egy új hatalmi rend eljövételében.

---

28 1919. évi 189-es iskolatörvény

Felhasznált irodalom:

- Barabás Endre (1928): Az erdélyi magyar és román kultúrzónák. Magyar Szemle. 1928/2. szám. 154–162.
- Bethlen István (2003): Bethlen István gróf beszédei és írásai. Genius Kiadó. Bp., 126.
- Csányi Edina (2004): A kisebbségvédelem és egyes jogi kérdései. Jogelméleti Szemle. 2004/4. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/csanyi20.html> (Utolsó letöltés: 2015. 09. 21.)
- Gerencsér Balázs (2004): Nyelvi jogok-törvények. Az 1920. évi csehszlovák nyelv-törvény. Magyar Kisebbség. 2004/4. szám. 93-104.
- Huszár Tibor (1993): A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927-1937. Valóság. 1993/12. szám. 69.
- Jancsó Benedek (1927): A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. Magyar Szemle. 1927/1. szám. 50-57.
- Magyary Géza (1928): A kisebbségek védelme. Magyar Szemle. 1928/1. szám. 44–48.
- Markó Jenő (1927): Az optánsok pere Románia ellen. Magyar Szemle. 1927/3. szám. 286-292.
- Ottlik László (1928): Magyar nemzet – cseh birodalom. Magyar Szemle. 1928/2. szám. 112-121.
- Popély Gyula: A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. Regio: kisebbség, politika, társadalom. 1990/1. szám. 68.
- Rigó Máté (2012): A felejthető pogrom. Az 1927-es nagyváradai zavargások fogadtatása. BUKSZ, 2012/2. szám. 126–141.
- Saad József (1989): Magyar Szemle: repertórium és tartalomelemzés. Bp., Szabó Ervin Könyvtár- Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet. 5–40.
- Sartori, Giovanni (2003): Összehasonlító alkotmánymérnökség: a kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Szekfű Gyula (1927): A magyar folyóirat problémája. Magyar Szemle. 1927/1. 1–4.
- Sziklay Ferenc (1927): Kisebbségi jogfogyatkozás Csehszlovákiában. Magyar Szemle. 1927/3. szám. 281–286.

Dráviczki Sándor

A PEDAGÓGIAI TANTÁRGYAK OKTATÁSA AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI TANÍTÓKÉPZŐKBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

ABSZTRAKT

*A tanulmány Északkelet-Magyarország tanítóképzőiben a pedagógia tantárgyak oktatását vizsgálja a két világháború között. Északkelet-Magyarországon a mai Magyarország Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéjét értjük. Ezen a területen a jelzett időben három középfokú tanítóképző működött: Nyíregyházán az állami tanító- és a református tanítónőképző; Kisvárdán a Szent Orsolya-rendi tanítónőképző. A szabolcsi képzők mellett a vizsgálatunkat „kibővítettük” azokkal a tanítóképzőkkel, amelyek 1919-ig és 1938–1944 között újra Magyarországhoz tartoztak, s a „teljes” Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa megyék területén voltak találhatóak. Az összehasonlítás így már a munkácsi állami tanító, az ungvári görög katolikus tanító- és tanítónő-, a szatmárnémeti római katolikus tanító- és tanítónő-, valamint a református tanítónőképző intézetekre is kiterjed. A vizsgált időszakban bemutatásra, elemzésre kerülnek a 4 éves, az 5 éves és a hároméves líceumi és kétéves tanítóképzős osztályllyal kombinált öt éves középfokú tanítóképzés ideje alatt megjelenő tantervek, tan-
könyvek, a pedagógia tantárgyakra fókuszálva.*

1. BEVEZETÉS

Magyarország északkeleti részén a tanítóképzés hosszú múltra tekint vissza. Legkorábban 1779-ben Nagykárolyban, majd 1793-ban Ungváron hoztak létre képző intézeteket, melyek kialakulásukkor a normaiskolához kapcsolódó tanítóképzési szisztémát valósították meg. Ezeket követte 1841-ben a máriapócsi Szent Bazil-rendi tanítóképző, mely 1865-ig működött. Ez az intézmény az egri képző mintájának megfelelően az új típusú pedagógusképző kifejlődését mutatta, azaz az alapszintre épülő középfokú tanítóképzést. 1847-ben indítottak képzőt az evangélikusok Nyíregyházán és a római katolikusok Szatmárnémetiben. A szatmári képző a nagykárolyi mesterképző áthelyezésével jött létre. Hazai vonatkozásban viszonylag korán,

1857-ben nyílt meg az első tanítónőképző Szatmárnémetiben a római katolikusok jóvoltából. 1873-ban a nyíregyházi evangélikus tanítóképző a fenntartás anyagi nehézségei miatt Eperjesre költözött át. A térségben újabb képzők felállítására csak a századfordulót követően került sor. 1902-ben a görög katolikusok Ungváron, 1903-ban a reformátusok Szatmárnémetiben nyitottak tanítónőképzőt, majd 1914-ben Munkácson és Nyíregyházán kezdte meg működését állami tanítóképző.

Északkelet-Magyarországon 1914-ben az előbbi ismertetésnek megfelelően Nyíregyházán, Munkácson, Ungváron és Szatmárnémetiben működtek tanító-, illetve tanítónőképzők: Nyíregyházán és Munkácson állami fiú, Ungváron görög katolikus fiú és leány, Szatmárnémetiben református leány és római katolikus fiú és leány. Hozzájuk csatlakozott 1918-ban a kisvárdai római katolikus leányképző. A képzési idő minden intézetben az 1881. évi 655. és 15.369. sz. miniszteri rendelet értelmében 4 év volt.

2. A NÉGYÉVES TANÍTÓKÉPZÉS KORA

A négyéves tanítóképzés idején a vizsgált intézetekben a VKM. 1911. június 30-án kelt 78.000. sz. rendelettel kiadott Tanterv és Tantervi Utasítások voltak a mérvadóak. Ez az általános részében kimondta, hogy „*A tanítóképző-intézet szakiskola. Feladata, hogy művelt, hivatásukat értő és szerető tanítókat bocsásson ki a népiskola számára.*” (Tanterv és Tantervi Utasítások 1911: 55.) A teljes képzési idő alatt az elméleti pedagógia összóraszama heti 10, és a gyakorlati képzésre fordítható idő heti 8 óra volt. Ez jóval több, mint amennyit ma bármelyik tanítóképzőben a pedagógia oktatására fordítanak. Az intézetek szakiskolajellegét nemcsak a pedagógiai tárgyak adták, hanem az is, hogy már az első évtől kezdve minden tárgy feldolgozásakor kiemelték az elemi iskolai vonatkozásokat. A heti óraszám minden osztályban 36 volt. Ezt még növelték a tanfolyami órák (egészségügyi, csecsemő-, gyermekvédelmi, szociológiai). Ez a tanterv a korszak legkorszerűbb szaktudományi ismereteit tartalmazta, és ez a gyakorlati képzés színvonalát is emelte. A túlterhelést azonban nem szüntette meg, sőt a tananyag még új tárgyakkal is bővült. A tanításnak nagy hangsúlyt adott, miszerint „*az a tanár és az osztály közös munkája legyen, ahol a tanár főként irányítson*” (Bajkó –Vaskó1974: 134.). A tanítóképzést továbbra is az eötvösi szellem hatotta át, amely a leendő tanítók fontos feladatának tartotta a hivatás- és emberszeretet kialakítását, a megfelelő általános, szaktárgyi, pedagógiai ismeretek elsajátítását.

A tanító- és tanítónőképző intézetek heti óratervében minimális eltérés mutatkozott. A leányoknál az ének-zene és a szlőjdórák száma eggyel kevesebb volt, de az ő képzésükben heti 2 órában női kézimunka tantárgy is szerepelt.

A neveléstan keretén belül az I. évfolyamon a testi élet ismertetése, a II. évfolyamon a lelki élet ismertetése került sorra, a III. évfolyamon népiskolai nevelés- és oktatástan, a népoktatásügy szervezete, a IV. évfolyamon pedig a nevelés története

című tantárgyakat oktatták. Az I. évfolyamon az ungvári fiúképzőben Guzsvenitz Vilmos – Klinda Károly (Guzsvenitz – Klinda 1919.) tankönyvét, a többi északkelet-magyarországi képzőben Quint József (Quint 1914.) tankönyvét használták. A testi élet ismertetése című tárgy bevezető tanulmányként szolgált a pedagógiába. Célja az volt, hogy a leendő tanítót megismertesse az emberi szervezettel és a szervezet működésének törvényszerűségével. Az anyag feldolgozásakor a három hangsúlyozott szempont (az élettani, egészségügyi, neveléstani) közül az élettani emelkedett ki. A lelki élet ismertetése című tantárgy keretén belül Kornis Gyula (Kornis 1912.), illetve az ungvári képzőkben Guzsvenitz Vilmos (Guzsvenitz 1920.) könyvét dolgozták fel. Mindkét könyv logikai ismereteket is közvetített (fogalom, ítélet, következtetés), és nem csak lelki jelenségekkel foglalkozott. Kornis a gondolkodás pszichológiája anyag rész keretén belül a nevelés egyik fő feladatát abban látta *„hogya gyermek lelkében célszerű és hasznos asszociációkat”* (Kornis 1912: 41.) teremtsünk. Asszociáción a képzeteknek azt az összetartozását értette, melynek erejével az egyik képzet a másikat felidéz. Harmadéven Weszely Ödön: Népiskolai oktatástan (Weszely 1914.) és Baló József: A magyar népoktatásügy szervezete (Baló 1906.) című tankönyveket tanították. Weszely tankönyve három részre tagolódott: neveléstan, tanítástan, módszertan. A nevelés céljaként a következőket fogalmazta meg: *„Az ember igazi értékét nem a tudás, nem az anyagi boldogulás, nem a testi erő vagy ügyesség adja meg, hanem erkölcsi jelleme.”* (Weszely 1914: 18.). Az általános cél mellett a nevelésnek különös, speciális, formális és materiális céljait különböztette meg. A tanítás célját alárendelte a nevelés céljának. *„A nevelés szempontjából azért tanítjuk a gyereket, hogy belássa, értelme odáig fejlődjék, hogy maga is belássa, mi a helyes, mit kell cselekednie. Ez a helyes belátás bizonyos ismereteken alapul”*. (Weszely 1914: 110.). A tanítás célján a nemzeti műveltség elemeinek átadását értette. A neveléstan részben a fegyelmezést, a fegyelmezés eszközeit, eljárási módjait és az „irányzó” fegyelmezést (akarat nevelését), a tanítástanban a tanítás fogalmát, anyagát, elrendezését, módszereit és technikáját tárgyalta, a módszertanban pedig a népiskolai tantárgyak oktatását vette sorra. Baló József tankönyve a hazai közoktatásügy szervezetének általános, a népiskolák szervezetének pedig részletes ismertetését adta. A nevelés története tantárgyhoz Erdődi János (Erdődi 1907.), illetve a szatmárnémeti ref. Leányképzőben Baló József (Baló 1905.) tankönyveit használták. A két tankönyv szerkezeti felépítésében különbség mutatkozott. Erdődi külön tárgyalta az általános neveléstörténetet és Magyarország neveléstörténetét, ezzel szemben Baló József tankönyve így fogalmaz: *„A magyar pedagógia fejlődését egészen nem szakíthattam ki az általánosnak fejlődéséből, de azt mégis kellő gondban részesítettem. ... Szóval arra törekedtem, hogy nevelés-történetemben összefüggő szerves folyamatot láttassak.”* (Baló 1905: 1.). A magyar neveléstörténetet az egyetemes neveléstörténet fejlődési folyamatában tárgyalta. Mindkét szerző kiemelten foglalkozott az újkor és a népoktatás történetével.

Az 1911-ben megjelenő új tanterv szükségessé tette új képesítővizsgálati szabályzat kiadását, ami első ízben 1911-ben, majd változatlan formában 1914-ben jelent meg. A dokumentum megszüntette a vizsgatárgyak zsúfoltságát, és az egy alkalommal megtartott vizsgákat évfolyamokra osztotta, bevezetve az osztály-, osztályképesítő és befejező képesítővizsgákat.

Osztály- és osztályképesítő vizsgálatot minden évfolyamnak kötelező volt tenni. Az első, másod- és harmadéves rendes növendékek vizsgálatai csak szóbeliek, a negyedik évfolyamosoké szóbeliek és írásbeliek voltak. Az 1914-ben megjelenő Képesítő-vizsgálati Szabályzat (Képesítő-vizsgálati Szabályzat 1914.) szerint a „befejező képesítő-vizsgálatok” részei: a., írásbeli, b., gyakorlati, c., szóbeli vizsgálat. Az írásbeli tétele a neveléstudományi tárgyak köréből került ki. A szóbeli vizsgát megelőzte a tanítási gyakorlat, ahol előre elkészített tervezet alapján kellett legalább negyed, legfeljebb fél óráig tanítani. A szóbeli vizsga hit- és erkölcsstanból, neveléstudományból, magyar nyelvből és irodalomból, magyar nemzet történetéből, magyar alkotmánytanból és Magyarország földrajzából állt. A szabályzat 76.§-a az egyházi ének és zene képesítéséről rendelkezett. E vizsgálatokat a befejező képesítővizsgálatok lezárása után, a záróértekezlet előtt felekezetenként, a teljes bizottság előtt kellett megtartani. A munkácsi képzőben lehetőség volt magyar nyelvű képesítésen kívül német vagy rutén, az ungvári képzőkben rutén nyelvű képesítést is szerezni. Ezt a képzőkben a növendékek és a térség lakosságának nemzetiségi összetétele tette szükségessé, ugyanis ilyen nyelvű népiskolák is működtek a területeken. Szatmárnémetiben a képesítővizsgálatok részét képezte a német nyelv is. Az I. világháborút követően, 1919 elején a román hadsereg Szatmárnémetit, a csehszlovák hadsereg Ungvárt és Munkácsot szállta meg. A trianoni békekötés következtében az említett tanítóképzős városok Romániához, illetve Csehszlovákiához kerültek. 1919 őszén a román intervenció hadsereg Nyíregyházát is megszállta, az intézet épületeit lefoglalta. Emiatt az 1919/20-as tanévben a tanítás mindvégig szünetelt a nyíregyházi intézetben.

Szatmárnémetiben a tanítóképzők mint magyar nyelvű intézetek 1919 után egyre több nehézséggel küzdöttek. A román közoktatásügyi minisztérium 1922-ben a római katolikus fiúképzőt, 1924-ben pedig a református leányképzőt be is záratta. A római katolikus leányképző tovább folytathatta működését. A román törvények értelmében a képzők hét évfolyamúak voltak, s alsó (3 év) és felső (4 év) tagozatra oszlottak. Az alsó tagozatba a negyedik elemi iskola elvégzése után lehetett jelentkezni. Miután a szatmári intézetbe a gimnázium IV. osztálya után vették fel a növendékeket, az 1926/27. iskolai évtől a régi magyar I. II. III. és IV. osztály elnevezést IV. V. VI. és VII. osztály elnevezés váltotta fel. Ez volt az úgynevezett felső tagozat. 1935-től az új román iskolai törvény a nyolcadik osztály felállítását is elrendelte.

Felvidéken, ami a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került, az összes állami magyar tanítóképző intézetet megszüntették, illetve szlovák tannyelvű iskolákká alakították át. A munkácsi állami fiúképzőben ennek megfelelően 1919-től

beszüntették a magyar nyelvű oktatást. Az ungvári görög katolikus fiú- és leányképzőben 1921-től ruszin nyelven tanultak, s ilyen tanítási nyelvű népiskolára nyertek képesítést. Aki magyar tanítási nyelvű népiskolára is akarta képesíttetni magát, annak rendszeresen kellett hallgatni magyar nyelvi tanórákat is. A görög katolikus leányképzőben 1921-től évenként 40 növendék volt felvehető, és ebből 25-30 fő szerzett képesítést magyar tanítási nyelvű népiskolára is. A görög katolikus fiúképzőben a magyar nyelvet mindvégig tanították, előbb kötelező tantárgyként, majd 1937-től rendkívüli tárgyként. A csehszlovák állam a tanítóképzőket az átvett osztrák törvények alapján nem szakiskolának minősítette, hanem a középiskolák közé sorolta. A tanítóképzők négy évfolyamúak voltak, s a középiskola négy alsóbb osztályának az elvégzése után 16 éves korukban léphettek be a tanulók a képzőkbe (Nagy 1939.).

3. AZ ÖTÉVES TANÍTÓKÉPZÉS KORA

Magyarországon a tanítóképzés ötévéssé alakítása az 1920-as évek elején történt. Előbb hatosztályos képzőt terveztek, de az egyre nehezedő gazdasági helyzet megakadályozta ennek a megvalósítását. Végül a kormány 1923. évi 81.986. sz. rendelete a tanítóképzést öt évfolyamban határozta meg.

A nyíregyházi és kisvárdai képzőkben 1923-tól a rendelet alapján a tanulmányi idő 5 év lett. 1928-ban Nyíregyházán a reformátusok leányképzőt alapítottak. A képző kiépülését követően a nyíregyházi tanítónőképző is 5 évfolyammal funkcionált. Az általam vizsgált területen ennek megfelelően Nyíregyházán állami fiúképző és református lányképző, Kisvárdán római katolikus lányképző működött az ötéves képzés ideje alatt.

A tanítóképző 5 évre való felemelésének megfelelően új Tanterv és Utasítás életbe léptetése vált szükségessé, ami 1923-ban és 1925-ben jelent meg. Ez a tanterv bizonyos szervezeti és tartalmi változtatásokat foganatosított, melyeket a tanítóképzők mint szakirányú nevelő-oktató intézetek igényeltek. A tananyag pontos meghatározására, célszerű csoportosítására törekedett. A régi tantervi anyag némely részletét mérsékelten csökkentette, ugyanakkor nagyobb teret biztosított a pedagógiának, a módszertannak és a gyakorlati tanításnak. A heti óraszámot a régi 36 órával szemben 30 órában állapította meg. Mind a három szabolcsi képzőben a tanítás ennek megfelelően az 1925. évi Tanterv és Utasítás általános óraterve szerint folyt (Tanterv és Utasítások 1925.). A négyéves képzéshez viszonyítva a hit- és erkölcstan óraszám az új tanterv szerint kettővel emelkedett. A neveléstudomány is nőtt 3 órával, s valamennyi pedagógiai tárgyat, szemben a korábbiakkal, egy évvel később dolgozták fel. A tanítási gyakorlatok óraszámát egyvel emelkedett, s a kedvezőbb eredmények érdekében csoportrendszerrel s többtagozatú gyakorlóiskolát kívántak bevezetni. A német nyelv óraszámát kettővel nőtt, de tanterve tartalmában a régi maradt. Nem változott a történelem, a magyar nyelv és irodalom, az alkotmánytan és a mennyiségtan óraszámát. A földrajzét egyvel emelkedett, míg a rajz és a szépírás

óraszámát eggyel csökkent. Megváltozott a természetrajz–kémia tananyagbeosztása, és az órák száma is nőtt eggyel. A fizika változatlan óraszám mellett a gyakorlatiasságra törekedett, míg az egészségtan anyaga kibővült a népbetegségek és csecsemőápolás ismeretével, eggyel növelve az óraszámot. Szintén eggyel nőtt a gazdasági ismeretek óráinak száma. Jelentősen, 4 órával csökkent az ének és zene óraszám, s csak egy hangszer tanulását kívánták meg. Az ének-zene tanításában ugyanakkor kics csoportos rendszerre adódott lehetőség. Az egyházi éneket mint rendkívüli tárgyat kiterjesztette a három felső osztályra, ezzel támogatta a kántorképzést. Meg kell még említeni a testgyakorlást, melynek célja és anyaga maradt a régi, de az óraszám kettővel emelkedett.

Az 1925-ös Tanterv és Utasítás a tanítóképzés feladatát „*egészséges, vallásos és hazafias, művelt, hivatásukat értő és szerető tanítók nevelésében*” (Tanterv és Utasítások 1925: 7) határozta meg. A tanterv az iskola feladatának meghatározásában átvette a régi tanterv törekvéseit, de új szempontokat helyezett előtérbe: a vallásos alapot és az ebből meghatározott hazafias szellemet. A kor uralkodó eszméje a „keresztény-nemzeti” eszmeiség volt. A revíziós célok elérése érdekében is szükségesnek tartották a széles körű oktatást, nevelést a „neonacionalizmus” jegyében, szem előtt tartva a kultúrfölény elméletét.

A tanterv új pedagógiai tantárgyat nem vezetett be. Elhelyezkedésükben anynyi változás történt, hogy az iskolaszervezetten átkerült a neveléstörténet mellé. A szabolcsi képzőkben második évfolyamon változatlanul Quint József: A testi élet ismertetése című tankönyvét tanították (Quint 1914.), mely 1928-ban már harmadik kiadásban jelent meg. Harmadik osztályban Kornis Gyula korábbi lélektan tankönyve helyébe ugyanezen szerzőnek Lélektan és logika (Kornis Gyula 1927.) című könyve lépett. Ez a könyv a régebbivel szemben részletesebben tárgyalta a gyermek egyes lelki jelenségeinek fejlődését, főképp W. Stern és K. Bühler művei alapján. Negyedik évfolyamon a tankönyv szerzőjének személye nem változott, de a tankönyv maga igen. Weszely Ödön régi könyvének új változatát adta ki Nevelés- és tanítástan (Weszely 1928.) címen, s ehhez kapcsolódott egy másik, most önállóvá vált tankönyv, a Népiskolai módszertan (Weszely 1931.). A Nevelés- és tanítástan első kiadása (1905) még a Herbart-féle pedagógia elveket vette alapul. Minden újabb kiadás (1910., 1914., 1917., 1922.) egyre függetlenebb lett ettől a pedagógiai irányzattól, és a gyermektanulmány eredményeire alapozott. A kultúrfilozófián és az értékelméleten alapuló pedagógia gondolatai is egyre nagyobb tért nyertek. A súlypont a legújabb kiadásban az erkölcsi s általában a kulturális értékekre és a tanuló öntevékenységére helyeződött. Weszely a nevelés általános célját továbbra is az erkölcsi jellem kialakításában látta. A neveléstan fejezetén belül testi, erkölcsi, vallásos, nemzeti, esztétikai és munkára neveléssel foglalkozott. Ugyanezen az évfolyamon 1931-től a kisvárdai képzőben Weszely könyvei helyett Drozdy Gyula – Frank Antal: Neveléstan, tanítástan, módszertan (Drozdy – Frank 1931.) című könyvét használták. A szerzők szerint a nevelés célja „*az ember rendeltetéséből*

bontakozik ki. *E rendeltetés lényege az eszmények felé való törekvés. Akinél ezt a törekvést végleg biztosítottuk, annál már elérjük a nevelés célját, az már személyiség.*” (Drozdy – Frank 1931: 7.). A nevelés közvetlen célját a helyes cselekvésben, közvetett célját a jellem kialakításában és végső célját a személyiség kialakításában látták. Elképzelésük szerint a „*személyiség vallásos szellemben való önneveléssel szolgálja nemzetét.*” (Drozdy – Frank 1931: 8.). A tanítás célját hasonlóan értelmezték, mint Weszely. Az utolsó évfolyamon neveléstörténelemből Frank Antal – Német Imre, (Frank – Németh 1930.), iskolaszervezetanból Váradi József (Váradi 1942.) tankönyveit tanították. Frank Antal – Német Imre könyve nagy teret engedett a XIX. és XX. század pedagógiai irányzatainak. A kötet végén Összefoglaló áttekintés cím alatt problémátörténeti fejezetek találhatók. Az Iskolaszervezetan tankönyv részletesen foglalkozott a magyar közoktatásügy és a magyar népiskola szervezetével. A hatályban lévő jogszabályokra hivatkozott, de történeti kialakulását is bemutatta. A szerző szerint a tantárgy célja, hogy „*a tanítónövendékek ráeszméljenek a köznevelésnek és az iskolának a nemzet életében való nagy szerepére, megismerjék a népnevelésnek a nemzetnevelés egészével való összefüggését, és tisztán lássák a magyar közoktatásügy szervezeti egységét, ... a tanító nevelői, oktatói és ügyviteli tenni valóit.*” (Váradi 1942: 1–2.).

1925-ben a VKM. 132. 802/1925. sz. rendelete nyomán jelent meg az új Képesítővizsgálati Szabályzat. Az osztályképesítő-vizsgálatok megszűntek, az egyes befejezett tárgyakat minden osztály végén osztályvizsga zárta le. Képesítőre csak az mehetett, aki az V. osztályt elvégezte. A szabályzat a képesítővizsgálatot a következő tárgyra redukálta: hit- és erkölcsstan (szóbeli), neveléstudomány (szó- és írásbeli), magyar nyelv és irodalom (szó- és írásbeli), a magyar nemzet története (szóbeli), alkotmánytan (szóbeli), Magyarország földrajza (szóbeli), mennyiségtan (írásbeli, esetleg szóbeli is), tanítási gyakorlat (gyakorlati). A dokumentum azzal a reménnyel látott napvilágot, hogy további tudásbeli emelkedést fog eredményezni azokban a tárgyakban is, amelyek nem tárgyai a tanítóképesítő-vizsgálatnak.

A tanítóképzés megváltozott szervezete szükségessé tette egy új Rendtartási Szabályzat kiadását, s ez 1929-ben jelent meg. Újításokat vezetett be az osztályozásnál, lehetőséget biztosított az érettségivel rendelkezőknek különbözeti vizsga letételével tanítóképzőben történő továbbtanulásra. A felvételekkor előnyt biztosított bizonyos társadalmi rétegeknek. (Tanügyi dolgozók, köztisztviselők gyerekeinek és nagycsaládból származóknak.) Tartalmazta mindazon elveket, melyek az iskola életét szabályozták. Két szempontból jelentett lényeges haladást. Egyrészt a tanítóképzők sok adminisztratív ügyét a többi közép fokú iskola adminisztrációjával azonos módon oldotta meg, a másik nagy vívmánya, hogy csak szükségszerű kapcsolatot tartott fenn a tanítóképzők és a kir. tanfelügyelők között. A képzőintézetek ügyeinek felsőbb vezetését, felügyeletét és belső életének irányítását a tanítóképző-intézetek kir. főigazgatóságára ruházta át.

4. A HÁROMÉVES LÍCEUMI ÉS KÉTÉVES TANÍTÓKÉPZŐS OSZTÁLYVAL KOMBINÁLT ÖTÉVES TANÍTÓKÉPZÉS KORA

A tanítóképzés alakulásában az 1938/39-es tanévben következett be változás. Az 1938. évi XIII. és XIV. tc. a 4 éves líceum után a 2 éves tanítóképző akadémiák szervezését rendelte el. A törvény értelmében az 5 éves képzőintézeteket ettől a tanévtől kezdve kellett fokozatosan líceummá átszervezni, vagy pedig fokozatosan megszüntetni. A líceum gyakorlati irányú középiskola volt, és érettségivel zárult, mely jogosítványt adott a tanítóképző akadémiákon való továbbtanulásra. A két évfolyamú akadémiai képzés végén a jelöltek terv szerint államvizsgán szereztek volna tanítói oklevelet. A tanítóképzők líceummá történő átszervezése ugyan megkezdődött, de az akadémiák megszervezése már elmaradt. 1941-ben a VKM. 55. 600-as rendelete megtiltotta a líceumok IV. osztályának megnyitását, s kötelezte a harmadéves líceumi növendékeket a képző IV., majd V. évfolyamán való továbbtanulásra. A tanítóképzés továbbra is ötéves maradt, és középfokú iskolában folyt. A kormányzat csak 1946-tól adta meg a líceumi IV. osztályok nyitásának lehetőségét, amikor is a tanulók a III. líceumi osztály után választhattak a líceumi, illetve a képzős IV. osztály között.

1938-ban mindhárom szabolcsi intézetben a VKM. 1938. XIII. tc.-e értelmében beindultak a líceumi osztályok, ugyanakkor a képzős osztályok is működtek tovább, mivel ekkor még volt képzős II–IV. osztály is.

Az 1938-as I. bécsi döntés következtében Ungvár és Munkács, az 1940-es II. bécsi döntés következtében Szatmárnémeti újra Magyarország határain belülre kerültek.

A munkácsi állami és a két ungvári görög katolikus képzőben az 1938/39-es tanévben megnyíltak a líceumi I. osztályok. (A munkácsi képző koedukált intézetként működött.) Minden évben újabb líceumi osztályok indultak. 1941-ben a nyíregyházi, a kiskvárdai, a munkácsi és az ungvári képzőkben is az országos „fejlődésnek” megfelelően hároméves líceumi és kétéves tanítóképzői oktatás keretében folyt a képzés.

1940-ben, Szatmárnémetiben csak a római katolikus leányképző működött. Még abban az évben megszervezték az intézetben a líceumi I. osztályt, és a II. évfolyam is líceummá alakult át. Az 1942/43-as tanévtől már teljesen bekapcsolódtak a magyar tanítóképzés rendszerébe. A városban a reformátusok 1941-ben indították újra a megszüntetett leányképzőjüket, minden évben egy újabb osztály indításával. A római katolikusok is újra megszervezték tanítóképzőjüket, melyet 1943-ban sikerült egy elsős líceumi osztállyal beindítani.

Az 1938/39-es tanévben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1938. XIII. tc.-e értelmében a tanító- és tanítónőképző intézetek I. osztálya helyett líceumi I. osztályt kellett megnyitni. A líceum a törvény szerint gyakorlati középiskola volt, mely az élethivatásokra készített elő, élén a líceumi igazgató állt, akinek tanítóképző intézeti képesítéssel kellett bírnia.

1939. május 10-én jelent meg a Rendtartás a líceum és leánylíceum számára, valamint 1939. június 10-én a Tanterv és Utasítások. A líceum és a leánylíceum óraterve kis eltérést mutatott. Német nyelvből a líceumban heti 2–2 óra volt osztályonként, míg a leányoknál heti 3–3 óra. A fiúk gazdasági ismereteket a III. évben heti 2 órában, a lányok háztartási ismereteket a III. és a IV. éven heti 2–2 órában tanultak. A testnevelés óraszám a fiúknál hetenként minden osztályban eggyel több volt, heti 3–3 óra. Rendkívüli tárgy volt a líceumban a karének, a leánylíceumban a karének és egy második idegen nyelv (angol, francia, olasz). Az egyes tantárgyak anyagát és célját tekintve lényeges eltérés mutatkozott a kézimunka terén. A líceumban a „kézzel való dolgozáshoz” és alkotáshoz szükséges tulajdonságok kifejlődése, gyakorlottság szerzése ipari munkák elemeiben, s a hazai népi iparművészeti és ipari munkák ismerete volt a cél, míg a leánylíceumban a szépérvék fejlesztése, a tiszta, rendes, tervszerű munkára nevelés, ízlésfejlesztés, az otthon tetszetőssé tétele, gyermekekkel való otthoni foglalkozás, helyes öltözködés, öltöztetés elsajátítása voltak a legfontosabb célkitűzések

A tanterv szerint a líceum feladata, *„hogya a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelje, gyakorlati irányú műveltséghez, a fiútanulót ezen felül gazdasági, a leánytanulót pedig háztartási ismeretekhez juttassa. ... A líceum léleknevelő és emberalakító munkájának első vezető gondolata ... a valláserkölcsi alapokra épülő nemzetnevelés. ... Ez a gondolat megfelel a magyar kultúrpolitika általános irányának, és egyik megnyilvánulása országalapító első nagy királyunk tanítása nyomán az évszázadok során kialakult történeti magyar állameszmének.”* (Tanterv és Utasítások 1939: 85). Az 1930-as évektől a „neonacionalizmust” felváltotta az úgynevezett nemzetnevelés elve. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter elődeinél jobban hangsúlyozta a nemzetnevelésnek, az osztályok fölött álló „nemzeti szintézis” megteremtésének szükségességét. A magyar nevelésügy fő feladatának ennek megfelelően az „erkölcsi erő”, a „jellemzőtlárság” és az „egységes magyar világnézet” kialakítását tartotta (T. Kiss 1987.). Ezek a törekvések a líceumi tantervben is előtérbe kerültek. Az általános műveltség nem a humán műveltséget, hanem a műveltség „nemzeti jellegének” kidomborítását értették. A 30-as évek második felében, az oktatásban és általában a szellemi szférában a szélsőjobboldali ideológiák különböző áramlatainak erősödése figyelhető meg. A nemzetnevelés eszménye mind több szálon kötődött a német fasizmus nevelési modelljéhez. A második világháború kitörésével pedig előtérbe került a nevelés militarizálása.

A nevelési ismeretek keretén belül a II. évfolyamon az ember teste és egészsége, a III. évfolyamon az ember lelki világa stúdiumot oktatták. A II. osztályban Szegeczky Dezső – Kerékgyártó Árpád (Szegeczky – Kerékgyártó 1945.), illetve a nyíregyházi és a munkácsi képzőkben Vitos Gerő (Vitos 1939) tankönyveiből tanultak. A tankönyvek az ember teste és egészsége ismeretkörökre tagolódtak. A két tárgykör iskolai tárgyalásának célját a tanterv a következőképpen fogalmazta meg:

„A cél nem a pusztán ismeretszerzés; az igazi cél az, hogy a növendékben kialakuljon a törekvés az egészséges életre ..., hogy felébredjen a növendék érdeklődése a közegészségügyi kérdések iránt.” (Tanterv és Utasítások 1939: 261.). A közegészségügyének gondozását a nemzet fennmaradásának, megerősödésének alapvető követelményeként értelmezték. A III. évfolyamon Somos Lajos – Zentay Károly (Somos – Zentay 1940.), illetve a nyíregyházi képzőkben Mácsay Károly – Zombor Zoltán (Mácsay – Zombor 1940.) tankönyveit tanították. A tankönyvek a lelki jelenségekkel, a lelki élet fejlődésével és korszakaival, a lelki különbségekkel és a foglalkozások lélektanával ismertette meg a tanulót. A negyedik és az ötödik osztályban a tanítóképzős tanterv alapján folyt a tanítás a korábbi tankönyvek felhasználásával. A negyedik évfolyamon így továbbra is Drozdy – Frank (kisvárdai és ungvári leányképzők), illetve Weszely tankönyveiből tanítottak. (Weszely 1928-ban megjelent kiadását 1942-ben változatlan lenyomatban adták ki.) Az ötödik évfolyamon Nyíregyházán a Frank – Német Neveléstörténelem könyve helyett Molnár Oszkár (Molnár 1943.), illetve Német Imre (Németh 1945.). Neveléstörténelem tankönyveit használták. A két tankönyvet összehasonlítva a Német-könyv részletesebben tárgyalta a XIX. század magyar neveléstörténetét. (Az újkor egyik alfejezeteként.) Kiemelten foglalkozott Kölcsey, Wesselényi, Széchenyi, Eötvös és Deák munkásságával, a reformkorszak és 1848-1868 közoktatásügyével. A Molnár-könyv a XIX. századot csak a népiskola története keretén belül tárgyalta. Mindkét tankönyv adós maradt a XX. századi magyar neveléstörténet kifejtésével.

Képesítővizsgára az V. évfolyamot követően került sor a képzőkben. A kárpátaljai képzők növendékei a VKM. 175. 948/1940. V. 3. számú rendelete alapján magyar és ruszin tanítási nyelvű népiskolára szóló képesítést szerezhettek. Ennek alapján magyar, ruszin vagy magyar–ruszin képesítő vizsgát tettek.

Líceumi érettségi csak a Kálvineumban és a kisvárdai tanítónőképzőben volt. Az első ilyen vizsgálatra 1946. június-júliusban került sor. A líceumi 4. osztály magyar nyelv és irodalomból, mennyiségtanból és nevelési ismeretekből tett írásbeli érettségi vizsgálatot, szóbeli pedig magyar nyelv és irodalomból, történelemből, természetismeretből, mennyiségtanból és nevelési ismeretekből volt. Ezenkívül a következő gyakorlati tárgyak közül kellett minden jelöltnek 2–2 tantárgyat kiválasztania: ének-zene, gazdasági háztartástan, rajz, kézimunka, háztartási ismeretek.

5. AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI KÉPZŐK SORSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A vesztes II. világháborút követően Munkácsot és Ungvárt a Szovjetunióhoz, Szatmárnémetit Romániához csatolták.

A Kárpáton Túli Ukrajna Néptanácsa 1945. július 3-án kelt határozata alapján a terület három tanítóképzője koedukált, és négyéves lett. Ungvárról az egyik képzőt áthelyezték Husztra, és a munkácsi képzőben az óvodai nevelők képzése is megindult. Mindhárom tanítóképző tanyelve az orosz, illetve az ukrán lett. Az

1947–48. tanévtől a huszti képzőben a magyar tanítóképzés is megkezdődött. A magyar tannyelvű iskolák számára képeztek tanítókat úgy, hogy egy-két tantárgyat magyar nyelven tanítottak. 1950-ben végzett az első és utolsó ilyen csoport, mert a magyar növendékekből álló osztályokat Munkácsra helyezték át. Ugyanebben az évben megszüntették az ungvári tanítóképzőt, és helyébe tanítóképző főiskolát állítottak (Herzog – Fedinecz 1995: 31–35.).

A szatmárnémeti képzőket 1948-ban a román hatóságok államosították, és a három intézetet összevonták. A tanítás nyelve továbbra is magyar maradt. 1956-ban Szatmárnémetiből Nagykárolyba került (megtartva a magyar tanítási nyelvet), és fuzionált a román tannyelvű tanítóképzővel. 1962-ben újabb változás következett be, a magyar tannyelvű szekciót Nagyváradra és Nagyenyedre helyezték át. A magyar tannyelvű intézetbe a felvételi továbbra is Nagykárolyban maradt, és felvétel esetén abban az iskolában (nagyvárad, nagyenyedi) tanultak tovább a tanulók, amelyiket választották. 1998-ban is ez a rendszer volt életben. 1990-ben, Szatmárnémetiben hoztak létre líceumot és tanítóképzőt. Ebben a középfokú képzőben egy osztály magyar tannyelvű, és 1995-ben végzett az első csoport.

1948-ban a két szabolcsi tanítónőképzőt államosították. Ettől kezdve Szabolcsban mind a három képző állami fenntartású intézményként funkcionált.

Felhasznált szakirodalom

- Bajkó Mátyás – Vaskó László (1974): Egyetemes és magyar neveléstörténet II. Tankönyvkiadó. Budapest, 1974.
- Baló József (1906): A magyar népoktatásügy szervezete. Lampel Kiadó, Budapest.
- Baló József (1905): A nevelés története. Lampel Kiadó. Budapest.
- Drozdy Gyula – Frank Antal (1931): Neveléstan, tanítástan, módszertan. Szent-István Társulat. Budapest.
- Erdődi János (1907): Neveléstörténet. Lauffer. Budapest.
- Frank Antal – Németh Imre (1930): Neveléstörténelem. Szent-István Társulat. Budapest.
- Guzsvenitz Vilmos – Klinda Károly (1919): Test- és élettan. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Guzsvenitz Vilmos (1920): Lélektan. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Herzog György – Fedinecz Csilla (1995): Helyzetkép Kárpátalja szakoktatásáról, Pedagógiai Műhely. 1995. 2. szám.
- Kornis Gyula (1912): A lelki élet ismertetése. Franklin-Társulat. Budapest.
- Kornis Gyula (1927): Lélektan és logika. Franklin-Társulat. Budapest.
- Mácsay Károly – Zombor Zoltán (1940): Az ember lelki világa. Franklin-Társulat. Budapest.

- Molnár Oszkár (1943): Neveléstörténelem. Szukits kiadás. Pécs.
- Nagy Sándor (1939): A magyar tanítóképzés a felszabadult Felvidéken Magyar Tanítóképző. 1939. 6. szám.
- Németh Imre (1945): Neveléstörténelem. Szent-István Társulat. Budapest.
- Quint József (1914): A testi élet ismertetése. Franklin-Társulat. Budapest.
- Somos Lajos – Zentay Károly (1940): Az ember lelki világa. Szent-István Társulat. Budapest.
- Szegeczky Dezső – Kerékgyártó Árpád (1945): Az ember teste és egészsége. Szent-István Társulat. Budapest.
- T. Kiss Tamás (1987): Oktatáspolitikai a Horthy-rendszerben. In. Sánta Ilona (szerk.): Egy letűnt korszakról 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Váradi József (1942): Iskolaszervezetan. Szent-István Társulat. Budapest.
- Vitos Gerő (1939): Az ember teste és egészsége. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Weszely Ödön (1914): Népiskolai oktatástan. Lampel Kiadó. Budapest.
- Weszely Ödön (1928): Nevelés- és tanítástan. Szent-István Társulat. Budapest.
- Weszely Ödön (1931): Népiskolai Módszertan. Szent-István Társulat. Budapest.

További források

- Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskolai Tanító és Tanítónőképző-Intézetek számára (1911). Kiadta a VKM. 1911. június 30-án kelt 78.000 sz. rendeletével. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest.
- Képesítő-vizsgálati Szabályzat a M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanító- és Tanítónőképző-Intézetek számára (1914). Kiadta a VKM. 1914. május 4-én kelt 31.152. rendeletével. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest.
- Tanterv és Utasítások a Magyar Királyi Tanító- és Tanítónőképző-Intézetek számára (1925). Kiadta a VKM. 1923. augusztus 8-án kelt 81.986. sz. és 1925. június 20-án kelt 42. 500-IV. sz. rendeletével. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Tanterv és Utasítások a Líceum és Leánylíceum számára (1939). Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi június hó 10-én kelt 133.864/1939. IX. ü. o.sz. rendeletével. K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest.

Vincze Tamás

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A TANÁROK

ABSZTRAKT

Németh László pedagógiájával, tanügyi reformelképzeléseivel sokan és elmélyülten foglalkoztak a hazai pedagógiai kutatók, szakírók közül. Nem kapott azonban hasonló figyelmet az író tanárképe, a tanárokról idősebb korában kialakult, igen pozitív véleménye, és pedagógusbarátainak táboráról is keveset írtak. Ezt a hiányt kívánom betölteni tanulmányommal, amelyben azt vizsgáltam meg, hogyan viszonyult Németh László a hazai pedagógustársadalomhoz, milyen módon értékelte, világította meg a tanárság küldetését a nemzet életében. Az erre vonatkozó gondolatokat Németh László esszéiből, vallomástöredékeiből, naplójából gyűjtöttem össze, s igen nagy segítségemre volt az a háromkötetes levélgyűjtemény is, amely az író 1949 és 1975 közötti levelezését foglalja magába. A tanulmány második felében azokat a számára sokat jelentő tanárismerőseket mutatom be röviden, akikkel levélbarátság fűzte össze. A vásárhelyi tartózkodása alatt szerzett tanárbarátok mellett a pedagógusok közül kikerült rajongóit sem mulasztom el megemlíteni. Több hazai vidéki városban voltak olyan szellemi „helytartói”, akik értően tolmácsolták művei üzenetét a szélesebb tanárközönségnek és az egyszerű olvasóknak. Ezek a kiváló pedagógusok (Tüskés Tibor, Nagy János, Kabdebó Lóránt, Grezsa Ferenc) még részesülhettek abban a megtiszteltetésben, hogy atyai barátaik között tarthatták számon az ország egyik legnagyobb íróját. Ők a későbbi munkásságukkal utólag is igazolták Németh László páratlan emberismeretét, beléjük helyezett bizalmát. A tanulmány ezeknek a kapcsolatoknak a felvázolásával kíván hozzájárulni Németh László utolsó korszakának, öregkorának árnyaltabb, finomabb jellemzéséhez.

1. AZ ÍRÓI ÉS TANÁRI TÁRSADALOM SZEMBEÁLLÍTÁSA

NÉMETH LÁSZLÓ KÉSEI ESSZÉIBEN, NAPLÓJEGYZETEIBEN, LEVELEIBEN

Németh László kései írásait, naplótöredékeit, feljegyzéseit, leveleit lapozgatva több helyen is találkozhat a figyelmes olvasó olyan mondatokkal, amelyekből világosan kitűnik az író érezhető elfogultsága a tanári hivatás képviselőivel kapcsolatban. Jólval magasabbra értékelte, többre becsülte a tanári pályát egyéb értelmiségi foglalkozásoknál, és egy-két elszórt megjegyzéséből az is kiderül, hogy sokkal jobban

érezte magát pedagógusok között, mint az irodalom veszedelmes berkeiben, az írók társadalmában. Keresztury Dezső egyik sajkodi látogatása után, a kettejük beszélgetésének lényegét vázolva, a következőket írta a naplójába: „*Dezsővel jól megértjük egymást; őt annak idején kihagyták az Írószövetségből, ő könyvtáros, nem tekinti írónak magát. A tanárok között van a legtöbb tisztességes ember – egyezünk meg. Én élesebben: egy tanári szobában több derék embert ismertem meg, mint az egész irodalomból.*” (Németh 1980a: 27.) Ez a gondolat egyébként néhányszor előfordul az író 60-as évekből származó leveleiben is. Amikor a „Mit köszönhetek a Toldy-reálnak?” című emlékezése a Köznevelésben megjelent, Vati Papp Ferenc szerkesztő örömmel továbbította az írónak az egyik vidéki pedagógus levelét, amelyben a szolnoki tanárnő a szakma nevében meleg szavakkal köszönte meg a tanári munka értelmére és értékére egyedülálló világossággal rámutató Németh László-i sorokat. Németh a szerkesztőhöz intézett köszönőlevelében az alábbi mondattal nyugtázta a számára sokat jelentő visszajelzést: „*Bartha Lászlóné levele nagy örömet szerzett: a sok pályatárs közül nemhiába csak a pedagógusok közt maradtak igazi kollégáim.*” (Németh 2000c: 76.) Ugyanez a gondolat jelent meg Németh Lászlónak Nagy János debreceni gyakorlógimnáziumi magyartanárhoz írt 1968-as levelében is, amelyben a debreceniek meghívására reagált. A következőképpen tárta fel a felkérés kézhezvételekor feltámadt érzéseit: „*Bár jó pár éve nem írok (helyesebben nem publikálok), előadásokat pedig emberemlékezet óta nem tartok (a miskolcira a színház kényszerített rá) – hívásukra egy kicsit megdobbant a szívem: tanárok, tehát igazi kartársak (mert az írók sosem voltak azok), hozzá magyartanárok, akiknek a magyar irodalmi tudat fenntartásában, a népi kohézió helyreállításában akkora szerep jut (juthatna): közös gondjainkról ebben a kis körben egyszer tán még el lehetne beszélgetniünk!*” (Németh 2000c: 211.)

Konkrét példákkal is alátámasztva egy 1969-es írásában¹ fejtette ki életének ezt a fontos tapasztalatát, méghozzá abban az írói üzenetében, amelyet a Leövey Klára Gimnázium magyar szakköréhez intézett. Éppen abban az időszakban, amikor ezt a rövid kis üzenetét a pécsi gimnázium diákjainak elküldte, egy pedagógusok számára rendezett debreceni előadás pozitív visszhangja és egy vásárhelyi kirándulás friss emléke táplálta tovább benne azt a töretlen bizakodást, amellyel idősebb korában a magyar tanárság felé tekintett. A számára sokat jelentő két látogatás erőt adó és további alkotásra buzdító élményei a következőképpen ötvöződnek e levélben a tanárokba vetett hitének újbóli megvallásával: „*Aki egy nagy célra szánta az életét, pályája végeztével szétnéz, merre vannak az emberek, akikben az, amiért ő élt, tovább*

1 Az említett mű (a Leövey Klára Gimnázium magyarszakkörének) keletkezési idejét a Megmentett gondolatok c. 1975-ös kötetben helytelenül adták meg. Ott ugyanis 1968-as évszám szerepel az írás alatt, azonban a Németh László 1949 és 1975 közötti levelezését tartalmazó háromkötetes könyvből tudjuk, hogy magát a felkérést, amelyben egy pár ajánló sort kértek a diákok tervezett Németh László-műsoruk elé, 1969. január 11-i dátummal fogalmazták meg. A szervező diáknak (Tarr Ágnesnek) küldött válaszelevelét után található szerkesztői jegyzet tanúsága szerint a kézirat dátuma: 1969. január 29. (Németh 2000c: 500.)

él valahogy. A természetes az lenne, hogy egy öreg író a fiatalabb írók közt találjon ilyen örökségátvevő társaságot. Tőlem ezt a szívmengető kört (különböző, messze vezető okokból) a sors megtagadta. Így fedeztem fel öregkorom vigaszául a tanárokat, a magyar tanárság egy töredékét, amelyet az, amit mi magyar irodalomnak tartottunk, úgy átjárt, hogy nem tudják megállni, nem tudnak lemondani róla, hogy tanítványaikon át a nemzetnek tovább ne adják. Én már keveset járom az országot, de az idén kétszer is tapasztaltam, hogy vannak ilyen tanárok: Debrecenben, ahová egy zárt körű, módszertani értekezletre hívtak meg, a tömegükről kaptam fogalmat; háromszázan gyűltek össze, hogy amit a magyar-tanító tanárok hivatásáról mondtam, meghallgassák.” (Németh 1975a: 603.)

Egyébként attól az időtől kezdve, amikortól elkezdte megvonni munkássága mérlegét, vissza-visszatérő kedves témája lett a két pálya – az írói és a pedagógusi – összevetése, s akárhogy is csoportosította a mérleg két serpenyőjében a kétféle pálya emlékeit, mindig a tanári felé billent a mérleg. Való igaz, a legnagyobb sebek, támadások írói voltában, írói tevékenysége miatt érték, s az irodalom berkeiben találta meg legnehezebben a saját helyét, itt volt a legtöbb konfliktusa – olykor egykori barátaival, korábban rokon léleknek gondolt pályatársaival is. Az az író, aki a 30-as években a magára hagyatottságot, majd a 40-es évek végén a teljes elszigetelődés, kirekesztődés érzését is megismerte az íróársadalomban, az 50-es években sem került sokkal közelebb pályatársaihoz: elég elolvasni önéletrajzi feljegyzéseit, ezekben szinte nincs olyan fejezet, melyben ne történe utalás az íróársak rideg, elutasító, sokszor burkoltan, de olykor nyíltan ellenséges magatartására. Emlékezőseiben (Németh 1977.) megemlítette, hogy magánya egyik időszakában, amikor az írói közösség ismét összezárt ellene, megfordult a fejében a bibliai József-történet drámai feldolgozásának ötlete, de az aktuális tennivalói tengerében végül elmerült a sérelmekből, megbántottságból kovácsolódott szép terv.

Személyes ügyben címmel összefoglalt naplótöredékeiben egyenesen odáig ragadtatja az elkeseredés, az átélt sérelmek miatt érzett fájdalom, hogy íróságát szinte börtönnek állítja be, s a tanári pályán megtapasztalt szépségeket is – úgy tűnik – azért idézi fel, hogy még élesebb, még kifejezőbb legyen a kontraszt, még világosabb legyen írói létének örökös mazochizmusa, önként vállalt aszkézise. „Az én íróságom – fejtegeti az egyik naplójegyzetben – olyan volt, mint egy rossz házasság, amelyből az ember egy életen át szökne, de ilyen-olyan okokból s tán egy kis tehetetlenségből is benne marad. Az életemből negyven évet töltöttem iskolában. Ez a negyven év – főleg a vége felé – csupa fény; főként tanárkorom ma is melegen tartja a szívem. [...] Írói pályámról szinte egyetlen jó emlékem sincs. Az írás csak akkor volt boldogság, amikor még nem voltam író, vagy válási kísérleteim alatt, amikor azt hittem, már nem kell annak lennem.” (Németh 1989: 161–162.) Ezzel szemben rövid vásárhelyi tanárkodása valóban maga volt az idill, a béke igazi szigete. A legrészletesebben, legalaposabban mégis egy Magda lányának szóló levelében fejtette ki ezzel kapcsolatos meglátásait. „Én mostanában – írja az 1958 júliusában elküldött levélben

– sokat hasonlítgatom a tanári pályát az íróival, s mindenhogya igazat adok a magam érzéseinek; míg az írói pályáról nincs egy szép emlékem, a tanítás, már a Medve utcában is, állandó derűben telt el. Először is: nemesebb, önzetlenebb foglalkozás; az ember eleve belenyugszik, hogy munkája elvész nyomtalan a jótörekvések tengerében, önértetét szándéka s állandó igyekezete adja; míg az író a halhatatlanság és maradandóság csalóka perselyébe rakja minden percét – úgy ajándékozik, hogy közben magának gyűjt. Igazságosabb is a tanári pálya; a jó tanárt a diák biztosabban felismeri, mint a jó író a nemzetet; a kollégák agyarkodása is jóval kisebb – nem is érdekli őket annyira a másik tanár órája, s nincs is olyan nagy rövidségük belőle, ha a másik jobban tanít. Az iskola általában egy szebb, védettebb, érdemtisztelőbb élet, ahol mégis csak a fontos és nagy dolgok felé fordul a figyelem; a tanárnak csak azt kell elérni, hogy e szép dolgoknak hű és tiszta közvetítője legyen. Az irodalom a Tartuffe-ök, a látszatokkal kártyázók terepe lett; jellemrontó pálya, amelyen a jó érzésű embernek is – ha nem is aljassá, de dúlthá, nyugtalaná kell lennie.” (Németh 1988: 113–114.) Az a meggyőződése, hogy az írói pálya megrontja az embereket, a híres kései memorandumában, a Ha én miniszter lennék c. hosszú esszéjében is felbukkan. Ott egyszerűen kijelenti: „Kevés foglalkozás van, amely úgy elgyötörné, tönkretenné még jellemében is az embert, mint az írói.” (Németh 1989: 246.) A Magdához írt levélben felvázolt, kicsit sarkított, kiélezett összehasonlítás, amelyben a pedagóguspályát talán a valósnál fehérebbre, míg a literátorit a ténylegesnél igazságtalanul feketébbre festi, majdnem szóról szóra megismételve jelenik meg egy hat évvel későbbi írásában, a Füredi beszéd címen ismertté vált pedagógiai esszéjében, amely egy iskolaavatásra készített ünnepi szónoklatból nőtt ki. Tanár édesapja alakját is felidézte ebben a beszédben, s az apjára való visszaemlékezés ugyancsak arra indította, hogy apja hivatását és a saját foglalkozását egy képzeletbeli mérleg két serpenyőjébe tegye. Az összemérés eredménye itt is ugyanaz, mint korábban: az írók tábora volt az, amelyik könnyűnek találtatott – a tanári társadalommal szemben, s ennek megfelelően az apa pályája és sorsa tűnt szerencsésebbnek – az övével szemben.

2. A PEDAGÓGUSHIVATÁS APOTEÓZISÁNAK HÁTTERE ÉS MEGNYILATKOZÁSAI NÉMETH LÁSZLÓ GONDOLKODÁSÁBAN

Túlontúl idealizált iskolaképe (amely szerint az iskola az igazságosság függőkertje akart és tudott is lenni) azzal menthető, hogy egyrészt ő valóban a pedagógushivatás egészen kiváló képviselőivel találkozhatott élete különböző szakaszaiban, másrészt ez a hivatás jelentette számára a legválságosabb években a biztos fogódzót, az önkiteljesítés terepét, a paradicsomszerű azilumot. Saját pályájának fordulóit, a hivatásai közötti ingadozást idősebb korában hajlamos volt úgy értelmezni az író, hogy tulajdonképpen a benne nagyon erősen jelenlévő pedagógiai ösztön volt mindig is az, amely utat tört magának, s akár eltorzult, szokatlan formában is érvényre

jutott, bárhogy próbálta elnyomni vagy letagadni önmaga előtt. Ezzel a nemi és érvényesülési ösztönhöz hasonlóan domináns hivatásösztönrel magyarázta azt, hogy a valódi elhivatottság nélkül választott fogorvosságot könnyű szívvel hagyta ott az egészségtan-tanári feladatokkal is kecsegtető iskolaorvosságért, s ugyancsak ebben a döntéseit meghatározó, belső pedagógiai vonzásban találta meg annak a kulcsát is, hogy nagy reménységet jelentő, fiatal regényíróként a jóval nehezebb terepnek számító és kevesebb sikert ígérő tanulmányírás felé fordult különös lelkesedéssel. „*Mint novellapályázat nyertese tűntem fel az irodalomban – írta egy öregkori vallomásában –, s huszonnyolc éves koromban már egy olyan regényt írtam, mely kis javítással a legjobbjaim közt is megállhatna; míg első tanulmányaim (addig sose írtam tanulmányt) ugyancsak gyengék voltak, s költői tapasztalataimból, néha mondataimból táplálkoztak. De ez nyújtott több teret a tanári ösztönnek, s erre volt nagyobb szüksége az országnak.*” (Németh 1980b: 767.) Ez az ösztön aztán időről időre átvette az uralmat Németh László alkotómunkája felett is, s a szépírói munkáját ilyenkor kész volt félretenni a pedagógiai tanulmányok kedvéért. A hatvanas évek elején mutatkozott meg legutoljára ennek a tanári ösztönnek az ereje, amikor pedagógiai emlékezéseinek sikerei, a pozitív visszhangok arra indították, hogy újabb pedagógiai munkák tervezésébe fogjon. Egyik ismerőse „kedves lázálomnak” minősítette ezt az újból feltámadt, időskori nevelői szenvedélyt. Németh így reagált az előbb idézett, időskori tanulmányban erre a vélekedésre: „*S én úgy érzem, hiába éltam, ha be nem bizonyítom neki, hogy ez a »lázálom« fontosabb, mint összes műveim együttvéve.*” (Németh 1980b: 768.) Ezt a „lázálmot” pedig leginkább az táplálta benne, hogy ezekben az években a pedagógus olvasóközönség bizonyult a leghálásabb, a leginkább befogadó szívű rétegnek a Németh-művek olvasóinak nagy táborában, s nem véletlen, hogy az otthonából nehezen kimozduló író egyedül a rendhagyó irodalomórákra szóló meghívásokat fogadta el, azokra mondott igent, már amikor egészségi állapota lehetővé tette számára a felkérés teljesítését. Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a tanárok képezték az ő tágabb szellemi családját, velük érzett közeli rokonságot, nekik írt a legszívesebben. Arra is van bizonyítékunk, hogy Németh László nemcsak megbecsülésével és szeretetével kívánta leróni háláját a magyar pedagógustársadalomnak. Ennél többet akart nyújtani, nagyobb szabású tervet dédelgetett. Egyik levélfogalmazványából, amelyet az író hagyatékában találtak s az *Irgalom* Bözsikéjének modelljéhez szólt, kiderül, hogy azt szeretne volna, ha a sajkodi nyaralóból halála után pedagógusüdülnő lett volna. Ezt a nemes elhatározását, amely sajnos nem teljesült, a következőképpen vetette papírra: „*Az is szép, hogy otthonotokból tanítói lakás lesz; én is azt szerettem volna, s szeretném is, ha Sajkod, apám emlékére, pedagógusüdülnő lenne halálunk után – de ezt csak akkor merem kérni (hisz a birtok a gyerekek nevében van), ha kárpótolni tudom őket.*” (Németh 2000c: 578.)

Annak, hogy Németh László szívében különleges helyet foglaltak el a tanárok, nemcsak ennyire közvetlen kifejeződései voltak. Még egy fontos tény igazolja, hogy az író mindvégig kollégáinak tekintette a magyar tanári társadalom tagjait. Németh Lászlóhoz az utolsó években rengeteg tanácskérő, segítségkérő, protekcióért esedező levél érkezett, ezek többségére azonban az író – érthetően – nem is válaszolt, hiszen nem állt módjában minden hozzá fordulóért közbenjárni. A tanárokkal azonban kivételt tett: értük szinte minden esetben latba vetette a befolyását: megpróbált a maga eszközeivel, kapcsolataival segítséget nyújtani a nála jelentkező pedagógusoknak.² A vele készült interjúkban is találunk olyan kijelentéseket, amelyek egyértelműen bizonyítják: az író teljesen tisztában volt azzal, hogy egy nemzet oktatásügye nem elsősorban a tanügyi törvénykezéstől, a felülről bevezetett reformoktól, az oktatás infrastruktúrájának színvonalától függ, hanem pedagógusainak elhivatottságától, kreativitásától, és ez utóbbiakat tekintve bizakodóan, pozitívan nyilatkozott a magyar tanárságról. Egy 1970-ben készült interjúban, amely a Köznevelés hasábjain jelent meg, az alábbi módon mutatta be saját tanárképét, a tanárokkba vetett hitének alapját: „Egy jó tanár a tantervben is keresztülopja, ami igazán fontos és láthatár-irányító. Az én szűk ismerősi köröm természetesen a tanároknak ebből a fajtájából kerül ki; így a pedagógusvilágot én még mindig a társadalom legkevésbé megbecsült, de legértékesebb részének tartom.” (Csulák 1980: 855.)

Németh László egyébként egyáltalán nem gondolta azt, hogy egy tanár hatóköre kisebb lenne egy íróénál. Sokan felrötták neki annak idején, még a barátai közül is, hogy Vásárhelyen középiskolai órák megtartására fecsérelte idejét és tehetségét, holott íróként mennyit alkothatott volna, ha az íróasztal mellett töltötte volna a diákoknak tartott órák és a rájuk szánt felkészülés idejét. Marx György egy Némethről írt tanulmányában magának az írónak a szavaival felel az elégedetlenkedők fanyalgására: „Tessék meghallgatni Németh László elszámolását: »Amikor tanítottam, akkor voltam életemben a legboldogabb. Egy tanár egy év alatt körülbelül 800 órát tart, minden órát 32 gyereknek. Negyven év alatt ez egymillió tanóra. Ez egy tanár élete. Egy író mondjuk életében megír 20 könyvet. Mindegyiket kiadják 5000 példányban, minden kötetet ketten elolvasnak, a könyv végigolvasható 5 óra alatt, az is egymillió óra.« Az tehát, aki tanít, az egyáltalán nem vesztegeti el jobban az idejét, sőt a tanár mennyire közvetlenebb módon felhasználhatja a gyerek lelkét.” (Marx 1994: 16–17.) Arra, hogy egy tanár szellemi kisugárzása valójában milyen nagymértékű lehet, Németh két írásában is ugyanazt a példát hozta fel. Ebből a példából kiderül, hogy tévednénk, ha azt hinnénk, egy lelkes tanár csupán egy kisváros értelmiségi köreit képes inspirálni, ennél jóval szélesebb körben tud hatni. 1942-es lillafüredi felszólalásában a következőképpen mutatta be ennek a rendkívüli pedagógusnak a „kovász”-szerepét: „Hogy mit tehet egyetlen ember, aki hű csatorna, arra sok példa

2 Bár Németh László készséggel állt a tőle segítségért kérő tanárok rendelkezésére, előfordult olyan eset is, hogy a bajba jutott pedagógus kolléga sértéssel viszonzta a neki nyújtott támogatást. Egy ilyen esetet jegyez le A lélek tápanyagai c. naplójúteményének 105–106. oldalán is.

van előttem. Egyet mondok el. Patakról Hódmezővásárhelyre került egy fiatal tanár. [...] Új kollégiumában ő vette át a cserkészcsapat vezetését, s néhány év múlva már szép kis gárdája s kitűnő könyvtára volt. [...] Ugyanakkor a város tanárai, orvosai, tisztviselői közül sikerült egy kis kört összeverbuválnia, amely a maga 200-300 pengős fizetéséből, megtakarítgatott filléreiből egy ingyen internátust állított fel a kollégium mellett tehetséges szegény tanyai diákok számára. Ez volt az első »kitűnőek iskolája« Magyarországon. A diákokból egyetemi hallgatók lettek, s hogy a szegedi egyetemen ma egy kis elit kör³ van – egyesek talán ismerik –, közvetve szintén az ő munkájának eredménye. Útmutatásából országos példa lett, s ő maga, mialatt Vásárhelyen egész kis kör folytatja munkáját, mint egyszerű tanár térítget tovább egy másik kollégiumban.” (Németh 1989a: 97.) Ebben a felszólalásában ugyan nem nevezte néven az író a hazai pedagógiatörténetnek a fent jellemzett kiválóságát, de az 1964-es Füredi beszédben már név szerint is megemlítette Szathmáry Lajost, akire egyébként a felsorakoztatott adatokból azonnal rá lehet ismerni.

3. NÉMETH LÁSZLÓ TANÁRBARÁTAI, LEGJELENTŐSEBB PEDAGÓGUSISMERŐSEI

Tanulmányom második felében ezt az egyébként nem is annyira szűk ismerősi kört, illetve ennek a körnek legismertebb reprezentánsait kívánom bemutatni, nagyrészt Németh László időskori leveleire, kisebb részben pedig a barátai közé tartozó tanárok visszaemlékezéseire építve. Az író 1949 és 1975 közötti leveleinek háromkötetes kiadása, amely 2000-ben látott napvilágot, a Németh László-i eszmevilág kutatói számára fontos összefüggésekre rávilágító dokumentumgyűjteménynek bizonyult. A kötetekben jelentős számban található olyan levelek, amelyek tanárbaráttól, pedagógus ismerőstől és ismeretlen pedagógus olvasóktól érkeztek.

A tanár levelezőtársak közül Sipka Sándor és Mátyás Sándor emelhető ki, velük még a vásárhelyi évek alatt kötött szoros barátságot az író. Sipka Sándorral és Sipkáné Serfőző Rózsával a közös orosztanulás emléke is összefűzte. Mindhármukkal, a két Sándorral és Sipkánéval is tekintélyes mennyiségű levelet váltott a Vásárhelyről való elkerülés után. Németh László e vidéki barátai meglehetősen szerények voltak, csupán életük végén jelent meg a tollukból egy-egy rövid emlékezés a nagy íróval ápolt barátságukról, s ezek a visszatekintések is kis példányszámú, kevésbé ismert kiadványokban maradtak fent. Sipkákék Németh Lászlóval kapcsolatos emlékeit a Juss című vásárhelyi folyóirat közölte, a lap 1989. júniusi száma a férj vallomását, rá egy évre, 1990 nyarán pedig a feleség emlékező sorait. Sipka Sándor a következőképpen idézte fel az író vásárhelyi tartózkodását és kettejük kapcsolatát: „Első vásárhelyi útjai alkalmával (1940) nem sikerült őt személyesen megismernem. Erre akkor került sor, amikor 1947 júniusában, orosz hadifogságból hazatérésem után néhány nap múlva, Rácz Miklós leánygimnáziumi igazgató és felesége társaságában

---

3 A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára célzott az író.

meglátogatott, csaknem a legelsők között. Közös tantestületben csak az 1947–48. tanévben tanítottunk együtt a Bethlen-gimnáziumban. Ő nálunk akkor már csak egy osztályban (VI.) látta el a kémia tanítását, óráinak többsége a leánygimnáziumban volt. [...] Szerény, csendes megjegyzéseit nagy tisztelettel hallgatták és meg is szívlelték a tanárok, igyekeztek saját mindennapi munkájukba beépíteni. Németh László jelenléte megváltoztatta a tanári szoba légkörét: mindenki legjobb oldaláról akart mutatkozni előtte.” (Sipka 1989: 29–30.)

Sipka Sándorné Serfőző Rózsa a férjénél is konkrétan ír arról a különös atmoszféráról, amely a kísérletező pedagógus író körül kialakult. „Nem kis feladatot rótt ránk, kezdő tanárookra sem Németh Lászlóval egy osztályban tanítani. Anélkül, hogy hasonlítani merésztünk volna a mi törekvéseinket az ő pedagógiai »csodájához«, mi is igyekeztünk a tőlünk telhető legjobbat adni, véleményét sokszor kérve, és irányítására hallgatva. A színjátszásról vallott nézetei meggyőztek bennünket ennek hasznosságáról. Azt tartotta, hogy a korba való beleélés, a dikció sokoldalú nevelési tényező lehet az ifjúság életében. [...] Később műveiből és leveleiből tudtuk meg, hogy milyen jó véleménnyel volt rólunk, tanárokról is. »Sok kedves arcot őrzök a tanári szobákból« – írja egyik levelében. Azt hiszem, a legnagyobb kitüntetésnek tartja mindegyikünk azt a jellemzést, ahogy rólunk emlékezett.” (Sipka 1990: 50.)

A vásárhelyi tanárok közül az író Mátyás Sándorral alakította ki a legbensőségesebb kapcsolatot, azzal az irigylésre méltó műveltségű, fordítói ambíciókat is dédelgető pedagógussal, akinek alakját az *Égető Eszter* c. regényében is megörökítette. A két Sándorral, Sipka Sándorral és Mátyás Sándorral ápolt barátság nem volt egymással összehasonlítható, erről az író harmadik lánya, Németh Ágnes is írt az egyik tanulmányában. Németh Ágnes kamaszkorában rövid ideig maga is élt és diákoskodott Vásárhelyen, így személyesen ismerte apja tanár barátait, s jól érzékelte a különbséget a két Sándor között. Ezt bizonyítják az alábbi sorai is: „Amint látható, Mátyás Sándor és édesapám között egészen kivételes kapcsolat volt. Az autonóm, nagy tudású, szigorú, tekintélyes tanárként számon tartott Mátyás Sándor kamaszos lelkesedéssel szerette édesapámat. Élete minden lényeges kérdésében kikérte véleményét, úgy tudom, ő volt az egyetlen ember, aki még házasságának ügyeit is megtárgyalta vele. Leveleik teljesen az érzelmek síkján mozogtak. Németh Lászlónak egészen más a kapcsolata Sipka Sándor tanár kollégájával, úgy is mondhatom, a másik Sándorral. Őt tiszteli, becsüli, s mint szakmájában a legjobbat tartja számon, véleményét a saját műveiről is nagyra értékeli. Úgy érzem, Mátyást apaként, hibáival együtt szereti, Sipkát hibátlanságával, tökéletlenségével olyan embernek tartja, aki az általa annyira vágyott *mintaeletet megvalósította.*” (Németh 2001: 409.)

A hazai pedagógusok megéreztek Németh László rokonszenvét a tanári társadalom iránt, és nem kevés rajongója akadt a különböző iskolafokon tanító pedagógusok között az egyre visszavonultabban élő írónak. Ilyen rajongója volt Katona Piroska, tabi gimnáziumi tanárnő, akinek Németh László iránt érzett nagyrabecsüléséről és a Németh-kultuszban vállalt önkéntes „papnői” szerepéről először Kerényi

Károlyné tudósította a Németh-házaspárt. A következő sorokban mutatta be nekik a szerény tanárnőt: „Egy fontos dolgot elfelejtettem megbeszélni veletek, helyesebben beszélni róla: volt egyetemi kollégám, egy nagyon okos magyar – latin szakos tanárnő, 56 óta és miatt a tabi (Tab, Somogy megye) gimnáziumban tanít, Méhes⁴ alapon. Sűrűn – aránylag – levelezünk, és fő témánk a mindkettőnket átjáró Németh-kultusz. De ő azon olvasók egyike, akik nem jelentkeznek személyesen, hanem egész családjukkal – ő sohasem volt férjnél, egyik nővére sem, aki kecskeméti patikusnő – minden Németh-darabot megnéznek és megbeszélnek.” (Németh 2000b: 364.) Katona Piroska később hűséges levelezőtársa lett az idős írónak, majd – 1973-ban, egy hónapra – „felolvasónői” szolgálatot is vállalt mellette. Ő mondott ünnepi beszédet annak az emléktáblának a leleplezésekor, amelyet Németh László 1966-os tabi látogatásának emlékére helyeztek el.

Mátyás Sándor is beszámolt az írónak egy olyan tanárról, aki Németh László műveit tartotta a hazai pedagógiai irodalom csúcsának. Nánási Miklós egykori nagyköri, majd szegedi pedagógiatanár volt Némethnek ez tisztelője. Mátyás a következőket írta róla: „*Ismeri nemcsak pedagógiai munkáid, de hőseid monológjait is. Ezt megkívánja diákjaitól is. Tanítványai (hallgatói) száma felül jár az ezren, s pedagógiából mindenkinek vizsgáznia kell. Előadásain rólad tart ismertetőket, mondván, hogy a hivatalos anyagot megtalálják a jegyzeteiben. [...] Különben őrzik, most mutatta, volt tanítványai leveleit, melyekben Veled kapcsolatos kérdéseket tárgyalnak. A vizsgákon úgy adja a jegyeket, mennyit tudnak szó szerint idézni műveidből.*” (Németh 2000b: 552.) Ugyancsak Mátyás Sándor adott hírt Németh Lászlónak egy másik olyan pedagógusról, akit igen erősen megérintettek Németh László gondolatai, különösen a „kert-Magyarországgal” kapcsolatos elképzelései. Ezt a tanárt az alábbi szavakkal ajánlotta Mátyás Sándor író barátja figyelmébe: „*Kollégám Szigeti István, szentesi tanár, megyei földrajzi szakfelügyelő. Szentesen nemcsak a rajongóid, de alapos ismerőid közé is tartozik. Szerinte érdemes volna megnézned, hogy mi van itt kialakulóban a kertészkedés terén. Pista tudja és meggyőződése, hogy Téged érdekel a kérdés, és nagyon sajnálja, hogy nem voltál itt vendégként ezen a tanári kongresszuson, melynek a »szentesi kis táj« bemutatása volt a tárgya, különös tekintettel annak konyhakerti jellegére. [...] Pistával, különben, nagyon sajnálom, hogy szentesi ittlétedkor nem találkozhattál, mindennap kizárólag csak Rólad beszélgetünk.*” (Németh 2000b: 571–572.)

---

4 Az Égető Eszter vidékre visszavonult tanár hőse, akinek az író volt a modellje.

4. IFJÚ SZÍVEKBEN ÉLVE – NÉMETH LÁSZLÓ A 60-AS ÉVEK

FIATAL PEDAGÓGUSNEMZEDÉKÉRŐL

Németh László a 60-as évek végi fiatal tanárnemzedékben különleges ígéretet látott, úgy vélte, ők lesznek majd a nemzet fáklavivői, ők jelenthetik a kovászt a súlytalanlanná és útját vesztetté vált értelmiségben. Korábban az írók vállalták ezt a küldetést, ők voltak az értelmiség ébresztői, ők töltötték be a nemzet élő lelkiismeretének szerepét. A vásárhelyi fiatal tanárokat látva Németh úgy gondolta, a tanárok sokkal alkalmasabbak erre a hivatásra. Egyik, Sipka Sándorhoz írt levelében így fejezte ki a tanárok általa elgondolt, nemzeti méretű feladatára vonatkozó elképzelését: *„Kellemes meglepetés volt a Grezsák albuma, s még inkább gondolkodásmódjuk; igazolja feltevésemet, hogy a stafétabotot, amelyet a fiatal írók vonakodnak átvenni, a fiatal tanároknak kell továbbadnunk – ők szilárdíthatják meg, ha valaki, értelmiségünkben a meglazult nemzeti kohéziót.”* (Németh 2000c: 434.) Majdnem szóról szóra megismételte ezt a gondolatot Grezsa Ferenchez írt egyik levelében is. Ott az alábbi formában és kontextusban jelent meg ez a Németh László-i idea: *„De a szép három napnak is a legszebb emléke az a két délután, amit kettőtökkel, a két Ferivel tölthettem. Egy újabban egyre határozottabb meggyőződésemet erősítette meg, hogy azt a stafétabotot, amelyet Bessenyeiék óta az egymást váltó írónemzedékek adtak tovább, most a hozzátok hasonló tanároknak kell továbbadniuk; annak, ami a magyarságot még összetarthatná – Ti vagytok őrzői, terjesztői.”* (Németh 2000c: 449.) Az egyes vidéki városokban valóban a legkiválóbb „szellemi helytartóit” találta meg Németh László a tanárok között, olyan pedagógusokkal levelezett, akik messze kiemelkedtek a tanári átlagból. Pécssett Tüskés Tibor volt a legfőbb híve, Miskolcon Kabdebó Lóránt állt őrt a némethi gondolatok bástyáján, Debrecenben Nagy János gyakorlatlógimnáziumi tanárban talált szellemi rokonra.

Németh László utolsó évtizedének néhány évét joggal értékelhetjük úgy, mint pedagógiai tevékenysége gyönyörű jutalomjátékát: ekkor már kizárólag annak a tevékenységnek hódolt, amely szívéhez legközelebb állt egész életében: a (tágabb, nem hétköznapi értelemben vett) tanításnak. Írói munkásságát lezártak, befejezettek érezte, pedagógusként viszont még volt mondanivalója a magyar társadalom számára. Ez az üzenet öltött testet a rendhagyó irodalomórákon megtartott, felejthetetlen hatású beszédeiben és a pedagógus ismerősökkel váltott leveleiben. A ráckevei rendhagyó irodalomórára összeállított előadását (amelyet Gulyás Pál verseiből válogatott részletekkel tett teljessé) az Alföldben is megjelentették, s ezt az anyagot – más kíséző mondatok mellett – az alábbi sokatmondó kijelentéssel vezette be Németh László: *„Nem is az író – a feltámasztott tanár adja ki ezt a hiányos írást a kezéből: hátha kedvet kapnak a kollégák, hogy a ráckevei órát a maguk körében megismételjék, a keret akkor kész, csak a szavakat kell kiválasztani.”* (Bakó 2006: 144.) A rendhagyó órákon nemcsak halott író barátok emlékét elevenítette fel és nem is csupán a kortárs irodalomban segített eligazodni, a minőségi élethez próbált

útmutatást adni. S ekkor már nem az irodalomtörténet szerelmese, nem az író, nem is a kritikus beszélt belőle, hanem egyértelműen a tanár énje vette át az uralmat a beszéd alakulása felett. Czine Mihály így elevenítette fel egy tanulmányában Németh László 1970 novemberében megtartott esztergomi rendhagyó órájának legmélyebb mondanivalóját: *„A sok bánattal mondott, sok törésről számot adó elbeszélése, a hogyan éljünk kérdésében a küzdelem vállalását sugallta: a szellem a sorsnak nem adhatja meg magát.”* (Czine 1997: 90.) Ez az üzenet sarkallta betegen, törődötten is arra, hogy vállalja a rendhagyó irodalomórákat. Nem a dicsőséget, nem a tapsot kereste. Az írói dicsőségről és sikerekről amúgy sem volt nagy véleményvel. Pedig a 60-as évek elejére az is osztályrésze lett, amiről fiatalon még álmodni sem mert: a legnépszerűbb magyar írók között tartották számon. Mégsem ilyen visszajelzésekre vágyott. Sokkal emberibb, meghittebb visszaigazolást szeretett volna kapni munkája értékéről és személye megbecsüléséről. Ezt a vágyát egyik, Sipka Sándorhoz intézett, 60-as évek eleji levelében így írta körül: *„Egy kiadói ember azt mondja, hogy a legolvasottabb magyar író vagyok, s ha az Égető Eszter pillanatok alatt elkapott 16000 példányos kiadását, az 50000 példányban kiadott (kiadni merészelt) Bűnt nézem, vagy a Bolyai rossz előadását, amelyet a közönség makacsul megnéz és megtapsol: nem tudom olyan hévvel megcáfolni, mint ahogy írói elhagyatottságom érzése kívánná. [...] De akármilyen az írói helyzetem – ha valami megnyugtató, kicsit idealizáló, de mégis igaz tükröbe akarok nézni, felétek, volt vásárhelyi barátaim felé kell fordulnom, akik a »dicsőségnek« azt a fajtáját pótoljátok számomra, amelyre voltaképpen vágytam: egy öreg tanár, aki a vidéki város sok nemzedékét nevelte becsülettel, s most, ha a városon végigmegy, örömmel csillannak fel a szemek, s nem kényszerített tisztelettel emelkednek a fejek fölé a kalapok.”* (Németh 2000a: 873.) Ezeket a tanítványi kalapemeléseket, amelyekből a Vásárhelyről való elköltözése után kimaradt, pótolták az író életében azok a levelek, amelyeket az ország minden részéből a – közvetett módon, regényei és tanulmányai olvasása által – tanítványaivá vált tanároktól kapott. Ilyen értelemben elmondható, hogy – noha sosem tanított pedagógusképző intézményben – aktívan részt vett (a művein keresztül) a hazai tanárképzésben, pedagógusnemzedékek gondolkodását formálta és útkeresését segítette.

Felhasznált szakirodalom

- Bakó Endre (2006): „Debrecen, lelkem székvárosa” (Németh László és Debrecen). Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága – Debreceni Irodalmi Múzeum. Debrecen. 194.
- Czine Mihály (1997): Németh László ekléziájában. Püski. Budapest. 304.
- Csulák Mihály (1980): Tíz kérdés Németh Lászlóhoz. In: Németh László: Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 854–858.
- Marx György (1994): Németh László hódmezővásárhelyi üzenete. In: Márki-Zay János (szerk.): Bay Zoltán és Németh László. Eötvös Loránd Fizikai Társulat Hódmezővásárhelyi Városi Csoportja. Hódmezővásárhely. 13–17.
- Németh Ágnes (szerk., 2000a): Németh László élete levelekben I. 1949–1961. Osiris Kiadó. Budapest. 1012.
- Németh Ágnes (szerk., 2000b): Németh László élete levelekben II. 1962–1966. Osiris Kiadó. Budapest. 1068.
- Németh Ágnes (szerk., 2000c): Németh László élete levelekben III. 1967–1975. Osiris Kiadó. Budapest. 1008.
- Németh Ágnes (2001): Vásárhelyi életrajzi elemek Németh László levelezésében. In: Monostori Imre – Olasz Sándor (szerk.): Németh László emlékkönyv. Németh László Társaság – Tiszatáj Alapítvány. Szeged. 407–412.
- Németh László (1980a): A lélek tápanyagai. Naplók. In: Németh László: Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 15–190.
- Németh László (1975a): A Leövey Klára Gimnázium magyar szakkörének. In: Németh László: Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 603–604.
- Németh László (1980b): Egy elvetélt pedagógus – az el nem vetéltekhez. In: Németh László: Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 765–768.
- Németh László (1975b): Füredi beszéd. In: Németh László: Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 360–369.
- Németh László (1989a): Felszólalás Lillafüreden. In: Németh László: Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások. II. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 96-100.
- Németh László (1989b): Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz. In: Németh László: Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások. II. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 199-281.
- Németh László (1977): Homályból homályba II. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 608.
- Németh László (1988): Levelek Magdához. TIT Komárom Megyei Szervezete – Új Forrás Szerkesztősége. Tatabánya. 383.
- Sipka Sándor (1989): Utam Németh Lászlóhoz. Juss. 1989/2. szám. 27–31.
- Sipka Sándorné (1990): A „Drága jó nyolcadik”. Juss. 1990/2. szám. 46–51.

N. Szabó József

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT VÉLEMÉNYE MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI KULTURÁLIS KAPCSOLATAIRÓL ÉS KULTÚRDIPLOMÁCIAI TÖREKVÉSEIRŐL A DEMOKRÁCIA KIÉPÜLÉSÉNEK IDEJÉN (1945–1946)

ABSZTRAKT

A demokrácia kiépülésének időszakában, 1945–1946-ban, fontossá vált a két világháború közötti korszakban jelentős teljesítményt felmutató kultúrdiplomáciai tevékenység újragondolása. Alkalmazkodni a kellett a megváltozott követelményekhez. A cél a szomszédos, a második világháborúban többnyire ellenséges országok kultúrájának, szellemi teljesítményének megismerése és bemutatása lett, a barátság erősítése okán. Sorra alakultak a kulturális és művelődési társaságok, melyek vezetőségében a koalíciós pártok képviselői között, a kommunista párt prominens személyiségei is jelen voltak. A párt azonban nem rendelkezett átfogó koncepcióval, csupán néhány, önálló kultúrdiplomáciai kezdeményezése volt, holott a szellemi bázisa alapján, többet is tehetett volna a magyar és egyetemes kultúráért, így többnyire a koalíciós együttműködés kezdeményezéseihez csatlakozott.

1. MINIMÁLIS AZ ORSZÁG KÜLPOLITIKAI MOZGÁSTERE

A két világháború közötti magyar kül- és kultúrpolitikában a Trianon miatt keletkezett helyzet következtében a kultúrdiplomáciaának kiemelt szerepe lett. A leszűkült katonai és külpolitikai lehetőségek miatt az ország a kultúra eszközrendszerével próbálta Magyarország diplomáciai mozgásterét kompenzálni.

A II. világháború után a háború elvesztése következtében hasonló helyzetbe került a magyarság. Az elszigeteltségből való kitörésnél, a diplomácia hagyományos útjai ismét járhatatlanokká váltak 1945-től, és feltételezhető volt, hogy a kultúrdiplomácia – ha eltérő koncepciókkal és esetlegesen más preferenciákkal – fontossá válhat.

Cikkünkben arra keresünk választ, hogy az emigrációból hazatért kommunisták, illetve az illegalitásból kilépett Magyar Kommunista Párt milyen szerepet szánt a kultúrdiplomáciának és a nemzetközi kulturális kapcsolatoknak. Választ próbálunk keresni arra is, hogy a modernizációt előtérbe állító MKP miként értelmezte a magyar és egyetemes kultúra viszonyát, valamint azt, hogy a háború után mely nemzetek kultúráival való kapcsolatok kiépítését tartotta fontosnak a párt. Feltárjuk azt is, hogy az 1945–1946-os évben a demokrácia játékszabályait még elfogadó kommunisták miként viszonyultak a koalíciós kormányok kultúrdiplomáciai célkitűzéseihez, volt-e a többi párttól eltérő felfogásuk, rendelkezett-e a Magyar Kommunista Párt a háború után kultúrdiplomáciai koncepcióval.

Az MKP felfogásának feldolgozása azért is lényeges, mert a külföldről hazatérő kommunisták között néhányan – Lukács György, Révai József, Balázs Béla, Sík Endre, Bölöni György – nemzetközi hírű entellektüelek is voltak, többen a magyar kulturális élet elismert személyiségei lettek. A kutatás számára fontos annak megválaszolása is, hogy volt-e számukra jelentősége a kultúrdiplomáciának.

2. A DUNA-MEDENCEI ORSZÁGOK A KULTÚRDIPLOMÁCIA ELŐTERÉBEN

A II. világháború utáni helyzet új kultúrdiplomáciát kívánt Magyarországtól. A művelődési kapcsolatokat új szellemben kellett helyreállítani, és új, korábban nem létező együttműködésekkel kellett kialakítani. A magyar diplomáciának arra kellett törekednie, hogy a világban reális kép alakuljon ki az országról, és minél kedvezőbb feltételek teremthetők a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez, illetve hogy megkönnyítse az egyetemes kultúra értékeinek befogadását, továbbá az adott körülmények között a kultúra, a kultúrdiplomácia eszközeit felhasználva járuljon hozzá Magyarországnak az új világrendbe való beilleszkedéséhez.

Az ország vezetése helyesen ismerte fel, hogy a világra nyitás csak a szomszédokon keresztül, a kialakult problémák rendezése révén lehetséges. A Duna-medencei együttműködés azért is értékelődött fel, mert Kárpát-medence népeinek kultúrájában sok a közös vonás. A gyökerek így kapaszkodók lehettek a magyarság és a politikai okokból ellenséges népek között. Egy újfajta politikai gondolkodás fontossága fogalmazódik meg az 1944 őszi legaktívabb párt, a Magyar Kommunista Párt elképzeléseiben is. Az MKP 1944. november 30-án hozta nyilvánosságra a Magyarország demokratikus újjáépítéseinek és felemelkedésének programját. Abból indultak ki a kommunisták, hogy az ország demokratikus átalakulása elválaszthatatlan a demokratikus külpolitikától. A magyar külpolitika céljaként pedig a jószomszédi viszony és őszinte együttműködés megteremtését jelölte meg „az összes környező országokkal, valamint Angliával és az Egyesült Államokkal, és szoros barátságot a hatalmas Szovjetunióval. A kommunista programot később a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok kisebb módosítással, közös programmal fogadták el (Balogh 1977). A magyarságnak a szomszéd népekkel való viszonyának rendezését a magyar kormány, az ideiglenes nemzetgyűlés is magáévá tett.

3. A MAGYAR-ROMÁN KAPCSOLAT

Magyarországnak a szomszédos országokkal kialakítandó újfajta viszonyában elsődlegessége Romániának volt. Az államközi és kulturális kapcsolatok rendezésének legfőbb akadálya 1945-ben Romániával – a korábbi politikai konfliktusok emléke mellett – a nemzetiségi kérdés megoldásában jelentkező problémakomplexum volt. A háború befejezésével nemhogy javult volna a két nép viszonya és az erdélyi magyarság helyzete, hanem rosszabbodott. Az általános gyűlölködés közepette a magyarság rokonszenvenvel fogadta Groza Péter 1945. március 6-án alakult kormányát, reménykedett abban, hogy őszintén akarja és megvalósítja az állampolgárok egyenjogúságát (Domokos 1988).

Groza Pétert 1945-ben politikai és morális szempontokból kiindulva – a román nemzeti érdekekre tekintettel, amit persze nem hangoztatott – az a célkitűzés vezérelte, hogy a magyarság és a románság közti ellentét megszűnjön, és a két nép békességben éljen. (Groza, 1945). Az új vezetés politikai és kultúrpolitikai lépéseivel is hozzá kívánt járulni a magyarság művelődési lehetőségeinek és állampolgári jogainak az érvényesüléseéhez. Történelmi jelentőségű az a törvény, amely kimondja, hogy magyar előadási nyelvű tudományegyetem szervezendő Bolyai Egyetem néven (Benda 1983) (Szabad Nép 1945. március 23.) (Csatári 1958) és az, hogy a nemzetiségiel rendelkezők lapokkal, kultúrintézményekkel, továbbá lehetővé tették számukra a politikai szervezkedést. (Szabad Nép 1945. március 27.) (Kántor 1958) (Domokos 1988).

A román vezetés politikáját Magyarországon örömmel üdvözölték. A Szabad Nép, a Magyar Kommunista Párt lapja 1945. május 18-án vezércikket jelentetett meg, „Románia testvérkezet nyújt a magyarságnak”. (Szabad Nép, 1945. május 18.). Az MKP országos értekezletének 20-21-i határozatai is üdvözölte Petru Groza miniszterelnöknek az erdélyi magyarsággal kapcsolatos jóindulatú megnyilatkozásait. (Balogh 1977: 12-13.). A Groza-kormány intézkedéseit elismerve a Szabad Nép 1945. július 15-i számában Románia példás iskolapolitikáját méltatta (Szabad Nép 1945. július 15.). A toleranciára épülő, reményekre jogosító politika lehetővé tette több területen a kezdeményezést és a kapcsolatteremtést. A két ország kulturális kapcsolatainak az elmélyülését kívánta elősegíteni a demokratikus Magyarország a Debreceni Román Intézet létesítésével. A magyar-román kapcsolatok kibővítésében fontos feladatot látott el a Magyar-Román Társaság és lapja, a Keleti Kapu. (Nemzetgyűlés Naplója, 1946) (Kántor, 1985).

A Magyar-Román Társaság 1945. szeptember 21-én alakult meg, melyek vezetésében különböző politikai pártok és szellemi irányzatok képviselői foglaltak helyet. A Magyar Kommunista Párt adta a Társaság főtitkárát, Balázs Bélát. Az elnökségben a kommunistákat Weil Emil, Major Tamás, Révai József, Farkas Mihály képviselte. A választmányi tagok között is voltak MKP-tagok: Lukács György, Hont Ferenc, Haraszi Sándor, Nonn György, Gergely Sándor és Majláth Jolán. A Társa-

ság vezetősége, összetétele reprezentatív volt. A szervezetben képviselt tudósok, politikusok, közéleti személyiségek garanciát jelentettek arra, hogy Magyarország számára a magyar-román barátság a jövőt illetően rendkívüli jelentőségű. (Magyarország történeti kronológiája IV. 1944–1970. 1022). (Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/-XIX-I-1e. 1946-88531) Bukarestben 1945 novemberében jött létre a Dimitrie Gusti professzor vezetésével a Román-Magyar Társaság. Az alakuló ülésen részt vett Balázs Béla, a Magyar-Román Baráti Társaság főtitkára is.

A Magyar-Román Társaság létrejötte után rendkívüli aktivitást tanúsított (UMKL-XIX-I-1e. 1846.-88531). A Társaság egyik nagy jelentőségű, a sorsközösség fontosságát aláhúzó rendezvénye volt 1946. február 21-én a Györfy Kollégiumban tartott ülés. Az összejövetel jelentőségét növelte, hogy a legkülönbözőbb politikai irányzatok képviselői, köztük a Kommunista Párt vezetői fejtették ki véleményüket a két nép együttműködésének fontosságáról. A kommunista párti Nonn György, a MADISZ főtitkára az ifjúság nevében szólott hozzá a kérdéshez, és mint erdélyi származású ember hitet tett a magyar és román barátság mellett. Az ugyancsak MKP-tag, Szirmai István újságíró személyes erdélyi tapasztalatain keresztül mutatott rá arra, hogy a demokráciáért vívott harc, egységes és oszthatatlan a Délkelet-Európa bármely részén (UMKL-XIX-I-1e. 1946–70729). A politikai pártok rendezvényekkel, kulturális programokkal a két nép barátságának előmozdításán munkálkodtak. Március 10-én például a Magyar Kommunista Párt IX. kerületi szervezete készített román kulturális műsort (UMKL-XIX-I-1e. 1946–70729).

Románia kulturális vezetése és a Román-Magyar Társaság is a kapcsolatok bővítését kívánta (UMKL-XIX-I-1e. 1946-88531). A szomszéd ország irodalmi körei megragadták az alkalmat, hogy a magyar irodalommal megismertessék a román közösséget. (Szabadság 1946. január 5.). A magyar-román kulturális kapcsolatok szempontjából nagy jelentősége volt az 1946. március 14. és 17. közötti bukaresti filmnapoknak. A rendezvényre Keresztury Dezső kultuszminiszter vezetésével népes küldöttség, politikusok, írók, művészek utaztak Romániába (Magyarország történeti kronológiája 1944–1970. 1028.). A kulturális delegáció tagja volt az MKP képviselőjében Kállai Gyula államtitkár, aki március 15-én felszólalt a Magyar Népi Szövetség emlékünnepején. Március 16-án a Szenátusi Palotában írótalálkozó volt, amelyen Zilahy Lajos és a kommunista Hay Gyula tartott beszédet, de felszólalt még az ugyancsak kommunista Balázs Béla.

A delegáció fontos feladata volt még Erdély meglátogatása, kapcsolatteremtés az erdélyi kulturális élettel. Március 23-án a küldöttség Gyulafehérvárra látogatott, ahol Keresztury Dezső miniszter, Kállai Gyula államtitkár és Zilahy Lajos látogatás tett Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspöknél. Az utazást követően a Válás- és Oktatásügyi Minisztérium tárcaközi értekezletén értékelte az út eredményeit. Arra a következtetésre jutottak, hogy a békeszerződés után nagyobb aktivitással kell működnie a Magyar-Román Társaságnak, de addig is szükségesnek tartották viszonzásként a Román Kultúrhét előkészítését Budapesten (UMKL-XIX-I-1e.

1946-39389). A magyar-román kapcsolat fontosságára utal, hogy március végén a Magyar Külügyi Társaságban Bölöni György a két nép viszonyáról tartott előadást (Szabadság, 1946. március 22. Szabadság, 1946. március 24. Szabadság, 1946. március 27. Szabadság, 1946. március 30. Népszava, 1946. március 6.).

A két világháború közötti, majd a román kiugrás utáni helyzethez viszonyítva a magyarság kulturális-politikai lehetőségei Groza Péter politikájának köszönhetően jól alakultak. A miniszterelnök – magyarbarátsága mellett – körültekintő politikus is volt. Tudta, hogy a béketárgyalásokon Romániát a lehető legjobb színben kell feltüntetni. Ennek része, hogy a II. világháború után Romániában visszatértek az 1918-as gyulafehérvári határozatokhoz. A gyulafehérvári határozatok teljes nemzeti szabadságát hirdették az együtt lakó nemzetiségeknek, garantálták az anyanyelvi oktatáshoz és közigazgatáshoz való jogot. Ezek az ígérek hatásosak lehettek a béketárgyalásokra. Groza jó szándéka mellett a magyarság érdekében tett humánus lépéseinek így taktikai összefüggései is voltak. A deklarált célok és a valóság azonban sokszor nem voltak összhangban (Domokos 1988. 92–93.). A romániai magyarságnak súlyos küzdelmet kellett vívnia a hivatalosan biztosított jogok valóra váltásáért.

Groza Péter magyarbarátsága mind Romániában, mind külföldön megállt a határkérdésnél, így a magyarok iránti szimpátiáját is alárendelte a határkérdésnek. A határproblémát azzal akarta feloldani, hogy kiáll a világ elé azzal a tétellel, hogy nincs magyar-román határvita, mert a két nemzet között és az erdélyi magyarság körében olyan viszony alakul ki, amelynél a határok nem játszanak többé lényeges szerepet. Ez a határprobléma-nélküliségre alapozott vonalvezetés „ingott meg” 1946 elején. Groza ennek okát abban látta, hogy a magyar kormány a területi rendezést nem tekintette befejezettnek. 1946 januárjában arra a meggyőződésre jutott, hogy Magyarországon újból revizionista irányzat kerekedett felül, és az ő román-magyar barátságát hirdető politikája nem talált visszhangra. A Sebestyén Pál külügyminiszter-helyettes vezette, 1946. április 27-i bukaresti tárgyaláson felvetett magyar-román területi problémát a román kormány kategorikusan visszautasította. Groza ugyanakkor kijelentette, hogy az ő magyarbarátsága változatlan, a határkérdésről az volt a véleménye, hogy azok spiritualizálása meg fogja teremteni a két nép végleges barátságát (Fülöp, 1988).

1946. május 7-én a külügyminiszterek párizsi értekezlete foglalkozott a béke előkészítés-tervezetével. A magyar kormány 1946 nyarán azzal a jogos kéréssel fordult a párizsi békekonferenciához, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek jogállásának rendezését ne tekintsék az illető országok belügyeinek, hanem a nemzetközi jog útján szabályozzák (Országgyűlés Naplója. II. 73.). A magyar kérdést azonban a párizsi konferencia elutasította. A béke-előkészítés körüli problémákat Romániában bizonyos politikai körök manipulációs célokra használták, magyarellenes akciókra szították a tömegeket, Erdélyt újból elborította a román sovinizmus és a magyarok elleni gyűlölködés.

Magyarországon látták a „változás” veszélyét, ezért megpróbálták felvenni elene a küzdelmet. A magyar szellemi elit kiválóságai érezték a felerősödő nacionalizmus miatt keletkezett veszélyt. Az elit nem vonult elefántcsonttoronyba, a szükséges felelősségvállalás nem maradt el. Különböző világnézetű és pártkötődésű magyar írók, tudósok és művészek 1946 őszén felléptek a sovinizmus, a nacionalizmus ellen, és hitet tettek a román-magyar barátság mellett. A többek között Alföldi Andrástól Szent-Györgyi Albertig terjedő elitben ott találjuk Fogarasi Béla, Gergely Sándor, Lukács György és Major Tamás kommunista intellektüeleket. Az értelmiségi elit képviselői felszólították a magyar-román barátság híveit, hogy emeljük fel szavunkat a sovinizmus és a gyűlölködés ellen, küzdjenek a haladásért és a két nép alkotó együttműködéséért (Szabad Nép 1946. október 6.).

Az együttműködéshez szükség van olyan szellemre, amelyben megvalósulhat a kölcsönhatás egymás kultúrájára és szellemére. A későbbi években ez a szellem valójában nem érvényesülhetett. Más történelmi helyzetben másfajta szellem vált irányadóvá.

4. A MAGYAR-JUGOSZLÁV EGYÜTTMŰKÖDÉS

Magyarország a világ minden demokratikus országával, de kiváltképpen a Kárpát-medence népeivel kívánt jó viszont kiépíteni. Jugoszlávia valamennyi szomszédos ország közül a legbátorítóbb magatartást tanúsította.

Magyarországgal kapcsolatosan Jugoszlávia politikája kezdettől hozzá kívánt járulni az ország és a szomszédos népek viszonyainak a pozitív alakulásához. A jugoszláv kultúrpolitikai gyakorlat is elősegítette a magyar-jugoszláv közeledést. Az MKP 1945. május 20–21-i országos értekezlete is kiemelte Josip Broz Titónak a magyar nép iránt tanúsított baráti érzelmeit (Balogh, 1977: 13.). Magyarországgal szemben a háború után a magyarság nemzetközi elszigeteltsége idején a jugoszlávoknak a magyarsággal kapcsolatos jóindulatát és toleranciáját kevésbé árnyékolták be a mindkét részről elkövetett atrocitások. A magyar-jugoszláv együttműködés kiépülésének az is kedvezett, hogy a jugoszláv hatóságok – a volt utódállamok közül egyedülállóan – már 1944 decemberétől a magyar kisebbség több kulturális és politikai jogát biztosították (Balogh, 1982: 38.) (Országgyűlés Naplója, II. kötet. 74–76.). (Magyarország történelmi kronológiája IV. 1944–1970. II. kötet. 75–76.) (Szeli, 1983: 117.). Nem véletlenül írta a Szabad Nép 1945. november 25-i számában Kállai Gyula kommunista kultúrpolitikus, hogy a jugoszláv-magyar kisebbségnek több joga volt 1945 után, mint történelme során bárkinek (Szabad Nép, 1945. november 25.). A jugoszláv-magyar kulturális kapcsolatok kialakításában fontos szerepet játszott a kommunista vezetőségű „Munkás Kultúr szövetség”. A szervezet meghívására száztagú munkáskórus és macedón táncsoport érkezett szeptember végén Budapestre (Szabad Nép, 1955. szeptember 25.) (Szabad Nép, 1945. szeptember 30.). Az egyetemes kultúrára nyitott magyar művelődéspolitikai a szomszédos országokhoz fűző-

dő viszonyt preferenciában részesítette. Ennek a kultúrdiplomáciai preferenciának az összefüggéseit a Magyar Kommunista Párt részéről igen pregnánsan világította meg Horváth Márton ideológus, a Szabad Nép főszerkesztője. Szerinte a szomszéd népekkel való kapcsolatot a „kultúrfőlény” elleni harcban kell kiformálni. Horváth lehetségesnek tartotta, hogy olyan kulturális erőfeszítéseket tegyünk, amelyeknek nemcsak a magyarság, hanem szomszédjaink is hasznát látják (Szabad Nép, 1946. május 12.). A múlt negatívumaival szakító, a nemzeti szempontokat és a kölcsönös-séget garantáló elképzelés – megvalósulás esetén – egy színvonalas együttműködéshez járulhatott volna hozzá a Duna-medencében. A magyar-jugoszláv kapcsolat mondható az egyetlen olyan viszonynak, amelyről mind a sajtó, mind a politikai erők csak elismerően nyilatkoztak.

5. A SZOVJET-OROSZ KULTÚRÁHOZ VALÓ VISZONY

A háború végén az ideiglenes nemzeti kormány egyik legfőbb feladatának tekintette a Szovjetunió népei felé irányuló magyar szimpátia felkeltését, a két ország közötti kulturális kapcsolatok ápolását. Alapvető politikai érdekből, meggyőződéséből is akarták a magyar-szovjet-orosz barátságot. A Szovjetunióval való kapcsolatfelvétel fontossága ezért is fogalmazódott meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és a fokozatos reorganizálódott pártok programjaiban (Balogh 1977: 10–11.). A pártok többsége abban reménykedett, hogy a háborút lezáró békeszerződés után – a szovjet csapatok távozásával – a két ország kapcsolata a kölcsönös előnyökön nyugvó viszony lesz, amelyben a kultúra és a tudomány területén létrejövő kapcsolat mindkét ország javára válik.

Már a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt több kezdeményezés történt a kulturális együttműködésre. Az együttműködés megteremtése érdekében a sajtó is a jó viszonyt igyekezett előkészíteni (Szabad Nép, 1945. március 29.) (Nemzetgyűlés Naplója I. kötet. 42.).

A kulturális kapcsolatok kiépülése szempontjából is fontos állomás volt, hogy 1945. szeptember 25-én a Szovjetunió felvette a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. (Szabad Nép, 1945. szeptember 26.) (Balogh 1988. 349.). A politikai erőknek a Szovjetunió irányában tett kezdeményezései mellett a civil társadalom részéről is kezdeményezés történt a kapcsolatok kiépítésére. 1945 márciusának elején hatvan entellektüel abból a célból jött össze, hogy egy, a magyar-orosz szellemi kapcsolatok elmélyítését elősegítő szervezetet alapítson (Szabad Nép, 1945. március 3.).

A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság alakuló ülését 1945. június 9-én tartották a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A szerződés fontosságára utal, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter mellett megjelent Molnár Erik kommunista párti népjóléti miniszter is. Ott voltak a tudomány, a kulturális élet képviselői, valamint a társadalmi-politikai szervezetek vezetői. Az MKP képviselőjében Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója és Hay Gyula, író. A megválasztott vezetőségben is a legkülönbözőbb politikai és világnézeti orientációjú személyiségek kaptak helyet.

A főtitkár a kommunista Hay Gyula lett. A szervezet elnöki tanácsában a Magyar Kommunista Pártot Gergely Sándor, Major Tamás, Révai József és Weil Emil képviselte. A Társaság elnökének megválasztott Zilahy Lajos a két ország közötti kapcsolategyesítés segítése mellett a szervezet egyik legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy átalakítsa a magyar köztudatot, és nyisson Kelet felé. Kijelentette azonban azt is, hogy az új orientáció nem jelenti azoknak a szálaknak a merev tagadását, amely a magyarságot a nyugati kultúra valódi érdekeivel összekötik. A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság létrehozásától Magyarországon nemcsak a kétoldalú kapcsolatok elmélyülését remélik, hanem abban is bíztak, hogy hozzájárul egy reális magyarság kép kialakításához a Szovjetunióban, hanem abban reménykedett, hogy a szellemi kapcsolat termékenyítően fog hatni a magyar művészetre, tudományra és irodalomra (UMKL-XIX-I-1e. 1945–9116).

A szovjet kapcsolat fontossága magyar részről a kultúra és a tudomány minden területén megfogalmazódott. Az együttműködés jelentőségének a hangsúlyozása jellemezte a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság 1946. július 7-én a Zene-művészeti Főiskolán tartott országos konferenciát (Népszava, 1946. július 5–7.). A magyar-szovjet kulturális kapcsolatok megítélése a hatalmi tényezők, valamint a koalíció pártjai részéről kisség eltérő megközelítésben, de egyértelműen pozitív volt (Kis Újság, 1946. július 9.). Rákosi Máttyás az MKP főtitkára kongresszusi felszólalásában nemcsak a Társaság, hanem a magyar kultúrpolitika egyik legfontosabb feladatát abban jelölte meg, hogy megismertessük a szovjet népet a magyar kultúrával (Szabad Nép, 1946. július 9.). A Társaság július 9-én új titkárt választott. Tiszteletbeli elnök lett Szent-Györgyi Albert, elnök Rusznyák István. A szervezet felső vezetésében társelnökként a Kommunista Pártot Bölöni György és Hay Gyula képviselte (Szabad Nép, 1946. július 10.).

1945-46-ban a koalíció minden pártja látta, és a magyar kultúrdiplomácia figyelembe is vette azt a realitást, hogy Magyarország szomszédja lett egy olyan ország, amely világhatalommá vált, amely potenciális gazdasági és tudományos tényező lehet Európában. Ezért reális volt az a politika, amely a Szovjetunióval való barátság és széles körű kulturális és tudományos kapcsolatra törekedett. Természetes volt, hogy a magyar kultúrdiplomácia a legkülönbözőbb kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítését kezdeményezte a Szovjetunióval.

A Collegium Hungaricum létrehozása azonban lehetetlen próbálkozás volt 1945-ben. Nem hozták a várt eredményeket a tudományos kapcsolatok szépítésére tett magyar kezdeményezést sem. Az ösztöndíjasok és a tudósok kölcsönös látogatására tett magyar javaslatot a szovjet kulturális vezetés prolongálta. A háború után magyar részről ígéretesnek tűnő tudományos kiadványcsere sem valósult meg. Többnyire negatív reagálás érkezett a magyar kultúrdiplomáciai kezdeményezésekre az irodalom és a művészetek területén. Az orosz oktatás bevezetésének ambicionálása sem váltott ki határtalan szovjet lelkesedést. A legkülönbözőbb területeken megnyilvánuló szovjet tartózkodás a magyar kultúrdiplomáciát meglepte. A kutató

számára viszont az is meglepő, hogy a szovjet emigrációból hazajött kommunista kulturális-tudományos elit nem mutatott aktivitást.

6. A „NYUGATNAK” NINCS RELEVÁNCIÁJA

Mivel a magyar politika Trianon után a kultúrát, a kulturális kapcsolatokat stratégiai ágazatnak tartotta, ezért az ország a kultúra segítségével próbált a 20-as évektől abból az elszigeteltségből kitörni, amibe elsősorban a szomszédos országok taszították versailles-i támogatóikkal. A magyar politika egy offenzív kultúrdiplomáciával igyekezett egy más, reálisabb magyarságképet kialakítani. A nagyvilágban a magyarságról kialakított hamis kép megváltoztatásához a magyar kultúra és tudomány nemzetközi értékeinek a megismertetésében fontos szerepet kapott az a Franciaország, amely a versailles-i rendszer meghatározó hatalma volt. A II. világháború után magyar kultúra és tudomány megújódását segítő, ugyanakkor a nemzet politikai érdekeit is szolgáló kultúrdiplomácia Franciaországot tevékenységének centrumában helyezte. Auer Pál párizsi követ a francia kapcsolatok nyugat-európai elsőségét egy nyilatkozatában azzal magyarázta, hogy Németország húsz-harminc évig sem fog szerepet játszani Európában. Keresztury Dezső is meghatározónak tartotta Franciaország szerepét és befolyását az új Európában (Kis Újság, 1946. május 26.; Kis Újság, 1946. június 16.).

A háború után kiválóan alakultak a magyar-francia kapcsolatok a kulturális és tudományos élet területén. A legsikeresebb együttműködés az irodalom területén valósult meg. A magyar irodalom nyugati megismertetése már 1945 januárjában elkezdődött Franciaországban. (UMKL-XIX-I-1e. 1945–75883) A francia irodalom magyarországi bemutatása 1946-ban vette kezdetét (Béládi, 1981: 65.) (Szabadság 1946. április 17.) (Kis Újság, 1946. szeptember 13.).

A két nép közeledéséhez megpróbálták a civil szerveződések is hozzájárulni. A francia kultúra tisztelete és a francia szellem szeretete vezérelte azt a néhány száz embert, aki 1945 szeptemberében megalakította a Magyar-Francia Társaságot. A szervezetben a legkülönbözőbb világnézetű kiválóságok foglaltak helyet, többek között a kommunista Bölöni György (Szabad Szó, 1945. szeptember 13.). Annak ellenére, hogy a kultúrdiplomácia kiemelten kezelte Franciaországot, és széles körűek voltak a magyar-francia kulturális és tudományos kapcsolatok, a Magyar Kommunista Párt nem tanúsított fontosságának megfelelő szerepet ennek a viszonyoknak. Az igen nagyszámú baloldali-kommunista emigráns mellett a franciákkal való együttműködés kiemelt kezelésének azért is nagy fontosságúnak kellett volna lennie az MKP politikájában, mert a Francia Kommunista Párt a II. világháború után nemzetközileg is az egyik legerősebb szervezet volt. Belpolitikai befolyását jelzi választási sikere és az a tény, hogy 1947 májusáig a kormány tagjai voltak a kommunisták.

A nagy hagyományokra visszatekintő magyar-olasz kapcsolatok terén nem hogy kezdeményező lett volna a Magyar Kommunista Párt, hanem elutasító, negatív maga-

tartást tanúsított. Az 1945-ös igazolások és a későbbi bélistázások idején a párt kemény támadást intézett a Horty-korszakban a magyar-olasz kapcsolatokban magyar részről meghatározó fontosságú szerepét betöltő személyiségek és intézmények ellen. Az MKP-t az Olaszország irányában kifejtendő kultúrdiplomáciai felfogásában nem befolyásolta, hogy az Olasz Kommunista Párt a nemzetközi kommunizmus egyik legfontosabb pártja volt, és 1947 májusáig szintén tagja volt az olasz kormánynak.

Annak ellenére, hogy az Amerikai Egyesült Államok 1945 után szuperhatalom lett, és a világ tudományos életének a központja Németországból átkerült az USA-ba, és annak ellenére, hogy nagy számú magyar származású élt az Egyesült Államokban, a Magyar Kommunista Párt a háború alatt elmaradt tudományos kiadványok beszerzésén kívül – amit Sík Endre kulturális attasé irányított – nem tanúsított érdeklődést az amerikai kultúra és tudomány iránt. Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok az antifasiszta koalíció tagja, a kommunistáknak az USA iránti bizalmatlansága már 1945 nyarán a párt választási programjában tetten érhető a „Demokratikus nemzeti külpolitika” c. fejezetben. Név szerinti utalás nincs az USA-ra, egyértelmű, hogy az egyik nyugati hatalomnak a változásokkal kapcsolatos álláspontját kritizálja (Balogh 1977: 241.).

Megállapíthatjuk, hogy Magyarország rossz világpolitikai helyzetében és nemzetközi elszigeteltsége miatt a külpolitikának nem volt relevanciája. A pártnak éppen ezért kellett volna nagyobb fontosságot tulajdonítani annak az eszközrendszernek, amivel a kultúrdiplomácia rendelkezett. Meg kellett volna próbálnia az elmúlt évek hibás kül- és katonapolitika lépései miatt az országról kialakított negatív véleményt átformálni és az ország presztízsét a kultúra eszközeivel növelni. A kultúrdiplomáciának nemcsak a külpolitikai célokat kell szolgálnia, hanem fontos szerepet kell betöltenie a modernizációs célok segítésében, a magyar és egyetemleges kultúra kezelésében, a magyar tudománynak a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolásának előmozdításában. Néhány esetben (Lukács György, Sík Endre) a szükséges szerepvállalás megtörtént, de többről nem beszélhetünk.

Felhasznált szakirodalom

Balogh Sándor (1982): A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1937. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 38.

Balogh Sándor (1988): Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 349.

Balogh Sándor-Izsák Lajos (1977): Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948). Tankönyvkiadó. Budapest. 10-11.

Béládi Miklós (szerk.) (1981): A Magyar Irodalom Története 1945-1970. I. Irodalmi élet és irodalomkritika. Budapest. 65.

- Benda Kálmán (szerk.)(1983): Magyarország történeti kronológiája V. 1944-1970. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1018.
- Csatári Dániel (1958): Román-magyar kapcsolatok. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 203-204.
- Domokos Péter Pál (1988): Az én Erdélyem. Budapest. 96.
- Fülöp Mihály (1988): A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar-román kérdés. In Rácz István (szerk.):Tanulmányok Erdély történetéből. Debrecen, 192-198.
- Groza Péter beszéde az Észak-Erdélyi Menekültek Szövetsége küldöttei előtt. Szabadság, 1945. március 15.
- Kántor Lajos (1985): Illyés Gyula és a béke asztala. Valóság, 12.
- Kis Újság, 1946. május 26.
- Kis Újság, 1946. június 16.
- Kis Újság, 1946. július 9.
- Magyarország történeti kronológiája IV. 1944-1970. 75-76., 1022., 1028.
- Nemzetgyűlés Naplója. I. kötet, (1946) Hiteles Kiadás. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 24-25., 42.
- Népszava, 1946. március 6.
- Népszava, 1946. július 5-7.
- Országgyűlés Naplója. II. kötet. 73., 75.
- Szabad Nép, 1945. március 3.
- Szabad Nép, 1945. március 23.
- Szabad Nép, 1945. március 27.
- Szabad Nép, 1945. március 29.
- Szabad Nép, 1945. május 18.
- Szabad Nép, 1945. július 15.
- Szabad Nép, 1945. szeptember 26.
- Szabad Nép, 1945. szeptember 30.
- Szabad Nép, 1945. november 25.
- Szabad Nép, 1946. május 12.
- Szabad Nép, 1946. július 9.
- Szabad Nép, 1946. július 10.
- Szabad Nép, 1946. október 6.
- Szabad Nép, 1955. szeptember 25.
- Szabad Szó, 1945. szeptember 13.
- Szabadság, 1946. január 5.
- Szabadság, 1946. március 22.
- Szabadság, 1946. március 24.
- Szabadság, 1946. március 27.
- Szabadság, 1946. március 30.
- Szabadság, 1946. április. 17.

Szeli István (1983): A magyar kultúra útja Jugoszláviában. Kossuth Könyvkiadó.

Budapest. 1983. 117.

Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/-XIX-I-1e. 1946–88531

UMKL-XIX-I-1e. 1846–88531.

UMKL-XIX-I-1e. 1945–75883.

UMKL-XIX-I-1e. 1945–9116.

UMKL-XIX-I-1e. 1946–39389.

UMKL-XIX-I-1e. 1946–70729.

Bordé Katalin

NYÍREGYHÁZA NYOMDAIPARA AZ 1920-AS, 1930-AS ÉVEKBEN

ABSZTRAKT

Nyíregyháza tipográfiai műhelyei többnyire a kor vidéki nyomdáinak technikai színvonalán álltak, és maradéktalanul biztosították a város nyomtatványszükségletét; könyvekkel, időszaki kiadványokkal, továbbá a tulajdonosaik számára leginkább hasznot hozó közigazgatási nyomtatványokkal való ellátását, így töltve be hivatásukat.

Az 1920-as években hat nyomda üzemelt hosszabb ideig városunkban. Az 1884-es alapítású Jóba Elek Könyvnyomdán és Klafter Ignác 1904-ben indult nyomdáján kívül négy új: a Hungária, a Bocskay, a Merkurés a Nagy József Nyomda. Az 1930-as években átlagosan kilenc tipográfiai vállalat tevékenykedett tartósan Nyíregyházán. Meg kell említeniünk Heiszler Jenő, Nágler Jenő, Burger Béla, Wohlberg Jakab, Klafter Andor és Fülep Lajos vállalkozásait, valamint a Jóba cég 1933-as kiesése után nagyobb teret nyert korábbi nyomdákat, amelyeket Klafter Ignác, Nagy József, illetve Orosz Károly vezetett. A tanulmány arra irányítja a figyelmet, hogy a vizsgált időszakban mely officinák játszottak kiemelkedő szerepet városunk nyomdaiparában.

1. NYÍREGYHÁZA NYOMDAIPARÁNAK GAZDASÁGI HÁTTERE ÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A nyomdaalapítás alapvető feltételei közé tartozik, hogy egy adott településnek olyan fejlettek legyenek a gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai, hogy egyrészt megélhetést biztosítsanak a nyomdásznak, másrészt szükségessé is váljék a nyomdalétesítés. Így volt ez Szabolcs vármegyében, illetve Nyíregyházán is. Bár az ipar fejlődése ebben a régióban eltért az országos átlagtól az erős agrárjellege miatt, így az iparstruktúráját a mezőgazdasági iparra és az élelmiszeriparra alapozta (Frisnyák 1998).

Nyíregyházán 1930-ban csupán kilenc 20 főnél többet foglalkoztató vállalat volt. Így 2 gépgyárban, 2 vasúti műhelyben, 2 gőz- és hengermalomban összesen 188-an, az áramfejlesztőben 90-en, a Korona Szállóban 45-en, végül a Jóba Elek Könyvnyomdánál – a nyomdában 28-an és a kiadóban 12-en – összesen 40-en kaptak munkát.

Az országos trenddel egyezően helyi viszonylatban is kimutatható az 1920-as évek közepétől a munkanélküliség növekedése. A legjobb helyzetben a nyomdászok voltak, mert az ő munkalehetőségük viszonylag kedvezően alakult. Például 1926-ban 36 nyomdász közül mindössze négynek nem volt állása, és a munkaadók őket foglalkoztatták a legtöbbit, évente 45 hetet dolgozhattak. Szabolcs vármegye legjelentősebb lapjában, a Nyírvidékben 1930. november 30-án közzétett memorandumuk viszont arra bizonyíték, hogy akkor már számolniuk kellett a munkanélküliséggel (Cservényák 1993).

Az 1920-as évek elejére az egész ország nyomdaipara kilátástalan helyzetbe került. A Debreceni Városi Nyomda is kizárólag kölcsönök felvételével tudta biztosítani üzletmenetét, és 1922-ben azok ellenére is a teljes csőd határán állt. A gazdasági válság ideje alatt ugyan súlyos pénzügyi zavarokkal küzdött, de csak 1932-ben és 1933-ban zárt veszteséggel. Egyértelmű, ha egy ekkora városi tulajdonban lévő nyomda – 1920-ban 78, 1943-ban 173 munkás és tisztviselő dolgozott ott – működésében is zavarokat okozott a válság, akkor egy kisebb magánvállalatnál még súlyosabb problémák adódhattak (Benda – Irinyi 1961).

Ritka kivételként arra is találunk példát, hogyan lehetett úrrá lenni a nehézségeken a helyesen megválasztott nyomdai üzletág előtérbe helyezésével, az adminisztráció racionalizálásával, a naprakész számlázással, az árukészlet pontos nyilvántartásával, stb. Mint ahogy az a gyomai Kner Nyomdában történt (Tóthné 2001).

A nyíregyházi nyomdákon végigtekintve azt tapasztaljuk, hogy elsősorban a kisebbek estek a gazdasági helyzet áldozatául, de a nagyobbak általában fennmaradtak. A nyomdatechnika fejlődése magas követelményeket támasztott a vállalkozókkal szemben, amivel nem mindenki tudott lépést tartani. A helyi nyomdatulajdonosok minden esetben ellenállást fejtettek ki, ha egy új, a város falain túlról érkezett nyomdász akart itt letelepedni, hiszen féltették az egzisztenciájukat, munkalehetőségüket. Jellemző volt az a törekvésük, hogy anyagi boldogulásuk érdekében a nyomtatás mellett más rokon szakmai tevékenységgel – papír- és könyvkereskedéssel, könyvkötéssel, dobozkészítéssel, bélyegzőgyártással stb. – is kísérleteztek. A legtöbben az alkalmazottaik munkakörülményeire nem figyeltek kellően, amiről az iparfelügyelők elmarasztaló jelentései tanúskodnak.

2. NYÍREGYHÁZI NYOMDÁK AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A Hungária és a Bocskay Könyvnyomda, a „Tiszavidék” Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat, valamint Bálint Ferenc nyomdája az 1920-as években keletkezett és szűnt meg. Ugyanakkor megmaradt Nagy József 1920-ban, Orosz Károly 1921-ben és Klawter Ignác 1904-ben létesített műhelye, ami nemcsak hogy túlélte a nehéz időket, hanem fel is virágzott. A második Jóba Elek idején kiteljesedett legnagyobb cég viszont egyre gyengülő anyagi kondíciót mutatott az 1920-as évek közepétől.

Nagy József Könyv- és Műnyomdája 1920 közepétől működött, és nem volt

külön üzletvezetője. Könyveket nem nyomtatott, és mindössze egy időszaki sajtóterméket állított elő egy hónapig, a Szabolcsi Szabók Lapját 1934. június 2. és július 5. között, amikor az még csupán hetente egyszer jelent meg. A második világháború alatt is aktív officina fő profilját az aprónyomtatványok alkották. A nyomda 1945. november 19-ig létezett. (MNL SZSZBML V.B.186. XI.417/1938., I.2/1939., X.30/1939., X.54/1926.; XV.6. Nyíregyháza, 14. köt.)

Fiók Albert és Társai Nyomda 1921. február 12-én indult Fiók Albert és Csizák János irányításával. Ők 1922. február 9-én lemondták közös iparukat, majd másnap harmadik társukkal, Szelkó Sándorral együtt új engedélyt igényeltek, ami 1922. február 13-tól 1923. november 24-ig élt.

Szelkó Sándor 1923. december 6-tól 1928. január 21-ig a Merkur Könyvnyomda élén tevékenykedett Orosz Károly mellett. Azt követően Szelkó újabb négy éven át, 1928. december 17-től 1932. november 5-ig már egyedül látta el a vezetői feladatokat. Elsősorban a legbiztosabb egzisztenciát nyújtó közigazgatási nyomtatványok képezték a jövedelmét. A Szabolcsi Tanító több évfolyamát is nyomtatta 1923 júliusától októberéig és 1928 decemberétől 1929 szeptemberéig. (MNL SZSZBML V.B.186.X. 71/1921., X.83/1922., 685/1923.; XV.6. Nyíregyháza, 14. köt.)

A Bocskay Könyvnyomdáról 1925 áprilisától 1929 elejéig vannak adatok. A tulajdonosa Oláh Sándor volt, akinek termékeit aprónyomtatványok, plakátok és periodikumok alkották. Tőle került ki 1925. szeptember 7. és december 14. között a Szabolcs című társadalmi és sportlap hetenként; 1927 márciusától 1928 novemberéig a Szent Harc az Alkohol és az Erkölcstelenség Ellen havonta; 1927 szeptemberében és októberében a Szabolcsi Tanító két száma és 1928 októberétől 1929 februárjáig a Szabolcsi Szabók Lapja kéthetente. (MNL SZSZBML V.B.186. XIII.142/1924., X.162/1925., X.54/1926., I.2/1939.; XV.8.2.d. 10.; XV.6. Nyíregyháza, 14. köt.)

A „Tiszavidék” Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat 1928. november 19-én kapta meg az iparengedélyt a nyíregyházi városi tanácstól lapkiadásra és -terjesztésre; papír-, írószer-, nyomtatvány-, zenemű- és könyvkereskedésre. A cég tulajdonosa és a napilap kiadója a miskolci Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat volt, aminek a nyomdáját Orosz Károly vezette. A „Tiszavidék” Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat 1929. szeptember 1-jén megszűnt. Azt követően „Tiszavidék” Rt. Nyomda néven újjáalakulva 1930 áprilisáig állt fent.

A vállalat több helyi lapot is nyomtatott. Így a Felsőszabolcs szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági hetilapot; a Máriapócsi Virágoskert című hitbuzgalmi folyóiratot, a Szabolcsi Szabók Lapjának néhány számát, a Szabolcsi Tanító 1929–1930-as évfolyamának a számait és a Tiszavidék című lapot 1928. november 20-tól 1929. augusztus végéig. Jelentős szerepet töltött be a közigazgatási nyomtatványok és könyvek gyártásában. Itt készült például 1929-ben Török Péter regénye a Délibáb a Verhovinán és 1930-ban Az ifjúsági vöröskeresztes csoportok munkakönyve. (MNL SZSZBML V.B.186. X.910/1922.; X.54/1926.; XV.6. Nyíregyháza, 15. köt.; László 2002)

Bálint Ferenc gépmester officinája 1925-ben indult, miután megkapta az ipar-
testület hozzájárulását nyomdászipara kiváltásához és 1925. augusztus 10-én a vá-
rosi tanács engedélyét a nyomdaalapításhoz. Az 1926-ban elárverezett rövid éle-
tű kis műhelyében apró nyomtatványokat állított elő. (MNL SZSZBML V.B.186.
X.280/1925., XV.6. Nyíregyháza, 14. köt.)

3. NYÍREGYHÁZI NYOMDÁK AZ 1930-AS ÉVEKBEN

A Sárospatakról 1907-ben városunkba költözött Heiszler Jenő először 1914. márci-
us 18-án kezdett vállalkozásba Nyíregyházán, Donáth Zálival. Az első világháború
azonban a frontra szólította, és csak a leszerelését követően, 1918 decemberében
folytathatta tevékenységét egy ideig két társával, Feldmann Fülöp Ferencsel és Fiók
Alberttel. Az 1914-ben kiváltott engedélyét 1930-ban törölte az iparhatóság.

Heiszler Jenő második cége 1930 áprilisában kezdett működni új társakkal: Fa-
zekas Jánossal, Frich Györggyel, Friedmann Salamonnal, Goldstein Bertalannal és
Szabó Sándorral. Az elsőfokú iparhatóság „Merkur” Könyvnyomda név alatt adta ki
sokszorosító iparra jogosító igazolványukat. A Zrínyi Ilona u. 5. sz. alatti nyomdá-
juk 1939. december 7-ig volt aktív. (MNL SZSZBML V.B.186. III. 211/1919., XIII.
1203/1919., I.2/1939.; XV.6. Nyíregyháza, 16. köt., 19. köt.)

Nágler Jenő nyomdája 1930-tól 1944-ig állt fent, 1937-től Scharfstein
Mózes-sal társulva. A Nágler és Társa Könyvnyomda önálló köteteket ritkán
produkált. Egyedül a Nőipariskola értesítőjét nyomtatta két alkalommal, az
1935/1936-os és 1936/1937-es tanévben. Elsősorban közigazgatási nyomtatvá-
nyokból és időszaki kiadványokból befolyt összeg képezte a jövedelmét. Néhány
hónapig itt készült a Szabolcsi Szabók Lapja 1931-ben és 1934-ben, a Kelet
néhány száma 1936-ban, a Szabolcsi Kereskedő 1937 májusától 1938 novembe-
réig, a Görögkatolikus Élet 1938 januárjától 1939 decemberéig és a Napsugár
1942-ben. (MNL SZSZBML V.B.186. X.135/1928., X.134/1937.; XV.6. Nyír-
egyháza, 19. köt.; László 2002)

Burger Béla Könyvnyomdája 1932 januárjában indult, aminek az 1940-es évek
elejétől 1944-ig Schwimmer József volt a társtulajdonosa. Termékei között könyvek
és időszaki kiadványok is találhatók. Burger adta ki 1933-ban Friedmann Vilmostól
a Gyász- és ünnepi beszédeket, továbbá 1932-től 1939-ig iskolai értesítők is kerül-
tek ki a nyomdából. Így az 1931/1932-es tanévben a Kossuth Lajos Gimnáziumé,
1932 és 1934 között a Nyíregyházi Városi Felső Leányiskoláé, 1933-tól 1939-ig az
Evangelikus Leánylíceumé. Az ő neve szerepelt a Nyíregyházi Hétfői Újság sport,
társadalmi, humoros és közgazdasági hetilap, és egy rövid ideig a Szabolcsi Kéz-
műiparos, illetve a Napsugár impresszumában is. Az apró- és közigazgatási nyom-
tatványok szintén a profiljába tartoztak. (MNL SZSZBML V.B.186. X.607/1945.,
XI.9/1946.; XV.6. Nyíregyháza, 19. köt.; XV.8.1.d.4.; László 2002; László 1984)

A debreceni Wohlberg Jakab 1932 májusában az édesanyja által vezetett családi vállalkozásukat hátrahagyva Nyíregyházán váltott ki nyomdászipart. Majd 1933 folyamán Preisz Istvánnal társult, és 1933 decemberéig közösen irányították a Preisz és Wohlberg Könyvnyomdát. Akkor Preisz kivált a cégből, és 1944 áprilisáig Wohlberg Jakab egyedül vitte azt, ahol könyvnyomtatást nem folytatott. Aprónyomtatványokra kapott megrendeléseket, és három hónapig a Szabolcsi Kézműiparos című hetilap számaint állította elő.

Wohlberg Jakab 1933-ban Drucker Gyulával és Goldstein Bertalannal egy másik üzem, a Drucker és Társai Nyomda elindításában is érdekelt volt, ami egy évig mutatott aktivitást. A három nyomdász műhelyét nem hagyta el könyv, és időszaki kiadvány (a Szabolcsi Kézműiparos) is csak egy rövid ideig. A vállalkozók már 1933 novemberében le is mondták az iparukat. Drucker Gyula később, 1934. március 19-től önállóan váltott ki engedélyt sokszorosító tevékenységre, amit 1934. december 31-én szüntetett be. (MNL SZSZBML V.B.186. X.173/1932., X.387/1933.; X.457/1933.; XV.6. Nyíregyháza, 19. köt.)

A Klafter Andor Könyvnyomdát 1936-ban alapította Klafter Ignác fia. A nyomda kezdetben a Takarékpénztár épületében, a Rákóczi u. 1. sz. alatt volt, majd 1938. április 15-től az apja raktárnak használt műhelyében kapott helyet a Kis tér 10. számú épületben. Klafter Andor vállalkozása létrehozásakor 13 éves szedőgépmesteri tapasztalattal rendelkezett, amit az édesapja nyomdájában szerzett. Mivel nyomdatermékeiken csupán a családnevüket tüntették fel, utólag nem lehet rekonstruálni, hogy melyek köthetők Klafter Andor officinájához, ami 1942-ben még létezett. (MNL SZSZBML V. B. 186. X.33/1935., X.205/1936, I.2./1939., 1942-es közig. mutató; XV.6. Nyíregyháza, 19.)

Fülep Lajos 1936. május 1-jén városunkba telepítette át az 1913 szeptemberében létesített mátészalkai nyomdáját. Onnan került ki változó periodicitással a Napsugár 1940 novemberétől 1942 elejéig. Nyíregyházi produktumai között könyvet nem találunk, csak közigazgatási nyomtatványokat. Fülep Lajos 1942. január 9-i elhalálózását követően még közel másfél évig felesége, Fülep Lajosné Groszmann Rebus folytatta a sokszorosító ipart özvegyi jogon és két kiskorú gyermeke jogán. (MNL SZSZBML V.B.186. X.248/1936., I.2/1939., X.30/1939., 1938-as közig. mutató; XV.6. Nyíregyháza, 19.)

Kézt Géza nyomdája 1939 októberétől 1941 nyaráig, a tulajdonos elhunytáig volt aktív. A több munkást foglalkoztató, gyorsajtóval dolgozó tipográfiai üzem termékeit önálló munkák, időszaki kiadványok, hivatalos és aprónyomtatványok képezték. Itt készült például a Belohorszky Ferenc bibliográfiája Bessenyei Györgyről, Bessenyei-irodalom címmel 1941-ben, továbbá a Nyíregyházi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve több alkalommal. Nála látott napvilágot az 1939/1940-es tanévben a Kir. Kat. Diákélet és az 1940/1941-es tanévben a Nyíregyházi Kossuth-Diák. 1940-ben négy iskola – az Állami Líceum és Tanítóképző Intézet, az Evangélikus Leánygimnázium, a Királyi Katolikus Gimnázium és a Polgári Leányis-

kola – értesítőjét nyomtatta. (MNL SZSZBML V.B.186. X.30/1939, X.384/1939., X.580/1940.; XV.6. Nyíregyháza, 19. köt.; László 2002; László, 1984.)

4. A JÓBA ELEK KÖNYVNYOMDA

A cég fiúágon öröklődött három generáción át. Első Jóba Elek 1879. október 14-től Piringer Jánossal közösen, majd 1884. április 5-től önállóan vezette az évek során egyre jobban fejlődő kis műhelyét, ami a századfordulóra a város legnagyobb lapkiadói és nyomdaipari üzelemelett. A két barát a Piringer és Jóba Társ cég indításakor már hosszú nyomdászmultra tekinthetett vissza. Piringer akkor 33, Jóba Elek 36 éves volt, és közel két évtizede gyakorolta a betűszedő mesterséget jelentős vidéki és fővárosi tipográfiai vállalatoknál. Dolgozott Bitterman Károly szabadkai nyomdájában, Szegeden Burger Zsigmondnál, Pesten a Pollák Testvéreknél, majd a híres Heckenast Könyvnyomdában, sőt a jól ismert budapesti Franklin Társulatnál is, ahol szaktudásával kivívta Hirsch Lipót elismerését.

Jóba Elek a nyomtatás mellett 1892-ben könyvkötészetre is kiváltotta az ipart. Annak érdekében, hogy valamennyi könyvnyomdai munkát elláthassa, 1894-ben és 1904-ben egy-egy gyorsajtót is vásárolt. Sikeres üzletember és Nyíregyháza megbecsült polgára volt.

A cég a legfényesebb időszakát a nyomdaalapító legidősebb fia, második Jóba Elek irányítása alatt, 1906-tól 1918-ig élte. Abban az alig több mint egy évtizedben minden olyan tipográfiai üzletágban (könyv, periodika és közigazgatási nyomtatványok készítése) kiteljesedett a tevékenysége, amit egy vidéki officina művelhetett. Második Jóba Elek 1914–1916 között modernizálta a gépparkját, továbbá a magas színvonalú nyomdájához illő, önálló székházat építtetett a Széchenyi u. 9. sz. alatt, és a kor igényeinek megfelelően kibővítette a kiadóhivatala profilját. Nyíregyháza közéletében fontos szerepet játszó, köztisztviselőként álló vállalkozó és városi tisztviselő volt.

A prosperáló vállalkozás helyzete második Jóba Elek 37 éves korában, 1918. augusztus 18-án bekövetkezett halála után fordult rosszra, amikor 30 éves özvegye lett a tulajdonos. Nála nagyobb eséllyel vette volna fel a harcot a forradalmak, a román megszállás, majd a gazdasági világválság okozta nehézségekkel az egykori városi alszámvevő. Az 1918–1933 közötti periódusban a nyomdát, a könyv- és lapkiadó vállalatot Gróman Ilona működtette Weisz Manó üzletvezető és Urbán Ferenc művezető segítségével. Az 1920-as évek közepétől azonban visszavonhatatlanul megkezdődött ennek a jobb sorsra érdemes nyomdászdynasztiának a hanyatlása. Végül a szép kivitelezésű nyomtatványai elismeréseként aranyéremmel is kitüntetett céget harmadik Jóba Elek minden igyekezte ellenére sem sikerült a felszámolástól megmenteni. Jóba Elek ellen ugyanis köztartozásai miatt 1933. február 25-re árverést tűztek ki (Tóthné 2005).

A nyomdatermékeik általában a város és környéke lakosságának érdeklődésére számot tartó kiadványok voltak. Többnyire a nyírségi szerzők szép- és szakirodalmi

munkáinak nyomtatását, a helyi lapok előállítását és a városi, valamint a megyei hivatalok nyomtatványszükségletét biztosították. A Jóba Elek Könyvnyomda a többi vidéki nyomdához hasonlóan rengeteg olyan nyomtatványt gyártott, amelyek a helyi társadalmi, politikai, gazdasági, közigazgatási és kulturális élet aktuális eseményeihez kapcsolódtak. Így közigazgatási nyomtatványok (nyugták; kötelezvények; meghatalmazások; születési, házassági, halotti anyakönyvi kivonatok; munkakönyvek; cselédkönyvek; felhívások; körlevelek) hatalmas választékát tartották raktáron, amelyekkel Szabolcs vármegye majd minden települését ellátták (Tóthné 2006/1).

Számtalan aprónyomtatványt (plakátot, hirdetményt, különböző cégek számára nyomott számlát, meghívót, gyászjelentést, egyházi és kulturális eseményeken elmondott beszédet) is készítettek. A saját lapjukon, a Nyírvidéken kívül bekapcsolódtak több mint harminc más folyóirat és újság (napi-, heti- és kétheti lap) nyomtatásába, sőt némelyikük kiadásába is. Közel ötszáz önálló kötet szépirodalmi, liturgiái és tudományos témájú könyv, kisnyomtatvány, brosúra; iskolai értesítő, tankönyv és egyéb hivatalos kiadvány látott napvilágot náluk.

A nyomdának 481 önálló kötetben megjelent nyomtatványáról tudunk. Ha ehhez hozzávesszük az általuk nyomtatott 33 periodikum összesen 170 évfolyamát is, akkor ez a szám 651-re emelkedik. Az önálló kötetes kiadványok közül terjedelmükönél fogva 76-ot tekinthetünk könyvnek; 107 pedig kisnyomtatványnak (64 oldalnál kisebb), illetve füzetnek (48 oldalnál kevesebb) minősül. Termékeik között vannak az iskolai értesítők is, amelyek 169 kötetet tesznek ki. Önálló kiadványaikként tartjuk nyilván a nevükkel fémjelzett jegyzőkönyveket, alispáni jelentéseket, szabályrendeleteket, szabályzatokat, kimutatásokat, utasításokat és egyéb hivatalos nyomtatványokat is. A már említett közigazgatási és aprónyomtatványaikból évente átlag 500- féle hagyta el a nyomdájukat (Tóthné 2006/2).

5. KLAFTER IGNÁC NYOMDÁJA

Nyíregyháza második leghosszabb ideig fennálló officinája 1904-től 1944 áprilisáig működött Klawter Ignác irányításával. A mesterségét itt tanulta ki, és 1899-ben szabadult fel nyomdászsegédként. A városi tanácstól 1904. február 23-án kapott engedélyt nyomda és papírkereskedés létesítésére, de az utóbbit 1905. január 9-én lemondta az üzlet pangása miatt. Kis üzeme kezdetben egy gyorsajtóval rendelkezett, és egy tanoncot foglalkoztatott.

Az 1910-es években a gépparkját folyamatosan bővítő üzem egyre komolyabb konkurenciát jelentett a régebben alapított vállalatoknak. Klawter Ignác kezdettől fogva minden kiadói üzletágban próbált érvényesülni, de akkor még kevés önálló kiadványa volt. Többszöri eredménytelen kísérlet után az 1910-es évek végétől egyre sikeresebben pályázott a város közigazgatási nyomtatványainak a szállítására is.

Az 1930-as évek közepétől Nyíregyháza legnagyobb könyvnyomdája Klawter Ignácnak az akkor már két telephelyen – a Kis tér 10. sz. alatt és a Bessenyei téren

– dolgozóvállalkozása volt. Mindkettőben tágas munkatermekben, szedő- és géptermekben folyt a munka, és a tulajdonos hatalmas nyomtatványraktárral is rendelkezett. Munkásai egészségének és testi épségének a megvédésére azonban nem sokat áldozott. Városunkban a Klafter Nyomdánál merült fel a legtöbbször és a legsúlyosabb ipari kihágás. A szükséges biztonsági előírások be nem tartása miatt 1937-ben Nagy István nevű gépszedője még balesetet is szenvedett.

A Klafter Nyomda kiemelkedő szerepre csupán a Jóba Nyomda megszűntével tett szert, részben átvéve annak a feladatkörét. Fennállásának 40 esztendeje alatt 15 időszaki kiadvány nyomtatásába kapcsolódott be, egy-egy rövidebb periódusra, főként 1933 és 1944 között. Két olyan lapról tudunk, amelyek megjelenése több éven keresztül Klafter nevéhez fűződtek: a Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapja (1934 januárjától 1938 szeptemberéig) és a Szabolcsi Tanító (1933 októberétől 1942 novemberéig).

Az önálló kötetek esetében is ugyanaz volt a tendencia, mint az időszaki kiadványoknál. Jelentősebb mennyiségben azok is csak 1933 utáni termékei között fedezhetők fel. Számos iskolai évkönyv, az 1937-es és 1938-as alispáni éves jelentés és néhány más mű is elhagyta a nyomdáját. Például: Deutsch Adolftól Emlékeim a tiszzaeszlári per idejéből (1930-ban), Westsik Vilmostól *Állattenyésztési tudnivalók* (1934-ben) és egyéb mezőgazdasági témájú művek, valamint egy görögkatolikus ájtatossági és szabálykönyv 1933-ban.

Klafter készítette el a Nyíregyházi Statusquo Izraelita Hitközösség Elemi Iskolájának az értesítőit az 1911/1912-es tanévtől az 1939/1940-es tanévig, a Nyíregyházi Polgári Fiúiskola értesítőit 1933-tól 1941-ig, több éven keresztül a Nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium értesítőit (1933, 1935–1941, 1943), a Nyíregyházi Gróf Apponyi Albert Községi Polgári Leányiskola értesítőit (1935–1944), a Nyíregyházi M. Kir. Állami Tanítóképző Intézet értesítőit (1933–1936, 1938–1939), a Nyíregyházi Városi Felső Kereskedelmi Iskola értesítőit (1933–1940) és a Kálvineum Nyíregyházi Református Tanítóképző Intézet és Leánylíceum értesítőjét 1936-ban. (MNL SZSZBML V.B.186. X.76/1904.; XV.6. Nyíregyháza, 23/a. köt.,-László 2002, László 1984).

6. OROSZ KÁROLY VÁLLALKOZÁSAI: HUNGÁRIA KÖNYVNYOMDA, „MERKUR” NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS OROSZ KÁROLY NYOMDAÜZEME

A harmadik leghosszabb ideig tevékenykedő nyomdász vállalkozó Orosz Károly volt Nyíregyházán, aki Klafter Ignácnál tanulta ki a mesterséget, és 1912. május 3-án kapta meg a munkakönyvét. Városunk nyomdaipara 1921. július 25-én bővült a Hungária Könyvnyomdával, Orosz Károlynak az első vállalatával, amit 26 évesen alapított Nagy Bélával, de mindössze másfél évig állt fent. A vállalkozók ugyanis 1922. december 7-én visszaadták az engedélyüket.

A mesterséget a Jóba Nyomdában elsajátító Nagy Béla 1923. január 29-én kapott önálló iparengedélyét, és attól kezdve ő volt a Hungária Könyvnyomda egyedüli

irányítója a cégük korábbi helyszínén, a Zöldség tér 20. sz. alatt, ami változatlan profillal üzemelt tovább 1926-ig. A Hungária Könyvnyomda termékeit az ÁBÉCÉ című sporttal, színházi élettel, mozival és kabaréval foglalkozó hetilap 1922. évi néhány száma, de elsősorban közigazgatási és aprónyomatványok alkották.

Orosz Károly a Hungária Könyvnyomdából történt kiválása után 1922. december 9-én már Feldmann Fülöp Ferencsel kérelmezte iparigazolvány kiadását nyomdaiparra, amit december 12-én kaptak meg. A társceget nyolc hónapon át működtették együtt, mert 1923. augusztus 10-én Feldmann F. Ferenc kilépett onnan. Azt követően Orosz Károly immár második önálló vállalkozásának neve „Merkur” Nyomdai Műintézet lett, aminek csak rövid ideig volt egyedüli tulajdonosa. A műhelyt ugyanis 1923. december 6. és 1928. január 21. között Szelkó Sándorral közösen, majd még tíz hónapig önállóan irányította. (MNL SZSZBML V.B.186. X.271/1909., X.910/1922, X.685/1923., XV.6. Nyíregyháza 17. köt.,23/a. köt.; László 2002).

Orosz Károly 1928. november 19-től 1930 áprilisáig a Tiszavidék Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat nyomdáját vezette, de 1930. július 1-jétől ismét a Merkur Nyomda élén állt. Akkor egy szedőt és korrektort, egy szedőtanoncot és egy tanuló-lányt foglalkoztatott a két nyomógéppel rendelkező officina.

A nyomdászvállalkozó 1934. április 5-én újabb iparendélyt kért egy másik cégére, az Orosz Károly Nyomdaüzemre, ahol 8 szedő és korrektor, 2 szedőtanonc és 2 berakónő végezte a munkát. Az általa akkoriban nyomtatott három lap közül kettő (a Nyírvidék Szabolcsi Hírlap és a Szabolcsi Credo) impresszumában a Merkur Nyomda szerepelt, míg a Szabolcsi Őrszem nyomtatójaként 1938 májusától az Orosz Károly Nyomdaüzemet tüntették fel.

Orosz Károly vállalkozásának a székhelye 1934-től 1949-ig már nem változott, csupán az elnevezése. A cég – különösen a Jóba, majd a Klafter Nyomda megszűnte után – egyre fontosabb szerepet játszott Nyíregyháza nyomdaiparában. A Merkur Könyvnyomda 13, Orosz Károly Nyomdaüzeme 16, az ugyancsak az ő nevéhez köthető Magyar Nemzeti Demokrata Front Könyvnyomdája egy időszaki lapot adott ki. A legjelentősebbek közé tartozott a Szabolcsi Credo és a Nyírvidék utódlapjai: a Szabolcsi Hírlap, majd a Nyírvidék Szabolcsi Hírlap. Nála készült másfél évig a Szabolcsi Kézműiparos, több mint öt évig a Szabolcsi Tanító és közel kilenc éven át a Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapja. (MNL SZSZBML V.B.186.X.158/1934., I.2/1939., XV.6. Nyíregyháza, 14. köt.; László 2002).

Fő profiljába tartozott még a könyvek és kisebb önálló kiadványok nyomtatása is, amelyek száma 24-re tehető. 1926-ban ifjabb Radványi Sándor költeményei Szabolcsi virágok, 1932-ben Péter Károly regénye: A sárházi csata, 1935-ben Márkus József András a nyíregyházi methodista gyülekezet 25. évfordulójára írt Isten műve napjainkban címmel került ki a nyomdából. A városban tíz iskola értesítőit nyomtatta rendszeresen Orosz Károly. Így az Angolkisasszonyok Női Felső Kereskedelmi Iskoláét 1933-tól 1940-ig, majd 1942-től 1948-ig; az Angolkisasszonyok

Leánylíceumét 1933–1940 között és az 1943/1944-es tanévben, továbbá a Nyíregyházi Királyi Katolikus Főgimnáziumét 1931–1939-ig, az 1941/1942-es és az 1944/1945-ös tanévben. Orosz Károly Klafter Ignác deportálása után Nyíregyháza rangidős nyomdatulajdonosaként megnövekedett mennyiségű apró- és közigazgatási nyomtatvány, valamint hirdetménymegrendelést kapott 1949-ig. (MNL SZSZB-ML V.B.186.X.676/1944.; XV.8.2. d.2.,4. Nyíregyháza; László 1984).

7. ÖSSZEZÉS

Amint láttuk, a nyomdatechnikai újításokra is áldozni tudó üzemek állták ki legtovább az idő próbáját. A három igazán hosszú ideig tevékenykedő és a város nyomtatványszükségletének kiemelkedő részét biztosító nyomda – a Jóba Elek Könyvnyomda – 49, Klafter Ignác nyomdája – 40, illetve – Orosz Károly vállalkozásai – 28 évig volt aktív Nyíregyházán. Dokumentumtermésüket időarányosan vizsgálva az első helyen a Jóba Elek Könyvnyomda, a másodikon Orosz Károly cégei a harmadikon pedig Klafterék nyomdái álltak. A számadatok szerint a Jóba Nyomda nemcsak Nyíregyháza, hanem egész Szabolcs vármegye legnagyobb és legtöbb nyomtatványt produkáló tipográfiai vállalata is volt.

A másik két jelentős officina már a Jóba Nyomda fennállása idején is fontos szerepet játszott Nyíregyháza nyomtatványainak elkészítésében. 1933-tól azonban főként Orosz Károly és Klafter Ignác, illetve Klafter Andor állította elő azokat az időszaki kiadványokat, önálló köteteket és a városi hivatalok ügyintézéséhez szükséges nyomtatványokat, amelyek számottevő hányadát korábban a nagy riválisuk.

Felhasznált szakirodalom

- Benda Kálmán – Irinyi Károly (1961): A négyszáz éves debreceni nyomda. Akad. K. Budapest. 432.
- Cservényák László (1993): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája, 1. Történelem és kultúra. Sz-Sz-B M.Önkorm. Nyíregyháza. 750.
- Frisnyák Sándor (1998): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája, 2. Társadalom és gazdaság. Sz-Sz-B M.Önkorm. Nyíregyháza. 423.
- László Gézáne (1984): Szabolcsi iskolai értesítők bibliográfiája, 1864–1984. Móricz M. Kvt. Nyíregyháza. 112.
- László Gézáne Szarka Ágota (2002): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye sajtóbibliográfiája. Móricz M. és Vár. Kvt. Nyíregyháza. 523.
- Tóthné Bordé Katalin (2001): Kner Imre és a közéleti nyilvánosság. Gyomai Kner Ny. Rt. Gyomaendrőd. 238.

- Tóthné Bordé Katalin (2005): A Jóba nyomdászdynasztia története. Grafit Ny. „R” Kft. Nyíregyháza. 95.
- Tóthné Bordé Katalin (2006/1): A Jóba család és nyomdája. In. Almássy Katalin, Istvánovits Eszter (szerk.): A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, 48. évf. JAMÉ. Nyíregyháza. 461-472.
- Tóthné Bordé Katalin (2006/2): A Jóba Elek Könyvnyomda nyomtatványainak bibliográfiája, 1884–1933. In. A nyíregyházi Jóba nyomdászcsalád története, 1879–1944. DE BTK. Debrecen. 217-258.

További források

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
V. B. 186. Nyíregyháza rendezett tanácsú (1929-től Megyei Város) polgármesterének iratai, 1872–1950.
- XV. 6. Szakmai képesítést igazoló iratok gyűjteménye 1884–1989.
- XV. 8. Nyíregyháza város levéltára nyomtatványgyűjteménye, 1867–1954.

Imre Rubenné

TÁJNYELVI ELEMELK MÓRICZ ZSIGMOND: SÁRI BÍRÓ CÍMŰ VÍGJÁTÉKÁBAN

ABSZTRAKT

Móricz Zsigmond Sári bíró című vígjátékának cselekménye egy nyírségi falusi bíróválasztás bonyodalmairól szól. A történet szereplői a falusi osztálytagozódásnak megfelelően gazdag- és szegényparasztokra különülnek. Sári bíró, a felesége, a gyerekei, a sógora, Pengő Kovács és a lánya a módos parasztságot, az öreg Varjú és Gedi a szegényparasztságot képviselik. A szereplők beszédében Móricz szülőföldjének, a tiszaháti tájnyelvnek a sajátosságai fedezhetők fel, amelyek nyelvileg különböző szinteken jelennek meg: hangtani, alaktani, szótani és mondattani sajátosságok különíthetők el. A vizsgált tájnyelvi sajátosságok és a népi elbeszélő stílus jellegzetes jegyei egyaránt a paraszti szereplők hiteles jellemrajzát szolgálják. A szereplők megszólaltatásával Móricz Zsigmond hűen érzékeltette a társadalmi hovatartozásukat, ebből adódó érzelmi reakcióikat és véleménynyilvánításukat.

1. A TÖRTÉNET CSELEKMÉNYE, SZEREPLŐI

Móricz Zsigmond 1909-ben, a Boroszlón töltött nyaralása közben írta meg első színdarabját, a Sári bírót, amelyet még ugyanebben az évben a Nemzeti Színházban hatalmas sikert aratva mutattak be. A vígjáték cselekménye egy nyírségi falusi bíróválasztás bonyodalmairól szól. A mű egyik főszereplője Sári bíró. Pontos nevének közlését nem tartja fontosnak az író, csak a gúnynevét ismerjük meg: felesége keresztnevének becézett alakja a társadalmi tisztségre utaló szóval kapcsolódik össze. A név magyarázatát maga a szereplő adja meg a feleségével folytatott beszélgetésekor: „Sári bíró vagyok a világ előtt, de előtted nem vagyok. Én neked ez világon mindent megcsináltam, amire csak a szádat feltátottad” (Móricz 1910: 34). A felesége kívánságait teljesítő ember időskorára megelégette a bírói tisztséggel járó feladatokat, nem akar a bíróválasztáson indulni. Így nyilatkozik az életkoráról: „Hatvankét esztendő ember vagyok én... Csinálj bírót valamék fiadbul!” (i.m. 32). A történet másik főszereplője a bíró felesége, Sári. Az ő teljes nevét sem közli az író, csak keresztnevének becézett alakját ismerjük meg. A Sária héber eredetű Sára

keresztnev becézett alakja, jelentése: hercegnő, uralkodónő (vö. Ladó 1982: 104). Móricz találó nevet választott hősének, hiszen az asszony hatalomvágya az egész műben érezhető. Saját szerepének fontosságával teljesen tisztában van. Ő maga így vall erről gyerekkori barátnőjének: „Huszonhárom esztendeje bíró az uram, de még nem volt olyan ügye-baja senkinek a faluban, hogy én el ne igazítottam vóna” (Móricz 1910: 10). Saját akaratát mindenáron érvényesíteni akarja: „Úgy kitekerem a nyakát ennek az egísz falunak, hogy mind kóduša lesz, — csak egyet merjenek nyikkanni. Csak egyhangú ne legyen a választás” (i.m. 13).

A történetben fontos szerepe van Pengő Kovácsnak, aki szintén indul a bíróválasztáson, és Lizi lánya segítségével sikerül is elnyernie a bírói tisztséget. A Pengő szó a 'peng' zenei, csengő, érces hangot ad ige –ő képzős melléknévi igenévi származéka. A beszédmódra vonatkozó családnevek közé tartozik. A Régi magyar családnevek szótára a nevet Szabolcs megyében 1720-tól adatolja (Kázmér 1993: 838). Móricz itt is régi magyar családnevet adott a szereplőnek.

A bonyodalmat az okozza, hogy a bíró fia, Jóska szerelmes Pengő Kovács lányába, és szeretné feleségül venni. A házasság azonban csak akkor jöhet létre, ha Pengő Kovácsot választják meg bírónak. Az idős Sári bíró felesége tudta nélkül titokban szövetkezik a fiatalokkal, így Pengő Kovács is elnyeri a bírói tisztséget, s a fiatalok is összekeverülhetnek.

Schöpflin Aladár a harmincas években a magyar drámairodalom időtálló alkotásai közé sorolta Móricz vígjátékát: „Az teszi a Sári bírót olyan időtállóvá, hogy a falusi életet a lényeges pontjain ragadja meg, az emberek karakterén és életükbe gyökerezettségén, egymáshoz való viszonyuk érdekszövevényén. Mintegy keresztmetszetben kapjuk az egész falut!” (Schöpflin 1930: 1). A szerző Móricz fő érdemének azt tartja, hogy felfedezte a falu szociális tagoltságát, azaz rétegződését. A történet szereplői a falusi osztálytagozódásnak megfelelően gazdag- és szegényparaszttokra különülnek. Sári bíró, a felesége, a gyerekei, a sógora, Pengő Kovács és a lánya a módos parasztságot, az öreg Varjú és Gedi a szegényparasztságot képviselik.

A darab arra világít rá, hogy „a falusi bíróválasztás szinte a nagyparasztok magánügye, a szegénység csak a voksát adhatja, s jó, ha eladhatja” (Nagy 1975: 89). A történetben egyetlen vesztes van, a szegényparasztságot képviselő Varjú, akinek mindenki mindent ígér, de akit a végén mindenki kisémmiz. A darab igazi erkölcsi mondanivalóját éppen az idős ember fogalmazza meg, amikor a választás után az új bíró elkergeti: „Éha, de hamar beletanult kelmed jaz bírói hangba. Nagyon hamar még. De könnyű azt megtanulni, mint a többi komizságot” (Móricz 1910: 95).

2. A TÖRTÉNET HELYSZÍNE

A vígjáték helyszínét Móricz Zsigmond egy nyírségi faluba helyezi, de a falu pontos nevét nem közli. A Nyírség „az Alföld síkjából kiemelkedő nagy kiterjedésű homokvidék Észak-Tiszántúlon, amelyet északról a Tisza, nyugatról a Hortobágy és

a Hajdúság, délről a Sárrét, keletről az Érmellék, az Ecsedi-láp, a Kraszna és Tisza határolnak (Néprajzi lexikon 1981: 59).

A vígjátékban reprezentált nyelvjárás Móricz szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi. Sebestyén Árpád a színdarabban alkalmazott terjedelmes mennyiségű nyelvjárási jelenségek alkalmazását naturalista túlzásnak tartja és a népnyelvi gyűjtőutak közeli élményeit véli benne felfedezni (vö. Sebestyén 1972: 18). A nyelvi adatokat a szereplők dialógusaiból gyűjtöttem. Vizsgálatomban a „Nyugat” kiadásában, 1910-ben megjelent kötet szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom. Móricz Zsigmond ebben a művében gyakran alkalmazza a „betűnépieskedés” (Deme 1951:41), a „betűnépiesség” (Herczeg 1961: 299) módszerét, ezzel is a népies nyelv illúzióját adja az olvasónak. A vígjátékban előforduló nyelvjárási jelenségeket hitelesen rögzíttem.

3. NYELVJÁRÁSI JELENSÉGEK A SZEREPLŐK BESZÉDÉBEN

A vizsgált nyelvjárási jelenségek nyelvileg különböző szinteken jelennek meg: hangtani, alaktani, szótani és mondattani sajátosságok különíthetők el.

3.1 HANGTANI SAJÁTOSságOK

A hangtani sajátosságok közül jellemző erre a nyelvjárásra a diftongusok használata. „Köztudott, hogy a köznyelvi ó és ő hangok helyén a vidék tájnyelvében szinte mindig óu, illetőleg öü diftongus van; az é helyén pedig két különböző típusú diftongus: éi, ié vagy ezek valamilyen változata” (Sebestyén 1972: 24). Ennek fonetikus tükröztetésére az író nem vállalkozik. Mindössze egy ritka kivételnek számító példát találtam az idős parasztember, Varjú Gábor beszédében: „Khm, khm, fájntos kis *itaóka*” (Móricz 1910: 24).

Bárczi Géza a nyelvjárási vonások irodalmi műben való megjelenésével kapcsolatban kifejti, hogy íróink „olykor a szabványos magyar helyesírás eszközeivel, hangjelölésével, tehát legfőljebb csak megközelítő pontossággal ábrázolják egy-egy nyelvjárás valamely vagy esetleg együtt több kiejtésbeli sajátosságát” (Bárczi 1961: 77). A szerző a nyelvjárási kiejtésnek egy alváltozatát — a köznyelv gondozatlanabb rétegének az ország nagy részén használatos kiejtését — félnyelvjárásinak nevezi (uo.). A Bárczi által félnyelvjárásinak tekintett jelenséget a modern dialektológia már nyelvjárási univerzáléknak nevezi (Kiss 2001: 54; 77; Tukacsné 1988: 206).

Ilyennek tekinthető az *l* kiesésével fellépő pótlónyúlás jelensége, amely szintén gyakori a paraszti szereplők beszédében: *vót*, *vóna* (133), *főd* (12), *hónap* = 'holnap' (15), *mahónap* (1), *kódus* (3), *szógabíró* (4), *szógált* (5), *szógám* (1), *bótba* (1), *sikótok* (1), *ződ* (1), *dógom*, *dógod*, *dóga*, *dógot* (17), *dógozhaccz*, *dógozódik*, *dógoznék* (4), *utósó* (4), *ódal* (3), *ódalborda* (1), *ódalrúd* (1), *keszegódalú* (1), *gondóna* (2), *nyócz* (2), *összecsókóta* (2), *tőtteni* (1), *tőtöd* (1), *kőtözök* (3), *kőtöttem* (2), *meghótt* (2), *letótt* = 'letelt' (2). A zárójelben szereplő számok az adatok előfordulását jelzik.

Az adott nyelvjárásban a köznyelvi ó, ő helyén hangsúlyos helyzetben gyakori a zártabb ú, ű pl: *lú, kű* (vö. Imre1971: 363). A szereplők beszédében a következő példák fordulnak elő: ű (37), űk (3), űket (5), űkelmét (2), *kű* (1), *ménkű* (1), *kénkű* (1), *szárazménkű* (1), *lű* (1). A zártabb ú,ű mellett ugyanaz a zárt tendencia érvényesül a következő szavakban: *oszt* (27), *osztán* = 'azután' (19), *hun* = 'hol' (12), *ahun* = 'ahol' (3), *tülem, túlem* = 'tőlem' (4), *tüled, tülled, túled* = 'tőled' (6), *tülle* = 'tőle' (2), *tüünk, tüllünk* = 'tőlünk' (2), *rúla, rulla* = 'róla' (3), *bűröd* = 'bőröd' (2), *nyavoját* = 'nyavaját' (2), *jovai* = 'javai' (1), *ugyi* = 'ugye' (10), *-i* = '-e kérdőszó' (6). A zártabbá válás mellett az ajakréses hangból ajakkerekítéses hang keletkezik a következő szóban: *böcsület* = 'becsület' (1).

Feltűnő, hogy a *jön* ige meglehetősen sokszor fordul elő *gyün* (22) változatban, pedig az adott nyelvjárásban ez ismeretlen. A *jön* ige *gyün* alakváltozatát az ÚMTsz. Nógrád, Szeged és Nagykanizsa környékéről adatolja. Móricz valószínűleg azért alkalmazta ezt az írásmódot, hogy a népies nyelv illúzióját keltse.

A nyíltabbá válás jelensége figyelhető meg a következő szavakban: *oskola* = 'iskola' (3), *ösmér* = 'ismer' (1). A nyíltabbá válás jelensége úgy is előfordul, hogy az ajakkerekítéses hangból ajakréses hang képződik: *velek* = 'velük' (1), *ecsém* = 'öcsém' (1).

Labiális ejtés figyelhető meg az *üdö* = 'idő' (3) szó esetében. Illabiális ejtés tapasztalható a következő szavakban: *firidni* = 'fürödni' (2), *izente* = 'üzente' (2), *filem* = 'fülem' (3),

filibe = 'fülébe' (2), *rihes* = 'rühös' (1), *igyesen* = 'ügyesen' (1), *bides* = 'büdös' (1).

Találunk példákat a hangkivetés jelenségére is (Kiss 2001: 398). Ilyenkor a szereplők alakrövidüléssel formákat alkalmaznak: *tán* = 'talán' (18), *mír* = 'miért' (18), *mér* = 'miért' (3), *aszonta* = 'azt mondta' (24), *pég* = 'pedig' (10), *peig* = 'pedig' (3), *amék* = 'amelyik' (2), *hászen* = 'hát hiszen' (3), *valamék* = 'valamelyik' (1), *elmék* = 'elmegyek' (2), *felmék* = 'felmegyek' (1), *mék ki* = 'megyek ki' (1). Ezek vagy érzelmi töltés, vagy laza ejtés hatására torzult rövid alakok.

A mássalhangzó jelenségek közül „igen erős a *j*-zés” a vizsgált nyelvjárásban (Imre 1971: 363). A vígjátékban a következő szavakban fordul elő: *jány, jányok* (30), *kisjánya* (1), *keresztjányom* (1), *jánypajtás* (1), *jáncseléd* (1), *jányszíve* (1), *pájinka* (3).

„Néhány szóban az *l* megnyúlása keleten is általános. Keleten: *véille, tőülle, rullam*” (Kálmán 1977: 48). Ez a jelenség csak néhányszor fordul elő: *tülle* (2), *tülled* (1), *tüllünk* (1), *rulla* (1).

Gyakori Móricznál a „betűnépieskedés” alkalmazása (vö. Deme 1951: 41). Deme László a jelenség irodalmi műben való alkalmazását helyteleníti, mert nem nyelvjárási, hanem beszélt nyelvi alaknak tekinti. Megállapítását azzal indokolja, hogy a köznyelvet beszélő ember is ugyanúgy ejti, ha másképp írja is (uo.). Herczeg Gyula a szót „betűnépieség” formában említi (vö. Herczeg 1961: 299). Bárczi Géza nem ellenzi ennek az írói fogásnak a használatát, mert szerinte ez az írás-

mód a népies nyelv illúzióját adja az olvasónak (vö. Bárczi 1961: 89). Sebestyén Árpád is hasonlóan ítéli meg ezt a jelenséget: „átmenetnek tekinthetjük a tájnyelvi és a köznyelvi alakok között: az írásképnak a szabályostól eltérő volta tájnyelvi-nek, vulgárisnak tűnik, noha köznyelvi ejtismódot tükröz” (Sebestyén 1972: 26). A vígjátékban a következő adatok tükrözik ezt: *ecczer* (17), *mingyán*, *mingyár* (17), *mongya* (10), *asse* (7), *álgya* (9), *álgyon* (5), *erigy* (6), *aggyon* (5), *aggyík* (2), *haraguggy* (4), *megharaguggyam* (1), *szalaggy* (3), *tuggya* (3), *haggyon* (2), *aggyisten* (3), *busujj* (2), *elattam* (2), *beszújj* (5), *űjj le* (3), *hatta* (3), *megáj* (2), *haccz bikin* (2), *mírgesíccs* (1), *pislanacs* (1), *nyughaccz* (1), *szójj* (2), *tőccs* (1), *csalággyával* (1), *ijeggyen* (1), *szájjanak* (1), *bomojjék* (1), *tisztejjük* (1), *mennyen* (1), *haragács* (1), *igasságot* (1), *megverekettem* (1) *maradhaccz* (1), *annya* (1), *örűj* (1), *kiszógájja* (1), *fáraggyík* (1), *mennyík* (1), *szeggye* (1) *táguj* (1), *dógozhaccz* (1), *megsiraccz* (1), *meghajja* (1), *tagatta* (1), *danojja* (1), *tartyák* (1) *perejjen* (1), *külgyön* (1), *tisztujj* (1), *csinájjon* (1), *megcsinájja* (1), *tuttam* (1), *elpusztujj* (1) *káráj* (1), *egíssíged* (1) *ojan* (33), *ojat* (1), *ojankor* (1), *ijen* (18), *ijenkor* (1), *mijen* (5), *amijen* (1), *akár-mijen* (1), *hójag* (5), *nyavoja* (1).

„A mássalhangzó utáni *-t* sok gyakran használt szóban a nyelvterület nagy részén lekopott...” (Kálmán i.m. 47). Ezt bizonyítja az *azír* = ‘azért’ (17), *mer* = ‘mert’ (20), *kinlódásomér* = ‘kínlódásomért’ (1), *töredelmemér* = ‘töredelmemért’ (1), *garasomér* = ‘garasomért’ (1), *fiamér* = ‘fiamért’ (1), *sokér* = ‘sokért’ (1), *marhalegelőér* = ‘marhalegelőért’ (1), *ezír* = ‘ezért’ (1), *bocziír* = ‘bociért’ (1), *marhákír* = ‘marhákért’ (1), *párjáír* = ‘párjáért’ (1), *százásír* = ‘százásért’ (1), *szívedír* = ‘szívedért’ (1), *istenír* = ‘istenért’ (1), *apádér* = ‘apádért’ (1), *anyádér* = ‘anyádért’ (1), *világír* = ‘világért’ (1), *kedvedír* = ‘kedvedért’ (1) szavak használata.

„Egyes keleti nyelvjárásokban az *n*-es és *ny*-es paradigmák olyasféléképpen egyenlítődték ki, hogy az alapalakban és a *t* előtt mindkét típusban *n* hangzik” (Kálmán i.m. 46). Ilyen depalatalizációs jelenségre példa *aján* (4), *zsvántul* (3), *bizon* (3), *dohán* (1), *szegínt* (1), *asszonnak* (1), *hánszor* (1), *czigánkovács* (1) szóalakok.

A *már* határozószó ejtésében a *mán* (126) alakváltozat alkalmazása az általános, mindössze két helyen fordul elő a *má* (2).

Ezen a területen az *l*, *r* és *j* előtt zárt szótagban legtöbbször hosszú vagy félhosszú magánhangzó szerepel. Ebben a vígjátékban a magánhangzó megkettőzését alkalmazza: *eegyüvök* = ‘eljövök’ (1), *űkeeme* = ‘őkelme’ (1). A betűszaporítással időtartam-hosszúságot jelöl, de a hang sajátos ízét természetesen képtelen visszaadni, fonetikus jeleket nem alkalmazhat. A *v* tövű igék közül a *hív* szó esetében *j* jelenik meg mássalhangzós toldalékok előtt: *híjják* = ‘hívják’ (1), *híjd be* = ‘hívd be’ (1), *híjd át* = ‘hívd át’ (1).

Találunk példákat a *gy* hasonulására is mondatfonetikai helyzetben: *hatta* = ‘hagyta’ (3).

Az *ez*, *az* mutató névmás mássalhangzó nélküli alakjában hangzik el a paraszti szereplők ajkáról: „Minek *a*?” (12); „Mi *a*?” (uo.); „Mi *a* mán megint?” (uo.); „Ott

az a baj varnyu is, *a* se toltta be a képit hiába” (uo.); „... pég *e* se kutya!” (26); „A jó vóna!” (22); „A se igaz?” (uo.); „A’ semmi, Gábor” (25); „A pedig keserves vóna” (26); „Nem vár *a*” (33); „A más” (44); „E vón *a*?” (47); „E tudna valamit?” (49); „Mi *a*? Mi *a*?” (50); „Mi *a* fiam?” (55); „Mit ír *a*, ha megfájdult a karom” (uo.); „A fiam, számárbeszíd” (uo.); „E mán igazán számár egy beszíd” (uo.); „A semmi!” (64); „E mán mégis kutyaság!” (65); „Míg mán kész lesz *a*” (69); „A mán igaz” (99); „E meg itt Manczival vihánczolt” (72); „Nem fog *a*” (91); „Nem ojan *a*” (uo.); „Semmi *a*” (uo.).

Van néhány olyan hangtani jelölés a vígjátékban, amely a szakirodalom szerint nem jellemző erre a nyelvjárási területre. Ilyen az ún. í-zés, amely a hajdú-bihari tájszólás legsajátosabb hangtani jellemzője. Bizonyos köznyelvi é hangok helyett az í használata a szóalak hangsúlyos és hangsúlytalan helyén. Ez a hangalaki változat a szereplők nyelvhasználatában gyakran fordul elő: *egísz* (15), *vín* (14), *szíp* (11), *szípen* (5), *ídesapám* (12), *íppen* (11), *ídesanyám* (10), *ídes* (9), *azír* (7), *pízt* (7), *szegíny* (12), *felesége* (7), *tíged* (3), *szegínysége* (4), *rígi* (3), *rígen* (3), *fíl* = ’fél’ (3), *níz* (7), *kípit* (3), *beszíl* (10), *ílet* (2), *mírik* (2), *ebíd* (3), *níp* (2), *igírni* (3), *írte* (2), *szígyelled* (2), *megvínülni* (1), *tehetséget* (1), *níha* (2), *fellíp* (4), *benízek* (1), *szít* = ’szét’ (1), *ípp* (2), *írtem* (1), *nehísséget* (1), *mírgesiccs* (1), *rálípek* (1), *kenyír* (1), *máskípp* (3), *közsíg* (5), *szüksége* (1), *ílelem* (1), *írte* (1), *íltém* (2), *mesílek* (1), *kípes* (1), *dílután* (1), *hozzík* (1), *típní* (1), *árnyík* (1), *elgyűjjík* (1), *összegírt* (1), *nemzet-síg(e)* (2), *cselídíníp* (1), *temetésít* (1), *víge* (1), *ráírünk* (1), *bíkességet* (2), *egíssíg* (3), *egíssígés* (1), *melegséget* (1), *szárazmínkű* (1), *elíg* (3), *fízetsíg* (1), *megírem* (1), *kínszerítsík* (1), *víka* = ’véka’ (1), *kemíny* (1), *ríti* = ’réti’ (1), *százásír* (1), *hasonlókíppen* (1), *nígy* (1), *embersígés* (1), *vőlegíny* (2), *lílek* (1), *bíkít* (1), *legyík* (1), *nípsíg* (1), *megmírgeskedett* (1), *tessík* (1), *ír* = ’ér’ (1), *beszíd* (1), *kípen* = ’képen’ (1), *kerülősíg* (2), *igír* = ’ígér’ (1), *igíret* (1), *vílem* (1), *dílelött* (1), *íhezem* (1), *rí-szeg* (1), *ígí* = ’égi’ (1), *fír* = ’fér’ (1), *vírem* (1), *érkezísem* (1), *istenír* (1), *megkíri* (1), *belíp* (1), *beír* = ’beér’ (1), *tegyík* (1), *tesvíröcsímét* (1), *legíny* (1), *míregtül* (1), *mírge* (1), *kíszítették* (1), *termíszet* (1), *pocsíkul* (1), *tízstessígés* (1), *szígyelld* (1), *kedvedír* (1). Néhány szóban az é helyébe *i* helyettesítődik: *icczaka* (2), *békin* (1), *ides* (2). A rövid *i*-zű variánsok jelölése arra bizonyíték, hogy Móricz milyen jól ismerte szülőföldje beszélt nyelvének dinamizmusát. Imre Samu véleménye szerint az é:i hangviszony pl. *ídesanyám*, *píntek*, *íppen* stb. az egész nyelvterületre jellemző (Imre 1971: 184).

Az egyes szám 3. személyű é birtokos személyjel toldalékok előtt rövid *i*-ben is realizálódhat (P. Lakatos 2002: 37). A szereplők beszédében erre is több példa fordul elő: *versít* (2), *kölykít* (2), *eszít* (2), *eszibe* (1), *eszín* (1), *szemít* (1), *lelkin* (1), *idejibe* (2), *nevit* (2), *nevire* (1), *nevivel* (1), *nyelvit* (1), *fejibe* (1), *idejít* (1), *felit* (1), *kezin* (1), *kezibe* (1), *hegyire* (1), *temetésire* (1), *helyit* (1).

3.2 ALAKTANI SAJÁTOSÁGOK

Az alaktani sajátosságok közül a határozóragok esetében a *-ban*, *-ben* alakváltozat szinte az egész nyelvterületen egybeesik a *-ba*, *-be* ragokéval. A vígjáték szereplői ezeket az alakváltozatokat használják: *mi van a begyibe* (2), *a komódba* (1), *megvagyunk nagy csendességbe* (1), *jókedvembe vagyok* (2), *ebbe a hidegbe* (1), *kidanolnám a faluba* (1), *a csikó az ólba* (1), *van a nyakadba* (2), *zörög a szűrőmben* (1), *minden esztendőbe* (1), *jár ebbe a kis koponyába* (1), *tartsd a begyedbe* (1), *vagyok a faluba* (1), *komódba tartják* (1), *ma délbe* (1), *egyességbe lenni* (1), *kapok a bótba* (1), *rendbe vagytok* (1), *az iskolába vótunk* (1), *van az írásba* (1), *búza a konkójba* (1), *kezembe vót* (1).

A honnan? kérdésre felelő határozóragok tipikus realizációja a *-bul*, *-bül*; *-rul*, *-rül*; *-tul*, *-tül* (vö. Imre i.m. 363). A mórliczi szereplők is ezt alkalmazzák: *ebbül* (3), *abbul* (6), *fődbül*, *falubul* (2), *családombul*, *markábul*, *véletlenségbül*, *közlegetőbül*, *szépekbül*, *hójjogbul*, *diólébül*, *ólbul*, *jányábul*, *fiadbul*, *acskóbul*, *zsivánbul*, *porontybul*, *szívembül-lelkembül*, *keresztjébül*, *mindbül*, *világbul*, *irgalmábul*, *divatbul*, *bőrbül*, *szóbul*, *konyhábul*, *hivatalbul*, *tisztviselőkarbul*, *égbül*, *magamébül*, *attul* (3), *attúl* (2), *szeretőmtül* (2), *kitül*, *katonaságtul*, *kaszálóstul*, *legelőstül*, *háztul*, *Kovácsstul*, *zsivántul*, *ennyitül*, *míregtül*, *kaputul*, *katonaságtul*, *arrul* (2), *szegínyekrül*, *adósságrul*, *apádrul*, *keresztanyjárul*. Kálmán Béla véleménye szerint az említett ragok általában hosszú alakban jelennek meg az adott nyelvjárásban (Kálmán 1977: 85). Néhány példa akad erre az alakváltozatra is: *ebbül* (5), *abbul* (2), *házasságbul*, *erdőbül*, *mibül*, *tűzbül*, *egymástul*, *asztaltul*, *köszvénytül*, *szekeresztül*, *csúfságtul*, *bajrül*, *amirül*, *helyitül*, *égrül*, *valakirül*, *ídesapámruul*, *semmirül*.

Az adott nyelvjárasterületen a *-ho*, *-he*, *-hö* rag mellett gyakori a *-hoz*, *-hez*, *-höz* is (vö. Imre i.m. 363). A vígjátékban mindössze egy példát találtam a rövid formára: *mihe*. A paraszti szereplők inkább a hosszú alakváltozatot alkalmazzák: *öcsédékhez*, *amihez*, *ilyesmihez*, *mihez*, *jányomhoz*, *Erzsihez*, *szívemhez*, *Pengő Kovácshoz*, *ahhoz*, *anyjához*, *magához*, *bíróhoz*, *sógorhoz*, *komáékhoz*.

Az *-ért* rag *-ér* változatban szerepel az adott nyelvjárásban. A paraszti szereplők általában ezt a változatot használják: *kinlódásomér*, *töredelmémér*, *garasomér*, *fiamér*, *sokér*, *azír* (17), *apádér* (2), *marhalegelőér*, *ezír*, *bocziér*, *marhákír*, *párjáír*, *százásír*, *szívedír*, *fáér*, *istenír*, *anyádér*, *világír*, *kedvedír*. Két példa előfordul a köznyelvi alakváltozatra is: *kedvedért*(2).

Az igeragozás terén találunk példákat az ikes igék iktelen ragozására: *haragszok* (8), *kötözök*, *hozzávetkezek*, *házasodok*, *behuzódok*, *kibukok*, *kibujdosok*, *lakok*, *vágyok*, *beletörődök*. Néhány példa előfordul a nem ikes igék felszólító módú egyes szám harmadik személyű ikes ragozására: *legyik* (4), *elgyűjjik*, *aggyik* (2), *nyőjjik*, *fáraggyik*, *busujjik*, *tegyik*.

Gyakori a szereplők beszédében a *süksükölő* nyelvjárási variánsok használata: „Ha azt megházásítjuk, akkor oszt *elmondhassuk*... (9); „No *meglássuk*” (14);

„Mindenkinek *megmutogassa*” (19); „De aztat nem *mondhassa*, hogy az én uram” (25); „Aszonta, hogyha útet *megválasszák* bírónak” (64); „A vín Varju ha megharagszik, *aláírassa* az egész szegénysíggel” (62); „De ú nem *tudhassa*” (90); „Mer egy se *tudhassa*” (96).

Az igragok között előfordul egy Szatmárban ismeretlen *-i* rag: *aszondi* (6), *láti* (2), *kíváni*, *odaadi*. Ez a tárgyragozású, egyes szám 3. személyű igei személyrag a Dunántúl déli részén, az Alföldön egészen a Felső-Tisza, Hernád, Bodrog vidékéig és helyenként a csángóban használatos (vö. Kálmán i.m. 55).

A tárgyrag kétszeri kitételével alkotott reduplikációs *aztat* népies ragozású forma is jelen van a szereplők beszédében: *aztat* (15), *útet* (8), *eztet* (1).

Jelentéstani szempontból figyelemre méltó az a sajátosság, hogy az *aki* az irodalmi nyelvhasználat szerint személyt helyettesít, a bíró azonban egyszer a pálinkára utal vele: „Osztán csak ennyitül is, *akit* má reggel felhajtottam” (76). A vígjáték végén Varju Gábor, az idős parasztember felháborodásában alkalmazza ezt a formát: „Még az a dinnyemag is reszkessen az acskóba, *akit* esztendőre vetnek a földbe” (96).

3.3 SZÓTANI SAJÁTOSSÁGOK

Mindezek a jellegzetességeken kívül a tájszavak nagymértékben hozzájárulnak a paraszti világ ábrázolásához. A tájszavak megítélésének kérdésében közös kiindulási alap, viszonyító eszköz az Értelmező kéziszótár. Az ÉKsz. különválaszt két szókatagóriát: a tájszavakét és a népnyelvi szavakét, így határozva meg őket: „táj tájszó; táji, csak egy-két nyelvjárásban élő”, illetőleg „nép országszerte ismert népi, népnyelvi; népies (stílusban)”. Felmerül a kérdés, mi legyen a nép minősítésű szavakkal. Kiss Jenő felvette a Mihályi tájszótárába azokat a nép minősítésű szavakat, amelyek a vizsgált nyelvjárásban használatosak, s a köznyelvben ismeretlennek látszanak (vö. Kiss 1979: 8). A tájszavaknak három nagy csoportját különíti el a szakirodalom. Az első csoportba tartoznak a valódi vagy tulajdonképpeni tájszavak, amelyek a köz- és irodalmi nyelvben ismeretlenek. A második csoportot képezik a jelentésbeli tájszavak, amelyek jelentésükben különböznek a köznyelvi megfelelőjüktől, vagy úgy, hogy nincs a köznyelvvél megegyező jelentésük, vagy úgy, hogy a nyelvjárási szónak a köznyelvvél megegyező jelentése(i) mellett van(nak) attól eltérő jelentése(i) is. S végül a harmadik csoportba tartoznak az alaki tájszavak, amelyek a köznyelvi megfelelőjüktől csak alakjukban, kiejtésükben térnek el (vö. Kiss i.m. 8–9).

Valódi vagy tulajdonképpeni tájszavakra a következő példákat találtam: *düri-czköl* = 'nyomkod'; *fájintos* = 'derék, pompás'; *fájin* = 'kedves, derék vagy finom'; *kalamus* = 'írótoll'; *kontrabontra* = 'civakodás, veszekedés'; *rücsköl* = 'veszekedve kiabál'; *suttyó* = 'suhanc, siheder'; *szeredás* = 'szőrből szőtt tarisznya'. A legtöbb az alaki tájszavak száma: *acskó* = 'zacskó'; *ahun* = 'ahol'; *amék* = 'amelyik'; *áprehendál* = 'neheztel valakire';

aszonta = 'azt mondta'; *asszon* = 'asszony'; *bides* = 'büdös'; *bizon* = 'bizony'; *böcsület* = 'becsület'; *bugyilláris* = 'bugyelláris, erszény'; *bűröd* = 'bőröd'; *bótba* = 'boltban'; *czigánkovács* = 'cigánykovács'; *danol* = 'dalol'; *dógom* = 'dolgom'; *dógozhatsz* = 'dolgozhatsz'; *dógozódik* = 'dolgozik'; *dohán* = 'dohány'; *ecsém* = 'öcsém'; *elmék* = 'elmegek'; *esenedik* = 'eseng'; *felmék* = 'felmegek'; *filem* = 'fülem'; *fridni* = 'fürödni'; *föd* = 'föld'; *furtonfurt* = 'folyton'; *gondóna* = 'gondolna'; *gyün* = 'jön'; *hányszor* = 'hányszor'; *hatta* = 'hagyta'; *híjják* = 'hívják'; *hónap* = 'holnap'; *hun* = 'hol'; *igyesen* = 'ügyesen'; *izente* = 'üzente'; *ján* = 'lány'; *jovai* = 'javai'; *kamora* = 'kamra'; *kék* = 'kell'; *kénkű* = 'kén'; *keszegódalú* = 'keszegódalú, sovány'; *kiszógált* = 'kiszolgált'; *kódus* = 'koldus'; *kommendál* = 'ajánl, javasol'; *kötözök* = 'költözök'; *kötöttem* = 'költöttem';

kurázi = 'bátorság'; *kű* = 'kő'; *lakodáré* = 'lakodalom'; *lebecsmel* = 'leszól, ócsárol'; *letőtt* = 'letelt'; *lű* = 'lő'; *mahónap* = 'maholnap'; *mán, má* = 'már';

meghótt = 'meghalt'; *mék ki* = 'megyek ki'; *ménkű* = 'mennykő'; *mer* = 'mert'; *mér* = 'miért'; *mink* = 'mi'; *mír* = 'miért'; *nyavoja* = 'nyavalya'; *nyócz* = 'nyolc'; *ódal* = 'oldal';

ódalborda = 'oldalborda'; *ódalrúd* = 'oldalrúd'; *oskola* = 'iskola'; *oszt, osztán* = 'azután'; *ösmer* = 'ismer'; *összecsókóta* = 'összecsókolta'; *peig* = 'pedig'; *sikótok* = 'sikoltok'; *szárazménkű* = 'szárazmennykő'; *szegín* = 'szegény'; *szербusz* = 'szervusz'; *szógám* = 'szolgám'; *szógabíró* = 'szolgabíró'; *tanál* = 'talál'; *tán* = 'talán'; *tőteni* = 'tölteni'; *tülem, túled, túlle, túllük* = 'tőlem, tőled, tőle, tőlük'; *ugyi* = 'ugye'; *utósó* = 'utolsó'; *ű* = 'ő'; *üdő* = 'idő'; *ük, őket* = 'ők, őket'; *ükelmét, űkeemét* = 'őkelmét'; *valamék* = 'valamelyik'; *vót,*

vóna = 'volt, volna'; *ződ* = 'zöld'; *zsivántul* = 'zshiványtól'. Ebbe a csoportba sorolhatók még azok a szavak is, amelyekben az -ízés jelensége szerepel.

3.4 MONDATTANI SAJÁTOSSÁGOK

S végül néhány mondattani jellegzetességre térnék ki. Jellemző a népies mondatfűzésre a *mert* kötőszók szaporítása (vö. Herczeg 1961: 309). Erre több példa fordul elő a szereplők beszédében: „*Mer* olyan igazi árva vagyok, nem tudja más, csak a jó isten, Sári!” (9); „*Mer* nem így mérik az igazságot” (37); „*Mer* mír vagy ilyen gyáva” (51); „*Mer* ha még ecczer beleszólász a dógomba” (53); „*Mer* annyi sincs, hogy hónap megrakjam a tüzet” (54); „*Mer* annak nem lehet parancsolni” (55); „*Mer* a mai napon se főzött ebídet” (58); „*Mer* azír, hogy hát megharagudott rám” (uo.); „*Mer* aszondi, elattam a böcsületet” (uo.); „*Mer* akkor meg éppen sose lehet elhagyni” (uo.); „*Mer* aszondom, hogy soha még én nem akartam” (75); „*Mer* nem bírom mán se a karom” (76); „*Mer* vagy vótam bíró valaha, vagy se” (77); „*Mer* az volnál, mindent elmondanál ijen öreg nénédnek” (87); „*Mer* ha maga tud egyet, tudok én kettőt” (88); „*Mer* ha kied napamasszony, én meg vagyok..” (uo.); „*Mer* senki se tudja, mijen jó vótam” (89); „*Mer* mindig csak én ellenem fog uszítani az

anyád” (91); „*Mer* hiába, az apja orczája mégse arra való” (94); „*Mer* ha a falu fejei veszekszenek” (95); „*Mer* egy se tudhassa” (96).

Hasonló szerepű az *osztán* határozószó sajátos, kötőszó jellegű használata. „A beszélő mintegy reátámaszkodik, hogy mondatról, mondatra átsegítse magát. Mit sem változnék a szöveg értelme, ha az *osztán* elmaradna” (Herczeg i.m. 308). Néhány példa: „*Osz*t ingem vert el a rektor” (8); „*Osz*t ez a mi fiunk mind olyan nyámnyila” (16); „*Osz*t én azt hittem, kipukkant” (17); „*Osz*t akkor te is megmondhatod, hogy sajnálom” (22); „*Osz*tán ha már ű valamit mond, az szentírás” (24); „*Osz*t asse utósó” (26); „*Osz*t a vígin így fizetnek ki” (31); „*Osz*t Pengő Kovács nem Sári bíró” (33); „*Osz*t ki a vőlegény, a bódogtalan?” (43); „*Osz*t ilyen csúfságot tesz rajtam!” (48); „*Osz*t még ez akarna valakiről nótát csinálni!” (49); „*Osz*tán ha hónap az egész falu a filibe danolja” (50); „*Osz*tán te azt feleled rá, hogy...” (54); „*Osz*t mást semmit sem mondott?” (57); „*Osz*t ű megteszi?” (64); „*Osz*tán aszonta az ídesapám” (64); „*Osz*t tessék aludni egy ilyen vín embernek” (65); „*Osz*tán ha én haragszok” (66); „*Osz*t hogy is szólna?” (67); „*Osz*tán ha kitalálna ide nézni” (68); „*Osz*tán mán nyóczkor jól esik?” (73); „*Osz*tán csak ennyitül is, akit ma reggel felhajtottam” (76); „*Osz*t mán még a legényfia is különb” (80); „*Osz*tán maguk ugye veszítenek vele” (84); „*Osz*tán ha kied bírót tudott csinálni az urából” (88); „*Osz*t ha tíged is föld alá teszek” (92); „*Osz*tán parolát ad rá” (93).

A népi elbeszélő stílus jellemzője a *hát* határozósós mondatindítás is (vö. ÉKsz. 523). Előfordul kérdést bevezető szóként: „*Hát* te hogy éltél?” (9); „*Hát* akkor ki főzne ídesapámnak?” (16); „*Hát* hun pukkant-e ki?” (17); „*Hát* mit mondott Pengő Kovács?” (24); „*Hát* mit nem csináltam jól” (32); „*Hát* te?” (45); „*Hát* hány felesége vót mán?” (58); „*Hát* a nóta?” (60); „*Hát* mi lesz mán?” (62); „*Hát* mit gondolsz, mit akarok én mondani?” (63); „*Hát* mit beszílsz, te Csibe?” (66); „*Hát* én most hova legyek?” (71); „*Hát* ez a lator fiú, ez hun van mán?” (77); „*Hát* tíged mi hoz ecczer ide?” (uo.); „*Hát* mikor mégysz haza?” (78); „*Hát* osztán?” (81); „*Hát* mit csinált?” (82); „*Hát* akkor mír nem ágaskodtál idejibe?” (83); „*Hát* Varjúval mi lett?” (93); „*Hát* te hun a pokolba jársz itt?” (95). Előfordul eldöntendő kérdés nyomósító szavaként: „*Hát* gyufát innál értem?” (20); „*Hát* igazán nem igaz?” (22); „*Hát* ű is valaki?” (24); „*Hát* mán kapások, meg marokköpők..” (28); „*Hát* má még Pengő Kovács is?” (29); „*Hát* ojan kedves?” (44); „*Hát* olyan szíp?” (uo.); „*Hát* nem vesztetek össze?” (78); „*Hát* ezírt kellett ideszemtelenkedned?” (80). Nyomatékosíthatja a felszólítást: „*Hát* danold el!” (8); „*Hát* gyűjjön ide ű is!” (16); „*Hát* ne mígesccs mán no!” (22); „*Hát* csak nizz mán ecczer tükörbe mán no!” (uo.); „*Hát* tudja meg, Varju Gábor!” (25); „*Hát* Jóska fiam, beszíjj a komákkal!” (28); „*Hát* csak mondd meg neki bogaram!” (30); „*Hát* csak danold ki!” (47); „*Hát* akkor üjj le!” (63); „*Hát* várd meg mán, míg felvágom” (uo.); „*Hát* csak valld be, mán úgyis mindegy!” (87); „*Hát* tudja meg kied, velem húzott ujjat!” (88); „*Hát* te ne busujj rajta tovább!” (92). Utalhat a beszédhelyzetre: „*Hát* persze, ehhez kell a legkisebb ész” (9); „*Hát* csak ípp hogy megvagyunk” (34), vagy utalhat a válasz magától

értetődő voltára: „Hát Pengő Kovács” (14); „Hát iszen eladó” (39). A legtöbbször töltelékszóként van jelen a mondatokban. Funkciója, hogy a paraszti szereplő időt nyerjen mondanivalójának megfogalmazására, megtartva beszédének folyamatoságát. A *hát* ezekben az esetekben a nyílt szókimondást elodázó mondatformula szerepét tölti be: „Hát ’stenággya bíró uram” (26); „Hát mondok, aszonta Pengő Kovács gazduram” (24); „Hát mán az én fiam azt teszi, amit én akarok” (38); „Hát én ugyan vele nem adom” (39); „Hát én nem bánom, ha egy cseppet se ád is” (60); „Hát tudod, az úgy vót” (78); „Hát csinálni, nem csinált az semmit” (82); „Hát majd sóbálvánnyá lett, mikor láti” (82); „Hát igenis én törtem meg a kígyó fejét” (88); „Hát bíró uram, kihagytak a tisztviselőkarbul” (95).

Több nyelvi példát találtam a *hisz* mondatkezdésre. Ezekben a mondatokban a szó többféle formában fordul elő: *isz, iszen, hászén, hásze*. Az utóbbi kettő a *hát hiszen* összevonásából keletkezett. Utalhat a szó a kötőszóval kifejezett logikai viszony nyomósítására, illetőleg magától értetődő voltának kifejezésére: „Hászenakkor jól van no” (21); „Hásze csak ezt akartam” (uo.); „Isz mán az egész falu danolja” (69); „Iszen te pirosítóval kened magad” (87); „Iszen már ecczer itt is vót” (95). Szerepel fenyegetés bevezető szavaként is: „Deiszen csak legyen valami baj” (12); „Iszen csak lennél a menyem, majd ránczba szednélek” (87). Előfordul mentegetőző érvelés bevezetéseként: „Isz én nem akartam, Sári” (7), vagy beleegyezést kifejező mondat bevezetéseként: „Iszen persze hogy meglássuk” (33), vagy beteljesületlen kívánság nyomatékos kifejezéseiben: „Iszen ha a debreczeni kollégiumot is kijárta volna” (36).

A köznyelvben és a népnyelvben egyaránt előfordul a *no* szóval történő mondatkezdés. A szereplők megszólalásaiban előfordul kérdés, biztatás és sürgetés nyomatékosításaként: „No ne félj, majd eligazítsuk” (10); „No csak beszélj!” (14); „No ne pirosodj, te virág!” (16); „No, legalább egy kisbíró!” (30); „No hát akkor kedves ídes komámasszony” (39); „No csak még hangosabban” (51); „No hát akkor egy-kettő” (53); „No, hadd halljam azt a balta csattogást” (54); „No mondd meg hát, hogy csináltatok ki azt az istóriát?” (87). Szerepel még kérdések különféle árnyalatainak nyomósító szavaként is: „No hát akkor mér nem beszílsz?” (66); „No ídes apám, ijen jókor reggel hogy esik a hazudás?” (73); „No nézz körül, jó leszek még bírónak?” (75); „No, csak nem akarja elvinni az álmunk?” (94). Több mondatban a szereplők kijelentéseit, állításait hangsúlyozza: „No, no semmi baj” (12); „No csak az van hátra, hogy még halljak is” (13); „No, meglássuk” (14); „No Istennek ajálom kieteket” (26); „No de megyek mán a konyhába” (60); „No, isten áldja ídes néném!” (85); „No jól van apjuk” (93).

A népnyelvben és a köznyelvben is egyaránt gyakori a *hej, ej, haj* indulatszóval történő mondatkezdés. A szereplők megszólalásaiban előfordul a kívánságuk, vágyuk bevezetőjeként: „Hej be alig is várom, hogy jányomnak mongyalak” (16); „Ej sokér nem adnám” (18); „Hej, de csak kapnám ecczer a berek alatt” (28); „Ej de szeretném tudni” (72); „Hej, Sárókám, lelkem, csak még ecczer legyek bíró!” (75);

„*Hej* csak a kóduš parasztkok közt szétüthetnék ecczer!” (80). Több esetben elismerésüknek adnak hangot: „*Haj*, be elég volna tíz asszonnak az eszed” (34); „*Hej* lehet melegség, szíp bogja fák vagynak az udvaron” (35); „*Ej* istenem, be drága jó kis jáncseléd” (36). S végül akad példa a bánat, bosszúság, rosszallás kifejezésére is: „*Haj, haj*, Veróni” (9); „*Ej* kutya nyelve van ennek a sok vín asszonnak” (22); „*Ej*, de mit papolok itt ijen nipsígnek” (49); „*Ej*, fiatalság, bolondság” (72).

Néhány példa előfordul a *jaj* szóval történő mondatkezdésre is. Több mondatban a szereplők panaszainak, kétségbeesésének a kifejezésére szolgál: „*Jaj*, te Veróni, te Veróni, mi lett belőled, Veróni” (7); „*Jaj*, be kutya hideg van” (11); „*Jaj*, fiam, nem bírunk velük” (29); „*Jaj*, mennyi baj van ezekkel” (54); „*Jaj*, ídesapám” (55); „*Jaj* ez az én fáradt, törött csontom” (57). Néhány esetben a szereplők istenhez fohászokadásuk bevezetésére alkalmazzák: „*Jaj* ídes jó istenem, Sári!” (9); „*Jaj* lelkem, jó istenem, Sári!” (14). S végül előfordul szitkozódás bevezetőjeként: „*Jaj*, istenem, istenem! *Jaj*, teremtő szent atyám! *Jaj* mennybéli mindenható egy isten! *Jaj*, megváltó szent isten!” (50); „*Jaj*, teremtőm, de meg vagyok veletek áldva!” (77).

Gyakori a szereplők nyelvhasználatában az ó szóval történő mondatkezdés. Előfordul szitkozódás bevezetőjeként: „Ó, a kötélre termett!” (8); „Ó a szentek!” (23); „Ó, ó a vín bolond!” (53); „Ó, de nagy számár vagy, fiam” (55); „Óh, az ördög vigye el!” (86); „Ó, mennybéli Jehovaisten!” (89). Az indulatszó kifejezhet fájdalmat, szomorúságot: „Ó, Uramistenem, Sári, belehalok én abba, Sári” (13); „Ó, ó vén csontjaim, szúvas vén csontjaim!” (76). A szereplő a másik iránti érzelmeit, tetszését is kinyilváníthatja: „Ó be szeretlek, te ján te!” (16); „Ó be okos” (18). S végül kifejezheti a szereplő kívánságát: „Ó, bár minden esztendőbe tehetném!” (58); „Ó de kacagnám, ha kettévágnád” (62).

Néhány megszólalásban a *hé* mondatkezdés is megfigyelhető. A példák egyik részében a megszólítást nyomatékosítja: „*Hé* Manczi szógám, nem értek én az ilyesmihez” (44); „*Hé*, fiam, fiam” (54); „*Hé* Sári, Sári, mír nem főztél ebídet?” (58); „*Hé* Sári, lelkem, felesígem, be szípen tudnék...” (59); „*Hé* Lizi! Hé be okos vagy!” (65). A többi mondatban figyelemfelkeltő vagy nyomatékosító szóként szerepel: „*Hé* be megvert akkor a mester!” (8); „*Hé*, dehogy is nem házasodok” (58); „*Hé* csak az apáddal beszélhetnék” (64); „*Hé* milyen ember lett belőle, Sári” (79); „*Hé* dehogy nincs!” (95).

A fentiekben tárgyalt mondatkezdő formulákról összességében elmondható, hogy „ezek lezárják az előzményt, bevezetik az új eseményt, és főleg: értelmi, érzelmi kapcsolatot teremtenek egyrészt a cselekmény nagyobb egységei, másrészt pedig a beszélő és a hallgató között” (Sebestyén i.m. 34).

4. ÖSSZEGZÉS

A vizsgált tájnyelvi sajátosságok és a népi elbeszélő stílus jellegzetes jegyei egyaránt a paraszti szereplők hiteles jellemrajzát szolgálják. A szereplők megszólalta-

tásával Móricz Zsigmond hűen érzékeltette a társadalmi hovatartozásukat, ebből adódó érzelmi reakcióikat és véleménynyilvánításukat. A tájszavak és a népnyelvi kifejezések a falusi környezetben játszódó bíróválasztás eseményeinek visszaadásakor a paraszti beszédmód mellett a falusi emberek gondolkodásmódját és észjárását is hitelesítik.

Felhasznált szakirodalom

- Bárczi Géza (1961): Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Stilisztikai tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest. 62–112.
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.) (1979–1992): Új magyar tájszótár I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1053.
- Deme László (1951): A nyelvjárási alakok irodalmi használatának határai. Magyar Nyelvőr. 75. évf. 33–42.
- Dénes Szilárd (1949): A galamb papné, Csibe. Magyar Nyelvőr. 73. évf. 296–299.
- Herczeg Gyula (1961): Móricz Zsigmond stílusa. In: Balázs János–Bóka László (szerk.): Stilisztikai tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest. 240–329.
- Imre Rubenné (1998a): Tájnyelvi elemek a mórliczi hősök beszédében — Móricz Zsigmond: Sustorgós, ropogós tafotába című elbeszélése alapján. Módszertani Közlemények 1998/3. szám. 119–122.
- Imre Rubenné (1998b): Nyelvjárási jelenségek a mórliczi hősök nyelvhasználatában — Móricz Zsigmond: Sárarany című regénye alapján —. Módszertani Közlemények 1998/4. szám. 161–164.
- Imre Rubenné (1999a): Tájnyelvi és népnyelvi sajátosságok Móricz Zsigmond Pillangó című regényében. In: Balaskó Mária–Kohn János (szerk.): A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása. Szombathely. II. kötet. 445–450.
- Imre Rubenné (1999b): A tájnyelv tükröztetése — A parasztság nyelvhasználata Móricz Zsigmond A fáklya című regényében. Magyar Nyelvjárások. 37. kötet. 217–224.
- Imre Rubenné (2006): Nyelvjárási sajátosságok Móricz Zsigmond: Pesti kislány falun című novellájában. In: Klaudy Kinga–Dobos Csilla (szerk.): A világ nyelvei és a nyelvek világa. A XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Pécs–Miskolc 2. kötet. 202–207.
- Imre Samu (1971): A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest. 393.
- Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) (1978): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1550.
- Kálmán Béla (1977): Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Budapest. 145.

- Kázmér Miklós (1993): Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 172.
- Kiss Jenő (1979): Mihályi tájszótár. Ny.tud Ért. 103. szám. Budapest. 75.
- Kiss Jenő (szerk.) (2001): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó. Budapest. 454.
- Ladó János (1982): Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó. Budapest. 256.
- Nagy Péter (1975): Móricz Zsigmond. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 445.
- Ortutay Gyula (főszerk.) (1977–1982): Magyar néprajzi lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 4569.
- P. Lakatos Ilona (szerk.) (2002): Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából. Bessenyei György Könyvkiadó. Nyíregyháza. 166.
- Schöpflin Aladár (1930): Bemutatók. Sári Bíró - Móricz Zsigmond vígjátéka a kamaraszínházban. Nyugat1930/24. szám. 1–2.
- Sebestyén Árpád (1972): A tájnyelv mint stílus eszköz Móricz Zsigmond műveiben. Magyar Nyelvjárások. 18. kötet. 9–38.
- Tukacsné Károlyi Margit (1988): Az ingázók és nem ingázók beszédének sajátosságai Hajdúhadházon. In: Kontra Miklós–Balogh Lajos (szerk.): Élőnyelvi tanulmányok. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 200–208.

Forrás:

- Móricz Zsigmond (1910): Sári bíró. A „Nyugat kiadása”. Budapest. 96.

Sebestyén Zsolt

KÁRPÁTALJA VÍZNEVEI: A SOPURKA VÖLGYE¹

ABSZTRAKT

A történelmi Magyarország északkeleti részén fekvő négy egykori vármegye (Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung) hosszú időn keresztül fehér folt volt a magyar névtudomány számára, ebből kifolyólag kiaknázandó lehetőséget nyújt a névkutatóknak. A szerző évek óta foglalkozik a terület mikro- és makrotoponimáival. A településnevek etimológiai vizsgálata, valamint a történelmi dűlőnév-anyag összegyűjtése után figyelme a Felső-Tisza vidékének víznevei felé irányul. Kutatásának célja egy víz-név-szótár összeállítása a Tisza és mellékfolyóinak szinkrón és diakrón vízneveiről. Az alábbi tanulmányában a Tisza egyik kisebb jobb oldali mellékágának, a Sopurkának a hidronimáit mutatja be. A nevek etimológiai vizsgálata révén igyekszik rávilágítani a víznevek névadásában szerepet játszó motivációkra. Elemzése nyomán újabb részletekkel gazdagodhat két fontos helynévtípus, a víznevek és hegynevek összefüggéseinek és egymásra hatásának a kutatása.

A magyar víznévkutatás fókuszát a Felső-Tisza vidéke mindmáig elkerülte. Kiss Lajos nagyszabású etimológiai szótára, a FNESz. a Tisza máramarosi szakaszának csak néhány jelentősebb víznevét tárgyalja. Ezt a hiányt igyekszem fokozatosan pótolni négy történelmi vármegye (Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung) vízneveinek az összegyűjtésével és feldolgozásával. A kárpátaljai folyóvíznevek kutatását az MTA Bolyai-ösztöndíja révén kezdtem el, s a munka célja egy történelmi víznévszótár elkészítése.

A folyóvizeknek a máramarosi helységnévadásban játszott fontos szerepe korábban már egyértelműen kiderült a megye településnevei körében végzett vizsgálataimkor (vö. Sebestyén 2012). A megye természeti adottságai miatt megtelepedésre csak a szűk folyó- és patakvölgyekben volt ugyanis lehetőség, a vízfolyások mellett létrejövő, gyakran kilométereken át húzódó falvak nagy számban kapták nevüket az adott vízről. Az elsődlegesen állattartással és erdőkitermeléssel foglalkozó lakosság életében a vizek meghatározó szerepet játszottak

Az alábbiakban a Tisza egy kisebb, jobb oldali mellékágának, a Sopurkavölgyének néhány víznevét mutatom be. Hunfalvy János 1865-ben a következőket írja

---

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatásával készült.

a folyóról: „A Szopurka az előbbinél [l. Kaszó, S. Zs.] tetemesebb folyó, melynek két ága van. Keleti ága, a Nagy-Szopurka szintén a Szvidovecz vagy Szvidova hegység délkeleti oldalán ered, nem messze a Kászótól, melytől a Sztenisora havas által van elválasztva; iránya déli, a Kászóval egyenközü. A nyugati ág, vagy Kis-Szopurka a Turbátától Ny.-ra a Sztochi és Szvidovecz hegységek találkozási helyén s odább Ny.-ra a Timpa hegyen eredő csermelyekből támad; elsőben DKD.-re, azután DNyD.-re folyik s Kabola-Polyána mellett a Nagy-Szopurkával egyesül. Közte s a Nagy-Szopurka közt a Kurpen és Aprisacz havasok terjednek el. Az egyesült folyó DKD.-nek tart; torkolata Bocskónál. Völgye Máramaros legnyájásabb völgyei közé tartozik. Mellékvize sok van, kivált a Nagy-Szopurkának, de mind csak apró, egymással egyenközü ÉK.-ről DNy.-ra és ÉNy.-ról DK.-re rohanó csermely.” (Hunfalvy 3: 328-9). A Sopurka 13 km hosszú, forráságával, a Kis-Sopurkával (Krajnya rika) együtt 41 km, vízgyűjtőjének területe 283 km². Gyors folyású hegyi folyó, esése kilométerenként 26 m.

A folyó nevének legkorábbi adata a 14. század második feléből származik, Nagy-bocskó határában említik: 1373: *Soproch* (Bélay 130). 1456-ban Közép- és Alsóapsa határleírásában tűnik fel: 1456: *Swprwtz* (Bélay 122, Mihályi 391-2). A korábbi, valószínűleg román *Supruc* névhelyett a 18. századtól a ruszinkicsinyítő képzős *Sopurka* fordul elő: 1782-6: *Szopurka Flus* (K1), 1789: *Sapurka* (MOL, S 12, Div X, No. 0012:1), 1798: *Sapurka F.* (MOL, S 46, No. 0011), 1806: *Szopurka R., Velika Szopurka R.* (Lipszky), 1829-66: *Sopurka B.* (K2), 1841: *Suporka fluss* (MOL, S 11, No. 1688), 1859: *Sopurka Bach* (Sebestyén 2008: 196), 1860: *Szopirka Bach* (uo.), 1864: *Sopurka patak* (Pesty), 1872-84: *Sopurka p.* (K3), 1929: *Šopurka* (Petrov 4), 1935: *Sopurka, Conypka* (Wiesner 38, 63), 1957: *Шопурка* (KPY. 17), 1978: *Шопурка* (KT), 1979: *Шопурка* (SHU. 626), 2007: *Gyertyános (Suprucz, Sopurka, Szapurka, Szoporka)* (Kovács 107). A folyónév etimológiája egyelőre nem tisztázott, sem a magyar, sem az ukrán vagy román névtudomány nem foglalkozott vele.

A Sopurka mentén mindössze két település létesült: a folyó középső szakaszán Kabolapolyána, illetve a tiszai torkolatnál Nagy-bocskó. Kabolapolyána első említése 1600-ból származik (Sebestyén 2012: 65, Bélay 158). Bélay máshol némiképp pontatlanul a következőket írja: „A Bocskó mellett Tiszába folyó Sopruc, vagy Sopurka vize melletti Kabolapolyánáról 1605-ben hallunk először; az akkori zálogbirtokos Károlyi László vejeinek kezében van. A falu nevét a felette emelkedő Kabola nevű hegyről kapta, de patakjáról nevezték Soprucz-polyánának is.” (Bélay 54). Az országos helységnévrendezés után 1900-tól a Gyertyánliget nevet viselte a trianoni elcsatolásig (Mező 1999: 166). A település a kárpátaljai szórványmagyság egyik központja. 1910-ben még magyar többségű, de még 1941-ben is a lakosság mintegy felét tették ki a magyarok. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 3391 lakosából már csak 491-en vallották magukat magyarnak.

Nagy-bocskó alapítása a 14. századra tehető, vö. 1373: *Bochkou, Bochko* (Bélay 127, Sebestyén 2012: 98), s a későbbi bocskói uradalom központjaként meghatároz-

ta a Felső-Tisza-vidék életét és betelepítését. 1910-ben 3078 lakosából még 1646 magyar és 1177 német, napjainkban az itt élő 9430 főből már csak 341 magyar (Kovács 121). Mindkét településen nagy hagyományai vannak a fakitermelésnek és -feldolgozásnak, Kabolapolyánán pedig 1774 óta a vasgyártásnak.

Kabolapolyána és a Sopurka a két forráságával Kárpátalja 1978-as szovjet térképén

A Sopurka vízneveit betűrendben közlöm. A címszót a vízfolyás lokalizálása, valamint a történelmi alakok, írásbeli előfordulások felsorolása követi. Ezek közeledésével a nevek fejlődését, változását követhetjük nyomon. A szócikk további részét az etimológiai vizsgálatok alkotják.

Brinzin 'a Sopurka j. á. Kabolapolyána h.', 1979: Бринзин (SHU. 69). A *Brinzin* pataknev ruszin eredetű, valószínűleg hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1829-66: *Brinzin* hegy(K2), 1978: ур. Бринзин (КТ). A hegynév alapja minden bizonnyal a rusz.-ukr. бринза 'juhsajt' (Гринченко 1: 99, СУМ. 1: 236) birtoklást kifejező *-in* képzős származé-

ka, vö. rom. *brînză* 'túró, sajt' (DRM. 1: 144). A névadás motivációjához l. még ugyancsak Máramarosban: 1829-66: *Urda Alpe* (K2), 1859: *Urda havas* (Sebestyén 2008: 203), 1860-3: *Vrda* (uo.), 1978: полонина Урда (КТ), ehhez l. rusz. вурда 'tejsavóból készült édes sajt' (Савчук29), m. *orda sajt*. Mindkét név a vándorló pásztorkodást folytató románok

és ruszinok névadó tevékenysége nyomán keletkezett.

Burkut 'a Sopurka b. á. Kabolapolyána h.', 1864: *Borkut* (Pesty), 1860: *Borkutowska Pajka* (Sebestyén 2008: 196), 1929: *Borkut* (Petrov 20), 1979: Буркут (SHU. 77). A *Burkut* víznév pontos eredete bizonytalan, az alapjául szolgáló magyar nyj.-i *borkút* 'ásványvízforrás, savanyúvíz' (ÚMTSz. 1: 554) főnév ugyanis jövevényszóként mind a ruszinban, mind a románban megtalálható, vö. ukr. nyj.-i буркут 'ásványvíz, ásványvízforrás' (Піпаш–Галас 31), rom. *burcut, borcut* 'ua.' (DRM. 1: 138). A ruszin nyelvjárásokból az ukrán köznyelvbe is eljutott, vö. буркут 'forrás, ásványvízforrás' (Савчук 23, Гринченко 1: 113), így a névadásban bármelyik nemzetiség részt vehetett. A patakról vagy a környező gyógyforrásokról kapta a nevét Kabolapolyána *Borkút* nevű külterületi lakott helye, ami a 20. sz. közepén egyesült a településsel: 1829-66: *Borkút* (K2), 1864: *Borkut* (Pesty), 1944: *Borkút* (Hnt.).

Dovhij 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1978: Долгий (KT), 1979: Довгий (SHU. 177). A *Dovhij* pataknév ruszin eredetű, vö. ukr. довгий 'hosszú' mn. (СУМ. 2: 330), rusz. долгий 'ua.' (Чопей 76). A patak a *Dolhij* nevű hegygerincen ered, s arról kapta a nevét, vö. 1872-84: *Pod Duhim* (K3), 1978: ур. Долгий, хр. Долгий (KT).

Dzsamer 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1929: Джамер, Жамер (Petrov 20), 1979: Джамер (SHU. 169). A *Dzsamer* pataknév hegynévből keletkezett névátvitellel a tisztázatlan etimológiájú *Dzsamer* havas nevéből: vö.

1860: *Dzsamer* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Dzsámer* nevű havas (Pesty).

Greszul 'a Szerednya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Grezyuni* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Gresun* (Sebestyén 2008: 196), 1979: Гресул (SHU. 154). A *Greszul* pataknév román eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1841: *Grezyuni* hegy (MOL, uo.). A hegynév etimológiájához l. rom. *gres, gresie, gresi* 'homokkő, fenőkő, kasszakő' (DEX).

Hlaszkul 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1929: *Hlaskul* (Petrov 20), 1935: *Hlaskul, Гласкул* (Wiener 38, 60), 1979: Гласкул (SHU. 132). A *Hlaszkul* pataknév román eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782-6: *Hlaskur b. hegy* (K1), 1860: *Hlaszkul* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Hlászkul* (Pesty), 1872-84: *Hlaskulowa Plajka* (K3), 1929: *Hlaskul* hegy (Petrov 20). A hegynév etimológiája bizonytalan, talán a rom. *glas* 'hang, zúgás, zaj' (DRM. 1: 515) származéka. A rusz. *Hlaszul* a rom. *Glaszul* átvétele.

Holij 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1979: Голий (SHU. 145). A *Holij* pataknév hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782-4: *Holj b. hegy* (K1). A hegynévhez l. ukr. голий 'csupasz' (СУМ. 2: 106-7), rusz. голый 'meztelen, csupasz, pucér' (Чопей 57) melléknév.

Pymin 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: Úlmon (MOL, S 11, No. 1688), 1979: Їльмин (SHU. 222). Az *Pymin* pataknév szláv eredetű, az azonos nevű hegyről kapta a nevét, vö. 1829-66: *Ulmön* hegy (549 m) (K2), 1841: Úlmon hegy (MOL, S 11, No. 1688), 1872-84:

Wk. Ilmen (K3). A hegynévhez l. rusz. ильма 'szilfa' (Онишкевич 1: 325) ukr. *ільм, ільма* 'ua.' fanév (СУМ. 4: 18).

Kolotnij 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Kolotnyi* (Sebestyén 2008: 196), 1979: Колотний (SHU. 264). A *Kolotnij* pataknev ruzsin eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782-6: *Kolotny b.* (K1), 1872-84: *Kolotni* (K3), 1978: ур. Колодни (КТ).

Krajnya rika 'a Sopurka j. á. Kabolapolyána h.', A Sopurka forrása. A folyó hossza 28 km, vízgyűjtőjének területe 121 km². A *Mala-Kurtyaszka* nevű hegyen ered, déli irányba folyva Kabolapolyánánál egyesül a Szerednya rikával. A Sopurka másik forráságához, a Szerednya rika vagy Nagy-Sopurkához hasonlóan ez a folyó is több nevet viselt. Míg az első katonai felmérés idején még *Mala-Sopurka* 'Kis-Sopurka' néven említik, vö. 1782-86: *Mala Szopurka* (K1), 1806: *Mala Szapurka R.* (Lipszky), a 19. század első felétől már *Krajna rika* név alatt szerepel: 1829-66: *Mala Szopurka, Krajna B.* (K2), 1841: *Kraina Rika* (MOL, S 11. No. 1688), 1859: *Kraina Ryka* (Sebestyén 2008: 196), 1860: *Kraina Rika Bach* (uo.), *Rika Kraina patak* (uo. 178), 1864: *Krajna Rika* (Pesty), 1872-84: *Mala Szopurka* (K3), *Krajna Rika* (Petrov 20), 1935: *Mala Sopurka, Сопурка Мала* (Wiesner 38, 63), 1978: *Малая Шопурка* (КТ), 1979: *Крайня Рика* (SHU. 279). Ehhez l. rusz.-ukr. крайній 'szélső' melléknév (СУМ. 4: 321-2), a folyó nevének jelentése így 'Szélső folyó'. A bevezetőben említett három párhuzamos folyó (*Kaszó, Kis-Sopurka, Nagy-Sopurka*) közül a *Kis-Sopurka* folyik a legnyugatabbra,

ezzel magyarázható az újabb név motívációja. A magyar névhasználatban és térképírásban a *Kis-Sopurka* változat honosodott meg.

Kurpinec 'a Szerednya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1829-66: *Kurpenetz Zwur* (K2), 1841: *Kurpenecz* (MOL, S 11, No. 1688), 1935: *Kurpinec, Курпинець* (Wiesner 38, 61), 1979: *Курпинець* (SHU. 303). A *Kurpinec* pataknev szláv *-ec* víznévképzővel keletkezett annak a *Kurpin* havasnak a nevéből, amelynek a keleti oldalán ered, vö. 1782-6: *Kurpen* hegy(K1), 1829-66: *Kurpen* hegy (1410 m)(K2), 1859: *Kurpen* (Sebestyén 2008: 196), 1860: *Kurpin* (csúcs), *Kurpin* (uo.), 1864: *Kurpen* havas (Pesty), 1872-84: *Kurpen* (K3), 1978: *г. Курпень* (КТ). A hegynév talán a rom. *curpen* 'inda, iszalag, havasi iszalag' (DRM. 1: 311) növénynév származéka lehet.

Kurtyaszki 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1782-86: *Kurtyaszki Thal* (K1), 1841: *Kurtyászka* (MOL, S 11, No. 1688), 1864: *Kurtyászka patak*(Pesty), 1872-84: *Kurtjaski p.* (K3), 1935: *Kurt'aský, Куртяський* (Wiesner 39, 61), 1978: *Куртяский* (КТ), 1979: *Куртяський* (SHU. 304). A *Kurtyaszki* pataknev ruzsin eredetű, a *Kurtyaszka* havasról nevéből származik, amihez szláv *-szki* melléknévképző kapcsolódik, vö. 1829-66: *Kurtugaska B.* (K2), 1860: *Kurtyaszka mala, Kurtyaszka welika* havasok (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Kurtyaszka Veleka, Mala Kurtyaszka* havasok (Pesty), 1872-84: *Kurtiaska wk.* (1626 m), *Kurtiaska ml.* (1652) (K3), 1978: *г. Малая Куртяска, г. Великая Куртяска* (КТ). A hegynév minden bi-

zonnal román, rom. nyj.-i *curt* 'rövid' (DEX) melléknév származéka.

Kvasznij 'a Sopurka b. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Kwasnj* (Sebestyén 2008: 196), 1935: *Kvasný, Квасный* (Wiesner 38, 61), 1979: *Квасний* (SHU. 244). A pataknév alapja a rusz.-ukr. *квасный* 'savanyú, ásványos', *квасна вода* 'savanyúvíz, borvíz' (СУМ. 4: 131, Чопей 146). A névadás motivációja a víz íze lehetett. A máramarosi hegyekben eredő ásványvíz- és gyógyforrások számos helyen szolgáltak a névadás alapjául nemcsak a patak-, hanem pl. a település-névadás körében is, vö. *Kvaszni* Tiszabogdány, *Kvasznica* Ruszkova-polyána határában (Sebestyén 2012: 85) stb.

Malij-Kurpen 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Kurpin, Kurpen mali* (MOL, S 11, No. 1688). A *Malij-Kurpen* tkp. 'Kis-Kurpen' pataknév hegynévi eredetű, vö. *Kurpinec*. A patak a hegy nyugati oldalán ered.

Malij-Mencsilszkij 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1829-66: *Mentsilski mali B.* (K2), 1935: *Malý Menčulský, Менчульський Мальї* (Wiesner 38, 62), 1979: *Малий Менчільський* (SHU. 346). A *Malij-Mencsilszkij* tkp. 'Kis-Mencsilszkij' pataknév ruszin eredetű, hegynévből keletkezett szláv melléknévképzővel. A hegynévhez l. 1782-6: *Menczul* hegy(K1), 1829-66: *Klein Mentsil* (K2), 1859: *Mensul* (Sebestyén 2008: 196), 1860: *Menzul mali* (uo.), 1872-84: *Menczul maly, Menczul wk.* (K3), 1978: *z. Менчул Мальї* (KT). A *Mencsul* az Északkeleti-Kárpátokban különösen gyakori hegynévként és föld-

rajzi köznévként. Román eredetű, a rom. *muncel* 'hegyecske, magaslat, halom, domb' főnév származéka (DRM. 2: 76), amit a nomád vlah pásztorok terjesztettek el a középkor folyamán.

Mencsilszkij zvir 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Mincsilszky* (MOL, S 11, No. 1688), 1935: *Menčulský Zvor, Менчульський Звор* (Wiesner 38, 62), 1979: *Менчільський Звір* (SHU. 359-60). A *Mencsilszkij zvir* 'tkp. Mencsilszkij patakág' ruszin hegynévi eredetű, vö. 1782-4: *Menczul B.* hegy (K1), 1829-66: *Menčul* hegy (678 m) (K2), 1841: *Mencsil* (MOL, S 11, No. 1688), 1859: *Mensul* (Sebestyén 2008: 196). A hegynév etimológiájához l. *Malij-Mencsilszkij*.

Moldovanyin 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Moldowlányu* (Sebestyén 2008: 196), 1979: *Молдованин* (SHU. 372). A *Moldovanyin* pataknév hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1872-84: *Moldovlani* hegy (K3), 1978: *ур. Молдаванин* (KT). A hegynév etimológiájához l. ukr. *молдавани, молдаванин* 'moldáv' (СУМ. 4: 783, Гринченко 2: 440) népnév, ami talán személynéven keresztül vált hegynévvé, vö. ukr. *Молдован 'moldáv' csn.* (ЧУЧКА 395), *Moldován, Moldovány, Moldováni, Moldoványi* csn. (Hajdú 845).

Paltin 'a Szerednya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1829-66: *Paltin Bach* (K2), 1841: *Paltin* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Pattym* (Sebestyén 2008: 196), 1979: *Палтин* (SHU. 410). A *Paltin* pataknév hegynévből keletkezett névátvitellel. A vízfolyás az 1332 m magas *Baltin~Paltin* hegy oldalában ered,

vö. 1782-6: *Paltin* (K1), 1829-66: *Paltin* hegy (K2), 1872-84: *Baltin* (1332 m) (K3), 1929: Пáлтин hegy (Petrov 20), 1978: г. Балтин (КТ). A hegynév alapja valószínűleg a rom. *paltin* 'juharfa, jávorfa' főnév (DRM. 2: 180). Személynévi származtatása kevésbé valószínű, vö. *Paltin*, *Páltin* csn. (Hajdú 941).

Perenyisz 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1829-66: *Perenisz B.* (K2), 1860: *Perenisz* (Sebestyén 2008: 196), 1935: *Perenis*, *Переніс* (Wiesner 38, 62), 1979: Переніс (SHU. 416). A *Perenyisz* pataknev ruszin hegynévi eredetű, vö. 1829-66: *Perenisz* hegy (K2), 1872-84: *Perenis* (K3). A hegynév etimológiájához l. ukr. nyj.-i перениз 'hegyek közötti völgy, hágó, átjáró' (Піпаш–Галас 135).

Perjanszkij 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.' Három, egymással párhuzamosan folyó patak viseli a *Perjanszkij* nevet. A *Malij-Perjanszkij* tkr. 'Kis-Perjanszkij': 1829-66: *Perjanski mali B.* (K2), 1841: *Perianszky mali* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Perenszki mali* (Sebestyén 2008: 196), 1935: *Malý Perjanský*, *Перянський Малий* (Wiesner 38, 62), 1979: Малий Перинський (SHU. 346).

A *Szerednyij-Perjanszkij* tkr. 'Középső-Perjanszkij': 1841: *Periánszky Szeredni* (MOL, S 11, 1688) és a *Velikij-Perjanszkij* tkr. 'Nagy-Perjanszkij': 1829-66: *Perjanski weliki B.* (K2), 1841: *Perianszky velik* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Perenszki welki* (Sebestyén 2008: 196), 1935: *Veliký Perjanský*, *Перянський Великий* (Wiesner 38, 62), 1979: Великий Перинський (SHU. 93).

Mindhárom patak az azonos nevű hegyről kapta az elnevezését, vö. 1829-66: *Perjanski B.* hegy (K2), 1872-84: *Perjanski maly* (K3), 1978: г. Пер्यानський Малий (КТ). A hegynév etimológiája nem tisztázott.

Pereszlipszkij 'a Szerednya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Pereszlipszky* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Pereszlop* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Pereszlop* (Pesty), 1979: Пересліпський (SHU. 416-7). A *Pereszlipszkij* pataknev ruszin eredetű, a *Pereszlip* hegynévből keletkezett szláv melléknévképzővel, jelentése tkr. 'Pereszlipi (patak)', vö. 1860: *Pereszlop* hegy (Sebestyén 2008: 196), 1929: *Pereszlop* (Petrov 20). A hegynév alapja a rusz.-ukr. nyj.-i присліп 'hágó' (Онишкевич 2: 144) főnév, l. még rom. *prislop* 'völgykatlan, hegyi tisztás, hegyszoros' (DRM. 2: 318). A *prislop* Kárpátalja hegyvidéki falvaiban a *menesul*-hoz hasonlóan gyakori földrajzi köznévi, a névgyűjtések adatai szerint a hegyvidéki települések jelentős részén találkozhatunk vele (Pesty, Petrov, Sebestyén 2008).

Ploszkij 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1979: Плоский (SHU. 430). A *Ploszkij* pataknev ruszin hegynévi eredetű, vö. 1782-4: *Plaska b.* hegy (K1). A hegynév etimológiájához l. rusz.-ukr. *пловкий* 'lapos, sima, kopár' (СУМ. 6: 591) melléknév.

Popagyinec 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1979: Попадинец (SHU. 437-8). A *Popagyinec* pataknev a rusz.-ukr.: попада 'rapné' (СУМ. 8: 181, Чопей 286) főnév *-inec* képzős származéka. A köznévből a Keleti-Kárpátokban több hegynév is kelet-

kezett (vö. FNESz., *Popadja*), közülük a legismertebb a Gorgánok vonulatában Kárpátalja és Ivano-Frankovszk megye határán fekvő *Popagya* (1740 m). A pataknev esetében azonban a nagy távolság miatt ez nem vehető figyelembe névadóként. Bár ilyen nevű hegyet nem tudunk adatolni Kabolapolyána határában, nem kizárt, hogy valamelyik kisebb hegy volt a névadó.

Hrincsenko ukrán értelmező szótárában a szónak 'egyfajta hal, rhodeus amarus', azaz 'szivárványos ökle' jelentését is hozza (Гринченко 3: 320). Ez a hal széleskörűen elterjedt volt a kelet-európai vizekben, így nem zárhatjuk ki szerepét a patak névadásában.

Rivnuvatij 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Rinovati* (MOL, S 11, No. 1688), 1979: Рівнуватий (SHU. 464). A *Rivnuvatij* pataknev hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782-6: *Rinowaty Nisny*, *Rinowaty Wisny* hegy(K1), 1841: *Rinovaty* hegy (MOL, S 11, No. 1688). A hegynév etimológiájához l. rusz. ровный 'egyenes, sima, egyenlő' (Чопей 343), ukr. рівний 'ua.' (СУМ. 8: 548-9) melléknév.

Sánta-patak 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h', 1829-66: *Santin B.* (K2), 1841: *Santina* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Sánta Bach*, *Sánta* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Sánta* (Pesty), 1978: *Шанта* (KT), 1979: ШАНТИН (SHU. 618). A *Sánta* pataknev hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782-86: *Szanta B.* (K1), 1841: *Santina pleszka*, *Santina* (MOL, S 11, No. 1688), 1864: *Sánta* havas (Pesty), 1929: Шанта, Šanta havas(Petrov 20), 1978: xp. Шанта (KT). A hegynév etimoló-

giája nem tisztázott, a m. *sánta* melléknévvel való esetleges kapcsolata nem egyértelmű. Azonos nevű patak Técső határában is előfordul, vö. 1795: *Santa patak* (T), 1863: *Sánta magyar* (Sebestyén 2008: 224). A pataknev másodlagos *Santin* névalakja a hegynév szláv -in birtokos képzős származéka.

Scserbilove 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Skerbilecz* (MOL, S 11, No. 1688), 1979: Щербиллове (SHU. 629). A *Scserbilove* pataknev ruszin eredetű, a név etimológiájához l. ukr. щерба, щербатий 'csorba' (СУМ. 11: 581-2) melléknév. A név motivációja alapján nem zárható ki hegynévi eredete, bár ilyen nevű hegyet nem tudunk adatolni Kabolapolyánáról.

Szerednya rika 'a Sopurka b. á. Kabolapolyána h.' A Sopurka másik forrása. A folyó hossza 27 km, vízgyűjtőjének területe 114 km². Az első katonai felmérés térképein még *Velka Sopurka*, azaz 'Nagy-Sopurka' néven szerepel mint a *Sopurka* nagyobb forrása, ami az *Ungarjaszka*- vagy *Magyar-havas* (1707 m) lejtőin ered: vö. 1782-6: *Wielka Szopurka* (K1), 1806: *Velika Szapurka R.* (Lipszky).

A 19. század első felében azonban már *Szerednya rika* tkp. 'Középső folyó' néven találkozunk vele, vö. 1804: *Szeredna Rieka* (MOL, S 11. No. 1233), 1824: *Szeredna Rika* (uo. No. 1656:2), 1829-66: *Sredná B.* (K2), 1841: *Szeredna Rika* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Seredna Rika* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Szerednya rika* (Pesty), 1869-87: *Serednia rika* (K3), 1929: *Seredňa Rika*, *Середня Рька* (Petrov 20), 1935: *Seredny*, *Середный* (Wiesner 38, 63),

1979: Середня Рика (SHU. 498), 2007: Szerednya (*Szerednya Rika*) (Kovács 107-8). A pataknevhez l. rusz.-ukr. середньий ~ середній 'középső, közepen lévő, közepszerű' (Чопей 361, Гринченко 4: 115) melléknév. A *Szerednya rika* név a folyó fekvésére utal, a *Krajnya rika* (*Kis-Sopurka*) és a *Kaszó* között helyezkedik el. A folyó Kabolapolyána belterületén egyesül a *Krajnya riká*-val.

Szkurtul 'a Krajnya rika j. á. Kabolapolyána h.', 1841: *Szkurtur mali, Szkurtul* (MOL, S 11, No. 1688), 1978: Скуртул (КТ), 1979: Скуртул (SHU. 509). A *Szkurtul* pataknev román eredetű, a rom. *scurt* 'rövid, tömzsi, alacsony' melléknév (DRM. 2: 480) kicsinyítő képzős származéka. A patak közelében található az azonos nevű hegy, vö. 1782-6: *Skurtul B.* hegy (K1). A névadás motívációja alapján nem egyértelmű, hogy a víz- és hegynév közül melyik az elsődleges, gyakran előfordul ugyanis, hogy hegynév keletkezik víznévből névátvitellel (vö. Reszegi 56-7).

Szocset 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1929: Сочет, Соčet (Petrov 20), 1979: Сочёт (SHU. 523). A *Szocset* víznév román eredetű, a név alapja a rom. *soc* 'bodza' főnév vagy a *socet* 'bodzával borított' (DEX) melléknév. A patak közelében található *Szocset* dűlő neve a víznévhez képest valószínűleg másodlagos, vö. 1978: ур. Сочёт (КТ).

Sztarij 'a Krajnya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1782-86: *Starenskij Thal* (K1), 1841: *Sztari* (MOL, S 11, No. 1688), 1860: *Stare* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Sztári* (Pesty), 1929: *Starý, Старь* (Petrov 20), 1979: Старий

(SHU. 527). A *Sztarij* pataknev ruszin eredetű, talán hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1841: *Sztari* hegy (MOL, S 11, No. 1688). A hegynév magyarázatahoz l. ukr. старий 'öreg, ó, régi' (СУМ. 9: 654-5) melléknév. A *Szkurtul* névhez hasonlóan itt sem lehet magából a névből kiindulva egyértelműen eldönteni, hogy hegynév>víznév vagy víznév>hegynév változás történt-e.

Sztenisorszkij 'a Szerednya rika b. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Stenisor*a (Sebestyén 2008: 196), 1935: *Stenišorský, Стенишорський* (Wiesner 38, 63), 1979: Стинешірський (SHU. 530). A *Sztenisorszkij* pataknev ruszin eredetű, a *Sztenisora* hegy nevéből keletkezett szláv *-szkij* melléknévképzővel, vö. 1860: *Stenisor*a (Sebestyén 2008: 196). A hegynév alapja a rom. *stîna* 'esztena, juhakol, karám, esztrenga' (DRM. 2: 553), kicsinyítő képzős *stînișoară* 'kis esztenácska, juhakolocska, karámocska, esztrengácska' (uo.) főnév.

Szuhij 'a Sopurka j. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Suchy* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Szuchi* (Pesty), 1929: *Suchi* (Petrov 20), 1979: Сухий (SHU. 546). A *Szuhij* pataknev ruszin eredetű, a név alapja a rusz.-ukr. *сухий* 'száraz, sovány, aszott' melléknév (СУМ. 9: 864, Чопей 386), vö. m. *aszó* főnév. Nyaranta kiszáradó folyót, patakot jelent.

Velikij-Hlaszkul 'a Szerednya Rika b. á. Kabolapolyána h.', 1860: *Hlaszkul* (Sebestyén 2008: 196), 1864: *Hlászkul* (Pesty), 1935: *Veliký Hlaskul, Гласкул Великий* (Wiesner 38, 60), 1979: Великий Гласкул (SHU. 90). A *Velikij-Hlaszkul* tkr. 'Nagy-Hlaszkul' patak nevéhez l. *Hlaszkul*.

Zindin 'a Szerednya Rika b. á. Kabolapolyána h.' 1978: Зиндин (КТ), 1979: Зиндин (SHU. 214). A *Zindin* pataknev szláv eredetű. Etimológiája bizonytalan, de valószínűleg hegynévből keletkezett, vö. 1782-6: *Szinden b. hegy*(K1).

Znajminzvor 'a Szerednya Rika b. á. Kabolapolyána h.', 1935: *Znajmin Zvor*, *Знаймин Звор* (Wiesner 38, 65), 1979:

Знаймин Звир (SHU. 215). A *Znajmin zvor* víznév szláv eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel. A hegynévhez l. 1782-6: *Snajmen b. hegy*(K1), 1829-66: *Sojmin Grun* (K2), 1860: *Znaunym* (Sebestyén 2008: 196), 1872-84: *Znajmina hegy*(K3), 1978: ур. *Знаймин, г. Знаймина* (1111 m)(КТ). Etimológiája nem tisztázott.

A nevek etimológiai vizsgálata során egyértelműen kiderült, hogy a Sopurka vízgyűjtőjének víznevei között magas számban fordulnak elő olyan pataknevek, amelyek hegynévből keletkeztek névátvitellel. Ennek a jelenségnek a magyarázata földrajzi és településtörténeti okokban keresendő. A Sopurka völgyénekkorai, vándorló gyér lakossága elsősorban a hegyek alapján tájékozódott, és a vízfolyásokat is ezek alapján azonosította be. Ennek köszönhetően pedig számos hegy neve vonódott át a rajta eredő vagy mellette elfolyó patakra.

A névanyag másik jellemző vonása, hogy az adatolt víznevek a 14. századtól betelepülő szláv és román népesség névadó tevékenységéről árulkodnak. Bár mind Nagybocksó, mind Kabolapolyána jelentős magyar lakossággal rendelkezett a 20. század elején, a két településnév szláv eredete, valamint a szláv és román hegy- és víznevek is azt bizonyítják, hogy a névadásban a magyar etnikum a másik két népcsoportnál jelentéktelenebb szerepet játszott. A hegynevek között előforduló számos román név a Máramarosban nomád életmódot folytató, állataikkal hegyoldalról hegyoldalra vándorló vlah pásztorok névadó tevékenységének az emléke.

A víznevek alaktani szerkezetének vizsgálata arról tanúskodik, hogy jellemzően pusztá hegynév vált pataknévvé. Ezekben az esetekben a névadók pontos azonosítása lehetetlen, szlávok és románok egyaránt lehettek. A szláv hely- vagy melléknévképzős patakneveknél azonban egyértelműen ruszin névadókról beszélhetünk.

A középkori Magyarország hegyneveit kutatva Reszei Katalin rámutat arra, hogy azok szoros kapcsolatban állnak más helynévfajtákkal, s részt vesznek újabb mikro- és makrotoponimák létrejöttében (Reszei 53-65). Bár a középkori névanyagban mindössze egy bizonytalan hegynév>víznév keletkezési irányt mutató nevet talál (uo. 57), a Sopurka völgyében végzett szinkrón alapú saját vizsgálataim alapján egyértelmű, hogy a hegyneveknek a víznevek létrejöttében játszott szerepe a későbbi korokban sokkal fontosabb. Különösen igaz ez Máramaros megyére, ahol ez a névátvitel egyik leggyakoribb típusa.

Felhasznált szakirodalom

- Bélay Vilmos (1943). Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye be-
településétől a XVIII. század elejéig. Budapest.
- DEX = Dicționarul explicativ al limbii române. www.dex.ro
- DRM. = Kelemen Béla szerk. (1964). Dicționar romîn–maghiar. I–II. Kolozsvár.
- FNESz. = Kiss Lajos (1998). Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. kötet. 4.
javított és bővített kiadás, Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hajdú Mihály (2012). Újmagyarkori családneveinek tára. XVIII–XXI. század. Bu-
dapest.
- Hnt. = Helységnévtár.
- Hunfalvy János (1863-5). A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. 1-3.
Pest.
- K1 = Az első katonai felmérés térképei. 1782-86.<http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=5&lat=47.89034&lon=14.76556>
- K2 = A második katonai felmérés térképei. 1829-66.<http://mapire.eu/hu/map/collection/secondsurvey/?zoom=6&lat=46.81258&lon=18.42373>
- K3 = A harmadik katonai felmérés térképei. 1872-84.http://mapire.eu/hu/map/hk-f_75e/?zoom=6&lat=46.71155&lon=18.14058
- Kovács Sándor (2007). Máramarosi bércek között. Romanika Kiadó, Budapest.
- KT = Kárpátalja térképe. A szelvények évszámai: 1977-92. <http://maps.vlasenko.net/map-1k.html>
- Lipszky = Herner János szerk. (1987). Erdély és a Részek térképe és helységnévtá-
ra. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szeged.
- Mező András (1999). Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza.
- Mihályi János (1900). Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Márama-
ros-Sziget.
- MOL. A Magyar Országos Levéltár térképtára. Arcanum adatbázis, <http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112htm?v=pdf&a=start>.
- Pesty = Mizser Lajos: Máramaros megye Pesty Frigyes 1864-66. évi helynévtárá-
ban. Kézirat.
- Petrov, A. (1929). Карпаторусские межевые названия из пол. XIX. и из нач.
XX. в. v Praze.
- Reszegi Katalin (2011). Hegynevek a középkori Magyarországon. Debreceni Egye-
temi Kiadó, Debrecen.
- Sebestyén Zsolt (2008). Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszte-
ri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján. Bessenyei Könyvkiadó.
Nyíregyháza.

- Sebestyén Zsolt (2012). Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára. Bessenyei Kiadó. Nyíregyháza.
- SHU. = Словник гідронімів України. Ред. А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ 1978.
- Šmilauer, Vladimír (1970). Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der Slawischen toponomastik. Akademia, Praha.
- Wiesner, František (1935). Vodstvo v mineralni prameni země Podkarpatoruské (s 1 mapou). Uzhorod.
- ZO = Грига В. В. – Буркало В. Й. (1983). Закарпатська область. Адміністративно-територіальний поділ. Радянське Закарпаття. Ужгород.
- Гринченко Б. Д. (1907–1909). *Словарь украинского языка*. I–IV . Киев.
- КРУ. = Каталог річок України. Київ, Академії Наук Української РСР.
- Онишкевич М. Й. (1984). *Словник бойківських говірок*. 1-2. Наукова думка, Київ.
- Піпаш, Юрій–Галас, Борис 2005. *Матеріали до словника гуцульських говірок*. Ужгород.
- Савчук, Дмитро (2012). Словник українських говірок карпатського регіону пояснення та походження слів. Писаний Камінь, Київ–Косів.
- СУМ. = Словник української мови. I–XI. 1970–1980. Наукова думка, Київ.
- Чопей Ласловъ (1883). *Русько мадярский словарь*. Будапешт.
- Чучка, Павло(2005). *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Видавництво „Світ”, Львів.

Kerülő Judit

SZÜLŐK AZ ISKOLAI EGYÜTT OKTATÁSRÓL

ABSZTRAKT

A magyarországi oktatáskutatások eredményei folyamatosan azt igazolják, hogy a hazai iskolarendszer rendkívül szelektív. A szabad iskolaválasztással látszólag mindenki számára biztosított az a lehetőség, hogy a gyermek a szülő által legoptimálisabbnak tartott intézményben tanulhasson. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, világszerte igen ritka ez a jog, amitől jogosan azt várja el a szülő, hogy hatására javul az oktatás színvonala, de nem ez történik, hanem az, hogy jelentős mértékben felerősödnek az egyenlőtlenségek, és nő az iskolák közötti szegregáció. A tanköteles korú diákok létszáma folyamatos csökken, így érthető, hogy az iskolák között verseny alakul ki. Ezért minden intézmény számára létfontosságú, hogy az adott településen véleményt formáló családok gyerekeit ők tanítsák, mert így tudják presztízsüket növelni és fennmaradásukat biztosítani. Tanulmányomban egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településen, Tiszavasváriban vizsgálom a szülők iskolaválasztással kapcsolatos prioritásait. Azt elemzem, hogy a megkérdezettek inkább a homogén osztályok kialakítását vagy a heterogén társadalmi csoportok gyerekeinek egy osztályban történő nevelését támogatják.

1. BEVEZETÉS

A hazai oktatással foglalkozó kutatások azt igazolják, hogy a magyar oktatási rendszer, a magyarországi iskolák felerősítik a gyerekek indulási esélyei közötti különbségeket. Ezek közül a legismertebbek a PISA – vizsgálat adatai. Arra a kérdésre, hogy milyen okok és tényezők magyarázzák mindezeket, bőszeges hazai és nemzetközi szakirodalom áll a szakemberek és az érdeklődők rendelkezésére, amelyek ugyan különböző attitűddel közelítenek a témához, de egyben megegyeznek. Valamennyien felteszik a kérdést, együtt vagy külön tanuljanak az eltérő társadalmi helyzetű, érdeklődésű, tanulmányi eredményű, egészségi állapotú, etnikai vagy vallási csoporthoz tartozó gyerekek. Ez a látszólag csak oktatásszervezésről szóló kérdés sokkal összetettebb problémát takar (Réthyné, 2002, Réthyné, 2004, Halász, 2004, Kézdi-Surányi, 2008).

Halász Gábor az ezredforduló utáni első évtized oktatáspolitikáját elemző írásában a közoktatásnak ezt az időszakát „a szegregáció elleni kétes eredményű küzdelem és az integráció korszakának” tekinti. Annak ellenére teszi ezt, hogy ekkor vette kezdetét a szegregáció eseteinek feltárása és elemzése, az elkülönítés visszaszorítását támogató jogi háttér kidolgozása, az együtt nevelést szolgáló pedagógiai megoldások elterjedése és az ehhez szükséges finanszírozási feltételek, pályázatok, projektek létrejötte (Halász, 2011.).

Úgy a szakmai, mint a laikus közvéleményt megosztja a szegregáció kérdése. Az együtt vagy különoktatás gyakorlata évtizedek óta vitatéma a pedagógiában és a társadalomtudományokban (Kézdi – Surányi, 2008). Azt vizsgálják, hogy a különböző háttérű gyermekeket homogén vagy heterogén intézményekben, csoportokban érdemes-e oktatni, milyen módszereket lehet alkalmazni, és mindez milyen hatással lehet a gyermekek fejlődésére. Halász Gábor a közoktatás leggyakrabban emlegetett és a legtöbb energiát megmozgató kérdésének a roma gyerekek integrációs oktatását tartja. Ezen a területen sikerek és kudarcok együtt vannak jelen (Halász, 2011.).

Ugyanakkor ez egy sokszereplős folyamat, ott van az intézményfenntartó, az iskolavezetés, a pedagógus, a roma/cigány és nem roma szülő, és akiért mindennek történnie kell a roma/cigány és nem roma tanuló. Ebben a tanulmányban most kizárólag a szülő oldaláról elemzem az együtt oktatás kérdését. Azt mutatom be, ők hogyan látják, mennyire tartják fontosnak azt, hogy gyerekeiket eltérő társadalmi státuszú családokból érkező diákokkal együtt oktassák. Tiszavasvári általános iskolában tanuló gyerekek szüleit kérdeztem meg arról, mi a véleményük a társadalmi háttér szerinti heterogén oktatásról.

2. TISZAVASVÁRI NÉPESSÉGE, DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

Tiszavasvári hazánk észak – keleti részén az Észak-Alföld régióban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a megyeszékhelytől 28 kilométerre található város, kistérségi és járási központ. 12.840 fős (2015), lakónépességét tekintve Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 28 városából Nyíregyháza, Mátészalka és Kisvárdra után a negyedik (www.ksh.hu).

1893-ban itt született Kabay János, akinek a világon először sikerült száraz mákgubóból az ópium megkerülésével, közvetlenül máknövényből morfiomot nyernie. Találmánya hasznosítására megalapította az Alkaloida gyárat, azt az üzem, amelynek léte, fejlődése és felszámolása meghatározta a település életét.

A kilencvenes évek közepéig, a gyár privatizációjáig minden harmadik Tiszavasváriban élő felnőtt itt dolgozott. Az akkor több mint két és félezer embert foglalkoztató gyár, úgy a város, mint a megye legnagyobb létszámú munkaerőt alkalmazó és egyben legjobban fizető munkahelye volt. Ezért az ország különböző részeiről jól képzett szakemberek érkeztek ide és telepedtek le. A tiszavasvári gyár a világszerte elismert magyar gyógyszeripar öt legnagyobb gyárának egyike volt. Az Alkaloida

privatizációja a kilencvenes években kezdődött el. 2015-ben, a jelenleg indiai tulajdonban lévő vállalatnál már csak 365-en dolgoznak (www.tiszavasvari.hu).

A város lakónépessége az elmúlt 25 év alatt közel 10 százalékkal csökkent. Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy 2002 októberétől Szorgalmatos településrész önállóvá vált, ami közel ezer fővel (952 fővel) csökkentette a város lakóinak számát. De a leválás óta is tovább folytatódott a népességfogyás tendenciája, 2003-höz viszonyítva 2015-ben több mint 5 százalékos lett a lakosságcsökkenése. Ennek okát Tiszavasvári önkormányzata a település helyi esélyegyenlőségi programjában a következőképpen indokolta: *„A népességfogyás legvalószínűbb oka, hogy a munkahelyek, munkalehetőségek száma a városban és a környező településeken nem növekszik olyan ütemben, mint amilyenre szükség lenne, így az emberek kénytelenek elvándorolni. Az elvándorlás főként a fiatal, szakképzett családokat érintette* (www.tiszavasvari.hu).

A településre hosszú ideje jellemző a fiatal korstruktúra, ezen belül különösen a 14 éven aluliak, a gyerekkorúak aránya figyelemreméltó. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, országos viszonylatban is kiemelkedően magas a 0-14 évesek aránya. Tiszavasváriban ez az arány még a megyei értéket is több mint 3 százalékkal meghaladja, annak ellenére, hogy erre a településre is jellemző, hogy kevesebb gyerek születik.

A gyerekkorúak kiemelkedően magas aránya az oktatás hatékonyságával foglalkozó intézkedések fontosságát indokolja.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a megye 26 városa közül a 100 aktív korúra jutó gyermekek száma csak Nyírmadán (41) és Dombrádon (38), volt magasabb a Tiszavasvári (34) értéknél (www.ksh.hu).

A Védőnői Szolgálat 2014. évi munkájáról készült beszámolóból ugyanakkor az is kiderül, hogy az élve születések közül rendkívül magas – közel 60 százalék – a hátrányos helyzetű, többségében roma családokban született gyermekek száma (www.tiszavasvari.hu).

Az Egészségügyi és Szociális Bizottság Elnöke szerint *„változatlanul sok a gyerek a Tiszavasváriban élő roma családokban. Jelenleg az egyik védőnői körzetben most bő egy hónap alatt 30 várandósági kiskönyvet adtak ki, és ennek 99 százaléka roma/cigány kismama volt. Az anyukák nagyon fiatalok, 14-15 évesek, nem tudnak szinte semmit a terhességről, olyan, mint amikor egy gyermek szül egy másik gyermeket. További problémát jelent, ha 15 évesen szülnék. Akkor meg kell szakítaniuk az iskolát, és végzettség nélkül esélyük sincs a rossz szociális helyzetből való kiemelkedésre. Elméletileg lehetnének magántanulók, de jellemzően nem élnek ezzel a lehetőséggel”*.

Tiszavasváriban az óvodáknak nincs saját körzetük. A város úgy határozta meg, hogy „az egész város a körzet”, így a lakóhely egyértelműen meghatározza az óvoda választását. A Tiszavasvári Egyesített Óvoda vezetője szerint *„minden gyermeket oda tudunk felvenni, ahova a szülő kéri. Azzal, hogy a szülő óvodát választ, egyúttal általános iskolát is választ, hiszen valamennyi tagintézménynek megvan a befogadó általános iskolája.”*

Így a szülők a város központjában lévő óvodából a központi iskolába, a település szélén lévőkől pedig a közeli szegregált iskolába íratják gyerekeiket, aminek az lesz a következménye, hogy az azonos társadalmi csoportból érkező gyerekek számára már óvodáskorban az lesz a megszokott és természetes, hogy társaik is hozzájuk hasonló szociális és kulturális jellemzőkkel rendelkeznek.

3. TISZAVASVÁRI ÁLTALÁNOS ISKOLÁI

Tiszavasváriban 2007-ig három általános iskola volt. A Kabay János Általános Iskola, a Pethe Ferenc Általános Iskola és a Vasvári Pál Általános Iskola. Az intézmények a település három különböző részen működtek, diákjaik jellemzően a környéken lakókból kerültek ki, és homogén társadalmi csoportokból rekrutálódtak. 2007-ben a három iskolát összevonták, és létrejött a Tiszavasvári Általános Iskola, előbb három, majd amikor 2008-ban a Magyarországi Magszter Alapítvány átvette a volt Pethe Ferenc Általános Iskolát, akkor két tagintézménnyel.

Az összevonásnak hivatalosan gazdasági okai voltak. Azzal indokolták, hogy az egységes gazdálkodás hatékonyabbá teszi majd az intézmények működtetését.

A korábbi Pethe Ferenc Általános Iskola igazgatója szerint a gazdasági érvek csak másodlagosak voltak. 1997-ben ebben az általános iskolában a nyolcadikos roma és nem roma diákoknak külön ballagási ünnepséget rendeztek, amiről hónapokig olvashattunk szakmai és politikai színezetű cikkeket. Tiszavasvári ekkortól az oktatási diszkrimináció és szegregáció szimbóluma lett. A külön ballagás híre a köztársasági elnökhöz is eljutott, és a romák jogaiért harcoló érdekvédelmi szervezetek a nyilvánosság erejét kihasználva megoldást sürgettek, a szegregált oktatás felszámolását követelték.

A volt igazgatónő véleménye szerint az iskolák összevonása éppen a szegregáció problémájának megoldása miatt történt. Akkor már a törvényi előírásoknak csak úgy tudott volna megfelelni az önkormányzat, ha egyik vagy másik intézménybe átviszi a roma gyerekeket. Ezt a város, félve a középosztálybeli szülők felháborodásától, nem tudta teljesíteni, nem merte felvállalni, ezért inkább úgy döntött, hogy összevonja a három iskolát. Úgy kalkulált, ha csak egy intézmény van a településen, akkor ott nem lehet szegregált az oktatás.

2007-ben a város vezetői főként azt nem akarták felvállalni, hogy a roma/cigány gyerekek és a nem romák együtt tanuljanak. Keresték a megoldást. Ezért 2008-ban megállapodtak a Magyarországi Magszter Alapítvánnyal, így alapítványi fenntartásba került a korábbi Pethe Ferenc Általános Iskola, ami látszólag megoldást jelentett a szegregáció ellenes hatósági eljárásban.

Az így létrejött Tiszavasvári Általános Iskola Kabay János és Vasvári Pál úti telephely elnevezést kapott. A név választásával utaltak egyrészt az összevonásra, másrészt a folytonosságra is azzal, hogy a korábbi nevüket részben megtarthatták.

A 2014/2015-ös tanévben a városi állami általános iskolákba járó gyerekek több mint 80 százaléka a Tiszavasvári központjában található iskolába, a Kabayba járt. Az iskola korábban a középosztály és a helyi értelmiségiek gyerekeinek intézménye volt. Rang volt idejárni, főként azért, mert az összevonás előtt szinte nem volt roma/cigány tanulója. 2007-től, az összevonástól kezdődött el az a folyamat, hogy roma/cigány gyerekek is jelentkeznek a Kabayba. Az adatok azt jelzik, hogy évről évre nő a hátrányos és halmozottan hátrányos tanulói arány, főleg az alsó tagozatos osztályokban, ahol a gyerekek kb. egyharmada roma/cigány, de évfolyamonként eltérő arányban.

A 2015/2016-os tanévben induló első osztályokban 20 gyerekből 8 roma családból érkezett, ami 40 százalékos arányt mutat (Statisztikai adatok, Tiszavasvári Általános Iskola, 2015. április).

A település másik állami fenntartású intézménye, a Vasvári Pál Iskolai Egység, a bűdi városrészben található, körülbelül 2,5-3 kilométerre a Kabaytól, a központi iskolától. A diákok főként a bűdi részen élő romungró és a józsefházi oláh-cigány családok gyerekei. Az iskola 165 diákjából a 2014/2015-ös tanévben összesen két tanuló volt, aki nem roma/cigány. Mindketten társadalmi periférián élő mélyszegény családok gyerekei.

4. MITŐL JÓ EGY ISKOLA?

EGYÜTT VAGY KÜLÖN A KABAY – ISKOLA SZÜLŐI VÁLASZAI ALAPJÁN

2015 szeptemberében kérdőíves megkérdezést folytattam Tiszavasvári állami általános iskolájába járó gyerekek szülei körében. Az volt a célom, hogy megismerjem a szülők együttotkötással kapcsolatos véleményét. A Kabay iskolában 139, osztályonként jellemzően 10-10, a Vasvári iskolai egységben 32 szülő válaszolt a kérdésekre. A Kabay iskolába járó gyerekek szülei valamennyien nem romaként definiálták magukat, míg a Vasvári Pál iskola gyerekeinek szülei valamennyien romának. A továbbiakban külön elemzem, és önálló mintának tekintem a két iskolában történt megkérdezést.

A kérdőív önkitöltéses volt, 17 kérdést tartalmazott, ebből kettő az oktatás színvonalát meghatározó tényezőkről kérdezte a szülők véleményét. Az első arról tájékozódott, hogy a megkérdezett szerint milyen feltételeknek kell teljesülniük, hogy egy iskoláról ki lehessen jelenteni, jó iskola. 5 válaszalternatíva közül kellett aláhúzással jelölni a válaszadó véleményével megegyezőt. Több válasz is megjelölhető volt. A válaszok közül kettő az iskola személyi feltételeivel, egy a tartalmi munkával, egy az idejáró gyerekek társadalmi státuszával, egy pedig az infrastrukturális feltételekkel kapcsolatos állításokat tartalmazott. Lehetőség volt az „egyéb” alternatívaválasztással nyílt kérdésként válaszolni és önálló vélemények megfogalmazásával kiegészíteni az itemeket. Ezzel a lehetőséggel mindössze két fő élt. A vizsgálatban résztvevő kabays szülők átlagosan három választ jelöltek meg.

1. számú táblázat: „Mitől jó az iskola?” kérdésre adott szülői válaszok a Kabay - iskolában*

Állítás	Fő	Százalék
Jók a tanárok	120	86
Jól felszerelt az iskola	90	64,7
Jó az iskola vezetése	70	50,4
Kevés cigány gyerek jár az iskolába	55	39,6
Tagozatos osztályok vannak	50	36

*több válasz is jelölhető volt n=139 fő

Forrás: saját kutatás

A kérdőívet kitöltő szülőknek az volt a véleményük, hogy elsősorban a tanárok határozzák meg az iskola színvonalát. Érthető, hogy a szülők a felszereltséget is fontosnak tartják. A megkérdezettek kevesebb, mint 40 százaléka ért egyet azzal az állítással, hogy a cigány gyerekek aránya is meghatározza egy iskola színvonalát.

Ameddig az 1. számú táblázatban feldolgozott kérdés általában tudakolta a szülők véleményét arról, hogy milyen tényezők megléte mellett tekinthető egy iskola jónak, addig a következőkben konkrétan arra kérdeztem rá, hogy mivel lehetne ennek az iskolának a színvonalát javítani.

2. számú táblázat: a „Mivel lehetne ennek az iskolának a színvonalát javítani?”

– kérdésre adott szülői válaszok a Kabay iskolában*

Állítás	Fő	Százalék
A cigány gyerekek külön iskolába járjanak	65	46,8
Több pénzt adni az iskolának	59	42,4
Kisebb osztálylétszámok	49	35,3
Külön osztályok a cigány gyerekeknek	42	30,2
Zsúfoltságot megszüntetni	41	29,5
Felszereltséget javítani	40	28,8
Felújítások elvégzése	26	18,7
Nincs szükség semmilyen változásra	10	7,2
Újabb tagozatos osztályok indítása	9	6,5

*több válasz is jelölhető volt n=139 fő

Forrás: saját kutatás

Fontos megjegyezni, hogy amikor még általában, nem egy adott iskolára vonatkozóan kérdeztünk, akkor azzal az állítással, hogy a „cigány gyerekek aránya meghatározza egy iskola oktatásának színvonalát”, a szülők 40 százaléka értett egyet, és a válaszható 5 tényező közül ezt a negyedik helyre sorolta. De amikor már konkrétan, a saját iskolájuk, a Kabay - iskola vonatkozásában tettük fel ugyanezt kérdést, akkor már a cigány gyerekek arányát tartották a legfontosabbnak, és ezt jelölték az első helyen. A megkérdezettek közel fele szerint az lenne jó az iskolának, ha a cigány gyerekek külön, saját iskolájukba járhatnának. A szülők véleménye azt igazolja, nem értenek egyet azzal, hogy a cigány és nem cigány gyerekek egy osztályban tanuljanak, ami egyértelműsíti, hogy az együtt oktatás esélyteremtő szerepe egyedül kevés, az befogadó társadalmi, szülői környezet nélkül nem működik.

A továbbiakban arra is kíváncsi voltam, hogy a megkérdezettek szerint kinek származhat előnye, illetve hátránya az együtt oktatásból.

3. számú táblázat: a „Véleménye szerint kinek származik előnye abból, ha a cigány gyerekek együtt tanulnak a nem cigányokkal?” kérdésre adott szülői válaszok megoszlása

Állítás	Fő	Százalék
Senkinek	58	41,1
A cigány gyerekeknek	61	43,3
A nem cigány gyerekeknek	2	1,4
Mindkettőnek	20	14,2

n= 139 fő, Forrás: saját kutatás

A 3. számú táblázat azt igazolja, hogy a megkérdezett nem roma válaszadók közel fele szerint az együtt oktatás mindenkinek rossz, cigánynak, nem cigánynak. Ők a teljesen elutasítók, akik főként hátrányát látják annak, ha a különböző etnikai csoporthoz tartozó gyerekeknek együtt kell tanulniuk.

Gondot jelent, és a szelekció megszűnését akadályozza ez az oktatással kapcsolatos szülői attitűd. Minden szülő azt szeretné, hogy gyereke a lehetőségekhez mérten a legjobb színvonalú oktatásban részesüljön, és a legképzettebb tanárok tanítsák. Logikus, hogy ha teheti, akkor válogatni fog, és szeretné a gyerekének a szerinte legjobb iskolát. Attól tart, hogy a hátrányos helyzetű roma gyerekek csak nehezítik az oktatást, ezért is választja a látszólag egyszerűbbet, azt az osztályt, ahova nem járnak alacsony társadalmi státuszú családokból érkező gyerekek.

Az iskolai rangsorok, amelyek a diákok tanulmányi eredményei alapján osztályozzák az intézményeket, megerősítik a szülőket ebben a véleményükben. Ezek alapján azok a jó iskolák, ahova a társadalmi elit, a település hangadó értelmiségi családjainak gyerekei járnak. Így elsősorban a középosztálybeli szülők azok, akik a lehangosabban ellenzik a heterogén oktatást, mindennek jogalapjaként a szabad

iskolaválasztást megjelölve. Számtalan integrációs próbálkozás bukott meg a szülők ellenállásán. A látszólagos sérelmeknek a médiumokon keresztül is hangot adnak, és minél jobb az érdekérvényesítő képességük, annál inkább nehezítik az integrált oktatás megvalósítását (Kerülő, 2010).

Mayer József a hazai iskolai integráció megvalósulását elemző könyvében is arra a következtetésre jutott, hogy az integrációs törekvések sikerességét sok esetben az gátolta, hogy a helyi társadalmak elitje és középosztálya részben a már érintett (valós vagy vélt) szempontok miatt nem vált e folyamatok támogatójává, sőt számos esetben szembe fordultak az integrációval (Mayer, 2011).

A megkérdezett szülők közül a legtöbben azzal értettek egyet, hogy csak a cigány gyerekek nyerhetnek az együtt oktatásból. Mindössze 2 szülő gondolta azt, hogy az együtt oktatás a nem cigány gyerekek számára is hasznos lehet. Ez szintén erősíti azt a szülői beállítódást, ami a következő: „ha valami nem jó a gyerekeknek, attól szeretném őt megvédeni.”

Ferge Zsuzsa kutatási eredményei szerint is óriási társadalmi ellenállás alakult ki a mélyszegénységben élő és a roma gyerekek integrálása ellen (Ferge 2011).

Az is tény, hogy az integrációs szakirodalmak jellemzően a hátrányos helyzetű gyerekek oldaláról vizsgálják az eredményeket, és alig hangsúlyozzák azt a nagyon fontos tényt, hogy ennek a folyamatnak a középosztálybeli tanulók legalább annyira nyertesei, mint a társadalmi periférián élő családokból érkező diákok.

Azt is tudatosítani kell, hogy az együtt oktatás eredményei általában hosszú távon mérhetőek. Lengyelországban, ahol jellemzően szegregált volt az oktatás, 1999-ben indítottak el egy iskolareformot, amelynek az volt a lényege, hogy egyidejűleg történt egy iskolaszervezeti átalakítás, tartalmi, irányítási és pedagógiai reform. Mindezeket kiegészítették a pedagógusok intenzív képzésével, új szemléletű tananyagokkal, az iskolák autonómiájának növelésével és jelentős európai uniós pénzügyi támogatással. Az eredményekre jó tíz évet kellett várni. 2010-ben viszont már a korábban legrosszabbul teljesítő tanulók tudásszintje jelentősen javult, és csökkent a középfokú intézményekből lemorzsolódott tanulók száma is (Ferge 2011).

Rövid távon viszont inkább az érzékelhető, hogy több problémás gyerekkel kell az integráló iskoláknak foglalkozniuk, több a szülői panasz, a roma gyerekek és gyakran szüleik nem hálásak, nem köszönik meg a velük való törődést. Ezért az iskola hamar megfogalmazza az együtt oktatás konklúzióját, az integráció nem működik, jobb a roma gyerekeknek is, ha visszakerülnek saját iskolájukba. Ezzel pedig a szülőket megerősítik az együtt oktatással szemben álló attitűdjükben.

A kérdőíves megkérdezés során arra a kérdésre is választ vártunk, hogy mi a kutatásban részt vevő szülő véleménye arról, ha a saját iskolájában, a Kabay - iskolában növekszik a roma/cigány tanulók száma.

4. számú táblázat a „Véleménye szerint milyen következménye lesz annak, ha ebbe az iskolába több cigány tanuló fog járni?” kérdésre adott szülői válaszok megoszlása

Állítás	Megoszlás százalékban
Nem lesz semmilyen hátránya	3,0
Rontani fogja az oktatás színvonalát	42,0
Nagyon rontja az oktatás színvonalát	32,4
El fogja vinni ebből az iskolából a gyereket	22,6

n= 139 fő, Forrás: saját kutatás

A megkérdezett szülők közül mindössze 7 fő (3 százalék) gondolta úgy, hogy nem lesz semmilyen hátránya annak, ha ebben az iskolában több cigány/roma gyerek tanul együtt a nem romákkal. A válaszadók háromnegyede viszont azzal értett egyet, hogy az együtt oktatás rontani vagy nagyon rontani fogja az oktatás színvonalát. Minden ötödik megkérdezett pedig azt nyilatkozta, ha ez megvalósul, akkor iskolaváltásban gondolkodik. Mondja ezt egy olyan városban, ahol a másik iskolában közel 100 százalékos a roma/cigány tanulók aránya, tehát a másik iskola csak egy másik települést jelenthet. Tiszavasváritól mindössze 2 kilométerre található Szorgalmatos, amelynek általános iskolájába egyetlen roma/cigány gyerek sem jár. Az iskola 100 százalékosan kihasznált, így legfeljebb 2-3 gyereket tud felvenni, tehát nem jelent megoldást az iskolát váltani akaró középosztálybeli szülők számára. Hasonló a helyzet a 11 kilométerre fekvő Hajdúnánáson is, ahol a református egyház által fenntartott iskolában szintén nagyon alacsony a roma/cigány gyerekek aránya, de ez az iskola is teljes létszámmal működik, ide sem tudnak Tiszavasváriból érkező diákokat felvenni. Így legfeljebb a 28 kilométerre lévő Nyíregyháza tud fogadni diákokat, de az utazási idő és ennek költségei miatt a megyeszékhely csak a „legelzántabbak” számára jelenthet megoldást.

5. AZ ISKOLAVÁLASZTÁS SZEMPONTJAI, EGYÜTT VAGY KÜLÖN A VASVÁRI PÁL - ISKOLA SZÜLŐI VÁLASZAI ALAPJÁN

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a város másik általános iskolájában, a szinte 100 százalékban cigány/roma gyerekeket tanító intézményben hogyan vélekednek a szülők az együtt vagy külön oktatásról. 32 szülő töltötte ki a kérdőívet. A 32 szülőnek 62 gyereke tanult ebben az intézményben, tehát a 165 ide járó diák szüleinek 38 százaléka vett részt a kérdőíves megkérdezésben. Az első kérdés az iskolaválasztás szempontjairól érdeklődött. 10 alternatíva közül választhatott a megkérdezett, természetesen ezek közül több választ is megjelölhetett. A jellemző az volt, hogy két választ húztak alá a vizsgálatban részt vevő szülők.

Gyakran hangoztatott érv, hogy a szabad iskolaválasztáshoz mindenkinek joga van, tehát ha a szülő a lakóhelyhez közeli általános iskolába akarja beíratni a gyermekét, akkor ezt a kérést teljesíteni kell. A Kabay - iskola igazgatója a vele készült interjújában erről a következőket mondta el: *„Érdekes dolgot mondok el. Két cigány szülő a beiratkozáskor hozzánk, a városközponti iskolába íratta be a gyerekét, majd a beiratkozás után 2 héttel jött, és majdnem könyörgött, hogy át szeretne menni a Vasváriba. Kérdeztem, hogy miért? Mert a gyerek minden barátja és ismerőse odajár és odavágyik. Ilyen kéréssel számtalanszor találkozunk, hogy azért akar valaki egy másik osztályba menni, mert oda fog járni a gyerek ismerőse vagy barátja. Ha a nem roma szülőknek megengedjük, akkor miért tagadjam meg ezt a roma szülőtől, elvégre szabad iskolaválasztás van, neki is joga van ebben dönteni.”*

5. számú táblázat: a „Miért választotta ezt az iskolát?” kérdésre adott szülői válaszok a Vasvári Pál - iskolában*

Állítás	Fő
Közel van	21
Én is idejártam	17
Jók a tanárok	16
Jó az iskola vezetése	7
Jó színvonalú az oktatás	2
Jól felszerelt az iskola	2
Csak cigány gyerekek járnak ide	1
Kevesebbet kell itt tanulni	0
Itt nem buktatnak	0

*több válasz is jelölhető volt n=32 fő

Forrás: saját kutatás

A legtöbb szülő számára a földrajzi távolság az iskolaválasztás szempontjából meghatározó tényező. A központi iskola lakóhelyétől 2-3 kilométerre van. Van ugyan iskolabusz, de helyi buszjárat nincs. Az intézményvezetője szerint *„Amiért hozzánk íratják a gyerekeiket, annak az iskola lakóhelyükhöz való közelsége az oka. A szülők 1–2 százalékának van csak autója. Ha a gyerek beteg vagy lázas, akkor nálunk az a szokás, hogy telefonálunk a szülőknek, és jön, és viszi a gyerekét az orvoshoz. Ilyen távolságnál ezt nem nagyon tudnánk megoldani.”*

Második helyen az „én is idejártam” érv szerepel. Harmadik helyen az iskola személyi feltételeivel, a tanárokkal való elégedettség szerepel.

Az intézmény vezetőjével készült interjú is megerősítette a szülők és a tanárok közötti jó kapcsolatot. *„Minket elfogadnak. Nekem az a taktikám, hogy ülünk le az*

irodában, és beszéljük meg nyugodtan a problémákat. Nagyon sok időt szánok arra, hogy mindig legyen időm arra, hogy beszélgessünk, és ez bevált.”

A Vasvári Pál - iskolába járó gyerekek szüleinek is feltettük azt a kérdést, hogy véleménye szerint az együtt oktatásból kinek származik előnye illetve hátránya.

6. számú táblázat a „Véleménye szerint kinek származik előnye abból, ha a cigány gyerekek együtt tanulnak a nem cigányokkal?” kérdésre adott szülői válaszok megoszlása

Állítás	Fő
Mindkettőnek	14
A cigány gyerekeknek	9
A nem cigány gyerekeknek	3
Senkinek	4
Nem tudja	2

n= 32 fő, Forrás: saját kutatás

A megkérdezett roma szülők közel felének véleménye szerint, a cigány/roma és a nem cigány gyerekek számára is előnyös az együtt oktatás. Az együtt oktatás elfogadását erősítették meg akkor is, amikor annak hátrányairól kérdeztük a véleményüket.

7. számú táblázat a „Véleménye szerint kinek származik hátránya abból, ha a cigány gyerekek együtt tanulnak a nem cigányokkal?” kérdésre adott szülői válaszok megoszlása

Állítás	Fő
Senkinek	15
A nem cigány gyerekeknek	4
A cigány gyerekeknek	2
Mindkettőnek	3
Nem tudja	8

n= 32 fő, Forrás: saját kutatás

A 7. számú táblázat adatai egyértelműen bizonyítják a megkérdezett roma szülők együtt oktatással kapcsolatos attitűdjét. Véleményük szerint a heterogén csoportos oktatás megvalósítása sem a cigány/roma és sem a nem cigány gyerekek számára nem jelent hátrányt.

Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy amikor arról kértünk véleményt, mi legyen a Vasvári Pál iskola sorsa, akkor a megkérdezett 32 főből 25 szerint „minden maradjon úgy, ahogy eddig volt” állítással értett egyet, tehát továbbra is támogatja a szegregált oktatást.

Az integrált oktatás alapelvét úgy a szülők, mint a pedagógusok általában vagy inkább elméletben elfogadják, de a konkrét megvalósításban, a bevezetés módjában, mértékében, lehetőségeiben jelentős nézetkülönbségek tapasztalhatók. A változástól ugyanis általában félünk, mert az új helyzet váratlan fordulatot hozhat, nem tudunk előre felkészülni, és a járt utat a járatlanért nem szívesen adjuk fel. A megkérdezett roma szülők is egyetértenek az együtt oktatás gondolatával, csak ne most és ne az ő gyereükön próbálják azt ki. A pedagógus - társadalom a szülői véleményre és ezzel együtt a gyerekek érdekeire hivatkozva tovább érvel a szegregált oktatás mellett, és marad minden a régiiben.

6. ÖSSZEZÉS

Az, hogy egy országban mikor kezd meggyökeresedni az integráció gondolata, erősen függ a közvéleménytől, és az egyes embereknek az integrálódó csoportokkal szembeni viszonyától, előítéletességétől.

Magyarországon más attitűd alakult ki a sérült, fogyatékkal élő gyerekek iskolai integrációjával és az alacsony társadalmi presztízsű roma gyerekek együtt oktatásával kapcsolatosan. Sokkal kevesebben vannak a fogyatékkal élő gyerekek integrációjának sikerességét megkérdőjelezők, mint a roma családokból érkező diákokét. Ott is inkább a világhírű gyógypedagógus - társadalom, amelyik alapvetően szakmai érvek alapján ragaszkodik az eddig már jól bevált, elkülönített oktatáshoz. A szülők félelme és az együtt oktatással szembeni ellenállása esetükben jóval ritkább és kevésbé artikulált, mint amikor roma gyerekekről van szó (Kerülő, 2010).

A sajátos nevelési igényű, eltérő társadalmi helyzetű gyerekek oktatása az utóbbi két-három évtizedben elsősorban a közép-kelet-európai országokban újszerű problémamegoldást igényelt. Korábban úgy az oktatáspolitikai mint a pedagógiai gyakorlat az elkülönített oktatás mellett érvelt, mindezt a gyerekek érdekében hivatkozva tette. Homogén közegben nincs diszkrimináció, és előítéletes magatartással sem szembesülnek a diákok. Azt hangsúlyozta, hogy az elkülönített oktatás jobban tudja kezelni a többségtől eltérő kultúrát, a hátrányos helyzetet. A speciális helyzetre speciális szakemberek speciális oktatási programokat készítettek a kevesebb tanulási kudarc és a lemorzsolódás csökkentésének reményében. Azóta számtalan kutatás bizonyította, hogy még a tehetséges gyerekek esetében is a hosszú ideig tartó elkülönített nevelés *függetlenül attól, hogy mennyire jó szándékú, nem működik*, és a diákok visszaintegrálása idővel *még esetükben is* egyre nehezebb lesz (Réger, 1978). A kutatási eredményekkel igazolt együtt oktatás megvalósíthatósága hosszú és kitaró munka eredménye, amelynek sikerességét nehéz mérni. De nehéz az indukálás, a megváltozhatatlannak hitt gyakorlatot, a beidegződéseket, módszereket nem

egyszerű elfelejteni és helyette a szokatlant, a bizonytalant alkalmazni. Ami a legnehezebb, meggyőzni arról a szülőket, hogy ezzel gyerekeik is nyerhetnek. Addig, amíg a szülő nem hisz az integrációban, addig mindent meg fog tenni azért, hogy megakadályozza a megvalósítást. A szülők véleménye Tiszavasváriban azt igazolja, nem értenek egyet azzal, hogy a cigány és nem cigány gyerekek egy osztályban tanuljanak, ami egyértelműsíti, hogy az együtt oktatás esélyteremtő szerepe egyedül kevés, az befogadó társadalmi, szülői környezet nélkül nem működik.

A középosztálybeli családok szinte kizárólag csak az iskolában találkoznak a perifériára szorult, mélyszegénységben élő roma családokkal. Emiatt a többségi társadalomhoz tartozó szülők sokkal érzékenyebbek és türelmetlenebbek. Ha az eredmények egyértelműen pozitívak, abban az esetben elfogadóbbak, ha csak lassan és kevésbé látványosan jelentkeznek, akkor azonnal megkérdőjelezzik az együtt nevelés létjogosultságát. Nagy-Britanniában közel ötven éve folyik integrált oktatás, de az eredmények és a többségi társadalom támogatása csak a nyolcvanas évektől érzékelhetőek.

Felhasznált szakirodalom

- Ferge Zsuzsa (2011): „Ameddig tőlem telik, teszem a dolgom.” Köznevelés. 2011. június 17. 8–10.
- Halász Gábor (2004): A sajátos nevelési igényű gyermekek oktatása: európai politikák és hazai kihívások. *Új pedagógiai Szemle*. 2.
- Halász Gábor (2011): Az oktatáspolitikai az első évtizedekben. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály, Vágó Irén (szerk.) Jelentés a magyar közoktatásról 2010. Oktatás-kutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 17–35.
- Kerülő Judit (2010): Esély az együtt nevelésre. Egy integrációs folyamat tapasztalatai. In: Kozma Tamás - Perjés István (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban. Aula Kiadó. Budapest.
- Kézdi Gábor-Surányi Éva (2008): Egy integrációs program hatása a tanulók fejlődésére. *Educatio*. 2008. 4. 467–479.
- Mayer József (szerk.) (2011): Merre tovább? Az iskolai integráció dilemmái. Oktatás-kutató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 9.
- Réger Zita (1978): Cigány osztály, „vegyes osztály” – a tények tükrében. *Valóság*. 8. 77–89.
- Réthy Endréné (2002): Integrációs törekvések Európában. In: Bábosik István és Kárpáti Andrea (szerk.): *Összehasonlító pedagógia*. BIP. Budapest. 314–332.
- Réthy Endréné (2004): Inklúzió pedagógia. In: Nahalka István - Torgyik Judit (szerk.) *Megközelítések*. Eötvös Kiadó. Budapest. 231–245.
- Statisztikai adatok. Tiszavasvári Általános Iskola. Tiszavasvári. 2015. április (Belső anyag)
- www.ksh.hu
- www.tiszavasvari.hu

Torkos Katalin

EGYHÁZI VAGY VILÁGI SZOCIÁLIS KÉPZÉS?

ABSZTRAKT

Manapság a nem egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények mellett számos egyházi fenntartású felsőoktatási intézmény hirdet szociális képzést. Napjaink egyik alapvető kérdése a világi és egyházi fenntartású intézmények által hirdetett szociális képzések terén, illetve az egyházi/felekezeti és a nem egyházi szociális képzések vonatkozásában, hogy miben és mennyiben tér el a kettő egymástól? Melyek a tantárgyi, tartalmi, szemléletbeli, valamint a célrendszer és küldetés területén lévő különbségek? További kérdés, hogy a teológiára épülő szociálismunkás-képzések valójában szociálismunkást képeznek-e vagy olyan teológust, aki tanult szociális munkát?

Jelen tanulmány célja a nem világi felsőfokú szociális képzések hazai és nemzetközi áttekintése, és ezen képzések csoportosítása abból a szempontból, hogy milyen súllyal vannak jelen az adott képzésekben a felekezeti tantárgyak, a felekezeti modulok, a felekezeti szakirány, illetve a felekezeti szemlélet, a vallási értékek.

1. BEVEZETÉS

A világon mindenhol a nem egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények mellett egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények (katolikus, református, evangélikus, zsidó stb.) is hirdetnek szociális képzést. Ezen szociális képzések többnyire felsőfokú alapképzésben vannak jelen (BA), ritkább esetben mester- vagy posztgraduális szinten.

Alapvető kérdés a világi és egyházi fenntartású intézmények által hirdetett szociális képzések terén, az egyházi/felekezeti és a nem egyházi szociális képzések vonatkozásában, hogy miben és mennyiben tér el a kettő egymástól, illetve bizonyos esetekben az is kérdés, hogy eltér-e egyáltalán? Mi az, amiben más az egyházi/felekezeti szociális képzés, milyen téren nyújt többet, és ha többet nyújt, akkor azt vajon a szociális képzés rovására (pl. azonos kreditszámú képzésben benne vannak a felekezeti tantárgyak is), vagy azt kiegészítve? Melyek a tantárgyi, tartalmi, szemléletbeli, értékbeli, valamint a célrendszer és küldetés területén lévő különbségek?

Felmerül a kérdés, hogy a teológiára épülő szociálismunkás-, szociálpedagógus-képzések valójában szociálismunkást, szociálpedagógust képeznek-e, vagy olyan teológust, aki tanult valamilyen szinten szociális munkát, szociálpedagógiát? Ha pedig teológusdiplomát adnak ki, akkor a szociálismunka szakmai szempontjai mennyire felelnek meg a szociális képzésben elvártaknak? A teológiai tantárgyak mellett (adott kreditszámon belül) elfér-e annyi szociális képzést megalapozó, illetve a különféle szociális területeket érintő tantárgy, mint a világi képzések esetében? Lehet-e teológusképzésből kikerülőkről úgy beszélni, mint szociális téren általánosságban kellően képzett szakemberekről, vagy inkább úgy kell rájuk tekinteni, mint adott területre speciálisan képzett szociálismunkásokra (pl. a zsidó felekezeti szociális- munkás-képzés leírásában olvasható: „a zsidó közösség intézményeiben szociális munkát végezzenek, különös tekintettel a holokausztot túlélő idős emberekre” OR-ZSE 2015). Egyáltalán milyen területekre és a jóléti ellátórendszer mely szervezeteinek képez az egyházi fenntartású felsőfokú intézménysegítő szakembereket? Csak egyház által fenntartott intézményekben helyezkedhetnek-e ezen szakokon végzett hallgatók, vagy az állami és egyéb fenntartású szektorban is?

2. VILÁGI SZOCIÁLISMUNKA, VILÁGI SZOCIÁLPEDAGÓGIA VERSUS EGYHÁZI/FELEKEZETI SZOCIÁLISMUNKA, SZOCIÁLPEDAGÓGIA

2.1 AZ EGYHÁZI/FELEKEZETI FELSFOKÚ SZOCIÁLIS KÉPZÉS MINTÁI

A felsőfokú szociális képzéseket tekintve igen változatos a kép mind a felsőfokú intézmények fenntartóit illetően, mind pedig a szociális képzések palettáját tekintve. Jelen tanulmányban csak a szociális képzéseket indító felsőfokú egyházi fenntartású intézmények kerültek a vizsgálat középpontjába, melyek – egy-két kivételtől eltekintve – kisebb-nagyobb mértékben szinte minden egyes országában, ahol szociális képzés van, képviseltetik magukat. Felekezeti hovatartozásuk alapján vannak katolikus, református, evangélikus, zsidó, baptista, buddhista stb. intézmények, egyetemi és nem egyetemi szektorban egyaránt. Azok az egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, melyek indítanak szociális képzéseket, valahol világi szociális képzést, máshol pedig felekezeti/egyházi szociális képzést hirdetnek.

Ha a felsőfokú szociális képzéseket vizsgáljuk felekezeti szempontból, akkor hat alapvető csoport rajzolódik ki, melyek a következők:

1. Nem egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, világi felsőfokú szociális képzést hirdetnek, csak világi tantárgyakkal (pl. Ausztria: Kollegs für Sozialpädagogik; Nyíregyházi Főiskola, APPI, Szociálpedagógia Intézeti Tanszék: Szociálpedagógia).
2. Nem egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, világi felsőfokú szociális képzést hirdetnek, nem csak világi tantárgyakkal, vagy nem csak világi szakiránnyal, pl.: Finnországban állami felsőoktatási intézményben egyházi szociális

munkára is képeznek hallgatókat (pl. Yrkeshögskolan Novia-Novia University of Applied Sciences hirdeti szociálismunkás /Socionom/ képzést Turkuban, ahol 60 kredit értékű szakmai tanulmányokat lehet folytatni diakóniából az evangélikus egyház közreműködésével /Püspöki Konferencia 13. 9. 2005./) Korábban a 2008-as integráció előtt pedig szociálismunka (Social Services) volt meghirdetve egyházi specializációkkal: 1. Egyházi szociálismunka (Church Social Work): Yrkeshögskolan Sydväst EKENÄS (Sydväst Polytechnic) 2. Diakóniai ifjúsági munka (Diaconal Youth Work), Yrkeshögskolan Sydväst EKENÄS (Sydväst Polytechnic).

3. Egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, világi felsőfokú szociális képzést hirdetnek, csak világi tantárgyakkal, valamint egyértelműen világi szemlélettel, pl. Nagy-Britannia: Canterbury Christ Church University College, Faculty of Health and Wellbeing, „Social Work” BA.
4. Egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, világi felsőfokú szociális képzést hirdetnek, csak világi tantárgyakkal, de vallási szemlélettel, vallási értékeket hangsúlyozva (pl. Hollandiában a Christelijke Hogeschool Ede szociálismunkás- képzésében elvárja a hallgatóktól a keresztyén hit meglétét, illetve a keresztyeni gondolkodást a segítő munka folyamán, de e képzésben nincs meghirdetve felekezeti tantárgy (CHE 2015).
5. Egyházi fenntartású felsőfokú intézmények, világi felsőfokú szociális képzést hirdetnek, nem csak világi tantárgyakkal, specializációkkal(pl. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Szociálpedagógia BA: „Egyházi szociálismunka”¹, „Egyházi szociális intézmények és működtetésük” tantárgyak, „Egyházi szociális ifjúsági munka” specializáció)
6. Egyházi fenntartású felsőfokú intézmények felekezeti felsőfokú szociális képzést hirdetnek, világi és kötelező felekezeti tantárgyakkal egyaránt, pl. Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest („Zsidó felekezeti szociálismunkás” szak).

Az egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények képzéseiknek a jellege alapján további három típusba sorolhatók:

1. tisztán hitéleti szakokat oktató,
2. világi és hitéleti képzéseket egyaránt meghirdető,
3. csak világi képzéseket hirdető intézmények.

E három esetben az a legfőbb különbség, hogy a felekezeti szociális képzés nem csak a szociális szakértelmet, valamint az alapvető szociális értékeket hangsúlyozza, pl. lelkiismeretességet, türelmet, elkötelezettséget, együttérzést, emberséget,

---

1 Van olyan világi szociális képzés, ahol az „Egyházi szociálismunka”, mint tantárgy jelenik meg, és van olyan egyházi szociális képzés, ahol a meghirdetett szaknak az elnevezése az „Egyházi/felekezeti szociálismunka”.

toleranciát stb., hanem a hitet (pl. teológia-tantárgyak – OR-ZSE, zsidó felekezeti szociálismunka), és emellett a keresztyény értékeket is (pl. a metodisták módszertani kiegészítésként megfogalmazzák, hogy ha a szociális tevékenységet a keresztyén hitből, meggyőződésből eredő, hozzáadott értékkel végzik, akkor krisztusi szolgálatként értelmezhető². (Tisza 2013). Persze elismerik, hogy hittől függetlenül (teista hívőként, de ateista meggyőződésű szakemberként is) a szociálismunka etikai kódexén alapszik ez a fajta segítség, s ennek alapján ők is egyetértenek a szociálismunkások feladatában, eszközeiben és céljaiban.

- 2 „Mitől lesz keresztyén a szociálismunka?” Közösen elfogadjuk, meggyőződéssel valljuk, és mindennapi életünkben, szakmai tevékenységünkben valósággá formáljuk az Apostoli Hitvallás igazságait.

A KERESZTYÉN SZOCIÁLISMUNKA „4 VAN”ALAPELVE:

1. VAN ISTENI MÉLTÓSÁG.

Isten előtt egyenlők, egyenrangúak vagyunk. Meggyőződésünk szerint minden ember egy végtelen, mindenható, mindentudó, emberi gondolkodásmódunk szerint személyes tulajdonságokkal rendelkező Isten alkotása. Mindannyian egy olyan Atya Istennek a teremtményei vagyunk, aki annyira szerette „... a világot, hogy az Ő egyszülött fiát adta, hogy aki hiszen őbenne, el ne vesszen, hanem örök életet nyerjen.” (Jn.3.16.) Ezért fogadjuk el a szociálismunka etikai kódexének azon megállapítását, mely szerint a szociális szakember törekszik a hátrányos megkülönböztetéstől, előítéletektől mentes esélyegyenlőség biztosítására. Szolgálat, munkája, segítségnyújtása során nem diszkriminál senkit származása, vallása, faji hovatartozása, adottsága, műveltsége alapján. Törekszik arra, hogy minden segítséget kérő embertársában felismerje azt az Isten-képmást, amely ha torzultan is, de mennyei fényt sugároz.

2. VAN EMBERI GYARLÓSÁG.

Mindenki vétkezett, és híjával van Isten dicsőségének. Még a szociális szakember is. Ebből az egyetemes igazságból az is megállapítható, hogy minden ember elveszett, bűnös...Újjászületett segítőként nem vonogatjuk a vállunkat, nem viselkedhetünk könnyelműen, nem mehetünk mindig tovább felelőtlenül. Nem tagadhatjuk le, nem háríthatjuk hazug módon másokra mindazt, amiért mi tartozunk felelősséggel...

3. VAN ISTENI, EMBERI KEGYELEM.

Mindannak ellenére, amit az előbb megfogalmaztunk: van bocsánat, van kiút! Ezért nem akarunk folyamatosan a bűnös állapotban maradni. Mert irgalmat nyertünk, mert valaki meghalt a bűneinkért, mert valaki a kereszten szenvedett mindazért, amit elkövettünk...Tudjuk, és munkánk során gondozottjainkkal tudatjuk: van emberi és isteni bocsánat, mert nekünk is megbocsátottak... Ehhez a helyreállító, megújító változáshoz, változtatáshoz kapunk új erőt, reményt, megbocsátást. Krisztus bűnbocsátó kegyelméből ismét tiszta lappal kezdhetjük a jövőt.

4. VAN EMBERI, ISTENI SZÁMONKÉRÉS.

Az ember szabad akarattal rendelkező lény, mérlegelhet, dönthet, választhat. Egyéni felelősségvállalása eredményeként élhet könnyelműen, visszaélve mások – a szociálismunkás, a lakóközösség, az egyház, a társadalom, sőt, Isten – bizalmával, türelmével, szeretetével. Szabadon élhet szabadságával, akár önmaga pusztítását is előidézheti... Ezért van és szükségszerű a számonkérés: itt a földi életben, és hitvallásunk szerint Krisztus ítélő széke előtt. Tudnunk kell, hogy valaki figyel és értékkel. Bár tökéletlenek, esendőek vagyunk, nem játszhatjuk folyton azt, hogy szembeköpjük Isten a bűneinkkel, majd kérjük vagy utasítjuk Krisztust: töröld le, azért haltál meg értem a kereszten, ez a dolgod... Ahogyan ellátottjaink, gondozottjaink, segítettjeink tőlünk, úgy Istentől mi is felelősséget kaptunk a kegyelemmel történő hűséges és alázatos sáfárkodásra. Ezért lehet a szakmai kudarcok, küzdelmek, sikertelenségek között is olyan erőforrásunk, amely mint mennyei „empowerment”, Jézustól kapott felhatalmazás, felruházás által újra és újra erőt jelent az újrakezdéshez gondozónak és gondozottnak, támogatónak és támogatottnak, segítőnek és segítettnek egyaránt.” (Tisza 2013).

Az Egyesült Államokban már az ötvenes években felismerték, hogy különbséget kell tenni a kétfajta szociálismunka között (világi és felekezeti), és hogy mindkettő megfér egymás mellett a képzési rendszerben, illetve a munkaerőpiacon. Paul Bicksler, a pennsylvaniai családsegítő szolgálatnál dolgozó szakember szerint a kliensnek meg kell adni a lehetőséget, hogy eldönthesse, egyházi vagy világi segítőtől kapjon-e segítséget, mert az egyén számára ez meghatározó lehet – ezt a lehetőséget legtöbbször nem kínálják fel az embernek (Bicksler 1951). Ma már itt is a felekezeti képzést nyújtók mindegyike elismeri, hogy a szakmaiságnak hittől függetlenül ott kell lennie a segítőben.

A későbbiekben a fent említett hat csoport közül az elsőt kivéve (nem egyházi fenntartású intézmények világi felsőfokú szociális képzést hirdetve) mind az ötnök a vizsgálatára sor került, mégpedig a következő szempontok alapján:

- Mi a célja ezen intézményeknek a szociális képzés terén?
- Mi a küldetése a szaknak?
- Mit üzen az általános intézményi küldetésnyilatkozatuk?
- Mely értékeket tartják központiaknak a szociális képzés terén?
- Mi jellemző a szemléletükre (világi/egyházi)?
- Milyen arányban vannak jelen a szociális képzésben a felekezeti tantárgyak?
- Milyen jellegűek a szociális képzésben a felekezeti tantárgyak?
- Milyen a felekezeti specializációk vannak?
- Milyen felekezeti szakok vannak?
- Miben más a kimondottan felekezeti szakok képzéseinek a struktúrája, tartalma, illetve célja?
- Mi valójában a felekezeti szakok „lényege/esszenciája”?
- Milyen területekre képeznek segítőket (a jóléti ellátórendszer mely területeire)?
- Milyen fenntartású intézményeknek képeznek szociális segítőket?
- Kiket várnak ezekre a szakokra?
- Kik jelentkezhettek ezekre a szakokra? Bárki jelentkezhet vagy számon kérik/ elvárják a felekezeti hovatartozás igazolását, vagy a hitet, a vallásgyakorlást, a biblia ismeretét, az evangéliumi/keresztény értékek követését? stb.

SZOCIÁLISMUNKÁS VAGY TEOLÓGUSVÉGZETTSÉG

Az egyházi fenntartású intézmények esetében a szociális képzés terén (ha a modulokat, a tantárgyi hálót nézzük) a legnagyobb különbség az, hogy két különböző irányból közelítik meg a felekezeti/egyházi szociális munkát. Az egyik a szociálismunka irányából, a másik a teológia oldaláról.

Azok az intézmények, melyek a szociálismunka oldaláról közelítik meg a felekezeti/egyházi szociális munkát, azok a hallgatóknak egy általános szociális képzést nyújtanak, kiegészítve néhány olyan vallásos jellegű tantárggyal, illetve ehhez kap-

csolódó olyan terepgyakorlatokkal, ahol egyházi intézmény fogadja a hallgatókat, s a tereptanár is egyházi személyként jelenik meg a rendszerben (tantárgyi kiegészítés: „Egyházi szociálismunka” tantárgy – Apur Katolikus Főiskola; kötelező speciális terepgyakorlatok egyházi intézményekben: pl. Olaszország, Università Cattolica del Sacro Cuore, szak: Servizio Sociale – Politiche e servizisociali per le famiglie, i minori e le comunità; Finnország, Yrkeshögskolan Novia – a szociális képzései esetében a gyakorlatban szoros kapcsolatban áll diakóniai és az evangélikus egyház terepintézményeivel, szerződésük is van ezekkel az intézményekkel, hivatalosan képeznek is ide szakembereket, pl. diakónusok, ifjúsági felügyelők az evangélikus egyházban). Ezek a felsőfokú intézmények olyan elvárásokat fogalmaznak meg a felvételi követelményekben, melyek kitérnek a jelentkező kereszténységhez viszonyuló pozitív beállítódására. Pl. a Katolische Hochschule Mainz, küldetésnyilatkozata hangsúlyozza az oktatás és kutatás terén a magas minőség mellett a keresztény és társadalmi felsőségvállalást; egyfajta holisztikus személyiségfejlődési lehetőséget kínál fel a hallgatók számára: szakmai, szociális, etikai és vallási téren egyaránt; a hallgatók megtanulják a szakmájukat keresztény perspektívából nézni, s keresztény értékeket szem előtt tartva cselekedni (KHM 2015). Pl. a szociálpedagógia szakon, Kolleg für Erzieher der Diözese Linz, Ausztria – a felvételizőktől elvárják a kereszténységhez viszonyuló pozitív beállítódást és a vallás gyakorlását, sőt legtöbb esetben a vallás gyakorlását is elvárják (pl. Szociálpedagógia szakon: Kolleg für Erzieher der Diözese Graz, Ausztria – humántudományok esetében megjelenik a Vallástörténet, tantárgyként a Vallás I, II, III ... VI).

A másik oldal – azok az egyházi felsőoktatási intézmények, melyek teológiai oldalról közelítik meg a szociális munkát – teológiaoktatásban részesíti az egyént, és ezen képzésen belül jelennek meg a szociális munkával, a szociálpedagógiával kapcsolatos tantárgyak, modulok, szakirányok, specializációk. Pl. 1. Zsidó feleke-

zeti szociálismunkás szak³ – Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem; 2. Szociális lelkigondozó szak⁴ – Baptista Teológiai Akadémia).

Itt jegyezném meg, hogy az állami fenntartású szociális képzést nyújtó felsőfokú intézmények is kapcsolatban állnak egyházi terepekkel a terepgyakorlat során, s az intézményi tapasztalatok alapján nagyon jó együttműködés valósul meg, függetlenül a felekezeti hovatartozásuktól (pl. Nyíregyházi Főiskola, APPI, Szociálpeda-

3 **1. Zsidó felekezeti szociálismunkás szak.** A képzési idő 7 félév. Az alapszak célja olyan szakemberek képzése, akik képesek a szociálismunka ellátására, vagyis olyan szakmai tevékenységre, mely segíti, javítja, illetve helyreállítja az egyének, csoportok, és közösségek élet- és működőképességét, valamint hozzájárul a szükséges komplex feltételek megvalósításához. A szak képesítési követelményei tartalmazzák az általános szociálismunkás alapképzési szak követelményeit is.

– A szakon végzettek felkészültek arra, hogy a zsidó közösség intézményeiben szociális munkát és gondozást, szervező- és döntéselőkészítő tevékenységet végezzenek, különös tekintettel a holokausztot túlélő idős emberekre.

– Képesek arra, hogy a zsidó intézményrendszerben szociális menedzserként intézményeket irányítsanak, és szociális projekteket tervezzenek, és e célkitűzéseket felelősséggel, a szakma etikai normáinak megfelelően teljesítsék.

– A hallgatók szociológiát, pszichológiát, jogot, társadalomtörténetet, a szociális gondoskodás történetét, judaisztikát és zsidó történelmet tanulnak, továbbá a gyakorlatban is megismerkednek a szociális intézményrendszerrel, valamint a zsidó közösség szervezetiével. Gyakorlataikat a zsidó közösség intézményeiben végzik. A gyakorlatokat szakképzett tereptanárok vezetik.

– A tanulmányaikat sikeresen befejező hallgatók **zsidó felekezeti szociálismunkás (BA)** diplomát kapnak. A szakon oklevelet szerzők tanulmányaikat az egyetem zsidó művelődéstörténet (MA) szakán vagy pl. az ELTE szociálismunka mesterképzési szakán folytathatják – a sikeres felvételi vizsga után.

2. Az egyházi/felekezeti közösség-szervező. Ezen alapképzési szak célja olyan szakemberek képzése, akik a budapesti és a vidéki zsidó közösségek megfelelő kompetenciákkal rendelkező vezetői lehetnek, de megszerzett ismereteiket, képességeiket alkalmazhatják bármilyen közösség (civil, alapítványi, egyéb) vezetésében. Tanulmányaik során a hallgatók a zsidó vallás alapjainak megismerésén kívül alapvető pszichológiai, szociológiai, jogi, gazdasági, vezetési és pénzügyi ismeretekre tehetnek szert. A szakot megfelelő eredménnyel elvégzettek az egyetem zsidó kultúrátörténet mesterképzési szakán, valamint bármely más egyetem illeszkedő mesterképzési szakán folytathatják tanulmányaikat (OR–ZsE Felvételi tájékoztatója, 2015).

4 **Szociális lelkigondozó. Teológia alapszak (BA), képzési idő:** 8 félév, megszerzhető szakképzettség: teológus. A szak gyakorlatorientált szemlélete és a felkínált választható tantárgycsomagok felkészítenek a misszió (gyermek- és ifjúsági munka, hitoktatás, gyülekezetépítés, gyülekezetplántálás, lelkigondozás) különböző területeire, megalapozzák a lelkipásztori elhívással rendelkezők teológiai felkészítését, előkészítik a teológia interdiszciplináris szemléletű művelését, megteremtik a világi szakmák biblikus alapokon történő művelésének feltételeit. A diploma lehetőséget biztosít a tanulmányok mesterképzésben való folytatására.

A Szociális lelkigondozó képzés hangsúlyozottan törekszik arra, hogy felkészítse a hallgatót a gyülekezet szociális szolgálatának végzésére. Egyúttal felkészít a 15/1998. NM rendelet (vezető, családgondozó, nevelő, utógondozó, tanácsadó) és az 1/2000 SzCsM rendelet (családsegítés, tanácsadó) szerinti munkakörök feladatainak ellátására. A megszerzhető teológus oklevél megfelelő bemenetet biztosít szakirányú továbbképzési szakokhoz (pl.: alkalmazott szociális gerontológia, addiktológiai konzultáns), családkonzulens/családterapeuta, gyermek- és ifjúságvédelmi tanácsadó, mediátor, mentálhigiéné, szociális menedzser) mindamelllett, hogy e képzettségek biblikus szemléletű művelésének megalapozását végzi.

(A Baptista Teológiai Akadémia hivatalos honlapja, Teológia BA <http://www.bta.hu/kepzesek/teologia-ba/> 2015).

gógia Intézeti Tanszék terepgyakorlati helye: Kótaji Református Egyházközösség Idősek Szeretetotthona, Magdaléneum Fogyatékosok Református Ápoló, Gondozó Otthona, Nyírbogdányi Református Egyházközösség SION Idősek Szeretetotthona) (NYF 2015). Az egyházi fenntartású intézmények szívesen látják az állami intézményből érkező hallgatókat, a hallgatók pedig általában maguk döntenek el, hogy adott szociális területen belül, mely intézményben kívánják teljesíteni az adott tantárgyhoz, modulhoz kapcsolódó terepgyakorlatot.

A teológiai képzés kapcsán a legfőbb dilemmát az okozza, hogy eltérnek a szociálismunka értékei (szakmai etikai kódex) az egyházak vallási értékeitől. Ezen a területen nyilván sok az egyezés, de megjelennek azok az alapvető értékülbségek is, melyek feszültséget keltenek. Az értékek nagyon fontosak a szakmai gyakorlatban, a szociálismunka alapvető eszköze, egyfajta utat mutatnak a szociálismunkás számára. Vannak értékek, melyeket általában mindenki elfogad, pl. igazságos társadalom, hit az emberi méltóságban, az egyén belső értékeiben stb., de ott vannak a vitatott értékek is, pl. a katolikus egyház esetében az abortusz, az eutanázia, a válás, a szexuális irányultság stb. kérdésköre, vagy zsidó felekezet esetében például a családi gondoskodás szerepe. A világi szociálismunkás hisz abban, hogy az egyénnek kell meghoznia azokat a döntéseket, amelyek a legjobbnak tűnnek a számára, s ebben úgy segíti a klienst a szociálismunkás, megvizsgálva az összes rendelkezésre álló lehetőséget, hogy el tudják dönteni, melyik a legjobb, legyen akár szó abortuszról, válásról. Ebből következően a kliens döntését, választát a szociálismunkás elfogadja ítélet nélkül, függetlenül attól, hogy milyen az ő saját személyes meggyőződése. Ezek az értékek terén való eltérések még modern társadalmainkban is komoly feszültségekhez vezethetnek a szakmában és a társadalomban egyaránt.

Az egyházi szociális munkát hirdető egyházi fenntartású intézmények úgy tekintenek az egyházra, mint egyfajta keretre, melyen belül dolgozik a szociálismunkás, betartva ezen rendszer szabályait. Az egyházi intézmény egy olyan hely, egy olyan környezet a szociálismunka számára, mely ötvözi a vallási gyakorlatot a szociális munkával. Az egyházi szociálismunka elvének követői úgy gondolják, hogy az egyházi szociálismunkás képes etikai dilemmák nélkül összehangolni a szociális szakma és az egyház értékeit, azaz két különböző rendszer értékeit, és megfelelő döntést hozni.

Végül pedig érdemes néhány szót szólni a társadalmi igényekről is. Számos országban azzal támasztják alá az egyházi szociálismunka létjogosultságát, hogy lényegében nem is az egyház szorgalmazza ezt az egészet, hanem a hívők felől van egyre nagyobb igény erre, és ezt az igényt ők igyekeznek kielégíteni. A felekezeti szociális képzést nyújtó intézmények többsége gyakran ezzel az érveléssel is indokolja a felekezeti szociális képzés társadalmi létjogosultságát. Viszont ha megvizsgáljuk adott országok helyzetét, ahol ez az érv megjelenik (pl. USA), nagyon jól látszik, hogy azért van, mert egyfajta, a jóléti ellátórendszerben keletkező hibák, rések és magának a rendszernek a „leépítése” a rendszerből való pénzkivonás miatt nem

marad más választása az embereknek, minthogy az egyházhoz forduljanak. Ez esetben pedig nem „igényről”, hanem inkább egyfajta „kényszerről” (egyéb lehetőségek hiányáról) beszélhetünk. Jól működő szociális ellátórendszer esetében nem nagyon lehet találkozni effajta nagymértékű egyházi intézmények felé fordulással. Szakmai szempontból felmerül ilyenkor a kérdés, hogy valójában egyházi segítséget várnak a szociálisan rászorult, hátrányos helyzetű, deprivált stb. emberek, vagy egyszerűen bizonyos helyzetekben (jóléti szolgáltatások csökkentése, intézményrendszer leépítése jogosultak körének szűkítése) nem tudnak már kihez fordulni? (Ebear – Csiernik – Béchard 2006).

3. EGYHÁZI/FELEKEZETI FELSŐFOKÚ SZOCIÁLIS KÉPZÉSEK EURÓPÁBAN

Európában nem minden országban van felsőfokú szociális képzés, ahol vagy van, vagy vannak, ott országoként nagyon eltérő arányban és formában, eltérő felekezeti hovatartozással, illetve eltérő küldetésnyilatkozattal, eltérő szemlélettel és értelmezéssel. A következőkben néhány olyan ország kerül bemutatásra, ahol van egyházi fenntartású felsőfokú intézményekben szociális képzés.

AUSZTRIA

Ausztriában szociálismunkás és szociálpedagógus alapképzés van, és képzésük kizárólag a nem egyetemi szektorban történik. A szociálismunkásokat akadémiákon képzik (Akademien für Sozialarbeit). Színterei: ifjúsági és családsegítő központok, kríziscentrumok, nevelési tanácsadó, utcai szociálismunka. A szociálpedagógusokat szociálpedagógus-képző intézetekben képzik (Kollegs für Sozialpädagogik). Színterei: kollégiumok, internátusok, diákotthonok, hétközi és napközi, otthon, együttműködés a szülőkkel, tanárokkal, orvosokkal, pszichológusokkal stb.). Ezen intézmények közül három egyházi fenntartású van: Caritas der Diözese Innsbruck (katolikus) (szociálismunka), Kolleg für Erzieher der Diözese Linz (szociálpedagógia), Kolleg für Erzieher der Diözese Graz (szociálpedagógia) (Goldmann 2000). Az egyházak által működtetett szociálismunkás- és szociálpedagógus-képző intézetek a jelentkezőktől a kereszténységhez viszonyuló pozitív beállítódást és a vallás gyakorlását is elvárják.

A katolikus egyház által fenntartott Caritas der Diözese Innsbruck küldetésnyilatkozatában nem a vallási szemlélet a domináns, bár megemlíti a keresztény szociális tanítás fontosságát, ami magában foglalja a „caritas” szemléletet. A „caritas” szemléletben hangsúlyozott a segítség, a megbecsülés, a szolidaritás és a szeretet. Továbbá kiemelik az ember egyediségének és az egyén értékességének feltétlen jogát, a méltóságteljes élethez való jogot, illetve alapvető célul tűzik ki a rászorulóknak segítségét, az emberhez méltó életforma kialakítását, a közjót és a társadalmi igazságosságot (Caritas der Diözese Innsbruck 2015).

A Kolleg für Erzieher der Diözese Linz és a Kolleg für Erzieher der Diözese Graz esetében az egyházak által működtetett szociálpedagógus-képző intézetek a felvételizőktől elvárják a kereszténységhez viszonyuló pozitív beállítódást és a vallás gyakorlását, s nyitottak minden felekezet irányába. Ezenkívül elkötelezett keresztény felfogással találkozhatnak a diákok ezen intézmények falai között, a tér-ségben egyfajta keresztény szellemiségi központként is működnek ezek az iskolák (Siegfried 2007, CDIa 2015, CDIb 2015).

Maga a képzés mind a három helyen teljesen világi tantárgyakra épül – mind a szociálismunka, mind pedig a szociálpedagógia esetében világi képzéssel találkozhatunk –, csak a választható tárgyak esetében van jelen a „humán tudományokon” belül a „vallástörténet”. Ha a tantárgyleírásokat nézzük, jól látható, hogy a Vallás elnevezésű tantárgy az egyik intézményben minden félévben meghirdetésre kerül 6 féléven át. E pár felekezeti tantárgyon kívül általános szociális alapképzésben részesülnek a hallgatók – szaktudományok, szakmetodikák (a szociálismunka elmélete, a szociális gondozás módszerei, gyakorlati, adminisztrációs szociálismunka, gyakorlatközpontú oktatásmélet, módszertan, szakszemináriumok), humán tudományok (pszichológia, pedagógia, szociológia, jogtudomány, gazdaság- és szociálpolitika, vallástörténet), gyakorlati képzések, valamint élő idegen nyelvek tanulása (Goldmann 2000).

BELGIUM

Belgiumban ketté kell választani a szociális felsőfokú képzést vallon (francia) és flamand (holland) területre. Vallon területen a szociális képzések két szinten, a nem egyetemi rövid kurzusokon és az egyetemeken folynak. A három évig tartó rövid kurzusokon a *szociálismunkás* (Assistant(e) social(e)) és a *szociális tanácsadó* (Conseiller(ère) social(e)) végzettséget lehet megszerezni. Az egyetemeken a kétszintű, négy évig tartó kurzuson *szociálismunka* (Travail social) és *közgazdaság- és szociálpolitika* (Politique Économique et Sociale) szakokon szerezhetnek szaktudást a jelentkezők (Goldmann 2000).

Vallon területen három egyházi (katolikus) fenntartású intézmény van (az összes tizenkettőből), ahol folyik felsőfokú szociális képzés: **1.** Haute Ecole catholique Charleroi-Europe (képzés: szociálismunka (Assistant(e) ou auxiliairesocial(e)), nem egyetemi 3 éves kurzus (*Haute École Louvain en Hainaut 2009-től*), **2.** Haute Ecole Namuroise Catholique (Szociálismunka (Assistant(e) ou auxiliairesocial(e)) nem egyetemi 3 éves kurzus), **3.** Université catholique de Louvain közgazdaság- és szociálpolitika (Politique Économique et Sociale) egyetemi kétszintű 4 éves kurzus. Ha a tantárgyi hálót vizsgáljuk, egyértelműen látszik, hogy általános szociális alapképzést nyújtanak a hallgatók számára, akár csak a Nem egyházi fenntartású intézmények.

A Haute Ecole catholique Charleroi-Europe, ahol szociálismunka (Assistant(e) ou auxiliairesocial(e)) nem egyetemi 3 éves kurzus volt, *2009-től* beolvadt a *Haute*

École Louvain en Hainaut-be, s ha megfigyeljük a képzés moduljait, nagyon jól lát-szik, hogy teljesen világi képzést kínálnak (HELHa 2015). A HauteEcoleNamuroise-Catholique tantárgyi hálóját tekintve egyáltalán nincs benne felekezeti tantárgy, sőt a szak általános leírásában sem utalnak semmilyen formában felekezeti személtre (Hénalux 2015). A Université catholique de Louvain-en nem a Hittudományi Karon (Faculté de théologie) képzik a szociális szakembereket, hanem a Gazdaság-, Társadalom-, Politikai és Kommunikációs Tudományi Karon (Faculté des sciences économiques, sociales, politiques et de communication), ahol teljes mértékben világi szociális képzést kapnak (UCL 2015).

Mindhárom egyházi intézményben a társadalmi problémák megoldását, a megfelelő társadalompolitika kialakításának elveit, valamint a család és közösség szerepét hangsúlyozzák. Egyik helyen sem találkozhatunk vallási szemlélettel a világi karokon, s a jelentkezőktől sem várják el, hogy hívők legyenek.

Flamand területen a képzések valamennyi intézményben az egykörös rövid kurzusokon történnek (11 Hogeschoolban folyik szociális képzés). A képzések általában intézményenként eltérő nevű (többnyire szociálismunka) szociális tanszékhez tartoznak. Flandriában hat olyan szakirány van, amelyet a hallgatók az országban tanulhatnak, de ezek közül a legnagyobb iskolák is csak párat oktatnak. A leginkább elterjedt szakirányok a Maatschappelijkwerk (welfare vagy socialwork(er)) Maatschappelijke Advisering (Social Counselling vagy Consultant) Personeekswerk (Personnel Counselling vagy Worker), illetve a Sociaal-Cultureel Werk (Social-Culturalwork(er)). A választott szakirányok egy közös tananyagtartalmú első évvel indulnak, amely a szociálismunka alapjait teremti meg. A szakosodás a második, illetve egyes iskolákban a harmadik évben történik. A második évtől az órák felét már gyakorlati képzés teszi ki, ami magában foglal egy három hónapos szakmai gyakorlatot is. A harmadik évben, amikor a hallgatók szakdolgozatukat írják, még egy ennél is hosszabb, öt hónapos gyakorlaton kell részt venniük. Az elméleti órák ebben az évben már a választott szakirány módszertanára fókuszálnak. Az itt végzettek a Gergraduate fokozatot szerzik meg, amit sok helyen Baccalaureus fokozatnak ismernek el.

A flamandoknál négy egyházi fenntartású (mind a négy katolikus) felsőfokú intézmény van (összesen tizenegy van), ahol szociális képzést nyújtanak: **1.** Karel de Grote Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen (a következő szakonon: Sociaal-Work: Sociaal-Cultureel Werk (Social-Culturalwork(er)), Art and Culture Mediation, Social Work and Human Resources, Social Work and Legal Aid, Social Work and Social Care; Remedial Education: Applied Juvenile Criminology, Remedial Education) (KdG 2015), **2.** Katholieke Hogeschool Kempen (a következő 4 szakon: MW Maatschappelijkwerk (welfare vagy socialwork(er)) MA Maatschappelijke Advisering (Social Counselling vagy Consultant) PW Personeekswerk (Personnel Counselling vagy Worker) SCW Sociaal-Cultureel Werk (Social-Cultureelwork(er)) **3.** Katholieke Hogeschool Leuven (a következő 4 szakon: MW Maatschappelijkwerk

(welfare vagy socialwork(er) MA Maatschappelijke Advisering (Social Counselling vagy Consulant) PW Personeekswerk (Personnel Counselling vagy Worker) SCW Sociaal-Cultureel Werk (Social-Cultureelwerk(er) és a 4. Katholieke Hogeschool Zuid-West Vlaanderen (a következő 5 szakon: MW Maatschappelijkwerk (welfare vagy socialwork(er) MA Maatschappelijke Advisering (Social Counselling vagy Consulant) PW Personeekswerk (Personnel Counselling vagy Worker) SCW Sociaal-Cultureel Werk (Social-Cultureelwerk(er), SW Syndicaalwerk).

Az antwerpeni Karel de Grote-Hogeschool Katholieke Hogeschool BA szinten minden szakon világi szociális képzés van. Az iskola küldetésnyilatkozatában a következő értékeket hangsúlyozza: szakmaiság, szakmai globalizáció, társadalmi jólét stb., semmilyen formában nem helyezi a szociális munkát egyházi kontextusba (KdG 2015).

A Katholieke Hogeschool Leuvenen az alapvető értékek közt hangsúlyozzák az evangéliumi értékeket, amit keresztény múltjukkal, a keresztény hagyománnyal támasztanak alá: elesettek támogatása, jólét stb., de a felvételizők esetében elvonatkoztatnak a jelentkezők felekezeti hovatartozásától (KHL 2015).

A Katholieke Hogeschool Zuid-West Vlaanderen szintén világi képzéseket nyújt, de keresztény szellemi környezetben, keresztény gondolkodással, de felekezeti hovatartozástól függetlenül vesz fel hallgatókat (KATHO 2015).

Ha a tantárgyi hálót vizsgáljuk, itt is vallon területen – akárcsak flamand területen – egyértelműen látszik, hogy az egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények ugyanúgy általános szociális alapképzést nyújtanak a hallgatók számára, akárcsak a Nem egyházi fenntartású intézmények, bár itt egy híján minden intézménynél a küldetésnyilatkozatban tudatosan megjelenik a keresztény szellemiség, hangsúlyozzák a keresztény hagyományokat és az evangéliumi értékeket (KdG 2015, KHL 2015, KATHO 2015).

NAGY-BRITANNIA

Nagy-Britanniában egyetlen egyházi fenntartású felsőfokú intézményben van szociálismunka (Social Work BA, Social Work MA, Social Pedagogy BA, Social Care – Foundation Degree, Special Educational Needs and Inclusion Studies BA, Health and Social Care – Certificate of Higher Education/Foundation Degree): Canterbury Christ Church University College, és itt a modulokat tekintve látható, hogy világi képzésben részesítik a hallgatókat (CCCU 2015).

Ha a Canterbury Christ Church University College küldetésnyilatkozatát és alapvető értékeit vizsgáljuk, jól látható, hogy egyáltalán nem említ keresztény értékeket, sőt egyetlen szót sem vallással és hittel kapcsolatban. Az említett értékek inkább a tudás- és közösségteremtés, fenntartható fejlődés, igazságos és fenntartható jövő, társadalmi igazságosság, emberi méltóság, oktatás-kutatás kapcsolatának fejlesztése stb.

OLASZORSZÁG

Olaszországban egyetlen egyházi fenntartású felsőoktatási szociális képzést nyújtó intézmény van: Università Cattolica del Sacro Cuore, szak: *Servizio Sociale - Politiche e servisociali per le famiglie, i minori e le comunità*, ahol világi képzésben részesülnek a hallgatók (UCSC 2015).

A *Servizio Sociale* (szociálismunkás) képzések, melyek hossza három év, az egyetemek első szintű, rövid kurzusain történnek. A végzettek a *Diploma Universitario in Servizio Sociale* végzettséget szerzik meg. A képzés sajátossága, hogy a jelentkezőknek katolikus felekezetűeknek kell lenniük, s később, mint hallgatóknak a három év során folyamatosan teológiaórákon kell részt venniük, mégpedig heti három órában kötelezően. A teológia tantárgyak a következő témákra vannak osztva: első évben Bevezetés a teológiába és a teológia alapvető kérdéseibe; második évben Aspekulatív és dogmatikus teológia kérdései; harmadik évben Erkölcsi és gyakorlati teológia kérdései (I anno: Introduzione alla Teologia e questioni di Teologia fondamentale; II anno: Questioni di Teologia speculativa e dogmatica; III anno: Questioni di Teologia morale e pratica. UCSC 2015). A tanulmányok befejezése után elvárják az itt végzettektől, hogy a szakmában nyíltan vállalják felekezeti hovatartozásukat. A katolikus hitnek mindvégig központi elemének és egyben motiváló funkciónak kell lennie a szociális területen dolgozó szakemberek életében, éppen ezért már az egyetemi tanulmányok alatt is van olyan kötelező egyházi terepgyakorlat, ahol vállalniuk kell felekezeti hovatartozásukat (UCSC 2015).

FINNORSZÁG

Finnországban minden felsőoktatási intézmény állami kézben van, de evangélikus múltra tekintenek vissza, s ebből kifolyólag állami fenntartású intézményben is előfordul egyházi szociálismunka specializáció, pl. az Yrkeshögskolan Sydväst EKENÄS (Sydväst Polytechnic, 2008-ban megszűnt, és lett belőle más politechnikumok beolvasásával együtt Novia University of Applied Sciences) felsőfokú intézményben volt szociálismunka/szolgáltatás szak (Social Services) felekezeti specializációkkal 2008-ig: 1. Church Social Work 2. Diaconal Youth Work Instruction. Jelenleg az alábbi finn egyetemen van felekezeti szociális képzés: Diaconia University of Applied Sciences (*Diakonia-ammattikorkeakoulu*, Diak) (hivatalos kapcsolatban áll a finn evangélikus egyházzal), ahol BA szinten lévő szociális képzés van (Social Services focuson Community Development Work or Focuson Diaconal Youth & Community Development Work).

Ez a képzés annyiban egészíti ki az ilyen jellegű világi képzéseket (ahol csak általános szociálismunka érhető tetten a tantárgyi hálóban), hogy a tanulmányok középpontjában a diakónia, azaz az istennek végzett szolgálat, a gyülekezeti szolgálat áll az ember testi szenvedéseinek enyhítésére, sőt legyőzésére irányuló, szolgáló

erőfeszítés. A szak a finn Evangélikus-Lutheránus Egyházzal (Evangelical Lutheran Church of Finland) áll kapcsolatban, s a képzést ökumenikus szemlélet jellemzi.

A diakónus szó jelentése: „a katolikus és a görög keleti egyházban más a jelentése (szerpap), de a protestánsoknál olyan nem lelkészi személyt jelent, aki lelki gondozást, régebben szegények gondozását végezte” (Bakos 1997: 177). „Diakonissza: 1. A protestánsoknál: szociális munkára, főleg betegápolásra és szegénygondozásra fogadalmat tett, rendszerint társaival közösségben élő nő. 2. Keresztény ősegyházban: egyházi jellegű munkát végző nő” (Bakos 1997: 177). Európában a felsőfokú szociális képzések egy részénél a „diakónus, diakónia” elnevezést használják, ami leginkább a protestáns egyházak által fenntartott felsőfokú intézményekben meghirdetett és indított szociális képzésekre utal, pl. Németország, szociálismunkás diakónus (Sozialarbeit/Soziale Diakonie): Reutlingen-Ludwigsburg EvFH. A nem protestáns egyházak által fenntartott felsőfokú intézmények inkább használják a felekezeti/egyházi szociális szolgáltatás kifejezést, pl. egyházi szociálismunka: Apor Vilmos Katolikus Főiskola.

Az Yrkeshögskolan Novia állami felsőoktatási intézmény (korábban Yrkeshögskolan Sydväst EKENÄS – svéd nyelvű képzéseket hirdet a Finnországban élő svéd anyanyelvű kisebbségnek) Turkuban lévő részlege a szociális képzései esetében a gyakorlatban szoros kapcsolatban áll diakóniai és az evangélikus egyház terepintézményeivel. Szerződésük is van ezekkel az intézményekkel, hivatalosan képeznek is ide szakembereket – pl. diakónusok, ifjúsági felügyelők az Evangélikus egyházban (Püspöki Konferencia 13. 9. 2005).

FRANCIAORSZÁG

Franciaországban a szociális képzések elsősorban a nem egyetemi szektor speciális szociális képzéseket nyújtó intézményeiben (pl.: Institut de Formation, École Supérieure, Centre de Formation en Travail Social) folynak, melyek szakmai felügyeletét a Szociálisügyi Minisztérium (Ministère des Affaires Sociales) látja el. Szociális képzések: 1. animátor (Diplôme d'État relatif aux Fonctions d'Animation (DEFA) 2. szociálismunkás (Assistant de Service Social) 3. adósságkezelési tanácsadó (Diplôme de Conseiller en Économie Sociale Familiale) 4. szociálismunka (Diplôme supérieur en travail social (DSTS) 5. Szociális intézmény vezető (Certificat d'Aptitude aux Fonctions de Directeur d'Établissement Social (CAFDES) (Goldmann 2000).

Egyházi fenntartású intézmény, ahol felsőfokú szociális képzés van: képzőhely: CPCV Ile-de-France Organisme Protestant de Formation SAINT PRIX-ben, képzés: animátor (Diplôme d'État relatif aux Fonctions d'Animation (DEFA). Az animátor (foglalkoztató) feladata a kulturális, szociális vagy nevelő jellegű tevékenységek kidolgozása, megvalósítása különböző intézményekben. A szakma elsajátításához szükséges képesség: a kreativitás, a kommunikációs készség és az emberi kapcsolatteremtő képesség. A képzés két szakaszból áll: általános képzésből és animációs

gyakorlatból. Az általános képzés 5 képzési egységből áll (800 óra): az igazgatás – adminisztráció – szervezés, az animáció társadalmi környezete, pedagógia és emberi kapcsolatok, animációs technikák elmélyültebb tudást adó képzési egység, valamint egy 4 hónap időtartamú szakmai gyakorlat. A megszerzhető végzettség a Diplôme d'État relatif aux Fonctions d'Animation (DEFA), melyet a Szociálisügyi és az Ifjúsági- és Sportminisztérium együttesen ad ki (Goldmann 2000).

Elhelyezkedésre a városi és községi önkormányzatok által fenntartott gyermek- és idősgondozó intézményekben van lehetőség. A legtöbb végzett hallgatót mégis az egyesületi szféra alkalmazza, pl.: gyermekotthonok, szociális központok, fiatal munkavállalók otthonai, egyéb szociális intézmények, szabadidőklubok, turistaközpontok. Hosszabb távon tekintve a szakmában az animátorokból szociális központok vagy települési szakszolgálatok igazgatója válhat.

Maga az alapképzés (Ile-de-France Organisme Protestant de Formation SAINT PRIX) teljesen világi tantárgyakra, modulokra épít, egyáltalán nem találkozni felekezeti tantárgyakkal. A diákok jelentkezhetnek származástól, felekezeti hovatartozástól, társadalmi származástól és kultúrától függetlenül („toutes personnes quelle que soit son origine, son appartenance culturelle, religieuse et sociale”), csak egy dolgot várnak el tőlük, hogy értékrendjük összhangban legyen a protestáns etikával („cequientre en résonanceavec nos valeurs, issues d'une éthique protestante”), és elfogadják azon elveket, miszerint létrehozható egy humánusabb társadalom, amelyben folyamatosan fejlődik az egyén személyisége, és a szekularizmus („la laïcité”) jellemző. (CPCV Ile de France – Saint Prix Association d'Éducation Populaire, Organisme Protestant de Formation 2015).

HOLLANDIA

Hollandiában képeznek felsőfokú szociális szakembereket egyházi fenntartású intézményekben, mégpedig több helyen és több szakon: 1. szociálismunka és szolgáltatás (*maatschappelijk werk en dienstverlening*-et) (hagyományos értelemben vett szociális illetve közösségi munka): a) Christelijke Hogeschool Ede, b) Christelijke Hogeschool Windesheim, c) Fontys Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg, 2. szociálpedagógia (*sociaalpedagogische hulpverlening*): a) Christelijke Hogeschool Ede, b) Christelijke Hogeschool Noord-Nederland, c) Christelijke Hogeschool Windesheim, d) Gereformeerde Hogeschoolvoor Beroepsonderwijs, 3. kulturális szociálismunka (*culturele en maatschappelijke vorming*) (hagyományos értelemben vett szociális illetve közösségi munka): a) Christelijke Hogeschool Windesheim, 4. creatieve therapie (Creative Therapy): a) Christelijke Hogeschool Noord-Nederland (Goldmann 2000).

A holland szociális segítő szakmákhoz HBO kurzusain (*nem egyetemi* szektor, azaz a *Hoger Beroepsonderwijs* – felsőfokú szakképzés) lehet a szükséges végzettséget megszerezni. A képzések alapja a szociálismunka, amelynek kétféle típusát

különböztetik meg: az egyik a leginkább szociálpedagógiának fordítható *social-pedagogischehulpverlening*, a másik a hagyományos értelemben vett szociális, illetve közösségi munka, ami további két képzési formára, szakterületre bomlik: 1. a *maatschappelijk werk en dienstverlening*-et (szociálismunka és szolgáltatás) a nemzetközi összehasonlításokban szociális munkának hívják, 2. *culturele en maatschappelijke vorming* – kulturális szociálismunka) nincs igazán külföldi megfelelője (Goldmann 2000).

Az egyházi fenntartású (többnyire katolikus, egy esetben református) felsőoktatási intézmények mindegyike világi szociális képzést nyújt, világi tantárgyakra helyezi az oktatást, éppen ezért felekezeti hovatartozástól függetlenül bárki jelentkezhet, és többnyire az állami jóléti ellátórendszerben helyezkednek el. Ezek az egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények csak szellemiségüket és gyökereiket tekintve keresztények, az oktatás terén nem érvényesül a vallás. A Christelijke Hogeschool Ede szociálismunkás-képzésében például elvárja a hallgatóktól a keresztény hit meglétét, illetve a keresztényi gondolkodást a segítő munka folyamán, de nincs egyetlen felekezeti tantárgy se (CHE 2015).

A Christelijke Hogeschool Windesheim is nagy hangsúlyt fektet a keresztény gyökerekre és hitre, mely inspiráló jelleggel bír az intézmény hallgatóira és jövőjére nézve, de ennyi, semmi több (CHW 2015).

A Gereformeerde Hogeschoolvoor Beroepsonderwijs is keresztény szemszögből közelíti meg a segítséget és a professzionális elkötelezettséget (VIAA 2015).

NÉMETORSZÁG

Németországban számos egyházi fenntartású felsőfokú szociális képzést nyújtó intézmény van: szociálismunka (Sozialarbeit, Soziale Arbeit): Darmstadt EvFH, Freiburg EvFHS, Freiburg KathFHS, Ludwigshafen EvFH, Mainz KathFH, Nordrhein-Westfalen KathFH, Reutlingen-Ludwigsburg EvFH, Rheinland-Westfalen-Lippe EvFH, Saarbrücken KathHS, Berlin KathFH, München KathFH; szociálismunka és/vagy szociálpedagógia (Sozialwesen): Berlin EvFH, Hannover EvFH, Norddeutschland KathFH, Nürnberg EvFH, Norddeutschland KathFH; szociálismunkás diakónus (Sozialarbeit/Soziale Diakonie): Reutlingen-Ludwigsburg EvFH; szociálismunka, szociálpedagógia (Sozialarbeit/Sozialpädagogik): Dresden EvH; szociálpedagógus (Sozialpädagogik): Darmstadt EvFH, Freiburg EvFHS, Freiburg KathFHS, Hamburg EvFH, Ludwigshafen EvFH, Mainz KathFH, Nordrhein-Westfalen KathFH, Reutlingen-Ludwigsburg EvFH, Rheinland-Westfalen-Lippe EvFH, Saarbrücken KathHS (Goldmann 2000).

Egyes egyházi fenntartású intézményekben világi képzés folyik, máshol viszont kimondottan diakóniai és vallási oktatási programok is vannak meghirdetve, pl. Reutlingen-Ludwigsburg EvFH BA és MA szakjai: 2008 óta különböző bachelor és mesterképzési szakokat kínál. diakóniai és vallási oktatás BA programon belül

(Bachelor-Studiengänge): vallásoktatás és szociálismunka BA (Religionspädagogik und Soziale Arbeit), szociálismunka és diakóniai tanulmányok BA (Soziale Arbeit und Diakoniewissenschaft), nemzetközi szociálismunka és diakóniai tanulmányok BA (Internationale Soziale Arbeit und Diakoniewissenschaft), szociálismunkás diakónus BA (Sozialarbeit/Soziale Diakonie. Persze ez az intézmény is hirdet tisztán világi szociális képzéseket BA és MA szinten, pl.: szociálismunka BA (Soziale Arbeit), nemzetközi szociálismunka BA (Internationale Soziale Arbeit), szociálismunka MA (Soziale Arbeit) (EFRL 2015).

A Katholische Hochschule Freiburg-on van Szociálismunka BA és Szociálpedagógia BA képzés, melyeken cél a társadalmi problémák kezelése és a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése. Teljesen világi képzések ezek, bár itt az alapképzés során kitérnek a keresztény ideológia és a szakmaiság összefonódásának fontosságára (KHF 2015).

A Katholische Hochschule Mainz, mint egy államilag elismert katolikus intézmény – ahol szociálismunkás-képzés BA és MA szinten is jelen van – küldetésnyilatkozata hangsúlyozza az oktatás és kutatás terén a magas minőség mellett a keresztény és társadalmi felsőérvállalást mind az oktatás, a kutatás és a továbbképzés terén. A Katholische Hochschule Mainz célkitűzései mögött a keresztény világnézet azon felfogása áll, miszerint az ember Isten képmása, személyes szellemi lelke Isten egyedi teremtő műve, és elismeri minden személy méltóságát. A Katholische Hochschule Mainz egy olyan hely, ahol a hit és a tudományos élet egy helyen képviselteti magát. Egyfajta holisztikus személyiségfejlődési lehetőséget kínál fel a hallgatók számára: szakmai, szociális, etikai és vallási téren egyaránt. A hallgatók megtanulják a szakmájukat keresztény perspektívából nézni, s a keresztény értékeket szem előtt tartva cselekedni. Az intézmény célja elősegíteni egyfajta párbeszéd kialakulását a különböző vallások, felekezetek, nemzetiségek, kultúrák és tudományok között. A szociális képzésben – melynek etikai-teológiai alapja van – különösen hangsúlyozott a keresztény felelősség mivolta, valamint a képzés sajátossága, hogy a hallgatók teológia kiegészítő képesítést szerezhetnek ebben az intézményben. BA szinten a tantárgyi hálóba be van építve a Teológia, Muzulmán, Iszlám, Diakóniai/Karitatív tantárgyak, MA szinten a Teológia, további képesítésként pedig jelen van a „szociálismunka egyházi intézményekben” (KHM 2015).

A Darmstadt Evangelische Hochschule egyaránt hirdet világi és felekezeti szociális képzést. Világi szak: *Soziale Arbeit* (B.A./M.A.) (szociálismunka) és felekezeti szak: *Diakonie – Führungsverantwortung in christlich-sozialer Praxis* (M.A.) (*Diakónia* – Felelős vezető keresztény-szociális gyakorlatban). A mesterképzésben kapcsolatban áll ez az Evangelischen Hochschule Darmstadt a következő két **német intézménnyel**: Evangelischen Hochschule Ludwigsburg, Diakoniewissenschaftlichen Institut der Universität Heidelberg, és a képzés része egy nemzetközi hálózatnak is, mely a következő intézményekkel való együttműködést jelenti: Diaconia University College (Diakonhjemmet) Oslo (Norvégia), Diaconia University of App-

lied Sciences (Diak) Järvenpää (Finnország), Theologische Fakultät der Universität Prag (Csehország). A szakleírásban olvasható, hogy a diakónusokat, diakóniai vezetőket azért képeznek szociális területen mesterszinten, mert igény van rájuk a jóléti ellátórendszerben, főleg az egyházi és önkéntes jóléti szervezetekben, ahogy szükség van nemzetközi és interkulturális téren szerzett kompetenciákra, hogy megfelelő menedzsment alakulhasson ki. A modulokat tekintve látható, hogy a kilenc modulból kettő diakóniai megközelítésű: 1. Modul 6: *Diakoniewissenschaft: Grundlagen, Geschichte und wissenschaftliche Entwicklung*, 2. Modul 9: *Praktische Erfahrungen und Projekte in der Diakonie* (Darmstadt 2015).

Az Evangelische Hochschule Freiburgon van szociálismunkás-képzés BA és MA szinten is, s mind a két képzés teljesen világi. Ezenkívül van még valláspedagógia külön BA és MA szinten, valamint közösségi diakónus-képzés BA szinten, ami azért lényeges, mert felajánlják a kettős végzettség megszerzésnek a lehetőségét a szociálismunka BA szakosoknak, mégpedig a következőképpen: a három és fél éves szociálismunka BA-ra három további félév valláspedagógia vagy közösségi diakónia épül, mivel ezen utóbbi szakok tartalma és szerkezete nagyon hasonlít a szociálismunka szaknak a felépítéséhez és tartalmához (EHF 2015).

PORTUGÁLIA

Portugália egyetlen egyházi fenntartású szociális képzést nyújtó (Serviço Social) felsőoktatási intézménye az Universidade Católica Portuguesa. Az intézmény küldetését tekintve jól látszik, hogy mint katolikus intézmény a keresztény értékeket és a hitet állítja a középpontba. A szociális képzésével egyértelműen olyan célja is van, mint pl. az egyház szolgálatába helyezni a szakmát, speciális szolgáltatást nyújtani az egyháznak. Szociális képzés terén egyébként teljesen világi képzést kapnak a hallgatók, egyedül egy szemeszterben egészül ki a tanulmány egyetlen felekezeti tantárggyal: „Az egyház szociális doktrínái” című tantárgy (Doutrina Social da Igreja). MA képzésben hirdetnek még alkalmazott szociális gerontológia szakot (Mestradoem Gerontologia Social Aplicada), mely csak világi tantárgyakat tartalmaz. Hagyományos posztgraduális képzésben pedig indítják teljesen világi tantárgyakkal a szociális szervezetek menedzsmentje a harmadik szektorban képzést (Gestão social das organizações e da qualidade no terceiro setor) (UCP 2015).

4. ÖSSZEGRÉS

Ha az egyházi és nem egyházi fenntartású felsőfokú intézményeket hasonlítjuk össze, megfigyelhető, hogy azokban az intézményekben, ahol felsőfokú szociális képzést hirdetnek, ott a legtöbb esetben nincs különbség a különböző fenntartású felsőfokú intézmények által hirdetett szociális képzések között a képzés szerkezete és tartalma tekintetében (tantárgyi háló, tantárgyak, modulok stb.). Különbség (egy-

két kivételtől eltekintve, pl. ahol nem szociális, hanem teológus diplomát adnak ki) csak többnyire a különböző fenntartású intézmények küldetésnyilatkozatában mutatkozik, ahol általában az egyházi fenntartású intézmények hangsúlyozzák a vallási értékeket, vallási lelkiületet, néhol az adott szociális képzés meghirdetésénél is kitérnek erre, illetve néhány helyen a jelentkezőktől elvárják a vallási neveltetésből következő hitéletet, hitgyakorlást.

Az egyházi fenntartású intézmények esetében a szociális képzés terén (ha a modulokat, a tantárgyakat és a tantárgyi hálót nézzük – alapozó és az erre ráépülő speciális tantárgyak) a legnagyobb különbség az, hogy két különböző irányból közelítik meg a felekezeti/egyházi szociális munkát. Az egyik a szociálismunka irányából, a másik a teológia oldaláról. Azok az intézmények, melyek a szociálismunka oldaláról közelítik meg a felekezeti/egyházi szociális munkát, a hallgatóknak egy általános szociális képzést nyújtanak, kiegészítve néhány olyan vallásos jellegű tantárggyal (kötelező vagy választható), illetve ehhez kapcsolódó olyan terepgyakorlatokkal, ahol egyházi intézmény fogadja a hallgatókat, s a tereptanár is egyházi személyként jelenik meg a rendszerben. Azok az egyházi felsőoktatási intézmények, melyek teológiai oldalról közelítik meg a szociálismunkát teológia oktatásban részesítik az egyént, és ezen képzésen belül jelennek meg a szociális munkával, a szociálpedagógiával kapcsolatos tantárgyak, modulok, szakirányok, specializációk.

Ami a jelenlegi európai elhelyezkedési lehetőségeket illeti, bármely szociális képzésből kikerülő szakember dolgozhat önkormányzati, non-profit vagy egyházi fenntartású szociális és gyermekvédelmi intézményben egyaránt, bár az egyházi fenntartású intézmények előszeretettel küldik a hallgatóikat egyházi intézményekbe terepgyakorlatra, illetve várják oda vissza őket a diploma után. Ezen egyházi intézmények végzés után egyébként ugyanúgy alkalmazzák, befogadják a világi képzésből jövő szociális szakembereket is.

Felhasznált szakirodalom

- Bakos Ferenc (1997): *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Akadémiai kiadó, Bp.
- Barones, Siegfried (Hrsg.): *Haus des Dialogs - Rückblick und Aufbruch*. Festschrift Pädagogische Akademie: 1968-2007. Religionspädagogische Akademie: 1972-2007. Religionspädagogisches Institut: 1966-2007. Kolleg für Sozialpädagogik: ab 1990. Pädagogische Akademie der Diözese Graz-Seckau, Leykam Verlag, Graz 2007.
- Bicksler, Paul (1951): Social Work and the Church. *Pastoral Psychology* September 1951, Volume 2, Issue 6, pp 41-47.

- Cameron, Claire (2011): Social Pedagogy: what questions can we ask about its value and effectiveness? Anglia Ruskin University, England, Children Australia, Vol. 36, Issue 4, December 2011 http://www.thempra.org.uk/childrenaustralia_CC.htm
- Ebear, Joanne – Csiernik, Rick – Béchar, Michael (2006) Is There A Place For Social Work Within the Catholic Church? Critical Social Work 2006 Vol. 7, No. 1. <http://www1.uwindsor.ca/criticalsocialwork/is-there-a-place-for-social-work-within-the-catholic-church>
- Goldmann Róbert (2000): Felsőfokú szociális képzések az Európai Unióban. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Képzési Központja
- Placido, Nicholas and Cecil, David (2012): Social Work and Church Collaboration: Assisting a Church's Development via Needs Assessment Strategies. NACSW Convention 2012 October, 2012 St. Louis, MO
- Székely Levente – Nagy Ádám (2010): A szakmává válás útján. Gyorsfénykép az ifjúságsegítő-képzésről. Új Ifjúsági Szemle, Tél 37-52. http://www.uisz.hu/archivum/uisz_29_szekely_nagy.pdf
- Tisza Attila (2013): Létezhet keresztény szociálismunka? <http://www.baptist.hu/hu/olvasnivalok/lelki-irasok/szocialis/letezhet-keresztény-szocialis-munka> 2013. dec. 9.

További források

- Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Egyházi szociálismunka – tantárgyleírás http://www.avkf.hu/sites/default/files/egyhazi_szocialis_munka.pdf
- Baptista Teológiai Akadémia, Teológia BA 2015. március 28. <http://www.bta.hu/kepzesek/teologia-ba/>, <http://www.bta.hu/kepzesek/teologia-ma/>
- Baptista Teológiai Akadémia, Teológia MA 2015. március 28. szombat
- Canterbury Christ Church University College, Social Work, Social Pedagogy, Social Care, Special Educational Needs and Inclusion Studies http://www.canterbury.ac.uk/study-here/courses/course-search-results.aspx?search_keywords=social+work
- Caritas der Diözese Innsbruck – Oktatási központ <http://www.caritas-tirol.at/mitarbeit-bildung/bildungszentrum/>,
- CCCU Canterbury Christ Church University College <http://www.canterbury.ac.uk/about-us/contact-us.aspx>, <http://www.canterbury.ac.uk/study-here/courses/undergraduate/social-pedagogy.aspx>, <http://www.canterbury.ac.uk/study-here/courses/undergraduate/social-work.aspx> 2015
- CDIa Caritas der Diözese Innsbruck – **Grundauftrag und Leitbild** <http://www.caritas-tirol.at/ueber-uns/leitbild/>, file:///C:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/Bildungsprogramm_einblicke_14.15.pdf 2015
- CDIb Caritas der Diözese Innsbruck -Oktatási központ <http://www.caritas-tirol.at/mitarbeit-bildung/bildungszentrum/>, <file:///C:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/Bildung->

sprogramm_einblicke_14.15.pdf 2015

Christelijke Hogeschool Ede CHESociaalPedagogischeHulpverleningvoltage <http://www.che.nl/nl-nl/studeren/sociaal-pedagogische-hulpverlening/voltage> 2015

Claude Haas (2013): De l'institut d'études éducatives et sociales à l'université du luxembourg affirmation et innovation

CPCV Ile de France – Saint Prix Association d'Éducation Populaire, Organisme Protestant de Formation, <http://cij.valdoise.fr/animation/les-organismes-de-formationen-bafa-bafd-dans-le-val-doise/>, <http://www.engagement-protestant.fr/nos-valeurs/la-charte-de-lengagement/>

Darmstadt EvFH <http://www.evh-darmstadt.de/home/> 2015.

Degree Programme in Social Services, Degree Programme in Social Services <http://www.diak.fi/en/forapplicants/degreeinsocialservices/ensocialservices/Pages/default.aspx> (<http://www.diak.fi/en/Pages/default.aspx>)

Diaconia University of Applied Sciences (*Diakonia-ammattikorkeakoulu*, Diak) <http://www.diak.fi/> 2015

Ebear, Joanne – Csiernik, Rick – Béchar, Michael (2006): Is There A Place For Social Work Within the Catholic Church? *Critical Social Work* 2006. Vol. 7, No. 1. <http://www1.uwindsor.ca/criticalsocialwork/is-there-a-place-for-social-work-within-the-catholic-church>

EFRL Evangelische Hochschule Reutlingen-Ludwigsburg <http://www.bachelorstudium.de/hochschulen/evangelische-fachhochschule-reutlingen-ludwigsburg.html>

Evangelische Hochschule Freiburg <http://www.eh-freiburg.de/> <http://www.eh-freiburg.de/studieren/studiengaenge/Bachelor/soziale-arbeit/9> 2015.

file:///C:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/Bildungsprogramm_einblicke_14.15.pdf 2015.

<file:///D:/DRIVE/Publik%C3%A1l%C3%A1s/Konferencia/AdatbazisELearning/Szamatatok/ChurchSocialWork/felsofoku-szocialis-kepzesek-az-europai-unioban.pdf>

Fontys Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg <http://www.tilburguniversity.edu/>

Haute Ecole catholique Charleroi-Europe (*Haute École Louvain en Hainaut 2009-tól*) <http://www.helha.be/etude/social/assistante-sociale/louvain-la-neuve/programme-des-cours/> 2015.

Haute école de travail social et de la santé - EESP, Lausanne, Svájc <http://www.eesp.ch> 2015.

Haute école de travail social, Sierre, Svájc <http://www.hevs.ch> 2015.

Haute Ecole Namuroise Catholique <http://www.henallux.be/assistante-sociale>, http://www.henallux.be/GH_AS 2015.

<http://www.nacsw.org/Publications/Proceedings2012/PlacidoNSWandChurch.pdf>

Katholieke Hogeschool Kempen <http://www.thomasmore.be/>, <http://www.leuvenuniversitycollege.be/About-Leuven-University-College/Mission-and-priorities> 2015.

Katholieke Hogeschool Zuid-West Vlaanderen <http://www.khbo.be/57> 2015.

Katholische Hochschule Freiburg <http://www.kh-freiburg.de/> <http://www.kh-freiburg.de/studium/studiengaenge/ba-soziale-arbeit/> 2015.

Katolische Hochschule Mainz http://www.kfh-mainz.de/http://www.kfh-mainz.de/wir_ueber_uns/leitbild.htmhttp://www.kfh-mainz.de/fachbereiche/FB_SA/pdf/Studienplan_BA.pdf

KGD Karel de Grote Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen <http://www.kdg.be/international/kdg-in-english/study/study-programmes-dutch/professional-bachelor-f-2015>.

Nicholas Placido and David Cecil (2012): Social Work and Church Collaboration: Assisting a Church's Development via Needs Assessment Strategies. NACSW Convention 2012 October, 2012 St. Louis, MO

Nyíregyházi Főiskola, APPI, Szociálpedagógia Intézeti Tanszék honlapja http://www.nyf.hu/appi/sites/www.nyf.hu.appi/files/szocped_anyagok/TEREPGYAKORLATOKHOZ%20V%C3%81LASZTHAT%C3%93%20INT%C3%89ZM%C3%89NYLISTA%20%281%29.pdf 2015. október 11.

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem 2105-ös felvételi tájékoztatója: zsidó felekezeti szociálismunkás szak <http://www.or-zse.hu/felvtaj2014.htm>

Siegfried Barones (Hrsg.): *Haus des Dialogs - Rückblick und Aufbruch*. Festschrift Pädagogische Akademie: 1968-2007, Religionspädagogische Akademie: 1972-2007, Religionspädagogisches Institut: 1966-2007, Kolleg für Sozialpädagogik: ab 1990. Pädagogische Akademie der Diözese Graz-Seckau, *Leykam Verlag*, Graz 2007.

SZ, Sveučilišta u Zagrebu <http://www.unizg.hr/> 2015.

Székely Levente – Nagy Ádám (2010): A szakmává válás útján. Gyorsfénykép az ifjúságsegítő-képzésről, Új Ifjúsági Szemle, Tél 37-52.
http://www.uisz.hu/archivum/uisz_29_szekely_nagy.pdf

Tisza Attila (2013): Létezhetszociálismunka?
<http://www.baptist.hu/hu/olvasnivalok/lelki-irasok/szocialis/letezhet-kereszteny-szocialis-munka> 2013. december 9.

UCP Universidade Católica Portuguesa <http://www.ucp.pt/site/custom/template/ucptpl-portalhome.asp?sspageid=1&lang=1><http://www.braga.ucp.pt/site/custom/template/ucptplfac.asp?SSPAGEID=1907&lang=1&artigoID=1309>

Università Cattolica del Sacro Cuore, <http://milano.unicatt.it/corsi-di-laurea/politiche-e-servizi-sociali-per-le-famiglie-i-minori-e-le-comunita-2015>, <http://www.unicatt.it/search-results?query=Servizio+ Sociale+> 2015.

Université catholique de Louvain <http://www.uclouvain.be/index.html> 2015.

VIAA Gereformeerde Hogeschool voor Beroepsopleiding – szociális képzés
<http://www.viaa.nl/Deutsch/Information.aspx?tab=Sozialp%C3%A4dagogik> 2015.

Yrkeshögskolan Sydväst EKENÄS <http://www.novia.fi/> 2015.
<http://translate.google.hu/translate?hl=hu&sl=sv&tl=hu&u=http%3A%2F%2Fwww.novia.fi%2F>

Nyilas Orsolya

**LEHETŐSÉG VAGY KÉNYSZER?
EGYKÖZFOGLALKOZTATÁSBAN NYÚJTOTT KÉPZÉS
EREDMÉNYEI UTÁNKÖVETÉSES VIZSGÁLAT
TÜKRÉBEN**

ABSZTRAKT

Egyre több szakember véleménye egyezik meg abban, hogy annak érdekében, hogy minél több hátrányos helyzetű munkavállaló megfelelhessen a munkaerőpiac által támasztott igényeknek, követelményeknek, a megfelelő képzettség, a megfelelő szak tudás elengedhetetlen feltétel. Ehhez nem elenyésző mértékben tartozik hozzá az az igény, amely a személyiség gazdagításában jelentkezik. Ennek fejlesztése sem elhanyagolható az egyének szempontjából ahhoz, hogy a társadalomba való beilleszkedésük zavartalanul megvalósulhasson.

A felnőttképzés tudománya számára mindig is számottevő kérdés volt és marad, hogyan is lehet a hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű, számtalan tanulmányi kudarccal rendelkező felnőtteket tanulásra ösztönözni. Milyen nem várt nehézségekkel kell a felnőttoktatóknak és a képzés szervezőinek szembenézniük akkor, amikor tanulási sikerekkel aligha rendelkezők számára hirdetnek tanfolyamokat?

Számos közmunkaprogram kötelező képzése az úgynevezett életszemlélet-formáló képzés. Egy 2010-ben végzett vizsgálat interjúalanyait kerestük meg három, illetve öt év elteltével, azokat, akik részt vettek ebben a Szabolcs - Szatmár - Bereg megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja által szervezett képzésben, hogy megtudjuk, mennyiben tudták kamatoztatni a 80 órás képzés alatt szerzett információkat. Az eredmények nem mondhatók éppen váratlannak. Bár a többség azóta is egyik közmunkaprogramból a másik közmunkaprogramba – ma már közfoglalkoztatásba – megy, azért biztató, hogy több esetben is tapasztalható pozitív irányú előrelépés.

Kulcsszavak: közmunkaprogram, felnőttoktatás, hátrányos helyzet.

1. BEVEZETÉS

A közfoglalkoztatás rendszere 2011-től jelentős átalakuláson ment át. A korábbi rendszert – melyben kutatásunk interjúalanyai is részt vettek – számos kritika érte. De a kritika nem kímélte a 2011-től hirdetett Nemzeti Közfoglalkoztatási Programot sem, majd a Magyar Munka Tervet, s végül a kistérségi, majd egyéb „startmunka-mintaprogramok” is rendszeres támadások célpontjai lettek. Így az új közfoglalkoztatási rendszer eszközeit, az igazgatási, valamint a finanszírozási rendszerét is alapjaiban változtatták meg. Érthető is, hogy egyre erősebb a politikai és társadalmi igény megismerni, és valamilyen szinten egzakt módon mérni a közfoglalkoztatási rendszer eredményét. Mérhetővé, kimutathatóvá kell tenni annak hatékonyságát, hogy mennyire hatásos egyes társadalmi problémák kezelésére, hogy világos legyen, a kitűzött célok elérésére fordított források és az elért eredmények közötti összefüggések valóban megfelelőek-e.

Kutatásunk célja egyrészt az volt, hogy a közmunkaprogramokhoz kapcsolódó képzések – jelen esetben egy „Életszemlélet-formáló képzés” - andragógiai vonatkozásait megismerjük és elemezzük. Másrészt az, hogy négy év elteltével, megnézzük, mit kezdett a tanfolyam által szerzett ismeretekkel, mennyire készítette fel a tanfolyam, az utánfoglalkoztatás megvalósult-e, illetve el tudott-e helyezkedni tartósan a munka világában az illető?

2. KÖZHASZNÚ MUNKA, KÖZCÉLÚ MUNKA, KÖZMUNKA, KÖZFOGLALKOZTATÁS...

Magyarországon az elmúlt évtizedekben sokféleképpen értelmezték a közfoglalkoztatás jelenségét, és sokféle névvel is illették. Hívták már ínségmunkának, szükségmunkának, közmunkának. De bárhogy is nevezték, szinte mindegyik közfoglalkoztatásra jellemző, hogy alacsony presztízsű, kevés szakmai tudást igénylő feladatokat kell ellátniuk az itt foglalkoztatottaknak, ebből értetődően elsősorban alacsony iskolai végzettségű embereket szólít meg (Kerülő – Nyilas, 2014).

A nyolcvanas évek végéig közfoglalkoztatási programok közül elsőként a közhasznú foglalkoztatás jelent meg Magyarországon a rendszerváltás okozta társadalmi problémák kezelésére. A közhasznú munkavégzés (A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló, 1991. évi IV. tv. 16/A.§-a és a 6/1996. (VII. 16.) MÜM rendelet 12. §) esetében a közhasznú foglalkoztatás célja a munkaerő-piaci feszültségek csökkentése, az átmeneti vagy tartós elhelyezkedési gondokkal küzdő munkanélküliek munkába helyezésének elősegítése oly módon, hogy a lakosságot vagy települést érintő feladat ellátása, vagy közhasznú tevékenység folytatása érdekében a munkaadó a foglalkoztatottak létszámát növelje. A vissza nem térítendő támogatás mértéke a foglalkoztatásból eredő közvetlen költségek 70–90 százalékáig terjedhetett. A támogatás alanyai lehetnek: a települési önkormányzatok, kisebbségi önkormányzatok, többcélú kistérségi társulások, közfeladatot ellátó in-

tézmények és szervezetek, (így különösen óvodák, iskolák, könyvtárak, múzeumok, kórházak, egészségügyi intézmények), civil szervezetek (alapítványok, egyesületek), non-profit gazdasági társaságok, ha a munkaügyi központ által kiközvetített munkanélküli foglalkoztatására nem üzletszerű gazdasági tevékenység keretében kerül sor (Koltai – Kulinyi 2013). A lakosságot, illetve a települést érintő közfeladatok ellátásáról van itt szó, amely lehet kötelező, vagy az önkormányzat által vállalt önként feladat is. Szinte kivétel nélkül alacsony presztízsű, szakképzettséget nem igénylő feladatokat jelentett, úgymint településtartási, közterület karbantartási, parkfenntartási, csatornatisztítási stb. munkák (Kerülő-Nyilas, 2014). A foglalkoztatás hosszabb időtartamú volt, 8-12 hónap, és magasabb a napi munkavégzési idő (6–8 óra).

A közcélú foglalkoztatás: (1993. évi III. törvény 37/A. § (6) és (7) 75/2009. (IV.8.) Korm. Rendelet) esetében a közcélú munkát a települési önkormányzat az aktív korú, nem foglalkoztatott személyek munkaerő-piaci helyzetének javítása érdekében szervezte, melynek keretében különösen a rendszeres szociális segélyt kérelmező igényjogosult személyek foglalkoztatását kellett biztosítani. (Koltai – Kulinyi 2013). A bekezdés szerint közcélú munka alatt az olyan munkáknak vagy közhasznú munkának nem minősülő állami vagy helyi önkormányzati feladat ellátását kell érteni, amelynek teljesítéséről jogszabály alapján a települési önkormányzat gondoskodik. Jellemzően 30–180 nap időtartamú volt, a napi munkavégzés alacsony (4–6 óra). A közcélú munkák végzésére már magasabb iskolai végzettségű, szakképzett munkavállalókat is alkalmaztak azzal a céllal, hogy minél több munkára képes aktív korú, munka-erőpiaci szempontból hátrányos helyzetű személy számára biztosítsa a munka világába való visszatérést (Hoffman, 2012.).

A közmunka (49/1999. (III. 26.) Korm. rendelet) esetében a regisztrált álláskeresők számára határozott idejű, átmeneti foglalkoztatást jelentettek a közmunkaprogramok, melyet a munkanélküliség csökkentésére alkalmas fejlesztési, felújítási, különösen infrastrukturális és környezetvédelmi, továbbá az elmaradott térségek felzárkóztatását célzó közfeladatok ellátására szerveztek (Tajti 2010). Célja változatlanul a munkanélküliség csökkentése volt, de a célok közé bekerült az elmaradott térségek felzárkóztatása és egyéb társadalmilag hasznos közfeladatok ellátása (Scharle 2011). A programok támogatása pályázatok útján történt. A munkanélkülieket a területileg illetékes munkaügyi központok közvetítették a programokba.

Mind a három formát felváltotta a közfoglalkoztatás új rendszere. A közfoglalkoztatás 2011-től került be a köztudatba, eredetileg a köz érdekét szolgáló állami-önkormányzati feladatok, fejlesztések (utak, vízművek, védművek stb.) közös költségei munkával való megváltásának kerete volt. Alapvető céljai a szegénység enyhítése, a munkaszocializáció, illetve munkateszt, valamint az elsődleges munkaerőpiacra történő reintegráció. A közfoglalkoztatás a munkaviszony egy speciális formája. Támogatott „tranzitfoglalkoztatás”, amelynek célja, hogy a közfoglalkoztatott sikeresen vissza-, illetve bekerüljön az elsődleges munkaerőpiacra. A közfog-

lalkoztatók támogatást vehetnek igénybe annak érdekében, hogy átmeneti munkalehetőséget biztosítsanak azok számára, akiknek az önálló álláskeresése hosszú ideig eredménytelen. Azt, hogy kik lehetnek közfoglalkoztatók, a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény határozza meg, és ez természetesen azokat a tevékenységeket is tartalmazza, amelyek közfoglalkoztatás keretében végezhetőek.

3. ÉLETSZEMLELET-FORMÁLÓ KÉPZÉS

2010 januárjában új közmunkaprogramot (köztéri munkák, utcaseprés, parkfenntartás, hóhányás stb.) indított az Észak-Alföldi régió munkaügyi központja. Feltétel volt, hogy a jelentkezők egy Életszemlélet-formáló képzésen vegyenek részt.

A képzés 80 órában zajlott. 100 főre tervezték, végül 86 fővel valósult meg, ebből 40 fő vett részt a kérdőíves, interjú felmérésünkben – 32 férfi és 8 nő. Egy fő kivételével mindenki hozzájárult ahhoz, hogy újra megkeressük egy utánkötéses vizsgálat reményében. Ennek a tervnek az eredménye a 7 fővel készült interjú, melyet jelen tanulmányunkban ismertetünk.

A szervezők olyan tananyag összeállítására törekedtek, amelyek azoknak az alapismereteknek, készségeknek és szociális kompetenciáknak az elsajátítását segíti, amelyek elengedhetetlenek a munkaerő-piaci beilleszkedéshez. Ennek érdekében a tananyagban helyet kaptak a következők: Elhelyezkedést segítő humán szolgáltatások; Képességfejlesztő, Önismereti és motivációs tréning; Munkáltatói kapcsolattartás a gyakorlatban; Kommunikációs ismeretek; Alapvető higiénés szokások; Mentálhigiénés ismeretek; Környezettudatos életmódréning; Etikai ismeretek.

Kutatásunk célja egyrészt az volt, hogy a közmunkaprogramokhoz kapcsolódó képzéseket andragógus szemmel vizsgáljuk, a felnőttképzés szempontjából lényeges vonatkozásait megismerjük és elemezzük. Másrészt az, hogy négy év elteltével megnézzük, mit kezdett a tanfolyam által szerzett ismeretekkel, mennyire készítette fel a tanfolyam, az utánfoglalkoztatás megvalósult-e, illetve el tudott-e helyezkedni tartósan a munka világában. Az interjúkban megkérdeztük a résztvevők véleményét a képzés tartalmára, a tananyagra vonatkozóan, kérdéseket tettünk fel az oktatókról, de a szervezéssel kapcsolatos tapasztalatokra is kíváncsiak voltunk. Azoknak, akik korábban soha nem vettek részt felnőttképzésben, a most szerzett tapasztalataik végzetesen meghatározzák a tanulással kapcsolatos attitűdjüket (Kerülő – Nyilas 2014).

4. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

A narratív interjú két témára épült: egyrészt az illető eddigi iskolai életútjára vonatkozóan – milyen iskolai végzettséggel rendelkezik (befejezett vagy nem befejezett), milyen iskolai sikerei és kudarcai voltak, milyen tantárgyakat szeretett? Érdeklődött a szülei, testvérei, gyermekei iskolai végzettsége iránt, valamint a jelenlegi képzés-

sel kapcsolatban – hogyan került a képzésre/tanfolyamra, folyamatosan részt tud-e venni az órai munkában, mi okoz nehézséget, milyen tanítási módszereket alkalmaznak, kap-e rendszeres visszajelzést a foglalkozásokon előre haladása sikerességéről, vagy ismeretei hiányosságáról stb.

Ami a befejezett iskolai végzettséget illeti, a legtöbb résztvevő csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezik, de van, akiknek még ez sincs meg – ők a 46–60 közötti korosztályba tartoznak. A résztvevők egy részének szakmunkásvégzettsége van (hegesztő, lakatos, betanított kőműves, könnyűgépkezelő, útburkoló), vagy szakközépiskolát végzett (szakács, vendéglátós, fodrász), és volt, akinek gimnáziumi érettségije van – ők kivétel nélkül esti tagozaton végeztek. A megkérdezettek között többnek van OKJ-s végzettsége is: jogi asszisztens, targoncavezető, szobafestő, parkgondozó, erdész, könnyűgépkezelő, géplakatos, útburkoló, masszőr, kőműves, fűrészgép-kezelő, hulladékgyűjtő, de mivel nem tudnak ezekkel a szakmákkal tartósan elhelyezkedni, így rendszeres visszatérői a közmunkaprogramoknak.

Több interjúalany esetében tapasztaltuk, hogy neheztelnek szüleikre, amiért nem fordítottak kellő figyelmet az iskolai teljesítményeikre: „...apámnak négy osztálya volt, anyámnak kettő. Nem foglakoztak se velem, se a testvéreimmal, a hat testvér közül ugyanis egy hivatásos gépkocsivezető, a többiek szezonális munkából élnek, utcát söpörnek, vagy napszámba mennek, ha van hova. Én tanultam szüleim rossz példájából: három általános iskolás gyermekemnek én már megkövetelem a tisztességes iskolába járást, ne ilyen sorsuk legyen, mint a szüleiknek” (István, 36). István 4 év elteltével egy útépítő cégnél dolgozik mint útburkoló „...igaz, hogy minimálbért kapok, de jobb érzés, mint amikor a segélyre vártam... Sajnos a feleségem továbbra sem tud elhelyezkedni, most főállású anya, de így sem tart ki a pénzünk hó végére... Valójában jó volt egy kicsit tanulni, bár akkor rossz érzés fogta el az embert, hogy felnőtt fejjel kell újra padba ülni, azért sok okos dolgot is hallottunk...”

Gézának két gyermeke van, mind a kettő autószerelőnek tanult, de nem dolgoznak a szakmájukban. „Én elvártam, hogy amit elkezdtek, azt be is fejezzék. Én magam szégyellem, hogy utcaseprő leszek, attól félek, hogy felismernek az ismerőseim. A kőművesmunkát nagyon szerettem, azt mondták, ha ezt végigcsinálom, nagyobb esélyem lesz más munkát találni” (Géza, 43). Géza azóta sem dolgozik kőművesként, rossz egészségi állapota nem teszi lehetővé. „... pedig nagyon bíztam benne, hogy ez a program segít, de szerintem a munkaügyi központban csak rám hagyták, hogy jöjjenek..., nem sok esély volt akkor sem tartós munkára, most sincs. Azóta rokkant nyugdíjas lettem, csak a rokkantsági segély maradt. Az asszony sem talál munkát...”

Flórának viszont segített az életszemlélet-formáló képzés, akinek a szülei, tek-nős cigányok voltak, az erdészettől kaptak fát – ami meg volt jelölve, abból azt csinálhattak, amit akartak. Jól éltünk belőle, de sokat is dolgoztunk, még éjszaka is, vittük a vásárba. A vándorlás miatt lemaradtam az iskolában, nem tanultam meg írni, olvasni sem, csak már felnőttként az uram tanított. Szeretnék estire menni és

befejezni a nyolc osztályt.” (Flóra, 53) „...el is mentem estire, ahogy ígértem, de nagyon nehéz volt! Főleg a számtan. Nekem nem lehet gyermekem, ezért most nagyon jó, hogy egy iskolában dolgozhatok a konyhán mint konyhai kiegészítő. Ez se fizet sokat, de nekem elég. Egy kis étel mindig marad, amit hazavihetek, ez kettőnknek elég. Csak egészség legyen, a többi meg majd lesz valahogy, mert a gyógyszerek nagyon drágák... A beszélgetős tananyagra (=kommunikáció) még jól emlékszem, pedig akkor feleslegesnek tartottam. Én nehezen nyílok meg, és most a konyhán gyakran eszembe jut, amiket akkor feladatként csináltunk, hogy az tényleg az életre tanított...”

Zsófia állami gondozott volt „23 évesen tanultam meg írni, olvasni, de amikor nevelőszülőkhöz kerültem, nem tanítottak, »hibásnak« vélték, nem járattak iskolába. Hatan voltunk testvérek, de nem tudok róluk semmit, kerestem őket, de nem találtam meg senkit. Fontos az iskola, az én gyerekeim szeretnek iskolába járni, csak sajnós ők is nevelőszülőknél vannak. Jó lett volna, ha tanulhattam volna, biztos jobban alakult volna az életem. Szeretem a tanárokat hallgatni, csak a tanárra szeretek figyelni, nem jó, ha mindenki közbeszólhat.” (Zsófia, 43). Most 48 éves, a közfoglalkoztatás részese, még soha nem volt bejelentett munkahelye. „...nekem gyerekként kiegészítő iskolába kellett volna járnom, lehet, hogy nem tanultam volna valami fényesen, de legalább 8 osztályom lett volna. Most csak a segélyből élek, meg takarítok egy háznál havonta kétszer. Már azon is gondolkodtam, hogy egy faluban jobb lenne élni, mert ott legalább kerti munkák mindig akadnának... Már nem nagyon emlékszem, miket tanultunk a tanfolyamon, de arra emlékszem, hogy jó volt a tanárnőt hallgatni, az volt csak rossz, hogy sokan egyszerre beszéltek a tanárral, meg bekiabáltak dolgokat.”

A tanulásban akadályozott személyek fejlesztésénél fontos, hogy tanulási motívumaik alakítására közvetlen módon figyelmet fordítsunk, célirányos tanulásuk alapjává tegyük. A motívumok fejlesztése céljából érdemes arra törekedni, hogy a tanulás érdekes és kellemes tevékenység legyen, amelyben jól érzi magát. Ennek a kellemes érzésnek, örömnak az átélése tanulásra ösztönzi, motívumait erősíti, különösen akkor, ha a tanulás a funkcióöröm kedvéért történik, a spontán figyelem erőteljes aktivizálásával (Kerülő 2013). A diák – akár gyerek, akár felnőtt – nem csak azért tanulhat, hogy a tudásvágyát kielégítse, hanem hogy másokból – különösképpen a tanárából, környezetéből – elismerést váltson ki.

„Nincs felesleges tanulás. Egy buta romának minden kell, és ők vannak többen. Én orvos akartam lenni gyerekkoromban, de a tánc sok időt vett el. Nem tanultam eleget. Modern táncban országos versenyt nyertem, de Pestről vissza kellett jönnöm, pedig szerettem ott élni. Most nem tudom, mit kéne csinálnom, ezért vagyok itt. Lehet, hogy az utcaseprés helyett jobb lenne megint tanulni, hogy egyszer táncot oktathassak.” (Ramóna, 21) Ramóna akkor 21 éves volt, most négy év elteltével még mindig nem oktat táncot: „Elmentem mindenféle helyi tehetségkutató versenyre, meg felléptem néhány falunapon, hátha engem is felfedez valaki, de nem így lett. Jó,

jó, mondták, de senki sem karolt fel. Már le is tettem róla. Egy-két alkalmi munkám volt eddig – árultam a piacon - meg a közmunka.”

„Zeneiskolába jártam, 15-en voltunk testvérek, édesapám zeneművészetiben tanult, elismert hegedűművész volt, Hollandiában, Kanadában is ismerték. Az unokák közül többen is készülnek zenei főiskolába. Nekem öt gyerekem van, angol tagozatra járnak, és a Hit Gyülekezet tagjai is vagyunk, ott is azt mondják, hogy fontos a szigor. Ezen a képzésen az önismerettel kapcsolatos téma érdekelt, fontos a rendszer az életünkben, és ezt a romáknak is meg kell tanulni. És a filmvetítés is nagyon jó volt, érzelmileg nagyon megérintett a kislány története. Én már több ilyen képzésen is voltam, ezért amit már tanultam, ahelyett más jobb lett volna, de örülök, hogy a többieknek hasznos volt.” (Béla ,46). Béla továbbra is a közfoglalkoztatás részese „...nem változott semmi. Hiába telt el öt év. Azóta is a parkok gondozását kell csinálnom, egyszer pedig egy iskola felújításában dolgoztam. Ez egyfajta kényszer, mivel más munkalehetőség nincs. Gyalázat, hogy milyen alacsony béreket adnak nekünk, pedig ugyanazt a munkát végezzük, mintha rendes alkalmazottak lennénk. Kiszolgáltattak vagyunk. Nem egy embert tudok, aki emiatt züllött el, nemhogy megélt volna belőle, még a rezsire valót sem kereste meg.”

Megfigyelhető, hogy a válaszadók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy a közfoglalkoztatottak a részvételt lehetőségként vagy kényszerként élik meg. A megkérdezettek egyharmada kényszernek véli, szintén egyharmada lehetőségnek. A beszélgetések során azt tapasztaltuk, hogy a gazdasági helyzet romlásával, a munkalehetőségek csökkenésével az alacsonyan képzett emberek igény szintje erősen lecsökkent. A minimálbérnél alacsonyabb, de a segélynél magasabb jövedelmet – még ha ez jelentéktelen különbség is – egyre többen veszik örömmel, hiszen úgy érzik, ez viszonylag hosszabb időre nyújthat biztonságot számukra. Interjúalanyaink többsége még mindig átmeneti megoldásnak véli a közfoglalkoztatást, nem pedig a tartós munkanélküliség kezelésére alkalmas eszköznék.

ÖSSZEGRÖZÉS

Mind a közmunka, mind a közfoglalkoztatási programok egyszerre több – szociális és foglalkoztatási – célt is szolgálnak. Szociális céljuk volt, hogy a segélyeknél nagyobb jövedelmet biztosítsanak a tartós munkanélkülieknek, foglalkoztatási céljuk pedig az volt, hogy fejlesszék, vagy legalább megőrizzék a munkavégző képességet, támogassák és ösztönözzék a visszatérést a valós munkaerőpiacra, és nem melleleg kiszűrik a segéllyel visszaélőket. Bizonyos szempontból jónak ítéltető a közfoglalkoztatás rendszere, főleg ha arra gondolunk, hogy valószínűleg más eszközökkel nem lehetne ezeket a célokat elérni, a közfoglalkoztatást ilyen tömegesen megoldani. Másrészt viszont nem megfelelő eredményekkel működik, hiszen mindegyik cél eléréséhez létezhet alkalmasabb, hatékonyabb eszköz is. Az interjúk is ezt a feltételezést támasztják alá. A hét interjúalanyunkból öt továbbra is a közfoglalkoztatás

adta lehetőségekkel él. Csupán két esetben tudtak tartósan elhelyezkedni, és csak egy fő esetében tapasztaltuk, hogy esti tagozaton fejezte be a tanulmányait, és ennek köszönhetően talált munkahelyet.

Felhasznált szakirodalom

- A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló, 1991. évi IV. tv. 16/A.§-a és a 6/1996. (VII. 16.) MÜM rendelet 12. §
1993. évi III. törvény 37/A. § (6) és (7) 75/2009. (IV.8.) Korm. rendelet 49/1999. (III. 26.) Korm. rendelet
2011. évi CVI. törvény
- Hoffmann István (2012): A közfoglalkoztatás múltja és jelene Magyarországon. Belügyminisztérium.
- Kerülő Judit (2013): A felnőttkori tanulás kudarcainak lehetséges okai. In. Szakképzési Szemle. Nemzeti Munkaügyi Hivatal, Budapest, 3. sz.
- Kerülő Judit – Nyilas Orsolya (2014): A közfoglalkoztatásban részt vevők képzésének tapasztalatairól. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen. 2014.
- Koltai Luca – Kulinyi Márton (2013): A közfoglalkoztatást szervezők értékei. Esély Labor Egyesület.
- Kulinyi Márton (2013): A közfoglalkoztatás változó céljai. „Kígyónak lábsó” avagy utazás a közfoglalkoztatás céljai körül. Munkaügyi Szemle 1. sz. 17-26.
- Tajti József (2010): Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök működése 2009-ben. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal.
- Scharle Ágota (2011): A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre. Budapest Intézet.

AZ ISMERETLEN BOKORTANYÁK?

ABSZTRAKT

A bokortanyák kialakulása, településmorfológiai képük kitüntetett helyet foglal el a magyarországi településrendszerben. Nyíregyháza város különleges településszerkezetét – külterületének egyedi sajátosságát – a bokortanyák adják. Nyíregyháza törődik a tanyákkal, stratégiai dokumentumaiban leírja és végre is hajtja fejlesztéseit, legutóbb a szennyvízelvezetést oldották meg a tanyák nagy részén. Az elkövetkező uniós „tervezési” időszakban a megyei prioritások között is szerepelnek a bokortanyák. Napjainkban a szuburbanizációs folyamatok része ez a térség is. Az önkormányzati munkáknak, rendezvényeknek, kiadványoknak köszönhetően városunk lakosságának figyelme is ráirányul. Tapasztalataim alapján azonban mondhatom, hogy a Nyíregyházától nyugatra elterülő bokortanyák nevét sokan ismerik, történetüikön és a tirpák gasztronómián túl mélyebben csak a tanyai kötődéssel rendelkezők tudnak többet napjaink valós helyzetéről, még mindig ismeretlenek a város számára is.

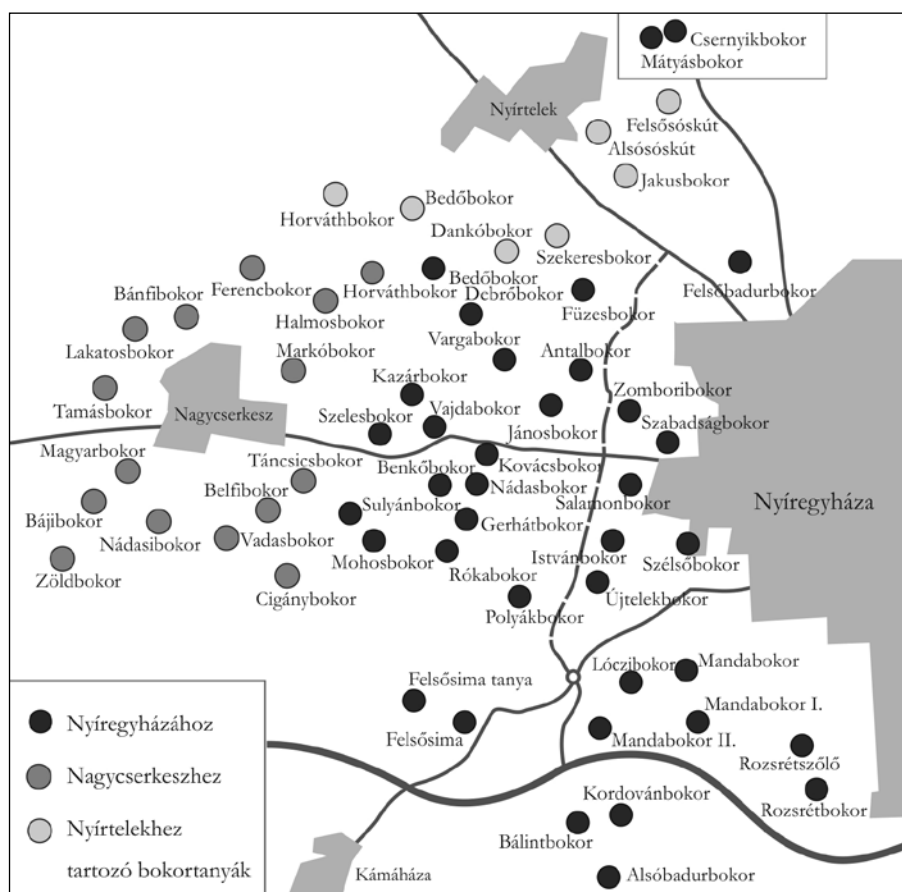
1. BEVEZETÉS

A bokortanyák ismertségének, történetük újraolvasásának nagy lendületet adtak a betelepítés 250. évfordulójára, 2003-ban rendezett események, tudományos és ismeretterjesztő kiadványok. Emellett a 2015-ben már harmadik alkalommal megrendezésre kerülő Tirpák Fesztivál is a gasztronómiai hagyományok mellett a tirpákokra, a bokortanyákra irányítja a figyelmet. Megyénk fontos értékei közé is felkerültek a bokortanyák, 13 további kincsünkkel együtt képezik a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktárat. Egyedi településmorfológiai képpel rendelkeznek, sajátos gazdálkodási szerkezettel működtek a XVIII. század közepétől, túléltek több jelentős gazdasági és településpolitikai változást. A bokortanya fogalma alatt nem közigazgatási egységet kell érteni, nem önálló településekről van szó, történetük folyamán nem is voltak azok, külterületi elnevezés napjainkban is (*1. ábra*).

A bokortanyák kialakulásáról, néprajzáról, népességének nyelvjárásáról, a határhasználatról számos tanulmány, dolgozat jelent meg. A legrészletesebb Márkus Mihály (1943): *A bokortanyák népe című monográfiája*. 2009-ben a városnap alkalmából reprint kiadásban megjelentette Nyíregyháza önkormányzata, így járul-

va hozzá a tirpákság identitástudatának megerősítéséhez. A *tirpák* kifejezést a tót ajkú, evangélikus vallású betelepülőkre és leszármazottaikra használták, napjainkban is a hagyományok, illetve a tanyabokrokra és a városban élő lakosság egy részének összefoglaló elnevezése. A rendszerváltás óta eltelt időszakban változatosan alakult a sorsuk, differenciálódtak, mozaikossá váltak a tanyák.

Nyíregyháza 1753. évi újratelepítésének történetét és az elmúlt századokat történészek, levéltárosok, geográfusok, nyelvészek, néprajzkutatók, egyéb tudományos területek kutatói részletesen feltárták (egyebek között: Balogh 1970., Frisnyák 1985., Margócsy 1984–2002, Németh 1973, Németh 1978–1984., Simkó 1910.). A legalaposabb társadalomföldrajzi kutatás Beluszky Pál nevéhez fűződik: A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata (1968) című kutatása. Az újratelepítés jubileumán további részletező és összefoglaló munkák is készültek (Bodnár Zs. 2003., Frisnyák S. 2003., Kujbusné Mecsei É. 2003a, b). Az elmúlt évtizedben jelentős változások történtek, erről már publikáltam (Pristyák E. 2000., 2003., 2011., 2014).

1. ábra: A bokortanyák elhelyezkedése, a fő útvonalakkal (Saját szerkesztés)

2. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

2. 1. A BOKORTANYÁK TERÜLETÉN FELTÁRT RÉGÉSZETI LELŐHELYEK

A XVIII. század közepével kezdődnek a tanyák történetét ismertető tanulmányok, az emberi letelepedés nyomai természetesen már előtte is fellelhetőek. A terület kedvező földrajzi adottságokkal rendelkezett, így a megtelepedés nyomait a régészek az újkőkortól (mintegy 6000 évvel ezelőtt) kezdve folyamatosan ki tudják mutatni.

Kisebb-nagyobb lelőhelyek sűrű láncolatát ismerjük e területen. Ezek zöméről egy-egy szórványos lelet, elsősorban edénycserepek kerültek múzeumba. Az elmúlt években az autópálya, az elkerülő utak, az ipartelep és a Lego gyár építése tette szükségessé az ásatásokat, csak a legjelentősebbeket emelem ki.

Mandabokor területén 1994-ben folytak ásatások Istvánovits Eszter régész vezetésével. A szkíta kori településrészlet akkoriban szenzációszámba ment: hasonló méretű falut ebből az időszakból addig nem találtak a régészek. Nem kevésbé volt izgalmas a VIII–IX. századi temetőrészlet (Istvánovits 1997.), mely a honfoglalás kori őslakosság etnikai meghatározásához nyújtott kiindulópontot a Felső-Tisza-vídéken. Jelezte, hogy nem bevándorló szlávokkal, hanem a korábbi avar kori lakossággal kell számolnunk Árpád népének érkezésekor. A temetőhöz tartozó település továbbélése arra utal, hogy honfoglaló őseink alávették, de ki nem irtották a nekik hódoló lakosságot. Az embertani vizsgálat eredményeként 22 férfit, 14 nőt, 2 fiatal korút és 4 gyermeket azonosítottak.

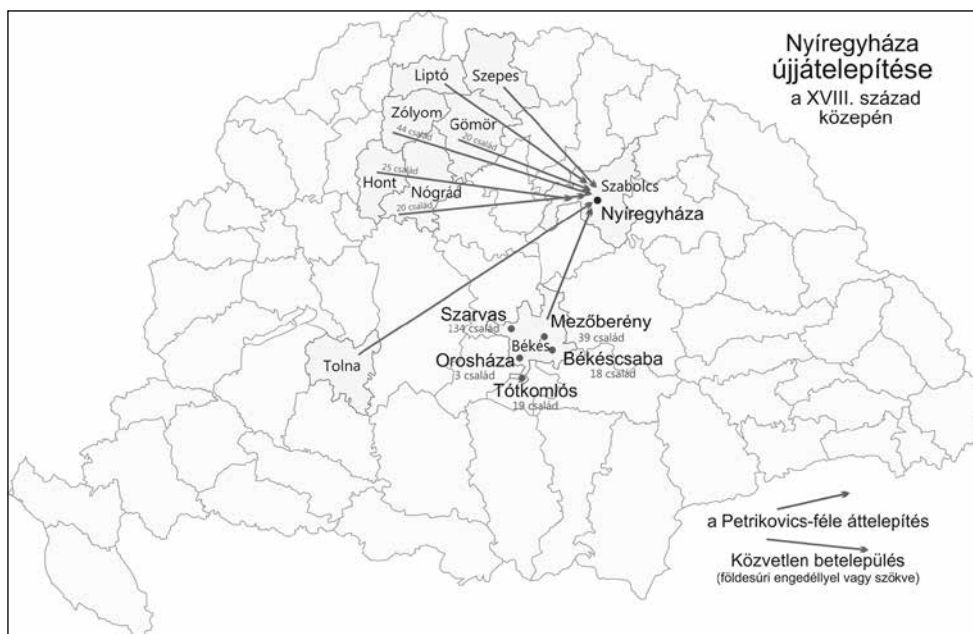
Rozsrétszőlőn, Nevelős-homokbányától D-re, késő bronzkori, császárkori és szórványos Árpád-kori telepet, V. századi temetőt sikerült azonosítani.

Felsősimán, a Gyebrás-tanyától ÉK-re császárkori, valamint honfoglalás és Árpád-kori temető maradványait találták. Ez a terület az M3-as autópálya egyik legjelentősebb lelőhelye. A császárkori temető kiemelkedő gazdagságú, amit jól jelez, hogy a korabeli fosztogatások ellenére 4 aranytárgy is felszínre került. A honfoglalás- és Árpád-kori temető közlése példaszerű gyorsasággal megtörtént (Jakab 2009). A temetőről ma még nem tudjuk, milyen lehetett a viszonya a Balogsemjének osztozkodása alkalmával 1325-ben említett Sima(egyháza) templomával, mely a lelőhelytől kb. 2 km-re feküdt.

2. 2. A MEGTELEPEDÉS RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A XVIII. század közepére a hosszú török hódoltság és a háborúk következtében elnéptelenedett országunk ezen térsége is. Az Alföld egyéb területeihez hasonlóan Nyíregyháza földesurai is újratelepítették a határt. Gróf Károlyi Ferenc – a település nyugati felének a birtokosa – nem szándékozott majorságot létrehozni, a kijelölt területen a betelepülők használatba vehették a teljes művelhető határt, robotot sem kellett fizetniük. „...hisz lakossága kevés volt, határa annál nagyobb, 600 lelkes, de

29.000 holdas falu. Ecsedi uradalomához tartozó Békés vármegyebeli uradalomból tót ajkú evangélikus vallású, kiváltságokkal rendelkező lakosokat telepített Nyíregyházára” – olvashatjuk Márkus Mihály ismertté vált sorait. A földesúri kedvezményeket háromévente kapták meg meghatározott összegért, így rákényszerültek annak előteremtésére, azaz a jövedelmező gazdálkodásra. A kedvező feltételek, az induláshoz adott kölcsönök hatására 1753 őszén Szarvasról, Békéscsabáról, Mezőberényről és Orosházáról mintegy 300 család költözött át. A betelepülőkhöz később a Felvidékről is csatlakoztak (2. ábra).

2. ábra: Nyíregyháza újjátelepítése, a betelepülők vármegyék szerinti megoszlása
Saját szerkesztés, eredetileg a Jósa András Múzeum számára 2002-ben

Mintegy száz éven keresztül tartozéktelepülésként, kettős szálláselv szerint működtek a tanyák, időszakosan használt településrészletek voltak a városnak. Fenntartásuk, fennmaradásuk elsősorban gazdasági okokra vezethetők vissza, a földművelés és állattenyésztés érdekeit szolgálta. Nem mérnökök jelölték ki a tanyák helyét, mint az Alföld más helyein, hanem a természetes felszíni adottságokat kihasználva lehetőleg itatóhelyek körül, spontán megtelepedés útján jöttek létre az ideiglenes szállások, ezek lettek a későbbi a településmagok. A városhatár nagy kiterjedése igényelte a tanyákat, a betelepült, földhöz nem kötött jobbágyság földközösségben művelte a határt. A bokortanyák ősi formája a *szállásföld*. E föld a faluban lakó gazdák tulajdona volt. Az uradalom földjét elsősorban az állattartó, majd később a földművelő nép között osztották szét, s erre a földre a gazda ideiglenes hajlékot, szállást, istállót épített. Eleinte birtokközösségben éltek, a rokonok, nagycsaládok együtt kapták ki

földjüket. Minden szálláscsoportnak az ott legjobban elterjedt vagy legősibb településű család adta meg a nevét. A tanya a XIX. század közepe előtt a birtokos számára csak ideiglenes szállás volt, ahol a nyári munkák idején tartózkodtak, és tél idején az állattartással foglalkozó családtagok és cselédek éltek. A gazda állandó lakhelye a városban volt, azaz a föld birtokosa a városi házban lakott.

A szállások a XIX. századra – a sajátos letelepedésformát megtartva – hasonlítanak az alföldön elterjedt teletető szállásokra. Fokozatosan, lassan váltak földművelő tanyává, ugyanúgy mint a környékbeli hajdúsági, kunsági telephelyek is. A szlovák telepesek átvették az alföldi határhasználati gyakorlatot, a gazdálkodási módot, a pusztai állattartást és a földművelés módját, háromnyomásos, ugaroltató gazdálkodást. A legeltetés földesuraktól bérelt közeli vagy távolabbi pusztákon történt. A bokortanyás letelepedés formája összeegyeztette a tanyaelv és a földközösségi művelési forma, illetve a nyomásos gazdálkodás követelményeit, egyesítette ezeket.

Ha a kint élők nem akarták elveszíteni földjeiket, rétjeiket és járandóságukat, akkor évről évre elő kellett teremteni a bérletek összegét. A közösséget összekovácsoló, felelősségre szokató, önállósodást segítő, a takarékos megfontolt gazdálkodáshoz, piacra termeléshez ösztönzést adó contactusok értelmében ugyanis önállóságot élvezett a közösség előljárósága a gazdálkodásszervezésében, az árendált jövedelmek kezelésében, valamint az állami, megyei és földesúri aranyadó beszédésében. A magánjogi szerződések (végrendelet, adásvétel stb.) megerősítéséhez, az új lakosok felvételéhez azonban szükség volt a földesúri jóváírásra is (Kujbusné 2003).

Az ide érkező telepeseknek evangélikus vallásúak voltak. A városban akkoriban nem jelentős az evangélikusok aránya, nem volt ilyen felekezeti templom. Nagy összefogással, komoly anyagi áldozatokkal és sok munkával, önerőből építették fel az evangélikus nagytemplomot, 1786-ban szentelték fel, ma műemlék. Az épület nemcsak mint vallási létesítmény volt fontos, hanem ez fejezte ki a betelepített népesség egységét is. A szorgalmas telepesek virágzó mezőgazdaságot teremtettek, ezzel járultak hozzá az anyaváros fejlődéséhez, Nyíregyháza mezővárosi szerepkörének erősödéséhez. Mindez jól megalapozta és kiegészítette a város kézműiparát, és a vásárok megteremtésével erősödött meg annyira Nyíregyháza, hogy 1786-ban városi rangra emelkedett.

2. 3. A BOKORTANYÁK MEGERŐSÖDÉSE ÉS HANYATLÁSA

Az 1800-as évek első évtizedeiben a város lakossága jelentős anyagi áldozatok árán megváltotta magát a földesúri szolgáltatásoktól, a tanyák földje így a szabad parasztpolgárok magántulajdona lett. A bokortanyák mai képének kialakulásában meghatározó történelmi esemény volt a jobbágyfelszabadítás: 1803-tól indult meg a kiköltözése a szállásföldekre, melyek általában az ott élő-gazdálkodó legnagyobb családról kapták nevüket. A XIX. század első negyedében végleges kiköltöző népesség teremtette meg a bokortanyák mai nevét és képét. Gazdálkodásukkal hozzá-

járultak, hogy 1824-ben létrejöhessen a Károlyi-féle örökváltság, majd 1837-ben V. Ferdinánd aláírta a jogot, hogy a város magát Szabad és Privilegizált Nyír-Egyháza Közönségének nevezhesse.

A parasztgazdák innovatív tevékenysége indította el azt a hosszan tartó folyamatot, amely révén Nyíregyházán és a hordalékkúpsíkság más területein is az extenzív állattenyésztést felváltotta a belterjesebb földművelés. A szerkezetváltás, az intenzívebb szántó- és kertgazdálkodás az ideiglenes szállásokat az 1850-es évekre állandó lakhelyülé és egyben üzemi központtá formálta át. A társadalmi-gazdasági fejlődés 1753-tól az 1850-es évekig terjedő periódusában a többséget alkotó szlovák népesség gazdaság- és kultúraélnéki szerepe alapozta meg a város növekedését és további előrehaladását (Frisnyák 2003). Nyíregyháza szlovák népessége a letelepülést követő évtizedekben először integrálódott, majd a XIX. század közepétől asszimilálódott. A %-os arányuk – a dinamikusan fejlődő városban – fokozatosan csökkent, 1850-ben az első népszámlálás idején még 66%, 1880-ban 40%, majd 1890-ben 15% volt (Balogh 1976).

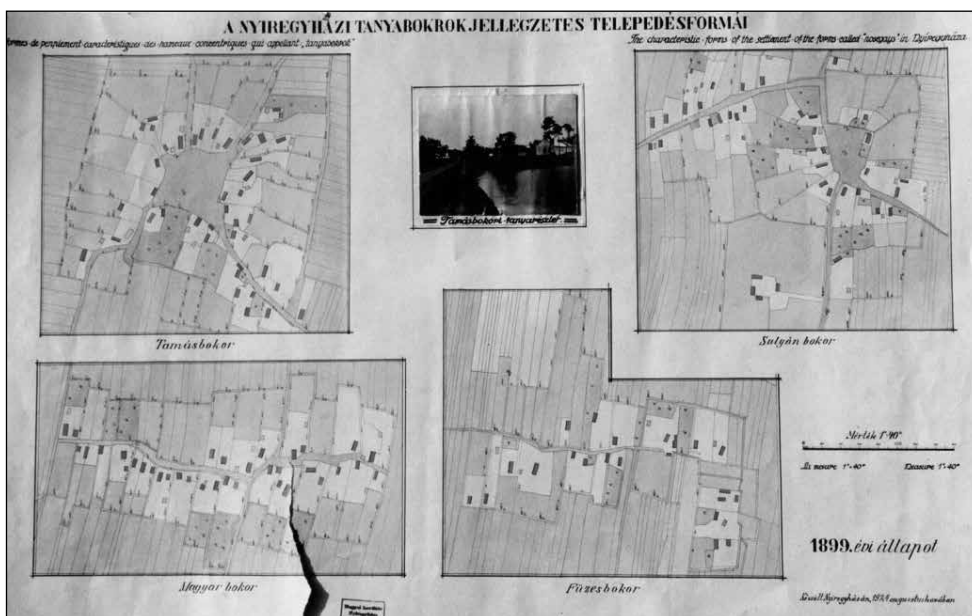
A szállásokból, az ideiglenes tanyacsoportokból alakultak ki a bokortanyák. A „bokor” elnevezés a XIX. század közepétől terjedt el. Először Sexty József, a város főmérnöke használja a bokorszállás nevet 1823-ban. A határ regulációjával bízták meg, azaz rendezze a szabálytalan alakban, mérnökileg kimért dűlők nélkül, rendezetlenül elterülő szállásföldek területét. Nem valósult meg a javaslat, mert felborította volna a már kialakult, 60 éve fennálló és jól működő rendet, felháborodást keltett (Balogh 1970). Az 1827-ben tartott összeírásban 57 tanyacsoport szerepelt.

A tírják telepések leszármazottai a külterületi szállásföldeket egyedi településmorfológiai megoldással, általában központi tér köré szervezett, csoportos kis település-egységekké alakították, azaz létrehozták a *bokortanyákat* (3. ábra). A tanyák magja a szállásföldek központi területe volt. Ez a forma leginkább az aprófalvakra emlékeztet, de a város közelsége és a tanyai gazdálkodás következtében sohasem volt igény az önállósodásukra.

Az első betelepítéstől számított egy évszázad elteltével erősödtek meg annyira a bokortanyák, hogy tanyai iskolák megnyitását kéri a lakosság, ami meg is történik az 1860-as évektől. Kezdetben szlovák nyelvű oktatás folyt, majd 1867-68-ban elrendelik a tanyákon is a magyar nyelv oktatását. Addig a gyerekek a városban tanulnak. Eleinte ez nem okozott gondot, mert minden gazdának volt városban élő rokona, többnyire elvállalták a gyerek gondozását az iskolai időtartamára, de 1860-65-re már sok gazda élt a tanyákon, akinek nem volt háza, rokona a városban, így a gyermekek nem tudtak ott iskolába járni.

A bokortanyák végleges meggyökeresedése, az építkezések számának növekedése, a településforma rögzülése a következő két nemzedék alatt valósult meg. Az 1910-ben végrehajtott népszámlálás idején 50 tanyabokorban 8519 lélek élt. A lakosság nagy része végleg feladta a városi házát, teljes egészében kiköltözött a tanyákra gazdálkodni. Előzőleg még földbe mélyített házakban laktak, de a századforduló körül már többnyire vert falú házakban éltek, kalákában építkeztek.

3. ábra A nyíregyházi tanyabokrok jellegzetes telepedésformái, 1899.
 Forrás: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Térképgyűjtemény,
 Belánszky Demkó Péter fotója

A kétnyelvűség jelenléte (szlovákul = tótul és magyarul beszélés) váltakozó volt a tír pákság körében és történelmében. „Történelme során egyszer-kétszer öszszefonódik a vallásbeli tanítás és az anyai nyelv, de a II. világháborút követő ötvenes évek végén e jelenségek végleg szétváltak, mert már nem tudták kölcsönösen biztosítani egymás létét” – írta Németh Zoltán 1978-ban.

A II. világháborút követő, államilag irányított kényszerű lakosságcsere is hozzájárult a bokortanyák népességének változásához. Az ország 18 területéről, többek között a szarvasi, a békéscsabai, az orosházi és a nyíregyházi körzetből is telepítettek át eredetileg szlovák telepeseket. Az 1941. évi népszámlálás szerint már csak 128, magát szlovák anyanyelvűnek valló élt Nyíregyházán és a hozzá tartozó tanyabokrokban. A népszámlálás ugyanakkor nem mérte kétnyelvűséget, amellyel közelebb kerülhetnének a szlovákok valódi számához (Bánszki 2012). 61 tanyabokorból 871 gazdasági egységet csoportosítottak át a szlovákiai lévai járás 9 községébe. A Nyíregyházáról és környékéről kitelepült szlovákok a kitelepített dél-szlovákiai magyarok helyére, Léva és Zselíz környékére kerültek.

A lakosságcsere követő legnagyobb változások szintén felülről irányítottan jelentkeztek. Az 1950-es évektől a falu- és tanyasorvasztó településpolitikára hatására összevonni igyekeztek a tanyákat. A közigazgatási átrendezés következtében 3 nagyobb község alakult ki: Nagycserkesz, Nyírtelek, Kálmánháza. 1952-ben hozták létre Nagycserkeszt, a Nyíregyháza határában fekvő 18 tanyabokor egyesítésével, a

Károlyi család Cserkesz nevű pusztája helyén, két központi bokortanya (Siposbokor és Bundásbokor) összevonásából. Területének jelentős része, 95%-a külterület, melyet jelenleg 16 bokortanya alkot. Hét bokortanyát a szintén 1952-ben önállóvá váló Nyírtelekhez csatoltak, mely egykori uradalmi major Királytelek néven.

Az 1970-es, 80-as években elsősorban az infrastruktúra fejlesztésének hiánya következtében elköltözések jellemezték a tanyákat. Az időszak építkezésére jellemző kockaházakat megtaláljuk a tanyákon is, többnyire egy portán a régi házzal. A város fejlődése, a városi infrastruktúra bővülése nagy vonzerőt jelentett. A leggyakoribb megoldás újra a kettős gazdálkodás volt: már a városban laktak, dolgoztak, de még megtartották a tanyasi házat és földet, ahol kiegészítő gazdálkodást folytattak, mely jól jövedelmezett a munkahely mellett. A tanyák népessége így lassan elöregedett, az épületek karbantartásával sem mindenki törődött.

A következő jelentősebb változás a bokortanyák fejlődésében a belterületté nyilvánítás kérdése volt. Az 1980-as években a négy legnagyobb, főutak menti bokortanyát kiemelték. Mandabokor, Vajdabokor, Felsősimá és Rozsrétszőlő ekkor lett belterület. A beépíthetőségi lehetőségek így megváltoztak, ezek kertvárosias külsőt vettek fel. Ezáltal is koncentrálták a népességet, a hatékonyabb infrastrukturális fejlesztések, szociális ellátás, iskolák összevonása miatt. (Felsősimá és Rozsrétszőlő eredetileg nem bokortanya, hanem a város zárt jellegű szőlőihez tartoztak, illetve bérelt pusztája voltak a városnak.) Ezen a négy tanyán az építkezések száma növekedett, a beépítettségi arányok következtében falusias jellegűek lettek. Ha például ma Mandabokorban autózunk, olyan, mintha egy kis faluban, vagy a város kertvárosi övezetében járnánk. A belterületi „falumagoktól” távolabb eső tanyák megmaradtak külterületnek Mandabokor I., II. és Rozsrétbokor I., II. néven.

3. A BOKORTANYÁK HELYZETE NAPJAINKBAN, RÖVIDEN

A tirpák hagyományok újraéledéséhez nagyban hozzájárultak a betelepítés 250. évfordulója alkalmából lezajlott rendezvények, kutatások. Azonban a tanyák társadalmi-gazdasági revitalizációjának alapja más. A rendszerváltás óta eltelt évtizedek gazdasági változásai, az infrastrukturális fejlesztések lehetővé teszik az újraéledést. A 2000-es évek elején még zömében elszorvadó bokrokkal találkoztunk, mára ez megváltozott. A tanyás térségek fejlődése előtt többféle út áll. Jövőjük az önkormányzati településpolitikától, az ott élők aktív településfejlesztésétől vagy passzivitásától, lakóhelyük iránt érzett szeretetétől is függ.

A tanyákat és a várost egyre több szál köti össze. Munkába és iskolába a városba járnak a tanyai lakosok, de emellett a szabadidejüket is szívesen töltik hasonlóan, mint a belterületen lakók. Az ezekhez szükséges intézmények hiányoznak a bokortanyákról, ennek következtében a mindennapos kapcsolat törvényszerű a városi és a tanyasi lakosság között. Ráadásul a városból is ingáznak dolgozók a bokortanyákon található agrár- és egyéb vállalkozásokba, egyházi intézményekbe.

Az új, 2014 évben jóváhagyott Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS) keretében lehatárolt, a város ökológiai rendszerében fontos szerepet játszó bokortanyás övezetet önálló városrészként kezelik (V10), csak Császárszállás tartozik hozzá. A Kertváros városrészhez tartozik Salamonbokor és Szabadságbokor, melyek napjainkra egybenőttek vele. A jelenlegi városgazdálkodási, fejlesztési és szociális ellátásokat ötvöző lehatárolás indokolja az egységes kezelésüket. Polyákbokrokban kedvezőtlen szegregációs folyamatok indultak el, valamint a városhoz közelebbi bokrok elvesztették hagyományos mezőgazdasági szerepüket – erősíti meg tapasztalataimat az ITS.

A városrész fejlesztésének célja a bokortanyák lakó- és mezőgazdasági funkciójának erősítése, intenzív bekapcsolása a város helyi élelmiszer ellátásába. Az infrastrukturális és (köz) szolgáltatási ellátottság javítása, valamint közösségi összefogás erősítése révén. További cél a városrész adottságaira épülő sajátos turisztikai célpontok kialakítása, fejlesztése, illetve új ipari fejlesztési terület kialakítása a Lego gyár és a Nyugati elkerülő út környezetében.

A célok eléréséhez az alábbi fejlesztések járulhatnak hozzá:

- bokortanyák bekapcsolása a város helyi élelmiszerrel való ellátásába,
- bokortanyákra épülő közösségi integrálása, tudatos helyi vásárlás elősegítése,
- új ipari fejlesztési terület kialakítása, infrastrukturális fejlesztése.

3. 1. NÉPESSÉGSZÁM, LAKÁSÁLLOMÁNY

A bokortanyákon, mint ahogy a város más külterületi részén is, mozaikos kép rajzolódik ki, nagy szélsőségekkel: előregedő, sorvadó tanyákat és tehetős „magánbirtokokat” is találunk. Egy átlagos népességszámú tanya lakosság száma ma is hasonló, mint a XIX. század közepén, a kezdeti fejlődési időszakban: 35 és 188 fő közötti. A legnépesebb tanyák a városhoz vagy a fő közlekedési utakhoz közel esnek, a legkevesebb lakossal rendelkező bokrok elszórtan helyezkednek el.

A legjelentősebb külterületi népességszám-növekedés a belterületi besorolásba került helyeken történt: Felsősima 450, Rozsrétszőlő 1220 fő, Manda-, Vajdabokor: 263 és 314 fő, Salamon-, Alsóbadur- és Felsőbadurbokor népessége is meghaladja a 200 főt, ezeknek a tanyáknak egy része már szinte egybeolvadt a várossal. A legkevesebb lakosú bokortanyák: Mohos-, Kordován-, István- és Nádasbokor 10-20 fő közötti, Bedő-, Debrő- és Szelesbokor 20-30 fő közötti lakosság számú (4. ábra).

Általában mérséklődött az 1990-ig tartó népességfogyás, de az átlagtól nagy eltérések adódnak, összességében stagnál a népességszáma, 2011. évi népszámlálási adatok alapján 7888 fő él bokortanyákon – ez a szám az összes, Nyíregyháza, Nyírtelekhez és Nagycserkeszhez tartozó tanyákon élők száma. A Nyíregyháza tartozó bokortanyái városrészben (ITS, Nyíregyháza) napjainkban mintegy 5800 fő él. A népesség megoszlása megegyezik a városi átlaggal (!): a 0–14 évesek aránya 16%, 15–59 évesek aránya 65%, és az idősebb korúak, 60-x évesek aránya 20%.

Az iskolai végzettség és foglalkoztatás elmarad a városi átlagtól, de sokkal kedvezőbb képet mutat, mint a megelőző évtizedben. Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül még mindig magas: 15% (a városi átlag 8%). A városba járnak régóta a gyerekek, két autó jellemző a családokra (inkább két régebbi, mint egy új). A rozsréti iskolán kívül elsősorban a városi iskolákba járnak a gyerekek, ezt a szabad iskolaválasztás lehetővé teszi. Különórákra, sportra, szórakozásra és egyéb tevékenységekre járás a család anyagi helyzetétől függ, nem pedig attól, hogy hol laknak.

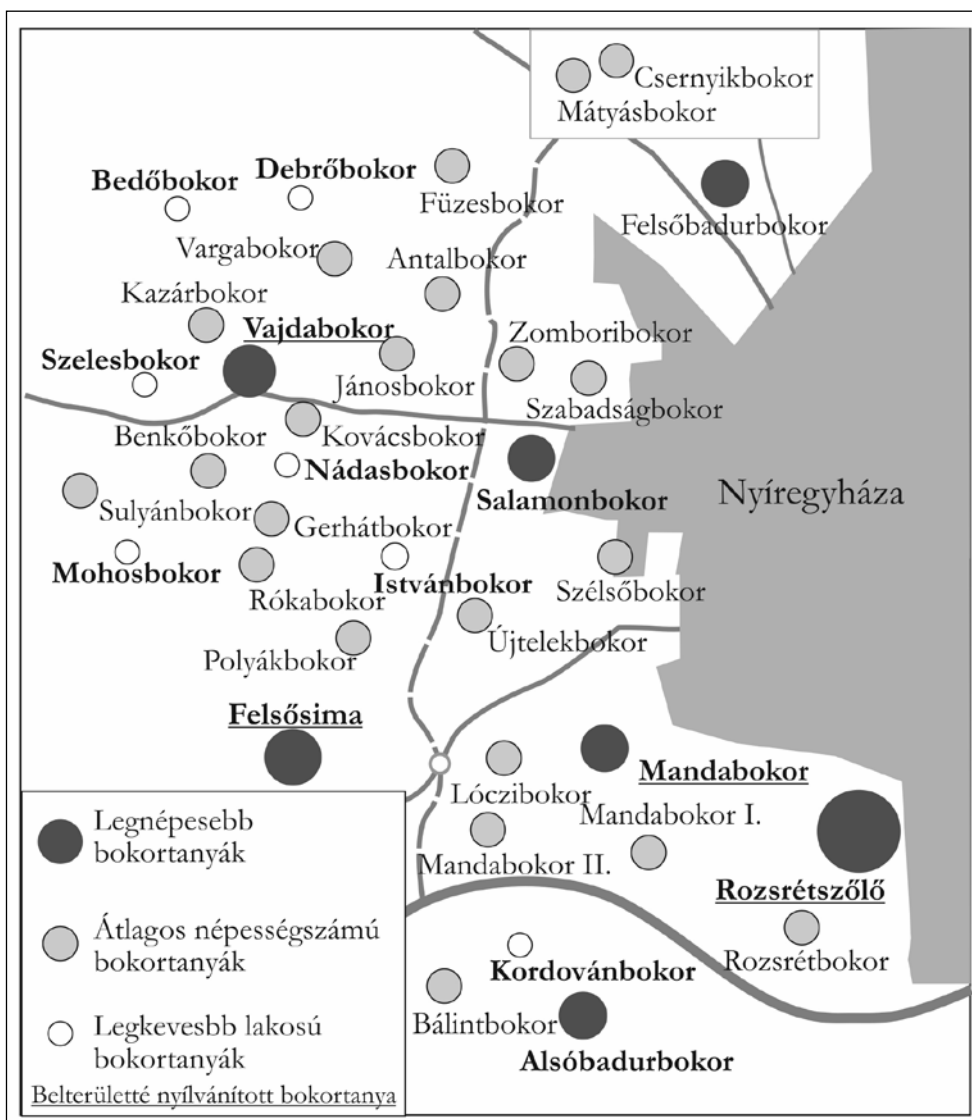
Az általános iskola Roszrétszólón 8 évfolyamon, 140 fővel működik. Az óvodai felügyelet nagyobb tanyaközpontokban van biztosítva: Mandabokor, Felsősimá, Rozsrétbokor, Felsősimán a kihasználtság megközelíti a 100%-ot. Igény jelentkezne még helyi oktatásra Vajdabokorban. A gyermekek szállításához tömegközlekedést is igénybe lehet venni: 1997 óta a Volán és a Nyíregyházi Önkormányzat iskolabuszt közlekedtet: a H 40 és a H 35-ös járatokat.

A foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességen belül 48% (a városi átlag 56%), a gazdaságilag nem aktív népesség aránya lakónépességen belül 56% (a városi átlag 52%, ITS). Többségében a városban dolgoznak a tanyán élők, emellett egyéni gazdálkodás, vállalkozás a jellemző. Napjainkra elterjedtebb, hogy egyik tanyáról a másikra mennek dolgozni, főleg idénymunkák, tavaszi ültetések, kapálások, szüretes, betakarítások alkalmával, de állandó foglalkoztatás is megfigyelhető így. A munkanélküliek aránya 20% (városi átlag 13%).

A tanyás térségekben a házak komfortossága rosszabb, mint a városban. A szennyvízhálózat kiépítése erre is megoldást kínál, bár sok esetben nem gazdaságos. Az ingatlanok többsége házi ülepítőt használt a csatornázás előtt. A külterületi településrészek több mint 2/3-ában szervezett szemétyűjtés és -szállítás történik.

A Nyíregyházát körülvevő településgyűrű túlságosan távolinak bizonyult – különösen nyugati, déli és délkeleti irányban – a szuburbanizációs folyamat vonatkozásában, így a városhoz közelebb, igazgatási határain belül alakult ki az a szuburbia, mely szervesen kapcsolódik a város magterületéhez (Kókai – B. Pristyák 2012).

A kiköltözések oka többféle lehet. Nagy Zsuzsa debreceni egyetemista szakdolgozatában vizsgálta 2014-ben ezt a kérdést. Az első helyen a családi érzelmi kötődés áll, az ő esetükben feltételezhetően az ott élő rokonok, barátok miatt történik a költözés. A kertés házas környezet, a jó levegő mint vonzó tényező a második helyen áll 33%-kal. A megkérdezettek 15%-a azért költözött lakóhelyére, hogy mezőgazdasági termelő tevékenységbe kezdjen. Napjainkban azt tapasztalom, hogy a családok kezdik újra felfedezni a földművelésben rejlő lehetőségeket, és a városvezetés is támogatja a családi gazdaságok működését. Sokan azért költöznek ki a tanyasi térségbe, mert ott olcsóbb a megélhetés, mint a városokban. A válaszadók 13%-a ilyen okból választotta a bokortanyákat. Az egyéb választ adók indoka házasságkötés miatt a párjuk lakhelyére költözés volt. A város számára jelentős lakóterületi tartalékokat jelentenek a bokortanyák.

4. ábra: A nyíregyházi bokortanyák népességszám szerinti (2011) szemléletes ábrázolása

Forrás: Saját szerkesztés KSH-helységnévtár adatai alapján

3. 2. INFRASTRUKTÚRA, SZOLGÁLTATÁSOK

Az 1990-es évek nagy változásainak a tanyarendszert érintő hatásairól sajnos jórészt csak politikai szlogenek hangzottak el, de konkrét vizsgálat alig folyt. Általános szabály, hogy minden külterületi övezet infrastrukturális ellátottsága rosszabb, mint a zárt településé, de jelentős különbségek alakultak ki a belső zóna és az agrárövezet között (Becsei 2004).

Nem részletezem pontosan a tanyák infrastrukturális helyzetét, inkább röviden összefoglalom a *meghatározó szempontokat*.

- **Megközelíthetőség:** Kövezett közutakkal jól megközelíthető a tanyák zöme. A sár és a homoktenger még nem tűnt el teljesen a tanyákról, de többségük jó minőségű, szilárd burkolatú úton érhető el. Minden tanya jól elérhető, de kövezett úton sokszor csak a tanyáközig lehet eljutni, onnan földút vezet tovább. Fontos volna egészen a portáig eljutni kövön. A bokortanyák közötti közlekedési kapcsolatok gyengék, hagyományos állapotokat találunk.
- **Kommunikáció:** internet, tv, telefon megoldható ma már, így ez a legkevesbé meghatározó szempont.
- **Villany, víz, gáz:** már természetes, hogy van, egyre több kiegészítő és egyedi megoldást alkalmaz a lakosság.
- **Szennyvízcsatorna:** nagy előrelépésnek tartom, hogy a 80-as években még sorvadó tanyákon korszerű technológiával kiépült a csatornahálózat. Azonban érthető a lakosság egy részének negatív hozzáállása is, mely a szükségességét vitatja.

Az elmúlt évtized legjelentősebb változása a tanyák életében a tanyagondnoki szolgálat bevezetése volt, mely mára szervesen hozzátartozik a kint élők mindennapjaikhoz, a rászorulókat és igénylőket megszerették ezt a szolgáltatást. A szociális ellátás 2000 óta jól kiépült, a tanyagondnoki szolgáltatás a legjobb ellátási forma. Jelenleg 34 tanyát érint a szolgáltatás, négy fő tanyagondnok tevékenykedik.

Az egészségügyi ellátás nem elég jól megoldott a bokortanyákon. Csak a városban és a községekben van rendelő. Minden hónap harmadik szerdáján házi orvos jár ki a benkőbokrri egyházi intézménybe. Körzeti rendelők, fogorvos Nagycserkeszen és Nyírtelken működik.

Létrehoztak több termelői piacot (Rozsrétszőlő, Mandabokor, Nyíregyháza-Kertváros: a volt laktanya területe), ahol a helyi gazdáknak lehetőségük nyílik áruik eladására.

Külterületen postahivatal Rozsrétszőlőn és Felsősimán működik. Hozzátartozik a bokortanyák képéhez a zöld postaládák csoportos elhelyezése a tanyaközpontban. Napjainkra a szelektív hulladékgyűjtők és a mozgó könyvtár is a mindennapok része.

A bokortanyák fejlesztése a város dokumentációiban jó irányt mutat: bekapcsolásuk a város élelmiszer-ellátásába (mezőgazdasági program) (közétkeztetés, piacok, éttermek), rövid ellátási lánc (REL) program. A bokortanyákra épülő közösségi integrálás, tudatos térségi, helyi fogyasztás és vásárlás ösztönzése is közös célja a kint és a városban élőknek. A turisztikai és rekreációs funkciók városon belüli megosztásának is célterülete a bokortanyák falusi turizmusának növelése.

3. 3. CIVIL ÉS EGYHÁZI SZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGE A TANYÁKON

A bokortanyák újjáélesztését megcélzó szándékok eredményeként Gyebroszki János vezetésével 2002-ben alakították meg a Bokortanyák Lakosságáért Egyesületet, mely a legaktívabb „tanyasi” szervezet. Az egyesület főképpen a tirpák hagyományok megőrzését, az itt élő hátrányos helyzetű emberek megsegítését, az infrastrukturális fejlesztést igyekszik előmozdítani és segíteni. Évente tartanak kisebbségi találkozót. A falusi turizmus keretein belül szervezik a tanyák bemutatását az idelátogatók számára, útvonalat jelöltek ki, amelyen lovas fogattal viszik végig a vendégeket. Nagy hangsúlyt fektetnek a külterületek környezetvédelmére. Rendezvényen bemutatják a tirpák tanyavilág jellegzetességeit. A népdalkör és a néptáncsoport helyi és országos bemutatkozással viszik helybe a tirpákság kultúráját az érdeklődők számára. A lovas szakosztály (50 lovas) által a tanyaturizmus és a hagyományok ápolásával lehetővé válik a táj és környezet megismerése és megismertetése, természetesen fogathajtó versenyeket is szerveznek. A városnap rendezvények szervezésében, lebonyolításában aktívan részt vesznek. Az egyesületet alapítók szándéka szerint az emberek összefogásával és tenni akarással a jövőben tovább fejleszthetik a bokortanyákat. Együttműködnek a Generációk Mandabokri Szociális és Kulturális Egyesülettel. Szlogenjükben is megfogalmazzák: Ápoljuk a bokortanyák múltját, dolgozunk annak jelenén, tervezzük jövőjét.

A **Nyíregyházi Kosár Közösség** független civil kezdeményezés, célja, hogy segítse a helyi termelők és fogyasztók közötti kapcsolatot, ezáltal növelje a helyben előállított élelmiszerek fogyasztását. Nem a tanyákhoz kapcsolódik, de segíti az ott élők munkáját is. Egyre több tanyáról kapcsolódnak be: Újtelek-, Sulyán-, Mohos-, Salamon-, Manda-, Bedőbokor kínálja kisállataikat, késztermékeiket, zöldség- és gyümölcstermékeiket.

Az **E-Misszió Természet és Környezetvédelmi Egyesület** több tevékenysége is jelentős a területen. A *Barátságos bokortanyák* kiadvány bemutatja a terület természeti értékeit és a természeti értékkel összehangolt gazdálkodást. A füzethez tartozó térkép részletesen, szemléletesen ismerteti a természeti értékeket. Bálintbokorban lévő tanyájukon bekapcsolódtak a tanyapedagógiai programba: *mezőgazdálkodási gyakorlat a magyar iskolai oktatásban* tevékenységbe. A Móra Ferenc és az Evangélikus Általános Iskola egy-egy alsós osztálya vett részt a programban. A Waldorf Iskola is tevékenykedik a tanyán. Az iskolák szeretnék, ha folytatódna ez a gyakorlat, a gyerekek és a pedagógusok szerint jelentős haszonnal járt a tanyán eltöltött idő.

A tirpákságot a nyelvük és a vallásuk tartotta össze az ideérkezésük óta. Az **evangélikus egyház** tevékenysége jelenleg is meghatározó a közösség összetartozásában. A város vallási összetételéből jól kitűnik, hogy napjainkra az evangélikusok aránya nagyon alacsony lett: 7% (KSH, 2011). A legnagyobb csökkenést az evangélikusok számában a következők okozták: a XIX. századi asszimiláció, a háborúk okozta változások, a vegyes házasságok nagy száma és a szocializmus időszakában

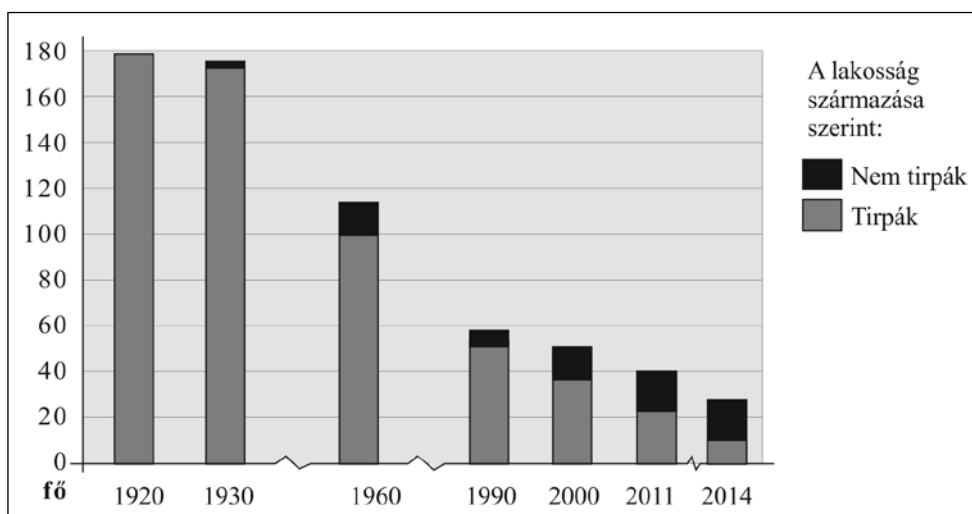
történtek. A vallási összetétel ma már a bokortanyákon élők köében is vegyes, az evangélikusok aránya hozzávetőlegesen 60–80%.

A bokortanyák két egyházközségbe tartoznak: a központi (nagytemplomi) III-as körzet és a **kertvárosi gyülekezet**. Mandabokorban az új evangélikus, többfunkciós közösségi házat 2013 tavaszán vette használatba a gyülekezet, melyet folyamatosan megtöltenek, egyebek mellett ifjúsági órákkal, rendezvényekkel. Alapítványuk, a *Segítség háza a tírják utódokért* a fiatalokat fogja össze. A nyugatra eső városrészt és tizenhat tanyabokrot, valamint szórványait a Nyíregyháza-Kertvárosi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház látja, mely 1992-ben önállósult a nyíregyházi gyülekezetből. Istentisztelet rendszeresen van, emellett Vajda-, Benkő-, Salamon- és Rókabokorban, Rozsrétszőlőn. Csendesnapokat, családi napokat, aratási hálaadó napokat is rendszeresen tartanak.

4. EGY VÉDENDŐ BOKORTANYA: SULYÁNBOKOR

Sulyánbokor tipikus, szép bokortanya, a városközponttól 10 km-re, a Tiszavasvári úttól délre. Kövezett 1 km-es bekötőúttal lehet bejutni, buszjáráttal, víz-, gázellátással, szennyvízhálózattal rendelkező bokros elrendeződésű tanya. Településmorfológiai képe klasszikus: mély fekvésű központi térrel, mely keveset változott az idők során. Úthálózatával szervesen kapcsolódik a külterületi dűlőútrendszerhez is, sugarasan négyfelé ágazik el. A tanyaközén a jellegzetes magas jegenyefákat már ki kellett vágni, napjainkban is rendben tartotta tér, buszfordulóval, szelektív hulladékgyűjtési sarokkal.

Népességszáma „annak idején” 200 fő körül volt, majd jelentősen csökkent, az elmúlt évtizedekben is fogy a lakosság, azonban az utóbbi években átalakul

5. ábra: Sulyánbokor lakosságának alakulása, 1920-2014.

Forrás: Márkus M. 1943, KSH, saját gyűjtés, saját szerkesztés

a korstruktúra, pozitív változás, hogy négy kisgyermekes család él itt. A 2011. évi népszámlálás hivatalos adata 40 fő, 2015 nyarán 26 sulyánbokori lakost számoltam össze (5. ábra).

Lakásállománya változatos, mozaikos képet mutat. Telekhasználata az elmúlt évekig követte a hagyományos gazdálkodási módot. Az utcák és a tanyaköze felé a lakóudvar helyezkedik el, mögötte, részben mellette a gazdasági udvar található, folytatásként kert vagy gyümölcsös volt, hátul szántó. A régi parasztházak mellett ma három új és néhány újszerűen felújított ház is megfigyelhető. Romos, régi, használaton kívüli lakóházak is találunk itt, elszórtan kockaházakat. Épületállománya részben elavult. A régi szőlőket, gyümölcsösöt kiirtották. Határon túli és szegény családok még 2000 előtt költöztek ide. Ez gyakori volt a tanyákon, emberileg érthető, de a településfejlődés szempontjából előnytelen.

Egymástól független vállalkozások működnek itt: zöldség- és gyümölcsstermesztésre berendezkedett családi gazdálkodás, téli tárolásra is berendezkedett gazdaság, állateledel-csomagoló üzem, autójavító, egy nagy lóistálló a hozzá kapcsolódó nádfedeles új épületek sorával, egyéb állatokkal, dohánytermeléssel foglalkozók nagy pajtái. Falusi szállás is igényelhető a Kentaur vendégtanyán. Ebben a házban lakott a híressé vált utolsó hadifogoly, Toma András. Ma két porta eladó, természetesen nagy gazdasági udvarral és földekkel.

Örvendetes, hogy Sulyánbokor életképes, de ez az átalakulás nem követi a „tanyasi” hagyományokat, ez az ára a fejlődésnek. Mindez jól megfigyelhető a kerítések sorában, mely nagyon változatos: szépen faragott, székellykapus bejárattól, igényesen rendbe tartott hagyományos léckerítésen át a düledező kapukig mindenféle megfigyelhető. Sulyánbokort (Rókabokorral együtt) védett településszerkezetű zónává minősítette a város 2008-ban. Ez a műemlékvédelmi jelleg biztosítja, hogy az utókornak is megóvják az egész „bokort”.

5. A BOKORTANYÁK DIFFERENCIÁLÓDÁSA, KÖVETKEZTETÉSEK

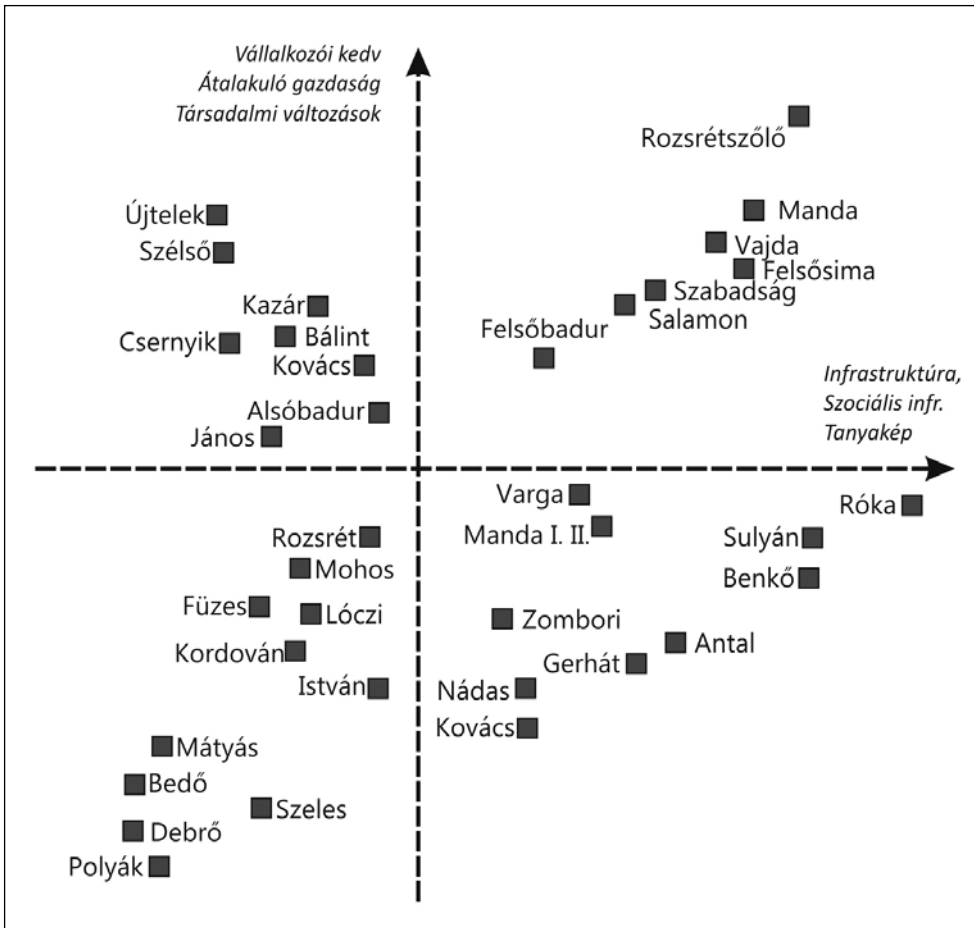
A múlt, a hagyomány ereje, a tanyai életmód szeretete mellett a gazdasági viszonyok és a családi gazdálkodás jelentősége is élte a tanyákat. Az infrastruktúra javulásával a belvárostól eltérő, de kényelmes lakókörnyezetet igénylők szándéka megvalósulhat: városi lakosként kellemes természeti környezetben élhetnek, közel a „nagyvárosi” szolgáltatásokhoz. A bokortanyák funkciója részben megváltozott, a kint élők életmódja nagy eltéréseket mutat, differenciálódtak a tanyák. Sorsukat sok tényező alakítja, elöregedő és megújuló tanyákkal is találkozunk, mindazonáltal a bokortanyák fennmaradása és fenntartása nem lehet kétséges.

Kutatásaim alapján négy alaptípusba sorolom a nyíregyházi bokortanyát (B. Pristyák 2011., módosítva):

- Túlfejlett bokortanyák: nyolc tanyára jellemző a falusias, kertvárosias jelző: Felsősi-ma, Manda-, Vajda-, Felsőbadur-, Salamon-, Szabadság-, Szélsőbokor, Rozsrétszőlő.

- Fejlődő bokortanyák: Tizenegy tanyát összességében infrastrukturális fejlődés, lakásállomány-javulás, gyarapodó gazdálkodás jellemez: Antal-, Bálint-, Benkő-, Gerhát-, Kovács-, Nádas-, Manda- I., Róka-, Sulyán-, Varga-, Zomboribokor.
- Stagnáló bokortanyák: hét helyen a megközelíthetőség és az alapinfrastruktúra lehetővé teszi a továbbélést: Alsóbadur-, Csernyik-, János-, Kazár-, Kovács-, Manda- II., Újtelekbokor.
- Sorvadó bokortanyák: a tanyák negyedén az elmúlt évtizedekben összességében nem történt jelentős fejlődés: Bedő-, Debrő-, Füzes-, István-, Kordován-, Lóczi-, Mátyás-, Mohos-, Polyák-, Rozsrét-, Szelesbokor.

Természetesen átfedések, egy-egy portára jellemző eltérések adódnak, egy alapos szociálgeográfiai felmérés is szükséges a népesség és gazdálkodás tényleges összetételének a megállapításához. A tanyák elrendeződése változatos, az azonban kirajzolódik, hogy a város közelsége, a fő közlekedési utak és az infrastruktúra fej-

6. ábra: A bokortanyák fejlettségi állapot szerint napjainkban

Forrás: Saját szerkesztés, 2014, módosítva 2015

lettsége meghatározó a tanyák fejlődésében. A tipizálás azért is veszélyes, mert felgyorsult, mobilis életünkben évről évre is változhat a helyzet. A tanyáktól független külső tényezők (társadalmi, politikai, gazdasági okok), Nyíregyháza város hozzáállása és emberi tényezők együttesen alakítják egy-egy porta és egy-egy bokortanya életét. (6. ábra).

A jövőkép megrajzolásában bizakodó vagyok. A települési formában rejlő fejlesztési potenciál ragadta meg Bodonyi Csaba építész is, aki víziószerűen megfogalmazta és meg is rajzolta terveit. „A hagyományos régió gazdálkodási célját kell megőrizni, másrészt új bokortanyákat lehet létesíteni korszerű eszközökkel: fenntartható biogazdálkodási és turisztikai övezet lehetőségét kínálja, melynek feltétele az egyes bokortanyák településszintű közös programjainak egyeztetése és korszerűsítése. Az új bokortanyák az állami földek bérleti felosztásának s a családi gazdálkodás speciális (közösségi) formáinak alternatíváját nyújthatják, életteret adva az önellátásra törekvő, önszervező organikus közösségeknek és választható szabad életformának” (Bodonyi 2014).

A tanyák zöme – ha funkcióváltással is – megmarad. A természeti környezet felértékelődése és a gazdasági kényszer hatására is újjáélednek a tanyák. Nagy részük megőrizte egykori morfológiai sajátosságait, a tájhasználat szempontjából lényeges változás állt be a mező- és erdőgazdasági területek arányában és minőségében. Ezek figyelembevételével a tanyabokrok tartós fennmaradásával, revitalizációjával számolhatunk. A városi-vidéki életforma ötvöződésének pozitívumait napjainkban is sok család tapasztalja, elsősorban a város közelsége tartja fenn ilyen magas számban ezeket a tanyákat. Egyediségük megőrzése nemcsak a helyi lakosság érdeke.

Felhasznált szakirodalom

- Balogh István (1970): Határhasználat és gazdálkodás Nyíregyházán a XVIII-XIX. században. *Ethnographia*, 1970. 2-4. szám. 221-231.
- Balogh Béla András (1976): Nyíregyháza népesség- és településföldrajzi vázlata. Szabolcs-szatmári szemle XI. évf. 4. pp. 21-39.
- Bánszki Hajnalka (2012): A csehszlovák –magyar lakosságcsere előkészítése Nyíregyházán. In: Buhály A.- Reszler G.-Szoboszlay Gy. (szerk) Falak és választóvonalak a történelemben. *Terminus könyvek 1.* Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete, 241-253.
- Bodonyi Csaba (2014): A nyírségi bokortanyák „üzenete” http://www.mernokkapu.hu/fileok/2/Bodonyi_A_nyirsegi_bokortanyak_uzenete.pdf
- B. Pristyák Erika (2011): A bokortanyák differenciálódása az elmúlt 20 évben, In: *Geográfiai folyamatok térben és időben*, Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére, Szerkesztette: Dr. Kókai S. Nyíregyháza. 45-61.

- B. Pristyák Erika (2013): A települési infrastruktúra változásai a bokortanyákon az elmúlt évtizedekben. In: Tanulmánykötet. Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola, 2013. 279-288.
- B. Pristyák Erika (2014): Életképes Bokortanyák, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola, 132.
- Becsei József (2004): A tanyarendszer jellegének változásai. („A magyar városok funkcionális morfológiája”) Berzsenyi Dániel Főiskola Társadalomföldrajz Tanszéke, Szombathely, 16-29.
- Beluszky Pál (1968): A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata. Földrajzi Közlemények, 1968. 11-20.
- Bodnár Zsuzsa (1997): Tirpák népi ételek, étkezési szokások. AMC Kiadás. Nyíregyháza 87
- Frisnyák Sándor (1985): Nyíregyháza földrajzi képe. Földrajzi közlemények 3. 196-216.
- Frisnyák Sándor (2003): A szlovák telepések kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenysége, Nyíregyházán (18-19. század)* In. Nyíregyháza, Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 87-100.
- Hanusz Árpád (2010): A TDM szerepe a falusi rendezvények turisztikai terméké fejlesztésében. In. Hanusz Á. (szerk.): A helyi és térségi TDM-szervezetek, Kiadja Nyíregyháza MJV és a NYF TTIK TFI.: 35-46
- Henzsel Ágota (2003): A nyíregyházi bokortanyák. Honismeret, 2003/3. 67–69.
- Istvánivits Eszter (1997): Nyíregyháza–Mandabokor, M3 autópálya 23. Régészeti füzetek RF 1. 48. 1997. 22–23.
- Jakab Attila (2009): X-XI. századi temető Nyíregyháza-Felsősimahatárából. [10th-11th century cemetery at Nyíregyháza-Felsősimahatár (Motorway M3, site 161).] A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LI. (2009) 79–147
- Kókai Sándor – B. Pristyák Erika (2012): Az agglomerálódás és az szuburbanizáció jellemzői a Nyíregyházi településgyűjtésben. In: Településföldrajzi tanulmányok 2012/2. Szerk Csapó T., Kiadja a Nyugat-magyarországi Egyetem, Szombathely, 87-103
- Kujbusné Mecsei Éva (2001): PRO MEMORIA. Nyíregyházi összeírások (1752-1850). forrásválogatás, Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 29. Nyíregyháza 2003. 566.
- Kujbusné Mecsei Éva (2003): Nyíregyháza önkormányzata (1753-1848). Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 28. Nyíregyháza 2003. 324.
- Lőrincz Klára (2005): „A nyíregyházi bokortanyák revitalizációjának lehetőségei.” Szakdolgozat, Szent István Egyetemen
- Margócsy József (1984-2002): Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. 1-5. kötet, Nyíregyháza
- Márkus Mihály (1943, 2008): A bokortanyák népe. Budapest, Reprint kiadás, Nyíregyháza 2008.

- Nagy Zsuzsa (2014): A nyíregyházi bokortanyák társadalmi - gazdasági helyzetének bemutatása, jövőjének vizsgálata geoinformatikai eszközök segítségével. Debreceni Egyetem TTTK, Földtudományi Intézet, diplomamunka 54.
- Németh Péter szerk (1991): Nyíregyházi szlovák (tírpák) nyelvjárasi és néprajzi emlékek. 178
- Németh Zoltán (1987): Tírpákokra vonatkozó iratok Nyíregyháza történetéhez. 1755-1792. In: Szabolcs-szatmár megyei helytörténetírás I-II. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza 1979. 350-381.
- Papp Sándor (2000): Nyíregyházi bokortanyák, Városvédő füzetek 2., Nyíregyháza 32.
- Pristyák Erika (2001): A bokortanyák helyzete, a fejlődés lehetőségei. In: Nyírségi Földrajzi Napok előadásai, Szerk.: Boros László, Nyíregyháza, 2001. 171-182.
- Pristyák Erika (2003): A bokortanyák morfológiai képeinek változása – átalakuló tanyaszerkezet. In: Frisnyák S. (szerk.) (2003): Nyíregyháza. Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, 2003. 167-174.
- Sexty András (1880): A nyíregyházi szállásbokrok térképe. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár térképgyűjteménye
- Simkó Gyula(1910): Nyíregyháza és tanyáinak települése. In: Földrajzi közlemények. XXXVIII. 2. 41-72. 3. 89-114.
- Szigetvári Csaba (2011): Barátságos bokortanyák – Kalauz a Nyíregyháza környéki bokortanyás és tanyás térség természeti értékeihez, E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület kiadványa. Nyíregyháza 24.
- Térképgyűjtemény Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza,
http://varoshaza.nyiregyhaza.hu/lib/rend_terv/140930_2014_2020_its_vegleges.pdf
Interjúk, terepbejárás

Batta Klára, Hegedűs Ferenc

ÉLSPORTOLÓ ÉS NEM SPORTOLÓ NŐK SZEMÉLYISÉGJEGYEINEK ÖSSZEHOSONLÍTÁSA AZ EYSENCK-FÉLE HJEPQ-, HEIVEQ-KÉRDŐÍV EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN

ABSZTRAKT

Kutatásunkban az élsport hatását vizsgáljuk magasan kvalifikált sportoló nők és nem sportoló egyedek összehasonlításának tükrében.

A két csoport eredményeinek összehasonlító statisztikai számításai alapján mind a 7 item esetében szignifikánsak voltak a különbségek. A pszichoticizmus, az extroverzió és az empátia esetében a különbség erősen szignifikáns, míg a neuroticizmus, a szociális konformitás, a kockázatvállalás és az impulzivitás eredményei is szignifikánsak. Az átlageredmények tükrében megállapíthatjuk, hogy az élsportolóknál jelentkezik egy erősebb dominanciára törekvés és elmozdulás az egoistább viselkedés felé, kockázatvállalóbbak, impulzívabbak, extrovertáltabbak, kevésbé neurotikusak, empatikusak, és lázadóbbak a társadalmi elvárásokkal szemben. Természetesen a mintánk alapján a különböző sportágak vizsgálata során finom eltérések jelentkeznek a személyiségprofilokban.

Az egyéni, a csapatsportágakban sportoló egyéneket, és a nem sportoló kontrollcsoport tagjait hasonlítottuk össze. Az eredmények tükrében látható, hogy a neuroticizmus kivételével a három csoport között a többi 6 elem esetében szignifikáns különbség van.

A csapatsportágak sportolói esetében a nem sportolókkal való összehasonlításnál a különbség igen erősen szignifikáns a pszichoticizmusnál, az extroverziónál és az empátiánál, míg a neuroticizmus, az impulzivitás, a kockázatvállalás eredményei is szignifikáns eltérést mutatnak.

1. BEVEZETÉS

Mindig izgalmas kérdés, hogy az intenzív sporttevékenység milyen módon hat a sportoló egyén személyiségének fejlődésére. A mai tizenévesek olyan értékviszág-

ban élnek, melynek alapja a fogyasztói kultúra, az értékek devalválódása és relativizálódása. Ezért is nagyon fontos vizsgálni, hogy az élsportnak milyen maradandó következményei vannak a sportolók személyiségjegyeinek változásában.

Izgalmas kérdés, hogy melyek azok a külső és belső tényezők, amelyek mentén az egyén sportágat választ, és melyek azok a személyiségjegyek, amelyek dominanciája magát az egyént éppen egy csapatsportág vagy egy egyéni sportág felé orientálják. A sportágválasztás és abban a közegben való tartós megmaradás jelentős tényezője az intrinsic (önjutalmazó) és az az extrinsic (eszközjellegű) motiváció, amelyek hatást gyakorolnak az egyén személyiségére.

Korábban többen is végeztek sportolók körében Eysenck-féle személyiség-kérdőívvel vizsgálatokat. A következő megállapításokra jutottak:

Kirkcaldy-Bruce (1982): a magasabb osztályban sportoló férfiak és a csapatsportágakban a támadóposzton játszó játékosok magasabb pszichoticizmus értéket jeleznek. Az egyéni és a csapatsportág résztvevői között nem volt szignifikáns eltérés. A felsőbb osztályban versenyző nők extrovertáltabbak, kevésbé neurotikusak és kitartóbbak az alacsonyabb osztályban versenyzőknél.

Colley-Ann; Roberts-Nigel; Chipps-Anthony (1985): a versenyzőknél az extroverzió értéke magasabb volt a nem sportolóknál, míg a nem versenyző egyéni sportágat űző nők esetében alacsonyabb.

Egy másik mintában, az egész csoportra jellemző volt az extrovertáltság, és a kisebb mértékű neuroticizmus az átlagos populációhoz képest.

Francis-Leslie; Jones-Susan; Kelly-Pam (1998): a jégkorongozó hölgyeknél a pszichoticizmus és az extroverzió értékei szignifikánsan magasabbak voltak, mint a kontrollcsoporté.

Urska Dobersek és Cart Bartling (2007) három különböző egyéni sportág és egy csapatsportág (röplabda) versenyzőit hasonlította össze nem sportoló egyedekkel. Más tanulmányokkal ellentétben az ő eredményeik esetében az egyéni sportágat űzők voltak extrovertáltabbak, míg a röplabdások inkább introvertáltabb, befelé forduló, elmélkedő, racionálisabb, nyugodtabb személyiséget tükröztek.

Eagleton és az ő kollégái (2007) arra a megállapításra jutottak, hogy a csapatsportágban sportoló személyek extrovertáltabbak, nyitottabbak a társaik felé, élénkebbek és fogékonyabbak a világ felé, míg az egyéni sportágak versenyzői introvertáltabbak, passzívabbak, kontroláltabbak és tartózkodóbbak.

Matt Jarvis 1999-ben írt „Sport Psychology” könyvében megerősíti, hogy a csapatsportágban sportoló egyedek extrovertáltabbak, mint az egyéni sportág versenyzői, akik egy introvertáltabb személyiséget karakterizálnak.

Shurr és munkatársai (1997) arra a megállapításra jutottak, hogy a csapatsportág egyedei extrovertáltabbak, míg az egyéni sportolók introvertáltabbak a nem sportolókkal való összehasonlításban. Julia Russell (2003) könyvében („Angles on Applied Psychology” szintén egyetért ezzel a megállapítással. Russell hivatkozik egy másik tanulmányra (Francis et al 1998), amelyben női jégkorongozó és teniszező

hallgatókat hasonlítottak össze Eysenck személyiség kérdőívvel. A jégkorongozó hölgyek extrovertáltabbak voltak, mint a teniszezők.

Vizsgálatunk elsődleges célja az volt, hogy empirikus adatokat nyerjünk a női élsportolók, és a nem sportoló nők Eysenck által tipologizált személyiségjegyek összehasonlításával. Kíváncsiak voltunk, hogy a különböző sportágakban tevékenykedő egyedek karakterében jelentkező különbségek milyen személyiségdimenziókban jelentkeznek, ha nem sportoló hölgyekkel hasonlítjuk össze őket, és ha az egyéni és a csapatsportág versenyzőit is összevetjük. Választ kerestünk arra, hogy az élsportnak milyen maradandó következményei vannak a sportolók személyiségére, hiszen ennek jelentős hatása lehet eredményességükre és a későbbi életükre is.

Az általunk végzett mintavételnél feltétel volt a magas minősítettség vagy kvalifikáció, és a minimum 7 éves sportpályafutás.

2. ANYAG ÉS MÓDSZEREK

Az Eysenck-féle HJEPQ-, HEIVEQ-kérdőív a következő személyiségjegyeket teszi mérhetővé: pszichoticizmus /szocializáció (P), extroverzió/introverzió (E), neuroticizmus (N), hazugságskála/szociális konformitás (L), impulzivitást (I), kockázatvállalás (K), empátiát (E).

A vizsgálat során összesen 313 élsportoló nő (51 fő labdarúgó, 129 fő kosárlabdázó, 11 fő tornász, 39 fő kézilabdás, 52 fő röplabdás, 31 fő aerobikos, átlagéletkoruk: 21,56 év, sportéletkoruk átlaga: 13,1 év) kérdőíves vizsgálati eredményeit hasonlítottuk össze 166 fő nem sportoló nőével, akik átlagéletkora 20,93 év volt. A sportolók kiválogatásánál szempont volt, hogy minimum 7 évet vagy annál többet töltsenek el a sportáguk közegében, melynek hatására valószínűnek tartottuk, hogy jelentkeznek olyan tendenciák, amelyek a személyiségdimenziókban is megmutatkoznak. Minden sportág sportolói magasan minősített versenyzők voltak. 166 nem sportoló főiskolás hölgy töltötte ki a kérdőívet. Ha a csapat- és egyéni sportágak tekintetében vizsgáljuk meg a mintát, 172 fő volt csapat és 42 fő egyéni sportág versenyzője. Összesen 480 fő szerepelt a mintában.

Az adatfeldolgozás SPSS 16.0 statisztikai programmal történt. A normalitásvizsgálat során az értékek szignifikánsak voltak a Shapiro–Wilk teszt alapján ($N < 2000$). Az eredmények tükrében a mintánk nem normál eloszlású. Ezek alapján az adatok összehasonlítására a nem paraméteres próbákat használtuk (Kruskal Wallis Test, Mann-Whitney U és a Wilcoxon W Test). Az adatok elemzésénél a hibahatár 5%-os volt ($p < 0,05$). Az összefüggések feltárására Pearson-féle korrelációs statisztikai számítást alkalmaztunk. Az adatok elemzésénél a hibahatár 1%-os volt ($p < 0,01$).

A legújabb statisztikai szemlélet szerint a különböző tevékenységek hatásának tényleges erősségét jobban visszaadják az effect size* alapú megközelítések, mint a szignifikanciaértékeket használó hipotézistesztelés. Az effect size kalkuláció elvégzésével egy standard skálán mutatkozik meg a korreláció (Pearson-féle r) vagy

két csoport közti különbség (Cohen-féle d). Az effect size fontos velejárója a konfidenciaintervallum (95 % CI), mely megadja, hogy a rendelkezésre álló adatokból mennyire pontosan becsülhető az adott hatás erőssége. A korrelációk bemutatásánál r -alapú, míg a csoportok közti összehasonlításoknál d -alapú effect size-okat használtunk:

$d=0,2$ small effect (kis hatás)

$d=0,5$ medium effect (közepes hatás)

$d=0,8$ large effect (nagy hatás) (Cohen 1988).

A táblázatokban a szignifikanciaértékek melletti oszlopban vannak feltüntetve a „effect size” statisztika értékei.

3. EREDMÉNYEK

Az összehasonlító statisztikai számítások eredményeként az 1-es táblázatban az él-sportoló és a nem sportoló nők mintájában mind a 7 elem esetében szignifikáns a különbség a két csoport között. A pszichoticizmus, az extroverzió és az empátia igen erős, míg a neuroticizmus, a szociális konformitás, a kockázatvállalás és az impulzivitás is szignifikáns különbséget mutatott. Az „effect size” kalkuláció eredményei azt tükrözik, hogy a pszichoticizmus, az extroverzió és az empátia esetében közepes erősségű hatásról ($d= 0,5$) beszélhetünk, ami az átlagok tükrében azt jelenti, hogy egocentrikusabbak, extrovertáltabbak és kevésbé empatikusak a sportolók. A többi 4 személyiségjegy esetében a szignifikáns értékek mellett a személyiségre kifejtett hatás gyengébbnek mondható, de jelen van, vagyis kevésbé neurotikusok, impulzívabbak, kockázatvállalóbbak és a társadalmi elvárásokkal szemben lázadóbbak ($d= 0,2$).

A mintánkban az egyéni, a csapatsportágakban sportoló egyéneket és a nem sportoló kontrollcsoport tagjait is összehasonlítottuk. A Kruskal-Wallis Test-et alkalmaztuk, amely több csoport közötti különbségek összehasonlítására alkalmas. Az eredmények tükrében a 2. táblázatban látható, hogy a neuroticizmus kivételével a három csoport között a többi 6 elem esetében szignifikáns különbség van.

A csapatsportágak sportolói esetében a nem sportolókkal való összehasonlításnál szignifikáns az eredmény a pszichoticizmusnál ($.000$), a hatás erőssége közepes ($d= 0.499$). Az extroverziónál erős a szignifikancia mértéke ($.000$) és az „effect size” kalkuláció eredménye is extra magas ($d= 1.195$). Erőteljes hatásként jelentkezik a kevésbé neurotikus karakter ($d= 0.716$), ami egyben szignifikáns is ($.035$). A szociális konformitás gyenge hatásként jelentkezik, ami a társadalmi elvárásokkal szembeni ellenállásban mutatkozik meg ($d= 0.217$). Az impulzivitás is jelentősen szignifikáns ($.004$), a hatásvizsgálat is magas értékeket hozott ($d= 0.937$). A kockázatvállalás szintén szignifikáns ($.011$), a hatás gyengének mondható, de jelen van ($d= 0.239$), míg az empátia esetében a különbség erősen szignifikáns ($.000$), a hatásvizsgálat eredménye ugyanakkor közepes mértékű ($d= 0.552$).

Ha megnézzük, hogy a labdás sportolók esetében melyek azok a hatások, amelyek erőteljesebben jelentkeznek, akkor az „effect size” statisztikai számítások árnyaltabb eredményei mutatják, hogy az extrovertáltság és az impulzivitás jelentősebb mértékű. Hasonló eredményre jutottak Shurr és munkatársai (1997); Francis-Leslie; Jones-Susan; Kelly-Pam (1998) és Eagleton kollégái (2007) által végzett kutatások során, amelyek az extrovertáltságot támasztották alá. Vizsgálatunkban a labdás hölgyeknél erőteljesen megmutatkozik a kevésbé neurotikus személyiségvonás, amit Kirkcaldy-Bruce (1982) is megállapított a szintén felsőbb osztályban versenyző nők esetében. Az alacsonyabb empatikusabb a csapatsportágak esetében is jelen van.

A korrelációs számítások (4. táblázat) szignifikáns összefüggést mutattak az élversenyzők mintájának statisztikai elemzése során a következő személyiségjegyek között. Elvégeztük a „effect size” számításokat is a személyiségjegyek közötti összefüggések erőségének meghatározására:

- pszichotizmus esetében: a dominanciára törekvő és az egoistább viselkedés irányába elmozduló élsportoló kevésbé extrovertált, neurotikusabb, a társadalmi elvárásokat erőteljesebben elutasítja, impulzívabb, kockázatvállalóbb, és kevésbé empatikus;
- extroverzió: az extrovertáltabb egyén a társadalmi elvárásokat erőteljesebben elutasítja, impulzívabb, kockázatvállalóbb;
- neuroticizmus: a neurotikusabb egyén impulzívabb, kockázatvállalóbb;
- szociális konformitás: a társadalmi elvárásokat erőteljesebben elutasító versenyző, impulzívabb, kockázatvállalóbb;
- impulzivitás: aki impulzívabb, az kockázatvállalóbb.

Összehasonlító elemzést végeztünk a csapat- és egyéni sportolóink között is, de az egyéni sportolók létszáma elég alacsony, ezért várnunk kell a következtetések levonásával a minta elemszámának növeléséig.

4. MEGBESZÉLÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunk a versenysport személyiségre kifejtett hatását vizsgálja az élsportoló nők körében.

A statisztikai számítások tükrében megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált élsportoló hölgyek egocentrikusabbak, dominánsabbak, kevésbé empatikusak, impulzívabbak, kockázatvállalóbbak, a társadalmi elvárásokat erőteljesebben utasítják el, mint a nem sportoló hölgyek. Ugyanakkor a neuroticizmusban elért alacsonyabb átlageredmények azt tükrözik, hogy nyugodtabbak, emocionálisan, érzelmileg kontrolláltabbak, viselkedésük kiegyensúlyozottabb, jobb az alkalmazkodóképességük. Az extroverzió magasabb átlageredménye azt jelzi, hogy társaságkedvelőbbek,

gyakran kockáztatnak, kedvelik az izgalmakat, a nevetést, a vidámságot, sokszor a pillanat hevében cselekszenek és szociábilisabbak.

A csapatsportágak sportolói egocentrikusabbak, dominánsabbak, impulzívabbak, erőteljesen extrovertáltabbak, jelentősen megfigyelhető az alacsonyabb fokú neurotikusság, kockázatvállalóbbak, és kevésbé empatikusak, mint a nem sportoló hölgyek.

Az általunk vizsgált élsportolók esetében megállapíthatjuk, hogy az élsport mindenképpen egy dominanciára törekvő személyiséget indikál, ami korrelációs összefüggést is mutat az erőteljesebb impulzivitással, a kockázatvállalással, az alacsonyabb empatikussággal. Ugyanakkor pozitív tényként értékelhető az érzelmileg kontrolláltabbak, emocionálisan kiegyensúlyozottabb személyiség, aki társaságkedvelőbb, szereti a nevetést, a vidámságot és szociábilisabb. Amint látjuk, egy nagyon színes élsportolói személyiség rajzolódik ki az eredmények tükrében.

A kutatásunk eredményei alátámasztják azt a megállapítást, hogy a sportág kiválasztása és annak közege kölcsönösen befolyásolja a személyiségjegyekben történő különbségek megmutatkozását a nem sportoló egyedekkel való összevetésben.

A vizsgálat eredményei segítséget nyújthatnak a kiválasztáshoz és az edzők nevelőtevékenységének tervezéséhez, illetve célirányosabb műveléséhez, amely egy sikeresebb edzői munkát eredményezhet.

Irodalomjegyzék

- Colley, Ann; Roberts, Nigel; Chipps, Anthony (1985): Sex-role identity, personality and participation in team and individual sports by males and females. *International Journal of Sport Psychology*, Vol 16 (2), 103-112.
- Daino, Antonio (1985): Personality traits of adolescent tennis players. *International Journal of Sport Psychology* 16.2, 120-25.
- Dobersek, U., Bartling, C. (2008): Connection Between Personality Type and Sport. *American Journal of Psychological Research*, Volume 4 (Issue 1), 21-28.
- Eagleton et al. (2007): Extraversion and neuroticism in team sport participants, individual sport participants, and nonparticipants. *Perpetual and Motor Skills*, Volume 105 (Issue 1), 265-275.
- Eysenck, H. J.- Leve, A. (1967): Konditionierung, Introversion-Extroversion in die Starke des Nervensystems. *Zeitschrift für Psychologie*, 174. 96-106.
- Eysenck, S. B. G. – Kozéki B. – Kálmánchey M. (1980): Cross-Cultural Comparison of Personality: Hungarian Children and English Children. *Person and Individ. Diff.* 1. 347-353.
- Eysenck, S. B. G. – Matolcsi Á. (1984): Az Eysenck-féle személyiség kérdőív (EPQ) magyar változata: A magyar és az angol felnőttek összehasonlító vizsgálata. *Pszichológia*, 4. 2. 231-240.

- Francis, Leslie J; Jones, Susan H; Kelly, Pam (1999): Personality and church attendance among female hockey players. Social Behavior and Personality: an international journal, Volume 27, Number 5, 519-521 (3).
- Jacob Cohen (1988): Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. 590.
- Jarvis, M. (1999): Sport Psychology. Great Britain: Routledge. 215.
- Kirkcaldy, B. D., (1982): Personality and sex differences related to positions in team sports. International Journal of Sport Psychology, 13, 141 - 153.
- Myers, D. (2007): Psychology: Eighth Edition in Modules. New York: Worth Publishers. 756.
- Russell, J. (2003): Angles on Applied Psychology. New York: Nelson Thornes.
- Davis, C.-Mogk, J. P. (1994): Some personality correlates of interest and excellence in sport. International-Journal-of-Sport-Psychology, 25. 2. 131-143.

1. számú táblázat: Eysenck-féle HJEPQ-, HEIVEQ-kérdőívek skáláinak átlagértékei, szórásai, és összehasonlítása két mintás t próbával és „effect size” vizsgálattal élsportoló és nem sportoló nők mintájában $p < 0,05$

Eysenck-skálák	csoportok	N	átlag	szórás	t próba		Effect size Chone's d
					Mann-Whitney U próba	Wilcoxon W próba	
pszichoticizmus	sportoló nők	313	2,85	2,849	-5,436	,000	0,56
	kontroll	166	1,52	1,761			
extroverzió	sportoló nők	313	14,63	3,129	-4,513	,000	0,45
	kontroll	166	13,05	3,768			
neuroticizmus	sportoló nők	313	10,87	4,476	-2,229	,026	-0,21
	kontroll	166	11,83	4,369			
hazugságskála szoc. konformitás	sportoló nők	313	8,07	3,310	-2,358	,018	-0,25
	kontroll	166	8,95	3,698			
impulzivitás	sportoló nők	32	11,48	4,151	-3,272	,001	0,32
	kontroll	166	10,15	4,106			
kockázatvállalás	sportoló nők	302	8,18	3,079	-3,149	,002	0,29
	kontroll	166	7,21	3,504			
empátia	sportoló nők	302	13,26	2,818	-5,784	,000	-0,52
	kontroll	166	14,67	2,535			

2. számú táblázat: Eysenck-féle HJEPQ-, HEIVEQ-kérdőívek skáláinak összehasonlítása egyéni-, csapatsportágban sportoló és nem sportoló nők mintájában $p < 0,05$

	Pszichot.	Extrover.	Neurotic.	hazugság s. szoc. konf.	Impul.	Kockázatv.	Empátia
Chi-Square	40,180	20,659	5,033	8,895	13,436	14,586	35,206
df	2		2	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,000	,000	,081	,012	,001	,001	,000

3. számú táblázat: Eysenck-féle HJEPQ-, HEIVEQ-kérdőívek skáláinak átlagértékei, szórásai, összehasonlítása két mintás t próbával és „effect size” vizsgálattal élsportoló labdajátékosok (csapat-sportág) és nem sportoló nők mintájában $p < 0,05$

Eysenck-skálák	csoportok	N	Mean	Std. deviation	t test/Mann-Whitney U test Wilcoxon W test	Sig.	Effect size Chone's d																																																																				
pszichoticizmus	csapat	271	2,72	2,913	-4,577	,000	0,499																																																																				
	kontroll	166	1,52	1,761				extroverzió	csapat	271	14,65	3,177	-4,490	,000	1,195	kontroll	166	13,05	3,768	neuroticizmus	csapat	271	10,90	4,514	-2,114	,035	0,716	kontroll	166	11,83	4,369	hazugságskála szoc. konformitás	csapat	271	8,19	3,303	-1,903	,057	-0,217	kontroll	166	8,95	3,698	impulzivitás	csapat	260	11,31	4,058	-2,848	,004	0,937	kontroll	166	10,15	4,106	kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239	kontroll	166	7,21	3,504	empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552
extroverzió	csapat	271	14,65	3,177	-4,490	,000	1,195																																																																				
	kontroll	166	13,05	3,768				neuroticizmus	csapat	271	10,90	4,514	-2,114	,035	0,716	kontroll	166	11,83	4,369	hazugságskála szoc. konformitás	csapat	271	8,19	3,303	-1,903	,057	-0,217	kontroll	166	8,95	3,698	impulzivitás	csapat	260	11,31	4,058	-2,848	,004	0,937	kontroll	166	10,15	4,106	kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239	kontroll	166	7,21	3,504	empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552	kontroll	166	14,67	2,535								
neuroticizmus	csapat	271	10,90	4,514	-2,114	,035	0,716																																																																				
	kontroll	166	11,83	4,369				hazugságskála szoc. konformitás	csapat	271	8,19	3,303	-1,903	,057	-0,217	kontroll	166	8,95	3,698	impulzivitás	csapat	260	11,31	4,058	-2,848	,004	0,937	kontroll	166	10,15	4,106	kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239	kontroll	166	7,21	3,504	empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552	kontroll	166	14,67	2,535																				
hazugságskála szoc. konformitás	csapat	271	8,19	3,303	-1,903	,057	-0,217																																																																				
	kontroll	166	8,95	3,698				impulzivitás	csapat	260	11,31	4,058	-2,848	,004	0,937	kontroll	166	10,15	4,106	kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239	kontroll	166	7,21	3,504	empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552	kontroll	166	14,67	2,535																																
impulzivitás	csapat	260	11,31	4,058	-2,848	,004	0,937																																																																				
	kontroll	166	10,15	4,106				kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239	kontroll	166	7,21	3,504	empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552	kontroll	166	14,67	2,535																																												
kockázatvállalás	csapat	260	8,01	3,174	-2,552	,011	0,239																																																																				
	kontroll	166	7,21	3,504				empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552	kontroll	166	14,67	2,535																																																								
empátia	csapat	260	13,15	2,961	-5,758	,000	-0,552																																																																				
	kontroll	166	14,67	2,535																																																																							

4. számú táblázat: Eysenck-féle személyiség-kérdőívvel vizsgált személyiségjegyek értékei közötti korrelációs együtthatók (Pearson-féle) valószínűségi értékei és az effect-size kalkuláció „r” értékei élsportolók körében

EYSENCK-SKÁLA ÉLSPORTOLÓK N/313	KORRELÁCIÓS EGYÜTTHATÓ EFFECT-SIZE R	EYSENCK-SKÁLA ÉLSPORTOLÓK N/348	KORRELÁCIÓS EGYÜTTHATÓ
pszichoticizmus extroverzió	r= -,233 Effect-size: r=-0.87 ,000	extroverzió hazugság skála/szociális konf.	r= -,173 Effect-size: r=0.71 ,001
pszichoticizmus neuro- ticizmus	r= ,246 Effect-size: r=-0.73 ,000	Extroverzió impulzivitás	r= ,264 Effect-size: r=0.39 ,000
pszichoticizmus hazug- ságskála/szociális konf.	r= -,138 Effect-size: r=-0.64 ,01.	extroverzió kockázatvállalás	r= ,249 Effect-size: r=0.72 ,000
pszichoticizmus impul- zivitás	r= ,164 Effect-size: r=-0.77 ,002	neuroticizmus impulzivitás	r= ,309 Effect-size: r=0.07 ,000
pszichoticizmus kockázatvállalás	r= ,200 Effect-size: r=-0.66 ,000	hazugság skála/ szociális konfor. impulzivitás	r= ,269 Effect-size: r=0.41 ,000
pszichoticizmus empátia	r= -,215 Effect-size: r=-0.87 ,000	hazugság skála/szociális konfor. kockázatvállalás	r= -,155 Effect-size: r=0.01 ,004
		Impulzivitás kockázatvállalás	r= ,276 Effect-size: r=0.41 ,000

Gaul Emil

FEMINISTA FELADATOK DIFFERENCIÁLÁS A VIZUÁLIS NEVELŐK TANÁRKÉPZÉSÉBEN

ABSZTRAKT

A tanulmány szakirodalmi áttekintésében felvillantom a feminizmus jelenségének, értelmezésének a témánk szempontjából fontos oldalait. Ezt követően kerül sor a feminista pedagógia érintésével a hazai oktatási gyakorlatban betöltött szerepének bemutatására. Evvel szoros összefüggésben említem meg a pedagógiai differenciális elméletének és gyakorlatának kapcsolatát a feminizmussal. A fejezet végén a vizuális nevelés iskolai gyakorlatában illetve a tanárképzésben fellelhető nemek szerinti differenciálást vizsgálom. Az elméleti bevezető zárásaként azt állítom, hogy a túlnyomó többségében a nőkből álló tanár szakos hallgatók számára élvezetesebb és számukra hatékonyabb, ha nekik kézre álló példákon keresztül világítjuk meg a tananyag egy-egy kérdését. Első lépésként a vizuális tanárképzésben sikerrel alkalmazott feminista szellemű feladatok közül mutatok be néhányat, persze a feladatkiírásra adott megoldásokkal illusztrálva.

1. FEMINIZMUS, DIFFERENCIÁLÁS A PEDAGÓGIÁBAN

1.1. A FEMINISTA VILÁGKÉP TÖRTÉNETÉRŐL, FAJTÁIRÓL ÉS MEGJELENÉSÉRŐL A PEDAGÓGIAI KUTATÁSBAN ÉS AZ OKTATÁSI GYAKORLATBAN

A nők jogainak védelme című munkájában Mary Wollstonecraft jó kétszáz évvel ezelőtt fogalmazta meg, hogy a nőknek a férfiakéval azonos joga van a szellemi, a testi, a családi és a közéletben. Gondolatainak megjelenéséhez (1792) kötik a napjainkig tartó feminista politikai mozgalom kezdetét, ami az évek során egyre gazdagodott és differenciálódott. A második mérföldkő a feminista mozgalom történetében Beauvoirnak 1949-ban megjelent „A második nem” című munkája, amiben megalkotja a társadalmi nem fogalmát (amit később gendernek neveznek el). Amint könyve második fejezetében írja „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.” (Beauvoir 1969: 197). Vagyis a nevelés, a szocializáció teszi alárendelt, a férfiaknak

kiszolgáltatott személlyé. Beauvoir emberi nagyságát és emelkedettségét jellemzi a nemek közötti kapcsolatról vallott felfogása, hogy a két nemnek nem harcolnia kell egymással, hiszen annál sokkal fontosabbak egymásnak, és ember mivoltuk mélyen és alapvetően köt össze őket.

A feminizmusnak több nézőpontja, filozófiája alakult ki az idők során. A liberális eszme szerint elegendő a jogegyenlőség kereteit (választójog, tanulás joga, társadalmi érvényesülés joga) megteremteni. A szocialista felfogás a társadalmi rend, az osztályviszonyok és hatalmi struktúra megváltoztatásával látja csak véghezvihetőnek a női egyenjogúság gyakorlati megvalósítását. A radikális feministák szerint az osztályhatalom is a patriarchátusra épül, vagyis a nemek közötti hatalmi megkülönböztetés az alapja a társadalmi rendeknek is. A nemek egyenlőségét ők a patriarchális család forradalmi megszüntetésével látják elérhetőnek. Az ökológiai feministák azt állítják „*hogy a nők kiszabadíthatják magukat a patriarchális kultúrából, ha a 'női természethez' igazodnak. A kölcsönösség, az együttműködés és a nevelés női értékek, amelyeknek ökológiai jellegük van. Míg a nők a természet teremtményei, addig a férfiak a kultúra teremtményei. Így az ökológiai pusztítás és a nemek közötti egyenlőtlenség ugyanannak a folyamatnak a részei, melynek során a 'kulturált' férfiak uralkodnak a 'természetes' nőkön*” (Atanasescu é. n.: 4).

A tudományt ma általában a férfiak nézőpontja határozza meg, így az intézményesített tudomány alapvetően maszkulin csakúgy, mint a felsőoktatás. A női, kisebbségi, a hatalmi diktátumot megkérdőjelező, illetve új nézőpontot felállító feminista tudomány az 1980-as évektől van jelen elsősorban az angolszász publikációkban. A pedagógia területén a nemzetközi szakirodalom többféle feminista irányzatról számol be, ami lehet, hogy azért van, mert a posztmodern korban a kutatók nem hisznek a metanarratívában, de az is lehet, hogy azért, mert még nem került sor az eltérő irányzatok szintézisére. Az egyik jellegzetes irányzat a társadalmi nem tanítása például a felsőoktatásban – például a Women's és a Gender Studies –, a másik pedig a női társadalmi helyzetnek (alárendeltségnek), pszichikumnak és egyéb nőinek tulajdonított sajátosságoknak megfelelő tartalmak és módszerek megjelenítése. Nőinek beállított tulajdonságok: a tévedhetőség (szemben a tévedhetetlen férfítól), a kooperativitás, az érzelmi megközelítés, az asszertív önérvényesítés, hogy csak néhányat említsünk (Kereszty 2007:1). A hazai tudományosság és különösen a pedagógiai kutatásokról állapítja meg F. Lassú Zsuzsa (é. n.) azt a szomorú képet, hogy „*A nevelés társadalmi aspektusait taglaló írások éppúgy nélkülözik a nemi nézőpontot, mint a pedagógiai és pszichológiai munkák.*” A megállapítás megkérdőjelezéséhez nincs kellő rálátásom a témára, de az köztudott, hogy az együttműködés a versenyzéssel szemben, és például az érzelmi intelligencia megjelent a hazai tantervekben, továbbképzések gyakorlatában, persze lehet, hogy nem úgy, mint női princípium.

Természetesen ugyanez a „férfias” tudományfelfogás és szocializációs gyakorlat jellemző a hazai közoktatásra is, ami például, a tanórai interakciókban és tanári jelzésekben jelenik meg, hogy például míg a fiúk okosak, a lányok csak szorgalmasak (Thun 1996: 5), vagy a tankönyvekben, ahol a példákban szereplő férfi és nő minták egyértelműen a patriarchális világkép közvetítését és megerősítését segítik elő (Cs. Czahesz 1996).

1.2. A DIFFERENCIÁLÁSRÓL A FELNŐTTOKTATÁSBAN ÉS A MŰVÉSZETI NEVELÉSBEN

A differenciálásról (Glaser szóhasználatában az adaptivitásról) szóló alapművében Glaser (1977) a tanulók közötti különbségek figyelembevétele szempontjából öt fokozatot határoz meg. Az első szint a hagyományos osztály- és órabeosztást jelenti, a második szinten már az érdeklődési körök és tudásszintek figyelembevételével tanít a tanár, a következő szinteken csoportbontással és a csoportokra szabott külön feladattal segíti a tanár a tanulás folyamatát, míg az ötödik fokozaton a mindenkire érvényesen tantervi előírások majdnem személyre szabásával a tanulás és a számonkérés „egyéni” formájára ad lehetőséget. Az egyéni különbségekhez a tanítási idő és a tartalmak hozzárendelésével lehet talán a leghatékonyabban hozzájárulni. A differenciálás a hazai tanárképzők tantervében tantárgyként szerepel, a szakmódszertanok is tartalmazzák, ugyanakkor a tanítási gyakorlatban a differenciálás alkalmazásának bizonyos fokig gátat szab a csoportok nagysága, a segítő személyzet (asszisztensek, iskolapszichológus) megléte, vagy hiánya, és néhol a tanárok ez irányú felkészültsége.

Az adaptív vagy differenciált tanulásszervezés a tanulók közötti különbségeket elfogadja, és a három alapvető szükséglet kielégítésére összpontosít. Arra, hogy minden gyerek tartozzék egy csoporthoz, legyen fontos, számítsanak rá (kapcsolat); legyen képes megcsinálni valamit, bízzon magában (kompetencia); legyen annyira önálló, hogy tudja szabályozni a tevékenységét (autonómia). Az adaptív tanulásszervezés stratégiáit, módszereit Puskás Aurél (2010) négy csoportra bontja.

Indirekt tanulásszervezés: A megbeszélés, az értő olvasás, a fogalomalkotás, a problémamegoldás, az esettanulmány és a kutatás.

1. Interaktív tanulásszervezés: ötletroham, a kooperatív technika, a vita, a szerepjáték és az interjú.
2. Tapasztalati tanulás: kísérlet, a szimuláció, a játék, a kirándulás, a helyszíni megfigyelés, a mérés és a modellezés.
3. Önálló tanulás: személyre szóló feladat, a beszámoló, az esszé, a házi feladat, a mestermunka elkészíttetése, továbbá a kutatás és a számítógéppel segített tanulás.

A pedagógia a differenciáláson belül a fiúk és lányok közötti különbségekkel is foglalkozik, főként abból a szempontból, hogy milyen oktatást nyújtson számukra. A

két nem közötti tanulásbeli és tudásra vonatkozó különbségét már a XX. század második felében megállapították, mérésekkel igazolták például azt, hogy a lányoknak jobb a verbális képessége, míg a fiúk jobban tájékozódnak térben, és jobbak a természettudományban, különösen a fizikában. A preferenciáikban is különböznek egymástól, a témák vagy tantárgyak közül az irodalmat és a zenét a lányok, a testnevelést, technikát a fiúk szeretik jobban. A két nem közötti teljesítménykülönbségek azonban sokkal kisebbek, mint ami az egyének és az eltérő életkorok között tapasztalható. A nemzetközi közoktatási gyakorlatra ezért továbbra is a koedukáció a jellemző, mert az együtt nevelődésnek sokkal nagyobb haszna a szociális kompetenciák kialakításában, mint ami a nemek külön oktatásával esetleg elérhető tudásgyarapodástól várható lenne (Báthory 2000: 75–80).

A differenciálás szakmódszertanának már a kilencvenes évektől kezdve jelentős hazai irodalma van. A vizuális nevelés módszertanának publikációi is foglalkoznak egy-egy kulcsfogalommal, például a kooperatív technikák alkalmazásával, a projektmódszerrel vagy az ötletrohammal (Bodóczy 2003, Kárpáti 1998 stb.). Kimondottan a vizuális nevelésben folytatható differenciálásról azonban csak egy könyv jelent meg napjainkig: Bánki Vera, Bálványos Huba (2002): *Differenciálás a művészeti nevelésben*. A korszerű módszertani ajánlásokat megfogalmazó második, vizuális fejezetben olvasható, hogy ne a munkák elkészítésére (produkció) koncentráljunk (113.), hanem a személyiség fejlesztésére, hogy a frontális feladatkiadást követően hajoljunk oda a segítséget kérőkhöz (104, 132.). Az ötlettár is remek feladatválasztékot tár elénk (128.), amiből válogathat a tanár, de az óra differenciálásában ezen túlmenően nem igazítja el az olvasót.

A hazai felnőttoktatásnak, andragógiának szakjai, néhány tanszéke és számos továbbképzése van, és a képzési tematikákban szerepel a differenciálás és annak módszerei. Ugyanakkor hazai felnőttoktatás az európai intenzitásától messze elmarad (Farkas 2009). Mint köztudott, a tanítók és tanárok túlnyomó többsége nő (Setényi 1996), ennek ellenére a pedagógusok részére készülő tankönyvekben ennek alig néhány helyen van nyoma. Például az egyetemi vizuális nevelésszakmódszertan-könyvekben nem találtam utalást arra, hogy miként igazodjunk a hallgatók érdeklődési köréhez (Balogh 1968, Soltra 1982, Lantos 2010, Bálványos 2000, Bodóczy 2003). Lehetséges, hogy erre azért nem került sor, mert a differenciálást a tanár feladatának tartják, az önállóságához és felelősségi köréhez tartozik. A továbbképzések között az interneten böngészve sem találtam a nemi jellegre épülő, nőknek szóló tematikát, feladatokat. A következő fejezetben éppen erre tesztek kísérletet.

2. NÉHÁNY VIZUÁLIS NEVELÉSI FELADAT RAJZTANÁRNŐK SZÁMÁRA

A feladatok kialakításánál az volt a célom, hogy az oktatási-nevelési célokat minél hatékonyabban tudjam megvalósítani. Ezért olyan témákat kerestem, amiben otthon érzik magukat a hallgatók, érdeklí őket, és a feladatmegoldás menetének ismerőség-

ge miatt az általam központba helyezett témára tudnak figyelni. Az élményszerűség remélhetőleg segíti majd a téma felidézését is. A tanulmányban ebben a részében az utóbbi években a vizuális tanártovábbképzések zömében női hallgatóinak szánt feladatokból és azokra készített megoldásokból mutatok be néhányat, majd röviden elemzem a tapasztaltakat.

2.1. „ASSZONYSORS” SZATYORVERSENY

60 órás rajztanár-továbbképzés, Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest, 2006. A feladat a szerkezeti érzék, anyagismeret fejlesztését szolgálta. A képzésben részt vevő mintegy húsz rajztanár az alábbi feladatléírást kapta:

„Alkossunk 4–5 fős csoportokat. A csoportok egymással fognak versenyezni. Az a győztes csoport, amelyik a legerősebb bevásárlószatyrot készíti el egy órán belül. A szatyor tárolórészének mérete 40x40 cm + a fogantyú (fül vagy belevágott nyílás). A munkához 5 méter 21 cm széles skicc pausz és 1 tubus Technokol ragasztó használható fel.”

1. kép: A szatyorversenyre készített munkák balról jobbra: 1. bevágott fülű, 2. vállpántos, 3. sodrott-csomózott hálós, 4. éleken átfutó kötéles, 5. ragasztott fülű

Fotó: Gaul Emil

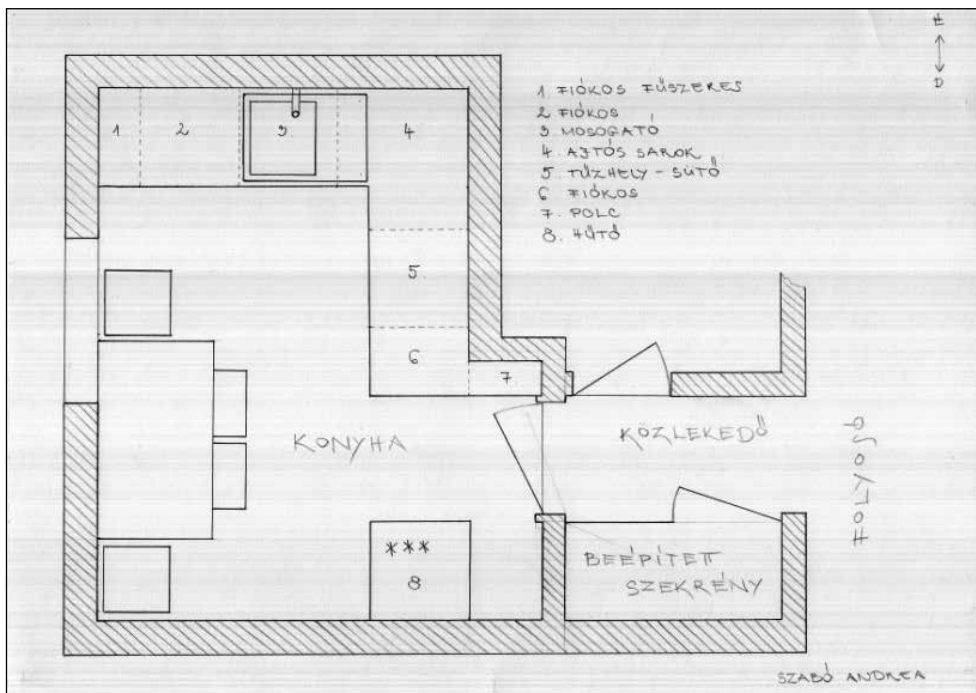
A szatyrokat elkészültük után kis nejlonzacskókba töltött homoksúlyokkal terheltük, és izgultunk, hogy kié bírja a legtovább. Elárulom, hogy 3. sodrott-csomózott hálós volt messze a legerősebb. Mindegyik darab a már létező műanyag és papírtás-

katípusokat valósította meg a rendelkezésre álló anyagokból. A résztvevők, a napi munka utáni órákat szatyorcipeléssel töltő asszonyok – akik gyakran a szétszakadt szatyor felett bosszankodnak – lelkesedéssel dolgoztak. A bosszantó balesetek miatt volt ugyan tapasztalatuk a hallgatónak az erős és a gyöngé táskákkal kapcsolatban, de akkor kevesen gondolkodtak el rajta, hogy miért is szakadt szét. Így aztán még aki a hálósat csinálta, az sem tudta előre, hogy az mennyire jó lesz, hiszen más a diagnózis és más a megelőzés, azaz esetünkben az erős, tartós táskatervezés.

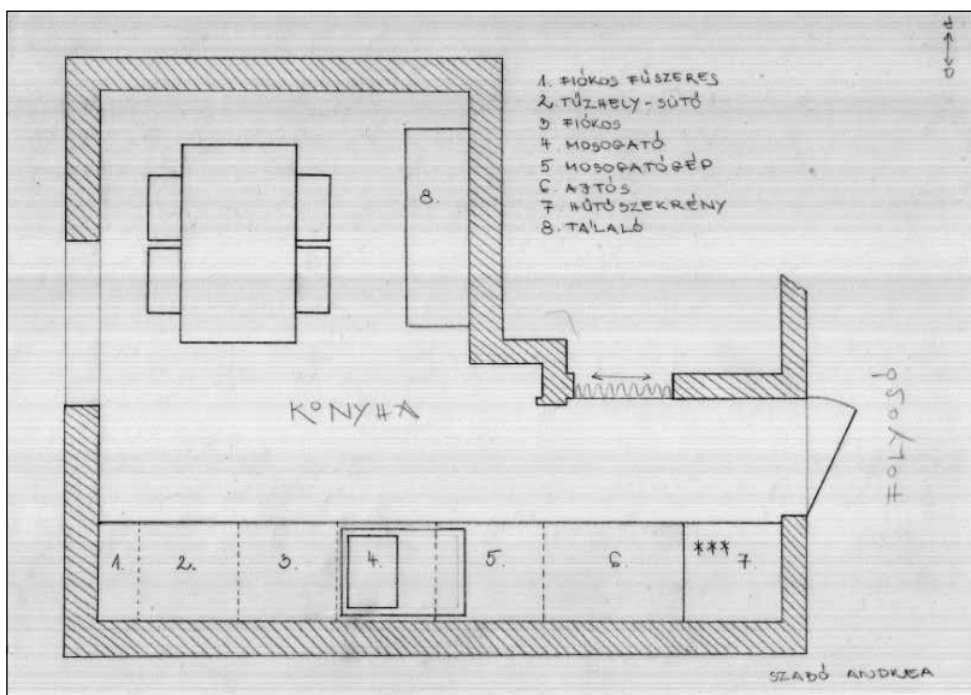
2.2. AZ ÉN KONYHÁM (BODOR KATALIN FELADATA ©)

Vizuális és környezetkultúra-tanár, levelező mesterképzés,
Nyíregyházi Főiskola, 2011.

A munka során ki-ki felmérte és lerajzolta a konyhája alaprajzát, majd megtervezte a számára kézre eső elrendezést, így fejlesztve a saját tervezőképességét és térszemléletét. A neki tetsző bútorok, anyagok és színek kiválasztása már az ízlés világához kapcsolódik, ezen keresztül az asszonyi identitás kifejezésének fejlesztéséhez járult hozzá.

2. kép: Szabó Andrea régebbi konyhájában nem lehetett körbeülni az asztalt

3. kép: Az áttervezés során a konyha terébe szellemesen bevonta a beépített szekrényt is. Az új változatban körbe lehet ülni a nyugodt kis helyen fészkelő asztalt, és a konyhabútor formailag nagyvonalú egysoros egyenes elrendezése technológiai szempontjából is tökéletes

A konyha elrendezése – különösen az öreg házakban – sokszor véletleneknek köszönheti a kialakulását, például a gáz bevezetések az utcához legközelebbi falra került a tűzhely. A jégszekrény megjelenésekor még „Mama” beállította azt a kamrába. Ennek „köszönhetően” előfordul, hogy például messze esik egymástól a tűzhely és a vízvételi hely, vagy éppen hogy nincs közöttük asztal, pult, esetleg a művelti sorrend szempontjából rossz a bútorok elrendezése, sorrendje. Mivel a pénznek mindig van helye, nem is gondolunk rá, hogy néha egy kis fejtöréssel és néhány óra munkával sokkal kényelmesebbé és szebbé tehetjük a konyhákat, lakásunkat. A konyha üzemét jól ismerő asszonyok a feladat „kényszere” alatt átgondolták és kitalálták az ő lakásukba illő, lehető legjobb megoldást, és néhányan azóta meg is valósították elképzelésüket. A hallgatók a konyhatervezés példája kapcsán az építészet lényegébe kóstolhattak bele, amennyiben a jó tér megfelel a benne zajló életnek, és stílusában kifejezi a használó értékvilágát. Ilyen nagy eredményt ilyen rövid idő alatt csak nagyon testhez álló témakörben lehet elérni.

2.3. CIPÓFOTÓZÁS

Vizuális és környezetkultúra-tanár, levelező mesterképzés,
Nyíregyházi Főiskola, 2015.

Néhány női szerep (a dolgozó nő, a háziasszony, a publikus és ünneplő én, a párjának tetszeni akaró) átélésére és szakmai szempontból a képi kifejezés fejlesztésére tettünk kísérletet. A kiadott feladat szövege így szólt:

„A feladat kísérlet a tárgyi beszéd gyakorlására. Azt próbáljuk meg, hogy mit tudunk elmondani tárgyakkal, illetve a tárgyak fotójával, annak környezetével, kivágással, megvilágítással. Tekintettel arra, hogy az osztály egy-két kivétellel nőkből áll, a ruházat témájára esett a választásom, mint amiben a nők igazán otthon vannak. A ruhadarabok közül a cipőt találtam olyannak, ami kifejező anélkül, hogy kínos lenne a bemutatása. A feladat tehát az, hogy mutatkozzunk be néhány magunkról szóló adat közlésével, aztán pedig mutassuk be fotón a megjelölt szerepekhez illő cipőnket.”

4. kép: A dolgozó, munkahelyi

Fotó: Pető Margaréta

5. kép: Az otthoni kényelem

Fotó: Pető Margaréta

6. kép: Az ünneplő

Fotó: Pető Margaréta

7. kép: Amiben tetszem a páromnak

Fotó: Pető Margaréta

8. kép: Ilyen cipőt szeretnék Fotó: internet

A továbbképzésen az íratlan ruhakódnak megfelelően „iskolai mezben”, takart testfelülettel, a szokásos öltözékeknél egy fokkal kevesebb formát mutató felsőkben jelentek meg a kolléganők. Így aztán amikor a fotók már elkészültek, és bemutatták egymásnak, egyik meglepetésből a másikba estek. Vagy azért, mert akkora volt a hasonlóság a nem iskolai szerepekben hordott saját viselet (és identitás) és a másiké között, vagy azért, mert el sem tudták képzelni, hogy milyen színes egyéniség a másik. A legnagyobb zúgás akkor hangzott fel, amikor az egyházi iskola egyébként tetőtől talpig feketebe öltözött tanárának sistergően erotikus cipője jelent meg a kivetítőn, aminek érzéki hatását fokozta, hogy ezt saját lábán fotóztatta le, az „amiben tetszem a páromnak” feladatponthoz. Ehhez képest már csak mosolyt fakasztott GC ugyanahhoz a feladathoz készített mezítlábas fotója. Meggondolatlanságomból adódóan sebet is okozott a téma annak a nőnek, akinek éppen akkor nem volt párja. Itt a szimbolikus vagy virtuális család léte (Boreczky 2004), az áhított, meghódítandó férfi elképzelése, valamint az apácák mint Krisztus menyasszonyai példa kínált a feladatra megoldási lehetőséget. A fotókészítés – a reggeli, tükör előtti ruhapróbálgatáshoz hasonlóan – a vágyott és a fotó „tükreben” látott tényleges megjelenés és szerepmegfelelés közötti különbség motiváló erejétől hajtva a várákozást felülmúlóan jól sikerült.

2.4. EHEŐ KARÁCSONYFADISZ KÉSZÍTÉSE

Vizuális és környezetkultúra-tanár, levelező mesterképzés,
Nyíregyházi Főiskola 2014.

„Készítsen ehető karácsonyfadísz, például kis sütemény, édességet vagy cukorkát, ami formájával, méretével illeszkedik a karácsonyi ünnepkör gondolat- és hangulatvilágába, pontosabban az Ön karácsonyához. Amennyiben kell hozzá csomagolás, az is legyen megtervezve, illetve elkészítve, és fel lehessen akasztani a karácsonyfára, például megfelelő színű és alakú zsinórral vagy drótkampóval.”

9. kép: Ehető karácsonyfadísz. Muffinalapra épül a „karácsonyfa”, ami zöldre festett vajos, cukros krémzsákból kinyomva. Fotó: Gaul Emil

10. kép: A karácsonyfadísz-feladat készítőinek egy csoportja
Fotó: Gaul Emil

A karácsonyfát hagyományosan az asszonyok díszítik (miután a férfiak megkínlították a törzs állványba faragásával), így ismerős volt a feladat, még ha nem is mindig csinálunk ennyire személyes díszeket. És mivel az utolsó óra december kö-

zépére esett, így az osztálytársak megoldásai inspirálóan hatottak egymásra, ötletet adtak, hogyan is díszítsék majd fel a saját karácsonyfát egy hét múlva. A feladat része volt a recept megadása is, így nem csak egy-egy díszet kapott mindenki, hanem a receptet is elkérhette hozzá.

2.5. RIDIKÜL – A NŐI TÁSKÁK TARTALMÁNAK, HASZNÁLATÁNAK LEÍRÁSA,
SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI ELEMZÉSE.

Dalanics Katalin, szakdolgozat, Nyíregyházi Főiskola, 2013.

Az igen rövid (45 oldalas) környezetkultúra alapszakos hallgató szakdolgozatának az első fele néhány szakirodalmi forrás alapján vázolta fel a tárgyak használati értékét és jelentésvilágát, továbbá személyes fontosságukat. A második részben az ismeretségi körben végzett kérdőíves felmérés kiértékelése alapján fogalmazta meg a kapott eredmények tanulságait, ami „jó néhány sztereotípiát cáfolni látszik”:

4. *„A megkérdezett nők 68%-a rendet tart a táskájában.*
5. *A megkérdezett nők 39%-a nem hord sminkkészletet.*
6. *Egy átlag megkérdezett nőnek 8 táskája van (nem számolva a hátizsákot, bőrröndöt, bevásárlótáskát).*
7. *A leggyakoribb stílus a „szolid”.*
8. *Saját ízlésük szerint választanak táskát, nem a környezetük elvárása szerint (83%).*
9. *Több mint a megkérdezettek fele az öltözékéhez választja ki a ridiküljét.*
10. *54%-uk tartja fontosnak a külvilág véleményét.*
11. *Egyáltalán nem költenek sokat egy táskára (85%).*
12. *55%-uknak van kedvenc táskája.*
13. *Inkább a küllem (46%) szempontjából vásárolnak táskát, mint az ár alapján (24%)”.*

A viccesnek tűnő téma feldolgozása szakszerűen történt, így megérdemelten kapott rá jó jegyet a hallgató. Számunkra a dolgozat itt most azért említésre méltó, mert egy közismert jelenségről szól. Nevezetesen arról, hogy a férfiak milyen lekicsinylően és kajánul szoktak nevetni, amikor éppen egy nő nem talál valamit, történetesen a ridiküljében: „mert a női ridikülben csak haszontalan kacatok, például smink hátán smink van rendetlenül beszórva, így nem is csoda, ha nem találnak meg benne semmit”. A kis kutatás ugyan nem bizonyított semmit, de a sztereotípiát egyáltalán nem igazolta. A hallgató női önértékét mindenesetre megerősítette az eredmény, és a megkérdezett közel száz ismerőshöz eljuttatott 10 pont tudományos fegyverré vált a női egyenjogúságért folytatott harcban.

Felhasznált szakirodalom

- Atanasescu, Adrian: Feminizmus. In Transindex Adatbank. Szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez. <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=23> Letöltve: 2015. 09. 14.
- Balogh Jenő (1968): A vizuális nevelés pedagógiája. Tankönyvkiadó, Budapest
- Bálványos Huba (2000): Vizuális megismerés, vizuális kommunikáció. Balassi Kiadó, Budapest
- Bánki Vera, Bálványos Huba (2002): Differenciálás a művészeti nevelésben. Okker Kiadó, Budapest
- Báthory Zoltán (2000): Tanulók, iskolák, különbségek. Egy differenciális tanításemélet vázlata, Okker Kiadó, Budapest
- Báthory Zoltán (2005): Differenciálás a tanulásszervezésben. In: Balogh László és Tóth László (szerk. 2005): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből. Neumann Kht., Budapest
- Beauvoir, Simone de (1969): A második nem. Gondolat Kiadó, Budapest
- Bodóczy István (2003): Vizuális nevelés. Iparművészeti Egyetem, Budapest
- Boreczky Ágnes (2004): A szimbolikus család. Gondolat Kiadó, Budapest
- Cs. Czachesz Erzsébet, Lesznyák Márta, Molnár Edit Katalin (1996): Lányok és nők a kötelező olvasmányokban, tankönyvekben. In: Educatio (1996) 3, 417–430.
- Dalanics Katalin (2013): Ridikül – A női táskák tartalmának, használatának leírása, szociálpszichológiai elemzése. Szakdolgozat, Nyíregyházi Főiskola, Vizuális Kultúra Intézet.
- Farkas Éva (2009): Változó felnőttképzés, átalakuló felnőtt oktatói szerepek.
- Glaser, Robert (1977): Adaptive Education: Individual Diversity and Learning. New York, Holt.
- Kárpáti Andrea (1998): Vizuális nevelés: vizsga és projekt módszer. Calibra Kiadó, Budapest
- Kereszty Orsolya (2007): A társadalmi nem (gender) mint a kutatás tárgya a pedagógiában. Educatio 2007/4 http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=32
- Lantos Ferenc (1972-2010): Természet, rend, variációk. Pécsi Galéria és Vizuális Művészeti Műhely, Pécs
- Lassú Zsuzsa (é.n.): Hagyományos és modern női szerepek az iskolában Szabadsport. In Kereszty Orsolya (2007): A társadalmi nem (gender) mint a kutatás tárgya a pedagógiában. Educatio 2007/4.
- Puskás Aurél (szerk. 2010): Differenciálás mint az egyéni különbségek természetes elfogadásán alapuló adaptív tanulásszervezés egyik eszköze. Továbbképzési program. Letöltve: 2015. 09. 19.
- Setényi János (1996): A nők helyzete az oktatásügyben. Educatio 1996/3.

Soltra Elemér (1982): A rajz tanítása. Tankönyvkiadó, Budapest

Wollstonecraft, Mary (1792): Vindication of the Rights of Women. Peter Edes, Boston. Letöltve: 2015.09.13.

Varga Klára

A TEHETSÉGFEJLESZTÉS LEHETŐSÉGEI A FIZIKA TANÍTÁSÁBAN

ABSZTRAKT

A tehetségek felkutatása, segítése a magyar társadalomban is jelen van az elmúlt évszázadok óta. Kezdetben, akit tehetségesnek tartottak, külföldre küldték tanulni, majd amikor hazajöttek, itthon kamatoztatták a tudásukat. Pl. Apáczai Csere János öt évig tanult belga és holland egyetemeken. A 19. századra tehető a hazai szervezett tehetséggondozás fellendülése. Erre a korszakra volt jellemző, hogy a közoktatást modernizálták, vizsgarendszert dolgoztak ki. Az ismeretsajátítás korszerűsítése a képességfejlesztést segítette elő. A 20. században is folytatódott a tehetséges gyerekek felkutatása, segítése. Pl. 1921-ben ösztöndíjrendszert hoztak létre, 1926-ban az Országos Tehetséggondozó Kongresszuson Klebelsberg Kunó kultuszminister elrendelte a tehetségesek kiválasztására indult minisztériumi munka megszervezését, és országos ösztöndíjrendszert hozott létre. Ebben a században a tudomány is részese lett a tehetséggondozásnak, hiszen pszichológusok bekapcsolódtak ebbe a munkába (pl. Révész Géza, Nagy László és Ranschburg Pál). A tehetséggondozásban bekövetkező hazai pozitív változás elsősorban annak a következménye, hogy 1988-ban Gefferth Éva vezetésével megalakult az Európai Tehetséggondozó Társaság Magyar Tagozata. Így lehetőség nyílt arra, hogy fejlődjenek a külföldi szakmai kapcsolatok, valamint a hazai intézményesített tehetséggondozás fellendüljön. A tehetséggondozás, a tehetséggondozás jelen századunkban is folytatódik, ma már szinte minden pedagógus kötelessége. Feladatként szerepel az oktatási törvényben, a Nemzeti alaptantervben, sőt az iskolák pedagógiai programjában is. Szükség van a különös képességű tanulók felkutatására, értékeik fejlesztésére, a tehetséges gyerekek képességeinek maximális kibontakoztatására, hiszen ez társadalmi, gazdasági igény is (Renzulli, J. S. 1978, Báthory Z. 2002).

2008-ban 20 év időtartamra kiemelt feladatokat határozott meg az Országgyűlés a tehetséggondozásban. (Elfogadták a Nemzeti tehetségről szóló 78/2008. VI. 13. OGY-határozatot.) Ebben a határozatban vállalta a tehetséges gyerekek és fiatalok folyamatos, hosszú távú segítségét, támogatását. A Kormány kétévenkénti kormányzati programot hoz létre a Nemzeti Tehetség Programban meghatározott

célkitűzések végrehajtása érdekében. Ezek a programok pályázati lehetőségekkel kiterjednek tudományos, művészeti, sportversenyek szervezésére, gyakorlatorientált foglalkozások szervezésére, táborok szervezésére, gazdag módszertani eszköztárral.

További feladat a tehetséggondozás egyénre szabott megvalósítása, hatékony programok megvalósítása. Meg kell teremteni a tehetséggondozó programok kiszámítható tervezésének feltételeit. „Segíteni kell az életszakasz, illetve a környezet változása miatt támogatást igénylő tehetségeket olyan programok létrehozásával, amelyek a tehetség és a személyiség fejlesztését egyaránt szolgálják.” „A Nemzeti Tehetség Program keretében kiemelt feladat a határon túli magyarsággal való együttműködés, a hazai tehetséggondozás eredményeinek az Európai Unió tagállamaiban és más államokkal való megismertetése, hazánk nemzetközi jó hírvének öregbítése.” (Magyar Tudomány 2013/5; 611-621.).

A Nemzeti Tehetségsegítő Tanács mind Magyarországon, mind a határon túli magyar lakta részeken kezdeményezi és támogatja Tehetségpontok létrehozását A Tehetségpontok feladatai: tehetségazonosítás, tehetséggondozás, tehetség-tanácsadás és a tehetségpontok hálózatába való bekapcsolódása.

Tanulmányomban azt foglalom össze, hogyan valósítható meg ez a feladat a különböző iskolatípusokban a fizika tanításában. Csak a differenciálás lehetőségeit, a szakköri foglalkozásokat és középiskolában az érettségire történő felkészítést emelem ki.

1. BEVEZETÉS

A tehetség nehezen definiálható fogalom. Hogy kit tartsunk tehetségnek, az attól függ, hogy melyik tehetségkonceptiót választjuk a megítélés során (Ferkó és Mező 2003). Nagyon sokan próbálták összefoglalni e tulajdonság ismérveit. Pl.: Lewis Terman (1925), Scheifele (1953), Otto (1957), Marland (1972), Feldman (1993), Harsányi István (1994), Feldhusen (1996), Renzulli (1978). Mai elképzeléseink szerint a Renzulli-féle modell fogadható el a legjobban. Ez a modell figyelembe veszi, hogy a tehetség nem önmagában létező személy, hanem a család, a kortársak és a társadalom (gyerekek esetében az iskola) közössége, mely hatással van a tehetségre (Renzulli, J. S. 1978).

A pedagógusok célja az, hogy az általuk tehetségesnek tartott tanulók kiemelkedő képességeit megfelelő módon fejlesszék amellet, hogy a gyerekek szociális beilleszkedését és önértékelését is pozitív módon befolyásolják. Ki miben tűnik ki a többi gyerek közül? Ez alapján különböztethetjük meg a tehetségeket. Úgy mint:

- tudományos tehetség: a természettudományi vagy a társadalomtudományi tantárgyak elsajátításában nyújt kimagasló teljesítményt;
- vezetői tehetség: a különböző csoportok, közösségek feladatorientált irányításában kiemelkedő;

- pszichomotoros tehetség: sport, mozgásművészet terén kiemelkedő képességű;
- művészi tehetség: a képző- és zeneművészet területén teljesítménye kiemelkedő.

Tanulmányomban a tehetségfejlesztés elméleti összefoglalásától eltekintek, inkább a megvalósítás lehetőségeinek egy részét mutatom be.

2. A TEHETSÉGFEJLESZTÉS FORMÁI

A tehetséges gyerekek kiválasztása, valamint a velük való foglalkozás sem egyszerű dolog. Van olyan tanuló, aki értelmes, valamilyen irányban tehetséges, képes magas szintű ismeretanyagot elsajátítani, ugyanakkor nehezen győzhető meg arról, hogy képezze magát, kiemelkedő képességeit fejlessze megfelelő családi, tanári segítségnyújtás, irányítás segítségével. Vannak olyan tanulók, akik szintén valamiben tehetségesek, ezt ők is felismerik, és tenni is akarnak azért, hogy kreativitásuk, tudásuk, természettudományos kompetenciáik fejlődjenek. Ezek között a gyerekek között található olyanok, akik tudásuk birtokában ki akarnak emelkedni a többi tanuló közül. Előfordul, hogy uralkodnak a többiek fölött, nem hagyják társaikat érvényesülni. Ezekkel a diákokkal nehezebb foglalkozni, nehezebb őket „beállítani a sorba”, elfogadtatni velük a helyes munkamenetet. Természetesen a tehetséges gyerekek tanulását is ellenőrizni, irányítani kell. Csak így érhetnek el kiemelkedő eredményt, így válnak a társadalom, a gazdaság meghatározó alakjaivá.

Hogyan foglalkozzunk a tehetséges tanulókkal? A tehetségekkel való foglalkozás történhet a tanítási óra keretén belül, valamint órán kívül. (Felvételi előkészítő, szakkör, versenyre való felkészítés, nyári tábor.)

2.1. DIFFERENCIÁLÁS

A tehetséggondozás a tanítási órán differenciálással is végezhető.

Mi is a differenciált oktatás? Egy speciális tervezés, szervezés, amely következményeként a tanulók egyéni képességük alapján különleges bánásmódban részesülnek. Ezt a tanulási-tanítási módszert előírja a közoktatási törvény, a NAT, megtalálható ezek alapján az iskolák pedagógiai programjában, a helyi tantervekben is.

A tanórai differenciálás során a tanulók egyéni tulajdonságaiknak megfelelően kapott vagy vállalt feladatokat oldanak meg. Ezek lehetnek: kísérletek bemutatása, önálló megfigyelések, kiselőadások stb. (Falus Iván – Didaktika 369-374, 458.).

A differenciálást azért alkalmazzuk, hogy kibontakoztathassuk a tanulóknál rejlő képességeket, hajlamokat, fejlesszük szociális kompetenciájukat, kognitív és affektív szférájukat, valamint kreativitásukat. Ehhez alkalmazhatjuk a csoportmunkát, kooperatív módszereket, projekt módszert, páros munkát vagy a tanulók által egyedül végzett munka lehetőségét. Kutatásainkból tudjuk, ezek a módszerek nem csak a tehetséges tanulók esetén alkalmazhatók. De azt is tudjuk, ha ezek bármelyikét alkalmazzuk tehetségfejlesztés céljából, akkor úgy állítjuk össze a feladatokat,

kérdéseket, kísérleteket stb., hogy azok szintje illeszkedjen a tehetséges tanulók képességeihez, érdeklődési köreihez, a természettudományos kompetenciák fejlesztését segítsék elő. A fizikaórákon és más természettudományos órákon alkalmazhatók a kutatásalapú és problémaalapú tanulási és tanítási stratégiák, amelyek elsősorban a tehetséges gyerekek tudásának, képességeinek fejlesztését célozzák meg. A természettudományokban tehetséges diákok jellemző tulajdonsága, hogy szeretnek és mernek kérdezni, vitatkozni, érvelni, kutatni, gyűjteni, kísérletezni, alkotni. Ezeknek a lehetőségeknek a biztosítása megvalósulhat a differenciálás alkalmazásánál a tanítási órákon.

Nézzünk néhány konkrét példát!

Projekt módszer alkalmazása

- Egy-egy témát kapnak vagy választanak a tanulók, amelyet féléves, egyéves időtartamban kell feldolgozniuk. Dolgozhatnak önállóan, de talán eredményesebb a munkájuk, ha párban vannak.

A feldolgozás menete a következő:

- A tanulók kiválasztják, megkapják a témát.
- Adhatunk egy hónapos időtartamot az irodalom felkutatására, amelyet irányíthatunk is, ha a tanulók igénylik. Ajánlhatunk számukra szakirodalmat, de kipróbálhatjuk ügyességüket, tájékozódó képességüket a könyvtárban, az interneten. Ellenőrizhetjük a feldolgozásra szánt, összegyűjtött irodalmat.
- Ez után következhet a tervekészítés, amely a téma tartalmára és haladási ütemére vonatkozhat. Ebben a feladatkörben mindenképpen jelen kell lennünk. Meghallgatjuk a tanulók elképzelését a témával kapcsolatban. Mi magunk is tehetünk javaslatokat, vitatkozhatnak egymással a diákok, érvelhetnek saját elképzelésük mellett. Végül közösen kell a tervet kidolgoznia minden párban vagy önállóan dolgozó tanulónak.
- A tervekészítést követi az adatgyűjtés, a téma feldolgozása. Az adatgyűjtésnél ügyelni kell arra, hogy a lehető legérdekesebb, legfontosabb, a tartalomhoz teljesen kapcsolódó anyagot, adatot, képeket, grafikonokat, adatokat gyűjtsék be a diákok. Ez kb. a tervezett időszak közepére tehető. Arra kell ügyelnünk, hogy a párok között megfelelő munkamegosztás alakuljon ki. Mindenki azt a részt készítse el, amely témarész a legközelebb áll érdeklődési köréhez, amely részről a leghatékonyabban tud dolgozni, legintenzívebben tudja társa tevékenységét segíteni.
- Ezek után kerülhet sor a produktum összeállítására. Erre a feladatra is hagyjunk bőven időt! Itt megint vitatkozhatnak egymással a gyerekek, hiszen közösen kell az anyagot összeállítani, a kísérletet kipróbálni, az esetleges hibákat kijavítani. A téma feldolgozásához saját kísérleti eszközt is készíthetnek a tanulók. Ennél a résznél is jelen van a pedagógus, segít, irányít, javasol, ha van rá szükség, igény.

- Az utolsó fázis az elkészült anyag bemutatása a többi gyerek számára. Lehet poszttereket készíteni, a témából kiselőadást tartani, valamint dolgozatot készíteni. A lényeg az, hogy a munka és az elkészült anyag bemutatása során segítsék egymást a tanulók, mindenki egyforma mértékben vegye ki a részét (időben és mennyiségben) az egész projekt elkészítésében, bemutatásában.
- Természetesen az elkészített anyag, kísérleti eszköz, mérésorozat bemutatása történhet ünnepélyes keretek között, történhet tanítási órán, szakköri foglalkozáson. Adjunk lehetőséget a tanulóknak egymás munkájának értékelésére, de mi is értékeljük, jutalmazzuk a tanulók teljesítményét. Közösén kiemelhetjük a bemutatott anyag értékeit, megbeszélhetjük az esetleges hibát, azt ki is javíthatjuk, felhívhatjuk a figyelmét a hiányosságokra (Egri – Mándy – Varga 2005).

Fizikából a következő feladatokat készíthetik el a tanulók:

- mérésorozat elvégzése, elemzése, kiértékelése;
- kísérlet elvégzése, eredmények kiértékelése;
- kísérleti eszköz készítése;
- kiselőadás tartása stb.

Néhány konkrét példa:

- A gravitációs gyorsulás meghatározása többféle módon.
- A GPS működése.
- Számítsd ki lakások/házatok elektromos energiaigényét egy hónapra vetítve.
- Kísérleti eszközök készítése (csak a legszükségesebb bolti „elemeket” lehet felhasználni, mindent házilag kell elkészíteni) és annak bemutatása (kézi spektroszkóp, teheremelő mágnes, „borautomata”, napelemes házikó, napelemes autó stb.).

2.2. SZAKKÖRI FOGLALKOZÁS

A szakköri foglalkozás célja, hogy a fizika iránt érdeklődő tanulók megfigyelő-, kísérletező-, elemzőképességét, kreativitását, toleranciáját fejlesszük. Ha tehetségfejlesztő szakkört szervezünk, akkor oda a természettudományok, elsősorban a fizika iránt elhivatott gyerekeket várunk. 8–10 tanulónál több ne legyen a csoportban! A foglalkozásokat szervezhetjük heti rendszerességgel 2–2 órában, de ha a tanulók nagyon leterheltek, akkor kéthetente 2–2 órában. A fizikaszakkör lehet általános iskolai korosztálynak és középiskolás diákoknak. Természetesen mindkét iskolatípusnak megvannak a sajátosságai. Középiskolásoknál, ha a szakkörre járó tanulók fizikából érettségizni szeretnének, vagy olyan pályát választanak, ahol a fizikára szükségük van, akkor úgy kell szerveznünk a foglalkozásokat, hogy feladatmegoldás is szerepeljen a tematikában. Ennek megoldása történhet úgy, hogy megcsinálunk egy mérőkísérletet, ahhoz elkészítjük az elemzést és a számításokat, utána a kísérlethez kapcsolódó témából oldunk meg feladatokat. A tervezés lehet úgy is, hogy egyik félévben csak kísérletek szerepelnek a foglalkozásokon, a 2. félévben csak a feladatok megoldása. Általános iskolában is van arra lehetőség, hogy olyan diákok

vegyenek részt a szakköri foglalkozásokon, akik szeretik a fizikát. A tehetségfejlesztést figyelembe véve olyan tanulókat várunk a fizikaszkörbe, akik versenyre készülnek, vagy olyan középiskolába, ahol alaposabb, magasabb szintű ismeretekre lesz szükségük. Itt is igaz az, hogy szervezhetjük a foglalkozásokat heti, kétheti rendszerességgel ugyanúgy 2–2 órában, de elsősorban kísérletezzenek a gyerekek! Aki versenyre megy (általában kísérleteznie és feladatokat megoldania kell), annak szervezzünk külön feladatmegoldó foglalkozásokat!

A kísérleteket amennyiben a tanulók felkészültsége, az eszközök mennyisége, minősége lehetővé teszi, maguk a gyerekek végezzék! Fogalmazzuk meg velük a tapasztaltakat, elemezzük a kísérleteket, tartsuk be az ismeretszerzés útját! Bemutathatunk a tanulóknak demonstrációs kísérletet, és az elemzést először bízunk rájuk! Utána közösen beszéljük meg az általuk leírtakat! Ha szükséges, javítsuk a hibát, pontosítsunk, fogalmazzunk meg törvényszerűségeket, ha olyan a kísérlet! Mérőkísérleteknél, ha van rá lehetőség, használjunk az eredmények kiértékeléséhez számítógépet, szerkesszenek azon a tanulók grafikonokat, az alapján vonják le a következtetéseket! Törekedjünk érdekes, látványos, kevésbé ismert kísérleteket elvégeztetni a tanulókkal! Még egyszer kiemelhetjük, hogy a tanulói kísérletek fejlesztik a diákok kezűgyességét, kísérletező képességét, megfigyelőképességét, logikus,- függvényszerű gondolkodását, kreativitását, a szociális kompetenciákat (szerk. Revákné Markóczi I. 2011).

Néhány érdekesebb kísérlet (csak felsorolás szintjén):

Általános iskolai korosztálynak:

- Egyliteres lábast tegyük tele apróra vágott jéggel! Jól sózzuk meg a jeget! Kicsit nedvesítsük meg a lábas alját, és tegyük egy fából készült kisszékre! Hagyjuk ott néhány percig! Utána próbáljuk meg levenni a lábast a székről!
- Bűvészmutatvány: egy szalvétát formázzunk meg kis zacskóalakúra. Egy másikat szintén, de abba tegyünk bele egy 20 Ft-os pénzérmét, és vizezzük meg egy kicsit mind a kettő alját! Óvatosan egyszerre tartsuk gyertya kicsi lángja fölé mindkét szalvétát! Mit tapasztalunk?
- Rézvezetékől tekercseljük 100-as vasszegre 100 menetet. Kaptunk egy tekercest. Azt kapják feladatul a gyerekek, hogy alkalmazzák teheremelő mágnesként! Adunk nekik egy zsebletepet és apró szegeket! A tapasztaltakat közösen megbeszéljük, elemezzük a jelenséget.
- Szivárvány előállítás tanteremben. Szükséges eszközök: műanyag kád, benne víz, síktükör, párhuzamos fénynyalábot kibocsátó fényforrás, sötét a szobában. Látványosabb a kísérlet, ha egy kis nyíláson beengedjük a napsugarat. A tanulóknak önállóan kell megoldaniuk a feladatot. Ha nem sikerül, akkor kapnak segítséget! A tapasztalatokat összegezzük, elemezzük! Megbeszéljük a természetben keletkező szivárvány ismerveit. Házi feladat, Kiselőadások tartása (2 fő) a délibáb, a kettős szivárvány keletkezéséről.

Középiskolás korosztálynak:

- A fény hullámhosszának meghatározása spektroszkóp segítségével. Az eszközt a tanulók építik meg a szakkörön.
- Rakétamozgás vizsgálata vízszugárhajtású, szénsavpatronos, luftballonrakéta-modell segítségével. Az eszközök elkészítése részben otthon, részben a szakkörön történik.
- A Hooke-törvény igazolása különböző anyagú huzalok nyújtásával. Húzóerő-behajlás grafikon segítségével meghatározható a Yang-modulus.
- Kísérletek a felületi feszültségre.
- Fénytörés vizsgálata folyamatosan változó törésmutatójú közegben (folyadékokban és gázokban).
- Kísérletek folyékony nitrogénnel.

Az eddigiekben olyan szakköri foglalkozásokról esett szó, ahol a kísérletek dominálnak. De szervezhető olyan szakkör, előkészítő, versenyre való felkészítés, ahol a feladatmegoldás kap nagyobb hangsúlyt. A felsőfokú intézményekben a hallgatók fizikatanulmányai során ez a hangsúlyosabb. Ezért ebből is fel kell készíteni a tanulókat. Természetesen az általános iskolai tanulóknak is szükségük van feladatok megoldására, hiszen a fizikaversenyek döntő részében nemcsak kísérletezniük kell a tanulóknak, hanem feladatmegoldó készségükről is számot kell adniuk. A feladatok több szempont szerint csoportosíthatók. Pl.: számításos feladatok, nem számításos feladatok. Az utóbbi kategóriába sorolom én a képrejtvényeket, a betűrejtvényeket, a keresztrejtvényeket, a barchobát, az activityt, stb. Ezek a nem számításos feladatok leleményességet, kreativitást, ötletességet, absztraháló képességet várnak el a tanulóktól. Ezeknek a feladatoknak a megoldásához is szükség van a tananyag ismeretére, annak sokoldalú felismerésére, alkalmazására. Ezeket a feladatokat nagyon szeretik a tanulók, ugyanakkor meglepődnek, ha ilyenekkel találják szembe magukat, mert nem gyakran találkoznak velük, vagy teljesen új a számukra. Úgy gondolják, a feladatok csak számításos feladatok lehetnek. Pedig így is motiválhatók a tanulók, fejleszthető a természettudományos, szociális kompetenciájuk (Egri – Máth 2013).

Ezekre a feladattípusokra néhány példa:

Számításos feladat

1. Az autópályán egy személyautó 6 perc alatt tesz meg 100 km utat. A fogyasztása 6.2 liter benzin 100 km-enként. A benzin sűrűsége $0.7 \frac{g}{cm^3}$, égéshője $46 \frac{Mj}{kg}$. Mennyi a 100 km-es úton felhasznált energia? Mennyi az autó motorjának a hasznos teljesítménye, ha a hatásfok 40 %?

MEGFEJTÉS:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----

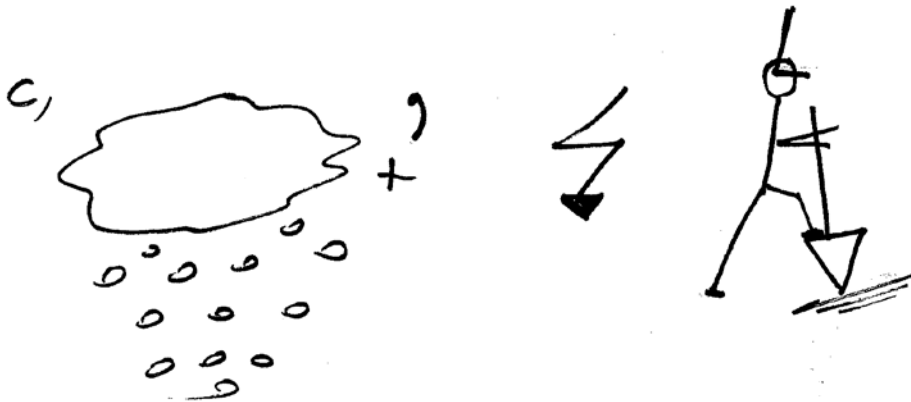
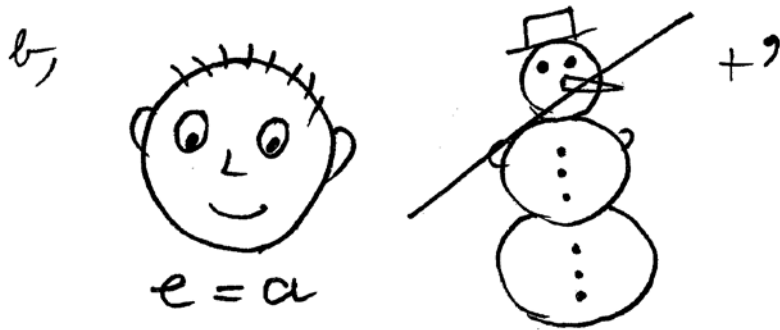
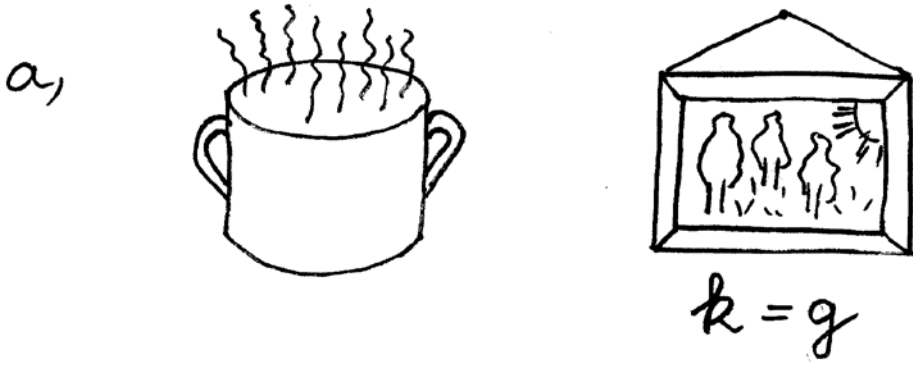
2. Oldd meg a keresztrejtvényt! Csak vízszintes sorok vannak. A megoldást a vastagon keretezett sor adja meg!

1. Negatív elektromos tulajdonságú elemi részecske
2. Óriási elektromos szikrakisülés
3. Az atomban keringő elektronok alkotják
4. Az atomok és molekulák összefoglaló neve
5. A megegyező elektromos állapotú testek között ez lép fel
6. Pozitív elektromos tulajdonságú elemi részecske
7. Az elektromos töltés mértékegysége
8. Az elektromos kölcsönhatás során az erőhatást az elektromos ..... közvetíti.
9. Olyan részecske, amelyben a protonok és elektronok száma különböző.
10. Olyan eljárás, melynek során egy test elektromos állapotának megszüntetése érdekében a test és a Föld közé egy vezetőt kapcsolunk.
11. A műanyag rudat ezzel dörzsölve a rúd negatív elektromos állapotba kerül.
12. Az elektromos ..... olyan jelenség, melynek során a fémekben megváltozik az elektronok térbeli eloszlása.
13. Itt található az atomon belül a protonok és a neutronok.
14. A testek elektromos állapotát jellemző mennyiség az elektromos .....
15. Görög eredetű szó, jelentése: oszthatatlan
16. Semleges elektromos tulajdonságú elemi részecske.

1.																	
2.																	
3.																	
4.																	
5.																	
6.																	
7.																	
8.																	
9.																	
10.																	
11.																	
12.																	
13.																	
14.																	
15.																	
16.																	

Képrejtvény, betűrejtvény

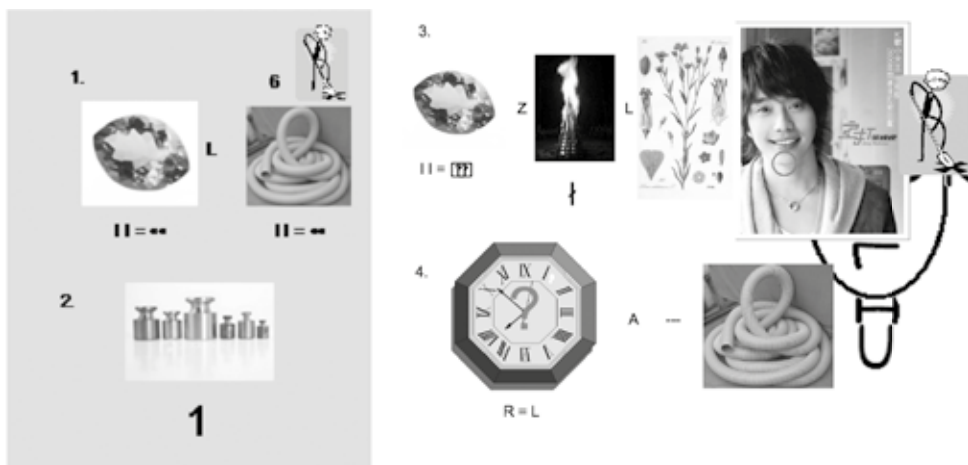
1. Fejtsd meg a képrejtvényeket!

2. Fejtsd meg a betűrejtvényeket!

Ezeket a feladattípusokat nemcsak tehetségfejtésre, hanem a fizika megszerettetésére is alkalmazhatjuk. Természetesen a tartalom függ attól, hogy milyen képességű és milyen korosztályú tanulókkal dolgozunk. Feladatként kaphatják a diákok, hogy készítsenek hasonló feladatokat, és azokat megcsináltatjuk a többi tanulóval is.

2.3. FELVÉTELI ELŐKÉSZÍTŐ FIZIKÁBÓL

A tehetségfejlesztés következő módja az előkészítő fizikából. Mint tudjuk, külön felvételi vizsga nincs a felsőfokú intézményben továbbtanulni vágyó tanulóknak. Ugyanakkor vagy közép- vagy emelt szinten többen érettségiznek ebből a tantárgyból. Az ő felkészülésüket segítik ezek a foglalkozások. Ez a tevékenység is többféle módon oldható meg. Szervezünk a diákoknak érettségire (külön közép- és emelt szintre vonatkozó) felkészítő kísérletező foglalkozásokat. Ezeken vagy a diákok önállóan végzik el a kísérleteket, vagy közösen a fizikát tanító kolléganővel, kollégával. Erről több irodalom található, ezért ezt nem részletezem. Többek között a lentebb említett honlapok is foglalkoznak ezzel a témával.

(pl.http://www.oktatas.hu/koznevelas/erettsegi/2015tavasz_i_vizsgaidoszak/2015tavasz_nyilvanos_anyagok1, http://eduline.hu/erettsegi_felveteli/2014/12/25/erettsegi_2015_emelt_szintu_fizika_erettseg_N57KEW), stb..

Kevesebb szó esik ma a hagyományos fekéscízítő tanfolyamokról. Az iskolák a fakultáció elterjedésével nem szerveznek ilyet, a felsőfokú intézmények pedig személyi kapacitás miatt nem. Talán most, hogy megemelték a felvételi pontszám minimális értékét, valamint, hogy egyre kevesebb hallgatónak sikerül bejutni a választott intézménybe, ennek a régen nagy hagyományokkal rendelkező foglalkozásoknak megint nagyobb jelentősége lesz. A Nyíregyházi Főiskola Műszaki- és Agrártudományi Intézete egy pályázat keretén belül a 2015/16. évre meghirdette fizikából és matematikából a felvételi előkészítőt heti 3-3 órában. Ezekben a foglalkozásokon kapnak a diákok egy kis elméleti összefoglalást, megnézhetnek, elvégezhetnek egy-egy egyszerűbb, összetettebb kísérletet, és feladatokat oldhatnak meg. Itt szerepelnek a tanulók igényeinek, felkészültségének, érdeklődési körének megfelelően közepes és annál magasabb szintű feladatok.

A FELVÉTELI ELŐKÉSZÍTŐ FOGLALKOZÁS TEMATIKÁJA

A foglalkozás célja:

A műszaki és természettudományos orientációjú diákok részére tartandó foglalkozás, amelyben áttekintik, összefoglalják és gyakorolják a középiskolai fizika-tananyagot elméleti és gyakorlati szinten is az érettségi – akár emelt szinten történő – sikeres letétele érdekében.

A tantárgy tartalma:

A fizika helye a természettudományok körében. Alapvető fizikai kölcsönhatások, jellemzésük, megjelenésük a természetben. A mozgások kinematikai és dinamikai leírása. Méret és energiatartományok. A termodinamika főtételei. Halmazállapot-változások. Elektrosztatikai alapfogalmak és alapjelenségek. Az elektromos tér, térerősség fogalma, értelmezése. Egyenáramú áramforrások és jellemzésük. Ohm törvénye, Kirchoff-törvények. Áramvezetési mechanizmusok. Elektromos vezetés félvezetőkben. Váltakozó áram és szerepe a mindennapokban. A teljes elektromágneses színekép és tartomány. Geometriai optika, optikai eszközök alkalmazási lehetőségei. Természetes és poláros fény. A radioaktivitás és szerepe a mindennapi életben. Régebbi érettségi feladatok megoldása.

Ajánlott irodalom

Csiszár Imre, Győri István, Dr. Hilbert Margit: 12 próba érettségi fizikából. (emelt szint) Maxim Könyvkiadó, Bp., 2006.

Egységes érettségi feladatok gyűjteménye. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004.

Holics László: Fizika. Akadémiai Kiadó, Bp., 2011.

Középiskolai feladatgyűjtemények

Középiskolai fizikatankönyvek

Öveges-könyvek, Gondolat Kiadó, 1979.

Táblázat Fizika előkészítő programja

A 2015/16 tanév időbeosztása:

Óra-szám	Témakörök
1 - 3	A fizikai mennyiségek. Kinematika: koordináta-rendszerek, mozgások jellemzése. Egyenes vonalú mozgások. Szabadesés, hajítások, körmozgás és forgómozgás, rezgőmozgás.
4 - 6	Dinamika: kölcsönhatások, tömeg, erőtvények, Newton törvényei, lendület, lendületmegmaradás.
5 - 9	Tehetetlenségi erők gyorsuló koordináta-rendszerekben.
10-12	Forgatónyomaték, tehetetlenségi nyomaték, perdület, perdületmegmaradás.
13-15	Mechanikai munka, energia, hatásfok.
16-18	Deformálható testek rugalmas alakváltozásai.
19-21	Folyadékok és gázok mechanikája. Kényszerrezgés, rezonancia, mechanikai hullámok, hangtan.
21-24	Hőtan: hőmérséklet, hőtágulás, hőterjedési módok.
25-27	Gázok állapotegyenlete. Belső energia. A termodinamika I. és II. főtétele.
28-30	Halmazállapot-változások. Körfolyamatok, hőerőgépek.
31-33	Elektrosztatika: elektromos töltés, elektromos tér, Coulomb-törvénye, elektromos jelenségek. Mágneses alapjelenségek.
34-36	Potenciál, feszültség, kapacitás, az elektromos mező munkája. Töltött részecskék mozgása elektromos és mágneses térben.
37-39	Elektrodinamika: elektromos áram és mágneses tere, ellenállás, nyugalmi és mozgási indukció. Változó feszültség és áram.
40-42	Impedancia. Soros és párhuzamos RLC-körök.
43-45	Geometriai optika
46-48	A fény terjedése különböző közegekben, viselkedése közeghatárokon.
49-51	Optikai leképezési törvények.
52-54	Optikai eszközök
55-57	Fotometria.
58-60	Elektromágneses hullámok. Hullámoptikai jelenségek
61-63	Atomfizika. Atommodellek. Az elektron hullámtermészete

64-66	Atommagfizika, az atommagok belső szerkezete, kötési energiája, nukleonok kölcsönhatásai.
67-69	Radioaktív sugárzások és alkalmazásai. Magenergia. Energiatermelés
69-72	Gyakorlás: érettségi feladatok megoldása.
73-75	Gyakorlás: érettségi feladatok megoldása.
76-78	Gyakorlás: érettségi feladatok megoldása.
78-80	Próbaérettségi feladatsor megoldása.

Ez csak egy tervezet. Természetesen ettől el lehet térni attól függően, hogy a tanulók milyen előismeretekkel, elképzelésekkel érkeznek, milyen a foglalkozást tartó kolléga elképzelése a témát illetően. Lehet kihagyni témákat, lehet bővíteni. Nem feltétlen fontos csak elméleti megbeszélés, kísérlet, számításon feladat megoldása. Lehet filmbejátszások fizikai tartalmának értelmezése, animációk elemzése, érdekes, játékos fizikai feladatok megoldása, egy érdekesebb témából rövid tanulói kiselőadás meghallgatása stb.

3. TEHETSÉGFEJLESZTÉS A TDK-BAN

A tehetségfejlesztés, a tehetséggondozás a felsőfokú intézményekben is folytatódik. Ezen a szinten is lehet több formája fizikából. Például feladatmegoldó verseny, eszközkészítő verseny, felkészülés az OTDK-ra stb. Az eszközépítő verseny célja, hogy a hallgatók kreativitása, fantáziája, ötletessége fejlődjön, valamint a megtanult elméleti ismereteket próbálják meg hasznosítani az eszközök építésénél, működésük vizsgálatánál, illetve az eszközök működés közbeni társuknak bemutatása. A folyamatos kutatómunka, mérés, kísérletezés és azok dolgozattá formálása segítségével juthatnak el a hallgatók a TDK házi versenyhez, illetve az országos megmérettetésre.

Egy példa a Hatvani István Fizika TDK éves programjára:

2. táblázat Fizika TDK 2015/16. éves munkaterve

Idő	Téma	Felelős
2015. szept.	- alakuló ülés, TDK-titkár választása - témaválasztás, illetve a témák rögzítése - részvétel a Kutatók éjszakája programjain - házi verseny előkészítése (ha lesz dolgozat)	TDK-tanár elnök, témafelelősök
2015. okt.	- részvétel az Őszi Fizikus Napok programjain - TDK-dolgozatok tartalmának egyeztetése - új TDK-hallgatók esetén a téma kiválasztása vázlat készítése - eszközkészítő verseny hirdetése (Jelentkezési hi. október 15. Az eszköz bemutatása: 2016. március vége-pontosítás később)	témavezetők, tanszéki előadók tanszéki oktatók

2015. nov.	- részvétel az Őszi Fizikus Napok programjain - a hallgató kutatómunkájának folytatása - új TDK-s hallgató esetében a kutatómunka, az irodalom feldolgozásának beindítása - házi verseny lebonyolítása	témavezetők, tanszéki előadók TDK-tanár elnök
2015. dec.	beszámoló a félév során végzett munkáról	témavezetők
2016. jan.	konzultációk a témavezetővel	témavezetők
2016. febr.	- a hallgatói munka folytatása, - konzultáció a témavezetővel	témavezetők
2016. márc.	- kutatómunkák folytatása - hallgatók bevonása a kísérletező fizikaverseny témáinak, programjának kidolgozásába	témavezetők, TDK-tanár elnök
2016. ápr.	- TDK-ülés, az elkészített kísérleti eszközök bemutatása - hallgatók bevonása a Jedlik fizikaverseny lebonyolításába - a hallgatói munka ellenőrzése, segítése	TDK-tanár elnök, témavezetők
2016. máj.	- hallgatói részvétel a Bródy kísérleti verseny lebonyolításában - TDK-ülés, beszámoló a félévben végzett munkáról	témavezetők

A felsőfokú oktatási intézményekben is fontos a tehetséges hallgatókkal való foglalkozás, hiszen az itt tanult és szerzett információk, tudás birtokában állják meg helyüket a munkahelyükön, ahol alkalmazniuk kell a megszerzett ismereteiket.

ÖSSZEZÉS

A tehetségfejlesztés és egyáltalán a tehetségek megtalálása nem egyszerű feladat. A tanulóktól, a tanároktól, a szülőktől nagy odafigyelést igényel. Egy-egy fejlesztendő irány meghatározója lehet a diák egész életének. Ebben a tanulmányban csak egy szeletét foglaltam össze a tehetséges gyerekekkel való foglalkozásnak. Kiemeltem a differenciálás lehetőségét, a különféle szakköri tevékenységeket, illetve az előkészítő adta lehetőséget a fizika tanításában. Lehetett volna részletesebben tárgyalni a felsoroltakat úgy, hogy konkrét vázlatot adok egy-egy órához, egy-egy szakköri foglalkozáshoz, felkészítő foglalkozáshoz, de jelenleg nem ez volt a célom. A tehetségfejlesztéshez tartozik még az egyéni fejlesztés, a versenyekre történő felkészítés, a szaktábori lehetőség. Az előbb és a most felsorolt lehetőségekhez az irodalomjegyzékben talál az olvasó anyagot.

Meg kell ragadnunk minden lehetőséget, hogy tehetséges diákjainkat segítsük céljaik elérésében. Azt tudjuk, mindenki tehetséges valamiben, tehát a jövő feladata, hogy megtaláljuk ezeket a tehetségeket, utána pedig tegyük lehetővé számukra tehetségük kibontakoztatását

Felhasznált szakirodalom

- Báthory Zoltán (2002): A tehetség globalitása - a Magyar Tehetséggondozó Társaságról. *Magyar Tudomány*, 2002/10. 1368.
- Cohn, S. J. (1981): What is giftedness? A multidimensional approach. In: Kramer, A.H. (ed.) (1981): *Gifted children: challenging their potential*. New York: Trilium Press, 33-45.
- Egri Sándor, Mándy Tihamér, Varga Klára (2015): Fizikatanítás változó környezetben http://shrek.unideb.hu/~learner/kezikonyv28_fiz_01.pdf
- Egri Sándor & Máth János (2013): Fizikatanítás: Mit, hogyan, kinek? *Fizikai Szemle*, 7-8, 244-247.
- Renzulli, J. S. (1978): What makes giftedness? Reexamining a definition. *Phi Delta Kappa*, 60. sz. 180-184.
- Varga Klára (2011): A természettudományok tanításának elméleti alapjai. In: Revákne Markóczi Ibolya (szerk.) *Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok*, Debrecen

További források

- Egri Sándor – Mándy Tihamér – Varga Klára (2015): A fizika tantárgy 2084-ben (megjelenés alatt)
- Erlicsné Bogdán Katalin (2011): Fizika kísérleti eszközök és használatuk. *Elektronikus jegyzet*, <http://reptha.nyf.hu/>
- Hegedüs G. (1998): A projekt módszer elmélete. *Kecskeméti Hírös Akadémia*
- Hortobágyi Katalin (szerk.1991): *Projektkézikönyv*. IFA-OKI
- Hortobágyi Katalin* (1991): A projekt módszer. *Iskolakultúra*, 5. sz.
- Radnóti Katalin – Nahalka István – Poór István – Wágner Éva (2002): *A fizikatanítás pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Szira J.: A projekt módszerről. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Tempus Közalapítvány melléklete
- Varga Klára (2011): Tehetséggondozás, tehetségfejlesztés a tanítási órán kívül *Elektronikus jegyzet*, <http://reptha.nyf.hu/>
- Varga Klára - Szekeres G. (2010): Tehetséggondozás. Fizika szaktáborban Fizikatanítás tartalmasan és érdekesen. Magyarul tanító fizikatanárok nemzetközi konferenciája előadás kivonatok. ELTE, Fizika Doktori Iskola. 493-498.

Antal Tamás, Kerekes Benedek, Sikolya László

A BURGONYA HAGYOMÁNYOS ÉS HIBRID SZÁRÍTÁSÁNAK TAPASZTALATAI

ABSZTRAKT

A fagyasztva szárítással kiváló minőségű terméket állítunk elő, de az eljárás nagyon drága (hosszú szárítási időt igényel). Mindennek tudatában nagyon fontos kifejleszteni egy új vízelvonási technológiát, úgynevezett kombinált vagy hibrid szárítási módszert. A tanulmányban ezért hagyományos, azaz konvektív- és fagyasztva szárítás, illetve hibrid (konvektív elő- és fagyasztva utószárítás) vízelvonási módszerek összehasonlítását végeztük el. A szárítási görbékre illesztettük a kétféle szárítási modellt. A modelleket kiértékeljük korrelációs koefficienssel (R^2) és átlagos négyzetes hibával (RMSE). A különböző módszerrel dehidrált minták minőségét állományvizsgálattal és rehidrációs képességgel jellemeztük. A fagyasztva szárító és a meleg levegős hengershárító elektromos energiafelvételét ún. fogyasztásmérővel mértük. A fagyasztva szárítás működési ideje 23 h volt. A kombinált szárítási eljárás esetében a teljes szárítási idő 11, 14 és 16 h-t vett igénybe. A kombinált szárítás (HAD-FD3: 11 h) energiafogyasztása 61%-kal alacsonyabb volt, mint a fagyasztva szárításé. Ennek ellenére az optimális kombinált szárítási folyamat a szárítmány minőségi paramétereinek figyelembevételével: 3 órás előszárítás meleg levegővel és fagyasztva utószárítás 11 órán keresztül (HAD-FD2).

1. BEVEZETÉS

A fagyasztva szárítás (liofilizálás) mint modern kéméletes szárítási eljárás közismert arról – tudományosan is alátámasztott –, hogy a legkedvezőbb paraméterekkel (állomány, szín, beltartalom és rehidrációs abilitás) rendelkező végterméket produkálja (Loch-Bonazzi et al. 1992; Krokida et al. 1998; Antal 2010). Egyre nagyobb az igény olyan tartósított termékek iránt, melyek hónapok, évek után is hasonló értékkel rendelkeznek, mint a nyersanyag, illetve nő a kereslet a fagyasztva szárított táplálékkiegészítők és funkcionális élelmiszerek iránt. Ennek ellenére a liofilizálás élelmiszeripari alkalmazása még várat magára Magyarországon, ennek két fő oka van: az egyik, hogy a berendezés beszerzési ára igen magas, a másik, hogy a szárítás üzemeltetési költsége is igen nagy volument képvisel (Hammami – Rene 1997).

Az utóbbi probléma elsősorban az alacsony fagyasztás- és szublimációs sebességtől függ. A jelen kutatómunkában azt tűztük ki, hogy a liofilizálás szárítási idejét ún. kombinált szárítási módszer alkalmazásával csökkentjük le oly módon, hogy a végtermék minősége a hagyományos fagyasztva szárításhoz képest ne vagy csak kis mértékben változzon.

A kombinált szárítás jelen esetben azt jelenti, hogy meleg levegős (más néven konvektív) előszárítással a száradó anyagból a fizikai víz nagy részét – a termék szöveteinek nagymértékű károsodása nélkül – eltávolítjuk, ezután fagyasztva szárítással (utószárítás) a maradék – kötött – nedvességtartalmat elvonjuk. Mivel a fagyasztva szárítás a legkíméletesebb eljárás, így a szárítási folyamat végén nem valószínű a szövetek sérülése. Emellett a két szárítási módszer összekapcsolásával szignifikánsan redukálódik a kezelési idő.

A burgonya (*Solanum tuberosum* L.) a szántóföldi növénytermesztésben és a humántáplálkozás szempontjából az egyik legjelentősebb kultúra. A burgonya jelentős ipari nyersanyag (szesz-, sütő-, hűtőipar és keményítőgyártás), és nagy mennyiségben felhasználják állati takarmányozásban is (Tanács 2005).

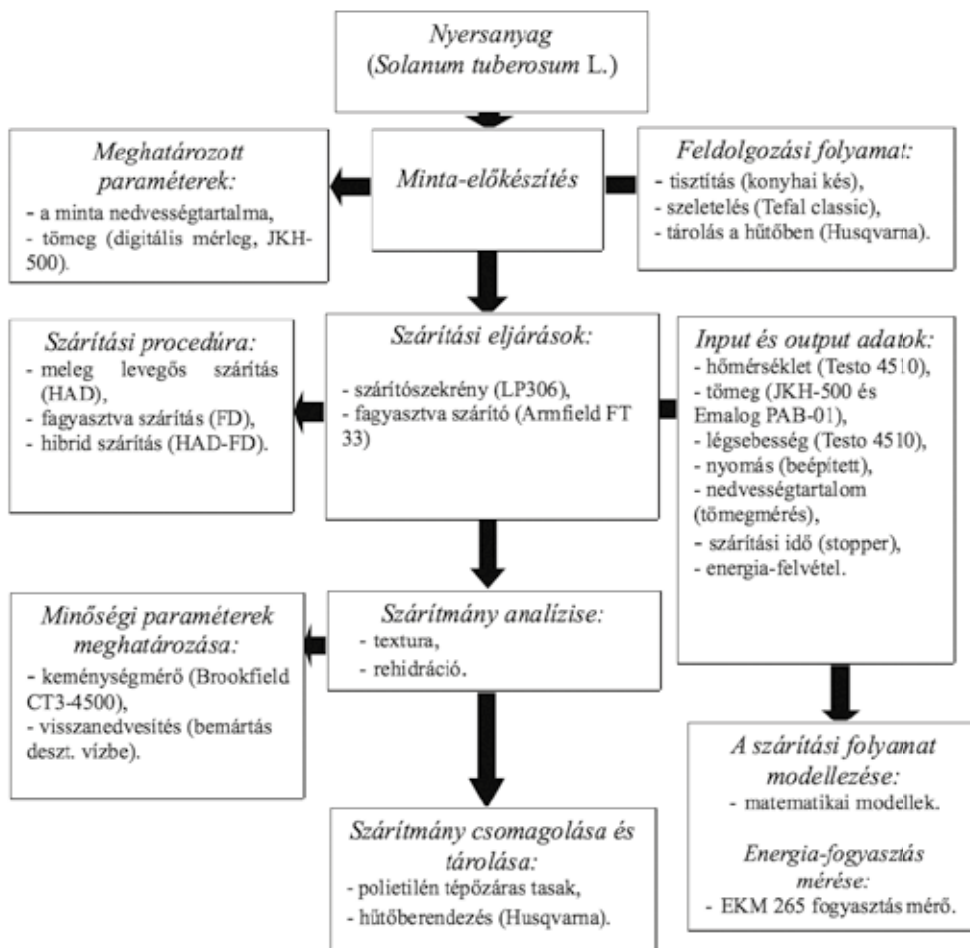
Ebben a tanulmányban az alábbi célokat tűztük ki:

- Megvizsgálni a kombinált szárítás hatását a fagyasztva szárítás (kontroll) működési idejére.
- Statisztikai úton kimutatni, hogy az egyfokozatú fagyasztva szárítás energiafogyasztásához képest a kombinált technológia kisebb energiafelvétellel rendelkezik.
- A szárítási görbék modellezése ún. vékonyrétegű modell segítségével, és olyan matematikai modellek alkalmazása, melyek pontosan illeszkednek a görbékre.
- Hipotézisünket igazolni, hogy a kombinált szárítás alkalmazásával (különböző csatlakozási pontok függvényében) a szárítmány minősége (textúrája és rehidrációs képessége) kis mértékben degradálódik.

A dolgozat céljainak meghatározása mellett tisztáznunk kell, hogy ilyen jellegű publikáció nem található a szakirodalomban.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az 1. ábrában törekedtünk összefoglalni a jelen szárítási kísérlet főbb lépéseit, a kutatómunka könnyebb áttekinthetősége érdekében.

1. ábra: A burgonya mint szárítási alapanyag feldolgozásának folyamatábrája

Forrás: saját szerkesztés

2.1. NYERSANYAG

A kísérletek során felhasznált burgonyát (*Solanum tuberosum* L.) a helyi termelői piacról (Nyíregyháza, Búza tér) szereztük be. A mintákat megtisztítottuk, eltávolítottuk a héjat, illetve a hibás részeket és a szennyeződések. Burgonyaszeletelő (Tefal Classic) segítségével 1 cm oldalvastagságú kockákra vágtuk fel a mintákat. A

szárítási vizsgálatok előtt hűtőberendezésben (Husqvarna QT4601, Elektrolux-Lehel KFT.) tároltuk a nyersanyagot 18°C-on.

2.2. A NEDVESSÉGTARTALOM MEGHATÁROZÁSA

A nyersanyag, illetve az előszárított és a végtermék nedvességtartalmát gravimetriás módszerrel határoztuk meg. Ez azt jelenti, hogy szárítószekrényben (LP306, Labor MIM, Budapest) 105° C-on 6 órán át szárítottuk. A nyersanyag nedvességtartalma 79,4% nedves bázisban (w.b.), ez száraz bázisban (d.b.) kifejezve 3,854 kg víz/kg szárazanyag. A mintákat – minden kísérlet esetében – tömegállandóság beálltáig szárítottuk, a szakirodalmi előírások szerint, háromszor megismételve.

2.3. SZÁRÍTÁSI ELJÁRÁSOK

A szárítási kísérleteket két szárítóberendezésben végeztük el. Egyrészt szárítószekrényben (LP306, Labor MIM, Budapest), mely a meleg levegős szárítás (más néven konvektív: HAD) módszerét valósítja meg. A burgonyakockákat (200 g) a berendezés tálcáira helyeztük egy rétegben. A szárítóközeg hőmérséklete 75°C-os és a sebessége 1,0 m/s volt, mely paramétereket a szárító tetején található elszívónál mértük (Testo 4510, Testo GmbH, Németország).

Másrészt a minták liofilizálása (FD) Armfield FT33 (Armfield Ltd., Anglia) típusú fagyasztva szárítóban lett végrehajtva. A burgonyakockák szárítása az alábbi specifikációkkal jellemezhető: A szárítókamra hőmérséklete (a művelet végén): 21°C, a minták átlaghőmérséklete (a művelet végén): 19°C, a kondenzátorkamra hőmérséklete (a művelet alatt folyamatosan): -50 – 55°C, a munkakamra nyomása: 80-94 Pa, a nyersanyag tömege: 200 g (JKH-500 típusú digitális mérleg, Jadever, Tajvan). A mintákat a szárító munkakamrájában található tálcára helyeztük el egy rétegben. A száradó anyag tömegének pontos nyomon követése érdekében – ennek mérése elengedhetetlen a szárítási kinetikához – speciális tömegmérő rendszert (Emalog KFT., Budapest) illesztettünk a munkakamrába.

A kombinált szárítás a fent közölt két szárítási módszer összekapcsolásával jött létre. A szárítási paraméterek megegyeznek a 2.3. alfejezetben leírtakkal. A burgonya előszárítása a szárítószekrényben kezdődött, a termék 46%, 35% és 27%-os nedvességtartalmáig (nedves bázisban: w.b. számolva), ezután közvetlenül a fagyasztva szárítóban szárítottuk tömegállandóságig (elnevezése: HAD-FD).

A szárítási kísérleteket háromszori ismétléssel végeztük el, a tanulmányban az átlagértékeket prezentáltuk.

2.4. MATEMATIKAI MODELLEZÉS

A száradási folyamat matematikai leképezéséhez a száraz bázisra (d.b.) vonatkoztatott víztartalom használata a célszerű, ezért a száradó anyag nedvességtartalma (M) száraz bázisban kifejezve a következő összefüggéssel számolható (1):

$$M = \frac{m_t - m_s}{m_s} \quad (1)$$

ahol: M – a minta nedvességtartalma (kg víz/kg száraz anyag), m_t – a minta tömege az adott pillanatban (kg), m_s – a minta száraz tömege (kg).

A szárítási eljárások (HAD, FD és HAD-FD) szárítási görbéire kétféle szárítási modellt illesztettünk, melyek egyenleteit az 1. táblázatban figyelhetjük meg.

A szárítási görbékre illesztett vékonyrétegű szárítási modelleket két statisztikai faktorial, korrelációs koefficienssel (R^2) és relatív átlagos négyzetes hibával (RMSE) értékeltük ki, melyek meghatározása a szakirodalmi forrásokban fellelhetőek (Mirzaee et al. 2010).

1. táblázat: A szárítási görbékre illesztett vékonyrétegű modellek

Modell megnevezése	A modell egyenlete	Referencia
Henderson és Pabis vagy Exponenciális	$M = a \cdot e^{-k \cdot t}$	[Akgun – Doymaz 2005]
Harmadfokú polinom	$M = a \cdot t^3 + b \cdot t^2 + c \cdot t + d$	[Antal et al. 2011]

a modell konstans, k szárítási konstans (h^{-1}), t szárítási idő (h).

a , b , c , d –harmadfokú polinom állandó együtthatói, melyek értékei az anyag jellemzőitől függenek: a fajtától, az érettségtől, a fagyasztási sebességtől és a vízleadási hajlandóságtól; t – szárítási idő (h)

Forrás: saját szerkesztés

2.5. A VILLAMOSENERGIA-FOGYASZTÁS MÉRÉSE

Abból a célból, hogy összehasonlítsuk a szárítási eljárások villamosenergia-felhasználását, az alábbi képletet használtuk fel (2):

$$E = P \times t \quad (2)$$

ahol: E – villamosenergia-fogyasztás (kWh), P – a berendezés energiaigénye (kW), t – szárítási idő (h, HAD, FD és HAD-FD esetében).

A szárítóberendezések villamosenergia-fogyasztásának mérése EKM 265 típusú fogyasztásmérővel (Conrad Electronic GmbH, Németország) történt.

2.6. KEMÉNYSÉGMÉRÉS

A szárított minták állományvizsgálata Brookfield CT3-4500 (Brookfield Engineering Laboratories Inc., Egyesült Államok) típusú keménységmérővel volt meghatározva. Roncsolásmentes felületi keménységmérés módszerét vagy más néven kompressziós vizsgálati eljárást alkalmaztunk. Newtonban (N) kifejezve kaptuk meg a termék ellenállását a nyomófejhez szemben.

A berendezést az alábbi specifikációkkal üzemeltettük: a terhelési tartomány 0-10 g, a munkasebesség 1 mm/s, a próbafej átmérője 4 mm, a próbafej haladási távolsága 50 mm, a penetráció maximális értéke az anyagban 2 mm. A vizsgálatokat minden szárítási eljárás esetében hat alkalommal végeztük el, és az átlagértékeket jelenítettük meg ebben a cikkben.

2.7. REHIDRÁCIÓ

A kísérlet lépései a következőképpen alakultak: először lemértük a szárított minták tömegét, mindegyik minta tömege 0,5 g ($\pm 0,1$) körüli értéket vett fel, majd ezeket a mintákat 25°C-os ($\pm 1^\circ\text{C}$) desztillált vízbe merítettük, és 60 percen keresztül nedvesítettük. Mindegyik edénybe 200 ml desztillált vizet öntöttünk, melynek hőmérsékletét folyamatosan mértük Testoterm 4510 (Testo AG., Németország) típusú készülék hőmérsékletmérőjével (NiCrNi). Az áztató közegből kivett nedves mintákról nedvszívó réteg segítségével a felesleges folyadékot eltávolítottuk, és a kísérlet végén lemértük a rehidratált anyag tömegét (Precisa, Precisa AG, Svájc). A visszanedvesítési kísérleteket háromszori ismétléssel végeztük el.

A rehidrációs ráta (RR) meghatározása az alábbi képlet alkalmazásával történik Duan et al. (2010) szerint (3):

$$RR = \frac{m_{re}}{m_{sz}}, \quad (3)$$

ahol: RR – rehidrációs ráta (dimenzió nélküli), m_{re} – rehidratált minta tömege (g), m_{sz} – szárított minta tömege (g).

2.8. STATISZTIKAI ANALÍZIS

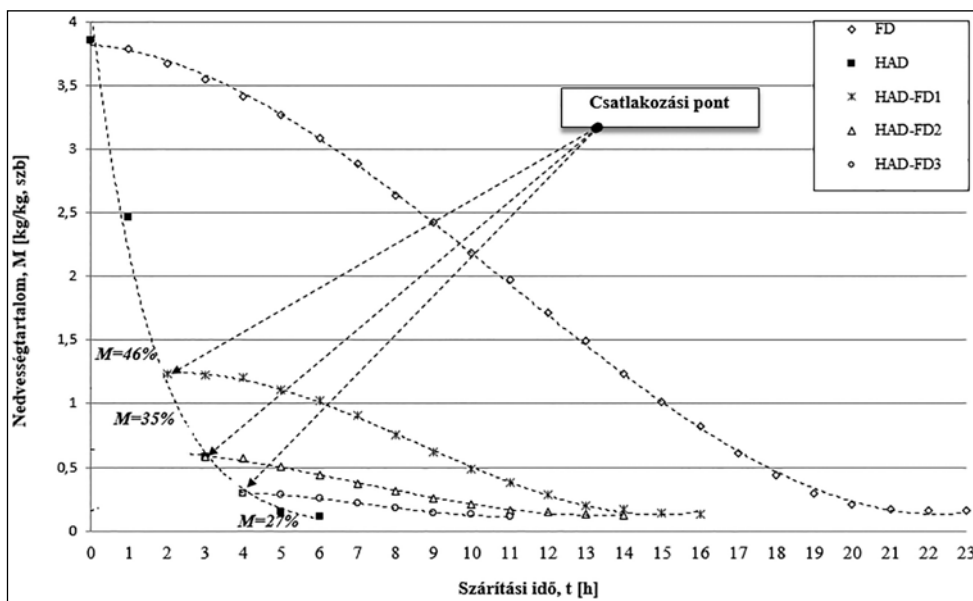
A kísérleti adatok feldolgozása Microsoft Office Excel 2010 programmal történt. A mérési adatok statisztikai elemzését egyutas varianciaanalízissel (ANOVA), Duncan-féle teszttel végeztük, SPSS Statistics 21 programot (IBM, USA) alkalmazva.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A SZÁRÍTÁSI KINETIKA KIÉRTÉKELÉSE

Az 2. ábrán megfigyelhető a konvektív szárítás (HAD), a fagyasztva szárítás (FD) és a kombinált szárítás (HAD-FD) szárítási görbéi, az anyagnedvesség-tartalom és a szárítási idő függvényében.

2.ábra: Fagyasztva, meleg levegővel és hibrid módszerrel szárított burgonyakockák szárítási görbéje

Forrás: saját szerkesztés

A konvekciós vízelvonás (HAD) szárítási görbéje két szakaszra bontható, első az állandó száradási sebességű szakasz, ahol a nedvességleadás lineárisan csökken, itt a szabad víz elvonása játszódik le. A második szakasz az ún. csökkenő száradási sebességű szakasz, amikor az anyagban lévő maradék nedvességtartalom, a kötött víz eltávolítása történik meg (Agarry et al. 2005). Ahol a száradási görbe inflexiós pontja található, azaz görbületet vált, azt jelenti, hogy onnantól kezdve az anyag belsejéből, nagyobb energiaráfordítással távolítható el a maradék nedvességtartalom, mindez a termék minőségének hátrányára válik (zsugorodás, sejtösszeomlás és barnulás). Ezért a csatlakozási pontok helyét úgy alakítottuk ki, hogy a HAD szárítási kinetika görbületváltása előtt ($M=46\%$) és után ($M=35\%$ és 27%) helyeztük át a terméket a fagyasztva szárítóba.

A konvektív szárítás művelete során a víz folyékony állapotból gőz állapotba való közvetlen átmenet révén távozik a rendszerből. Fagyasztva szárításkor a víz fagyott állapota miatt oldattranszport nem lehetséges. A folyamat során a szubli-

mációs front vándorol a felszíntől az anyag belseje felé, tehát a fagyott réteg vastagságának állandó csökkenése mellett a száraz réteg vastagsága állandóan nő. Az anyag- és hőtranszportnak a művelet során ezen az állandóan növekvő vastagságú szivacsos, száraz rétegen keresztül kell lebonyolódnia, ami természetesen befolyásolja a folyamat sebességét és idejét is (Almási 1977).

A hagyományos fagyasztva szárítás kinetikai görbéje három szakaszra bontható. Az első az ún. kezdeti szakasz, itt történik meg a fagyasztás és a nedvességáramlás megindulása. A második az állandó száradási sebességű szakasz az első kritikus nedvességtartalomig, ahol egy lineáris csökkenő jellegű görbe jellemzi a nedvességtartalom csökkenését. Itt meg kell jegyezni, hogy a görbe jobban elnyúlik, nem olyan meredek, mint a konvektív módszerrel szárított anyagokra jellemző szárítási görbénél. A harmadik szakasz kezdetét az anyag száradási sebességének csökkenése jelenti, melynek megjelenését a görbében az inflexiós átmenet jelzi. A nedvesség kellő mérvű eltávozása után az anyagban más nedvességvezetési formák jutnak szerephez, és a száradási sebesség az anyag szerkezeti felépítésétől függő módon csökken, és közeledik a konstans értékhez. A szárítási folyamat végét a végnedvesség elérése jelenti.

A 2. ábrán megfigyelhető továbbá száradási görbékre illesztett modellek (szagatott vonal). A csatlakozási pontig exponenciális jellegű (Henderson és Pabis modell) a görbe lefutása, a kapcsolódás után pedig harmadfokú polinommal jellemezhető a fagyasztva szárítás kinetikája (HAD-FD1, 2, 3).

A 2. táblázat reprezentálja a fagyasztva és konvektív szárítási görbékre illesztett vékonyrétegű modellek paramétereit és azok statisztikai kiértékelését.

2. táblázat: A szárítási görbékre illesztett matematikai modellek paramétereit és azok statisztikai kiértékelése

Szárítási módszerek	Modell	A modell paramétereit					Statisztika	
		k	a	b	c	d	R^2	$RMSE$
<i>FD</i>	Polinom.	-	0,0006	-0,0221	0,0184	3,8231	0,9997	0,0129
<i>HAD</i>	Exponenc.	0,631	7,6954	-	-	-	0,9931	0,0832
<i>HAD-FD1</i>	Exponenc. és Polinomiális	-	0,0011	-0,025	0,058	1,2077	0,9990	0,0299
<i>HAD-FD2</i>		-	0,0005	-0,0077	-0,0232	0,6232	0,9969	0,0456
<i>HAD-FD3</i>		-	0,0008	-0,0107	0,0082	0,3022	0,9970	0,0449

Forrás: saját szerkesztés

A statisztikai elemzésekből (R^2 és $RMSE$) kiderül, hogy a modellek megfelelnek a konvektív (*HAD*), fagyasztva (*FD*) és a kombinált szárítás (*HAD-FD*) jellemzésére. A korrelációs koefficiens (R^2) értéke 0,99 felett volt minden esetben, ez azt jelenti, hogy a modellek megfelelőek az adott szárítási görbék közelítésére.

A relatív átlagos négyzetes hiba (RMSE) 0,0129 és 0,0832 közötti értéket vett fel a vizsgált szárítási eljárások esetében, ami szintén jónak mondható.

A 3. táblázatban összegeztük a szárítási módszerek kezelési idejét, és a hibrid eljárások (HAD-FD) kedvező hatását a liofilizálás (FD) szárítási idejére. A szárítási folyamat addig tartott, míg a termék nedvességtartalma elérte az egyensúlyi állapotot: 5,2-6,4% w.b. és 0,109-0,157 kg/kg d.b.

3. táblázat: A vizsgált vízelvonó módszerek hatása a szárítási időre és a szárított anyag víztartalmára

Szárítási módszerek	Konvektív szárítási idő [h]	Fagyasztva szárítási idő [h]	A szárítmány nedvességtartalma [%, w.b.]	Teljes szárítási idő [h]	Megtakarítás a szárítási időben [%]
FD	-	23	6,4	23 ^c	-
HAD	6	-	5,2	6 ^a	-
HAD-FD1	2	14	5,9	16 ^d	30,43 ^c
HAD-FD2	3	11	5,7	14 ^c	39,13 ^b
HAD-FD3	4	7	5,5	11 ^b	52,17 ^a

Megjegyzés: ^{abc} statisztikai analízis ANOVA Duncan (szignifikanciaszint: $p < 0,05$) teszttel

Forrás: saját szerkesztés

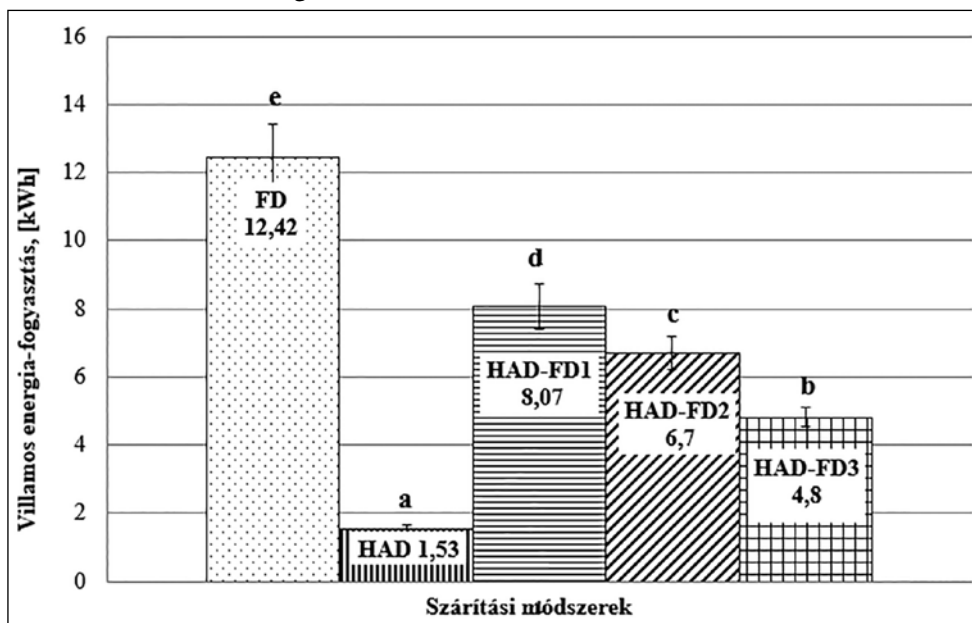
A 3. táblázatban ezen kívül megfigyelhető, hogy a *HAD-FD3* módszerrel 52,17%-kal csökkent a szárítási idő (11h) a hagyományos fagyasztva szárításhoz (23h) képest, mindez szignifikánsan is kimutatható. Mindemellett a többi kétfokozatú szárítási (HAD-FD1, 2) eljárás is szignifikáns hatással (30 és ~40%) volt az FD működési időtartamára. Megállapítható, hogy az előszárítási idő növelésével ($t_{sz} = 2$ -ről 4 órára) csökken a kezelési idő a hibrid szárítás esetében. Vajon mindez hogyan hat a produktum minőségére?

3.2. A SZÁRÍTÁSI ELJÁRÁSOK ENERGIAFELVÉTELÉNEK EREDMÉNYEI

A vizsgálat alá vont szárítási eljárások villamosenergia-fogyasztásának összehasonlítását a 3. ábrán láthatjuk.

Ahogy a szakirodalom is alátámasztja (Ratti 2001), a vizsgált módszerek közül a legalacsonyabb energiafelvétellel a konvektív eljárás (HAD), a legmagasabb energiafogyasztás-értékkel pedig a liofilizálás (FD) jellemezhető, közöttük statisztikailag kimutatott szignifikáns eltérés van. A kombinált módszerek közül mindegyik esetében alacsonyabb villamosenergia-fogyasztást regisztráltunk, a *HAD-FD1*-nél 35%-kal, a *HAD-FD2*-nél 46%-kal és a *HAD-FD3*-nál 61,4%-kal csökkent a fagyasztva szárításhoz képest, melyek között szignifikáns differencia is mutatkozott.

Ennek oka, hogy a hibrid szárítás (konvektív) előkezelési idejének növekedésével ($t_{sz}=2$ -ről 4 órára) a rendszer villamosenergia-felvétele csökken. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a csatlakozási pontok elhelyezkedése szignifikáns hatással van a hibrid szárítás működési költségére.

Megjegyzés: ^{abc} statisztikai analízis ANOVA Duncan (szignifikanciaszint: $p < 0,05$) teszttel.

3. ábra: Az egy- és kétfokozatú szárítási eljárások villamosenergia-felvétele

Forrás: saját szerkesztés

3.3. A SZÁRÍTÁSI MÓDSZEREK HATÁSA A TERMÉK TEXTÚRÁJÁRA

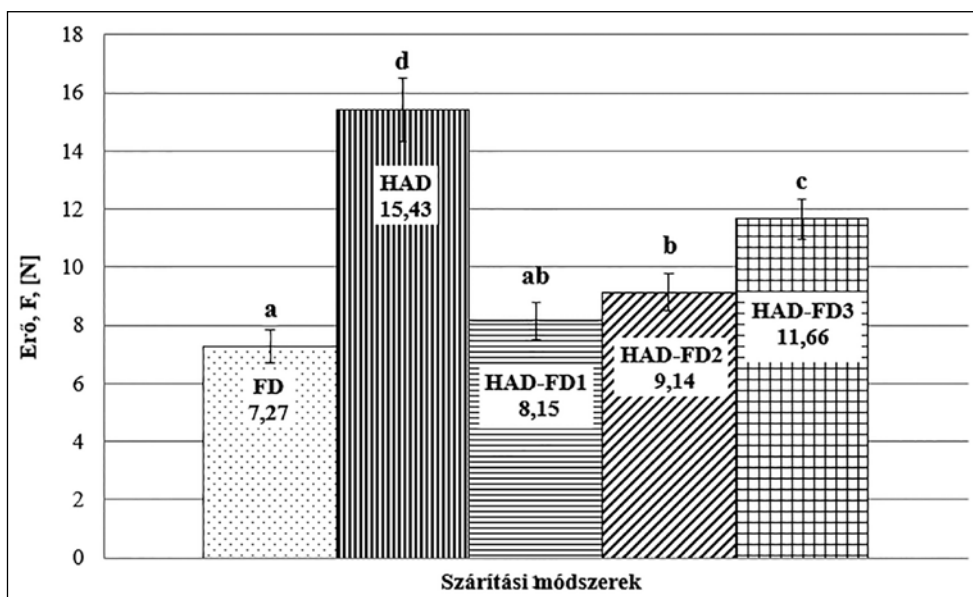
A végtermék textúrája vagy állománya az egyik legfontosabb minőségi faktor, melyet a vásárló megvizsgál. A 4. ábra tájékoztat bennünket a meleg levegővel szárított (HAD), a liofilizált (FD) és a kombinált szárítással (HAD-FD) tartósított burgonyaminták állományvizsgálatának eredményeiről.

Az eredményeink szerint a konvektív módszerrel szárított minta hozta a legkedvezőtlenebb texturális értéket (az anyag felülete keményebb lett a kontrollhoz –FD – képest). A kombinált eljárással (HAD-FD) kezelt termék állománya negatív változáson ment keresztül, annak függvényében, hogy mennyi ideig volt kezelve a konvektív előszárítás során. A szárítószekrényben a burgonyaminták előszárítása 2, 3 és 4 órán át tartott, különösen a 4 órás kezelési idő hatott kedvezőtlenül a burgonyaminták textúrájára. A HAD-FD2, 3 minták texturális értékének szignifikáns emelkedésének oka, hogy itt már a nedvességtartalom elvonása a száradó anyag belsejéből – a szövetekből

–történik meg (csökkenő száradási sebességű szakasz: 2. ábra), azaz a nagy energi-
igényű hőkezelés hatására a termék deformálódik, zsugorodik. Megállapításainkat
a szakirodalmi források is megerősítik, a burgonya meleg levegővel történt szárítása
esetében (Leeratanarak et al. 2006; Hatamipour et al. 2007).

A HAD-FD1 és 2 burgonyaminták felületi ellenállása (textúrája) 12,1% és
25,7%-kal növekedett a fagyasztva szárított (FD) anyaghoz képest, a hibrid mód-
szerrel (HAD-FD1, 2) kezelt minták között szignifikáns eltérés nem mutatkozott.

Ezenkívül a 4. ábrán megfigyelhető, hogy a liofilizált (FD) burgonya jellemezhe-
tő a legkedvezőbb texturális paraméterekkel, mindez a késztermék porózus struktúrá-
jának, a likacsos, rugalmas szerkezetének köszönhető. A fagyasztva szárított burgonya
állományát tekintve hasonló eredményt értek el Wang és munkatársai (2010).

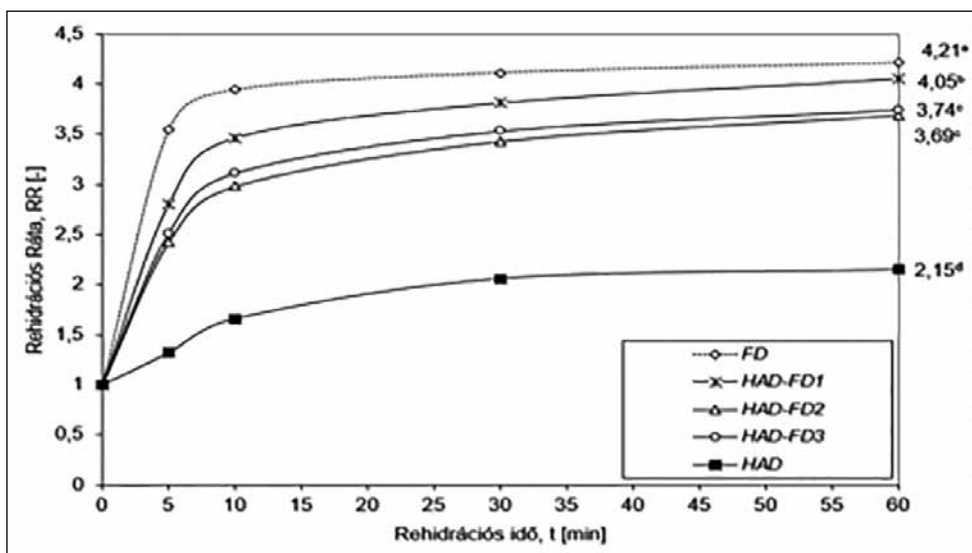
Megjegyzés: ^{abc} statisztikai analízis ANOVA Duncan (szignifikanciaszint: $p < 0,05$) teszttel

4. ábra: A fagyasztva, meleg levegős és kombinált szárítás hatása a végtermék textúrájára

Forrás: saját szerkesztés

3.4. A SZÁRÍTÁSI ELJÁRÁSOK HATÁSA A TERMÉK VISSZANEDVESÍTÉSÉRE

A hagyományos és hibrid szárítással előállított termékek visszanedvesítéséről az
5. ábra tájékoztat. Az élelmiszerek rehidrációja egy komplex folyamat, mely meg-
célazza helyreállítani a nyersanyag tulajdonságait azáltal, hogy a szárított anyagot
folyékony közegbe mártjuk.

Megjegyzés: ^{abc} statisztikai analízis ANOVA Duncan (szignifikanciaszint: $p < 0,05$) teszttel.

5. ábra: A fagyasztva, meleg levegős és kombinált szárítás hatása a végtermék rehidrációjára

Forrás: saját szerkesztés

Eredményeinkhez hasonlóan Marques –Freire (2006) megállapították, hogy a fagyasztva szárított (FD) anyag rehidrációs rátája (RR) magasabb értéket mutatott, mint a konvekciós módszerrel (HAD) szárítottak. Mindez az *FD* termékek szivacsos, porózus szerkezetéhez köthető, ez pedig a gyors nedvességfelvételhez járul hozzá. Megállapítható ezenkívül, hogy az *FD* burgonya már 10 perc rehidrációs időnél jóformán elérte a telítési határt, míg a többi szárítási eljárásnál (HAD, HAD-FD) ez csak 60 perc áztatási idő után teljesedett. A rehidrációs vizsgálatot folytatni ezek után már nem volt szükséges, mert további nedvességfelvétel nem történt.

A hibrid módszerrel kezelt burgonyaminták *RR* értékei és a csatlakozási pontok között összefüggés nincs. A *HAD-FD1*, *HAD-FD2* és *HAD-FD3* anyagok rehidrációs értékei sorra 4,05; 3,69 és 3,74 – szignifikánsan alacsonyabb értékeket vettek fel a kontrollhoz képest. Itt szükséges megemlíteni, hogy a *HAD-FD1* hibrid módszerrel szárított minta rehidrációjára igen kedvező, ez a kíméletes kezeléshez köthető (lásd. 3.3. fejezetben leírtakat). A *HAD-FD2* és a *HAD-FD3* minták *RR* értékei között szignifikáns eltérés nem mutatkozott.

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Ebben a tanulmányban összehasonlító vizsgálatot végeztünk, melynek célja az volt, hogy a kiváló készterméket előállító, viszont magas üzemeltetési költségű liofilizálást (FD) kiváltssuk egy olcsóbb szárítási technológiára. A szárítási görbékre illesztett vékonyrétegű matematikai modellek (exponenciális és polinomiális) pontosan lekövezték a vízelvonás lefutását. A szárítási kinetika és a villamosenergia-felhasználás eredményeit tekintve a legkedvezőbb paraméterekkel a *HAD-FD3* módszer (4 órás előszárítás a konvektív szárítóban és 7 órás utószárítás a fagyasztva szárítóban) rendelkezik, azaz 52,17%-kal, illetve 61,4%-kal csökkentve az *FD* szárítási idejét és az energiafelvételt. De nem szabad megfeledkezni a minőségről, ami szintén fontos tényező a késztermék kiértékelésében. Jelen tanulmányban a szárított minták texturális és rehidrációs tulajdonságának jellemzésére volt lehetőségünk, ennek alapján a *HAD-FD3* módszerrel elkészített minta felületi ellenállása 60,4%-kal emelkedett az *FD* mintához képest, amit nem tekinthetünk elfogadhatónak. Viszont az *RR* értéke viszonylag megfelelőnek bizonyult, bár szignifikáns csökkenés jellemezte a fagyasztva szárított burgonyához viszonyítva. Arról nem is beszélve, hogy a *HAD-FD3* eljárással szárított termék színe enyhén barna (szemrevételezés alapján). Mindezen tényezők figyelembevételével az alábbi kombinált szárítási kondíciót javasoljuk a burgonyakockák energiatakarékos, kíméletes szárítására: *HAD-FD2*. A *HAD-FD2* (3 órás előszárítás a konvektív szárítóban és 11 órás utószárítás a fagyasztva szárítóban) esetében a szárítás idő 39,13%-kal, az energiafelvétel 46%-kal csökkent, a texturális tulajdonság 25,7%-kal degradálódott az *FD* anyaghoz képest, a visszanedvesítési index pedig megközelítette a kontroll értékét. Ahhoz, hogy tisztán lássuk a hibrid szárítás hatását a végtermék minőségére, további élelmiszer-vizsgálati elemzés szükséges, megcélozva a mikrostruktúrát, a külső megjelenést és az érzékszervi jellemzőket.

Felhasznált szakirodalom

- Agarry, S. E., Durojaiye, A. O., Afolabi, T. J. (2005): Effects of pretreatment on the drying rates and drying time of potato. *Journal of Food Technology*. 3(3). 361-364.
- Akgun, N. A., Doymaz, I. (2005): Modelling of olive cake thin-layer drying process. *Journal of Food Engineering*. 68. 455-461.
- Almási, E. (1977): Élelmiszerek gyorsfagyasztása. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 291.
- Antal, T. (2010): Gyümölcs- és zöldségszárítmányok minőségét befolyásoló technológiai jellemzők vizsgálata. PhD-disszertáció. Debreceni Egyetem. 1-168.

- Antal, T., Figiel, A., Kerekes, B., Sikolya, L. (2011): Effect of drying methods on the quality of the essential oil of spearmint leaves (*Mentha spicata* L.). *Drying Technology* 29(15). 1836-1844.
- Duan, X., Zhang, M., Mujumdar, A. S., Wang, S. (2010): Microwave freeze drying of sea cucumber (*Stichopus japonicus*). *Journal of Food Engineering*. 96. 491-497.
- Hammami, C., Rene, F. (1997): Determination of freeze-drying process variables for strawberries. *Journal of Food Engineering* 32(2). 133-154.
- Hatamipour, M. S., Kazemi, H. H., Nooralivand, A., Nozarpoor, A. (2007): Drying characteristics of six varieties of sweet potatoes in different dryers. *Institution of Chemical Engineers*. 85(C3). 171-177.
- Krokida, M. K., Karathanos, V. T., Maroulis, Z. B. (1998): Effect of freeze-drying conditions on shrinkage and porosity of dehydrated agricultural products. *Journal of Food Engineering*. 35. 369-380.
- Leeratanarak, N., Devahastin, S., Chiewchan, N. (2006): Drying kinetics and quality of potato chips undergoing different drying techniques. *Journal of Food Engineering*. 77(3). 635-643.
- Loch-Bonazzi, C. L., Wolf, E., Gilbert, H. (1992): Quality of dehydrated cultivated mushrooms (*Agaricus bisporus*): a comparison between different drying and freeze-drying processes. *Food Science and Technology*. 25. 334-339.
- Marques, L. G., Freire, J. T. (2006): Analysis lyophilization as a standard drying process for food quality parameters: study of cases for pineapple and papaya. *Proceedings of the International Drying Symposium*. Budapest. Hungary, 20-23 August. 1705-1711.
- Mirzaee, E., Rafiee, S., Keyhani, A. (2010): Evaluation and selection of thin-layer models for drying kinetics of apricot (cv. NASIRY). *Agric. Eng. Int: CIGR Journal*. 12(2). 11-116.
- Ratti, C. (2001): Hot air and freeze-drying of high-value foods: a review. *Journal of Food Engineering*. 49(4). 311-319.
- Tanács, L. (2005): *Élelmiszer-ipari nyersanyagismeret*. Szaktudás Kiadó Ház. Budapest. 103-107.
- Wang, R., Zhang, M., Mujumdar, A. S. (2010): Effects of vacuum and microwave freeze drying on microstructure and quality of potato slices. *Journal of Food Engineering*. 101. 131-139.

MENNYIRE BIZTONSÁGOSAK A BIOÉLELMISZEREK?

ABSZTRAKT

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy mennyire esnek egybe a bioélelmiszerekkel és azok biztonságos voltával kapcsolatos fogyasztói ismeretek és az ezek vizsgálatával kapcsolatos tudományos eredmények. Azt is vizsgáltam, származhatna-e marketing szempontból előny a biotermesztésből.

Kutatásaim során megállapítottam, hogy a biotermékekkel kapcsolatos fogyasztói ismeretek hiányosak, esetenként tévesek. A fogyasztók többsége ugyanis azon a véleményen van, hogy a bioélelmiszerek esetében semmiféle élelmiszerbiztonsági veszéllyel nem kell számolni, ugyanakkor túlnyomó többségük nem tudja, hogy a bioélelmiszerek magasabb beltartalmi és élvezeti értékkel rendelkeznek a hagyományosaknál.

A tudományos eredmények mindezekkel szemben azt támasztják alá, hogy a biotermelés csak bizonyos kémiai veszélyekkel szemben nyújthat biztonságot, de nem garantálja a biológiai/mikrobiológiai veszélyek kiküszöbölését. Ehhez még szükség van a HACCP-rendszer kiépítésére és szigorú működtetésére is.

A regionális élelmiszerek fogyasztásának népszerűsítése érdekében érdemes volna kihasználni azt a komoly marketinglehetőséget, mely az ellenőrzött biotermesztésnek a HACCP-rendszer szigorú működtetésével való párosításában rejlik.

1. A FOGYASZTÓI VÉLEMÉNYEK ÉS A PUBLIKÁLT VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK MEGISMERÉSE

A kérdést kétféle módon vizsgáltam meg: egyrészt a fogyasztóknak a bioélelmiszerekről – mint biztonságos élelmiszerekről – kialakult véleményét tanulmányoztam, majd az arra vállalkozók termékkóstolón vettek részt, másrészt megvizsgáltam az élelmiszerekben laboratóriumi vizsgálatokkal feltárt és publikált szakirodalmi adatokat, vizsgálati eredményeket.

A kérdőív 1 kérdést és 11 lehetséges választ tartalmazott (10 előre beírt, 1 szabadon megfogalmazható), melyek az alábbiak voltak:

KÉRDŐÍV

Hallott-e Ön a bioélelmiszerekről? Ha igen, akkor X-elje be azokat a tulajdonságokat, melyek a bioélelmiszereket jellemzik! Több tulajdonságot is választhat. Ha azonban egyik válasszal sem ért egyet, akkor kérjük fogalmazza meg Ön a bioélelmiszerekkel kapcsolatos véleményét a kérdőív végén, a kipontozott helyre beírva.

1./ – A bioélelmiszerek teljes mértékben biztonságosak, egyáltalán nem veszélyeztetik az egészséget.

2./ – A bioélelmiszerek előállításához kevesebb veszélyes permetszert/állatgyógyászati készítményt használnak.

3./ – A bioélelmiszerek előállításához semmilyen veszélyes permetszert/állatgyógyászati készítményt sem használnak.

4./ – A bioélelmiszerek előállításához semmilyen permetszert/állatgyógyászati készítményt nem használnak.

5./ – A bioélelmiszerek több vitamint és ásványi anyagot tartalmaznak, mint a hagyományos élelmiszerek, ezért finomabbak, mint a hagyományos élelmiszerek.

6./ – A bioélelmiszerek semmivel sem jobb minőségűek, mint a hagyományos élelmiszerek, csak drágábbak.

7./ – A bioélelmiszerek ugyanúgy lehetnek fertőzöttek valamilyen mikrobával (pl. Salmonellával), mint a hagyományos élelmiszerek.

8./ – A bioélelmiszerek ugyanúgy megromolhatnak, mint a hagyományos élelmiszerek.

9./ – A bioélelmiszerek csak kémiai veszélyek tekintetében ártalmatlanok, mikrobiológiai és fizikai szempontból ugyanolyan veszélyeket hordozhatnak, mint a hagyományos élelmiszerek.

10./ – Hallottam már a bioélelmiszerekről, de semmit sem tudok róluk.

11./ – Egyéb, éspedig:

1. ábra: Kérdőív a bioélelmiszerek biztonságosságának vizsgálatához

(Forrás: saját szerkesztés)

A kérdőívet 2014. szeptember-október hónapban töltöttük ki a piacokon, ill. a kereskedelmi láncok áruházaiiban élelmiszert vásárolni szándékozó fogyasztókkal Nyíregyházán és Debrecenben. A fogyasztók megkérdezésében főiskolai hallgatók voltak segítségemre. Összesen 247 db kitöltött kérdőívet értékeltem ki, melynek eredménye a következő:

A válaszolók mindegyike hallott már a bioélelmiszerekről, és 92%-uk jellemezte is azokat, azaz választott is az előre beírt válaszok közül egyet vagy többet, azaz 8% volt azok aránya, akik egyáltalán nem tudták jellemezni a bioélelmiszereket.

67% azon a véleményen volt, hogy a bioélelmiszerek teljes mértékben biztonságosak, egyáltalán nem veszélyeztetik az egészséget. Arról csak 16% számolt be, hogy a bio megnevezés a permetszer, növényvédőszer/állatgyógyászati készítmény csökkentett használatára vagy azok teljes elhagyására utal, de nem jelenti azt, hogy az élelmiszer nem tartalmaz veszélyes mikroorganizmusokat vagy fizikai szennyeződések. Azt, hogy a bioélelmiszerek több vitamint és ásványi anyagot tartalmaznak, mint a hagyományos élelmiszerek, ezért finomabbak, mint a hagyományos élelmiszerek, csak a megkérdezettek 3%-a állította. 6% valójában csalásnak tartja a bio megjelölést, ami csak azt célozza, hogy a fogyasztó többet fizessen ki a termékért.

Az eredmény arra utal, hogy a fogyasztók tájékozottsága csak részleges, meglehetősen hiányos az ismereteik, sőt gyakran tévesek is. A tényleges helyzetről csak a szakemberek, és a téma iránt különösen érdeklődő fogyasztók lehetnek tájékozottak.

A BIO- ÉS NEM BIOÉLELMISZEREK KÓSTOLTATÁSA

A kérdőívet kitöltő fogyasztók közül 114 fő vállalkozott arra, hogy az előkészített 6 féle termékcsoporthoz (összesen 25 féle terméket) megkóstol és véleményez.

Az alábbi termékcsoporthoz kerültek kóstoltatásra:

- savanyú káposzta (2 bio és 2 hagyományos előállításból),
- kovászos uborka (1 bio és 2 hagyományos előállításból),
- sárgabarack- és meggydzsem, szilvalekvár (2-2 bio és 1-1 hagyományos előállításból),
- csemegekukorica-konzerv (2 bio és 2 hagyományos előállításból),
- sertéskolbász (1 bio és 2 hagyományos előállításból),
- kecskesajt (1 bio és 1 hagyományos előállításból).

A kóstolást végzők nem tudták, hogy a termékcsoporthoz belül mely termékek származtak ökológiai, és melyek hagyományos előállításból, mert a termékek csak kódolva voltak.

Elhelyezésük, sorrendjük véletlenszerű volt.

Összesen 2508 kóstolás történt, ebből 1140 db biotermékkóstolás volt, és 1368 db hagyományostermék-kóstolás.

Az összesített eredmény a következő lett: a biotermékeket 88%-ban minősítették finomabbnak a kóstoló személyek, mint a hagyományos termékeket.

Így számunkra is bebizonyosodott, hogy a biogazdálkodásból származó élelmiszerek jobban ízlenek a fogyasztóknak.

2. AZ OBJEKTÍV VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK (MACZÁK ET AL 2011)

A Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal¹ adatainak felhasználásával áttekintették az ökológiai gazdálkodással előállított élelmiszerek kockázati tényezőinek megítéléséhez rendelkezésükre álló, az Európai Unió gyors veszélyjelző rendszerében megtalálható fontosabb információkat. A 2003. január 1. és 2011. március 21. közötti időszakban a RASFF-esetek mintegy 0,7%-a volt kapcsolatos az ökológiai élelmiszerekkel. Ezen információk jó alapot nyújtanak a felmerülő kockázatok – termékcsoportok és veszélycsoportok és azok kombinációi szerinti – rangsorolásához.

A bioélelmiszerekre vonatkozó 2003. január 1. – 2011. március 21. közötti RASFF-bejelentések számát fő termékcsopontonként és fő veszélycsoportonként az 1. sz. táblázatban mutatom be.

Fő termékcsoport	Fő veszélycsoport												Tényleges bejelentések száma				
	mikotoxin	patogén mikroorganizmus	növényvédőszer-maradék	allergén anyag	idegen test	nem patogén mikroorganizmus	összetétel	GMO / új élelmiszer	biotoxin (egyéb)	nem jelölt/engedélyezett besugárzás	ipari szennyezőanyag	állatgyógyászati szer-maradék		hiányos vagy elégtelen ellenőrzés	adalékanyag	érzékszervi hiba	Összesen
gabona és gabonából készített termék	21	2	12	6	1		3	3		1		1	1	1	52	51	
zöldség-gyümölcs	14	1	15		2	3	7								42	41	
dióféle és olajos mag	7	6	1		2			3	2	1			1		23	23	
fűszer és gyógynövény	4	5	1			3									13	10	
étrend-kiegészítő, kül.tápl. célú élelm.		2			1		1		3						7	7	
kakao, csokoládé, kávé és tea		1	2	4											7	7	
vöröshús vagy készítménye		4				1	1								6	6	
alkoholmentes ital	1		1		1										3	3	
zsír, olaj			1	1						1					3	3	
baromfi, baromfi-termék			2								1				3	3	
édesség						2								1	3	2	
egyéb élelmiszer	1						1								2	2	
készétel, snack					1								1		2	2	
tej, tejt termék		1		1											2	2	
leves, mártás					1										1	1	
hal, hal-készítmény											1				1	1	
tojás, tojásos termék										1					1	1	
jégkrém, desszert		1													1	1	
méz, méhpempő												1			1	1	
Összesen	48	24	23	17	14	10	8	8	5	4	3	3	2	2	2	173	167

1. táblázat: Ökoélelmiszerekre vonatkozó RASFF-bejelentések száma fő termékcsopontonként (vízszintesen) és fő veszélycsoportonként (függőlegesen) (2003. január 1. – 2011. március 21.)

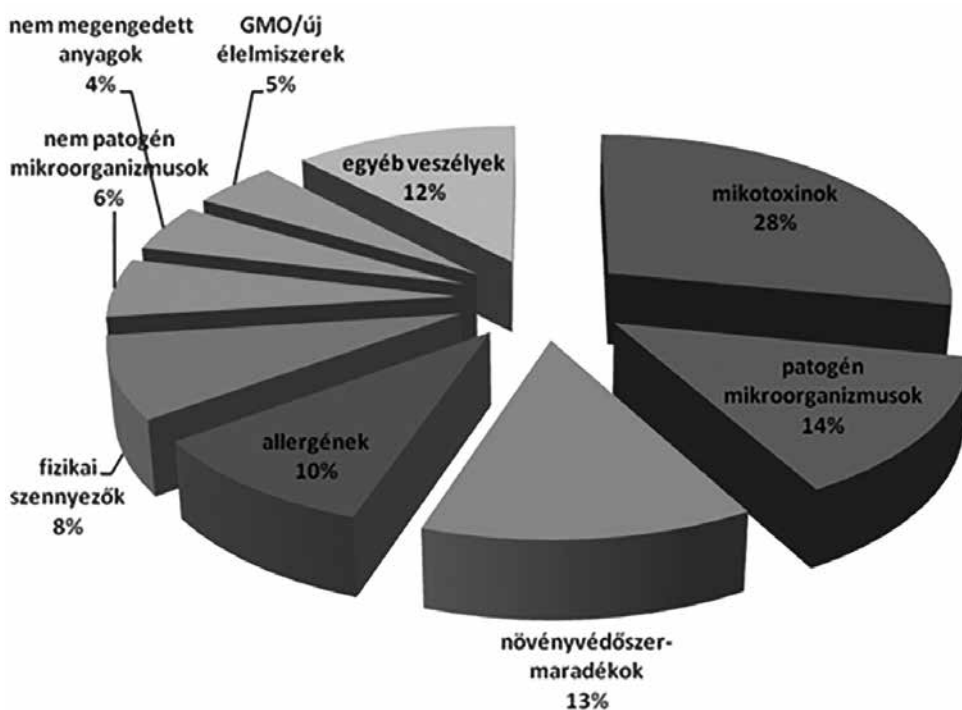
Forrás: Maczák et al. (2011)

1 Jelenlegi nevén Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal.

A táblázatból jól látható, hogy a RASFF-bejelentéseken belül a gabonákkal és gabonából készített termékekkel kapcsolatos értesítések száma volt a legtöbb (51 eset, 30%). Leggyakrabban határérték feletti mikotoxin-tartalom miatt volt szükséges intézkedni. Allergén anyag (12 eset), fizikai veszélyt jelentő idegen test jelenléte (6 eset), valamint 3-3 esetben GMO, illetve mérgező növényi rész, valamint 2 esetben növényvédőszer-maradék miatt is intézkedni kellett a hatóságoknak. 1 esetben idegen szag (érzékszervi hiba) és idegen test (egérürülék) miatt is kifogásolni kellett egy tételt.

A zöldségek és gyümölcsök esetében – a gabonákhoz hasonlóan – elsősorban mikotoxinok és növényvédőszer-maradékok, a dió, diófélék és magvak, valamint fűszerek és gyógynövények esetében döntően mikotoxinok és patogén mikroorganizmusok miatti kifogások fordultak elő. Sajnos – a biotermesztés ellenére – akár hanyagságból vagy megtévesztési szándékkal, de előfordultak növényvédőszer-maradék miatti kifogások is.

Ha a kifogásokat fő veszélycsoportonként vizsgáljuk meg, akkor a következő ábrát kapjuk:

2. ábra: A 2003. január 1. – 2011. március 21. között a bioélelmiszerekre vonatkozó RASFF-jelentésekben előforduló kifogások csoportosítása veszélycsoportok szerint.

Forrás: Maczák et al. (2011)

Az ábrából jól látható, hogy a leggyakrabban előforduló veszélyek mikrobiológiai eredetűek, hiszen a mikotoxinokat a különféle gombatörzsek termelik, és a bioélelmiszerek gyakran szennyezettek patogén- vagy egyéb mikroorganizmusokkal is. A vizsgált időszakban így a mikrobiológiai eredetű veszélyek aránya 48% volt. Ez az eredmény valójában nem meglepő, hiszen a bio vagy ökológiai termesztés/élelmiszerelőállítás nem, vagy csak kevésbé irányul a mikrobiológiai veszélyek, valamint az esetünkben összesen 18 %-os mértékben előforduló, a fizikai szennyeződések és az allergének által okozta veszélyek kiküszöbölésére.

Sajnálatos ugyanakkor, hogy a kifogások között viszonylag nagy százalékban előfordulnak azon kémiai veszélyek is, melyek kifejezett kiküszöbölését célozza az ökológiai élelmiszer-előállítás. Így 13%-ban ezek kifogás alá a növényvédőszermaradékok, 4%-ban nem megengedett anyagok alkalmazása, valamint 5%-ban GMO-k előfordulása. Ez az összes kifogás 22%-át jelenti, holott elméletileg ezen kémiai veszélycsoportnak egyáltalán nem szabadna előfordulni a bioélelmiszerekben.

A Biokontroll Hungária (2015) által idézett vizsgálatok szerint az ökozöldek peszticidekből 320-szor kevesebbet tartalmaznak, mint a hagyományos módon termesztett zöldek.

3. A BIOÉLELMISZEREK BELTARTALMI ÉRTÉKEI ÉS ÍZLETESSÉGE

Vajon igazuk van-e azoknak a fogyasztóknak, akik magasabb vitamin- és ásványi anyag- tartalmat tulajdonítanak a bioélelmiszereknek, és ugyanakkor ízletesebbnek is érzik azokat?

Bardócz – Pusztai (2012) szerint a nagyüzemi termeléssel az élelmiszerek tápértéke jelentősen megváltozott. 1900 óta a táplálékunkban mérhető flavonoidok mennyisége 75%-kal, a C vitaminé 50-60%-kal, az omega-3 zsírsavaké 50%-kal, a karotinoidoké 40%-kal, a foszfolipideké 50%-kal csökkent. 1960-tól napjainkig a szelén 50%, a prebiotikus rost 50%, és a szterolok mennyisége 66%-kal csökkent.

A vitamintartalmak csökkenése is jelentős, aminek az ipari forradalom óta következtetett csökkenését a 2. táblázat szemlélteti.

Vitamin	C	E	A	B1	B2	Niacin	Folsav	B6	B12
Csökkenés (%)	37	68	55	32	31	27	34	54	17

2. táblázat: A vitamintartalom csökkenése az ipari forradalom óta

Forrás: Bardócz – Pusztai (2012)

A bioélelmiszerek több vitamint, ásványi anyagot és egészségvédő másodlagos növényi anyagot tartalmaznak, mint a hagyományos mezőgazdaságból származóak. A nagyüzemi módszerrel termesztett növények valamivel több fehérjét, bétakarotint és sokkal több nitrátot tartalmaztak, de a C-vitamin-tartalmuk alacsonyabb volt.

A biológiai természetéből származó növényekben ugyanakkor több a polifenolok, flavanoidok, terpének, alkaloidok és a kéntartalmú anyagok mennyisége. Ezek hatására alakulnak ki a színek és az ízek. E vegyületek egészségmegőrző szerepe bizonyított (csökkentik a koleszterinszintet, a fájdalmat és a gyulladást, védenek a ráktól, növelik az erek rugalmasságát stb.).

Bebizonyították, hogy az ökológiai gazdálkodás táplálódóbb gyümölcsöt, zöldséget és gabonát biztosít. Egy átlagos adag bioélelmiszer körülbelül 25%-kal több vitamint, ásványi anyagot és egészségvédő anyagokat tartalmaz, mint a nagyüzemi, vegyszeres módszerekkel előállított változatok.

Roszik (2011) előadásában rámutatott, hogy Worthington – aki 12 ásványi-anyag- és vitaminmennyiségét hasonlította össze – az alábbi eredményre jutott:

- a mérgező anyagok közül a nitrátszintje 15%-kal alacsonyabb volt a biotermékekben,
- a C-vitamin mennyisége + 27%-kal,
- a vastartalom mennyisége + 21%-kal,
- a magnéziumtartalom + 29%-kal,
- a foszfortartalom + 14%-kal volt magasabb ugyanazon termékekben, mint a hagyományos társaikban.

Az EU kutatási keretprogram eredményei szerint:

- a bioélelmiszerek jobb beltartalmi értékűek,
- a biotej omega-3 zsírsavtartalma 60%-kal nagyobb a konvencionális tejénél,
- a biotermékekben több a vitamin- és az antioxidáns tartalom,
- a nemkívánatos anyagok (pl. a mikotoxinok, glikoalkaloidok, a kadmium és a nikkell) mennyisége azonos vagy alacsonyabb volt a biotermékekben,
- a C-vitamin tartalom növekedése a 90%-ot is elérte a bioleves zöldségekben és a gyümölcsökben.

Györéné (2006) ugyanilyen eredményekre jutott, mely összhangban van a fenti megállapításokkal is.

4. A KAPOTT EREDMÉNYEK ÉS AZ ÉLELMISZERBIZTONSÁG

Az élelmiszer-biztonsági veszélyek három csoportját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a bioélelmiszerek természetese, ill. feldolgozása „csak” a kémiai veszélyek egy csoportját küszöböli ki, ill. csökkenti.

Az alábbiakban az élelmiszerek biztonságát veszélyeztető lehetséges kémiai (vegyi, toxikológiai) veszélyeket mutatom be, és közülük *dőlt betűvel jelöltem*, ahol *csökkenthetők vagy kiküszöbölhetők a veszélyek*:

- természetesen előforduló mérgek (a növényekben, állatokban),
- az állattartás, növénytermesztés során alkalmazott vegyi anyagok maradékai (antibiotikumok, hozamfokozók, hormonok, növényvédőszer, műtrágyák),

- környezetszennyezésből eredő kémiai veszélyek (nehézfémek, poliklórozott bifenil származékok, dioxinok),
- technológia során keletkező anyagok (füstöléskor, grillezéskor: N-nitrozaminok, poliaromás szénhidrogének, kioldódás az élelmiszerrel közvetlenül érintkező anyagokból),
- a technológia során szándékosan hozzáadott anyagok maradékai, átalakulási termékei,
- véletlen vagy gondatlan szennyezések,
- hamisítás vagy szándékos mérgezés.

A biotermékek előállításával kapcsolatban előforduló a biológiai/mikrobiológiai, valamint a fizikai veszélyek azonban továbbra is fennállnak, vagyis nem feltétlenül csökkennek. Ezért ezen veszélyek bekövetkezésének megelőzésére ugyanolyan gondot kell fordítani, mint a hagyományos, azaz nem biotermékek előállítása során. Nagy gondossággal és körültekintéssel szükséges elvégezni a HACCP-rendszer kiépítését, azon belül a veszélyelemzést és a reálisan előforduló kockázatok mértékének és következményeinek becslését. Ilyen megközelítéssel nem kerülhetnek figyelmen kívül – a hagyományos élelmiszerek előállításához hasonlóan – a kétségkívül jelen lehet mikrobiológiai/biológiai, valamint fizikai veszélyek, valamint számbavételre kerülnek a nyersanyag természetéből eredő, ill. a gondatlanság miatt felléphető kémiai veszélyek is.

Megállapításom szerint ezért a biotermékek csak akkor nyerhetik el a megérdemelt rangjukat a fogyasztók szemében, ha az ökológiai természetstechnológiát a termelők a fent említett HACCP-rendszer alaposan átgondolt kiépítésével és szigorú működtetésével párosítják, és e két rendszert együtt, integrálva működtetik.

5. A BIZTONSÁGOS BIOÉLELMISZEREKBE REJLŐ PIACI LEHETŐSÉGEK

A bioélelmiszerek – elsősorban kémiai – biztonságos voltának garantálásával esélyt adhatnánk a vidéknek termékei versenyképességének visszanyerésére, amihez jelentős előnyökkel rendelkezünk a versenytársainkkal szemben (Biokultúra, 2012).

Ezen versenyelőnyök az alábbiak:

- kedvező ökológiai feltételek,
- az alaptörvényben kihirdetett GM- mentesség,
- régi táj növényfajták, illetve őshonos és régen honos állatfajták megléte,
- hagyományörző gazdálkodás,
- képzett gazdák,
- magas színvonalú képzés az egyetemekig,
- viszonylag szennyezetlen talajok,
- felszíni és felszín alatti vízkincs,
- az EU-val ekvivalens előírások 1995-től,

- erős, tekintélyes, világszerte elismert ellenőrzési-tanúsítási rendszer (Magyar Biokultúra Szövetség).

A fogyasztók bizalma annak hangsúlyozásával is növelendő, hogy a termékek a 34/2013. (V. 14.) VM rendeletben foglaltak szerint rendszeres vizsgálatokon és jóváhagyáson esnek át.

Roszik (2012) tanácsai szerint az előállított bioélelmiszerek piaci érvényesüléséhez igen fontos marketingmunkát kell kifejtteni. Ehhez alkalmazni kell a bio, illetve az öko jelzőt az élelmiszerek megnevezésében azért, hogy a termékeket megkülönböztessék a tömegtermékektől, és így jobban tudják értékesíteni.

Ez azért sikerülhet, mert a fogyasztók számára ezek a jelzők pozitív üzenetet hordoznak, mégpedig azt, hogy a termék az élet (=bio) folyamatainak, illetve a környezet (=öko) érdekeinek figyelembevételével készült, vagy használatával azt védik.

Czeller – Roszik (2015) és Roszik (2015) írásaikban arról adnak tájékoztatást, hogy a biogazdálkodás minden támogatást megkap a 2015-2020 közötti időszakban, amire rá kell épülnie a marketing- és értékesítési tevékenységnek is.

Felhasznált irodalom

34/2013. (V. 14.) VM rendelet a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek ökológiai gazdálkodási követelmények szerinti tanúsításáról, előállításáról, forgalmazásáról, jelöléséről és ellenőrzésének eljárásrendjéről.

Bardócz Zsuzsa – Pusztai Árpád: A biotermékek táplálkozásbeli előnyei, a szemléletváltozás szükségessége.

Biokontroll Hungária: Az ökozöltségek 320-szor kevesebb peszticidet tartalmaznak, mint a hagyományosak. http://www.biokontroll.hu/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=1769%3Abiovilag-hirei-2015-3&catid=108%3Abiovilag-hirei&Itemid=43&lang=hu (2015.08.15.)

Czeller Gábor – Roszik Péter (2015): Tényleg „zöld lámpa” a biogazdálkodásnak? Biokultúra. 2015. 3. szám

Esély a vidéknek és a biogazdálkodásnak. Biokontroll Hungária, Biokultúra, 2012. 1 szám

Györéné Kis Gyöngyi: Ökoélelmiszerek beltartalma. Biokultúra 2006. 5. szám. http://www.biokontroll.hu/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=285%3Aa-biotermekek-taplalkozasbeli-elnyei-a-szemleletvaltozas-szueksegessege&catid=255%3Aszakcikkek&Itemid=118&lang=hu (2012. 03. 01.)

http://www.biokontroll.hu/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=267%3Aa-bioelelmiszerek-fogyasztokat-szolgalo-elelmiszerbiztonsa

[gi-toebbletei&catid=255%3Aszakcikkek&Itemid=118&lang=hu](#) (2012.02.27.)
Maczák Béla – Mészáros László – Szerleticsné Túri Mária – Szeitzné Szabó Mária:
Az ökológiai (bio) élelmiszerek élelmiszer-biztonsági értékelése az európai uni-
ós adatok tükrében. Biokontroll 2. évfolyam 3. szám (2011. szeptember)
Roszik Péter (2015): Az ökológiai gazdálkodás támogatásáról 2015-2020 között
időszakban. Biokultúra. 2015. 3. szám
Roszik Péter: A bioélelmiszerek fogyasztókat szolgáló élelmiszerbiztonság többletei.
Roszik Péter: A biotermék helye, szerepe az egészséges táplálkozásban. Biokontroll
Hungária Nonprofit Kft. 2011. 03. 25. SMEDERG Konferencia Sárvár.

Szabó Sándor, Dezső Gergely

INNOVATÍV ÉS KLASSZIKUS ÖTVÖZETEK SZERKEZETI ÁTALAKULÁSAINAK VIZSGÁLATA MODELLEZÉssel ÉS MŰSZAKI DIAGNOSZTIKAI MÓDSZEREKKEL

ABSZTRAKT

Klasszikus, általános felhasználású szerkezeti acélmintákat és innovatív, alakemlékező fémeket vizsgáltunk. A vizsgálatok során az anyag makroszkopikus paramétereit, hosszát, mechanikai igénybevételét, hőmérsékletét változtattuk, és mindeközben számítógépes analitikai, végeselem- módszerrel vagy ipari, anyagvizsgáló technikákkal, szakítógéppel és/vagy műszaki akusztikus- emissziós vizsgálóberendezéssel adatokat gyűjtöttünk az anyag szerkezeti változásaira vonatkozóan. A folyamatok során belső, a szilárdtest-struktúrában végbemenő változások zajlottak le. A szerkezeti acél-mintákban a kristályhibák, az alakemlékező fémekben az ausztenites, martenzites tartományok szakaszos átrendeződései voltak jellemzőek. Mindeközben az anyag akusztikus jeleket bocsátott ki. Az idő függvényében párhuzamba állítottuk az akusztikus jelek intenzitásának és a belső szerkezet átalakulásának mértékét. Kiderült, hogy az akusztikus jelek intenzitásából következtetni tudunk arra, hogy az anyag az átalakulási folyamat során milyen stádiumban van. Eredményeinket statisztikai módszerekkel is elemeztük. A kapott hatványfüggvények összhangban voltak a nemzetközi irodalomban publikált tapasztalatokkal. Az eredmények és a módszertan sikeresen integrálhatók a Nyíregyházi Főiskola Műszaki és Agrártudományi Intézetében bevezetett duális képzésbe.

1. BEVEZETÉS

Napjaink ipari termékei között számos olyan található, amely ma már klasszikusnak mondható anyagokból, például szerkezeti acélokból készül, és számos olyat is megtalálunk, amely anyagai kifejezetten innovatívak, a modern anyagtudományi kutatásoknak az eredményei. Ez utóbbiakra példák a különböző alakemlékező fémeket, társított anyagokat, fémhabokat stb. magukban foglaló műszaki produktumok. A termékek gyártása, majd üzemeltetése és karbantartása során rendkívül fontos,

hogy az anyag állapotáról informáló adatok álljanak a rendelkezésünkre. Ebből a célból számos roncsolásos és roncsolásmentes, hibakereső anyagvizsgálati eljárást alkalmazhatunk. Az anyagvizsgálati eljárásokat mind a tervezési, mind a gyártási, üzemeltetési fázisban jól kiegészíthetjük számítógépes szimulációkkal, anyagmodellezéssel. Jelen munkában szerkezeti acél és alakemlékező fémminták műszaki vizsgálatait, és számítógépes szimulációját mutatjuk be. A Nyíregyházi Főiskola Műszaki és Agrártudományi Intézetében akkreditált anyagvizsgáló laborok segítségével professzionális vizsgálatok hajthatók végre. Számos ipari partnerrel és kutatócsoporttal tartunk fenn aktív együttműködést. Az eredmények, a rendelkezésre álló ismeretek és mérés technikák jól integrálhatók a Műszaki Intézet duális képzésébe.

2. VIZSGÁLATI TECHNIKÁK ÉS A VIZSGÁLT ANYAGOK LEÍRÁSA

Állandó sebességű húzást vagy egytengelyű, állandó értékű terhelést alkalmaztunk szerkezeti acél és alakemlékező fémeken. Mértük az anyagban keletkező akusztikus emissziós jelek intenzitását. A szerkezeti acéllemezek szakítása után pásztázó elektronmikroszkóppal megvizsgáltuk a minták felületét. A szakítás során a hegesztett kötések vizsgálatánál előírt MSZ EN ISO 4136:2013 szabvány utasításait alkalmaztuk, a Nyíregyházi Főiskola Műszaki Intézetének Sz12.5 szakítógépét alkalmaztuk, a húzási sebesség $0,1\text{mm}\cdot\text{s}^{-1}$ a hőmérséklet $23\text{ }^\circ\text{C}$ volt. Az akusztikus jelek felvételére 1MHz frekvenciáig dedikált aktív érzékelőt alkalmaztunk. 16MHz mintavételi frekvencián, 300–1000kHz sávzélességű szűrőrendszerrel dolgoztunk. Az elő- és főerősítő összesen 110dB erősítést tett lehetővé. A mérési módszer és a körülmények kielégítették az EU/EN 13544 és EU/EN 13477 szabványok előírásait. Az elektronoptikai képalkotáshoz Hitachi SU 1510 pásztázó elektronmikroszkópot használtunk, 15kV gyorsító feszültséget alkalmaztunk. Szekunder elektronokat használtunk, az alkalmazott mintatávolság 13–16 mm volt.

Általános felhasználású S235J0 és Ni2MnGa alakemlékező ötvözetből készült mintát terheltünk. Az első esetben állandó sebességű ($0,1\text{mm}\cdot\text{s}^{-1}$) szakítást, az utóbbi esetben állandó erővel végzett egytengelyű terhelést alkalmaztunk 0,2 majd 2N erővel. Az alakemlékező fém esetén a terhelés közben $45\text{ }^\circ\text{C}$ és $55\text{ }^\circ\text{C}$ között melegítettük a mintát. A hőkezelést a Debreceni Egyetemmel közös együttműködésben, a DE Szilárdtest Fizika Tanszékén rendelkezésre álló DSC7 berendezéssel végeztük el. A berendezés lehetőséget ad arra, hogy a szerkezeti átalakulás során leadott vagy felvett reakció hő mértékét megállapítsuk. Az akusztikus adatok egy részét szintén a Szilárdtest Fizika Tanszék laboratóriumaiban, másik részét a Nyíregyházi Főiskola akkreditált laborjaiban mértük meg.

Az alakemlékező fémek átalakulásaival kapcsolatban az ausztenites↔martenites átalakulás hőmérsékletfüggő kinetikáját végeselem-módszerrel elemeztük. A Nyíregyházi Főiskolán rendelkezésre álló programok és licencek segítségével mind a klasszikus mechanikai, mind az alakemlékező fémek struktúrájára vonatkozó, to-

vább a műszaki anyagok egyéb, például hőtani tulajdonságaira vonatkozó elemzések is elvégezhetőek. Az elemzés bemeneti paraméterei az ipari vas alapú minták jellegzetességeihez igazodtak. Az adatokat az 1. számú táblázatban tüntetjük fel.

1. számú táblázat: Az alakemlékező fémek átalakulásának végeelem-módszerrel történő analíziséhez használt bemenő adatok

A martenzites fázis kialakulásának kezdeti hőmérséklete	-45°C
A martenzites fázis kialakulásának befejező hőmérséklete	-90°C
Az ausztenites fázis kialakulásának kezdeti hőmérséklete	5°C
Az ausztenites fázis kialakulásának befejező hőmérséklete	20°C
Rugalmassági (Young) modulusz	E=50 000MPa
Poisson tényező	$\nu=0.33$
Hőtágulási együttható	$\alpha=10^{-5}K^{-1}$

Az alkalmazott mérés technikai módszerek leírásainak további részleteit megtaláljuk a hivatkozott irodalmakban (Bojtár 2007, László Z. Tóth 2014, Miller 1987).

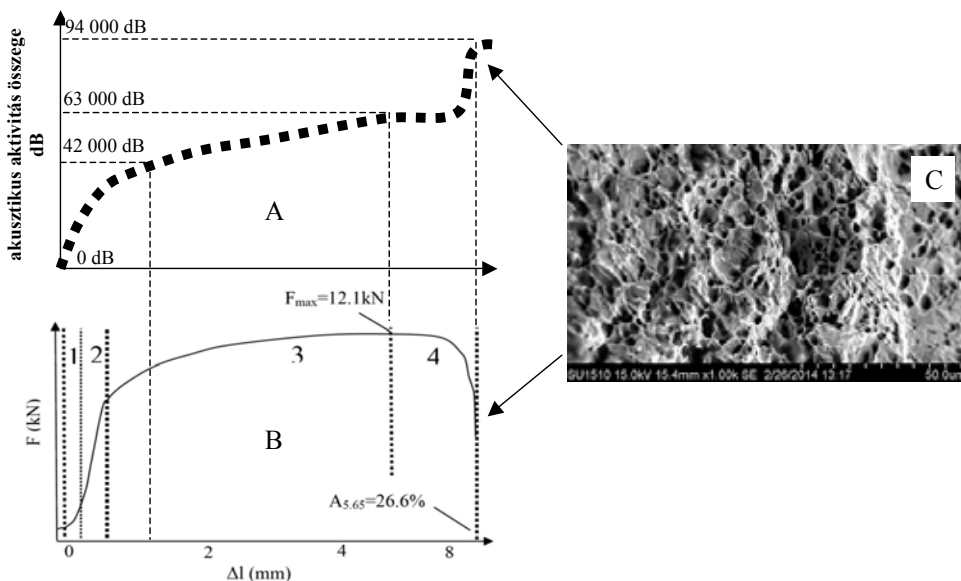
3. AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Az 1. ábrán egy általános felhasználású szerkezeti acél-mintán mért legfontosabb eredményeket mutatjuk be. Szabványos geometriájú húzó próbatestet alkalmaztunk. A vízszintes tengelyen a megnyúlás mértékét tüntettük fel. A próbatestek végeire ipari mikrofont erősítettük, és mértük, a húzás során kapott akusztikus jelek aktivitását. Az „A” grafikonon az akusztikus aktivitás összegzett értékeit tüntettük fel olyan módon, hogy az összegzést a nyújtási folyamat kezdetétől végeztük el. A „B” ábrán a klasszikus szakítódiaagram látható, az erő, a megnyúlás függvényében. A „C” ábra elektronmikroszkópos felvételén a szakadási felületet láthatjuk. A vizsgálatok legfontosabb tanúságai a következőkben foglalhatók össze.

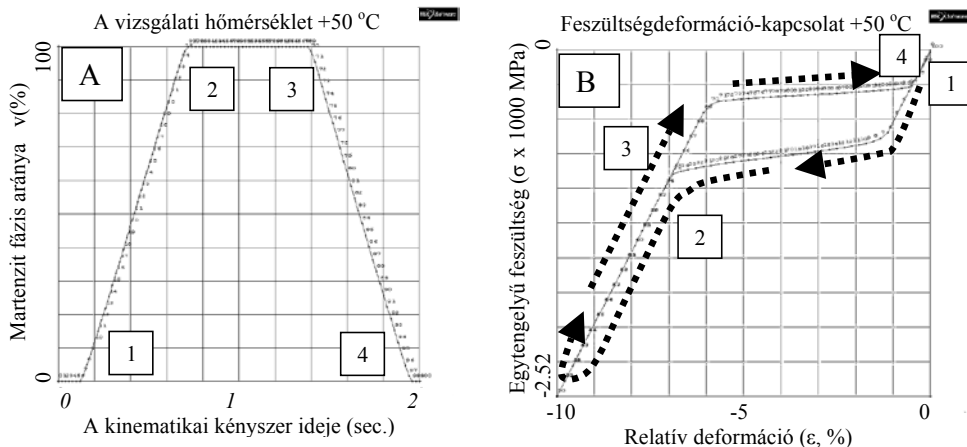
- A szakadás számos esetben a szemcsehatárok mentén következett be.
- A szakadási folyamatot, úgynevezett csúszási és kúszási folyamatok, az anyag lokális különböző mértékű megfolyása előzi meg.
- A folyamat során az összegzett akusztikai aktivitás és a klasszikus erőmegnyúlás diagramalakja azonos jellegű lesz.
- Az akusztikus aktivitás növekedése a plasztikus deformációs-folyási folyamatok megindulásakor lelassul, majd a szakadás pillanatában ismét nagy aktivitás-növekedést tapasztalunk.

A fentiek alapján a legfontosabb, gyakorlatban is alkalmazható következtetés az, hogy az akusztikus aktivitás egyes esetekben helyettesítheti az erő közvetlen, direkt mérését. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy jól definiált körülmények között, egyes klasszikus roncsolásos szakító, fizikai mechanikai vizsgálatok roncsolásmentes akusztikus vizsgálatokkal kiválthatók. A kérdés végleges tisztázása, az ide vonatkozó pontos körülmények, módszerek kidolgozása további vizsgálatokat igényel. Feltételezésünk szerint a jelenség az alábbi három körülménnyel lehet kapcsolatban.

- A szakadási folyamat során a kristályhibák ugrásszerű átrendeződése történhet meg. Ez lehet az oka számos, a mintában kialakuló akusztikus jelnek.
- Az anyag akusztikus vezetőképessége a különböző módon feszített állapotokban más és más. Ez a körülmény a külső zajokkal kapcsolatos érzékenységet és a belső hangelnyelési folyamatokat befolyásolhatja.
- A folyási, a plasztikus mozgási folyamatok aktivizálódása után az anyag belsejében a hanghullámok hő formájában elnyelődhetnek. Ez oka lehet annak, hogy a szakadás előtt az összegzett akusztikus aktivitás növekedése lelassul.

1. ábra: Általános felhasználású szerkezeti acél húzása során kapott eredmények. A vizsgálatokat a Nyíregyházi Főiskola akkreditált anyagvizsgáló laboratóriumaiban végeztük el. A: A folyamat kezdetétől összegzett akusztikus aktivitás. B: A klasszikus erőmegnyúlás-diagram. C: A szakadási felület elektronmikroszkópos felvétele.

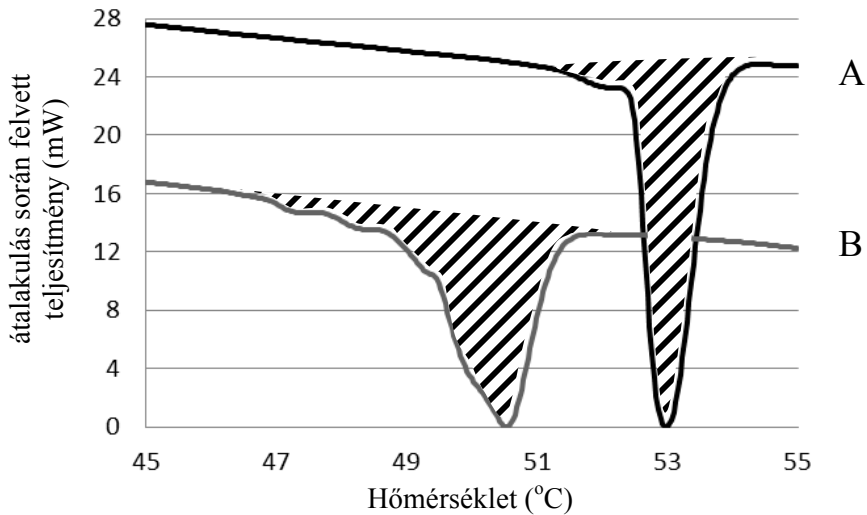

2. ábra: Emlékező fémek átalakulásának végeelem-analízise. A számolásokat a Nyíregyházi Főiskolán rendelkezésre álló programok segítségével végeztük el. A: A martenzit fázis arányának változása a préselési folyamat során. B: A feszültség és relatív deformáció kapcsolata 50 °C-on az alkalmazott kinematikai kényszer során.

A 2. ábrán szintén mechanikai, feszültségi vizsgálat eredménye látható, azonban más az anyagcsalád és más a vizsgálati módszer. Alakemlékező fém kinematikai kényszer alatt létrejövő szerkezeti változását modelleztük. Kinematikai kényszerként a minta szimmetriatengelye mentén az eredeti méret 10 százalékának megfelelő mértékben, egyenletes összenyomódást alkalmaztunk. Az összenyomódás után a minta egyenletesen visszatért az eredeti geometriai állapotába. A folyamat egy másodperces állandó sebességű összenyomódásból, majd további egy másodpercig tartó nyúlásból állt. Az alakemlékező fémek kristályszerkezete az előbb említett folyamat során az úgynevezett ausztenites- martenzites átalakulási hőmérsékleteknek és a kialakuló belső feszültségeknek a függvényében megváltozik. Esetünkben ausztenites, magasabb szimmetriafokú állapotból indultunk ki. Az anyag struktúrája az összenyomódás során teljes mértékben átalakult a kisebb szimmetriafokkal jellemezhető martenzitté, majd mire az összenyomás-követő nyúlási folyamat végére visszakaptuk az eredeti geometriát, a kristályszerkezet ismét martenzitessé vált (2/A ábra). A 2/B ábrán feltüntettük, hogy a folyamat során milyen egytengelyű feszültségi állapot alakul ki. Kiderült, hogy 6% relatív deformációig kialakul egy hiszterézis jelleget mutató plató. Más a nyúlás és az összenyomódás során kialakuló feszültség mértéke, és ebben a tartományban a folyamathoz szükséges erő alig változik a nyúlás/összenyomódás során. Az eredmények összhangban vannak a nemzetközi elméleti és kísérleti tapasztalatokkal (Ludvig B, 2009).

Az alakemlékező fémek ausztenites-martenzites átalakulását nem csak kinematikai kényszer, hanem adott mechanikai igénybevételnél alkalmazott hőmérséklet-változás segítségével is létrehozhatjuk. A folyamat differenciális termoanalitika segítségével és akusztikus emissziós mérésekkel nyomon követhető. A 3. ábrán a

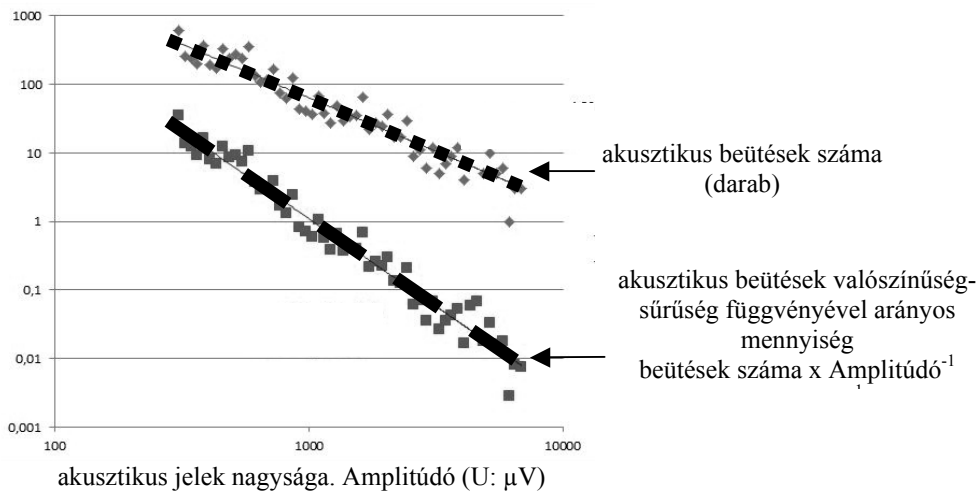
martenzites→ausztenites átalakulást jellemző, laboratóriumi mérés során kapott teljesítményfelvételt és látens hőt tüntettük fel. Az alakemlékező minta (Ni_2MnGa), 0.2N (3/A ábra) vagy 2 N (3/B ábra) egytengelyű igénybevételeknek volt kitéve. Az átalakulási hőt a grafikon alatti, sraffozott terület határozza meg. Az átalakulás „termikus értelemben” mindkét terhelés esetén befejeződött 55°C alatt. Az átalakulási hő hibahatáron belül azonosnak adódott, azonban az átalakulás kinetikája jól láthatóan különbözik a két esetben.

3. ábra: A martenzit-auszenit átalakulás kinetikájának függése az anyag egytengelyű terhelésétől. A mérés a Debreceni Egyetem Intelligens Anyagok Kutatócsoportjának együttműködésével készült. A: terhelő erő: 0.2N B: terhelő erő: 2N

Kiderült, hogy a fenti folyamat során akusztikus emissziós jelek is mérhetők. A 4. ábra az alakemlékező fémek átalakulása során kapott akusztikus jelek jellemző statisztikai eredményeit mutatja. A jelek kialakulása azzal függ össze, hogy a struktúra átalakulása során az ausztenites és martenzites tartományokat elválasztó határfelületek ugrásszerűen mozdulnak el. Egy-egy ugrásszerű elmozdulás mérhető akusztikus jeleket kelt, amelyek darabszáma, amplitúdója (az egyes jelek nagysága) detektálható. A 4. ábrán az amplitúdó függvényében tüntettük fel az adott akusztikus amplitúdóval jellemezhető jelek beütési gyakoriságát, és az adott amplitúdójú akusztikus esemény valószínűség-sűrűség függvényével arányos mennyiséget.

4. ábra: Emlékező fém átalakulása során mért akusztikus jelek statisztikájának összessége. A mérések a Debreceni Egyetem Intelligens Anyagok Kutatócsoportjának együttműködésével készültek. További elméleti és kísérleti részletek az akusztikus jelek statisztikáival kapcsolatban alábbi irodalomban találhatóak (Lajos Daróczi 2015, László Z. Tóth 2014).

A nemzetközi eredményekkel összhangban mi is azt kaptuk, hogy az így kapott adatok log-log skálán egyenesre illeszthetők. Ebből következik, hogy az akusztikus események gyakorisága és az egyes események valószínűsége leírható hatványfüggvényekkel. A folyamatok leírásának és magyarázatának egyik lehetséges útja, az ún. lavinaelmélet alkalmazása. A lavinaelmélet a fentiekhez hasonló, katasztrófászerű, ún. lavinák kialakulásával és egymással kisebb-nagyobb mértékben kölcsönható, statisztikai események leírásával foglalkozik (Ahluwalia 2001, Ludvig 2009).

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Klasszikus, általános felhasználású szerkezeti-cél-mintákat, és innovatív, alakemlékező fémeket vizsgáltunk. Kiderült, hogy az akusztikus mérési módszerek jól kiegészítik, egyes esetekben helyettesíthetik a klasszikus mechanikai, szakító-nyomó vizsgálatokat. Az eredmények elméleti és statisztikai elemzése összhangban vannak a nemzetközi irodalommal.

A Nyíregyházi Főiskola akkreditált laboratóriumai és az együttműködő laboratóriumok nemzetközileg is színvonalas vizsgálatokat tesznek lehetővé. A lehetőségek, az eredmények jól integrálhatók a duális képzésbe, az ipari és tudományos együttműködések folyamataiba.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők köszönetüket fejezik ki a Nyíregyházi Főiskola akkreditált laboratóriumában dolgozó kollégáknak, Sasovits Sándornak, Sipos Attilának, Százvai Attilának, a Debreceni Egyetem Szilárdtest Fizika Tanszékének, a tanszék intelligens anyagokkal foglalkozó kutatócsoportjának, Prof. Beke Dezsőnek, Dr. Daróczi Lajosnak, Tóth Lászlónak, Gyöngyösi Szilviának, Piros Eszternek és Bolgár Melindának.

A munka a TÁMOP-4.1.1.F-14/1/KONV-2015-0007 „Nyírduál” pályázat támogatásával készült.

Felhasznált szakirodalom

- Ahluwalia R, Ananthakrishna G, Power-law statistics for avalanches in a martensitic transformation. *Physical Review Letters*, 86 (18), 4076–4079. (2001)
- Bojtár Imre, Gyakorlati törésmechanika, Egyetemi jegyzet, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, (2007)
- Lajos, Daróczi, Szilvia. Gyöngyösi, László Z. Tóth, Sándor Szabó, Dezső L. Beke, *Appl. Phys. Lett.* 106, 041908 (2015)
- László. Z. Tóth, Sándor Szabó, Lajos Daróczi, Dezső. L. Beke, *Phys. Rev. B* 90, 224103, (2014)
- Ludvig B, Avalanche dynamics of structural phase transitions in shape memory alloys by acoustic emission spectroscopy, Doktori értekezés, Aachen University, (2009)
- Miller L. K, Intire P. MC, *Nondestructive Testing Handbook*, Vol. 5.: Acoustic Emission Testing, American, Society for Non Destructive Testing, (1987)

A BURNSIDE-PROBLÉMA EGY ÉVSZÁZADA

ABSZTRAKT

A Burnside-probléma a csoportelmélet egyik nagy jelentőségű kérdése, igen gyümölcsöző eredményeket hozott az elmúlt száz évben. Számtalan tudományos szakcikk jelent meg ilyen indítással, számos monográfia született, amelyben taglalták az eredményeket, számos doktori értekezést sikerült megvédeni a témában, sokan sok oldalról közelítettek a megoldáshoz, a matematika sok területe kapcsolódott a probléma tételeinek bizonyításához és alkalmazásához. A probléma kétfelé ágazik, az általános és a szűkített problémára. Az általános azt kérdezi, hogy lokálisan véges-e egy torziócsoporthoz. Talán nem meglepő, hogy a válasz ilyen általánosságban nem (Golod – Safarevics 1964), azonban sok igen fontos csoportosztályra a válasz igen. Ennek egy változata a véges exponensű általános probléma: véges exponensű csoport lokálisan véges. Legyen F a d rangú szabad csoport, $N = F^e$. Ekkor $B(d, e) = F/N$ a (d, e) paraméterű Burnside-csoport. Nyilván $B(1, e)$ az e rendű ciklikus csoport, $B(d, 2)$ 2^d rendű elemi Abel. 1902-es cikkében Burnside belátta, hogy $B(d, 3)$ véges, $|B(d, 3)| \leq 3^{2m-1}$, $B(2, 4)$ véges, $|B(2, 4)| \leq 2^{12}$. Mivel ez a probléma nehéznek bizonyult, a 30-as években megfogalmaztak kezelhetőbbnek tűnő szűkített Burnside-problémát: Véges sok nemizomorf véges d -generált e exponensű csoport létezik. Mivel véges sok véges indexű részcsoporthoz tartozó normálosztók metszetével, kapunk egy véges d -generált e exponensű $B_0(d, e)$ csoportot, amelynek az összes véges d -generált e exponensű csoport a homomorf képe. 1940-ben Szánov belátta, hogy $B(d, 4)$ véges, 1955-ben A.I. Kosztrikin bizonyította, hogy $B_0(2, 5)$ létezik, 1956-ban Higman bizonyította, hogy $B_0(d, 5)$ és $B_0(d, 6)$ létezik, 1958-ban Marshall Hall bizonyította, hogy $B(d, 6)$ véges, 1958-ban A.I. Kosztrikin megmutatta, hogy $B_0(d, p)$ létezik tetszőleges p prímszámra. Az 1956-os Hall-Higman-eredmény szerint (O'Connor - Robertson 2015) ha a szűkített problémára a válasz igenlő prímhatvány exponensekre, véges sok véges egyszerű nemizomorf csoport létezik adott exponensre, amelyek külső automorfizmus csoportjai feloldhatóak, akkor a szűkített problémára a válasz igenlő tetszőleges exponensekre. Az 1984-es kiemelkedő eredménye a csoportelméletnek, az összes véges egyszerű csoport klasszifikációja maga után vonja az utóbbi két feltétel tel-

jesülését, azaz ha sikerül $B_0(d, p^n)$ létezését belátni minden prímszámra, amit a Kosztrikin-tétel valószínűsít, akkor a szűkített probléma megoldott pozitív válasszal. Ez E. Zelmanovnak sikerült 1994-ben megtennie. Mint kiderült, az általános probléma tekintetében a válasz negatív, ahogyan ezt az 1964-es Golod-Safarevics-tétel mutatja. 1968-ban S.I. Agyjan és P.S. Novikov megmutatta hogy $B(d, e)$ végtelen páratlan $e \geq 4381$ exponensekre, Yu. Olsanszkij 1982-ben megmutatta, hogy $p > 10^{75}$ prímekre létezik egy végtelen csoport, amelynek minden valódi részcsoportja p -rendű ciklikus, amelyet Tarski-szörnynek neveznek. Az alábbi problémák nyitottak: Igaz-e, hogy végesen prezentált torziócsoporthoz véges? Igaz-e, hogy minden végesen prezentált algebrai algebra véges dimenziós? (Zelmanov 2007) $B(2, 5)$ véges-e?

1. WILLIAM BURNSIDE

William Burnside 1852. július 2-án született Londonban, és 1927. augusztus 21-én hunyt el Cotleigh-ben (Kent) (O'Connor - Robertson 2015). Szülei Emma Knight és id. William Burnside, aki skót származású volt, már a nagyapja volt az, aki Londonba költözött, kereskedőként dolgozott. Paddingtonban született a házaspár két fiúgyermeke, William volt az idősebb. Még alig töltötte be hatodik életévét, a fiú árva lett. A Christ's Hospitalba járt elemi fiúiskolába, amely olyan tehetséges gyermekeket fogadott be, akiknek a szülei nem tudták a magániskolai tandíjat megfizetni, mint az árva William. Ösztöndíjat nyert 1871-ben a cambridge-i Szent János Kollégiumba, ahonnan két év múlva átiratkozott a Pembroke-ba, mivel nem tudott beférni az első evezőscsapatba, míg a Pembroke-éba igen. 1875-ben ott diplomázott le évfolyammásodikként, csak George Chrystal tudta megelőzni, a híres-neves algebratankönyvek későbbi szerzője. Tanárai voltak többek között Stoke, Maxwell és Cayley. Smith ösztöndíjat nyert el 1875-ben egészen 1886-ig, és a Pembroke munkatársa lett, majd tanársegédi kinevezést kapott.

Hidrodinamikával kezdett el foglalkozni, mivel a Pembroke-ban főleg alkalmazás-orientált kutatások folytak. 1885-ben matematikaprofesszorrá nevezték ki a Királyi Haditengerészeti Főiskolában Greenwichben. Burnside 1891 és 1892 között a hidrodinamikai témával kapcsolatban a komplex változós lineáris törtfüggvények csoportját vizsgálta. 1894-től szinte teljesen a csoportelméletnek szentelte a kutatásait.

Továbbra is aktív sportember maradt, evezett és skóciai horgásztúrákon vett részt. 1885-ben feleségül vette Alexandrina Urquhartot, miután megkapta greenwichi kinevezését. Az ifjú asszony a skóciai Ross megyei kiscsászár család sarja volt. Két fiuk és három leányuk született. Pembroke-ban kinevezték volna a főiskola rektorának Stokes halálakor, amit azonban visszautasított. 1893-ban A Királyi Társulat

tagjává választották, és ugyanebben az évben jelent meg a véges egyszerű csoportokról szóló első cikke, amelyben megmutatta, hogy az A_5 alternáló csoport az egyetlen olyan egyszerű csoport, amelynek rendje négy nem feltétlen különböző prímszám szorzata. Az absztrakt csoportelméleti kutatásai igen sikeresnek bizonyultak, 1897-ben jelent meg a „The Theory of Groups of Finite Order” c. csoportelméleti könyve, amelynek szemlélete hosszú időre megszabta az absztrakt csoportelmélet kereteit, 1899-ben a Londoni Matematikai Társulat Tanácsába választották meg, ahol is 1906-tól 1908-ig elnökösködött. Első lényeges sejtése az volt, hogy páratlan rendű csoport feloldható, azonban azt nem sikerült belátnia, ami nem meglepő, hiszen csak 1962-ben sikerült ez W Feitnek és J.C. Thompsonnak 300 oldalon keresztül. A nevezetes Burnside-probléma, azaz hogy amikor csak az a kikötés, hogy a véges sok elemből generált csoport elemeinek a rendje véges, maga után vonja-e az egész csoport végeességét, még a mai napig is kutatás tárgya, 1994-ben E. Zelmanov Fields Medált kapott ilyen indíttatású eredményeiért.

A „The Theory of Groups of Finite Order” 1911-ben bővített második kiadást is megért, amely még ma is alapvetőnek számító klasszikus. Burnside 150-nél több cikket publikált, ebből mintegy a harmada csoportelméleti. Életének utolsó részében valószínűségi számításokkal is foglalkozott, cikkei mellett egy évvel posztumusz jelent meg a „The Theory of Probability” c. monográfiája. 1925-ben szélütést kapott, és az orvos eltiltotta a matematikai elmélkedésektől. Azonban a kutatást nem tudta abbahagyni, és a hátralevő két évében még publikált.

2. AZ ÁLTALÁNOS PROBLÉMA

Torziócsoporthoz nevezünk egy csoportot, amelynek minden eleme végesrendű. Lokálisan véges az a csoport, amelynek minden végesen generált részcsoportja végesrendű. Nyilván minden lokálisan véges csoport torzió, hiszen ha létezik végtelen rendű elem, az végtelen rendű ciklikus csoportot generál. A fordított állítás Burnside általános problémája (Burnside 1902). Könnyen látható, hogy ha egy normálosztó és a faktorcsoportja is lokálisan véges, akkor az egész csoport is lokálisan véges. A csoportot feloldhatónak nevezük, ha létezik olyan véges szubnormálánca, melynek faktora Abel-félék, ezt feloldóláncnak nevezik. Nevezetes tény, hogy gyökképlettel pontosan az az egyenlet oldható meg (nem fel), amelynek csoportja az alaptest felett feloldható, sőt a csoport feloldólánca még az eljárásra is módszert ad.

Lássuk be, hogy feloldható csoport lokálisan véges. Nyilván igaz ez Abel-csoportokra, azaz indukción alulról első lépése megvan. Tegyük fel, hogy a növekvő feloldólánc t -edik tagja lokálisan véges. De a $t+1$ -edik tagot faktorizálva a t -edikkel a faktor Abel-féle, ezért lokálisan véges, és a t -edik tag is lokálisan véges induktív feltétel alapján, így a $t+1$ -edik tag is lokálisan véges. Készen vagyunk.

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak nullkarakterisztikájú testeket tekintünk, ami nem komoly kikötés, mivel az eredeti állítások a komplex számtestre,

ill. résztesteire vonatkoztak. Test fölötti rögzített dimenziós kvadratikus nonsinguláris felsőháromszög matrixok T csoportja feloldható. Valóban, szerkesszük meg a csoport derivált láncát, azaz a T' kommutátor részcsoportok iterált képzésével kapott láncot. A lánc, ha véges lépés után eléri az egységet, nyilván feloldólánc. Az első kommutátor, T', nyilván az egység-felsőháromszög matrixok csoportja, vagyis ahol a főátló csupa egyes, alatta csupa nulla, felette tetszőleges. Ugyanilyen megfontolásokkal adódik, hogy a T'' második kommutátor az olyan egység-felsőháromszög matrixok csoportja, ahol az első szuperátló csupa nulla, felette tetszőleges, illetve folytatva az eljárást, T^(k) k-adik kommutátor az olyan egység-felsőháromszög matrixok csoportja, ahol az első k-1 szuperátló csupa nulla, felette tetszőleges. Elérjük a triviális részcsoportot ekképpen n+1 lépés után.

Test fölötti végesen generált torzió matrixcsoport elemeinek karakterisztikus gyökei n-edik egységgyökök valamely rögzített m-re. Hiszen, a Cayley-Hamilton-tétel miatt az elemei összes karakterisztikus gyöke t-edik egységgyök, és mivel definiáló polinomja ekkor a körosztási polinom, amelynek fokszáma $\phi(t)$, és $\phi(t)$ értéke végtelenbe tart ha t végtelenbe tart, és a csoport végesen generált, csak véges sok egységgyökről lehet szó, rendjeik legkisebb közös többszöröse adja a keresett m-et.

Legyen S nxn-es matrixok irreducibilis félcsoportja a K test felett, amely elemeinek nyoma k különböző értéket vesz fel. Ekkor S véges, elemeinek száma legfeljebb Nyilván az általánosság megszorítása nélkül feltehetjük, hogy K algebrailag zárt. Az S által kifeszített A algebra hűen és irreducibilisen hat Kⁿ-en. A kommutáló gyűrűje véges dimenziós divízióalgebra K felett, ezért maga K, és Wedderburn tétele szerint A=K^{nxn}. Mivel S kifeszíti A-t, létezik s₁,s₂,...,s_n 2 K-bázis. Ha akkor tr s_ix legfeljebb értéket vehet fel. Ha megmutatjuk, hogy a tr s_ix=b_i egyenletrendszernek legfőljebb egy megoldása van Kⁿ-ben, akkor készen vagyunk. De ez egy lineáris egyenletrendszer, amelynek homogén változatáról elegendő belátni, hogy csak x=0 megoldása van. De az s_i elemek bázist alkotnak, így egy x megoldásra tr yx=0 minden-re. Ez csak x=0-ra lehetséges, mivel a nyom nemdegenerált bilineáris forma.

Burnside tétele, az általános probléma speciális esete a következő (1905). Test feletti torzió matrixcsoport lokálisan véges. Valóban, legyen G torzió matrixcsoport K^{nxn}-ben. n=1-re nincs mit belátni, alkalmazzunk indukciót. Legyen H végesen generált részcsoportja G-nek. H összes elemének az összes karakterisztikus gyöke m-edik egységgyök valamely m-re, ezért H elemeinek nyomai csak véges sok értéket vehetnek fel. Ha H irreducibilis, egyből kapjuk, hogy H véges. Tegyük fel ennek

az ellenkezőjét. Alkalmass bázistranszformációt alkalmazva $H = \begin{pmatrix} H_1 & 0 \\ L & H_2 \end{pmatrix}$ Indukció

alapján H₁ és H₂ végesrendű. Szerkesszük meg az epimorfizmust a $H = \begin{pmatrix} H_1 & 0 \\ O & H_2 \end{pmatrix}$ csoportba. A magja alsó trianguláris torziócsoport, feloldható, így lokálisan véges. A homomorfiatétel alapján kapjuk, hogy az egész H csoport lokálisan véges, és ezért véges is. A tételt beláttuk.

3. GOLOD-SAFAREVICS TÉTELE

Igor Rosztiszlavovics Safarevics 1923-ban született, apja Rosztiszlav Szytepanovics Safarevics, anyja Júlia Jakovlevna Vasziljeva. Az apa elméleti mechanikát tanított több főiskolán, például a Moszkvai Műegyetemen, azonban a forradalmi idők alatt igen sok nehézségen esett át. Az anya filológus diplomával rendelkezett, és tehetséges zenész volt, a zongoramestere Teofil Richter volt, a két család közeli kapcsolatban állt, a gyermek Igor és Szvjatoszlav sok időt töltöttek együtt (O'Connor - Robertson 2015).

Júlia Jakovlevna Zsitomirből való volt, ahonnan Richterék, ahol Igor született, mivel a szülésre az anya visszaköltözött a szülővárosába. Safarevics először történelmez szeretett volna lenni, de 12 éves korára a matematika kezdte érdekelni. Szakkönyveket kezdett olvasni, és segítséget kért a Moszkvai Állami Egyetem dékánjától, aki felismerte tehetségét, és külső diákként a 15 éves fiút elküldte vizsgázni B.Ny. Delonéhoz analitikus geometriából, A. G. Kuroshoz algebrából és I. M. Gelfandhoz analízisből. 9. osztályosként érettségét mellőzve beiratkozott a Moszkvai Állami Egyetem utolsó évfolyamára, minthogy a vizsgái már megvoltak. 1940-ben 17 évesen diplomázott le, és a Gelfand és Kurosh által javasolt kutatásokba kezdett. A II. világháború miatt az egyetemet evakuálták Közép-Ázsiába, Askabadban kandidált 1942-ben. 1944-től a Mechmat Tanszéken oktatott, 1946-ban doktorált. Egészen 1953-ig felfüggesztették, majd Szolzsenyicin barátjaként 1975-ben ismét. Kutatásaiban az inverz Galois-problémát, az osztálytestelméletet és algebrai geometriát vizsgálta, eredményei hatással voltak az elméletek egészére. Számos akadémiának tagja és kitüntetésnek birtokosa. Safarevics professzornak mindösszesen 423 tudománybéli leszármazottja van, közöttük Evgenij Szolomonovics Golod, akinek 40 leszármazottja van (Math. Genealogy Project 2015).

Legyen $T = T[x_1, x_2, \dots, x_d]$ a K test feletti d -rangú szabad (nemkommutatív) algebra, és legyen T_n az n -edfokú egytagok által kifeszített altér, ekkor $T = T_0 + T_1 + T_2 + \dots$ alterek direkt összege, ami által T fokszámozott algebra lesz. T_n elemeit n -edfokú homogén elemeknek nevezzük.

Legyen $I = (f_1, f_2, f_3, \dots)$ az f_i n_i -edfokú homogén elemek által generált ideál, ahol is a generátorok n_i fokszáma nem csökkenő. Ekkor az $A = T/I$ faktoralgebra nyilván fokszámozott az $A = A_0 + A_1 + A_2 + \dots$, $A_i = T_i / (T_i \cap I)$ felbontásra nézve. Golod és Safarevics tétele [Golod - Safarevics 1964] a következőt állítja. Legyen r_i azon n_i -k száma, amelyek i -vel egyenlők. Legyen továbbá b_i az A_i K -dimenziója. Ekkor (1) $b_n \geq db_{n-1} - \sum_{n_i \leq n} b_{n-n_i}$ ha $n \geq 1$ (2) ha minden i -re $r_i \leq ((d-1)/2)^2$ akkor A végtelen dimenziós K felett (Herstein 1968). Hiszen, szerkesszük meg az u és v lineáris leképezéseket, hogy az $A_{n-n_1} + \dots + A_{n-n_k} + \dots \xrightarrow{u} d\text{-szer} A_{n-1} + \dots + A_{n-1} \xrightarrow{v} A_n \rightarrow 0$ (S1) sor egzakt legyen. Ha ezt megtegyük, akkor az (1) egyenlőtlenség igazolva lesz, mivel $db_{n-1} = b_n + \text{nul}(v)$ és $\text{Ker } v$ homomorf képe a $A_{n-n_1} + \dots + A_{n-n_k} + \dots$ altérnek, ahonnan $\sum_{n_i \leq n} b_{n-n_i} \geq \text{nul}(v)$. Ehhez is először megszerkesztjük az U és V lineá-

ris leképezéseket, hogy a $T_{n-n_1} + \dots + T_{n-n_k} + \dots \xrightarrow{U} d\text{-szer} T_{n-1} + \dots + T_{n-1} \xrightarrow{V} T_n \rightarrow 0$ (S2) sor egzakt legyen. Tegyük: $U: t_1 + \dots + t_d \rightarrow \sum_{i=1}^d t_i x_i$, ahol $t_i \in T_{n-i}$, továbbá ha $s_{n-n_1} + \dots + s_{n-n_k} + \dots \in T_{n-n_1} + \dots + T_{n-n_k} + \dots$ akkor $\sum_{n_i \leq n} s_{n-n_i} f_i \in T_n$. Mint T_n elemét írhatjuk: $\sum_{n_i \leq n} s_{n-n_i} f_i = \sum_{n_i \leq n} a_i x_i$ ahol is az a_i -k a T_{n-1} egyértelműen meghatározott elemei. Tegyük: $V: s_{n-n_1} + \dots + s_{n-n_k} + \dots \rightarrow a_1 + \dots + a_d$. Világos, hogy U és V lineáris, $\mathfrak{Z}(U) \subseteq \text{Ker}V$ és V szürjektív azaz az (S1) sor egzakt. Legyen $I_j = I \cap T_j$ tekintsük az U és V leképezések által indukált u és v leképezéseket. Ha $t_1, \dots, t_d \in I_{n-1}$ akkor mivel I ideál, $\sum t_i x_i \in I$ és a fokszámzás miatt $\sum t_i x_i \in T_n$ így a v leképezés jól definiált, lineáris és $A_{n-n_1} + \dots + A_{n-n_k} + \dots \xrightarrow{u} d\text{-szer} A_{n-1} + \dots + A_{n-1} \xrightarrow{v} A_n \rightarrow 0$.

Legyen most $s_{n-n_1} + \dots + s_{n-n_k} + \dots \in I_{n-n_1} + \dots + I_{n-n_k} + \dots$, meg kell mutatni, hogy az $\sum_{n_i \leq n} s_{n-n_i} f_i = \sum_{n_i \leq n} a_i x_i$ összefüggés által meghatározott a_i -k az I_{n-1} -be esnek bele. Mivel U lineáris, ezt elegendő külön az s_{n-n_i} -kre belátni. Legyen

$s_{n-n_i} f_i = \sum_{j=1}^d s_{n-n_i} g_{ij} x_j$, ahol $f_i = \sum_{j=1}^d g_{ij} x_j$ ekkor $a_j = s_{n-n_i} g_{ij}$ benne van az I ideálban. Mivel a fokszáma n-1, benne van I_{n-1} -ben. Valóban, az u leképezés jól definiált, lineáris és $A_{n-n_1} + \dots + A_{n-n_k} + \dots \xrightarrow{u} d\text{-szer} A_{n-1} + \dots + A_{n-1}$.

Be kell látni, hogy v u eltűnik. Legyen $s_{n-n_1} + \dots + s_{n-n_k} + \dots \in T_{n-n_1} + \dots + T_{n-n_k} + \dots$, ekkor $VU(s_{n-n_1} + \dots + s_{n-n_k}) = \sum_{i=1}^d a_i x_i$ ahol $\sum_{i=1}^d a_i x_i = \sum_i s_{n-n_i} f_i$ mivel az f_i -k az I ideálban vannak, $\sum_{i=1}^d a_i x_i \in I$. Azaz, $VU(T_{n-n_1} + \dots + T_{n-n_k} + \dots) \subseteq I$ és $A_{n-n_1} + \dots + A_{n-n_k} + \dots \subseteq \text{Ker}vu$.

Be kell még látni, hogy ha $V(t_1 + \dots + t_d) \in I$ akkor léteznek $a_1, \dots, a_d \in T_{n-1}$ úgy, hogy $t_i - a_i \in I$ minden $i=1, 2, \dots, d$ esetén, hogy $\sum_{i=1}^d a_i x_i = \sum_{i=1}^d s_{n-n_i} f_i$ valamely $s_{n-n_i} \in T_{n-n_i}$ -re. Tegyük fel, hogy $V(t_1 + \dots + t_d) = \sum t_i x_i \in I$ (hiszen I-t éppen az f_i -k generálják). Ezek szerint $\sum t_i x_i = \sum a_{kq} f_q b_{kq} + \sum c_q f_q$ ahol az a_{kq} , b_{kq} , c_q homogének és b_{kq} nem konstans. Az egyenlőség két oldalán összehasonlítva a fokszámokat kapjuk, hogy $a_{kq} b_{kq}$ és c_q mind a T_n -ben vannak. Mivel a b_{kq} nem konstans, $b_{kq} = \sum_{m=1}^d d_{kq} x_m$ és $\sum a_{kq} f_q d_{kqm} = \sum a_{kq} f_q d_{kqm} x_m = \sum d_m x_m$, ahol $d_m = \sum_{k,q} a_{kq} f_q d_{kqm}$. Mivel $f_n \in I$, kapjuk, hogy $d_n \in I$. Ha feltesszük, hogy $\sum c_q f_q = \sum_{j=1}^d a_j x_j$, akkor kapjuk, hogy $\sum_{i=1}^d t_i x_i = \sum_{i=1}^d d_i x_i + \sum_{i=1}^d u_i x_i$, és ezért $t_i - u_i = d_i \in I$. Azonban $U(c_1 + \dots + c_i + \dots) = \sum_{i=1}^d a_i$ az U definíciója alapján. Ezzel (S1) egzakt sor, és kész az (1) állítás bizonyítása.

Lássuk be (2)-t. Formális hatványsorokra értelmezzük a következő rendezést: $\sum_{n=0} c_n t^n \geq \sum_{n=0} d_n t^n$ ha minden n-re Az (1) alapján

$$\sum_{n=1} b_n t^n \geq \sum_{n=1} d b_{n-1} t^n - \sum_{n=1} \sum_{n_i \leq n} b_{n-n_i} t^n$$

Az r_i -k értelmezése miatt

$$\sum_{n_i, m} b_m t^{n+m} = \sum_{m=0} t^{n_i} \sum_{m=0} b_m t^m = \left(\sum_{i=2} r_i t^i \right) \left(\sum_{m=0} b_m t^m \right)$$

Legyen $P(t) = \sum b_m t^m$, Így $P(t) - 1 \geq dtP(t) - (\sum_{i=2} r_i t^i)P(t)$, ahonnan $P(t)(1 - dt + \sum_{i=2} r_i t^i) \geq 1$ következik. Ekkor, mivel minden i -re i -re $r_i \leq ((d-1)/2)^2$, az $(1 - dt + \sum_{i=2} r_i t^i)^{-1}$ az inverz együtthatói nemnegatívak, és innen $P(t) \geq (1 - dt + \sum_{i=2} r_i t^i)^{-1}$. Ez csak akkor lehet, ha végtelen sok b_n nemnulla, vagyis A végtelen dimenziós. A tételt beláttuk teljesen.

Első következményünk, amellyel válszt adunk a Kurosh-Levitzky-problémára, amely analóg a Burnside-problémával (Kurosh 1941), (Amitsur 1974):

(a) Legyen K test és A végesen generált algebrai K -algebra. Szükségképpen véges dimenziós-e A ? (b) És mit tudunk mondani akkor, ha az A elemei definiáló polinomjainak fokszámai korlátosak? A (b) kérdésre a válasz pozitív N. Jacobson, I. Kaplansky, J. Levitzky, A. I. Shirshov munkája alapján. Az (a) kérdésre a válasz nemleges. Pontosabban: Létezik A három elemmel generált végtelen dimenziós nilalgebra a K megszámlálható test felett. Valóban, legyen $T = K[x_1, x_2, x_3]$ szabad algebra, $T = K + T_1 + T_2 + \dots + T_n + \dots$ ahol T_n n fokszámú homogén. A $T' = T_1 + T_2 + \dots + T_n + \dots$ ideál megszámlálható, legyenek az elemei $s_1, s_2, \dots$. Legyen $m_1 \geq 2$ és legyen $s_1^{m_1} = s_{11} + s_{12} + s_{13} + \dots + s_{1k_1}$ ahol $s_{1j} \in T_j$. Most legyen $m_2 \geq 0$

$$s_2^{m_2} \in T_{k_1+1} + T_{k_1+1} + \dots + T_{k_2}, \quad s_2^{m_2} = s_{2k_1+1} + s_{2k_1+2} + \dots + s_{2k_2}, s_{2j} \in T_j.$$

Folytassuk ilyen módon, kiválasztva $m_1 > 0, k_1 < k_2 < \dots$ egészeket, hogy

$$s_2^{m_2} \in T_{k_1+1} + T_{k_1+1} + \dots + T_{k_2}, \quad s_2^{m_2} = s_{2k_1+1} + s_{2k_1+2} + \dots + s_{2k_2}, s_{2j} \in T_j.$$

Legyen I az s_{ij} -k által generált ideál T -ben. Az s_{ij} -k választása alapján a Golod-Safarevicstételben az r_i számok mind legfőljebb 1 értékűek. Mivel $d=3$, teljesül, kapjuk, hogy T/I végtelen dimenziós. Mivel $I \subseteq T'$, $A = T'/I$ végtelen dimenziós K felett. A konstrukció alapján A végesen generált nilalgebra, és beláttuk, hogy A a keresett ellenpélda az (a) problémára.

Lássuk be, hogy ha p prímszám, létezik végtelen rendű 3-generált p -csoport. Ezáltal az általános Burnside-problémára megkapjuk az ellenpéldát. Valóban, legyen $T = K[x_1, x_2, x_3]$ szabad algebra, $T = K + T_1 + T_2 + \dots + T_n + \dots$ ahol T_n n fokszámú homogén és K a p -elemű prímtest. Legye I az előző bizonyításban megkonstruált ideál, $A = T'/I$, $a_i = x_i + I$, $i=1,2,3$, G a multiplikatív félcsoport, amelyet az $1 + a_i$ ($i=1,2,3$) elemek generálnak. Minden eleme G -nek $1 + A$ eleme is, azaz unipotens egység. Mivel a karakterisztika p , G p -csoport. Ha G véges rendű lenne, lineáris lezártja véges dimenziós algebra. De $1, 1+x_1, 1+x_2, 1+x_3$ benne van G -ben, ezért $1, x_1, x_2, x_3$ benne van a lineáris lezárt algebrában, ami így az egész végtelen dimenziós A . Így szükségképpen G 3-generált végtelen rendű p -csoport.

4. A 3 EXPONENS ESET

Lássuk be a következő állítást, ami erősebb annál, hogy $B(d,3)$ véges: $B(d,3)$ legfőljebb 3 nilpotens osztályú. Az első segédállítás az, hogy bármely csoportban $(x^y, x) = ((x^{-1}y)^y)^3 ((y^{-2}x)^3 ((y)^x)^3$. Hiszen a jobb oldalt kifejtve, annak értéke $y^{-1}x^{-1}yx^{-1}yx^{-1}yy^{-2}x^{-1}y^2x^{-1}y^2x^{-1}y^2x^{-1}y^3x$ ami egyszerűsítések után épp a bal oldalt adja. Innen

azonnal adódik, hogy 3 exponensű csoportokban bármely elem konjugált osztálya Abel normálosztót generál. Az ilyen csoportokat 2-Engel csoportoknak nevezik, az Engel tulajdonságnak kiemelkedő jelentősége van a szűkített probléma megoldásában, összefüggésbe hozva a Lie-algebrák Engel tulajdonságával. Lássuk be, hogy 2-Engel csoportban $(x,y,z)=(y,z,x)=(z,x,y)$. Alkalmazzuk a jól ismert írható $(x,yz)=(x,z)(x,y)^z$ ill. az $(xy,z)=(x,z)^y(y,z)$ kommutátor azonosságokat. Innen $(x,y,z,z)=(x,y,z)^y$, de 2-Engel csoportban (x,y,z) mindegyik argumentumával felcserélhető és $(x,yz,z)=(x,y,z)$, hasonlóan $(x,yz,y)=(x,z,y)$. Mivel $(x,y^{-1})=(y,x)^{y^{-1}}$ mindig, 2-Engel csoportban $(x,y^{-1})=(y,x)$. Kapjuk, hogy $1=(x,yz,z)(x,yz,y)=(x,y,z)(x,z,y)$ és $(x,y,z)=(z,x,y)$. Még egyszer alkalmazva ugyanezt (z,x,y) -ra, $(z,x,y)=(y,z,x)$. Ezek alapján $(x,y,z,w)=(z,w,(x,y))=((w,z),(x,y))^{-1}=(x,y,w,z)^{-1}$. Hasonló megfontolásokkal, $(x,y,z,w)=(x,y,w,z)^{-1}(((w,x,y),z)^{-1}(((w,x),y,z)^{-1}=(y,z,(w,x))^{-1} =((w,x),(y,z))=((y,z),(w,x))=(y,z,w,x)$. Innen $(y,z,w,x)=(y,z,x,w)^{-1}=(x,y,z,w)^{-1}$ és $(x,y,z,w)=(x,y,z,w)^{-1}=(x,y,z,w)^2$. Következésképpen, 2-Engel csoportban teljesül az $(x,y,z,w)=1$ azonosság, más szavakkal, legföljebb 3 nilpotens osztályú (speciálisan, lokálisan véges is).

Beláttuk, hogy $B(d,3)$ véges csoport, amely Burnside eredménye.

5. A 4 EXPONENS ESET

Lássuk be [Sahoo-Sury 2005] az alábbi állítást: Ha G egy 4 exponensű csoport, L véges l rendű részcsoporthja, hogy $G = \langle L, x \rangle$ és $x^2 \in L$, akkor G véges, $|G| \leq l^{l+1}$. Mivel G minden g eleme $a_1 x a_2 x \dots a_{n-1} x a_n$ alakba írható, ahol az a_i -k nemtriviálisak L -ből. Megmutatjuk, hogy ha n minimális g összes ilyen felírása között, akkor $n \leq l + 1$. Minden $a \in L$ esetén $1 = (xa)^4 = xaxaxa$, ahonnan $xax = a^{-1}x^{-1}a^{-1}x^{-1}a^{-1} = a^{-1}x^3a^{-1}x^3a^{-1} = a^{-1}x^{-1}a^{-1}x^{-1}a^{-1}$ ahol $a^{-1} = x^2a^{-1}x^2$ L -ből való. Ezért a $g = a_1 x a_2 x \dots a_{n-1} x a_n$ kifejezésben $x a_i x$ felcserélhető az $a_i^{-1} x^{-1} a_i^{-1} x^{-1}$ kifejezéssel, ahonnan kapjuk, hogy $g = a_1 x a_2 \dots x a_{i-1} a_i^{-1} x^{-1} a_i^{-1} x^{-1} a_i^{-1} x^{-1} \dots x a_n$. Más szavakkal, a_i -et ki kellett cserélni a_i^{-1} -gyel, de az a_j , $j < i-1$ nem változott ahogyan a kifejezés hossza sem. Ezt alkalmazzuk a következő eljárásban: legyen $g = a_1 x a_2 x \dots a_{n-1} x a_n$ ahol az a_i -k nemtriviálisak L -ből és n minimális. Cseréljük ki $x a_4 x$ -et, a_3 -ból $a_3 a_4^{-1}$ lesz de a_2 nem változik, azaz $g = a_1 x a_2 x a_3 a_4^{-1} x a_4 \dots x a_n$. Ha átírjuk $x a_3 a_4^{-1} x$ -et, a_2 -ből $a_2 (a_3 a_4^{-1})^{-1} = a_2 a_4 a_3^{-1}$ lesz. Hasonlóan, ha az eredeti kifejezésben átírjuk $x a_5 x$ -et, a_4 -ből $a_4 a_5^{-1}$ lesz de a_2 és a_3 nem változik. Ha átírjuk $x a_3 a_4 a_5^{-1} x$ -et, a_2 -ből $a_2 (a_3 a_4 a_5^{-1})^{-1} = a_2 a_4 a_5^{-1} a_3^{-1}$ lesz, azaz

$$g = a_1 x a_2 a_4 a_5^{-1} a_3^{-1} x a_3 \dots x a_n$$

Folytatva ezt az eljárást, $n-2$ kifejezést kapunk g -re, amelynek hossza n , nevezetesen $g = a_1 x k_2 x k_3 x \dots x k_n$, ahol k_i L -ből való, és k_2 az $a_2, a_2 a_4 a_3^{-1}, a_2 a_4 a_5^{-1} a_3^{-1}$, elemek valamelyike. Ezek közül az utolsó vagy $a_2 a_4 \dots a_{n-1} a_n^{-1} a_{n-2}^{-1} \dots a_3^{-1}$ vagy $a_2 a_4 \dots a_{n-1} a_n^{-1} a_{n-2}^{-1} \dots a_3^{-1}$ az n paritásának megfelelően. Ezek mind különbözők, mert ellenkező esetben a közös tényezőkkkel egyszerűsíthetünk mindkét oldalról, és

$a_{2d+2} a_{2d+4} \dots a_{2r} a_{2dr+1}^{-1} a_{2dr-1}^{-1} \dots a_{2d+3}^{-1}$ ill. $a_{2d+2} a_{2d+4} \dots a_{2r} a_{2dr-1}^{-1} a_{2dr-3}^{-1} \dots a_{2d+3}^{-1}$ valamely r -re az egységelem. De ekkor az eredeti kifejezésben a_{2d+2} -t ki lehet cse-

rélni a fenti kifejezésre, ami egyszerűsödik 1-re, és kisebb kifejezést kaptunk. De ez ellentmondás, mivel tételeztük, hogy n minimális. Kaptuk, hogy és valóban

Most már egyszerűen kapjuk, hogy $B(d,4) = \langle g_1, g_2, \dots, g_d \rangle$ véges (Szánov 1940). Alkalmazzunk indukciót d -re, $d=1$ -re triviális. Legyen $H = \langle g_1, g_2, \dots, g_{d-1} \rangle$, indukció folytán H véges. Legyen $K = \langle H, g_d^2 \rangle$. A paragrafus tétele miatt K véges, és ismét a tétel miatt az egész $B(d,4)$ véges.

Felhasznált szakirodalom

- Amitsur, S.A. (1974), Jacob Levitzki, 1904-1956, Israel J. Math. 19 , 1–2.
- Burnside, W. (1902): On an unsettled question in the theory of discontinuous groups, Quart. J. Pure and Applied Math. 33 (1902), 230-238.
- Golod, E.S. és Safarevics, I.R. (1964): On the class field tower, Izv. Akad. Nauk SSSR Ser. Mat., 28:2, 261–272.
- Kosztrikin, A.I. (1986): Bokrug Bernszajda, Nauka, Moszkva.
- Kuros, A.G. (1941): Problemü tyeorii koléc, szvjazannüje c problemü Bernszajda periodicseszkih gruppah, Izv. Akad. Nauk SSSR 5, no. 3, 233–240.
- Herstein, I.N. (1968): Noncommutative rings, Carus Math. Mono. No 15, AMS, Providence.
- O'Connor, J.J. és Robertson, F.: MacTutor History of Mathematics, St. Andrews, Skócia,
<http://www-history.mcs.st-and.ac.uk>, letöltve 2015. 09. 12.
- Sahoo, B.K. és Sury, B. (2005): What is the Burnside problem? Resonance 10(7), 34-48.
- Szánov, I.I. (1940): Resenyije problemü Bernszajda dlja pakazatyelja 4, Ucs. Zap. LGU 55, 166-170.
- Zelmanov, Efim (2007): Some open problems in the theory of infinite dimensional algebras, J. Korean Math. Soc. 44, No. 5, 1185–1195.

További források

Mathematics Genealogy Project, <http://www.genealogy.math.ndsu.nodak.edu/>, letöltve 2015. 09. 12.

SZERZŐINK

Dr. Ajtay-Horváth Magda PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Angol Nyelv és Kultúra Intézeti Tanszék
ajtayhm@nyf.hu

Dr. Antal Tamás PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
antalt@nyf.hu

Dr. Batta Klára PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Testnevelés és Sporttudományi Intézet
battak@nyf.hu

Bácskainé Dr. Pristyák Erika PhD. főiskolai adjunktus
Nyíregyházi Főiskola
Turizmus és Földrajztudományi Intézet
pristyak@nyf.hu

Dr. Bordé Katalin PhD. mb. könyvtárigazgató
Nyíregyházi Főiskola
Központi Könyvtár
kborde@nyf.hu

Dr. Dezső Gergely PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
Műszaki –alapozó, Fizika és Gépgyártástechnológia Intézeti Tanszék
dezsog@nyf.hu

Dr. Drabancz M. Róbert PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
drabancz@nyf.hu

Dr. Dráviczki Sándor PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Tanítóképző Intézet
dravi@nyf.hu

Prof. Dr. Gaul Emil DLA. habil. PhD. egyetemi tanár
Nyíregyházi Főiskola
Vizuális Kultúra Intézet
gaul@t-online.hu

Hegedűs Ferenc, főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Testnevelés és Sporttudományi Intézet
hegedus@nyf.hu

Dr. Hegedűs László Zsigmond PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Gazdálkodástudományi Intézet
hegedusl@nyf.hu

Imre Rubenné dr. PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Tanítóképző Intézet
imrer@nyf.hu

Dr. Jankáné Prof. Dr. Puskás Bernadett DSc. habil. PhD. egyetemi tanár
Nyíregyházi Főiskola
Vizuális Kultúra Intézet
puskasb@nyf.hu

Dr. Jenei Teréz PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Tanítóképző Intézet
jeneit@nyf.hu

Dr. Karádi Zsolt PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Irodalomtudományi Intézeti Tanszék
karadizs@nyf.hu

Prof. Dr. Kerekes Benedek, habil. CSc. egyetemi tanár
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
Jármű- és Mezőgazdasági Géptani Tanszék
kerekeseb@nyf.hu

Dr. Kerülő Judit CSc. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
keruloj@gmail.com

Dr. Kiss Lajos András habil. CSc. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Történettudományi és Filozófia Intézet
kisslaj@nyf.hu

Dr. Kurdics János PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Matematika és Informatika Intézet
kurdics@nyf.hu

Dr. Nagy Levente habil. PhD. egyetemi docens
Debreceni Egyetem
Politikatudományi Tanszék
nagy.levente@arts.unideb.hu

Prof. Dr. N. Szabó József habil. CSc. egyetemi tanár
professor emeritus
Nyíregyházi Főiskola
Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
nszaboj@nyf.hu

Nyilas Orsolya, főiskolai tanársegéd
Nyíregyházi Főiskola
Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
nyilaso@nyf.hu

Dr. Onder Csaba habil. PhD. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Társadalom- és Kultúratudományi Intézet
ondercs@nyf.hu

Dr. Sebestyén Zsolt PhD. főiskolai adjunktus
Nyíregyházi Főiskola
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék
sezs@nyf.hu

Dr. Sikolya László PhD. CSc. főiskolai tanár
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
Közlekedéstudományi és Infotechnológiai Tanszék
sikolya@nyf.hu

Dr. Szabó Sándor PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
Műszaki –alapozó, Fizika és Gépgyártástechnológia Intézeti Tanszék
sg_szabo@nyf.hu

Dr. Torkos Katalin PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet
Szociálpedagógia Intézeti Tanszék
torkos.katalin@nyf.hu

Dr. Tukacs Tamás PhD. főiskolai adjunktus
Nyíregyházi Főiskola
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Angol Nyelv és Kultúra Intézeti Tanszék
tukacst@yahoo.com

Dr. Varga Klára, PhD. főiskolai docens
Nyíregyházi Főiskola
Műszaki és Agrártudományi Intézet
Műszaki Alapozó, Fizika és Gépgyártástechnológia Tanszék
vargak@nyf.hu

Dr. Vincze Tamás PhD. főiskolai adjunktus
Nyíregyházi Főiskola
Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet
Pedagógia Intézeti Tanszék
tamvincze@freemail.hu